

శ్రీహయగ్రీవాయనమః S.14387

చంపూరామాయణేసవ్యాఖ్యానేబాలకాండప్రారంభః

సీతాకల్పలతాన్వితందశరథాంభోరాశిజంసోదరోదారస్కంధమభీష్టదం
సుమనసాంశ్రేణీభిరామోత్తమ నిత్యంస్వాశ్రితనందనంకిసలయశ్రీపంచశా
ఖోజ్జ్వలంశ్రీరామాఖ్యమహాతరుంహృదిసదాసేవేఫలంసిద్ధయే ॥ సుధాకర
సుధాశరచ్ఛగదభాస్వరాభాస్వరాంచితక్రమవిపంచికాంచితకరా సాదరాసా
దరా - విరించినవమోహనాగమవిశారదా శారదా మదీయమానసాంగణేనట
తు సర్వదాసర్వదా ॥ యత్పాదాంభోజరేణుంవిబుధకవివరాఃప్రాప్యసిద్ధాం
జనంవాప్రజ్ఞాదృష్టిప్రమిలంతిఉత్తరతమసాప్రాప్తవత్యానిజాయాః - ఆసా
ద్యైశ్వర్యమారాన్నిధిమివకవితాంప్రాప్నువంత్యన్యదుర్గాం నిష్ప్రత్యూహం
ముదాస్మాంత్వసువరసుతః పాతుహేరంబదేవః ॥ శ్రీమాన్ త్రైలింగదేశ
జయతివిబుధశ్రేణికోటీరకోటీకోటమాణిక్యభూమాలాగణితగుణగణాడ్ద్రావా
క్షిణ్యశౌండశ్శుధీరశ్శాండిల్యగోత్రస్సకలవికలాహ్లాదిసూక్తిప్రవీణోనిత్యోదా
హార్యవిద్యావిపాకశ్శుభో రామచంద్రోబుధేంద్రః ॥ నిర్వ్యాజసంశ్రయమజృంభి
తాటతియజ్ఞపట్వంగణేభారతి జాయంతేకవిపుంగవాస్తనుభృతోయస్యాః కృతి
నిశ్వసనాత్ - భోజక్షోణిభుజాముచా విరచితశ్చంపూప్రబంధోధునావ్యా
ఖ్యాహీనస్యకోమలమంజులలితాంసాహిత్యమంజూషికామ్ ॥ వ్యాకుర్వంతి నిబ
ద్ధగౌరవభయాన్నైవస్ఫుటంయుక్తిభిః కైశ్చిత్తజ్జనప్రవారణపరాఃకాన్నై
పుణీవాలతం ॥ ఖ్యాపచసాంవిశదహృదయంవ్యాఖ్యానయావ్యయద్వా
రైహామహాఖిలంప్రవిష్ణోమయ్యుక్తిర్వజోజృంభితమ్ ॥ అస్యకలితప్రభావా
ప్రతిసరసవినాకల్పలతాంజస్యమోదితాశేషవిబుధసమాజోనవద్య
అఖిలవిద్యావిజ్ఞస్సర్వజ్ఞసార్వభౌమోభోజోనామమహారాజస్సమస్తసద్గుణ
గణిగణా రామస్యతారకబ్రహ్మరూపిణస్త్రిభువనశోభనపతశ్రీరామస్యచరి
తానువర్ణనంనిశ్శ్రేయసనిదానంజానన్నతస్కన్నిబద్ధ - కావ్యంయశసేర్థకృతేవ్య
వహారవిదేశివేతరక్షతయే - సద్యఃపరనిర్వృతయేకాంతాసమ్మితతయోపదే
శయుజేఇత్యాలంకారికవచనప్రామాణ్యాత్ - కావ్యస్యానేకశ్రేయస్సాధన

తాం- కావ్యానాం సర్వజ్ఞమయేతి నిషేధస్యాసత్వాత్ కావ్యవిషయతాం చ పశ్యన్ సకల [illegible] రామాయణం శ్రీరామాయణం చంపూప్రబంధాత్మనా చికీర్షుః - చికీర్షితానంతరాయ [illegible] పరిసమాప్తి [illegible] యుగమనలక్షణా [illegible] లసాం [illegible] త్వాత్ * ఆశీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖమిత్యాచార్య దండివాక్యాదాశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వాచ్చ శ్రీరామాలక్ష్మీశబ్ద పూర్వకమాశిషం ప్రయుఙ్క్తే॥౧॥ లక్ష్మీమితి. ఆదౌ లక్ష్మీశబ్దప్రయోగాద్వర్ణగణాది శుద్ధేరభ్యుచ్చయః [illegible] మంగళవాచకాశ్శబ్దాయే చ భద్రాదివాచకాః- తేసర్వే నైవ నింద్యాస్స్యుర్లిపితో గణతోపి వేతి - [illegible] వృక్షాః * వృక్షో మహీరుహశ్శాఖీత్యమరః - శ్రీహర్యాదిత్వాదినిః- వేషాం శాఖా ఉపనిషదస్తా ఏవ శాఖా [illegible] శ్లిష్ట [illegible] మాశయశ్చ ప్రతీయంతే, తా సాం ప్రవాళ [illegible] పల్లవం [illegible] శాఖా [illegible] దర్శితి [illegible] ముమేనపల్లవే ఇతి [illegible] అంబునిరోహత్రి [illegible] స్యదాటంబరః [illegible] భంగః - [illegible] హార్ణవాదిత్వాత్ [illegible]

౧॥ లక్ష్మీంతన [illegible] వ్యయం నిగమ

[illegible] శాఖా [illegible] ఉపగచార్యని

[illegible] యుత్తం [illegible] అధీనో నిఘ్న ఆయత్త ఇత్యమరః - అత [illegible] డంబరేత్యత్ర దమ్యంతే భీరవో [illegible] త్వాత్ ద్వా ప్రత్యయః - పృషోదరాదిత్వాత్ [illegible] సు [illegible] డంబపి క్షేప ఇతి చాంతో [illegible] స్త్రీత్వాహ - [illegible] ఆడంబరాస్త్రీ విక్షేప ఇత్యమరశేషః - విహాయసం [illegible] విహాయః ప్రహాయాః విహాయసంతరాయ [illegible] ఇత్యమరః [illegible] తప్వాద్రయః - పర్వ [illegible] సమానసారం - అ [illegible] హాలంతానామిలిపచనా [illegible] సంజ్ఞాయాం [illegible] తావృజీత్యాదినాజ్ ప్ర త్యయః [illegible] నామమాగమః- హే రంబస్య [illegible] అంఘ్రిర్ద్వయం చరణ [illegible] తద్వధా [illegible] నతి తధాఇ

రానపేక్షం భజనీయాంతం నిరపేక్షమిత్యర్థః । ఇదం క్రియావిశేషణం
పద్యాంఘ్రిద్వయవిశేషణం తదా సహకార్యాంతరమనపేక్ష్య స్వాశ్రితేభ్యో [illegible]
సకలసేవకజనాభిప్సితదానసమర్థమిత్యర్థః ।-నితరామతిశయేన కిమ్ త్రిజ
గ్రయే త్రాయతి నా అమ్ ప్రత్యయః నః అస్మాకం లక్ష్మీం అశేషాభిలషితార్థసంప
త్తిం తనోతు కరోతు సంపాదయత్విత్యర్థః ।- తనోతే [illegible] అశేషశిల్ప [illegible]
[illegible] భాసంపత్తిపద్మాసు లక్ష్మీ [illegible] అత్ర [illegible]
[illegible] ఆశీర్నామ అభిలషితవస్తునః [illegible] అయం [illegible]
[illegible] విశేషా [illegible] తిలక [illegible] సంసృజ్యతే త
[illegible] నితరామితరే [illegible] స
[illegible] వర్ణావృత్త్య [illegible] ఏకద్విప
[illegible] వ్యంజనా [illegible] త్ర్య [illegible] ప్రా
[illegible] ప్రాయ [illegible]
[illegible] వత్యా [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ఫలాభ [illegible]
[illegible] బీజ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
ఇత్యాదిభగవద్వాక్య [illegible] ప్రమాణ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] సర్వత్ర
[illegible] సాధనత్వ
[illegible] ప్రమే
[illegible]

[illegible] ష్టో మేనస్వర్గకామోయజేతేత్యాదివేదవాక్యైస్సిద్ధ్యతిచేత్ *సస్వ
స్యమహతో భూతస్యనిశ్శ్వసితమేవైతదృగ్వేదోయజుర్వేద స్సామవేద ఇ
త్యాదివా[illegible] నా ముఖ్య[illegible]వణాత్ కథమన్యతరత్వ మితిచేత్ అనా
దినిధనా[illegible] అథా వేదమయీంవిద్యామతస్య
[illegible] ఋచస్సామానిజజ్ఞిరే ఇత్యా
దిభిః [illegible] వేదాపి[illegible]జనేరర్ధ్వః - ఏతచ్ఛాస్త్రయోనిత్వాదితివే
దాంత సూత్ర వ్యాఖ్యానావసరే[illegible] సమ్యగ్వివేచితం
తస్మా [illegible] వచనా
నాం [illegible] స్ఫుటేరి[illegible] - వహీసు [illegible] బ్రా
హ్మణే [illegible] మాత్రే [illegible] ద్వితీయః మ
[illegible] హ్మణానాం నమ[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
త్వాన్మహా [illegible] విధియత[illegible] *తథాచశ్రుతిః తస్మా
ద్బ్రాహ్మణేభ్యో వేదవిద్భ్యోదివేదివేనమస్కుర్యాదితి తతో బ్రాహ్మణా
వనమస్కార్య [illegible] దేవతాః - తదుక్తం భగవతా [illegible] న మహాభాగ లే*
[illegible] - తస్మాత్ బ్రాహ్మణాధీనం
బ్రాహ్మణో [illegible] స్వపూర్వపూర్వ [illegible]
[illegible] సంపూ
ర్ణ [illegible] భజతి [illegible] తేతి॥
౩॥ [illegible]
[illegible] శాస్త్రే
[illegible] అపాద [illegible] సంఘాతో [illegible]
[illegible]
[illegible] బ్రహ్మణేరస
[illegible]

వృద్ధావిలవైజయంతీ- కలితామిశ్రితా గీతిగాఽనవిశేషప - హృద్యామనోజ్ఞా హి- సహృదయహృదయాహ్లాదినీత్యర్థః తస్మాత్ గద్యపద్యమిశ్రితప్రబంధస్య సర్వాంగసుందరత్వాద్ధేతోః ఇయమంతేరసోల్లాసితశబ్దార్థసంఘటనపరయాగిరావర్ణ్యయంతీతి కవయః తన్మార్గజుషాం తద్వర్త్మానువర్తినాం- కవితారసాభిజ్ఞానామిత్యర్థః- సుఖాయహృదయానురంజనార్థం మమేయం ఉదీయా *వృద్ధాచ్ఛ ఇతి ఛప్రత్యయః - రసనాదిహ్యేచంపూప్రబంధరచనాం * గద్యపద్యాత్మకంకావ్యంచంపూరిత్యభిధీయతే- ఇత్యుక్తలక్షణంకావ్యంచంపూప్రబంధః- తస్యరచనాంనిర్మాణం- విధాతు- విశిష్టప్రబంధరచనాయాం ఏవ యోగ్యసాహిత్యవర్తతామిత్యర్థః చతుర్భిః కారికాభిః తయా గద్యపద్యాత్మకంకావ్యం ... లాత్మ్యం అత్ర పూర్వార్ధవాక్యే ఉపమానోపమేయయోః ... ర్మసామ్యప్రతిపాదకానాం తద్గుణప్రయోగాత్ ... పూర్ణోపమాలంకారః *స్వతస్సిద్ధేనాపి స్నేహస్నిగ్ధత్వే సతి- పద్యైర్ వైశిష్ట్యే ... ర్థాన్యంచేత్ దోషప్రతిలక్షణాత్ - సచశబ్దేనానుప్రాసేనచసంసృష్టిః॥

౪॥ నను వాల్మీకిరచితే శ్రీరామాయణే సకలజనసంతృప్తిర్జాయమానాస

వదీయే- ౪॥ ప॥ వాల్మీకిగీతరఘుపుంగవకీర్తిలేశైస్తృప్తిం
కరోమి కథమప్యసునాగతానామ్। గఙ్గాజలైర్భువిభగీరథయ

త్నాత్తప్తపునః కోయం నూతనప్రబంధనిర్మాణప్రయాస ఇత్యాశంక్యాహ తృప్తింతత్ప్రియానేసాధ్యాధికారంతా ... వాల్మీకి॥ వల్మీకస్యాపత్యం వాల్మీకిః। తదుక్తం బ్రహ్మవైవర్తే- అథప్రబవిష్యసీతే బహ్మలోకే ... మహ - వల్మీకప్రభవోయస్మాత్తస్మాద్వాల్మీకిరిత్యయం ... అతఇదిఙ్ - తేన గీతాః ఉపవర్ణితాః యే రఘుపుంగవకీర్తిలేశాః పుమాంస్సోయంగవః పుంగవః శ్రేష్ఠః *శ్రేష్ఠవాచకా పుంగవాదితివైజయంతీ* గోరతద్ధితలుకీతి సమాసాంతష్టచ్ - రఘుపుంగవస్య రఘుశ్రేష్ఠస్య కీర్తిలేశాః ఆదిగుణసముద్భవాయాస్సమాఖ్యాయాః- లేశాలవాస్తైః- బ్రహ్మలోకప్రసిద్ధస్య శతకోటిప్రవిస్తృతస్య శ్రీరామచరితస్య- చతుర్వింశతిసహస్రసంఖ్యాపరిమితగ్రంథేన శ్రీరామాయణేన-కీర్తితపదపన్నితత్వాత్ కీర్తిలేశైరిత్యుక్తమిత్యవగంతవ్యం- అథనేదానీం-కదమమహాలాయత్నేన- చంపూప్రబంధనిర్మాణరూపేణేత్యర్థః*జ్ఞాతిహేతుపిపతౄణాయామప్యాదిర్థమప్యయంకథమాదితధార్యంతం యత్నేనగారవచా, మోరిత్యత్పలసాలాయాం-బుధానాంతజ్ఞానాం*జ్ఞాతృచాంగ్రసు

రాబుధాఇతిపీరస్వామీ-తృప్తింసంతుష్టిం-కరోమిఅత్రదృష్టాంతమాహ-భు
విభూలోకే-భగీరథేనరాజ్ఞా-యత్నకృష్టైఃప్రయత్నేనానీతైః-అశ్వమేధీయా
శ్వాన్వేషణసమయేకపిలానలదగ్ధానాంసగరాత్మజానాంస్వర్లోకప్రాపణా
యమత్సరతపశ్చర్యాది బహుల తరప్రయత్నేనవియన్మార్గాద్భువంప్రాపి
తైరిత్యర్థః- భగీరథప్రయత్నముత్తరత్రవక్ష్యతే గంగాజలైర్మందాకినీస
లిలైః-సగరపితౄణాంతర్పణంనివాపాంజలిదానేనసంతృప్తింనవిదధాతినక
రోతికిం-కరోత్యేవేత్యర్థః-అతోహమప్యేవంకరోమీతిభావఃఅత్రవైధర్మ్య
దృష్టాంతాలంకారఃయత్రవాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబతయోచ్యతే - సా
మాన్యధర్మోవాక్యే సదృష్టాంతోనిగద్యతఇతిలక్షణాత్॥౫॥ఇత్థంస్వస్యగ్రం
థకరణయోగ్యతాంప్రసాధ్యసంప్రతిగ్రంథంప్రస్తౌతి॥వాచమితి॥ప్రవచసాం
ప్రగల్భవచసాం కవీనాంవ్యాసాదికవీనాంప్రథమఃఆద్యః- సకలకవికులగురు
త్వేనసర్వప్రసిద్ధః - అత్రసయచ్ఛబ్దాపేక్షా॥తదుక్తంకావ్యప్రకాశే॥ప్ర
క్రాంతప్రసిద్ధానుభూతార్థవిషయస్తచ్ఛబ్దోయదుపాదానంనాపేక్షతఇతి
లబ్ధకింకర్తృణంనవిదధాతిజనకపితౄణామ్॥ ॥౫॥పావా
చంనిశమ్యభగవానహి నారదస్యప్రాచేతసప్రవచ[illegible]ప్రథ
మోమునీనామ్ మాధ్యన్దినాయనియమాయమహర్షిసేవ్యాంపు
ణ్యాంజగామతమసాం అన్వయస్తు - భగవాన్॥ఉత్పత్తిం
నిధనంచైవభూతానామాగతింగతిం-వేత్తివిద్యామవిద్యాంచసవాచ్యోభగ
వానితిఉక్తలక్షణః ప్రచేతసోపత్యంప్రాచేతసఃవాల్మీకిః॥తస్యాపత్యమిత్య
ణ్॥ప్రాచేతసస్త్వాదశవిస్యాస్మైప్రోవరుణశ్చసః-వాల్మీకిశ్చేతివిశ్వః-రఘుంతే
శరీరేంద్రియవిషయోపరతయావివేదనమేతిర. - తేషాంసంబంధి
నారంఅజ్ఞానంద్యతిఖణ్డయతీతిశ్రీరామాయణదివ్యనామసంకీర్తనేనేతినారదః
తదుక్తంనారదీయే, గాయన్నారాయణాంగ్రంథాన్సర్వలోకభయాపహామ్-నా
రకోనాశయన్నేతిజ్ఞానమజ్ఞానజంతమఇతిఅథవా॥నరఇతినరఃప్రోక్తఃపరమా
త్మాసనాతనఇతినారదీయవచనాత్-నరఃపరమాత్మాతస్యసంబంధినారంపర
మాత్మవిషయజ్ఞానంతద్దదాతిఉపదిశతిపరమకారుణికతయాముముక్షుభ్య
ఇతినారదఃతేనాస్యశ్రద్ధేయవచనత్వముక్తమిత్యవధేయం- తస్యనారదస్యబ్ర
హ్మనియోగేనసమాగతస్యదేవర్షిప్రవరస్య-వాచంనిశమ్య- కోన్వస్మిత్సాం
ప్రతంలోకఇత్యాదినిజప్రశ్నస్యప్రత్యుత్తరతయా॥మునేవక్ష్యమ్యహంబు

ధ్వావైర్యుక్తశ్శ్రీయతాం నరఇత్యాదిసంక్షిప్తబాలరామాయణోక్తాం క
థాం వా చంద్రస్యేత్వాగురుముఖాచ్ఛ్రోతవ్యమితి న్యాయేన సకలలోకగురోర్నా
రదస్య ముఖాచ్ఛ్రవణవిధేర్విహితత్వాదితి భావః. నిశమ్యేతి శ్రవణేన తథా నిశ
మయత్యపి తి భట్టమల్లః. తతో నిశామ్యనేరితి సంరుపం. అన్యథా నిశమయ్యేతి స్యా
త్ అత ఏవాహ వామనః నిశమ్య నిశమయ్య శబ్దౌ ప్రకృతిభేదాత్ - నను - ఉత్సంగా
న్నారదో జజ్ఞే దక్షోంగుష్ఠాత్స్వయంభువః ఇతి - భాగవతే ప్రసిద్ధం హి నారదస్య
బ్రహ్మపుత్రత్వం * తథాచ * వాల్మీకిర్భగవద్బ్రహ్మా వాణీవాక్స్వరూపిణీ - చ
కార రామచరితం పావనం చరితవ్రత ఇతి స్కాందే పార్వతీం ప్రతి పరమేశ్వరే
ణోక్తత్వాత్ - బ్రహ్మలోకప్రసిద్ధం శతకోటిప్రవిస్తృతం రామచరితం భూ
లోకవర్తి చాతుర్వర్ణ్య తాపత్రయవిమోచనార్థం సంక్షిప్య రచయితుముద్యు
క్తస్య పరమకారుణికస్య బ్రహ్మణ ఏవ భూమావాస్వాంశేన వాల్మీకిరూపేణ అవతీ
ర్ణత్వాదస్య స్రష్టృత్వం నారదస్యోపదేష్టృత్వం చ కథముపపద్యత ఇతి చేత్ స
త్యం మానుషలోకే రూపాంతరేణావతీర్ణస్య తస్య - సంప్రదాయప్రవర్తనార్థ

ణ్యామవాప తమసాంతనుసాం నిహంత్రీమ్॥ ౬॥ ౭॥ తత్ర కం
చన క్రౌంచమిథునాదేకం పక్షిణం విద్ధవంతం వ్యాధేనానువిద్ధం వి
ధాయ తతో బద్ధానుకమ్పస్య భగవతో వాల్మీకేర్నారదనిర్దేశాచ్చ

మిథ్యముపయుక్త్వా స్నానుపస్తారిత్యాలమతిప్రపంచేన - మధ్యే భవో మాధ్యం
దినః - మధ్యశబ్దస్య మధ్యందినాదేశం భావార్థప్రత్యయశ్చ స్యాదితి న్యాసకారః -
మధ్యాహ్నో వాచి మధ్యందినశబ్ద ఏవ ఢంటాత్స్వార్థిక ఇత్యన్యే. తథా నాత్సా
ర్థేర్జ్ - మాధ్యందినాయ నియమాయ - మాధ్యాహ్నిక క్రియాం కర్తుమిత్యర్థః
మహర్షిభిః ఋషిప్రవరైస్సేవ్యాం - స్నానసంధ్యావందనాద్యనుష్ఠానార్థం
ఆశ్రయితుం యోగ్యాం - మహర్షిలక్షణం తు * తపస్వ్యచపరాదాం తాస్సత్యవా
చో బహుశ్రుతాః - వేదవేదాంగతత్త్వజ్ఞా ఋషయః పరికీర్తితా ఇతి - కుత
పుణ్యాం పావనీం అత ఏవ తమసాం అజ్ఞానానాం నిహంత్రీం వినాశినీం - స్వసేవా
తత్పరాణాం అశేషపాపనివర్తనేన జ్ఞానప్రదాత్రీమిత్యర్థః - తమసాం తమ
సానదీం ప్రాపలక్షణయా తత్తీరం ప్రాపేత్యర్థః - అత్ర తమసాం తమసామి
తి వ్యంజనత్రితయస్యావృత్త్యా వృత్త్యనుప్రాసశ్శబ్దాలంకారః లక్షణం తూ
క్తమ్* వాచస్నిశమ్య భగవానిత్యాది నారాయణాదివ్యాఖ్యాస్వదర్శి మతః పా
౬॥ తత్రేతి తత్ర తమసాతీరే - పంచార రామాయణస్య నే సంచార రేఖాష్టారేఖావిస్తృ.

ప్రహృతం-కామమోహితమితియావత్ * కామఃపంచశరస్స్మరఇత్యమరః-పంచభిశ్శరైర్విద్ధమితిగమ్యతే అరవిందమశోకంచచూతంచనవమల్లికా- నీలోత్పలంచపంచైతేపంచబాణస్యసాయకాఇత్యమరశేషః-తథాభూతమపివ్యాధేనలుబ్ధకేననిషాదేనేతియావత్ * వ్యాధోమృగవధాజీవోమృగయుర్లుబ్ధకశ్చసఇత్యమరః- అనుపశ్చాత్ విద్ధంసంప్రహృతంపరమశోచ్యతరమిత్యర్థః * ౨ సంప్రహార ఇతిధాతోఃకర్మణి క్తః-క్రౌంచమిథునాత్-క్రౌంచీచక్రౌంచశ్చక్రౌంచౌబకవిశేషౌ * క్రుఙ్ క్రౌంచోఽథబకఃకహ్వఇత్యమరః పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః-తయోర్మిథునాత్-తన్మిథునాదిత్యర్థః-నిర్ధారణేపంచమీ * స్త్రీపుంసౌమిథునంద్వంద్వమిత్యమరః-కంచనఏకంపుమాంసంనిధ్యాయతఃపశ్యతః * నిర్వర్ణనంతునిధ్యానందర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః- అతఏవబద్ధానుకంపస్యఉత్పన్నకరుణస్యమైత్రీముదితాకరుణాఽపేక్షాచేతిచ తస్యప్రాణాం మహచ్చిత్తవృత్తిత్వేన-విద్ధవేదనదర్శనస్యకరుణోత్పాదకత్వాదితిభావః * కృపాదయానుకంపాస్యాదిత్యమరః-భగవతోవాల్మీకేః-పదద్వయంవ్యాఖ్యాతం-వ

న్దోమయీకాచిదేవంనిస్ససారసరస్వతీ॥౭॥ప॥మానిషాదప్ర

తిష్ఠాంత్వమగమశ్శాశ్వతీస్సమాః । యత్క్రౌంచమిథునాదేక

దసమరవిందమివేత్యుపమితసమాసః-నతువదనమేవారవిన్దమితిరూపకసమాసఃతథాసత్యరవిందస్యప్రాధాన్యేన -తస్మాత్సరస్వతీనిస్సరణాయోగాత్-ఛన్దోమయీఅనుష్టుప్ ఛన్దోనిబద్ధా- ద్వాత్రింశదక్షరానుష్టుబితిచ్ఛాన్దసాఃఛన్దశ్శబ్దాత్తాద్రూప్యేమయట్-టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్ - కాచితపూర్వా- ఏవంవక్ష్యమాణప్రకారా-సరస్వతీవాక్ - నిస్ససారనిజప్రయత్నంవినైవనిర్జగామ * గిర్వాగ్వాణీసరస్వతీత్యమరః-సృగతావితిధాతోర్లిట్॥౭॥ తామేవసరస్వతీమాహ॥మానిషాదేతి॥ హేనిషాద- త్వంశాశ్వతీస్సమాఃఅనంతసంవత్సరాన్ * సంవత్సరోవత్సరోబ్దోహాయనోస్త్రీశరత్సమాఇత్యమరః - అత్య-తసంయోగేద్వితీయా-ప్రతిష్ఠాంస్థితిం-మాగమఃమాప్రాప్నుహి-మాఙ్ప్రమేవమశేత్యర్థః * గమేరుజీఫ్ల షాదిత్వాత్ ప్లేరజాదేశః - సమాజ్యోగఇత్యడాగమప్రతిషేధేవక్తవ్యేపిఅర్షత్వాత్తదభావప్రతిషేధఃయద్యస్మాత్క్రౌంచమిథునాదేకం కామమోహితం క్రీడాతత్పరం అవధీః హతవానసి * హంతేలుఙిహనోవధాదేశః- అయంశాపత్వేనప్రవృత్తఃశ్లోకః- వాల్మీకేమహర్షేరీశ్వ

రామగ్రహేణ కృత్స్నకావ్యార్థసంగ్రహోనిస్సృతః సంగ్రహశ్చాయం మానిషాదమాలక్ష్మీః నిషీదతితిష్ఠతి అస్మిన్నితి మానిషాదలక్ష్మీనివాసశ్రీరామ త్వంశాశ్వతీస్సమాః చిరకాలంప్రతిష్ఠామగమః-అఖండితైశ్వర్యానందసంపన్నోవిజయీభవేత్యర్థః- యద్యతః కారణాత్-క్రౌంచమిథునాత్-క్రుంచ గతికౌటిల్యాల్పీభావయోరితి ధాతోః క్రుంచరాక్షసీకైకసీ-తస్యాఅపత్యం క్రౌంచోరాక్షసః రావణః* తస్యాపత్యమిత్యణ్-తస్యపత్నీక్రౌంచీమండోదరీఅత్రాపిపూర్వవదేకశేషః-తయోర్మిథునాదేకంకామమోహితంలోకవిద్విష్టకర్మాణంరావణమవధీః- ఏతేనమహర్షిణావాల్మీకినాసంప్రదాయప్రవర్తకేనలక్ష్మీపతిశ్రీరామస్మరణరూపంమంగళంకావ్యాదావవశ్యకర్తవ్యాశీర్వచసంకృతమిత్యవగంతవ్యం ఇత్యేవంసరస్వతీనిస్సారేతి పూర్వేణసంబంధః శ్లోకాఖ్యమేతదానుష్టుభంవృత్తం* పంచమంలఘుసర్వేషుసప్తమంద్విచతుర్థయోః-గురుషష్ఠంచసర్వేషామేతచ్ఛ్లోకస్యలక్షణమితివచనాత్-మానిషాదప్రతిష్ఠాంత్వమగమ ఇత్యత్రప్రతిష్ఠాంతుఅమ-గమఇతిచ్ఛేదః-నవిద్యతేమాయ

మవధీః కామమోహితమ్॥ ఇతి॥ ౮॥ గ॥ తదనుసమయోచితకృ
త్యంనిర్వర్త్యస్వాశ్రమముపగతవతి భగవతివాల్మీకౌ॥ ౯॥
ప॥ వాణీవిలాసమపరత్రకృతోపలభ్య మమ్భోజభూరసహ

స్యేతివిగ్రహః- తస్యసంబుద్ధిః హే అమనిర్భాగ్య-ఇతినారాయణీయే॥ ౮॥ తదన్వితి॥ తదనుమానిషాదేత్యాదిచ్ఛందోనిబద్ధవాఙ్నిస్సరణానంతరం- భగవతి పూజ్యేవాల్మీకౌ- సమయోచితంమధ్యాహ్నకాలోచితం* సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః- కృత్యంస్నానసంధ్యావందనాదికర్మనిర్వర్త్యకృత్వా-స్వాశ్రమంస్వనికేతనంపర్ణశాలాంప్రతి- గతవతిప్రవిష్టవతిసతి॥ ౯॥ తతః కింప్రవృత్తమిత్యతఆహ॥ వాణీతి॥ అంభోజంనారాయణనాభికమలం-తత్రభవతీత్యంభోజభూః బ్రహ్మ॥*॥ తదుక్తం భాగవతే॥*॥ యన్నాభిజాతాదరవిందకోశాద్బ్రహ్మావిరాసీద్యతఏషలోక ఇతి- అన్యేభ్యోపిదృశ్యత ఇతి క్విప్-అపరత్రపురుషాంతరేవాల్మీకౌ- కృతోపలంభంవిహితానుషంగం- తత్రోపలభ్యమానమిత్యర్థః వాణ్యాః మానిషాదేత్యాదివాచః- సరస్వతీదేవ్యాశ్చేతిగమ్యతే- విలాసంలీలామసహమానః అసూయ్యమాణ ఇవ ఆవిరాసీత్ప్రాదురభూత్- నిజపరిగ్రహస్యపురుషాంతరాసక్తింకోవాసహేతేతిభావః- వస్తుతస్తుపరమకారుణికతయామహర్షేర్వాల్మీకేః వ్యాధవిద్ధక్రౌంచదర్శనాసం

తరజనితశోకాపనోదనార్థం- నిజాజ్ఞయా ప్రథమతో నారదోక్త మేవార్థం పునః స్వయమప్యుపదేష్టుం తత్సమక్షం ప్రత్యక్షోభూదితి తాత్పర్యం యుక్తం చైతదిత్యాహ-ఆభాతీతి-యత్కృతిః యస్యఅంభోజభువః-కృతిః క్రియాశక్తిః కర్త్రీ- అనేకవిధో దేవతిర్యఙ్మనుష్యాది భేదేన బహుప్రకారో యః ప్రపంచసర్గః-స ఇతి వ్యాజోపదేశో యస్య స తథోక్తః-యః ఇంద్రజాలవిధిః * అదేశకాలాపరోక్ష్యం పరోక్షస్యైవ వస్తునః-యత్రౌషధాదిభిస్సోయమైంద్రజాలవిధిస్స్మృత ఇత్యుక్తలక్షణః-తస్య సాధకపిఞ్ఛికేవ నిష్పాదకపింఛవిశేష ఇవ ఆభాతి ప్రకాశతే- అత ఏవ తదుక్తం క్రౌంచహననం తద్దర్శనేన మహర్షేరపి శోకోత్పాదనం తదపనోదార్థం స్వస్యాపి ర్భావశ్చేతి భావః-పింఛికేత్యత్ర పింఛైవ పిఞ్ఛికా* స్వార్థే ప్ కాత్పూర్వస్యేకారాదేశః-యద్యపి *పింఛ బర్హే నపుంసకే ఇత్యమరః- తథాపి అబంతోయం పింఛాశబ్దో నిఘంట్వంతరేషు మృగ్యః - అథవా మహాకవిప్రయోగదర్శనాత్ సమాధేయం * యథోక్తం కృష్ణకర్ణామృతస్తవే

> మానస ఇవావిరాసీత్ । ఆభాతి యత్కృతిరనేకవిధప్రపఞ్చవ్యాజేన్ద్రజాలవిధిసాధకపిఞ్ఛికేవ ॥ ౧౦ ॥ గ॥ తతః పరమహర్షిణా మహర్షిణా విధివదభ్యర్చితః పరమేష్ఠీ భారత్యా మర్త్యలోకేపి స్వవృత్తం ప్రకాశయితుం కిల భవన్తమేవోపతిష్ఠమానయా౽నయా రామచరితం యథాశ్రుతం వ్యాక్రియతామితి

మంగళే* నవశిఖిపింఛాలాంఛితమితి- తథాజ్ఞానవాసిష్ఠశాంబరీకోపాఖ్యానే* ఇత్యుక్త్వా పింఛికాతేన భ్రామితా ప్రసభం సభా-నానావిరచనాబీజం మాయేవ పరమాత్మనేతి-నిరంకుశాః ఖలు కవయస్సార్వపథీనా ఇత్యలమతిప్రసంగేన అత్ర పూర్వవాక్యే వాణ్యోర్వాచ్యప్రతీయమానయోశ్శ్లేషభిత్తికాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిస్సిద్ధ్యర్థా- అసహమాన ఇతి జాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా-ఉత్తరవాక్యేతు ప్రపంచే వ్యాజశబ్దేన తత్త్వమపహ్నుత్య ఇంద్రజాలత్వారోపణాదపహ్నవాలఙ్కారః*ఫలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనమపహ్నుతిరితి సర్వస్వసూత్రం- తదుజ్జీవితా చేయం పింఛికేత్యుపమా- సా చోక్తోత్ప్రేక్షయా సహ సంస్పరనైరపేక్ష్యేణ సంసృజ్యతే-వసన్తతిలకావృత్తం లక్షణం తూక్తం॥౧౦

తత ఇతి॥ తతః ప్రాదుర్భావానంతరం- పరమహర్షిణా పితామహోయమేవం భూమావేవ మయి దయయావిర్భూదహో కృతార్థతేతి పరమానంద భరితేనేత్యర్థః--మహర్షిణా* ఉత్కృష్టేన తపస్యుగ్రో నియతాత్మసంయమీ- శాపా

సుగ్రహయోశ్చ సత్యసన్ధో భవేదృషిరితి - ఉక్తలక్షణలక్షితేన ఋషిప్రవరేణ వాల్మీకినా - విధివత్ విధ్యర్హణం యథాశాస్త్రమిత్యర్థః - అభ్యర్చితః అర్ఘ్యపాద్యాసనాదిభిః పూజితః - పరమేస్థానే తిష్ఠతీతి పరమేష్ఠీ బ్రహ్మా కర్తా - పరమేస్థః కిదితకిదిని ప్రత్యయ ఔణాదికః - తత్పురుషే కృతి బహుళమితి సప్తమ్యా అలుక్ స్థాస్నేస్తృణమితి వక్తవ్యాత్ షత్వం మధ్యమలోకే భూలోకేపి - లోకత్రయపక్షే స్వస్య మధ్యత్వాదితి భావః - అపిశబ్దో లోకాన్తరప్రఖ్యాతిం ద్యోతయతి - స్వవృత్తం నిజచరిత్రం ప్రకాశయితుం ప్రఖ్యాపయితుం కీర్తయితుమిత్యేకే వస్తుతస్తు మచ్ఛన్దాదేవేతి భావః భవన్తం త్వామేవ - అన్యవ్యవచ్ఛేదార్థమేవకారః - తవైవ యోగ్యత్వాదితి భావః - ఏవకారోయం భారత్యా వా సంబధ్యతే ఉపతిష్ఠమానయా - అనువర్తమానయా అనయా - భవన్ముఖాన్నిర్గతయా భారత్యా - మానిషాదేత్యాదిసరస్వత్యా - ఈదృశైరేవ శ్లోకైరిత్యర్థః - రామచరితం శ్రీరామచరిత్రం - శ్రుతమనతిక్రమ్య యథాశ్రుతం - నారదముఖాత్ శ్రుతక్రమానతిక్రమణేనైవేత్యర్థః * యథాసాదృశ్యయోగ్యత్వవీప్సాస్వర్థానతిక్రమ ఇతి

వ్యాహృత్యాన్తర్దధాత్ ॥ ౧౧ ॥ వ॥ అథసరసిజయోనేరా
జ్ఞయా రామవృత్తం కరబదరసమానం ప్రేక్ష్య దృష్ట్యా ప్రతీచ్యా।
శుభమతనుత కావ్యం స్వాదు రామాయణాఖ్యం మధుమయభణి

శబ్దాగ్రే - వ్యాక్రియతాం వ్యాఖ్యాయతామిత్యేవం వ్యాహృత్యోక్త్వా ఉపవిశ్య * వ్యాహార ఉక్తిర్లపితమిత్యమరః - అన్తరధాత్ అదృశ్యోభూత్ - అత్రేదం రామాయణబాలకాణ్డవచనం * మచ్ఛన్దాదేవ తు బ్రహ్మన్ ప్రవృత్తేయం సరస్వతీ - రామస్య చరితం కృత్స్నం కురు త్వమృషిసత్తమేత్యారభ్య ఇత్యుక్త్వా భగవాన్ బ్రహ్మా తత్రైవాన్తరధీయతేత్యన్తమ్ ॥ ౧౧ ॥ అథేతి ॥ అథ బ్రహ్మనిరోధానానన్తరం * మఙ్గళానన్తరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథేత్యమరః - మధుమయ్యః అమృతస్రావిణ్యః - తాసాం భణితీనాం రసాలంకారోల్లసితశబ్దసంఘటనావిశేషాణాం - మధుమయేత్యత్ర * స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావః - మార్గం పద్ధతిం దర్శయతి తాచ్ఛీల్యేన కవీనామితి మార్గదర్శీ సకలకవికులగురురిత్యర్థః * దృశేర్ణినిః - తాచ్ఛీల్యే ణినిః - మహాంశ్చాసౌ ఋషిశ్చ మహర్షిః * తపోనిర్ధూతపాప్మానో యాథాతథ్యాభిధాయినః - వేదవేదాఙ్గతత్త్వజ్ఞా ఋషయః పరికీర్తితా ఇత్యుక్తలక్షణఋషిశ్రేష్ఠో వాల్మీకిః సరసిజయోనేః కారణానన్యస్య బ్రహ్మణః ఆజ్ఞయా శ్రీరామచరితం వ్యా

క్రియతామిత్యేవం రూపనియోగేన హేతునా-రామవృత్తం శ్రీరామచరితం-
ప్రతీచ్యాదృష్ట్యా యోగదృష్ట్యా- బదర్యాః ఫలం బదరం* ఫలే లుక్ - కరే హస్తే
యద్బదరం తేన సమానం తత్తుల్యమిత్యర్థః ఉపమా క్రియావిశేషణం వా-నిశ్శేష
మిత్యర్థః-ప్రేత్యదృష్ట్వా- శుభం వక్తౄణాం శ్రోతౄణాంచ కల్యాణకరం-
స్వాదు పాఠతో గానతశ్చ మధురం* త్రిష్విష్టమధురౌ స్వాదూ ఇత్యమరః- రా
మస్య అయనం స్థానం వర్ణకత్వేనాస్త్యస్యార్థసంజ్ఞా- రామాయణమిత్యాఖ్యాయ
స్య తత్తథోక్తం-పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగ ఇతిణత్వం- ఉత్తరాయణవత్
కావ్యం ప్రబంధమతనుత అకరోత్-కవయతే వర్ణయతీతి కవిః తస్య కర్మ కావ్యం-
బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ తస్య పంకజాదివద్రూఢత్వాత్ రసోల్లసితశబ్దా
ర్థసంఘటనాత్మకమేవ నతు కర్మమాత్రం- తత్కావ్యం రచితవాన్*తథాచ శ్రీ
రామాయణే*తతః పశ్యతి ధర్మాత్మా తత్సర్వం యోగమాస్థితః పురా యత్త
త్ర నిర్వృత్తం పాణావామలకం యథా ఇత్యాదిభ్య- రఘువంశస్య చరితం చకార
భగవాన్నృషిరిత్యంతం-మాలినీవృత్తం* ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగి

తీనాం మార్గదర్శీ మహర్షిః॥ ౧౨॥ గ॥ ఏనం ప్రబన్ధం ప్రయోక్తుం
కస్సమర్థ ఇతి చిన్తాముపగతవతి వాల్మీకౌ॥ ౧౩॥ వ॥ ఉపాగ
తౌ మిళితపరస్పరోపమౌ బహుశ్రుతౌ శ్రుతిమధురస్వరాన్వి
తౌ। విచక్షణౌ వివిధనరేన్ద్రలక్షణౌ కుశీలవౌ కుశలవనామధా

లోకైరితిలక్షణాత్॥౧౨॥తదనంతరవృత్తాంతమాహ॥ ఏనమితి॥ వాల్మీకావే
నం ప్రబన్ధం శ్రీరామాయణాఖ్యమేతత్కావ్యం ప్రయోక్తుమధ్యాపయితుం పఠి
తుం హి కః పుమాన్ సమర్థోధికారీత్యేవం రూపాం చింతాం పర్యాలోచనము
పగతవతి సతి॥౧౩॥ తతః కిం జాతమిత్యత ఆహ॥ ఉపాగతావితి॥ మిళితాసంగ
తా పరస్పరోపమా అన్యోన్యసాదృశ్యం యయోస్తౌ- యమళత్వాత్పరస్పరతు
ల్యరూపావిత్యర్థః బహుశ్రుతౌ వేదవేదాంగాదిసకలవిద్యావిశారదౌ*శాస్త్రౌ
శ్రవణయోశ్శ్రుతమితి విశ్వః-శ్రుతిమధురేన కర్ణానందకరేణ స్వరేణ-శ్రుత్యార
ఖ్యానురణనలక్షణేనాన్వితౌ-శ్రావ్యకంఠస్వరసంపన్నావిత్యర్థః-స్వరలక్షణము
క్తం సంగీతరత్నాకరే*శ్రుత్యనంతరభావీయశ్శబ్దోనురణనాత్మకః-రసాన్ద్రం
జయతి శ్రోతృచిత్తం స స్వర ఉచ్యత ఇతి- విచక్షత ఇతి-విచక్షణౌ విద్వాంసౌ*క
ర్తరిల్యుటేతి న్యాసకారః-అనయోః ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇతి చక్షిణః ఖ్యాజాదేశా
భావః- వివిధాని బహుప్రకారాణి నరేంద్రలక్షణాని ఆజానుబాహుత్వాది

రాజచిహ్నానియయోస్తాం మహారాజకుమారత్వాత్ మహాభాగ్యసూచకరా
జలక్షణలక్షితావిత్యర్థః-కుశోలవశ్చేతినామధారయతఇతికుశలవనామధారి
ణౌ-కుశైర్లవైశ్చగర్భక్లేదమార్జనాత్కుశలవావిత్యన్వర్థసంజ్ఞావిత్యర్థః-ఉక్తంచ
కాళిదాసేన*సతౌకుశలవోన్మృష్టగర్భక్లేదౌతదాఖ్యయా-కవిఃకుశలవావేవ
చకారకిలనామత ఇతి- కుశీలవౌగాయకౌ*పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః- ఉపా
గతౌచింతాసమకాలమేవ విశిష్టగుణసంపన్నౌ మైథిలేయాకుశలనౌసమీపం
ప్రాప్తావిత్యర్థః* అవ్యాక్షేపోభవిష్యంత్యాఃకార్యసిద్ధేర్హిలక్షణమితిభావః-
అత్రోదాత్తతానామగుణః- తదుక్తంవిద్యానాథేన * శ్లాఘ్యైర్విశేషైర్యో
గోయత్రసాస్యాదుదాత్తతేతి॥ రుచిరావృత్తం॥చతుర్గ్రహైరిహరుచిరాజ
భౌస్జగా ఇతిలక్షణాత్॥ ౧౪॥ఏతావితి॥ మునిర్మననశీలోవాల్మీకిః-మునిలక్ష
ణంతు*నిర్వృత్తస్సర్వతత్వజ్ఞఃకామక్రోధవివర్జితః-ధ్యానస్థోనిష్క్రియోదాంత
స్తుల్యమృత్కాంచనోమునిరితి-ఏతౌకుశలవౌ-పరిగృహ్యశిష్యత్వేన పరిగృహ్య-
ప్వాంస్వకీయాం * స్వోజ్ఞాతావాత్మనిస్వంత్రిష్వాత్మీయేస్వోస్త్రియాం

రిణౌ॥ ౧౪ ॥గ॥ఏతౌమునిఃపరిగృహ్యస్వాంకృతిమపాఠయత్॥
౧౫॥గ॥తౌపునరితస్తతోగాయమానౌదృష్ట్వారామఃప్రహృష్ట
మనాస్స్వభవనమానీయభ్రాతృభిఃపరివృతశ్చరితంనిజంగాతు
మన్వయుఙ్క్త॥ ౧౬॥ ప॥తతశ్చ॥ఛన్దోమయీనాంనిలయస్య

ధనఇత్యమరః - కృతింశ్రీరామాయణాఖ్యం ప్రబంధం - అపాఠయదధ్యాప
యామాస*పఠేర్ణ్యంతాల్లుఙ్ -గతిబుద్ధ్యాదినాఅణికర్తుఃకర్మత్వం॥౧౫॥ తౌ
వితి॥ ఇతస్తతస్తత్ర తత్రప్రదేశఇత్యర్థః- గాయమానౌగానేనైవ శ్రీరామా
యణంపఠంతౌకుశీలవౌకర్మ- పునశ్శబ్దోవాక్యాలంకారే-దృష్ట్వారామః
ప్రహృష్టమనాఃరూపగానసంపత్తిభ్యాంసంతుష్టాంతఃకరణస్సన్-స్వభవనం
నిజమందిరమానీయభృత్యైఃప్రాపయ్య- భ్రాతృభిఃలక్ష్మణాదిభిఃపరివృతఃప
రివేష్టితః- నిజంచరితంస్వచరిత్రంగాతుంగానేనపఠితుంఅన్వయుఙ్క్తఅస్పృచ్ఛ
త్ -ప్రబంధమేనంపఠతమితి నియోజితవానిత్యర్థః* ప్రశ్నోనుయోగఃపృ
చ్ఛాచేత్యమరః॥ తత ఇతి॥ తతఃఅనుయోగానంతరం - చశబ్దోవక్ష్యమాణక్రి
యాయాంసంబధ్యతే॥౧౬॥ ఛందోమయీనామితి॥ ఛందోమయీనామనుష్టు
బాదిఛందోనిబద్ధానాంవాచాం- నిలయస్యపద్యప్రపంచనిర్మాణచాతుర్యై
కనికేతనస్యేత్యర్థః*ఛందఃపద్యేచవేదేచేతివిశ్వః*ఛందశ్శబ్దాన్మయట్జీప్

మునిపుంగవస్యమునిశ్రేష్ఠస్యవాల్మీకేః- అంతేవసంతావంతేవాసినౌశిష్యౌ-
ఏతేనఅనయోరఖండితవచనత్వంసూచ్యతే ॥ ఛాత్రాంతేవాసినౌశిష్యఇత్య
మరః-ఏతౌకుమారౌమైథిలేయౌకుశలవౌ-రఘువీరవృత్తంశ్రీరామచరితంయ
థాక్రమంరూపదేశానుసారేణైవేత్యర్థః-గాతుంగానేనపఠితుం-ఉపాక్రమే
తాముపక్రాంతవంతౌ- చశబ్దోయమనుయోగంసముచ్చినోతి-ఏతేనప్రశ్నా
నంతరమేవఅవిలంబేనప్రారబ్ధగానయోరనయోశ్శ్రీరామస్యచాన్యోన్యంద్వై
వవశాత్స్వయమేవోత్పన్నాప్రీతిరితి సూచ్యతే- ఇంద్రోపేంద్ర మిశ్రణాదు
పజాతివృత్తం॥స్యాదింద్రవజ్రా యదితౌజగౌగః- ఉపేంద్రవజ్రాజతజా స్త
తోగః- అనంతరోదీరితలక్ష్మభాజౌపాదౌయదీయావుపజాతయస్తాఃఇతికే
దారేణోక్తత్వాత్॥౧౭॥ఉపక్రమప్రకారమేవాహ॥అస్తీతి॥జనలోచనానా
మానందసందాయిషుసమస్తవస్తుసమృద్ధతయా సకలజననయనానందకరే
ష్విత్యర్థః- కోసలేషూత్తరకోసలేషుజనపదేషు - బహువచనాంతైవదేశవి

వాచామస్తేవసన్తాముని పుంగవస్య।ఏతౌకుమారౌరఘువీరవృ
త్తంయథాక్రమంగాతుముపాక్రమేతామ్॥౧౭॥ప॥ అస్తిప్రశ
స్తాజనలోచనానామానన్దసందాయిషుకోసలేషు। అజ్ఞాసము
త్సారితదానవానాంరాజ్ఞామయోధ్యేతిపురీరఘూణామ్॥౧౮
ప॥ తామావసద్దశరథస్సురవన్దితేన సంక్రందనేన విహితాస

శేషస్యసంజ్ఞా-ప్రశస్తాప్రఖ్యాతా- ఆజ్ఞయైవసముత్సారితానిరస్తాఃదానవా
యేషాంతేషాంచండశాసనానామిత్యర్థః- రఘూణాంరఘువంశోద్భవానాం
రాజ్ఞాంప్రజానురంజకానాంనృపాణాం-రఘుశబ్దోయదుశబ్దవత్తత్పత్యేలక్ష
ణా-జనపదశబ్దానాంస్తద్రాజత్వాత్ బహుషులుగసంభవాత్ -రఘురాజసం
బంధినీత్యర్థః- యోద్ధుమశక్యాఅయోధ్యేతిఅన్వర్థసంజ్ఞాపురీరాజధానీఅస్తి-
ఇంద్రవజ్రావృత్తం-లక్షణంతూక్తం॥సంధాయిష్విత్యపిపాఠః-ఉదాత్తాలఙ్కా
రః॥౧౮॥తామితి॥ సురవన్దితేనసురసేవ్యేన- సంక్రన్దనేనఇన్ద్రేణ॥సంక్రన్దనో
దుశ్చ్యవనస్తురాషాణ్మేఘవాహనఇత్యమరః- విహితఃఆసనసంవిభాగఃదత్తా
ర్ధాసనఃఇంద్రస్యాపిమాననీయఇత్యర్థఃతథాబృన్దారకారీణాందానవానాంవి
జయేసతి-దానవేషువిజితేషుసత్స్విత్యర్థః-సురలోకేస్వర్గేలబ్ధానిపరితోషా
త్స్వైర్దీయమానతయాప్రాప్తానిమన్దారాణాంమాలాఏవమాల్యానిపారి
జాతకుసుమస్రజః తేషాంమధునాపుష్పరసేనవాసితాసురభితావాసభూ

మిర్న్నివాసస్థానంయస్యసతథోక్తః- భూలోకేపిస్వర్గసుఖానుభావకఇత్యర్థః మధుమద్యేపుష్పరసఇత్యమరః- దశరథోరాజాతామయోధ్యామావసత్ అధివసతిస్మ*ఉపాన్వధ్యాఙ్వసఇతికర్మత్వం- తత్రవర్తమానోనిజకార్యనిర్వాహకతయాసురైఃపూజ్యమానః - చిరకాలంసామ్రాజ్యశ్రియమనుబభూవేత్యర్థః-అనుప్రాసోలంకారః- వసంతతిలకావృత్తం॥౧౯॥ అథగతి॥ అథానంతరమస్మిన్దశరథే-అనపత్యతయాఅపుత్రకతయా- దూయమానంపరితప్యమానంమానసంయస్యతస్మిన్*నాపుత్రస్యహిలోకోస్తితత్సర్వేపశవోవిదురితి- అపుత్రస్యగతిర్నాస్తీతిశ్రుతిస్మృతిభ్యామితిభావఃదూఙ్ పరితాపఇతిధాతోః కర్తరిశానచ్- అతఏవపున్నామ్నోనరకాత్త్రాయంత ఇతిపుత్రాస్తదర్థంపుత్రలాభార్థమిత్యర్థః-అర్థేనసహనిత్యసమాసస్సర్వలింగతాచవక్తవ్యా అశ్వమేధంక్రతుంఅశ్వమేధయాగంవిధాతుంకర్తుం - మంత్రిభిస్సమంసచివైస్సాకంమంత్రయమాణేవిచారయమాణేసతితదాసుమంత్రఃకులక్రమాగతో

నసంవిభాగః బృన్దారకారివిజయేసురలోకలబ్ధమన్దారమాల్యా
మధువాసితవాసభూమిః॥ ౧౯॥ ౫॥ అథాస్మిన్ననపత్యతా
దూయమానమానసేపుత్రార్థం క్రతుమశ్వమేధంవిధాతుమ
న్త్రిభిస్సహామన్త్రయమాణేదశరథేసుమన్త్రః ప్రహృష్టమ
నామహర్షేరఙ్గదేశసంగతా వగ్రహనిగ్రహ శౌణ్డస్య విభణ్డక
సూనోరవశ్య మృశ్యశృఙ్గస్య ప్రసాదాత్ప్రభవో భవితాకు

మంత్రిప్రవరఃకర్తా- అంగదేశేఅంగరాష్ట్రే సంగతఃప్రాప్తఃయోవగ్రహః వృష్టిప్రతిబంధః- అవగ్రహోవర్షప్రతిబంధ ఇత్యప్ ప్రత్యయః *వృష్టిర్వర్షంతద్విఘాతేవగ్రహావగ్రహౌ సమావిత్యమరః - తస్యనిగ్రహే నివర్తనే శౌండస్యదక్షస్య - నిగ్రహానుగ్రహసమర్థస్యేత్యర్థః*సప్తమీశౌండైరితిసమాసః - విభండకసూనోః విభండకాఖ్యమునిపుత్రస్యఋశ్యశృంగస్యమహర్షేః మహర్షిలక్షణముక్తం - ప్రసాదాదనుగ్రహాత్ ప్రభావాదితిపాఠేసామర్థ్యాత్ అవశ్యంనిశ్చితంకుమారాణాం పుత్రాణాం- ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవఃకారణం *ఋదోరప్ - భవితాభవిష్యతి అనద్యతనేలుట్ దశరథ ఇతిశేషః - ఇత్యేవం సనత్కుమారేణ - పరాపరవిదా బ్రహ్మమానసపుత్రేణోదీరితం-బ్రహ్మసభాయాంకథితం-పురావృత్తంపూర్వవృత్తాంతమస్మైదశరథాయకథయామాసపూర్వమిక్ష్వాకుసార్వభౌమస్యబ్రహ్మసభాంగతస్సనుం

త్రస్తత్రభూలోకరాజప్రస్తావతత్పరైర్దేవైః పృష్టే సనత్కుమారేణ- త్రైకా
ల్యవిదా-కథితస్య దశరథవృత్తాంతస్య మనసి స్థితత్వాత్తదానీమేతత్సర్వం నివే
దయామాసేత్యర్థః॥ ౨౦॥ సఇతి॥ సః దశరథోఽపి సుమంత్రస్య వచనాత్తథ్యవా
క్యాద్ధేతోః శాన్తః శమం గతః ఆధిః పుత్రాభావజాతమనోవ్యధా యస్య సతథో
క్తస్సన్* పుంస్యాధిర్మానసీవ్యథేత్యమరః- శాన్తానామ అంగదేశాధీశ్వరస్య
రోమపాదనామ్నస్తనయా తయా కుటుంబినం కుటుంబవంతం- శాన్తాజానిమి
త్యర్థః- అవగ్రహనివారణానన్తరం పారితోషికతయా నిజపుత్రికాయా దత్త
త్వాదితి భావః- అతఏవ సంబంధి సంబంధుం రోమపాదస్య దశరథస్య చ సౌహా
ర్దసంబద్ధసోదరభావస్య విద్యమానత్వాదితి భావః మునిం మననశీలం మునిలక్ష
ణముక్తం- ఋశ్యశృంగమానీయ స్వయమేవేతి శేషః- వసిష్ఠేన నిజకులగురుణా
దిష్టముపదిష్టమశ్వమేధాధ్వరం సరయూరోధసి సరయ్వాఖ్యానదీతీరే* కూలం
రోధశ్చ తీరం చేత్యమరః- విధాయ విధిబోధితక్రమేణ కృత్వా- తత్ర సరయూరో

మారాణామితి సనత్కుమారోదితం పురావృత్తమముష్మై దశర
థాయ కథయామాస॥ ౨౦॥ X॥ సోఽపి సుమన్త్రవచనాచ్ఛాన్తా
ధిశ్శాన్తాకుటుమ్బినం సంబన్ధినం మునిమానీయ వసిష్ఠాదిష్టమశ్వ
మేధాధ్వరం సరయూరోధసి విధాయ తత్ర పుత్రీయామిష్టిం విధి
వత్కర్తుమారభత॥ ౨౧॥ X॥ తదను హవిరాహరణాయ ధరణ్యాం
కృతావతరణాస్సర్వే గీర్వాణాశ్శతమఖప్రముఖాశ్చతుర్ముఖా

ధస్యైవ సత్వాశ్వమేధేన హి కర్మణాం కర్మారంభ ఇతి శాస్త్రనిషేధాత్- పుత్రా
ణామియం పుత్రీయా తాం పుత్రోత్పాదనహేతుమిత్యర్థః* వృద్ధాచ్ఛ ఇతి ఛప్రత్య
యః ఇష్టిం యాగం పుత్రకామేష్టిం విధివత్ విధ్యర్హం యథాశాస్త్రమిత్యర్థః- త
దర్హమితి వతిప్రత్యయః- కర్తుమారభత ఉపాక్రమత॥ ౨౧॥ తదన్వితి- తదన్వారం
భానంతరం హవిరాహరణాయ హవిర్భాగానాహర్తుం ధరణ్యాం కృతావతర
ణాః భువం ప్రత్యాగతాః- శతమఖప్రముఖాః ఇన్ద్రాద్యాస్సర్వే గీర్వాణగణాః
దేవగణాశ్చతుర్ముఖాయ బ్రహ్మణే దశముఖస్య రావణస్య- ప్రతాపః కోశదం
డజం తేజః* స ప్రభావః ప్రతాపశ్చ యత్తేజః కోశదండజమిత్యమరః- స ఏవ గ్రీ
ష్మోష్మా గ్రీష్మర్తుజనితసంతాపస్తేన యశ్శంప్లోషణం దాహః* ప్లుష దాహ
ఇతి ధాతోర్ల్యుట్- తదా వేద్య విజ్ఞాప్య తేన సహ చతుర్ముఖేన సాకం శృంగస్య వి
కారశ్శార్ఙ్గం ధనుస్తస్యాస్తీతి శార్ఙ్గధన్వానం శ్రీమహావిష్ణుం- శార్ఙ్గశ్చేత్యనడాదేశః

తద్ధితసమాసత్వాత్ శరణంరక్షితా * శరణంగృహరక్షిత్రో రిత్యమరః ఇతి మన్వానా అవబుధ్యమానాః శరణపదస్యకర్తృత్వేపినిపాతేనేతి శబ్దేనాభిహితత్వాన్న ద్వితీయా-తిజాద్యుపసంఖ్యానస్యోపలక్షణత్వాత్- యథాహవామనః* నిపాతేనాప్యభిహితేకర్మణికర్మవిభక్తి పరిగణనస్యప్రాయికత్వాదితినానావిధాబహుప్రకారాః ప్రస్తుతాః త్వత్తోలోచితాఃస్తుతయః స్తోత్రాణి యే షాం తేషాం స్తోత్రాః-యద్వానానావిధంయథాతథాప్రస్తుతా ఉపక్రాంతాః స్తుతయోయేషాం తే తథోక్తాస్సంతః-క్షీరాంబురాశింక్షీరాబ్ధిసమాసేదుః-శ్రీ మన్నిషిక్తో క్షీ రాబ్ధిగాయతా వ స్తుతిగం ప్రాపురిత్యర్థః-అంబురాశేశ్శ్వేరూ ధ్యాన్యపరగాత్వన్యాప్రాంతరంబోగాదేః యారూఢిబ్భేః ననేతి మీమాం సకాః - ఏకశ్రుత్తే ప్రాపి ... షడ్లిపిశరణాగత్యా సాదనేష్వితి ధాతోలిః ట ॥ ౨౨ ॥ అస్రిన్ ... శ్రీమహావిష్ణుం వర్ణయతి ॥ సంతాపఘ్నమిత్యాది ॥ సకలజగతాంసమస్తలోకానాంసంతాపంతాపత్రయజనితం గ్రీష్మ ... చ సంజ్వరం హంతినాశయతీతి సంతాపఘ్నం హోమాహంతేరి

యత ఏవ ప్రపరాప్రగీష్మ ... సంశ్లేష ... పేత్యేభిసహాశర
... మితి ... స్వాంగ ... నానావిధ ప్రస్తుత స్తుతయః
క్షీరాంబురాశిమాసేదుః ॥ తత్ర ॥ ౨౨ ॥ ప ॥ సంతాపఘ్నంసక

లికుత్వం- శార్ఙ్గమేవచాపం చంద్రస్యసత్తేనాభిరామం మనోజ్ఞం ... రవవిద్యుత్ సౌదామినీతియాలసితంలసంతం ... గతిబుద్ధ్యర్థేసూత్రేచ కారాద్యర్థమానాత్వాత్ - అతసీనామకుసుమాపరపర్యాయో వృక్షవిశేషః * అ ... ప్యాదుమాతులమధ్యేగః - తస్యాః గుచ్ఛస్య ఫుష్పస్తబకస్యస మానాం ... కాంతిర్యస్యతాదృశం కాయోదేహో యస్యతమిత్యుపమా *ఛాయాత్వనాశేపికాంతా ... వై జయంతీ * సమాసస్యచ్ఛందసీత్యాదిసూత్రే సమానస్యోపి రోగవిభాగాత్సమాసః - ఛాయాదిషు సమానశబ్దస్యస భావః మ ... యోవ సనశీలాం తపవజనాన్తేషాంమనాంస్యేవచాతకాఃపక్షివిశేషాః తేషాం శం తేరతే సాధుశరణ్యం- స ... సహా ... మంబుచాతకానామి ... దినాతేషాంతరేక ... త్వానిభావః* తత్రసాధురితియత్ప్రత్యయః అపాంసమూహః ఆపం* తస్యసమూహమిత్యణ్ కారుణ్యందయైవ ఆపంయస్యతం - అసవాక ... మేవ ఆపోయస్యతం - కారుణ్యాపం బుహ్వాదిత్వాదినా సమాసాంతః విస్ఫుంవైకుంఠోపాస్యా * స్వార్థేణ్ ప్ర

త్యయః- సఇత్యాఖ్యాయస్యతం కాలమేఘంనీలాంబుదం- త్రిదశపరిషత్ బ్రహ్మేంద్రాది దేవసమాజో దదర్శ - త్రిదశేత్యత్ర త్రిస్రోదశా అవస్థా బాల్యయౌవనకౌమారాణిజన్మసత్తావృద్ధయోవా ఏషాంతే - యద్వా త్రిదశపరిమాణమేషామితివా* బహువ్రీహౌసంఖ్యేయేడచ్ అత్రోపమారూపకయోరనుప్రాసస్యచ పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః- ఏతదాదిశ్లోకత్రయంమందాక్రాన్తావృత్తం* మందాక్రాన్తాజలధిషడగైర్మ్భౌనతౌ తాద్గురూ చేదితిలక్షణాత్। ౨౩ ॥ క్షీరేతి॥ పునః దేహభాసాం నిజశరీరకాంతీనాం ప్రరోహైః అంకురైః- క్షీరాంభోధేః క్షీరసముద్రస్య- రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయేన యోగాద్రూఢేర్బలీయస్త్వాదితిభావః-జఠరమభితః మధ్యప్రదేశస్యసమంతాదిత్యర్థః-సలిలమభిత ఇత్యపిపాఠః * అభితః పరిత ఇత్యాదినాద్వితీయా- కాలే చంద్రోదయకాలే ఉన్మీలంతి వికసన్తీయాని కువలయదళాని నీలోత్పలపత్రాణి తైరద్వైత

లజగరాంశ్లోకేనా సాక్షీ రామంలక్ష్మీవిద్యుల్లసితమతసీగుచ్ఛస
చ్ఛాయకాయమ్। వైకుంఠాఖ్యం మునిజనమనశ్చాతకానాంశర
ణ్యంకారుణ్యాపన్నత్రిదశపరిషత్కాలమేఘందదర్శ॥ ౨౩॥ ప॥ క్షీ
రాంభోధేర్జఠరమభితో దేహభాసాంప్రరోహైః కాలోన్మీలత్కు
వలయదళాద్వైతమాపాదయంతమ్। ఆతన్వానం భుజగశ
యనే కామపిస్వాపగోరే నిద్రాముద్రాంనిఖిలజగతీరక్షణేజా

మహోదంతత్వాద్దృశ్యమిత్యర్థః- ఆపాదయంతంసంపాదయంతం- కాలప్రపఞ్చదళానామమ్లానత్వద్యోతనార్థం - నిజదేహకాంతిచ్ఛటాభిః క్షీరార్ణవస్యనీలవర్ణతాంజనయంతమిత్యర్థః. ఏతేన శ్రీమహావిష్ణు దివ్యశరీరస్యేంద్రనీలసాదృశ్యంసూచ్యతే॥ తదుక్తం॥ క్షీరమధ్యేషు పేన్నీలం క్షీరం చేన్నీలతాం వ్రజేత్। సఇంద్రనీలో విజ్ఞేయస్స్వసౌఖ్యాకరశ్శుభ ఇతి- రత్నశాస్త్రవచనత్ అతఏవక్షీరస్యస్వధవళిమపరిత్యాగేనాన్యనీలిమస్వీకరణోక్తేస్తద్గుణాలంకారః * తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితిలక్షణాత్- ధాతౌ మద్గురూలఘట్నాశేసితఇత్యుపమా* గౌరోరుణేసితే పీత ఇతివిశ్వాః రా-భుజగశయనే శేషపర్యంకే-నిఖిలజగతీనాంసకలలోకానాంరక్షణేపానే* జగతీవిష్టపే భూమ్యామితివిశ్వః-జాగరూకాంజాగ్రతీంసావధానామితిర్థః- జాగరూకఇత్యూకప్రత్యయః-అతఏవకామప్యనివాచ్యాం లోకవిలక్షణత్వాదితిభావః నిద్రాముద్రాం యోగనిద్రావస్థామాతన్వానమనుకుర్వాణ

తనోతేర్ణ్యానచ్॥ ౨౪॥ అథనృసింహావతారంవర్ణయతి॥ ప్రహ్లాదస్యేతి॥ అమితమపారం ప్రహ్లాదస్య హిరణ్యకశిపుతనయస్య నిజభక్తాగ్రేసరస్య వ్యసనం సర్పదంశనసముద్రపాతనాదితత్పితృకృతవిపదం * వ్యసనంవిపదిభ్రంశఇత్యమరః- తథాదైత్యవర్గస్య హిరణ్యకశిపుముఖాసురనికరస్య దంభంమాయాడంబరం- స్తంభమయోమయస్తంభంచ- రిపోర్హిరణ్యకశిపోర్వక్షుస్థలమప్యురఃస్థలమపి అపిశబ్దస్సముచ్చయే యాగపద్యే నైకవారమేవనతుకాలక్రమేణేత్యర్థః- భేత్తుంవిదారయితుంపురుషవపుషానరశరీరేణమిశ్రితేమిళితే- అతఏవ విశ్వదృష్టే అత్యాశ్చర్యతయా విశ్వజనాలోకితే- దంష్ట్రిణాం దంతవిశేషాణాంరోచిర్భిః విశదానిశుభ్రాణిభువనానికుక్షిస్థలోకాయస్యతస్మిన్-సింహవేషే సింహాకారే రంహసావేగేనబద్ధశ్రద్ధం విహితాదరం నరసింహరూపేణావతీర్ణమిత్యర్థః- దదర్శేతి పూర్వేణసంబంధః- ఉక్తంచశ్రీభాగవతే॥ భక్తప్రతిజ్ఞాపరిపాలనాయ సర్వాత్మతావ్యాప్తివివర్తనాయ- దైత్యేంద్రవక్షోద

గరూకామ్॥ ౨౪ ॥ ప॥ ప్రహ్లాదస్యవ్యసనమమితం దైత్యవర్గస్యద
మ్భం స్తమ్భం వక్షుస్థలమపి రిపోర్యాగపద్యేన భేత్తుమ్। బద్ధశ్రద్ధం
పురుషవపుషా మిశ్రితే విశ్వదృష్టే దంష్ట్రారోచిర్విశదభువ
నే రంహసా సింహవేషే॥ ౨౫ ॥ ప॥ నారాయణాయనళినాయ

ళనాయవిష్ణుస్స్తంభాన్నృసింహాకృతిరావిరాసీత్- అత్రక్రమికస్య స్తంభాదివిదారణస్యయాగపద్యాసంబంధేపితత్సంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః॥ ౨౫ ॥ నారాయణాయేతి॥నారాయణాయపరమాత్మనే॥తదుక్తం॥నారాయణఃపరోవ్యక్తాదణ్డమవ్యక్తసంభవఇతి-యద్వానరస్యసంబన్ధీనినారాణితత్త్వానితాని అయనంస్థానంయస్యనారాయణః- తదుక్తం-నరాజ్జాతానితత్త్వానినారాణీతివిదుర్బుధాః-తస్యతాన్యయనంపూర్వంతేననారాయణస్స్మృతఇతి-అథవా నారాఆపః అయనంయస్యతథా, అతఏవార్ణవేతస్మిన్ యత్తదస్యాయనంగతాః॥నారాస్తాస్సృష్టికరణాఃతేననారాయణస్స్మృతఇతి- ఆపోనారాఇతిప్రోక్తాఆపోవైనరసూనవః-తస్యతాహ్యయనంపూర్వంతేననారాయణస్స్మృత ఇత్యాదినా-నారాఇత్యజాదిత్వాత్సిద్ధం-ఆర్షోవాటీబభావః- తస్మై నారాయణాయనళినాయతలోచనాయపుండరీకవిశాలాక్షాయనామ్నానామమాత్రేణావశేషితమవశేషవత్కృతంమహద్భూయిష్ఠంబలివైభవంవైరోచనిసంపద్యేనతస్మై-వామనావతారేబలింపాదేనాక్రమ్యపాతాళేనిక్షిప్తవతఇత్యర్థః

నానాబహుప్రకారం చరాచరం స్థావరజంగమాత్మకం జగత్ * చరాచరం స్యాజ్జగతీతి విశ్వః-తస్య విధాయకో నిర్మాతా బ్రహ్మా తస్య జన్మదేశో జన్మస్థానం నాభీపుటం నాభీపద్మకోశం యస్య తస్మై- పరస్మై పురుషాయ పరమపురుషాయ నమః* నమస్స్వస్తీత్యాగినా చతుర్థీ॥ తథా చ శ్రీభాగవతే॥ సతోస్మ్యహం త్వాఖిలహేతుభూతం నారాయణం పూరుషమాద్యమవ్యయమ్-యన్నాభిజాతాదరవిందకోశాద్బ్రహ్మావిరాసీద్యత ఏష లోకః-ఇత్యుక్తత్వాత్-వసంతతిలకా వృత్తం॥ ౧౮॥ ఇతీతి॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ ప్రణవ్య సాష్టాంగప్రణామం కృత్వా ఉత్థితాః- ఉత్థానం ప్రాప్తాన్- స్తుతిరవైస్స్తోత్రధ్వనిభిః- ముఖరాణి ప్రతిధ్వనివశాన్ముఖరీకృతాని హరితాం దిశాం ముఖాని ప్రదేశా ఏవ- వదనాని యేషాం తాన్- హరిహయప్రముఖానింద్రాదీన్ *జంభభేదీ హరిహయ ఇత్యమరః-ఏతాన్ పూర్వోక్తానఖిలానమరానశేషసురాన్ అరుణారుణాధరః ప్రకా

తలోచనాయనామావశేషితమహాబలివైభవాయ। నానాచ
రాచరవిధాయకజన్మదేశనాభీపుటాయ పురుషాయ నమః ప
రస్మై॥ ౧౮॥ ౧॥ ఇతి ప్రణమ్యోత్థితాన్ స్తుతిరవముఖరిత
హరిన్ముఖాన్ హరిహయప్రముఖానఖిలానమరానరుణారుణ
తామరసవిలాసచోరైర్లోచనమరీచిసంతానైరానందయన్ భ
గవానరవిందలోచనః స్ఫుటమభాషత॥ ౧౯॥ వ॥ అపి కుశలమ

రం అత్యంతలోహితమిత్యర్థః. ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః కర్మధారయవద్భావాత్సుపో లుక్ - తాదృగ్విధతామరసం పద్మం తస్య విలాసచోరైః తత్తుల్యైరిత్యర్థః-మహాభాగ్యలక్షణసంపన్నస్యాస్య రక్తాంతనయనత్వాదితి భావః-తదుక్తం సాముద్రికశాస్త్రే *పాణిపాదతలే రక్తే నేత్రాంతౌ చ నఖాస్తథా తాలుజిహ్వాధరోష్ఠం చ సప్తరక్తస్సుఖీ భవేదితి - లోచనమరీచిసంతానైర్దృష్టిప్రభాపరంపరాభిరానందయన్ సంతోషయన్ - అరవిందలోచనః విష్ణుః- అరవిందగ్రహణం దృష్టీనాం సుఖనిమీలకత్వద్యోతనార్థం-స్ఫుటం వ్యక్తమభాషత అవోచత్॥ ౧౯॥ అ. ౧॥ హే అమర్త్యాః ఇంద్రాదిదేవాః- వః యుష్మాకం కుశలమపి క్షేమం కిం*కుశలం క్షేమమస్త్రియామిత్యమరః - అపిశబ్దః ప్రశ్నే తథా వః సాంప్రతమిదానీం శోభనమాగతం స్వాగతం సుఖాగమనం కిం భావే క్తః- దంభోళికేళిర్వజ్రాయుధవిలాసః - శమితో విదారితో దనుజానాం దానవానాం దంభః కపటోపాయో యయా సా తథోక్తా కిన్ను- విధ్వస్తదానవా కిమిత్య

నకాః- తథాధిషణస్య బృహస్పతేః స్మనీషయా బుద్ధ్యా - నిర్మితా రచితాః ❋ బృహస్పతిస్సురాచార్యో గీష్పతిర్ధిషణో గురురిత్యమరః- నీతిమార్గాః నీతిపద్ధతయః - త్రిదశ నగరస్యామరావత్యాః యోగక్షేమకృత్యే సంరక్షణకర్మణి- ఖుమంతేపి సమర్థా భవంతి కిం- పూర్వవదపిః ప్రశ్నే ❋ గర్హా సముచ్చయప్రశ్న శంకాసంభావనాస్వపీత్యమరః - అలబ్ధలాభో యోగః లబ్ధస్య పరిపాలనం క్షేమమితి వివేకః॥ మాలినీవృత్తమ్॥ కృత్యే ఇత్యపి పాఠః- కృత్యే సంపాదనాయ॥ ౨౮॥ ఏవమితి॥ ఏవముక్తప్రకారేణ కుశలానుయోగపురస్సరం కుశలప్రశ్నపూర్వకం ❋ పురోగ్రతోగ్రేషు సర్తేరితి టుచ్ఛ్రీత్యయః తత్వతి జీవ్ ❋ ప్రశ్నానుయోగః పృచ్ఛా చేత్యమరః - అమృతాసారేణామృతధారాసంపాతేన సరసాం రుచిరాం ❋ ధారాసంపాత ఆసార ఇత్యమరః- భగవతః ❋ ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య ధైర్యస్య యశసశ్శ్రియః। జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చాపి షణ్ణాం భగ గోమత ఇత్యుక్తలక్షణషడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నస్య వసిష్ఠస్య సరస్వతీం వాణీమాకర్ణ్య

మర్త్యాస్సర్వగతం సాంప్రతం పశ్యతి తస్సుజనాభా కిన్నదం
భోళీకేళిః। అపి ధీనసీమా నిర్మితా నీతిమార్గా త్రిదశనగర
యోగక్షేమకృత్యే ఖుంతే। ౨౮॥ గ॥ ఏవం భగవతః కుశలాను
యోగపురస్సరమమృతాసారసరసాం సరస్వతీమాకర్ణ్య సం
పూర్ణకామనోరథా సుమనసాం సంసత్సమ్మేళనే తస్మై విజ్ఞాప
యామాస॥ ౨౯॥ గ॥ దేవ- త్వత్సమకుశలమవిఘ్నవేద్యపలా
కృతావలంబానామస్మాకం॥ కింతు॥ ౩౦॥ ప॥ అస్తి త్ర్యస్త

శ్రుత్వా - సంపూర్ణమనోరథా యద్గ్రం వయమాగతాస్తేషాం భగవానపిస్పష్టవాక్-అతోస్మత్కార్యం జాతప్రాయమేవేతి పరిపూర్ణాః వాంఛితాస్సన్- సుమనసాం సంసదేవసమితిః సుమనాః పుష్పమాలతీస్త్రీ దేవబుధయోః పుమానితి వైజయంతీ- సభాసమితిసంసద ఇత్యమరః- తస్మైఖుంసేవకమపురుషాయవిజ్ఞవే- విజ్ఞాపయామాస విజ్ఞాపితవతీ॥ ౨౯॥ కిమితి విజ్ఞాపయామాసేత్యత ఆహ॥ దేవేతి। హే దేవ ద్యోతమానస్వామిన్-భవతామహర్మ్యాస్మాకం కృతావలంబానాం-యుష్మదధీనానామిత్యర్థః- అస్మాకం కుశలం శుభం కథమావిర్భవేదుత్పద్యేత నావిర్భవేదేవేత్యర్థః - తథాపి కించిద్విజ్ఞాపనీయమస్తీత్యాహ॥ కింత్వితి॥ యద్యపి సత్సు కార్యపరాం పుంసామలమేవాగ్రతః స్థిరతిన్యాయేన - త్వాం శరణం గతాః పరతో వస్థానమేవ అస్మత్కార్యసాధనం - తథాప్యాత్యర్తిశయేన కించిదుచ్యత ఇతి భావః॥ ౩౦॥ అస్తీతి ప్రశస్తవిభవైః ప్రఖ్యా

తవస్తుసంపద్భిరుపలక్షితావిబుధైరలంఘ్యాలంఘితుమశక్యా- దేవానామప్య
సాధ్యేత్యర్థః - మాణిక్యమందిరభువాం మణిమయగృహప్రభవానాం* త్రితీ
యాదిషుభాషితపుంస్కమితిపుంవద్భావాదుపజాదేశః-మహసాం తేజసాం
* తేజో ధామమహోవిభేత్యమరః - ప్రరోహైరంకురైస్తేజసాంభానుసిత
భానుకృశానురూపాణాంధామ్నాంత్రయాయ- దినేఅహ్నియో దీప స్తస్య
దశామవస్థాం-నిస్తేజస్కతామిత్యర్థః-* దశావర్తావవస్థాయామితివిశ్వః-ది
శంతీత్యసంబంధేపిసంబంధరూపాతిశయోక్తిః- లంకేతినామలంకేతిప్రసిద్ధా
లంకానామ్నా ప్రసిద్ధేత్యర్థః- రజనీచరాణాంరాక్షసానాంరాజధానీనగరీ
ప్రధాననగరీ అస్తి-రాజానోధీయంతేస్యామితిరాజధానీకరణాధికరణయో
శ్చేత్యధికరణార్థేల్యుట్-ఏతదాదిశ్లోకచతుష్టయంవసంతతిలకావృత్తమ్-ప్రశ
స్తఃవిభవఃయేషాంతైరితివిబుధవిశేషణత్వేవ్యాఖ్యాంతరం॥ ౩౧॥ ఏనామితి॥

విభవైర్విబుధైరలంఘ్యాలంకేతి నామరజనీచర రాజధానీ।
మాణిక్యమందిరభువాంమహసాంప్రరోహైస్తేజస్త్రయాయ
దినదీపదశాందిశంతీ॥ ౩౧॥ వ॥ ఏనాంపురాణనగరీంనగరీతిసా
లాంసాలాభిరామభుజనిర్జితయక్షరాజః। హేలాభిభూతజగ
తాంరజనీచరాణాంరాజాచిరాదవతిరావణనామధేయః॥ *

సాలాస్సర్జవృక్షాస్తద్వదభిరామైరాయతత్వాదిగుణసంపన్నత్వాత్తత్తుల్యైః
భుజైర్వింశతిసంఖ్యాకనిజబాహుభిర్నిర్జితో యక్షరాజః కుబేరో యస్య సత
థోక్తః* సాలేతుసర్జకార్శ్యాశ్వకర్ణకా ఇత్యమరః విశ్రవసోపత్యంరావణః-
తస్యాపత్యమిత్యణ్ * విశ్రవసోవిశ్రవణరవణావితిప్రకృతేరవణాదేశః- ప్రా
ణికాస్తురావయతీతిరావణఇతివ్యుత్పాదయంతి-తదుక్తముత్తరరామాయ
ణే* యస్మాల్లోకత్రయంచైతద్రావితంభయమాగతమ్- తస్మాత్త్వంరావ
ణోనామనామ్నావీరభవిష్యసీతి* రౌతేర్ణ్యంతాత్కర్తరిల్యుట్-రావణఇ
తినామధేయంయస్యసతథోక్తః- హేలయావిలాసేనఅవజ్ఞయావాఅభిభూ
తానితిరస్కృతానిజగంతియైస్తేషాం* హేలావజ్ఞావిలాసయోరితివిశ్వః-రజ
నీచరాణాంరాజాచక్రవర్తీ- నగస్యపర్వతస్యేవరీతిరాకృతిర్యస్యసతథాభూ
తస్సాలఃప్రాకారోయస్యాస్తాం- గిరిదుర్గప్రాయప్రాకారావృతత్వాదతి
దుర్గమామిత్యర్థః* ప్రాకారోవరణస్సాలఇత్యమరః-ఏనాంపూర్వోక్తాం

లంకానామ్నాప్రసిద్ధాం-పురాణనగరీంపురాతనపురీంచిరాచ్చిరకాలమార
భ్య- విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం- అవతిరక్షతి- అనుప్రాసః॥ ౩౨॥ అథద్వా
భ్యాంతస్య మహిమానంవర్ణయతి॥యదిత్యాది॥ యస్యరావణస్యబాహవోవింశ
తిసంఖ్యాకాభుజాస్తఏవరాహవోవిధుంతుదాస్తేషాంరసనాయితాఃరసనావ
దాచరితాఃశస్త్రధారాఆయుధశ్రేణయః-రసనాయితేత్యత్ర* ఆచారక్విబం
తాత్కర్తరిక్తః - దిక్పాలానామింద్రాది దిగీశ్వరాణాం కీర్తిమయోయశో
రూపఃతాద్రూప్యేమయట్ యశ్చన్ద్రిమాశ్చన్ద్రి*హిమాంశుశ్చన్ద్రమాశ్చం
ద్రఇత్యమరః తంగ్రసంతేగిలంతిరణకోవిదోయంరావణః నిజబాహుబలేనది
క్పాలాన్నిర్జిత్యతత్కీర్తింలుంపతీత్యర్థః- ఏకస్యచంద్రమసః అనేకరాహుసమ్మ
ర్గేకిమవస్థాంతరంవక్తవ్యమితిభావః - తథాతస్యవైరిణాం శత్రూణాం రణ
ముఖేరణాగ్రే- అముమేనమితిహస్తనిర్దేశః- అంతకమంతరేణయమంవినా*
అంతరాంతరేణయుక్తేద్వితీయా- కశ్చిత్కోపిదేవః - శరణప్రదాయీరక్షణాత

౩౨॥ వ॥యద్బాహురాహురసనాయితశస్త్రధారాదిక్పాల
కీర్తిమయచంద్రమసంగ్రసంతే। తద్వైరిణాంరణముఖేశరణ
ప్రదాయీనైవాస్తికశ్చిదముమంతకమంతరేణ॥ ౩౩॥ వ॥ అం
భోజసంభవ మముంబహుభిస్తపోభిరారాధయన్వరమవాప
పరైర్దురాపమ్।తస్మాత్సమస్తభువనంనిజశాసనస్యలక్ష్మీకరోతి

త్వరఇత్యర్థః-నాస్త్యేవఅస్యవ్యవచ్ఛేదార్థమేవకారః- రణపరాయణా
న్వైరిణోవిజిత్యయమక్షయంనయతీత్యర్థః - రసనాయితేత్యత్రఇవశబ్దలో
పాల్లుప్తోపమా-సాచోక్తరూపకేణసంకీర్యతే॥ ౩౩॥ఏతాదృశసామర్థ్యం
రావణస్యకుతఆయాతమిత్యతఆహ॥ అంభోజేతి॥ఉపక్రాంతత్వాదుత్తరత్ర
తచ్ఛబ్దస్యవిద్యమానత్వాచ్చ।తయచ్ఛబ్దోధ్యాహర్తవ్యః-యఃరజనీచరచ
క్రవర్తీరాక్షససార్వభౌమోరావణః బహుభిరనేకైస్తపోభిః- పంచాగ్నిమ
ధ్యేఏకపాదావస్థానాదిరూపైరుగ్రతపశ్చర్యాభిః- అమమితిపురోవర్తినిర్దేశః
అంభోజసంభవంబ్రహ్మాణమారాధయన్ సంతోషయన్ -పరైర్దురాపందు
ర్లభమనన్యసాధారణమిత్యర్థః-ఈషద్దుస్సుష్ఠ్విత్యాదినాఖల్ప్రత్యయః
వరంసురాసురావధ్యత్వరూపమవాపప్రాప-పూర్వమితిశేషః-తస్మాత్కార
ణాదశేషభువనమశేషలోకానిత్యర్థః-నిజశాసనస్యనిజాజ్ఞాయాః- లక్ష్మీకరో
తివిషయీకరోతి-చంద్రవనప్రయోగనిజశాసనేనైవాశేషభువనానినాస్తీస్య

ర్థః- అభూతతద్భావే చ్విః-అస్యచ్వావితిదీర్ఘః॥ ౩౪॥ తతఃకిమిత్యతఆహ॥ తే
నేతి॥ తేనరావణేన- వయంపరాధీనాఃపరతంత్రాః-తత్స్వామికాఇవేత్యర్థః
భవామఃఇదానీమితి శేషః- వస్తుతస్తుభవత్పరతంత్రాఏవేతీవశబ్దార్థః॥ పర
తంత్రఃపరాధీనఃపరవాన్నాథవానపీత్యమరః॥ ౩౫ ॥ పరాధీనత్వమేవప్రతి
పాదయతి- తథాహీత్యాదినా॥సోయమితి॥ సోయంరావణఃకదాచిత్తస్మిం
శ్చిత్సమయే-అవరోధవధ్వఏవజనస్తేనసహసావరోధవధూజనః-అంతఃపుర
స్త్రీజనసహచారస్సన్నిత్యర్థః॥ శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చేత్యమరః॥ తేనసహే
తితుల్యయోగఇతిబహువ్రీహిః - వోపసర్జనస్యేతిసహస్యసభావస్యసత్వం-క్రీ
డాధరాధరంక్రీడాశైలం-దివావిహారదేశమిత్యర్థః- తదుక్తంభావప్రకా
శే, సరితఃపులినంవేలాకాంతారారామభూధరాః- లతాగృహాణిచిత్రాణి
య్యాకిసలయోచితా-దివావిహారదేశాస్స్యురితి- ఆరుహ్యాధిష్ఠాయచరణా

రజనీచరచక్రవర్తీ॥ ౩౪ ॥క॥ తేనవయంపరాధీనాఇవభవామః॥
తథాహి॥ ౩౫ ॥క॥సోయంకదాచిత్క్రీడాధరాధరమధిరుహ్య
సావరోధవధూజనశ్చరణాభ్యాంసంచరేద్యదాగమిష్యత్యా
గఇత్యనావిష్కృతాతపోభయేనభగవాంస్సహస్రభానురపి

భ్యాం- యానంపిహాయపాదాభ్యామేవసంచరేతచేత్-విహరేతయది- ఆగ
శ్చరణతలసంతాపోత్పాదనరూపోపరాధః॥ అగోపరాధోమంతుశ్చేత్యమ
రః - ఆగమిష్యతిసంభవేత్-తథాసతిదండనంకుర్యాదితిభావః-ఇతిమత్వేతి
శేషః- ఇతినైవగవ్యాహారనాద్ధృత్వాదప్రయోగః - ప్రయోగేపౌనరుక్త్యమి
త్యాలంకారికాః-అనావిష్కృతాతపఃఅప్రకటీకృతద్యోతః॥ ప్రకాశోద్యో
తఆతపఇత్యమరః-భగవాన్పూజ్యః-అథవాఐశ్వర్యాదిషడ్గుణసంపన్నఃమూ
ర్తిత్రయమయత్వాదితిభావః - సహస్రంభానవోరశ్మయోయస్యసహస్ర
భానురపిసూర్యః- సంకుచితనానురూపసంహృతమరీచికేవసన్॥భానుఃకరో
మరీచిస్స్త్రీపుంసయోర్దీధితిస్త్రియామిత్యమరః- తస్యక్రీడాధరాధరస్యసా
నూనిప్రస్థానథప్రదేశానిత్యర్థః॥స్నుఃప్రస్థస్సానురస్త్రియామిత్యమరః-
సంశ్రయతే సాధ్వసవశాత్తత్ర నిలీయవసతీత్యర్థః - లోకత్రయప్రకాశక
స్యాపిభగవతఃకిరణమాలినః ఈదృశ్యవస్థేతిమహత్కష్టమాయాతమితిభావః
నూనమితినిశ్చయే- నతు ఉత్ప్రేక్షాయాం - అతఏవసహస్రభానోస్సానుసమా
శ్రయణాసంబంధేప- తత్సంబంధాభిధానాత్ అసంబంధేసంబన్ధరూపాతిశ

యోక్తిః - ఏవముత్తరత్ర గద్యత్రయేప్యతిశయోక్త్యనుప్రాసా వూహ్యౌ॥ ౩౬॥ ఏవం సూర్యావస్థాముక్త్వా సంప్రతి చంద్రావస్థాం నివేదయతి॥ ఏష ఇతి॥ ఏష మృగాంకశ్చంద్రోఽపి - సకలలోకాశాస్యోదయతయా శ్లాఘ్యాపీతి భావః మృగయా ఆఖేటః ॥ ఆఖేటో మృగయా స్త్రియామిత్యమరః - తత్ర తయా వా - ఆయాసః ఖేదస్తేన - యా పరిశ్రాంతిః - స్వేదాతిరేకానుభవః పరిశ్రమః - స్త్రియాం క్తిన్ - తస్యాః విశ్రాంత్యై విశ్రమార్థం - తదపనోదార్థమిత్యర్థః ॥ శ్రమః ఖేదోధ్వరత్యాదేర్జాతః స్వేదాతిభూమిక్కృదితిలక్షణాత్ - ససంభ్రమం ససాధ్వసం సత్వరం యథాభవతి తథా - సమద్భిన్నమసుర్యా వైజనైః పరివృతే పరివేష్టితే - దశముఖే రావణే - మజ్జనగృహాభిముఖే స్నానగృహమంటపోన్ముఖే సతి - తత్ర మజ్జనగృహే భవాస్తత్రత్యాః ॥ అవ్యయాత్త్యప్ ॥ విచిత్రతరా అత్యంతాశ్చర్యకరాశ్చ - యే శాతకుంభస్తంభాః హిరణ్మయగృహాధారదారువిశేషాః ॥ హిరణ్యం హేమ హాటకం - తపనీయం శాతకుంభమిత్యమ

సంకుచితభానురేవ తత్సానూని సూనసమాశ్రయతే॥ ౩౬॥

గ॥ ఏష మృగాంకోఽపి మృగయాయాస పరిశ్రాంతి విశ్రాంత్యై
ససంభ్రమం సమజ్జనపరివృతే మజ్జనగృహాభిముఖే దశముఖే
తత్రత్య విచిత్రతర శాతకుంభస్తంభాగ్ర ప్రత్యగ్ర ప్రత్యుప్త
స్ఫటికశిలా సాలభంజికాపుంజ కరతలకలిత నిజోపలమయక

రః - తేషామగ్రేషు ఉపరిప్రదేశేషు - ప్రత్యగ్రం నూతనం యథా తథా అత్ర ప్రత్యగ్రగ్రహణం అవిలంబేన నిష్యందద్యోతనార్థం - ప్రత్యుప్తాః కీలితాః - యాః స్ఫటికశిలా సాలభంజికాపుంజాః చంద్రకాంతమణిప్రతిమాశ్రేణిః - తస్యాః కరతలేషు కలితాః సంఘటితాః - నిజోపలమయాశ్చంద్రకాంతమణివికారాశ్చ యే కలశాః కుంభాః - తేషాం ముఖాత్ ముఖాకారవివరేభ్య ఇత్యర్థః ॥ ఉపలః ప్రస్తరే మణావితి విశ్వః ॥ వికారార్థే మయట్ - అచ్ఛాచ్ఛామచ్ఛప్రకారామత్యంతనిర్మలామిత్యర్థః ॥ ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః - కర్మధారయవద్భావాత్సుపో లుక్ అవిచ్ఛిన్నధారామఖండితసంపాతాం ॥ ధారాసంపాత ఆసార ఇత్యమరః - అంబుధారాం సలిలధారాం - నిజకరాభిమర్శాత్ - స్వకిరణసంపర్కాత్ ఆపాదయన్నుత్పాదయన్ - తస్య రావణస్య ప్రసాదపిశునానామనుగ్రహసూచకానాం - కర్ణేజపః సూచకస్స్యాత్పిశునో దుర్జనః ఖల ఇత్యమరః - సుఃపూజాయామితిగణవ్యాఖ్యానే అత ఏవ శుః పూజాయామితి శ్వశుర ఇతి - శోభనానాం సీరా

అగ్రేసరాయస్యతేనశునాసీరేణ పురందరేణ - చిరకాంక్షితానాం చిరకాలమారభ్యఅభిలషితానాంనతుప్రాప్తానామితిభావః-ఏతేనాత్యంతదుర్లభత్వం సూచ్యతే* వృద్ధశ్రవాశ్శునాసీరఇత్యమరః- వింశతివిధవీక్షణానాంవింశతిసంఖ్యాకకరుణాకటాక్షవీక్షణానాం-నతుకియతామేవేతిభావః-తథాపిక్షణమాత్రంఅల్పకాలమేవపాత్రం యోగ్యోభవతి* మాత్రంకార్త్స్న్యేఽవధారణే- యోగ్యభాజనయోః పాత్రమితిచామరఃశునాసీరచిరకాంక్షితానామిత్యనేన పాకశాసనస్య కారాగృహప్రవేశేనదుఃఖం బ్రహ్మ వాక్యేన విమోచనంచ సూచితంభవతి॥ ౩౭॥ అథమారుతావస్థాంవిజ్ఞాపయతి॥ తేనేతి॥ పులస్త్యనందనేనవిశ్రవసఃపుత్రేణతేనరావణేనసంక్రందననందనాదింద్రోద్యానాత్ -ఉద్ధృత్యేతి శేషః- స్వమందిరోద్యానంనిజగృహారామమానీతస్యప్రాపితస్య - నిజాశోకవనికాయాంప్రత్యారోపితస్యేత్యర్థః - తథాబందీకృతాఉపగ్రహీకృ

లశముఖాదచ్ఛాచ్ఛామవిచ్ఛిన్నధారామంబుధారాం నిజకరాభిమర్శాదాపాదయన్ తస్యప్రసాదపిశునానాం శునాసీరచిరకాంక్షితానాం వింశతివిధవీక్షణానాంక్షణమాత్రంపాత్రంభవతి॥ ౩౭॥ ౫॥ తేనపులస్త్యనందనేనసంక్రందననందనాత్స్వమన్దిరోద్యానమానీతస్యమన్దారప్రముఖస్య బృన్దారకతరుబృన్దస్యబందీకృత సురసుందరీనయనేందీవరద్వంద్వాచ్ఛకరారవిన్దకలితకనకకలశాచ్చ మందోష్ణంస్యందమానై రంబుభిర్జం

తాః - కారాగృహనిక్షిప్తా ఇత్యర్థః* ప్రగ్రహోపగ్రహౌబంద్యామిత్యమరః-తాసాంసురసుందరీణాందేవతాస్త్రీణాం- నయనేన్దీవరద్వంద్వాన్నేత్రోత్పలయుగళాచ్చ-కరారవిందేషుతాసామేవహస్తపద్మేషు- కలితోయః కనకకలశోహిరణ్మయవారికుంభఃతస్మాచ్చఉభయత్రాపిజాతావేకవచనం- నయనారవిందద్వంద్వేభ్యఃకనకకలశేభ్యశ్చేత్యర్థః - తాసామారామతరుమూలసేకవ్యాపారేనియోజితత్వాదితిభావః - మందోష్ణమీషదుష్ణంయథాతథా-స్యందమానైఃప్రస్రవద్భిరంబుభిర్బాష్పోదకైఃకలశోదకైశ్చేత్యర్థః- కలశోదకానాంశీతలత్వేపి-శోకానలసంతప్తబాష్పోదకమిశ్రణాన్మందోష్ణమిత్యుక్తమిత్యవగంతవ్యం-జంబాలీకృతానిజంబాలితాని-పంకీకృతానీత్యర్థః తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణిక్తః- తాన్యాలవాలానిజలాధారమూలవలయానియస్యతస్య* నిషద్వరస్తుజంబాలఇతి-స్యాదాలవాలమావాలమితిచామరః-

మందారప్రముఖస్య బృందారకతరుబృందస్య పారిజాతాద్యమరతరునికరస్య సంబంధినాం స్వయమేవ పచ్యంత ఇతి పచేళిమాని-పతనోన్ముఖానీత్యర్థః-కర్మకర్తరి కేళిమద్వాచ్యః- తేషామపి కుసుమానాం-పతనభయమాశంకమానా అధఃపాతముత్ప్రేక్షమాణాః - తథా సతి కుసుమానాం పంకలేపే మహాపరాధేన నిగృహ్ణీయాదితి భావః- పవమానాః మరుతః- పరిస్పందితుం చలితుమపి-కిముతయథేచ్ఛం విహర్తుమితి భావః-ప్రభవః సమర్థా న భవంతి॥ ౩౮॥ అథ అగ్న్యగారస్థాం నివేదయతి॥ ఏత ఇతి॥ గార్హపత్యః- పురోగో గ్రేసరో యేషాం తే తథోక్తాః-ఏతే పరిదృశ్యమానాః పావకాః-గార్హపత్యాహవనీయదక్షిణాన్వాహార్యావసథ్యాదిరూపా అగ్నయోపి రూఢిరశ్వకర్ణాదివదవయవార్థాభావేన సముదాయప్రసిద్ధిః- తదుక్తమాచార్యైః॥ అసత్స్వవయవార్థేషు యోన్యత్రార్థే ప్రయుజ్యతే-తత్రానన్యగతిత్వేన సముదాయః ప్రసిధ్యతీతి-తచ్ఛంకావహం తద్గోచరబుద్ధిజననీం- హుతవహాఖ్యాం హుతవహాభిధానం వహంతస్సంతః-

చాలితాలవాలస్య పచేళిమానామపి కుసుమానాం పతనభయ
మాశంకమానాః పవమానాస్సంతతం పరిస్పందితుమపి ప్రభ
వో న భవంతి॥ ౩౮॥ గ॥ ఏతేపి పావకా రూఢిశంకావహం హు
తవహాఖ్యాం వహంతస్తద్గృహే గార్హపత్యపురోగాః పారోగ
వధురం దధతే॥ కిం బహునా॥ ౩౯॥ గ॥ సపపమానవాదవమాన

పూర్వం హుతం యజమానైర్ధ్యాయమానం హవిర్వహంతీతి హుతవహా ఇతి-యోగసిద్ధేర్వ్యాఖ్యాతా మే వేధానీం లోకవిద్విష్టకర్మణా రావణేన అధ్వరాణాం విధ్వంసితత్వాదవిషామలాభేన తాదృక్ఛంకావహం- దధానా ఇత్యర్థః-తద్గృహే రావణమన్దిరే పారోగవధురం మహానసాధ్యక్షాధికారం దధతే ధారయంతి॥ సమానే రసవత్యాం తు పాకస్థానమహానసే-పారోగవస్తదధ్యక్షః ఇత్యమరః॥ సర్వజ్ఞస్య భగవతః పురస్తాత్కిమవస్థాంతరం విజ్ఞాపనీయమితి గచ్ఛతి కిం బహునేత్యాదినా-బహుభిః కాలయాపనకరైర్వాక్యైరలమిత్యర్థః॥ ౩౯॥ కింతు వక్తవ్యాంశమేవ విజ్ఞాపయామ ఇత్యాహురిత్యాహ॥ స ఇతి॥ స ఏష రావణః మానుషాన్మనుష్యేభ్య ఇత్యర్థః-జాతావేకవచనం- అవమానసమవజ్ఞా పరిభవ ఇతి యావత్॥ ప్రీధావమాననావజ్ఞావహేళనమిత్యమరః-ఆగమిష్యతి సమాపతేదిత్యేవమమన్వానో నవబుధ్యమానః తేషాం తృణప్రాయత్వాదితి భావః-తదితరైస్సురాసురాదిభిరవధ్యత్వమహింస్యత్వం-చతురాననవరాల్లబ్ధ్వా

త్రాప్య- అతఏవసముద్ధతో దర్పోద్రిక్తస్సన్ సంప్రతిదానీంసంప్రహ్రియతేనే నేతిసంప్రహారోయుద్ధం*సంప్రహారాభిసంస్ఫోటసంయుగా ఇతియుద్ధపర్యాయేష్వమరః- తత్రసమాక్రాన్తాస్సమవరుద్ధాయేదిగంతదంతావళా ఐరావతాదిదిగ్గజాః-తేషాందన్తారదనాఏవకుంతాః ప్రాసాస్తైర్యానివ్రణానిక్షతానితైర్జాతాయెకిణాశ్శుష్కగ్రంథయః*తృతీయాతత్కృతేత్యాదినాసమాసః తైఃస్థపుటితంనిమ్నోన్నతంవక్షస్థలమురస్థలంయస్యతథోక్తస్సన్ - అతఏవవనవారణోవనగజః-వనగ్రహణంనిరర్గలత్వద్యోతనార్థం-స్థలకమలినీంస్థలప్రరూఢపద్మినీమివ- త్రయాణాంలోకానాంసమాహారస్త్రిలోకీ*తద్ధితార్థోపపదోత్తరసమాహారేచేతిసమాసః*సంఖ్యాపూర్వోద్విగురితిద్విగుసంజ్ఞా*అధికారోత్తరపదోద్విగుస్త్రియాంభావ్యతఇతిస్త్రీత్వంద్విగోరితిఙీప్-ద్విగురితిఏకవచనం-తాంజగత్త్రయీమభిభవన్-ఆక్రమన్పీడయన్నిత్యర్థః-అస్మాన్ భ

స్సమాగమిష్యతీత్యమన్వాన స్తదిత రైరవధ్యత్వంచతురాననవ
ర్లబ్ధ్వాసముద్ధతస్సంప్రతిసంప్రహారసమాక్రాంతదిగన్తదం
తావళదన్తకున్తవ్రణకిణస్థపుటితవక్షస్థలస్స్థలకమలినీంవనవా
రణ ఇవ రావణస్త్రిలోకీమభి భవన్భవదీయా నస్మాన్న జాతు
కించిదపిజానాతీతి॥ ౪౦॥౫॥ అథభగవానాకర్ణ్యగీర్వాణగణ
వాణీమ్॥౪౧॥ప॥ ఇంద్రనీలాచలోదఞ్చచ్చన్ద్రికాధవళస్మితః।

భవదీయాన్ తావకీనాన్ - నిగ్రహానుగ్రహసమర్థస్యభవతః సంబంధినఇత్యర్థః- జాతుకదాచిదపి-కించిదీషదపినజానాతి-సకలలోకకంటకేనదర్పాంధేన రావణేనత్వన్మహిమైవనజ్ఞాయతే అస్మాకంతు కాకథేతిభావః - ఇతివిజ్ఞాపయామాసేతిపూర్వేణసంబంధః॥౪౦॥తతఃకిమతఆహ॥అథేతి॥అథవిజ్ఞాపనానంతరం-భగవాన్విష్ణుః భగవచ్ఛబ్దోవ్యాఖ్యాతః-గీర్వాణగణస్యేన్ద్రాదిసురసంఘస్యవాణీంవాచమాకర్ణ్యశ్రుత్వా॥ ౪౧॥ కిమకరోదిత్యతఆహ-ఇంద్రనీలేతి॥మధుంసూదయతీతిమధుసూదనోవిష్ణుః*కర్తరిల్యుట్-అత్రమధుగ్రహణంమధ్వాది మహాదైత్యసంహర్తురస్య - కియాన్ రావణవధ ఇతిద్యోతయితుమిత్యవగంతవ్యం- ఇంద్రనీలాచలః ఇంద్రనీలపర్వతః - ఇంద్రనీలలక్షణముక్తం-తత్రోదంచతీఉల్లసంతీయాచంద్రికాకౌముదీ- తద్వద్ధవళంశుభ్రంస్మితంయస్యతస్యస్మితపూర్వాభిభాషిత్వాత్కృతమందహాసమ్యత్వాదుగ్మదాం ధోయంరాక్షసభావాద్దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనదక్షంమాంజ్ఞాతుంనశక్నో

తి-సావహేళనమందహాసస్సన్నిత్యర్థః- అత్రమధుసూదనస్యఇంద్రనీలసదృ
శాంగత్వాద్ధాసస్యచ శుభ్రత్వేనకవిసమయసిద్ధత్వాదియముపమా - సుధా
ధారామమృతస్యందినీం- అతఏవమధురాంమాధుర్యగుణయుక్తాం॥మధురం
రసవద్వాచిస్వాదున్యపిమధుస్రుతి- వైజయన్తీ॥ మధ్యంతివిబుధాఃమధునేవమధు
వతా ఇతివచనాత్- వాచముచ్చైరుక్తవాన్- శ్లోకాఖ్యమేతదానుష్టుభంవృ
త్తంలక్షణంతూక్తం.ఇదముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం॥౪౨॥ వాచమేవవివృణోతి॥
భవతామితి॥ హేదేవాఇత్యధ్యాహర్తవ్యంభవతాంయుష్మాకం- అపరాధ
విధాయినఃఉక్తరీత్యాఅపకర్తుస్తస్యపూర్వోక్తస్యయాతుధానస్యరాక్షసస్య
రావణస్య॥ యాతుధానఃపుణ్యజనఇతిరాక్షసపర్యాయేష్వమరః - నిధనంవి
నాశమధునైవఇదానీమేవ-విధాతుంకర్తుంశక్యంయుక్తం॥౪౩॥తర్హీదానీమేవ
క్రియతామిత్యాశంక్యతత్రోపపత్తిమాహ॥సరసిజేతి॥కింతుసరసిజాసనస్యబ్ర
హ్మణఃశాసనంసురాసురావధ్యత్వరూపాజ్ఞావచనమపి॥శాసనంరాజదత్తో

వాచముచ్చైస్సుధాధారాంమధురాంమధుసూదనః॥౪౨॥గ॥భ
వతామపరాధవిధాయినస్తస్య యాతుధానస్య నిధనమధునైవ
విధాతుంశక్యమ్॥ కింతు॥౪౩॥గ॥సరసిజాసనశాసనమప్యమోఘీ
కుర్వన్నుర్వీతలేపుత్రీయత స్సుత్రామమిత్రస్య దశరథస్య మనో
రథమపిపూరయితుమాశ్రితమానుషవేష స్సన్నహమేవ తంహ
నిష్యామీతివ్యాహృత్యాంతరధాత్॥ ౪౪॥గ॥ తతస్సావధానహృదని

ర్వాజ్ఞాలేఖాజ్ఞాశాస్త్రశాస్తిష్వితివిశ్వః-అమోఘీకుర్వన్ బ్రహ్మవరస్యాన్య
థాకరణానాచిత్యాదితిభావః॥అభూతతద్భావేచ్వి॥అస్యచ్వావితిదీర్ఘః-త
దాఉర్వీతలేభూమండలే-పుత్రానాత్మనఇచ్ఛతీతిపుత్రీయన్॥సుపఆత్మనఃక్య
జితిక్యచ్-సుపోధాత్విత్యాదినాసుబ్లుకి-క్యచిచేతిదీర్ఘః-తస్యపుత్రార్థినఇత్యర్థః
సుత్రామమిత్రస్యేంద్రసఖస్య-దైత్యవినాశనాఖండితవైభవాభ్యాంతత్సహా
యఇత్యర్థః॥ మిత్రంసుహృదిమిత్రోర్కఇతివైజయంతీ- దశరథస్యరాజ్ఞః-మనో
రథంవాంఛితమపి- పూరయితుంసఫలీకర్తుమాదృతమానుషవేషోగృహీత
మానవాకారస్సన్-అహమేవతంరావణంహనిష్యామివినాశయిష్యామి- మ
దన్యస్యయస్యకస్యచిద్ధననేఅసామర్థ్యాదితిభావః-ఇత్యేవంప్రకారేణవ్యాహృ
త్యోక్త్వాంతరధాత్ అదృశ్యోభూత్॥వ్యాహారఉక్తిర్లపితమిత్యమరః॥ ౪౪॥త
తఇతి॥ తతఃఅంతర్ధానానంతరం-సాపూర్వోక్తా-ననిమిషంతీత్యనిమిషాః-ప

ఛాద్యచ్-అనిమేషాణామితి పాఠే నవిద్యంతే నిమేషాః పక్ష్మపాతాః యేషాం
తేషాం పరిషద్దేవతాసంఘః-హృషీకాణామింద్రియాణామీశః హృషీ
కేశ ఇతి స్వామీ తస్య భగవత ఆదేశాదహమేవ తం హనిష్యామీత్యాజ్ఞావచన
దేవ-ఉన్మిషత హర్షాత్ సముత్పన్నానందాః సతీ-చతుర్దశభువనాని భూరాదిచతు
ర్దశసంఖ్యాకలోకాన్- నిర్దశానన్యా రావణాని తేష్వపి సంచారసంభవాదితి
భావః-అతఏవ ప్రశమితా ప్రశాంతా దుర్దశా దురవస్థా యేషాం తాని తథోక్తాని
బుధ్వా సత్యప్రతిజ్ఞస్య భగవతోత్యంతవిశ్వసనీయవచనత్వాత్తథావగమ్యేత్య
ర్థః-దుగ్ధసాగరాత్ క్షీరాంభోధేస్సకాశాత్ నిరగాన్నిర్జగామ॥౨౫॥తత ఇతి॥
తతః నిర్గమనానంతరం- పితామహో బ్రహ్మా తానమరానింద్రాదీన్ ప్రా
హస్మ బ్రూతే స్మ ఉవాచేత్యర్థః* లట్స్మ ఇతి భూతార్థే లట్- బ్రువశ్చేః పంచా
నామాదిత ఆహో బ్రువ ఇతి ణలాదేశః బ్రువ ఆహాదేశశ్చ॥౨౬॥ తదేవ వివృణో
తి॥ భవంత ఇతి॥ హే దేవా ఇత్యధ్యాహార్యం - భవంతః యూయం తావదిద

మిషాణామున్మిషత హర్షా హృషీకేశాదేశాత్ప్రశమిత దుర్దశాని
నిర్దశాననాని చతుర్దశ[illegible]భువనాని బుధ్వా దుగ్ధసాగరాన్నిరగాత్॥
గ॥౨౫॥తతస్తానమరాన్ప్రాహస్మ పితామహః॥ ౨౬॥ గ॥ భవన్త
స్తావదవతరిష్యతో లక్ష్మీసహాయస్య సాహాయ్యార్థమప్సరః ప్ర
భృతిషు యువతిషు వానరాచ్ఛభల్లగోపుచ్ఛవేషభృతః ప్రథితప్ర
భావాః ప్రజాః ప్రజనయేయుః॥ ౨౭ ॥ వ ॥ పురాఖలుమమజ్యం

నీం-అవతరిష్యతః దాశరథిరూపేణోత్పత్స్యతః లక్ష్మీసహాయస్య శ్రీమహావి
ష్ణోః-సాహాయ్యార్థం సహాయకర్మ కర్తుం* గుణవచనేత్యాదినా ష్యఞ్ అర్థే
న సహ నిత్యసమాసః సర్వలింగతా వక్తవ్యా-అప్సరసః స్వర్వేశ్యాః* స్త్రియాం
బహుష్వప్సరసః స్వర్వేశ్యా ఇత్యమరః- తత్ప్రభృతిషు తదాద్యాసు యువతి[illegible]
గంధర్వయక్షాదిస్త్రీషు- యూనస్తిరితి తిప్రత్యయః - వానరా మర్కటాః అ
చ్ఛభల్లాః భల్లూకాః గోపుచ్ఛా గోలాంగూలాః నీలముఖా దీర్ఘపుచ్ఛాశ్చ మ
ర్కటభేదాః తద్వేషభృతః-తద్భూమికాధారిణః* మర్కటో వానరః కీశో వనౌ
కా అథ భల్లూకే ఋక్షాచ్ఛభల్లభల్లూకా ఇతి చామరః - ప్రథితప్రభావా జగద్వి
ఖ్యాతప్రతాపాః-ప్రజాయంత ఇతి ప్రజాః సంతతీః- పుత్రానిత్యర్థః* ప్రజా
స్యాత్సంతతౌ జన ఇత్యమరః ఉపసర్గే చ సంజ్ఞాయామితి డప్రత్యయః- ప్రజన
యేయురుత్పాదయేయుః* శేషే ప్రథమ ఇతి ప్రథమపురుషః - భవచ్ఛబ్దస్య
యుష్మదస్మద్వ్యతిరిక్తత్వేన శేషత్వాదితి॥ ౨౭॥ పురేతి ॥ కించ పురా పూర్వ

లేస్పృష్ట్వాదావిత్యర్థః-మమజృంభారంభేజృంభణసమయే*జృంభాస్యాత్త్రీ జృంభణమిత్యమరః-జాంబవాన్నామభల్లూకాధిపతిః-సంభూతవాన్ఖలఈ స్మాఃఖలు- సోయమిదానీంవర్తతే- సహాయకర్మకరిష్యతీతిభావః-ఇత్యేవ ాహాస్మే తిపూర్వేణసంబన్ధః॥౨౮॥ తతఇతి॥తతఃబ్రహ్మనిదేశవచనానంత ం- తేపూర్వోక్తాగీర్వాణా ఇంద్రాదిదేవాస్తథాకుర్వన్ - అప్సరఃప్రభృ షుయువతిషుపుత్రాన్ జనయామాసురిత్యర్థః॥౨౯॥అథేతి॥అథానంతరం తానంక్రతుఃపుత్రేష్టిరితియావత్ - తత్ప్రయోజన మస్యవై తానికః *క్రతు స్తారయోరస్త్రీవితానమిత్యమరః*ప్రయోజనమితిఠక్ - తస్మాద్వైశ్వాన ాదగ్నేస్సకాశాత్*అగ్నిర్వైశ్వానరోవహ్నిరిత్యమరః-సహేమపాత్రః ారణ్మయపాత్ర పాణిరిత్యర్థః-కశ్చిదదృష్టపూర్వఃప్రజాపతేస్సంబంధీప్రా ాపత్యః-ప్రజాపతినాప్రేషితఇతియావత్*దిత్యదిత్యాదిత్యపత్యుత్తరపదా ్యఇతిణ్యప్రత్యయఃనరఃపురుషవిశేషః- ఉత్థాయనిర్గత్యపుత్రీయతెపుత్రానా

భారమ్భేసంభూతవాన్జామ్బవానితి॥౨౮॥వ॥తతస్తేగీర్వాణా
స్తథాకుర్వన్॥ ౨౯॥గ॥ అథవైతానికాద్వైశ్వానరాన్నరః
ప్రాజాపత్యస్సహేమపాత్రః కశ్చిదుత్థాయపుత్రీయతే దశర
థాయ పాయస మమృత ప్రాయం ప్రాయ చ్ఛత్ ॥ తతః ॥
౩౦॥ వ ॥ కౌసల్యాయై ప్రథమమదిశ ద్భూపతిః పాయసా

చ్ఛ నఇచ్ఛతే* సుపఆత్మనఃక్యచ్ - దశరథాయరాజ్ఞేయజమానాయ-అమృత ప్రాయమమృతకల్పం-పయసాసంస్కృతంపాయసంపరమాన్నం* పరమా న్నంతుపాయసమిత్యమరః - సంస్కృతం భక్షాఇత్యణ్ - ప్రాయచ్ఛత్పుత్రీ యమేతదితిదత్తవాన్*ప్రాఘ్రాధ్మేత్యాదినాదాణోయచ్ఛాదేశః॥ ౩౦॥ త ఇతి॥పాయసంతత్కిమకరోదిత్యతఆహ॥కౌసల్యాయా ఇతి॥ప్రదానానంత రం-తతఃపాయసంభూపతిర్దశరథః-కోసలస్యరాజ్ఞోపత్యంస్త్రీకౌసల్యా*వృ ద్ధకోసలాజ[illegible]త్ ఇ్యజేతిఞ్యఙ్ ప్రత్యయః యఙశ్చాబితిచాప్ తస్యైకౌస ల్యాయైఅగ్రమహిష్యై*కర్మణాయమభిప్రైతిసంప్రదాన మితిసంప్రదాన త్వాచ్చతుర్థీ-ప్రథమమాద్యం పాయసస్యార్ధం సమవిభాగం*పుంస్యర్ధో ర్ధంసమేంశకఇత్యమరః- అదిశత్దత్తవాన్ - కేకయేంద్రస్య కేకయదేశాధీ శ్వరస్యపుత్ర్యై కైకేయ్యై-ప్రణయేనప్రేమ్ణామధురంమాధుర్యగుణయుక్తం తస్యాఅత్యంతప్రేమాస్పదత్వాదితిభావః - అర్ధమవసిష్టభాగంప్రాదాత్

దత్తవాన్-తతః కింతత్రాహ-ఏతే దేవ్యౌ కౌసల్యాకైకేయ్యౌ తరళమనసః సు
మిత్రాయై-పాయసాంశప్రదానాత్పర్యాకులచిత్తస్య-పత్యుర్భర్తుర్దశరథ
స్య*పతిస్సమాస ఏవేతి ఘిసంజ్ఞాభావః*ఖ్యత్యాత్పరస్యేతి జసో కారస్యఉకార
భావం-కథంవా సుమిత్రా లబ్ధపాయసభాగా భవిష్యతీత్యభిప్రాయమాలో
చ్య-పరబుద్ధేరప్రత్యక్షత్వాన్ముఖచిహ్నైరనుమీయేత్యర్థః-స్వయం స్వేచ్ఛ
ఇత్యర్థః స్వార్ధాంశాభ్యాం స్వయోః స్వకీయయోః రాజ్ఞా దత్తయోరర్ధయోర
ర్ధాంశాభ్యాం అర్ధభాగాభ్యాం-సుమిత్రాం పూర్ణకామాం సఫలమనోరథ
మకురుతాం కృతవత్యౌ-స్వార్ధభాగాత్ప్రత్యేకం సామ్యేన ద్వేధా విభజ్య-ఏక
మేకం భాగమాత్మార్థం నిక్షిప్య అవశిష్టభాగౌ సుమిత్రాయై దదతురిత్యర్థః-అ
యం చ విభాగో నరామాయణసమ్మతః తత్ర చరోరర్ధం కౌసల్యాయై అవశిష్టా
ర్ధార్ధం సుమిత్రాయై శిష్టార్ధం కైకేయ్యై శిష్టం పునస్సుమిత్రాయా ఇత్యభిధానా
త్-కింతు పురాణాన్తరసంవాదో ద్రష్టవ్యః ఉక్తం చ నరసింహసంహితాయాం

ర్ధం ప్రాదాదర్ధం ప్రణయమధురం కేకయేంద్రస్య పుత్ర్యై ౹ ఏ
తే దేవ్యౌ తరళమనసః పత్యురాలోచ్య భావం స్వార్ధాంశా
భ్యాం స్వయమకురుతాం పూర్ణకామాం సుమిత్రామ్ ॥౫౧॥
ప ॥ అవభృథే వసితే సరయూతటా దథ యథాయథ ముచ్ఛ

తే పిండప్రాశనే కాలే సుమిత్రాయై మహీపతేః-పిండాభ్యామల్పమల్పం తు స్వ
సపత్న్యై ప్రయచ్ఛతాం ॥ ఉక్తం చ కాళిదాసేన*అర్చితా తేన కౌసల్యా ప్రి
యా కేకయవంశజా-అతస్సంభావితాం తాభ్యాం సుమిత్రామైచ్ఛదీశ్వరః-తే
బహుజ్ఞస్య చిత్తజ్ఞే పత్న్యౌ పత్యుర్మహీక్షితః చరోరర్ధార్ధభాగాభ్యాం తామ
యోజయతాముభే ఇతి-ఏవమన్యత్రాపి సతి విరోధే పురాణాన్తరాత్సమాధా
తవ్యం-మందాక్రాంతా వృత్తం-లక్షణం తూక్తం ॥౫౧॥ అనంతరకృత్యమా
హ ॥ అవభృథ ఇతి ॥ అవభృథే దీక్షాంతస్నానాదికృత్యే*దీక్షాంతోవభృథో యజ్ఞ
ఇత్యమరః-అవసితే పరిసమాపితే సతి*షోంతకర్మణీతి ధాతోః కర్తరి క్తః-అ
థానంతరం జనే యజ్ఞార్థమాగతే జనసమాజే-సరయూతటాత్ యథాయథం
యథాస్వం-స్వకీయదేశమనతిక్రమ్యేత్యర్థః*యథాస్వంతు యథాయథమి
త్యవ్యయేష్వమరః*యథాస్వే తు యథాయథమితి నిపాతనాద్ద్విర్భావో న
పుంసకత్వం చ*హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్యేతి హ్రస్వత్వం-ఉచ్ఛలితే ప్ర
స్థితే సతి-స్వస్వనియతదేశాన్ప్రతి గతవతి సతీత్యర్థః-తతో దశరథో రాజా పరి

ణః మనోరథః పుత్రప్రాప్త్యుపాయలాభాత్సఫలాభిలాషస్సన్ - ఉపమీ
తఇత్యుపమా* అతశ్చోపసర్గ ఇత్యాఙ్ పురుహూతపురముపమోపమా
ంయస్యాస్తాంపురుహూతపురోపమామింద్రనగరీతుల్యాంపురమయోధ్యా
గాత్ప్రవివేశ- పురుభూయిష్ఠంహూయతేయజ్ఞేష్వితిపురుహూతఇతివిగ్ర
ః ద్రుతవిలంబితవృత్తం - ద్రుతవిలంబితమాహనభౌ భరావితిలక్షణాత్॥
౨॥ అథాసాంగర్భోత్పత్తింప్రస్తౌతి॥అపాటవాదితి॥మనోజ్ఞాగర్భావిర్భా
త్పూర్వాపేక్షయాత్యత్యంతమనోహరాకాంతిర్లావణ్యంయస్యాతస్య - కృ
భిషేకారాజపత్న్యోమహిష్యఃతాఏవజనస్తస్యకౌసల్యాకైకేయీసుమి
త్రాణామిత్యర్థః-కృతాభిషేకామహిషీత్యమరః- అల్పాన్యంగాన్యంగకాని తే
ంహస్తాద్యవయవానాం* అల్పార్థేకన్ ప్రత్యయః అల్పత్వమత్రకార్శ్యంగ
ణీనారీణాంతత్సంభవాదితిభావః కేవలమత్యంతమపాటవాత్ పటుత్వా
వాద్ధేతోః- ప్రోజ్ఝితానిపరిత్యక్తానిభూషణానికంకణాద్యాభరణానియై

లితేజనే।దశరథఃపరిపూర్ణమనోరథః పురమగాత్పురుహూత
పురోపమామ్॥తతః॥౫౨॥ ప॥అపాటవాత్కేవలమంగకానాం
మనోజ్ఞకాన్తేర్మహిషీజనస్య। శనైశ్శనైఃప్రోజ్ఝితభూషణా
నిచకాశిరేదౌహృదలక్షణాని॥ ౫౩॥ ప॥ మందమందమపయ

తాని- తేషాంస్వస్థానస్థిత్యసంభవాద్భారాయమాణత్వాచ్చేతిభావః- దౌ
హృదలక్షణానిశరీరసాదముఖపాండిమస్తనచూచుకత్వాదీనిగర్భచిహ్నానిశ
నైశ్శనైర్దినక్రమేణేత్యర్థః- వీప్సాయాంద్విర్భావః - చకాశిరేసువ్యక్తానిబ
భూవురిత్యర్థః-స్వహృదయేనగర్భహృదయేనచద్విహృదయాగర్భిణీయథా
బాహటః*మాతృజన్యస్యహృదయంమాతుశ్చహృదయేనయత్-సంబద్ధస్తే
గర్భిణ్యానేష్టంశ్రద్ధావమాననమితి- తత్సంబంధిత్వాద్గర్భేదౌహృదమిత్యు
తే-సాచతద్యోగాద్దౌహృదినీతదుక్తంసంగ్రహే*ద్విహృదయాంనారీందౌ
హృదినీమాచక్షతఇతి- ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం॥౫౩॥ అథాగ్రమహిష్యాఃకౌ
సల్యాయాఃప్రాధాన్యేనమధ్యగౌరవరూపందౌహృదలక్షణంవర్ణయతి-మం
దమందమిత్యాదిభిఃత్రిభిఃకులకేన-మందమందంమన్దప్రకారం*ప్రకారేగుణవ
చనస్యేతిద్విర్భావః*కర్మధారయవదుత్తరపదేష్వపీతికర్మధారయవద్భావా
త్సుపోలోపఃఅపయదపగచ్ఛత్ వలీనాంమధ్యరేఖాణాంత్రయంయస్యాస్సా
తథోక్తా*వళిర్మధ్యమరేఖోస్మి జీర్ణత్వగ్గృహదారుష్వితివిశ్వః-గాధతాయా

ఉత్తానత్వస్యవిషయం గోచరంనాభిగహ్వరం నాభికుహరం యస్యాస్సా* తుందకూపీతు నాభిస్తుజంతుప్రాణ్యంగే యస్యసంజ్ఞాప్రసారికేత్యమరః - అత్రపూర్వంవిద్యమానయోః మహాభాగ్యలక్షణత్వేనసాముద్రికశాస్త్రోక్తయోః వళిత్రయనాభిగహ్వరయోరిదానీంగర్భగౌరవాదపగమ ఇత్యవగంతవ్యం - అతఏవకోసలేంద్రస్య దుహితుః కౌసల్యాయాః సంబంధినీమధ్యయష్టిః వ్యష్టికల్పమధ్యమపి - శనైః క్రమేణ - దృష్టిగోచరాచక్షుర్విషయాఅభూత్ - అపిశబ్దాత్తైక్షకేయీసుమిత్రయోరపిమధ్యయష్టిస్సముచ్చీయతే - అంగకార్శ్యాదిగర్భలక్షణేబాహ్యః క్షామతాగరిమాకుక్షౌమూర్ఛాఛర్దిరరోచకః - జృంభాప్రసేకశ్శ్వలనంరోమరాజ్యాః ప్రకాశనమితి - రథోద్ధతావృత్తం॥ రాన్నరావిహ రథోద్ధతాలగౌ ఇతిలక్షణాత్ ॥ ౫౪ ॥ న్యగ్రోధేతి॥ కృశానికార్శ్యవస్థామాపన్నానిఅంగాన్యవయవాయస్యాస్తస్యాః - కౌసల్యాయాః* అంగగాత్రకంతేభ్యశ్చేతివ క్తవ్యాత్ ఖన్ - ఉదరంకుక్షిః* పిచండకుక్షీజఠరోదరతుందమిత్యమరః - క్రమశఃదినక్ర

వళిత్రయాగాధతావిషయనాభిగహ్వరా। కోసలేంద్రదుహి
తుశ్శనైరభూన్మధ్యయష్టిరపిదృష్టిగోచరా॥ ౫౪ ॥ ప॥ న్యగ్రోధ
పత్రసమతాంక్రమశః ప్రయాతామంగీచకారపునరప్యుదరం
కృశాంగ్యాః। జీవాతవేదశముఖోరగపీడితానాంగర్భచ్ఛలేన
వసతాప్రథమేనపుంసా॥ అపిచ॥ ౫౫ ॥ ప॥ మధ్యంతనుత్వాద

మేణ - ప్రయాతామపగతాం - న్యగ్రోధపత్రసమతాంవటపత్రసాదృశ్యం* వటపత్రసమంస్త్రీణాముదరం పుత్రదాయకమితిసాముద్రికే* న్యగ్రోధోబహుపాద్వట ఇత్యమరః - దశముఖోరావణఏవఉరగఃసర్పః - దశముఖవాన్సర్పశ్చ ప్రతీయతే - తేనపీడితానాందుఃఖితానాంలోకానామితిశేషః - జీవాతవేజీవనౌషధార్థంరావణంనిహత్యతత్పీడితాన్జీవయితుమిత్యర్థః* జీవాతుర్జీవనౌషధమిత్యమరః - గర్భచ్ఛలేనకుక్షిస్థార్భకవ్యాజేన* గర్భోపవరకేంతస్థాగ్నౌకుక్షిస్థార్భకేమతః - ఛలంతుస్ఖలితేవ్యాజ ఇతిశబ్దార్ణవవిశ్వప్రకాశౌ - వసతాతిష్ఠతాప్రథమేనపుంసా - ఆదిపురుషేణవిష్ణునా హేతునా - పునర్భూయోప్యంగీచకార - పూర్వంమహాభాగ్యలక్షణతయావిద్యమానేవటపత్రసామ్యే - నిర్భరగర్భభారవశాదిదానీమపగతేపివటపత్రశాయినఃశ్రీమహావిష్ణోర్నివాసత్వేనపునస్తత్సామ్యంబభారేత్యర్థః* ఊరీకృతమురరీకృతమంగీకృతమాశ్రితంప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః * ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతి అంగీశబ్దస్య గతిసంజ్ఞాయాంధ

ః ప్రాక్ప్రయోగః విష్ణోర్వటపత్రశాయిత్వం ఉక్తంచ శ్రీమహాభాగవతే
ృతీయస్కంధే కపిలదేవహూతిసంవాదే * సత్వంధృతోమేజఠరేసి నాథక
న్న యస్యోదర ఏతదాసీత్ - విశ్వంయుగాంతే వటపత్రఏకః శేతేస్మమా
యాశిశురంఘ్రిపానఇతి - అన్యత్రచ - అంభోధిశాయీ వటపత్రశాయీ శ్రీ
ంగశాయీరమతాంమనోమ ఇతి అత్రదశముఖోరగేతిరూపకం- గర్భచ్ఛలే
త్యత్రఛలశబ్దేననాయంగర్భః కింతుసాక్షాద్వటపత్రశాయీతిగర్భస్యాసత్య
్వప్రతిపాదనాచ్ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనలక్షణోపహ్నవభేదః- తదు
వితాచేయంపునర్వటపత్రసామ్యభరణోత్ప్రేక్షా- సాచవ్యంజకాప్రయో
గాద్గమ్యా- సాచోక్తరూపకేణసంసృజ్యతే- వసంతతిలకావృత్తం॥౫౫॥మధ్య
ంతి॥అసితేఆయతేచాక్షిణీయస్యాస్తస్యాఉత్పలప్రత్రాయతాక్ష్యాః- కౌస
్యాయాః సంబంధిబహుప్రసహాస్థ్యక్ష్ణోస్స్వాంగాత్షచ్-షిద్గౌరాదిభ్యశ్చే

విభావ్యమానమాకాశమాసీదసితాయతాక్ష్యాః। గర్భోదయేవి
ష్ణుపదాపదేశాత్కార్శ్యంవిహాయాపి విహాయఏవ ॥ ౫౬ ॥ ప॥
తతః ॥ ఉచ్చస్థగ్రహపంచకేసురగురౌసేందౌనవమ్యాంతిథౌ

ీజేష్మధ్యమవలగ్నంకర్త్రి* మధ్యమంచావలగ్నంచ మధ్యోస్త్రీత్యమరః- త
స్యత్వాత్సూక్ష్మత్వాద్ధేతోః- అవిభావ్యమానమజ్ఞాయమానమపరిదృశ్యమా
నంసదితియావత్- ఆకాశమాసీదాకాశకల్పమభూత్- పూర్వమితిశేషః- త
థాకవిసమయసిద్ధత్వాదితిభావః- గర్భోదయేగర్భోత్పత్త్యాసత్యాం- ఇదానీమి
తిశేషః కార్శ్యమాకాశభావనిమిత్తం సౌక్ష్మ్యంవిహాయత్యక్త్వాపి - విష్ణోర్గ
ర్భరూపేణవిద్యమానత్వ్యపదంవిష్ణుపదమాకాశంచేతిప్రతీయతే- తదపదేశా
త్తద్వ్యాజాద్వ్యపదేశాద్వావిహాయ- ఆకాశమేవాసీదితిసంబంధః * వియద్వి
ష్ణుపదంవాతుపుంస్యాకాశవిహాయసీఇత్యమరః- అత్రపూర్వార్థమధ్యాకాశ
యోరభేదేపి- తదేవాసీదిత్యభేదోక్తేరభేదప్యభేదరూపాశయోక్తిః- తయాచ
శతాసామ్యంగమ్యతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః- ఉత్తరార్ధేతుఆకాశభావన
ిమిత్తకార్శ్యంవిహాయాపితదేవాసీదితివిరోధః- సచవిష్ణుపదమితిశ్లేషభిత్తి
కాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితాపదేశశబ్దాక్షేపాప
హ్నవోజ్జీవితఇతిసంకరః॥౫౬॥ అథశ్రీవిష్ణురావిరభూదిత్యాహ॥ తతఇత్యాది
నా॥తతఃదౌహృదలక్షణప్రకాశనానంతరం- గ్రహాణాంసూర్యాదీనాంపంచ
కే- ఉచ్చేషుస్థానేషుతిష్ఠతీత్యుచ్చస్థే* సుపిస్థఇతికః- సూర్యాంగారకగురుశుక్ర

శనిషుపంచసుగ్రహేషు- మేషాదిస్వతుంగస్థానసంగతేషుసత్స్విత్యర్థః-సుర గురౌబృహస్పతౌ-సేందౌఇందుయుక్తేసతి-పూషణిసూర్యే*విభాషాజేశ్యో రితివికల్పాదల్లోపాభావః-మేషంగతేమేషరాశింప్రవిష్టేసతి- పునర్వసుయుతే పునర్వసూనక్షత్రయుక్తే - నవానాంపూరణీనవమీతస్యాం తత్సంజ్ఞికేఇత్య ర్థః*తస్యపూరణేడట్-నాన్తాదసంఖ్యాదేర్మడితిడటోమడాగమః- టిత్వాత్ ఙీప్ తిథ్యాదినేఅత్రతిథిశబ్దఃపుల్లింగోగ్రాహ్యః-యథాహామరసింహః*తద ద్యాస్తిథయోర్ద్వయోరితి కర్కటకే కర్కటకనామ్ని లగ్నే రాశ్యుదయకాలే *రాశీనాముదయోలగ్నమిత్యమరః - నిఖిలాఃసమస్తాః పలంమాంసమ శ్నంతీతిపలాశారాక్షసాః-తఏవసమిధఃకింశుకసమిధశ్చ-అరణిజన్యస్యాగ్నే రైన్ధయత్వేన పలాశసమిద్దాహకత్వాదితిభావః - నిర్దగ్ధుంవినాశయితుం స్మీకర్తుంచ- మేధ్యాత్పవిత్రాత్ అథవా మేధఃక్రతుః తదర్హాత్ యాగయో గ్యాదిత్యర్థః - అయోధ్యైవారణిరగ్నిమంథనదారువిశేషస్తస్మాత్*మధ్యా దితిపాఠేఅయోధ్యాగణేర్మధ్యాత్ మధ్యదేశాదిత్యర్థః*పంచమీవిభక్తిఇః పంచమీ*యాపాగ్రంతర్మనిర్మంథ్యదారుణిత్వరణిర్ద్వయోరిత్యమరః ౯

లగ్నేకర్కటకే పునర్వసుయుతే మేషంగతేపూషణి। నిర్దగ్ధుంని
ఖిలాఃపలాశసమిధో మేధ్యాదయోధ్యారణేరావిర్భూతమభూ

భూతపూర్వమవిద్యమానస్వసదృశం-సజాతీయభేదరహితమిత్యర్థః- నవిద్య తేపరంయస్మాత్తదపరంఅద్వితీయం-విజాతీయభేదరహితమిత్యర్థః- ఏకంస్వ గతభేదరహితం-అతఏవయత్కించిత్- త్రివిధభేదరహితతయాఅనిర్వాచ్యం మహస్తేజఃపరంజ్యోతిరితియావత్ బ్రహ్మేత్యర్థః*ఏకమేవాద్వితీయంబ్రహ్మే తిశ్రుతేః - తదేవమహోగ్నిరితిశ్లిష్టరూపకం- ఆవిర్భూతంస్వయమేవాభివ్య క్తంఅభూదితి శేషః-ఏతేనాస్యమాతృసంబంధరాహిత్యంసూచ్యతే-గర్భవా సాదికమస్యత్సర్వంప్రాతీతికమేవనపారమార్థికమితిభావః- ఉక్తగుణయుక్తే శుభదినే శ్రీరామాదిమూర్తిచతుష్టయరూపేణా యోధ్యాయాం - పరమా త్మా శ్రీవిష్ణురావిరభూదితి ఫలితార్థః - అత్రసమస్తవస్తువర్తిశ్లేషసంకీర్ణ సావయవరూపకాలంకారః * అత్రేదమనుసంధేయం అజవృషభమృగాంగ నాకుళీరాః ఝషవణిజౌచ దివాకరాదితుంగాః - దశశిఖిమనుయుక్తిథీంద్రి యాంశైస్త్రినవకవింశతిభిశ్చతేస్తనీచాః - సూర్యాదీనాం సప్తానాం గ్రహ ణాంమేషాదయోరాశయః శ్లోకోక్తాఃక్రమవిశిష్టా ఉచ్చస్థానాని-స్వస్వతుం

గంపేక్షయాసప్తమస్థానానినీచాని అత్రఉచ్చేష్వపి దశమాదయో రాశిత్రిం
శాంశా యథాక్రమముచ్చేషుపరమోచ్చానీచేషు పరమనీచా ఇతిజాతకశ్లో
కార్థః- అత్రాంశస్త్రింశోభాగః-యథాహసారదః*త్రింశద్భాగాత్మకంల
గ్నమితి తేపిస్వోచ్చస్థాః ఫలంతినాస్తగానాపినీచగాః-తదుక్తం-రాజమృగాం
క- స్వోచ్చేపూర్ణం స్వర్క్షగేర్ధం సుహృద్భిః పాదంద్విడ్భిర్వాశుభంఖేచరేం
ద్రాః నీచస్థాయీవాస్తగోవానకించిత్ప్రాదాన్యూనం స్వత్రికోణేదదాతిత
త్థమాహకవిరుచ్చస్థఇతి॥ యస్యజన్మకాలే పంచప్రభృతయోగ్రహాస్స్వో
చ్చస్థాః-సదేవతుల్యోభవతీతి-తదుక్తంకృష్ణీయే*సుఖినఃప్రకృష్టకార్యారాజ
ప్రతిరూపకాశ్చరాజానః - ఏకద్విత్రి చతుర్భిర్జాయంతేతఃపరం దివ్యాఇతి-
తదిదమాహగ్రహపంచకఇతి- యద్యప్యుచ్చస్థగ్రహపంచకఇత్యనేనైవసూ
ర్యస్యస్వోచ్చస్థానగతత్వోక్తేః పునర్మేషంగతోపూషణేత్యపౌనరుక్త్యదూష
ణం ప్రసజ్యతే-తథాపిగోబలీవర్ధన్యాయేనసమాధేయమిత్యలమతిప్రసంగేన-
శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం-సూర్యాశ్వైర్మసజాస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవి

తపూర్వమపరం యుత్క్రించిదేకంమహః॥ ౫౭ ॥ ప॥ అపిచ॥ అథ
రామాభిధానేనకవేస్సురభయిష్యన్గిరః। అలంచకారకారుణ్యా

క్రీడితమితిలక్షణాత్॥ ౫౭॥ ఏవంతావత్తారకబ్రహ్మణోనన్యత్వేనావిర్భావ
ముక్త్వాసంప్రతిలౌకికరీత్యాప్రాయికమవతారమాహ. అపిచేతి-కించేత్యర్థః-
అథేతి- అథమహఃప్రాదుర్భావానంతరం హరతిభక్తజనదురితానీతి హరిర్వి
ష్ణుః - రమంతేయోగినోత్రేతి రామః * రమంతేయోగినోనంతే సత్యానందే
చిదాత్మని- ఇతిరామపదేనాసౌపరబ్రహ్మాభిధీయత ఇతిశ్రుతేః * కరణాధిక
రణయోరిత్యధికరణార్థేఘఞ్ - సఇత్యభిధానంతేనరామనామ్నా- కవేర్వా
ల్మీకేర్గిరః వాచః సురభీః మనోజ్ఞాః కుర్వన్ సురభయన్ సురభీకరిష్యన్నిత్య
ర్థః*సుగంధౌచమనోజ్ఞేచసురభిర్వాచ్యలింగవదితివిశ్వః*తత్కరోతీతిణ్యం
తాల్లటశ్శత్రాదేశః- వర్తమానసామీప్యేవర్తమానప్రత్యయః సమనంతర
మేవ మహాకవినావాల్మీకినా శ్రీరామచరిత్రస్య నియమేనవర్ణయిష్యమాణ
త్వాదితిభావః కారుణ్యాత్కరుణాహేతోః*కారుణ్యంకరుణాఘృణేత్యమ
రః-కరుణైవకారుణ్యమితివిగ్రహః-స్వార్థేష్యఞ్ -రఘూణామన్వయంరఘు
వంశంఅలంచకారఅలంకృతవాన్ భూషితవాన్ ప్రకాశితవానిత్యర్థః-పర
మకారుణికోయంహరిః శ్రీరామరూపేణావతీర్య రఘువంశమనుజగ్రాహే

త్యర్థః- జ్యేష్ఠశ్శ్రీరామః కౌసల్యాయా మజనీతిఫలితార్థః - పరమకారుణి కాః కిం న కుర్వంతీతిభావః*అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్యమ రః-ఏతదాదిశ్లోకచతుష్టయమానుష్టుభంవృత్తమ్॥౫౮॥అథభరతాదికుమార త్రయోదయమాహ॥తమితి॥త్రేతాగ్నితేజసఃఆహవనీయగార్హపత్యదక్షిణా గ్నిత్రయంత్రేతాగ్నిఃతస్యతేజఇవతేజోయేషాంతే తథోక్తాఃతేజస్విన ఇత్య ర్థః-వర్చసఇతిపాఠేప్యయమేవార్థః॥ఉపమాలంకారః*అగ్నిత్రయమిదం త్రేతాస్యాదిత్యమరః- త్రేతాశబ్దేనైవ అగ్నిశబ్దప్రతీతేః పునరగ్నిశబ్దః కరికలభకర్ణా వతంస వంశకరీరాదివదపగంతవ్యః- ఏకఏవాగ్నిః త్రీణ్యాహవనీయాదిరూ పాణిప్రాప్తః త్రేతా- తదుక్తం * ఏకఏవాపసధ్యాగ్నిరగ్న్యాధేయేనకర్మ ణా- సంస్కృతస్త్రీణిరూపాణితతస్త్రేతేతిశబ్ద్యతఇతి-ఆవసథ్యాగ్నిరౌపా సనాగ్నిఃస్త్రీత్వంలోకాత్ * లింగమశిష్యం- లోకాశ్రయత్వాల్లింగస్యేతి-పృ షోదరాదిత్వాద్వర్ణవ్యత్యయేన ఇకారస్థానేఏకారేసతిత్రేతేతిరూపసిద్ధిః- త

త్రఘూణామన్వయంహరిః॥౫౮॥ప॥ తమేనమన్వజాయన్తత్ర యస్త్రేతాగ్నితేజసః। అగ్రజస్యానుకుర్వంతఃతైస్తైర్లోకోత్త రైర్గుణైః॥ ౫౯ ॥ ప ॥ భరతస్తేషుకైకేయ్యాంతనయోవిన యోజ్జ్వలః।అన్యౌలక్ష్మణశత్రుఘ్నౌసుమిత్రాయాంకృతోద

థాతైస్తైఃపీఫ్సాయాంద్విర్భావః- లోకోత్తరైర్లోకోత్కృష్టైః లోకేష్వ సాధారణైరితియావత్ - గుణైర్విద్యావినయాదిభిశ్శౌర్యౌదార్యగాంభీర్యా దిభిర్వా- అగ్రజస్యాగ్రజంరామమిత్యర్థః * కర్తృకర్మణోః కృతీతికర్మణిష ష్ఠీ- అథవాసంబంధసామాన్యేషష్ఠీభగతోనారాయణస్యానుకరోతీతివత్ - అనుకుర్వంతః అనువర్తమానాః తత్సదృశా ఇత్యర్థః - తదుక్తందర్పణ్యా మ్ * తదన్వేత్యనుబధ్నాతితచ్ఛీలంతన్నిషేదతి-తస్యవానుకరోతీతిశబ్దాస్సా దృశ్యవాచకాఇతి- త్రయఃకుమారాః తమేనమనుతస్యాముష్యశ్రీరామస్యప శ్చాదిత్యర్థః*అనుర్లక్షణ ఇతికర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయా-అజాయంతజా తాః॥ ౫౯॥ భరతఇతి॥ తేషుత్రిషుకుమారేషు-కేకయస్యరాజ్ఞోపత్యంస్త్రీకై కేయీ*తస్యాపత్యమిత్యణ్ -కేకయమిత్రయుప్రలయానాం యాదేరియ ఇతియశబ్దస్యఇయాదేశః-తస్యాః వినయేనప్రశ్రయేణ విశిష్టనీతి సంపత్త్యా వా ఉజ్జ్వలఃవినయభూషణఇత్యర్థః- భరతోనామతనయఃజాతఇతిశేషః-త థాలక్ష్మణశత్రుఘ్ననామానౌఅన్యౌభరతాపేక్షయాఇతరౌకుమారౌ-సుమి

తాయాం కృతోదయా సముత్పన్నా ॥ ౬౦ ॥ ఏత ఇతి ॥ బ్రహ్మక్షేమాయ బ్రా
ణపరిపాలనం కర్తుం* బ్రహ్మవిప్రః ప్రజాపతిరిత్యమరః- దీక్షితాః సంజా
దీక్షాః కృతసంకల్పా ఇత్యర్థః* తదస్య సంజాతం తారకాదిభ్య ఇతజ్ ఇతీతచ్
రకాదిరాకృతిగణశ్చ త్వారః ఏతే పూర్వోక్తాః వీరాః దానదయాయుద్ధేషు
సూరాః శ్రీరామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నాః - లోకానందః లోకానాం భువనా
నామానందకః - కార్యకారణయోరభేదోపచారాత్ కమనీయత్వాత్ సచా
సౌ ముకుందశ్చేతి విగ్రహః తస్యచత్వారో బాహవః ఉక్తవిశేషణవిశిష్టాశ్చతు
ర్భుజా ఇవ వవృధిరే వృద్ధిం గతాః పూర్ణోపమాలంకారః ॥ ౬౧॥ అథ రాక్షసవి
నాశనాటకస్య పూర్వతరంగభూతం విశ్వామిత్రాగమనం తావదాహ ॥
అథేతి ॥ అథానంతరం కదాచిత్కస్మింశ్చిద్దినే అపరిమేయాః అపరిమితాః
మాయాః మాయాః శాంబరీవిద్యాః విచిత్రకపటవృత్తయ ఇతి యావత్* స్యాన్మా
యా శాంబరీవిద్యేత్యమరః - తాభిర్భయానకాని భయంకరాణి* ఘోరంభీ

యా ॥ ౬౦॥ ప॥ ఏతే వవృధిరే వీరా బ్రహ్మక్షేమాయ దీక్షితాః।
లోకానందముకుందస్యచత్వార ఇవ బాహవః ॥ ౬౧ ॥ గ॥ అథక
దాచిదపరిమేయమాయాభయానక యుద్ధసముద్ధతదైత్యబ
లాస్కన్దకాన్దిశీకబృన్దారకానీక పరివార్యమాణరథః పఙ్క్తిర

థం భయానకమిత్యమరః - యుద్ధసముద్ధతాని యుద్ధోద్ధతాని చ యాని దైత్యబ
లాని దైత్యసేనాః తేషామవస్కందాదాక్రమణాత్ కాందిశీకైః భయద్రుతైః
బృందారకానీకైః దేవసైన్యైః పరివార్యమాణః నిరీక్ష్య పరివేష్ట్యమాణో ర
థో యస్య స తథోక్తః- దేవానామపి శరణ్య ఇత్యర్థః- అథవా పరిపాల్యమానః
సంరక్ష్యమాణో రథో యస్య స తథోక్తః- ఏతదాయత్తమస్మజ్జీవనమితి మత్వా
తైః పరిరక్షితస్యందన ఇత్యర్థః* కాందిశీకో భయద్రుతః- అనీకినీ బలం సైన్యం
చక్రం చానీకమస్త్రియామితి చామరః- పఙ్క్తిరథో దశరథః* పఙ్క్తిశ్ఛందోఽపి
దశమమిత్యమరః - తపశ్చర్యాజాతానాం వసిష్ఠస్పర్ధయా బ్రహ్మత్వసంపాద
నార్థం విరచితవ్రతోపవాసాదితపోనుష్ఠానాజ్జనితానాం ఆశ్చర్యాణామద్భు
తానాం ఆయతనమాస్పదం కారణమిత్యర్థః- చర్యేత్యత్ర* గదమదచరేత్యా
దినా యక్యం తథాభావితణ్యర్థః- త్రిశంకుర్నామ రాజా హరిశ్చంద్రపితా
తం యాజయతి సదేహస్వర్గగమనార్థమితి త్రిశంకుయాజనః* యజతే
ర్ణ్యంతాత్తాచ్ఛీల్యే ణినిః- పద్యోపబంధేషు శ్లోకనిబద్ధకావ్యమివ దర్శితసర్గ

దః కథావిచ్ఛేదరూపః స్పృష్ట్యంతరంచ యేనతం-ప్రాకృతవ్యాకరణమివప్రకటి
తః ప్రకాశితః వర్ణవ్యత్యాసః అక్షరవ్యత్యయః క్షత్రియత్వపరిత్యాగేనబ్రా
హ్మణవర్ణస్వీకారరూపవ్యత్యాసశ్చ యేనతం యథా ఆర్జిత ఇతిసంస్కృతప
దస్య-ఆర్జ్విడప్ప ఇతికర్మణి విడప్పాదేశే విడప్పంతీతివర్ణవ్యత్యాసాభిధాయి
నీ ప్రాకృతవ్యాకరణరీతిః* వర్ణో ద్విజాదౌ శుక్లాదౌ స్తుతౌ వర్ణంతు వాక్షర
ఇత్యమరః-బుధమివ సౌమ్యమివ-సోమసుతం చంద్రసుతం-సోమయాజినంచ-
సోమం సునోతీతి సోమసుత్ క్విప్ - భగవంతం పూజ్యం కుశికసుతం విశ్వామిత్ర
మద్రాక్షీత్ దదర్శ* దృశేర్లుఙ్ ఇరితో వేతి వికల్పాదఙభావపక్షేపి వృద్ధిః*
సదృశ ఇతి నిషేధాత్కాదేశాభావః శేషసంకీర్ణముపమాత్రయమన్యోన్యనై
రపేక్ష్యాత్సంసృష్టమ్-త్రిశంకుయాజనకథాముత్తరత్రవక్ష్యతి॥ ౬౨ ॥ తదన్వి
తి- తదనుదర్శనానంతరం- విధిమనతిక్రమ్యయథావిధియథాశాస్త్రం* అ

థః-తపశ్చర్యాజాతానామాశ్చర్యాణామాయతనంనిశ్శఙ్కుం
త్రిశఙ్కుయాజినంభగవన్తం పద్యప్రబన్ధమివదర్శితసర్గభేదం
ప్రాకృతవ్యాకరణమివ ప్రకటితవర్ణవ్యత్యాసం బుధమివ
సోమసుతం కౌశికసుతమద్రాక్షీదప్రాక్షీచ్చ॥ ౬౨ ॥ గ ॥ తద
నుయథావిధి కృతసపర్యోమర్యాదాతీతమహిమ్నా మహి
తేనగాధేతరహృదయేనగాధినన్దనేన సత్ర పరిత్రాణార్థ
మిత్థమభ్యర్థితోభూత్ ॥ ౬౩ ॥ గ ॥ రాజన్భవత్తనయేనవినా

వ్యయంపిబత్తీత్యాదినావ్యయీభావసమాసః- కృతా దశరథేనవిరచితా సప
ర్యా అర్ఘ్యపాద్యాదిరూపపూజా యస్య తేన* పూజానమస్యాపచితిసపర్యా
ర్చార్హణాస్సమా ఇత్యమరః - మర్యాదాతీతమహిమ్నా అపరిమేయమాహా
త్మ్యేన-మహితః పూజ్యస్తేన గాధేతరహృదయేన గంభీరచేతసా గాధినన్దనే
న గాధిరాజనన్దనేన విశ్వామిత్రేణ-సత్రపరిత్రాణార్థం యజ్ఞసంరక్షణార్థం* స
త్రమాచ్ఛాదనే యజ్ఞ ఇత్యమరః-ఇత్థం వక్ష్యమాణప్రకారేణ* ఇదమస్థముః ఇతిథ
ముప్రత్యయః- అభ్యర్థితః యాచితోభూత్ -దశరథ ఇతి శేషః* యాచ్ఞాయా
మభిమానేచ ప్రార్థనా కథ్యతే బుధైరితి కేశవః॥ ౬౩॥ ప్రార్థనాప్రకారమాహ॥
రాజన్నితి॥ హే రాజన్ ఇతి సంబోధనం- యతో రంజనాద్రాజా త్వం అతోస్మద్ధృ
దయరంజనమపికరిష్యసీతి విజ్ఞాపితమిత్యవగంతవ్యం- భవత్తనయేన పుత్ర
రూపేణావర్ణ్తినేత్యర్థః - వినయః ప్రశ్రయః తేనాభిరామేణ రమణీయేనవి

తేనయథోక్తకారిత్వంసూచ్యతే-శరాసనమేవమిత్రంసుహృద్యస్యతేన- ధనుర్మాత్రసహాయేనేత్యర్థః- సౌమిత్రిమాత్రంలక్ష్మణఏవపరిజనోభృత్యవర్గో యస్యతేన- అత్రమాత్రశబ్దేనపరిజనాంతరవ్యవచ్ఛేదకేనాస్యాసహాయశూరత్వంసూచ్యతే-ఏవంభూతేనరామేణరక్షస్సంహారణార్థం(శ్రీరామరూపేణావతీర్ణేనవిష్ణునా-క్రియమాణావిధీయమానాక్రతురక్షాయాగపరిపాలనం యస్యతథోక్తస్సన్-అహమితిశేషః రక్షోదురితంసుబాహుమారీచాదిరాక్షసరూపవిఘ్నంతత్కృతంవిఘ్నంవా-అథవాతద్విరచితయాగదూషణలక్షణదుష్కృతం*అంహోదురితదుష్కృతమిత్యమరః- ఉత్తీర్యతీర్త్వాకృతావభృథోనిర్వర్తితదీక్షాంతః భవితుమభిలషామివాంఛామి - ఇత్యేవంప్రకారేణప్రార్థితోభూదితిపూర్వేణసంబంధః*దీక్షాంతోవభృథోయజ్ఞఇత్యమరః॥౬౪॥ఏతదితి॥కర్ణకరోరమేతత్పూర్వోక్తంమహర్షేః* ఊర్ధ్వరేతాస్తపస్య

యాభిరామేణ రామేణ శరాసనమిత్రేణ సౌమిత్రిమాత్రపరిజనేనక్రియమాణక్రతురక్షో రక్షోదురితము త్తీర్య కృతావభృథోభవితుమభిలషామీతి॥౬౪॥ఏతదాకర్ణ్యకర్ణ పరుషం మహర్షిభాషితమతిమాత్రపుత్రవాత్సల్యాత్సశల్యాంతఃకరణోఽభూత్ ॥౬౫॥ ౫॥ తత స్తస్మిన్బహుప్రకారైరప్యపరిహార్యనిశ్చయేభగవతివిశ్వామిత్రేదశరథస్తపనకులహితేనపురో

గోనియతాశీచసంయమీ- శాపానుగ్రహయోశ్శక్తస్సత్యసంధోభవేదృషిరిత్యుక్తలక్షణ ఋషి శ్రేష్ఠస్య విశ్వామిత్రస్య భాషితం శ్రీరామః ప్రేషణీయ ఇత్యేవంరూపంవచనమాకర్ణ్యశ్రుత్వా - మహర్షిగ్రహణంఅనతిక్రమణీయవచనత్వద్యోతనార్థం*భాషితంవచనంవచ ఇత్యమరః- అతిమాత్రపుత్రవాత్సల్యాదతివేలపుత్రస్నేహాద్ధేతోః* అతివేలభృశాత్యర్థాతిమాత్రోద్గాఢనిర్భరమిత్యమరః- సశల్యాంతఃకరణఃవిదీర్ణహృదయోభూత్- తద్వచనస్యాతిక్రూరప్రాయత్వాదితిభావః- అత్రమునివచనేశల్యత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః॥౬౫॥తత ఇతి। తత స్తదనంతరంతస్మిన్భగవతివిశ్వామిత్రే-బహుప్రకారైః*అహమేవగమిష్యామియోద్ధుంతైః కూటయోధిభిః- రామస్యాస్యనవవ్యామిమునేహంయుద్ధయోగ్యతామ్ - షష్టిర్వర్షసహస్రాణిజాతస్యమమకౌశిక-యత్నేనోల్పాదితశ్చాయంనరామంనేతుమర్హసీత్యాద్యుక్తానేకోపాయైరిత్యర్థః - అపార్యైః నివారయితుమశక్యైఃనిశ్చయఃశ్రీరామప్రేషణ

రూపోయస్యతస్మిన్సతి - తదాదశరథఃతపసకులస్యసూర్యవంశస్యహితేన హితకారిణాయోగక్షేమానుసంధానతత్పరేణేత్యర్థః-అతోస్యవచనమవశ్య మంగీకరణీయమితిభావః-పురోహితేనవసిష్ఠేనైవంవక్ష్యమాణప్రకారేణా భిహితోనుశాసితోభూత్ ॥౬౬॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥పర్యాప్తేతి॥ హేరాజ న్నిత్యధ్యాహారః-భవాన్ పర్యాప్తంపరిపూర్ణంభాగ్యంబ్రహ్మవర్చసప్రాప్తి రూపంభాగధేయంయస్యతస్మై- ఏతేనదుస్సాధ్యబ్రహ్మవర్చససాధకస్య మ హాత్మనోనకిమప్యసాధ్యమస్తీతిసూచ్యతే-అతఃపూజ్యాయేతిభావః-అముష్మై కుశికాత్మజాయ-సపర్యాంశ్రీరామప్రదానరూపాంపూజాంకుర్యాత్ కురు ష్వభవచ్ఛబ్దయోగేప్రథమపురుషఏవనమధ్యమపురుషఇతిభాష్యేస్థితత్వాత్ విధినిమంత్రణామంత్రణాధీష్టసంప్రశ్నప్రార్థనేషులిఙ్ - అతోవసుధాంభు వంనిర్గతాయాతుధానాయస్యాస్తాం నిర్యాతుధానామరాక్షసాం॥ యాతు

హితేనైవమభిహితోభూత్ ॥ ౬౬॥ వ॥ పర్యాప్తభాగ్యాయ
భవానముష్మైకుర్యాత్సపర్యాంకుశికాత్మజాయ। నిర్యాతుధా
నాంవసుధాంవిధాతుంనిర్యాతురామస్సహలక్ష్మణేన॥ ౬౭॥
గ॥ఎవంవసిష్ఠేనప్రతిష్ఠాపితధృతిర్దశరథస్సుతప్రదానేనకుశిక
సుతమనోరథమేవపూరయామాస॥౬౮॥ వ॥ యోగేనలభ్యో
యఃపుంసాంసంసారాపేతచేతసాం।నియోగేనపితుస్సోయం

ధానఃపుణ్యజనోనైఋతోయాతురక్షసీఇత్యమరః-ఏవంవిధాతుంకర్తుంలక్ష్మ ణేనసహరామోనిర్యాతునిర్గచ్ఛతు॥ప్రాప్తకాలేలోట్ - శ్రీరామస్యరాక్షస సంహారార్థం నిర్గంతుంకాలః ప్రాప్తఇత్యర్థః ఇంద్రవజ్రావృత్తం- లాటాను ప్రాసః॥౬౭॥ఏవమితి-ఎవముక్తరీత్యావసిష్ఠేనప్రతిష్ఠాపితాపునస్సంస్థాపితా ధృతిర్ధైర్యంయస్యసతథోక్తః॥ధృతిర్యోగాంతరేధైర్యే ధారణాధ్వరతుష్టి ష్వితివిశ్వః-దశరథఃసుతప్రదానేనశ్రీరామసమర్పణేన- కుశికసుతమనోరథం విశ్వామిత్రాభిలాషమేవ- పూరయామాససఫలీచకారనత్వప్రదానరూపం నిజమనోరథమిత్యేవకారార్థః॥౬౮॥యోగేనేతి॥ యఃరామఃసంసారాత్పు త్రమిత్రకళత్రాది బంధరూపాదపేతం నివృత్తంచేతో యేషాంతేషాం పుం సాం-వీతరాగాణాంయోగీశ్వరాణామిత్యర్థః - యోగేనలభ్యఃధ్యానేనగ మ్యః॥ శ్రోతవ్యోమంతవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యోద్రష్టవ్యఇతిశ్రుతేః॥ యోగస్స న్నహనోపాయ ధ్యానసంగతియుక్తిష్వివిత్యమరః - సోయంశ్రీరామః పితు

నిర్యోగేననిదేశేన-నితరాంయోగేనచేతిగమ్యతే- కౌశికమన్వగాదనుజగామలోకానుగ్రహపరతయాదయాళవఃకింనవిడంబయంతీతిభావః *ఇణో గా లుఙీతిలుఙిగాదేశఃఏతదాదిశ్లోకత్రయమానుష్టుభంవృత్తం॥౧౯॥తత్రేతి॥తత్రతస్మిన్ సమయేఅయంమహామునిఃమునిశ్రేష్ఠః- విశ్వస్యమిత్రంవిశ్వామిత్రః*మిత్రేచర్షావితివిశ్వశబ్దస్యదీర్ఘశ్ఛాందసః- లోకేపిశిష్టప్రయోగాత్ - సత్రంపరిత్రాతుంయజ్ఞంపరిపాలయితుం-సౌమిత్రిసహితంలక్ష్మణానుగతంరామంనయన్ప్రియన్నవోచతఉక్తవాన్॥౨౦॥తదేవాహ॥బలేనేతి॥కకుదివృషాంసేతిష్ఠతీతికకుత్స్థః-అత్రేత్థంపౌరాణికీకథా-పురాకిలపురంజనోనామసాక్షాద్భగవతోవిష్ణోరంశావతారః కశ్చిదైక్ష్వాకోరాజా దేవైస్సహసమయసంబంధేనదేవాసురయుద్ధేదేవసహాయార్థం మహోక్షరూపధారిణోమహేంద్రస్యకకుదిస్థిత్వాపినాకీలీలయా నిశాచరమసురకులంనిహత్యకకుత్స్థసంజ్ఞామలభతేతి-తస్యాపత్యంకాకుత్స్థః-తస్యసంబుద్ధిఃహేకాకుత్స్థశ్రీరామ- తప

రామఃకౌశికమన్వగాత్ ॥౧౯॥ ప॥ తత్రసత్రంపరిత్రాతుం
విశ్వామిత్రో మహామునిః। సౌమిత్రిసహితంరామ నయన్న
యమవోచత॥ ౨౦॥ ప॥ బలేనతపసాంలబ్ధేబలేత్యతిబలేతిచ।
విద్యేతేమయికాకుత్స్థవిద్యేతేవితరామితే॥ ౨౧॥గ॥ తతఃప్ర
తిగృహీతవిద్యస్యదాశరథేరేకంప్రదేశంప్రదర్శ్య భగవాని

సాంబలేనతపశ్శక్త్యా- తపసామితిబహువచనంవిద్యయోరసులభత్వద్యోతనార్థం-లబ్ధేప్రాప్తేబలేతి- అతిబలాచేతినామ్నాప్రసిద్ధేవిద్యేమంత్రౌ-మయివిద్యేతేవర్తేతే-తేవిద్యేతేతుభ్యంవితరామ్యుపదిశామీత్యవోచతేతిసంబంధః- ఉపదిదేశచేతివాక్యశేషః- అత్రబలాతిబలేప్రక్రమ్యబ్రహ్మాయామళేఅభిహితం* ఉత్సాహబలయోర్వృద్ధిః పరశస్త్రసహిష్ణుతానబాధాక్షుత్పిపాసాభ్యాంయతస్సాకథితాబలా- యతఃపరస్యక్షాలిత్యంద్రుజ్మనఃకాయకర్మణామ్-స్వోపాయానామమోఘత్వంభవేత్సాతిబలామతా-ఇదంవిద్యాద్వయంజ్ఞాతమాత్రంసిద్ధికరంనృణామ్-విష్ణురేతద్వయంస్పృష్ట్వాజితవాన్మధుకైటభావితి-తథారామాయణశ్లోకః*క్షుత్పిపాసేనతేరామభవిష్యేతేనరోత్తమ-బలామతిబలాంచైవపఠతఃపథిరాఘవేతి॥౨౧॥ అథమునిఃరామమనోవికాసార్థంకథాఃకథయితుముపచక్రమఇత్యాహ॥తతఇతి॥తతఃవిద్యోపదేశానన్తరంభగవాన్విశ్వామిత్రఃప్రతిగృహీతేస్వీకృతేవిద్యేబలాతిబలాఖ్యేయేనతస్యదా

శరథేర్దశరథనందనస్య శ్రీరామస్య॥ అత ఇజితీఙ్ప్రత్యయః-ఏకంకమపి ప్రదేశం జనపదం ప్రదర్శ్య దర్శయిత్వా-ఇత్థమకథయత్కథయామాస॥ ౭౨॥ తదేవ వివృణోతి॥ అస్మిన్నితి॥ పురా పూర్వకాలేస్మిన్ ప్రదేశే-మనోభూర్మన్మథః పురభిదస్త్రిపురాంతకస్య-అస్యాంతకత్వం కిముపవక్తవ్యమితి భావః పరమేశ్వరస్య త్ర్యంబకస్య ఫాలాంతరాళే నిటలతలే-యన్నయనం తృతీయం నేత్రం తత్ర దేవ జ్వలనోగ్నిః తజ్జనితజ్వలనో వా-తత్ర సద్యః అవిలంబేన శలభత్వం పతంగభావం॥ సమౌ పతంగశలభావిత్యమరః-ప్రపద్య ప్రాప్య-భస్మీభూయేత్యర్థః-అంగం శరీరమముంచత్ త్యక్తవాన్॥ శేముచాదీనామితి ముమాగమః-తస్మాత్కారణాదముం జనపదం దేశం-అంగ ఇతి సంజ్ఞా నామధేయం యస్య తం తథోక్తం విదుర్జానంతి-పురావిద ఇతి శేషః-అంగమోచనమేవాంగశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం కృత్వా తథా కథయంతీత్యర్థః॥ నీవృజ్జనపదో దేశవిషయౌ తూపవర్తనమిత్యమరః॥

త్థమకథయత్॥ ౭౨॥ ప॥ అస్మిన్పురా పురభిదః పరమేశ్వరస్య
ఫాలాంతరాళనయనజ్వలనే మనోభూః। సద్యః ప్రపద్య శలభ
త్వమముంచదంగం తస్మాదముం జనపదం విదురంగసంజ్ఞమ్॥
౭౩॥ గ॥ తదను మానససరః ప్రసృతాం సరయూమతిక్రమ్య వృత్ర
వధప్రవృద్ధవృద్ధశ్రవః పంకక్షాళనలబ్ధమలయోర్మలదకరూశ
నామ్నోర్జనపదయోస్సీమ్ని కృతపదయోర్దాశరథ్యోః పునర
ప్యేవమబ్రవీత్॥ ౭౪॥ ప॥ యక్షస్సుకేతుర్ద్రుహిణప్రసాదాల్లేభే

రః॥ ౭౩॥ తదన్వితి॥ తదను తదనంతరం మానససరః ప్రసృతాం మానసాఖ్యకాసారాదుత్పన్నాం సరయూం నామ నదీమతిక్రమ్య తీర్త్వా-వృత్రవధేన వృత్రాసురహత్యయా ప్రవృద్ధో వృద్ధిం గతో యః వృద్ధశ్రవస ఇంద్రస్య పంకః పాప్మా స ఏవ పంకః కర్దమ ఇతి శ్లిష్టరూపకం॥ పంకోస్త్రీ కర్దమైనసోరితి నిఘంటుః-తస్య క్షాళనేన లబ్ధమలయోః ప్రాప్తకిల్బిషయోః సంక్రాంతమాలిన్యయోరితి యావత్-అత ఏవ మలదకరూశనామ్నోర్మలదః కరూశశ్చేతి నామయోస్తయోర్జనపదయోః దేశవిశేషయోస్సీమ్ని పర్యంతభువి-దాశరథ్యోః రామలక్ష్మణయోః-కృతపదయోః విన్యస్తపాదయోః ప్రవిష్టపాదయోస్సతోరిత్యర్థః-పునః భూయోప్యేవమబ్రవీదువాచ-మాలిన్యయోగాన్మలదః- కరూశః క్షుత్ కార్శ్యం వా-తద్యోగాత్కరూశ ఇతి సంజ్ఞానిర్ణయః॥ ౭౪॥ యక్ష ఇతి॥ సుకేతుర్నామ యక్షో దేవయోనివిశేషః॥ విద్యాధరాప్సరోయక్షరక్షోగంధర్వకిన్నరా ఇత్య

మరః - ద్రుహిణస్యతపసాసమారాధితస్యబ్రహ్మణఃప్రసాదాదనుగ్రహాత్ * ధాతాబ్జయోనిర్ద్రుహిణఇత్యమరః- తాటకేత్యాఖ్యానామయస్యాస్తాంకామపికాంచిత్సుతాంపుత్రికాంలేభేప్రాపజనయామాసేత్యర్థః- అథసుందోనామకశ్చిద్యక్షఃఏనాంతాటకాంపరిణేయోపయమ్య - భార్యాత్వేనపరిగృహ్యేత్యర్థః-కిలేతివార్తాయాం*వార్తాసంభావ్యయోఃకిలేత్యమరః - తస్యాంభార్యాయాంతాటకాయాం-మారీచఇతిసీచంక్షుద్రంమారీచనామానంకంచనతనయమిత్యర్థః-జనయాంబభూవఉత్పాదయామాస॥౨౫॥తదనంతరవృత్తాంతమాహ॥ఏకదేతి॥ఏకదాఏకస్మిన్సమయేసుందేవినిహతేసతిఅగస్త్యేనేతిశేషః-మారీచఃకుంభసంభవమగస్త్యం*అగస్త్యఃకుంభసంభవఇత్యమరః-అభిభూయపితృవధజనితరోషాత్తిరస్కృత్యతస్యకుంభసంభవస్యశాపాత్కోణపతాంరాక్షసత్వమవాపప్రాప్తవాన్ * రాక్షసఃకోణపఃక్రవ్యాదిత్యమరః-

సుతాంకామపి తాటకాఖ్యామ్ । సుందఃకిలైనాంపరిణీయతస్యాంమారీచనీచంజనయాంబభూవ॥ ౨౫॥౫॥ ఏకదాసున్దేవినిహతేమారీచఃకుంభసంభవ మభిభూయతస్యశాపాదవాపకోణపతాంతాటకాచాభూత్పురుషాదినీ౨౬॥ ౫॥ సేయమజ్ఞానవరసిద్ధసింధురసహస్రప్రాణాఅత్మజేనసహాజనపదవిపదంవిదధానావ్యాపాదనీయాత్వయేతి॥౨౭॥౫॥రామస్తమాకర్ణ్యస్త్రీవధశంకామకరోత్॥౨౮॥౫॥కించ॥ క్రైరోచనీంమంధ

తథాతాటకాపురుషాదినీనరమాంసభోజినీరాక్షసీఅభూత్ అత్రేదంరామాయణవచనం*అగస్త్యఃపరమక్రుద్ధస్తాటకామభిశప్తవాన్ - పురుషాదీమహాయక్షీవికృతావికృతాననా-ఇదంరూపంవిహాయత్వందారుణంరూపమాప్నుహీతి॥౨౬॥తతఃకిమిత్యాశంక్యావశ్యంత్వయేయంహన్తవ్యేత్యాహ- సేతి-అజ్ఞానస్యతపఃపరితోషితస్యబ్రహ్మణోవరాత్సిద్ధోనిష్పన్నఃసింధురాఃగజాఃతేషాంసహస్రస్యప్రాణఃపరాక్రమోయస్యాస్సా-బ్రహ్మవరప్రాప్తమహాబలసంపన్నేత్యర్థః*సింధురస్నామజఃకుంభీతిపర్యాయేష్వమరః- అతఏవఆత్మజేనసహజనపదవిపదంనిజాశ్రమదేశోపప్లవంవిదధానాకుర్వాణాసేయంతాటకాత్వయావ్యాపాదనీయానిహంతవ్యేత్యేవమబ్రవీదితిపూర్వేణసంబంధః॥౨౭॥ రామఇతి॥తంవిశ్వామిత్రోక్తతాటకావృత్తాంతం.ఆకర్ణ్యశ్రుత్వారామఃస్త్రీవధస్యతాటకాహననస్యశంకాంభయంఅకరోత్కృతవాన్॥౨౮॥ స్త్రీహత్యాయాఃశాస్త్రనిషిద్ధత్వాత్తాటకావధసంశయంశ్రీరామమ

ససివిద్యమానం పూర్వదృష్టాంతకథనేననిరస్యతి॥ కించేత్యాదినా॥ వసూ ధారయతీతివసుంధరాభూమిః*సంజ్ఞాయాంభృతౄవృజీత్యాదినాఖచ్*అ ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః - తస్యాఅపరాధఉపద్రవాచరణరూపే ...రాంసమర్థాం-తదుపద్రవాచరణతత్పరామిత్యర్థః- ధూరేవధు ...ధారయతీతి ధురంధరేతివిగ్రహః॥ప్రక్రియాతుపూర్వవత్-అతఏవపుర దరేణపురః శత్రుపురాణిదారయతీతి పురందరఃఇంద్రః*పూస్సర్వయోర్దా సహేరితిఖచ్*ఖచిహ్రస్వఇత్యుపధాహ్రస్వః* వాచంయమపురందరౌచేతి నిపాతనాన్ముమాగమః-తేననిహతాంవ్యాపాదితాంవైరోచనీంవిరోచనో నామరాక్షసస్తస్యాపత్యంస్త్రీవైరోచనీ- తాంవిరోచనపుత్రీం*తస్యాపత్య మిత్యణ్*టిడ్ఢాణఙిత్యాదనాఙీప్ విశేషణమేతత్రైకేయీందాసీసందేహనివృ త్త్యర్థంమంధరాంచ-తథా-జనార్దనేనజామదగ్న్యరూపేణవిష్ణునా - కృతం

రాంవసుంధరాపరాధధురంధరాంపురందరేణనిహతాంజ నార్దనకృతార్దనాంభార్గవజననీంచప్రదర్శ్యదాశరథేర మన్దా న్సున్దవధూవధవిచికిత్సాముత్సారయామాస॥ ౭౯॥ప॥ ఆశ్రు తశ్రుతవృత్తేనతేన సున్దప్రియావధః తమేవాన్వవదత్తస్యచా

విరచితమర్దనంవిదారణంయస్యాస్తాం-ఛిన్నశీర్షామిత్యర్థః - భార్గవజన నీంపరశురామమాతరంరేణుకాంచప్రదర్శ్యదృష్టాంతతయానిర్దిశ్య-దాశర థేఃశ్రీరామస్యామందామనల్పాం- సుందవధూవధవిచికిత్సాంతాటకావధ గోచరసంశయముత్సారయామాస నిరసితవాన్ * విచికిత్సాతుసంశయ ఇ త్యమరః॥౭౯॥ ఆశ్రుతఇతి ॥ శ్రుతవృత్తేనప్రఖ్యాతచరిత్రేణ- అథవాశ్రుతం విశ్వామిత్రముఖాదాకర్ణితంవృత్తంమంధరావధాదిపూర్వవృత్తాంతో యేనతేనతథోక్తేన*వృత్తంపద్యేచరిత్రేత్రిష్వతీతేదృఢవర్తులఇత్యమరః-తే నశ్రీరామేణసుందప్రియాయాః తాటకాయాఃవధఃఆశ్రుతోంగీకృతః *ఊరీ కృతమురరీకృతమంగీకృతమాశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః- అథతస్యశ్రీరామ స్యచాపో ధనురపి - శింజారవో గుణధ్వనిః సఇతిఛలంకపటం తస్మాత్తం తాటకావధమేవ అన్వవదత్ అనుసృత్యోక్తవాన్ - తాటకావధాంగీకా రసమనంతరమేవ జ్యాటంకారంచకారేత్యర్థః * మౌర్వీజ్యాశింజినీగుణ ఇత్యమరః - అత్రఛలశబ్దేన నాయంశింజారవః కింత్వనువాదఇత్యారవస్యా సత్యత్వ ప్రతిపాదనాదపహ్నవభేదః*ఛలాదిశబ్దేనాసత్యత్వప్రతిపాదనమప

హుష్మవ ఇతిసర్వస్వసూత్రమ్॥౮౦॥తథా తాటకాస్యభ్యుజ్జగామేత్యాహ॥త త్కాలఇతి ॥ తత్రాలేశిఞ్జారవసమయె పిశితంమాంసమశ్నంతీతిపిశితాశనా రాక్షసాః తేషాంనాశస్యపిశునాసూచికా శ్రీరామవధ్యానాంరాక్షసానాం స్వయంప్రథమత్వాదితిభావః- అన్యత్రపిశితాశనానాంఅశనస్యభోజనస్యపి శునాః- సంధ్యాయాఅసురభోజనకాలత్వేనప్రసిద్ధత్వాదితిభావః॥కర్ణేజప స్సూచకస్యాత్పిశునోదుర్జనఃఖలఇత్యమరః. అత్రజతుకాష్ఠవచ్ఛబ్దయోరేవశ్లి ష్టత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషఃరుధిరక్షోదేనఅసృక్పంకేనఅన్యత్రరుధిరక్షోదవత్కుంకుమర ఇవఅరుణారక్తవర్ణాఏకత్రహింస్రతయాభీభత్సితత్వాదన్యత్రస్వాభావ్యా చ్చేతిభావః॥రుధిరంకుంకుమాసృజోరిత్యుభయత్రాపివిశ్వః॥ క్షోదోరజసిపే ణఇతినానార్థరత్నమాలా- దారుణాభయంకరీఏకత్రతథాభీషణాకార త్వాదన్యత్రపిశాచాదసంచారాచ్చేతిభావః॥దారుణంభీషణంభీష్మంఘోరం

పశ్శిఞ్జారవచ్ఛలాత్॥౮౦॥ ప॥ తత్కాలేపిశితాశనాశపిశు
నాసన్ధ్యేవకాచిన్మనేరధ్వానంతరసారురోధరుధిరక్షోదా
రుణాదారుణా॥స్వాధీనేహననేపురీంవిదధతీమృత్యోస్స్వకృ
త్యాత్యయక్రీడత్కింకరసంఘసంకటమహాశృంగాటకాంతా
టకా ॥౮౧॥ ప॥ అథదాశరథేఃకర్ణవివిశత్తాటకాగుణః।

మంభయానకమిత్యమరః-తథాహననేహింసాకర్మణిస్వాధీనేస్వాయత్తేస -మృత్యోఃపురీంసంయమినీమితియావత్-స్వేషాంయత్కృత్యంప్రాణిపీడన వ్యాపారఃతస్యాత్యయేన విపర్యయేనక్రీడద్భిర్యథేచ్ఛంవిహారద్భిఃకింకరసం ఘైర్యమదూతనివహైఃసంకటంసంకులం॥సంప్రోధశ్చకటజితికటచ్-మహద్వి పులంశృంగాటకంచతుష్పథంయస్యాస్తాంతథోక్తాంవిదధతీవిదధానా-దధా తేశ్శతర్యగితశ్చేతిజీప్॥నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమభావః॥శృంగాటకచతుష్పథే ఇత్యమరః-కాచిత్తాటకానామరాక్షసీ-తరసాబలేనరంహసావా॥తరసీటల సంహసోరిత్యమరః-సంధ్యేవసాయంసంధ్యేవమునేఃవిశ్వామిత్రస్య అధ్వా మార్గంరురోధ-నిరుద్ధవతీ-సంధ్యాయా అపినైష్ఠికానాంతాదాత్వికనిష్ఠా యమనేన-నిరోధకర్తృత్వసంభవాదియముపమాశ్లేషసంకీర్ణా- అన్యథాఅ గారహస్సంధ్యాముపాసీతేతిః ధిబలాదకరణేన్యథాకరణేవాప్రత్యవాయా త్తేతిభావః శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౮౧॥ అథేతి॥అథానంతరంతాటకా గుణః శబ్దః సింహనాదఇతియావత్- దాశరథేఃశ్రీరామస్యకర్ణంశ్రోత్రం

అవిశత్ *కర్ణశబ్దగ్రహౌ శ్రోత్రమిత్యమరః యథాయేనప్రకారేణ తస్యా
స్తాటకాయాః జిఘాంసయా।హంతుమిచ్ఛయా - హంతేస్సన్నంతాత్ స్త్రి
యామితిప్రత్యయేటాప్ - ధనుషశ్చాపస్యగుణోజ్యా మౌర్వీతియావత్
తూర్ణంక్షిప్రందాశరథేః కర్ణంప్రావిశత్ - తథేతిసంబంధః తాటకాని
హ్రాదశ్రవణసమకాలమేవ శ్రీరామో మౌర్వీమాకర్ణ మాచకర్షేత్య
ర్థః - అతఏవాసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః *గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాది
జ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుష్వితివైజయంతీ - ఏతదాదిపద్యత్రయమానుష్టుభం
ఛందః॥ ౮౨॥ తతఇతి- తతస్తాటకా- భావినిభవిష్యతిసంగ్రామేసుబాహ్వా
దిరాక్షససంహరణే - బద్ధశ్రద్ధస్యపిహితాదరస్యరామబాణస్య - స్వప్రా
ణాన్స్వకీయప్రాణవాయూన్ వీరపాణమకల్పయత్ కల్పితవతీవీరపాణంనా
మయుద్ధోపక్రమేఉత్సాహవర్ధనార్థంపీయమానంపానం - శ్రీరా

యథాధనుర్గుణస్తూర్ణం ప్రావిశత్తజ్జిఘాంసయా॥౮౨॥ ప॥త
తోభావినిసంగ్రామేబద్ధశ్రద్ధస్యతాటకా। స్వప్రాణాన్రామ
బాణస్యవీరపాణమకల్పయత్॥౮౩॥ ప॥ మునిర్భృశాశ్వోప
జ్ఞాని తాటకామాథినేదదౌ।అస్త్రాణిజృమ్భకాదీనిజమ్భ శాస
నశాసనాత్॥౮౪॥ గ॥ తత్రకంచనవిరించిలోకప్రత్యాదేశం

మామోఘబాణవిద్ధాసతీప్రాణాన్ తత్యాజేత్యర్థః*వీరపాణంతుయత్పా
నంవృత్తేభావినివారణఇత్యమరః- వాభావకర్మణోరితివికల్పాణ్ణత్వం- వీరా
ణాంపానంవీరపాణమితివిగ్రహః నాంతోప్యయంశబ్దోవర్తతే-పూర్వవదతి
శయోక్తిః॥౮౩॥మునిరితి॥మునిర్విశ్వామిత్రఃజంభనామానంరాక్షసంశాస్తీతి
జంభశాసనఇంద్రః - కర్తరిల్యుట్ తస్యశాసనాత్ మహాత్మనేశ్రీరామాయఅ
స్త్రకలాపందేహీతినియోగాద్ధేతోః-భృశాశ్వోనామకశ్చిదృషిఃతస్యఉపజ్ఞా
యంతఇత్యుపజ్ఞాని*అతశ్చోపసర్గఇతికర్మణ్యఙ్ప్రత్యయః-భృశాశ్వస్యో
పజ్ఞానిభృశాశ్వేనాదౌజ్ఞాతానీత్యర్థః-ఉపజ్ఞోపక్రమమిత్యాదినానపుంసక
త్వం*ఉపజ్ఞోపక్రమాంతాశ్చతదాదిత్వప్రకాశకమిత్యమరశ్చ-జృంభకమాది
ర్యేషాంతానిజృంభకాదీని-అస్త్రాణిఅస్త్రమంత్రానిత్యర్థః-తాటకాంమ
థ్నాతిహంతీతితాటకామాథినేశ్రీరామాయ-దదౌఅదాత్ఉపదిదేశేత్యర్థః-
కర్మణాయమభిప్రైతిససంప్రదానమితిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ-తద్గుణసంవి
జ్ఞానబహువ్రీహిః॥౮౪॥ తత్రేతి॥ హే తవనేవిరించిలోకస్యబ్రహ్మలోకస్యప్ర

త్యాదేశం ప్రత్యాదిశ్యత ఇతి ప్రత్యాదేశమితి విగ్రహః- బ్రహ్మలోకకల్పమిత్య
ర్థః- కంచనకమపి ప్రదేశం విషయం- ప్రదర్శయన్నవోచత- ఉక్తవాన్మ్నని
రితి శేషః॥ ౬౫॥ తదేవాహ॥ ప్రతిదినమితి॥ అవదాతైః ప్రసన్నైర్విషయవై
రాగ్యసంపన్నతయా నిర్మలాంతఃకరణైరిత్యర్థః-అతఏవ బ్రహ్మైవ నిష్ఠాని
శ్రాంతిర్యేషాం తైః-అథవా- బ్రహ్మణి నిష్ఠా నియమో యేషాం తైః నిదిధ్యా
సనతత్పరైరిత్యర్థః- అతఏవ శమితాః శాంతింగమితాః భవఖేదాస్సాంసారిక
క్లేశా యేషాం తైః-తాపత్రయవినిర్ముక్తైరిత్యర్థః- బ్రహ్మభిః బ్రహ్మర్షిభిః బ్ర
హ్మనిష్ఠైర్మహద్భిరితి పాఠే మహద్భిర్మహానుభావైః-ఋషిభిరిత్యర్థః- ప్ర
తిదినం నిరంతరమితి యావత్* అవ్యయం విభక్తీత్యాదినా అవ్యయీభావసమాసః
సాదరం సస్నేహం సేవ్యమానే అధిష్ఠీయమానే అస్మిన్ కాననే పుణ్యారణ్యే
వామనో బ్రహ్మచారీ ఉపేంద్రః తయా వర్ణో మాయా వటుర్విష్ణుః బలేర్వైరో
చనేర్నియమనహేతోః బలిబంధనార్థమిత్యర్థః* షష్ఠీహేతుప్రయోగ ఇతి

ప్రదేశం ప్రదర్శయన్భగవానవోచత॥ ౬౫॥ ప॥ ప్రతిదినమవదా
తైర్బ్రహ్మభిర్బ్రహ్మనిష్ఠైః ప్రశమితభవఖేదైస్సాదరం సేవ్య
మానే । బలినియమనహేతోర్వామనః కాననేస్మిన్బలినియ
మపరస్సన్బ్రహ్మచారీ చచార॥ ౬౬॥ ప॥ అపిచ॥ అపహృతవి
బుధార్తేర్వామనస్యాజమూర్తేరఖిలభువనభిక్షోరాశ్రమా

షష్ఠీ ఇష్టదేవతాపూజోపహారా బలయః శౌచసంతోషతపస్స్వాధ్యాయేశ్వ
రప్రణిధానాని నియమాః-తత్పరస్తదాసక్తస్సన్ చచార- బ్రహ్మచర్యనిష్ఠాపారతం
త్ర్యే ప్రావర్తతేత్యర్థః* బలిః పూజోపహారే చ కరే దైత్యాంతరేపి చ ఇ
తి నానార్థరత్నమాలా- ఏతదాదిశ్లోకత్రయం మాలినీవృత్తం॥ ౬౬॥ అపహృ
తేతి॥ అపహృతా నిరస్తా విబుధానామింద్రాదిబృందారకాణామార్తిః పీడా
యేన తస్య* ఆర్తిః పీడాధనుష్కోట్యోరిత్యమరః- న జాయత ఇత్యజో విష్ణుః* అన్యే
భ్యోపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయః-తస్య మూర్తేః శ్రీవిష్ణ్వవతారస్యేత్యర్థః- అఖి
లభువనభిక్షోః పాదత్రయపరిమిత భూతలతయా యాచ్ఞాపదేశేన త్రిభువనభి
క్షాతత్పరస్యేత్యర్థః* సనాశంస భిక్షఉః- వామనస్యాశ్రమే తపోవనే- యే అనో
కహా వృక్షాః- అనసః శకటస్యాకం గతిం ఘ్నంతీత్యనోకహా ఇతి విగ్రహః* అనోక
హః కుటస్సాల ఇతి వృక్షపర్యాయేష్వమరః- తేషామియం పరిదృశ్యమానా అ
తినీలా అత్యంతశ్యామలాకారా- [illegible]

శాంవ్యోమ్నశ్చసీమాః పర్యంతభువో యయా సా-ఆక్రాంతదిఙ్నభోంతరాళ
త్వేనాతిసమున్నతేత్యర్థః * సీమసీమే స్త్రియాముభే ఇత్యమరః నాంతపాఠే
పిమన ఇతి నిషేధాన్న స్త్రీత్వం-ఇదంచ విశేషణద్వయం విభక్తిపరిణామేనవా
మనేపియోజ్యం-తతిః శ్రేణిః స్వయమపి-లోకం త్రిభువనమిత్యర్థః-జాతావే
కవచనం- పరిమాతుమియత్తావధారణేన పరిచ్ఛేత్తుమభ్యుద్యతా సముద్యుక్తే
వ ప్రతిభాతి-పశ్యేతి శేషః* సంసర్గజా దోషగుణా భవంతీతి న్యాయేన- త్రిభువ
నపరిమాతుస్తత్రభవతో వామనస్య సహవాసవశాత్ తద్వత్స్వయమపి తథాక
ర్తుముద్యుక్తేవ ప్రతీయత ఇత్యర్థః-అత్రోన్నత్వగుణనిమిత్తా అభ్యుద్యతత్వ
జాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా-వ్యంజకసద్భావాద్వాచ్యా॥ ౧౭॥ ఇతీతి॥ ఇత్యనేనప్ర
కారేణ-వివిధాః బహుప్రకారాః రసా ఆస్వాదా యాసాం తాస్తథోక్తాస్తా
భిః-శ్రుతీనాం పంథాః శ్రుతిపథం* ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః తస్య మధు

నోకహానామ్। తతిరియమతినీలా వ్యాప్తదిగ్వ్యోమసీమా స్వ
యమపి పరిమాతుం లోకమభ్యుద్యతేవ ॥ ౧౭ ॥ వ ॥ ఇతివి
విధరసాభిః కౌశిక వ్యాహృతాభి శ్శ్రుతిపథ మధురాభిః
పావనీభిః కథాభిః । గళితగహనకృచ్ఛ్రం గచ్ఛతోర్దాశర
థ్యోస్సమకుచదివసద్యస్తాదృశం మార్గదైర్ఘ్యమ్॥ ౧౮॥ గ॥
తతస్సిద్ధాశ్రమం ప్రవిశ్య విశ్వామిత్రస్సత్రమారభత ॥ ౧౯ ॥
గ ॥ తదనంతర మంతరిక్షాంతరాళా దాపతంతమం

రాభిః శ్రవణానందకరీభిరిత్యర్థః-పావనీభిః పవిత్రాభిః- కౌశికవ్యాహృతా
భిః విశ్వామిత్రకథితాభిః- కథాభిరుపాఖ్యానైర్హేతుభిః* చింతిపూజికథికుంభి
చర్చశ్చేత్యఙ్ప్రత్యయః గళితమపగతం గహనకృచ్ఛ్రం కాననసంచారజనితక
ష్టం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా* స్యాత్కష్టం కృచ్ఛ్రమాభీలమిత్యమరః-గచ్ఛ
తోః దాశరథ్యోః రామలక్ష్మణయోః- తాదృశం తథావిధం అత్యధికమిత్యర్థః*
త్యదాదిషు దృశోనాలోచనే కఞ్ చేతి కఞ్ ప్రత్యయః * ఆసర్వనామ్న ఇత్యా
త్వం- మార్గదైర్ఘ్యం మార్గాయామః సద్యస్సమకుచదివససంకోచమగమదివే
త్యుత్ప్రేక్షా- విశ్వామిత్రకథితమధురతరకథాశ్రవణకౌతూహలపారవశ్యా
ద్దవీయానపి మార్గో నేదీయానివ ప్రత్యభాదిత్యర్థః॥ ౧౮॥ తత ఇతి॥ తతస్త
దనంతరం విశ్వామిత్రః సిద్ధాశ్రమం నిజతపోవనం ప్రవిశ్య- సత్రమారభత క్రతు
దీక్షితోభూదిత్యర్థః॥౧౯॥ తదనంతరమితి॥ తదనంతరం సత్రప్రారంభానం
తరం-అంతరిక్షాంతరాళాన్నభోవివరాదాపతంతమవపతంతం-అంతకా

నీకభయానకం యమకింకరసేనాభయంకరం- తం ప్రసిద్ధం- పలాశానాం సుబాహుమారీచాదిరాక్షసానాం గణం సమూహమవలోక్య దృష్ట్వా- పలాయమానాః ప్రద్రవమాణాః - అతఏవ కరేభ్యో గళితం స్రస్తం సమిత్కుశం సమిధః కుశా దర్భాశ్చ యజ్ఞీయా యేషాం తే తథోక్తాః* అస్త్రీ కుశం కుథో దర్భ ఇత్యమరః జాతిరప్రాణినామితి ద్వంద్వైకవద్భావాద్బహువ్రీహిః- కుశికసుతాంతేవాసినో విశ్వామిత్రశిష్యాః- అంతే సమీపే వసంతీత్యంతేవాసినః* ఛాత్రాంతేవాసినౌ శిష్య ఇత్యమరః* శయవాసవాసిష్వకాలాదిత్యలుక్ - అభిలషితాహవాయ సమరోత్సుకాయేత్యర్థః- రాఘవాయ శ్రీరామాయ ససంభ్రమం సోద్వేగం న్యవేదయన్ వ్యజ్ఞాపయన్ ॥౯౦॥ నివేదనప్రకారమేవాహ॥ హృత్వేతి॥ అద్రేశ్శిఖరాణి గిరిశృంగాణి హృత్వా ఆనీయ తాని శిఖరాణి పరితః క్షిప్త్వా సమంతాద్వికీర్య- తథా హసిత్వా అట్టహాసం కృత్వా క్రుధా క్రోధేన* కోపక్రోధామర్ష

తకానీభయానకం తం పలాశగణమవలోక్య పలాయమానాః
కరగళితసమిత్కుశాః కుశికనన్దనాన్తేవాసినస్ససంభ్రమమభి
లషితాహవాయ రాఘవాయన్యవేదయన్ ॥౯౦॥ ప॥ హృ
త్వాద్రేశ్శిఖరాణి తాని పరితః క్షిప్త్వా హసిత్వా క్రుధా కృ
త్వా హస్తవిఘట్టనం తత ఇతః స్థిత్వా నటిత్వా ముహుః। సిక్త్వా
క్ష్మామసృజా స్రజాన్త్రకృతయా బద్ధ్వా కచాన్ఖేచరాన్దగ్ధ్వా
గ్నేస్సదృశా దృశా నిశిచరా రున్ధన్తి రన్ధ్రం దివః॥౯౧॥ ప॥శ్రా॥

రోషప్రతిఘా రుట్క్రుధౌ స్త్రియామిత్యమరః - హస్తవిఘట్టనం కరతలాస్ఫాలనం కృత్వా- తత ఇతః స్థిత్వా సమంతాద్వ్యవస్థాయేత్యర్థః- ముహుః నటిత్వా పునః పునరుత్సాహనాట్యం కృత్వా - క్ష్మాం మేదినీమసృజా రక్తేన సిక్త్వా ఆప్లావ్య* క్ష్మావనిర్మేదినీ మహీ- రుధిరేసృగ్లోహితాస్రరక్తక్షతజశోణితమితిచామరః- తథా అంత్రకృతయా స్రజా అంత్రనిర్మితయా మాలయా- కచాన్ శిరోరుహాన్ బద్ధ్వా సంగ్రథ్య - తథా అగ్నేస్సదృశా అగ్నిజ్వాలాకల్పయా దృశా దృష్ట్యా ఖే చరంతీతి ఖేచరాః అంతరిక్షచారిణశ్చారణాదయః* తత్పురుషే కృతి బహుళమిత్యలుక్ - తాన్ దగ్ధ్వా సంతాప్య- నిశిచరా రాక్షసాః దివో రంధ్రం నభోంతరాళం రుంధంత్యావృణ్వంతి ఆచ్ఛాదయంతీత్యర్థః- ఏవం న్యవేదయన్నితి పూర్వేణ సంబంధః- శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్॥౯౧॥ తతః కిం జాతమిత్యత ఆహ॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్ సమయే* సంక్రాంతేతి* క్షణు హింసాయామితి ధా

తోః సంపదాదిత్వాత్ క్విప్ - గమ్యాదీనామితి వక్తవ్యాత్ అనునాసికలోపే ఽ గాగమే చ తుగితి రూపం సిద్ధం - క్షతో నాశాత్ త్రాయత ఇతి క్షత్రం క్షత్రవర్ణః * స పీతి యోగవిభాగాత్ కప్రత్యయః - తస్య సంబంధి క్షాత్రః తస్మాత్ క్షాత్రాత్ క్షత్రియకులాచారక్రమాదిత్యర్థః॥ పిప్పలదండయోగ్యః అశ్వత్థదండధారణార్హః ఉపనయనసమయే తథావిధివిహితత్వాదితి భావః * పిప్పలః కుంజరాశనః **అశ్వత్థ ఇత్యమరః** - రామభద్రః శ్రీరామః అన్యో వర్ణః వర్ణాంతరం * అంతరమ**వకాశావధి** పరిధానాంతర్ధిభేదతాదర్థ్య ఇత్యమరః * సుప్సుపేతి సమాసః - సంక్రాంతం తపోబలాత్ సంప్రాప్తం వర్ణాంతరం బ్రాహ్మణ్యం యస్య స తథోక్తః తస్య గాధిసూనోః గాధిరాజనందనస్య విశ్వామిత్రస్య - సంపర్కేణ సహవాసేన యత్పుణ్యం సుకృతం తస్మాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షా। పలాశదండే కింశుకదండధారణే - ఆదృతః ఆదరవాన్ పాణిర్యస్య స తథోక్తః - బ్రాహ్మణస్య పలాశదండధారణవిధానాత్ తస్య చ * సంసర్గజా దోషగుణా భవంతీతి న్యాయేన సంభావితత్వాచ్చేతి భావః - తథా పలం మాంసమశ్నంతీతి పలాశాః మారీచాదిరాక్ష

సంక్రాంతవర్ణాంతరగాధిసూనోస్సంపర్కపుణ్యాదివ రామభ
ద్రః। క్షాత్రక్రమాత్పిప్పలదండయోగ్యః పలాశదండాదృతపాణి
రాసీత్ ॥ ౯౨ ॥ ప ॥ మారీచ నీచ మతిరాహవ మాంచయ్య

సాః తేషాం దండే శిక్షణే - ఆదృతపాణిః వ్యగ్రహస్త ఆసీత్ - విశ్వామిత్రశిష్యవాక్యాకర్ణనానంతరమేవ రాక్షసశిక్షణవ్యగ్రో భూదిత్యర్థః - ఆదృతపాణిరిత్యత్ర యద్యపి పాణేరచేతనస్య ఆదృతత్వం చేతనధర్మో న యుజ్యతే - తథాపి తద్వతా శ్రీరామేణ సహాభేదాధ్యవసాయాదౌపచారిక ఇత్యవగంతవ్యం - నను * తేషాం దండాః పలాశా బ్రాహ్మణస్యౌదుంబరాః క్షత్రియస్య బైల్వో పి వైశ్యస్యేతి గృహ్యప్రకారేణ క్షత్రియస్యౌదుంబరదండవిధానాత్ అత్ర పిప్పలదండయోగ్య ఇతి వక్తుం కథముపయుక్తమితి చేత్ - సత్యం * పాలాశబిల్వయోర్దండౌ బ్రాహ్మణస్య తు న్యగ్రోధచలదళయోః క్షత్రియస్య - పీలూదుంబరయోర్వైశ్య ఇత్యాదిస్మృత్యనుసారాత్ పిప్పలదండయోగ్యత్వకథనం న విరుధ్యత ఇత్యలమతిప్రసంగేన - అత్ర పిప్పలదండయోగ్యోపి పలాశదండాదృతపాణిరితి సర్వతో విరోధస్య - రాక్షసశిక్షణపరతయా పరిహృతత్వాద్విరోధాభాసాలంకారః * ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇష్యత ఇతి లక్షణాత్ - స చోక్తోత్ప్రేక్షానుప్రాణిత ఇతి సంకరః ఉపజాతివృత్తం ॥ ౯౨ ॥ మారీచేతి ॥ మారీచ ఇతి నీచమతిరప

దబుద్ధిః రాక్షసః-మహాత్మనా జగదేకవీరేణ శ్రీరామేణ సహ యోద్ధుం న శక్య
త ఇతి సమ్యగ్బుద్ధ్యభావాన్నిచమతిత్వమవగంతవ్యం- ఆహూయంతే శత్రవో
స్మిన్నిత్యాహవః-యుద్ధం*అజేయుద్ధ ఇతహ్వాయులెరాజ్ పూర్వాదప్రత్యయే
సంప్రసారణం*ఆహవస్సంగరేయాంగ ఇతి విశ్వః-తం ఆరచయ్య కృత్వా*ల్యపి
లఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః-రఘునాయకస్య సాయకేన వాయవ్యాస్త్రేణ-క్షు
ణేన క్షణమాత్రేణ-విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయమేతత్-క్షిప్తః ప్రేరితః స్సన్ శు
ష్కపర్ణవదిత్యర్థః-మధ్యేపయోనిధి పయోనిధేర్మధ్యే*పారే మధ్యే షష్ఠ్యా వేత్య
వ్యయీభావః-తత్సంనియోగాదేకారాంతత్వం మధ్యశబ్దస్య-భయేన ప్రకాశ
సంచారే పునః ప్రహరేదితి భీత్యా-నివగ్నమూర్తిర్జలాంతర్గతశరీరస్సన్-జల
మానుషాజ్జలజనితమానుషవేషాన్నిర్విశేషమవిశేషం తత్తుల్యమిత్యర్థః-వే
షం భూమికాం పుపోష పోషితవాన్-తద్వజ్జలధిమధ్యేనిమజ్య తిష్ఠదిత్యర్థః
వసంతతిలకావృత్తం॥౯౩॥ సుబాహురితి॥ మునీనామభిప్రేతః అసమ్మతః-ఆ

క్షిప్తః క్షణేన రఘునాయకసాయకేన। మధ్యేపయోనిధిభయే
న నిమగ్నమూర్తిర్వేషం పుపోష జలమానుష నిర్విశేషమ్॥
౯౩॥ ప॥ సుబాహురాహవోన్మత్తః కృత్తః కాకుత్స్థపత్రి
ణా। మునీనామనభిప్రేతః ప్రేతనాథాతిథీకృతః॥౯౪॥
ప॥ వంశస్పృశా హృదయహారి ఫలాన్వితేన రామేరితేనస

హావోన్మత్తో యుద్ధోన్మత్తః-సుబాహుర్నామ రాక్షసః-కాకుత్స్థపత్రిణా శ్రీ
రామబాణేన*పత్రిణౌ శరపక్షిణావిత్యమరః-కాకుత్స్థశబ్దో వ్యాఖ్యాతః-కృ
త్తః ఛిన్నస్సన్*కృతీ ఛేదన ఇతి ధాతోః కర్మణి క్తః-ప్రేతనాథాతిథీకృతః అంతకబం
ధుః కృతః మారిత ఇత్యర్థః-ప్రేతనాథాతిథీకృత ఇతి చ్వ్యంత పాఠే వ్యయమేవా
ర్థః॥౯౪॥ వంశేతి॥ వంశస్పృశా వేణుసంభవేన-సత్కులప్రసూతేన చ*వంశః పృ
ష్ఠాస్థి దేహోర్ధ్వకాష్ఠే వేణౌ కులే గుణ ఇతి విశ్వః*స్పృశోనుదకేక్విన్-హృద
యహారిఫలాన్వితేన ఉరోవిదళనకారిబాణాగ్రయుతేన మనోహరలాభసమ్బ
ద్ధేనచ*హృదయం మానసోరసోః ఫలం బాణాగ్రలాభయోరిత్యుభయత్రాపి
విశ్వప్రకాశామరౌ-స్నేహార్ద్రితేన తైలాదిస్నేహద్రవ్యపరిశోధితేన-సౌహా
ర్దపరిపూర్ణేన చ*స్నేహః ప్రీతౌ ద్రవహార్దయోరితి వైజయంతీ-రామేరితేన
శ్రీరామప్రయుక్తేన అభిరామ ఇత్యుదీరితేన చ రామాభిరీరితేన రత్యర్థం ప్రేరితే
న-సుందరీణాం స్వయమభిలషణీయేనేత్యర్థః*సుందరీ రమణీ రామేత్యమరః

సాయకేన సహబాణేన సాకం ప్రాణనాయకేనేతి చ గమ్యతే - పిశితాశనానాం హతశేషరాక్షసానాం ప్రాణావళిః పంచప్రాణశ్రేణిః - హృదయతః హృత్ప్రదేశాత్ - పంచమ్యాస్తసిః - అనురాగిణీ అనురాగవతీ యువతిరివ - సహసా శీఘ్రం - స్వరాదిపాఠాదవ్యయమితి శాకటాయనః - నిరగాన్నిర్జగామ - శ్రీరామశరతాడితా రాక్షసాస్తత్క్షణం ప్రాణాంస్తత్యజురిత్యర్థః * ఇణో గా లుఙితి లుఙ్ గాదేశః అత్ర ప్రాణావళినిర్గమనసాయకనిర్గమనయోః కార్యకారణయోస్సహభావినోస్సహభావోక్తేః కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్త్యుజ్జీవితస్సహోక్తిరలంకారః * సహార్థేనాన్వయో యత్ర భవేదతిశయోక్తితః - కల్పితౌపమ్యపర్యన్తా సా సహోక్తిర్హి హృద్యతే ఇతి లక్షణాత్ - సాయకవన్నిర్జగామేత్యౌపమ్యకల్పనయా కారణగతాశుభావప్రతీతేశ్చమత్కారీతి రహస్యం - తథా ప్రస్తుతసాయకవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతప్రాణనాయకప్రతీతేస్సమాసోక్తిః * విశేషణానాం తౌల్యేన యత్ర ప్రస్తుతవర్తినామ్ - అ

హసా సహసాయకేన । స్నేహార్ద్రితేవ నిరగాదనురాగిణీవ
ప్రాణావళి హృదయతః పిశితాశనానామ్॥౯౫॥ అథ నిశిచర
మాథాద్వీతవైతానవిఘ్నో మునిరవభృథకృత్యం విశ్వహృ

ప్రస్తుతస్య గతవ్యక్తిస్సా సమాసోక్తిరిష్యత ఇతి లక్షణాత్ - ఇదమలంకారద్వయమన్యోన్యనైరపేక్ష్యేణ సంసృష్టం రాగిణీవేత్యుపమాసాపేక్షత్వాత్తయా సంకీర్యత ఇతి సంక్షేపః - వసంతతిలకావృత్తం॥౯౫॥ అథేతి॥ అథానంతరం మునిర్విశ్వామిత్రః - మథ్యత ఇతి మాథః మథసంకర్మణ్యణ్ - నిశాచరాణాం రాక్షసానాం మాథాత్సంహరణాద్ధేతోః - వీతవైతానవిఘ్నో నిరస్తయాగాంతరాయస్సన్ విశ్వహృద్యం విశ్వజనమనోహరం - లోకద్రోహిరాక్షససంహరణపూర్వకత్వాల్లోకోపకారిత్వాచ్చ సకలసమ్మతమిత్యర్థః - అవభృథకృత్యం దీక్షాంతస్నానాదికర్మ * దీక్షాంతోవభృథో యజ్ఞ ఇత్యమరః - సమాప్య కృత్వా. ఆజౌ యుద్ధే * సమిత్యాజిసమిద్యుధ ఇత్యమరః - జయలక్ష్మ్యా విజయశ్రియా సమేతం సహితం రామం శ్రీరామభద్రం - యజనే జనకయజ్ఞే జనితా మూర్తిర్యస్యాస్తయా - తత్రావతీర్ణయేత్యర్థః - అవ్యాజలక్ష్మ్యా సీతారూపిణ్యా నిజయా శ్రీదేవ్యా యోక్తుం సంఘటయితుమమనుత అబుధ్యత - యాగార్థం జనకేనాహూతో భగవాన్ విశ్వామిత్రః - తత్ర ధనుర్భంగపూర్వకం విష్ణుమూర్తేశ్శ్రీరామస్య సీతాలక్ష్మీవివాహో భవిష్యతీతి మనసి నిశ్చిత్య - లక్ష్మణానుగతం శ్రీ

రామం నేతుమైచ్ఛదిత్యర్థః- అత్రేదం పురాణవచనం* రాఘవత్వే భవత్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని- అన్యేషు చావతారేషు విష్ణోరేషానపాయినీతి- మాలినీవృత్తం॥ ౯౬॥ తదను మునిః శ్రీరామం ప్రతి నిజవంశకథాం కథయితుం ప్రారభత ఇత్యాహ॥ అథేతి॥ అథానన్తరం మిథిలాం జనకనగరీం ప్రతి ప్రస్థితః ప్రవృత్తః కౌశికో విశ్వామిత్రః- కాకుత్స్థం శ్రీరామం ప్రతీత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా అకథయదితి॥ ౯౭॥ తదేవ వివృణోతి పురేతి॥ పురా ఖలు పూర్వకాలే ఖలు శబ్దః కిలార్థకః- వాక్యాలంకారే వా- కుశేశయాసనాత్ కమలాసనాద్బ్రహ్మణో జన్మ యస్యేతి వ్యధికరణబహువ్రీహిః* అవార్యో బహువ్రీహిర్జన్మాద్యుత్తరపద ఇతి వామనః* శతపత్రం కుశేశయమిత్యమరః- కుశాభిధానః కుశనామా రాజర్షిః రాజోత్తమః- కౌశాంబీ మహోదయో ధర్మారణ్యం గిరివ్రజశ్చేత్యాఖ్యయా సాం తాసాం పురీణాం పట్టణానాం- కర్తృభిః ఉద్దేశక్రమేణైవ నిర్మాతృభిః కుశాంబః ప్రముఖ

ద్యం సమాప్య। అమనుతజయలక్ష్మ్యై రామమాజౌ సమేతం య
జనజనితమూర్త్యోర్నుమవ్యాజలక్ష్మ్యై ॥ ౯౬ ॥ ౫ ॥ అథ
మిథిలాం ప్రతి ప్రస్థితః కౌశికః కాకుత్స్థమిత్థ మకథయత్॥
౯౭॥౫॥ పురా ఖలు కుశేశయాసనజన్మా కుశాభిధానో రాజర్షిః
కుశాంబప్రముఖైశ్చతుర్భిః కౌశాంబీ మహోదయ ధర్మార
ణ్య గిరివ్రజాఖ్యానాం పురీణాం కర్తృభిః పుత్రైర్బభూవ ॥
౯౮ ॥ ౫ ॥ కుశనాభస్తు ఘృతాచ్యాం కన్యాశతమజనయత్॥
౯౯॥ ౫॥ కన్యాస్తాస్సన్నద్ధయౌవనాః కామయమానః పవమా

ఆద్యో యేషాం తైః కుశాంబ కుశనాభాధూర్తరజస వసునామభిశ్చతుర్భిః కుమారైః పుత్రీ పుత్రవాన్బభూవ - కుశాంబాదీన్ చతురః పుత్రాన్మహాపౌరుషశాలినో జనయామాసేత్యర్థః- తత్ర కుశాంబేన నిర్వృత్తా కౌశాంబీత్యన్వర్థసంజ్ఞా* తేన నిర్వృత్తమిత్యణ్ *టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ - అన్యత్పురత్రయమైచ్ఛికనామాంకితమిత్యేవ గంతవ్యం ॥ ౯౮ ॥ తత్రస్వపి తామహస్య కుశనాభస్య వృత్తాంతమాహ॥ కుశనాభ ఇతి॥ కుశనాభస్తు- అవధారణార్థకస్తుశబ్దః- ఘృతాచ్యామప్సరసి- కన్యాశతం శతసంఖ్యాకాః కన్యకాః- అజనయత్ ఉత్పాదయామాస॥ ౯౯॥ కన్యా ఇతి॥ సన్నద్ధయౌవనాస్సంపూర్ణతారుణ్యాః కన్యకాః- కామయమానః అభిలషమాణః ఉద్యానవిహారసమయ ఇతి భావః- పవమానో వాయుః- ప్రత్యాఖ్యానాత్ పయుంపి। తదీనాం తవ చాగన్తే తి పరిహారాదేశో ః స

త్యాపన్నమన్యురుత్పన్నక్రోధస్సన్ * మన్యుర్దైన్యేక్రతౌక్రుధీత్యమరః- అ
స్వాంకుశనాభకన్యకానాంఅవయవేషుఅనార్జవంకౌటిల్యమతనుత- వక్రపా
ణిపాదాస్తాశ్చకారేత్యర్థః - తథాశ్రీరామాయణే* తాసాంతద్వచనంశ్రు
త్వావాయుఃపరమకోపనః-ప్రవిశ్యసర్వగాత్రాణిబభంజభగవాన్ప్రభురితి॥
౧౦౦॥అథేతి॥ అథానంతరంవిదితోవిజ్ఞాపితోవృత్తాంతఃకన్యకాంగవైకల్యా
పాదనరూపోయస్యతేన- తథాక్షమాంక్షాంతిమేవనతుక్రోధమిత్యేవకారా
ర్థః*క్షితిక్షాంత్యోఃక్షమేత్యమరః-ప్రతిక్రియాంమన్యమానేన - క్షమైవాత్రోచి
తంనతుక్రోధఇతితూష్ణీంభూతేనేత్యర్థః- తేనకుశనాభేనచూళిసూనవేచూళి
నామకమునిపుత్రాయ-సౌమదేయాయసోమదాఖ్యగంధర్వాంగనాసంభూ
తాయ-చూళినాసోమదాయాముత్పాదితాయేత్యర్థః-స్త్రీభ్యోఢగితిఢక్-బ్ర
హ్మదత్తాయబ్రహ్మదత్తనామ్నేరాజ్ఞేదత్తాః భార్యాత్వేనప్రతిపాదితాస్స
త్యః- తాఃకన్యాఃప్రకృతిస్థాఃతత్పూర్వభావాద్యథాపూర్వరూపాబభూవుః॥

నః ప్రత్యాఖ్యానాత్ప్రాప్యాపన్నమన్యురాసామవయవేష్వ
నార్జవమతనుత॥౧౦౦॥ గ॥అథవిదితవృత్తాంతేనకుశనాభేన
క్షమామేవప్రతిక్రియాంమన్యమానేనచూళిసూనవేసౌమదే
యాయరాజ్ఞేబ్రహ్మదత్తాయదత్తాస్తాః ప్రకృతిస్థాబభూవుః॥
౧౦౧॥ గ॥ పునరపికుశనాభస్తుపుత్రీయన్ పితుఃప్రసాదాదస్మ
త్తాతపాదానుదపాదయత్॥౧౦౨॥ గ॥ ఇత్థందాశరథిఃకౌశి

౧౦౧॥పునరితి॥కుశనాభస్తు- పునర్భూయోపిపుత్రీయన్ పుత్రమాత్మనఇచ్ఛన్
ఆనృణ్యార్థమితిభావః*సుపఆత్మనఃక్యచ్ - పితుఃకుశస్యరాజ్ఞఃప్రసాదాదను
గ్రహాత్ అస్మత్తాతపాదాన్ అస్మత్పితరంగాధిమిత్యర్థః - ఉదపాదయదు
త్పాదితవాన్ *తాతస్తుజనకఃపితేత్యమరః-తాతపాదానితిబహువచనంపూ
జార్థం-గౌడపాదానితివత్॥౧౦౨॥ఇత్థమితి॥ఇత్థమనేనప్రకారేణ- దాశర
థిఃశ్రీరామఃకౌశికోక్తకథాయాః విశ్వామిత్రోదయోపాఖ్యానస్యనిశమ
నేనాకర్ణనేన- నిరాయామః ఆయామరహితః- అదీర్ఘ ఇతియావత్ - యామి
న్యాఃనిశాయాఃయామానుబంధఃప్రహరానువృత్తిర్యస్యసతథోక్తః- కథాశ్ర
వణజనితకౌతూహలవాగవశ్యాత్సంకుచితవత్ప్రతీయమానత్రియామ ఇత్య
ర్థః*ద్వౌయామప్రహరౌసమౌవిత్యమరః- తథాబంధూకస్తబకవత్ బంధూ
కపుష్పగుచ్ఛవత్ సుందరంరమణీయంసత్ బంధురంమనోజ్ఞంతేనసంధ్యా

రాగేణసంధ్యారాగవతా అరుణోదయవశాల్లోహితాయమానేనేత్యర్థః బంధూకో బంధుజీవక ఇత్యమరః-ప్రాచీముఖేనపూర్వదిగ్భాగేనకర్త్రా-శోణీకృతేనానురంజితేన- స్వసావర్ణ్యమాపాదితేనేత్యర్థః॥ అభూతతద్భావే చ్విః॥ అస్యచ్వావితిదీర్ఘః-శోణ ఇత్యభిధానం నామ దధానేన ధారయతా॥ దధాతేః కర్తరి శానచ్-నదేన కాసారవిశేషేణ-కరణేన శోణాఖ్యనద్యాః ప్రవాహజలేనేత్యర్థః-ప్రాక్స్రోతసో నద్యః ప్రత్యక్స్రోతసో నదాః నర్మదాం వినేత్యాహుః॥ శోణస్తరళపాదపే నదేగ్నౌ రక్తతురగే రాగ ఇత్యభిధానాత్- ప్రవర్తితప్రత్యూషకృత్యః విహితప్రాతఃస్నానసంధ్యావందనాదినిత్యకర్మ తంత్రస్సన్-కృతనియమేన విరచితానుష్ఠానేన-మునినా సహ విశ్వామిత్రేణ సాకం సాకం సత్రా సమం సహేత్యమరః-గంగాం భాగీరథీముపతిష్ఠమానేన అనుసరతా పథా-గంగాప్రాపకమార్గేణేత్యర్థః - ప్రాతిష్ఠత ప్రావర్తత॥ సముపప్రవిభ్యః స్థ ఇత్యాత్మనేపదం-పథేత్యత్ర తృతీయా విధానే ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసం

కొత్పత్తికథానిశమననిరాయామయామినీయామానుబంధో
బంధూకస్తబకసుందరబంధురేణసంధ్యారాగేణప్రాచీముఖే
నశోణీకృతేనశోణాభిధానందధానేననదేనప్రవర్తితప్రత్యూ
షకృత్యః-కృతనియమేన మునినాసహగంగాముపతిష్ఠమానేన
పథాప్రాతిష్ఠత॥ ౧౦౩॥ ప॥ ఆజానపావనతీరాం వృషానద్ధ

ఖ్యానాత్తృతీయోపపత్తిః - సమేనధావతీతివత్ తత్రాపిపథః కరణత్వస్య ప్రతీయమానత్వాత్కర్తృకరణయోరేవ తృతీయేతి భాష్యకారః - యథాహ కాళిదాసః-దక్షిణేనప్రవృత్తా ఇతి-బంధూకస్తబకసుందరేత్యత్రోపమా- శోణీకృతేనేత్యత్ర నదస్య స్వనైర్మల్యం విహాయ ప్రాచీముఖరాగగ్రహణోక్తేస్తద్గుణాలంకారః - తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితి లక్షణాత్॥ ౧౦౩॥ ఆజానేతి॥ సోయం శ్రీరామః ఆజానపావనం స్వభావశుద్ధం తీరం నీరం యస్యాస్తాం-శుద్ధం భాగీరథీజలమితి వచనాదితి భావః-ఆజానశబ్దః స్వభావే రూఢః - అథవా జనానాం సమూహో జానం-తస్య సమూహ ఇత్యణ్-ఆసమంతాద్బహిరభ్యంతరే చేత్యర్థః-జానం జనసమూహం పావయతి స్నానపానాభ్యాం పవిత్రీకరోతీతి ఆజానపావనం తీరం యస్యాస్తాం తథోక్తాం॥ తీరం స్యాన్నీరదుగ్ధయోరితి రత్నమాలా- వృషైర్యమనియమాదిభిర్ధర్మైర్యాఅనవం దః తం విదదాతీతివ, షానందవిధాయినీం తీరవిశేషసా, ననియమాదికర్తాం

శ్రేయస్సాధనత్వేన శాస్త్రప్రసిద్ధేః బహ్వానందకరీమిత్యర్థః-యద్వా వృషా కామానందముల్లాసం విదధాతీతి తథోక్తాం-ధర్మాభివృద్ధికరీమిత్యర్థః- అథవా-వృషాణాం ఆనందం చ విదధాతీతి తథోక్తాం- సమస్తధర్మనిర్వాహణద్వారా నిరతిశయానందానుసంధాయినీమిత్యర్థః* వృషస్స్యాద్వాసవే ధర్మే సౌరభేయే చ శుక్లజే - పుంరాశిభేదయోశ్శృంగ్యాం మూషకశ్రేష్ఠయోరపీతి విశ్వః* సుకృతే వృషభే వృష ఇత్యమరశ్చ - శ్రుతిప్రణయినీం శ్రుతిపరిచితాం వేదప్రతిపాద్యామిత్యర్థః*సితాసితే సరితౌ యత్ర సంగతే ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధత్వాదితి భావః*ప్రణయస్స్యాత్పరిచయే యాచ్ఞాయాం సౌహృదేపి చేతి యాదవః- అథవా- తరంగసంగత ఘుమఘుమధ్వనిభిః శ్రోత్రానందకరీమిత్యర్థః*శ్రుతిః శ్రోత్రే తథామ్నాయే వార్తాయాం శ్రోత్రకర్మణీతి విశ్వః-అపాం సమూహః- ఆపం సమూహార్థేణ్ - తేన గచ్ఛతీత్యాపగా* అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయః ఉపపదసమాసః-తాం భాగీరథీం లక్షణయా తత్కూలమిత్యర్థః - ఆపప్రాప- కథమివస్థితాం- గాం ధేనుమివ స్థితాం ధేనుం కీదృగ్విధాం- ఆజానపావన

విధాయినీమ్ శ్రుతిప్రణయినీం సోయమాప గామాపగామివ॥

మాజన్మ శుద్ధం క్షీరం దుగ్ధం యస్యాస్తాం- వృషస్య వృషభస్య ఆనందం విదధాతి రతిప్రదత్వాదితి తథోక్తాం- శ్రుతిప్రణయినీం శ్రుతిసఖీం తత్కల్పామిత్యర్థః-చత్వారి వాక్పరిమితా పదానీతి శ్రుత్యా వేదవాచో ధేనుత్వేన రూపితత్వాదితి భావః-తథా గాం కామధేనుమివస్థితాం-కీదృశీం కామధేనుం-ఆజానపావనక్షీరామితి సమానం-వృషస్య శక్రస్య*వాసవో వృత్రహా వృషేత్యమరః - విష్ణోర్వా ఆనందం విదధాతి- వాంఛితార్థదోగ్ధృత్వాదితి తథోక్తాం-శ్రుతిప్రణయినీం స్వర్గే లోకే కామధుగ్భవతీత్యాది శ్రుతిభిరుదాహరణీయామిత్యర్థః- తథా గాం భువమివస్థితాం కీదృశీం భువం ఆజానపావనక్షీరాం సకలపుణ్యతీర్థాధారామిత్యర్థః-యద్వా ఆజానపావనాని స్వతః పవిత్రాణి క్షీరాణి క్షీరత్వేన పరిణతాని రత్నమహౌషధిప్రభృతివస్తూని యస్యాస్తాం* తాః క్షీరపరిణామినీరితి విష్ణుపురాణాత్-పూర్వం గోరూపధారిణ్యాస్తస్యాస్తథాదుగ్ధత్వాదితి భావః-అత్రార్థే ప్రమాణం శ్రూయతే*దుగ్ధా పృథ్వీ వైన్యేన వసుంధరా- మహౌషధీశ్చ భాస్వంతి రత్నాని వివిధాని చ-వత్సశ్చ హిమవానాసీత్ దోగ్ధా మేరుర్మహాగిరిరితి రత్నౌషధిప్రభృతీనామాజానపావనత్వం స్మృతిసిద్ధం ప్రశస్తం- కామవ

గ్నిత్వాద్వృషో విష్ణుః * తేజో వృషో ద్యుతిధరస్సర్వశస్త్రభృతాంవర ఇతిసహస్రనామస్తోత్రే - తస్యానందంవిదధాతిపత్నీత్వేనేతితథోక్తాం * విష్ణుపత్నీంమహీందేవీమితిశ్రుతేః - శ్రుతిప్రణయినీం * మేదినీదేవీవసుంధరేత్యాదిశ్రుతిప్రతిపాద్యామిత్యర్థః-తథాగాంభారతీమివస్థితాం-కీదృశీంభారతీం-అజస్రశుద్ధత్వాదాజానపావనా-క్షీరసవర్ణత్వాత్ క్షీరా-అగ్నిర్బ్రాహ్మణ ఇత్యాదివద్గౌణోయంప్రయోగః-అథవాక్షీరంక్షీరసావర్ణ్యమస్యాఅస్తీతిక్షీరా * అర్శఆద్యచ్ప్రత్యయః- ఆజానపావనాచసాక్షీరాచతాం * స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినాఆజానపావనశబ్దస్యపుంవద్భావః-సురశ్రేష్ఠత్వాద్ధర్మస్వరూపత్వాద్వావృషోబ్రహ్మా-తస్యానందంవిదధాతిపత్నీత్వేనేతితథోక్తాం * విరించిపత్నీకమలాసనస్థితాసరస్వతీనృత్యతువాచిమేసదేత్యాదివచనాదితిభావః- శ్రుతిప్రణయినీంశ్రుతీత్యుపలక్షణం- శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణాగమాదిరూపేణపరిణతామిత్యర్థః * గౌర్నాదిత్యేబలీవర్దేక్రతుభేదర్షిభేదయోః - స్త్రీతుస్యాద్దిశిభారత్యాంభూమౌచసురభావపికేశవః- తదేవముపమానేషూపమేయేచఅర్థ

౧౦౪॥ గ॥ అథభాగీరథీకథాంశ్రోతుకామాయరామాయభగ
వానిదమభాషత ॥ ౧౦౫ ॥ ప॥ పురామనోరమానామసుమే

పంచకవచనాత్ - అర్థాః పంచకవాచ్యవిషయశ్చిత్రభేదః- అత్రశ్లేషస్యాశుద్ధవిషయతయాఅసంభవేనసర్వాలంకారబాధకత్వాదుపమాప్రతిభోత్థాపితః ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషోయమిత్యలంకారసర్వస్వకారః - ఏవంచపూర్ణోపమాయానిర్విషయత్వప్రసంగాత్ శ్లేషప్రతిభోత్థాపితేయముపమైవేత్యన్యే॥ ౧౦౪॥ అథేతి॥ అథానంతరం-భాగీరథీకథాంమందాకిన్యుపాఖ్యానం-శ్రోతుమాకర్ణయితుంకామోభిలాషోయస్యతస్మై * తుంకామమనసోరపీతితుమునోమకారలోపః-రామాయభగవాన్ * ఉత్పత్తించవినాశంచభూతానామాగతింగతిమ్- వేత్తివిద్యామవిద్యాంచసవాచ్యోభగవానితిఉక్తలక్షణోవిశ్వామిత్రఇదంవక్ష్యమాణంగంగావతరణవర్ణనపరంవచనమిత్యర్థః- అభాషతఉక్తవాన్॥ ౧౦౫॥ అథచతుస్త్రింశతాశ్లోకైరానుష్టుభేనఛందసామందాకిన్యుత్పత్తిప్రకారంవర్ణయితుమారభతే-పురేత్యాది-పురాపూర్వం-మనోరమానామమనోరమేతిప్రసిద్ధేత్యర్థః - సుమేరోస్సుతామేరుకన్యకాభవత్ * మేరుస్సుమేరుర్హేమాద్రీరత్నసానుస్సురాలయఇత్యమరః - తయామనోరమామేవపరిగ్రహాంతరవ్యవచ్ఛేదార్థఏవకారః - [illegible]

ర్వణా మోహిమవాన్ - గృహమేధీ గృహస్థః ఆసీత్ - తాముపయేమ ఇత్య
ర్థః - మేధృ సంగమ ఇతి ధాతోః తాచ్ఛీల్యే ణినిః - గృహేషు సంగతో గృహస్థ ఇత్య
ర్థః - అథవా *ప్రజాపతిరశ్వమేధమసృజత యోగ మేధాయా లభ్యతే - ఆశాసానా
మేథపతిభ్యాం మేథమిత్యాదిశ్రుతౌ దర్శనాన్మేధశబ్దో యాగవచనః - యథా
శ్వమేధ పితృమేధ ఇతివత్ *దారేష్వపి గృహాః ఇత్యమరః - గృహైః పత్న్యా సహ
మేధో యాగోఽస్యాస్తీతి గృహమేధీ - సర్వధనీత్యాదివత్ గృహ ధారయాదపి మత్వర్థీయ ప్ర
త్యయః॥ ౧౦౬॥ కన్యేతి॥ అముష్య మనోరమాజానేః హిమవతః - కన్యాద్వయ
మాసీత్ - ద్వే కన్యే సముత్పన్నే ఇత్యర్థః - తయోః కన్యకయోర్మధ్యే - ఏకా ఆ
ద్యా కన్యా - మందాకినీతి నామ్నా ప్రసిద్ధాభూదిత్యర్థః - అన్యా ద్వితీయా క
న్యా సా తు భగవతీ ప్రత్యక్షు పరమేశ్వరీ - అతః చంద్రచూడకుటుంబినీ చంద్ర
శేఖరభార్యా ఆసీదిత్యర్థః - భవిష్యదీశ్వరపరిగ్రహాభిప్రాయేణేత్థం సిద్ధవద
భిహితమిత్యవగంతవ్యం *భార్యా జాయాథ పుంభూమ్ని దారాః స్యాత్తు కుటు

రోరభవత్సుతా। గృహమేధీ తస్యైవాసీచ్చక్రవర్తీ ధరాభృతా
మ్॥ ౧౦౬॥ ప॥ కన్యాద్వయమముష్యాసీదేకా మందాకినీ త
యోః। అన్యా భగవతీ సాక్షాచ్చంద్రచూడ కుటుంబినీ॥
౧౦౭॥ ప॥ తాన్నదీం విబుధా లబ్ధ్వా నాకలోకమనీనయన్। తప
స్యంతీం గిరిర్గౌరీం దేవాయ మహతే దదౌ॥ ౧౦౮॥ ప॥ శివయో

బ్బినీత్యమరః॥ ౧౦౭॥ తామితి॥ విబుధా దేవాస్తాం నదీం మందాకినీం లబ్ధ్వా-
యాచ్ఞాపూర్వకం హిమవన్నియోగాత్ప్రాప్య - నాకలోకం స్వర్గలోకం *ఆకా
శే త్రిదివే నాక ఇత్యమరః - అనీనయన్ ప్రాపయామాసుః - అత ఏవ స్వర్గంగేతి ప్ర
సిద్ధిః - నయతేః ణౌ చజి ఉపధాహ్రస్వే అభ్యాసదీర్ఘశ్చ నీవహ్యోర్హరతేశ్చ ద్వి
కర్మకతా - తథా గిరిర్హిమవాన్ - తపస్యంతీం తపశ్చరంతీం - ఈశ్వరపరిగ్రహాలా
భార్థమేవేతి భావః *కర్మణో రోమంథతపోభ్యాం వర్తిచరోః ఇతి క్యఙ్ప్రత్యయః
గౌరీం పార్వతీం మహతే దేవాయ మహాదేవాయ దదౌ - భార్యాత్వేన దత్త
వాన్ *కర్మణా యమభిప్రైతి స సంప్రదానమితి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ॥
౧౦౮॥ ఏవం కన్యయోర్వృత్తాంతం సంక్షేపేణోక్త్వా తత్ర బహ్వపేక్షితత్వా
న్మందాకినీవృత్తాంతస్యాదరాత ముపేక్ష్య - సూచీకటాహన్యాయేన గౌరీవృ
త్తాంతం తావదాహ శివయోరిత్యాదిపంచభిః॥ శివా చ శివశ్చ శివౌ తయోః శివ
యోః పార్వతీపరమేశ్వరయోః *పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః - యుంజ గౌరి దు

నకర్మ తత్పరయోస్సతోః- ధాత్ర్యాంభువి-సమర్పితంనిక్షిప్తంశివేనైవేతిశే
షః పార్వతీగర్భసముత్పత్స్యమానమహాభూతప్రభీతైర్దేవైఃవీర్యంభువిసము
త్సృజేతిప్రార్థితత్వాదితిభావః-వీర్యంరేతోదృష్ట్వా- దైవతైరింద్రాదిభిర్దే
వైరనునాథితః - త్వమేవతద్గృహాణేతియాచితస్సన్* నాథృయాఞ్చాయామితి
ధాతోఃకర్మణి క్తః- పావకోగ్నిః ప్రతిజగ్రాహస్వీకృతవాన్॥ ౧౦౯॥ అనప
త్యానితిఅథానంతరం-పుత్రాలాభసముద్భవఃపుత్రాప్రాప్తిజనితః-అంబికా
క్రోధఃపార్వతీకోపః-అమర్త్యాన్ దేవాన్ అనపత్యాన్ అపుత్రకాన్-తథా
మేదినీంభువం-బహూనాంరాజ్ఞాంభార్యాంచాకరోత్ - కోపవశాత్తథాశ
శాపేత్యర్థః - తేషాంస్వపుత్రలాభవిఘాతకత్వాదితిభావః-తథారామాయ
ణే*అథశైలసుతారామత్రిదశానిదమబ్రవీత్ - సమన్యురశపత్సర్వాన్ క్రోధ
సంరక్తలోచనా-యస్మాన్నివారితాచైవంసంగతాపుత్రకామ్యయా- అప

ర్యాంజతోర్వీర్యందృష్ట్వాధాత్ర్యాంసమర్పితమ్। పావకఃప్ర
తి జగ్రాహ దైవతైరనునాథితః॥ ౧౦౯॥ ప॥ అనపత్యాన
థామర్త్యాన్బహుభార్యాంచ మేదినీమ్। అకరోదంబికా క్రో
ధః పుత్రాలాభసముద్భవః॥ ౧౧౦॥ ప॥ అథసేనాన్యమిచ్ఛ
ద్భిరుక్తస్సబ్రహ్మభిస్సురైః। వహ్నిరహ్నాయజాహ్నవ్యాంన్య
షిఞ్చద్వీర్యమైశ్వరమ్॥ ౧౧౧॥ ప॥ సాపిసప్తార్చిషాక్షిప్తం

త్యంస్త్వేషుదారేషునోత్పాదయిష్యథ-ఏవముక్త్వాసురాన్సర్వాన్ శశా
పపృథివీమపి-అవనేనేకరూపాత్వంబహుభార్యాభవిష్యసీతి॥౧౧౦॥అథేతి॥
అథానంతరంవహ్నిరగ్నిః - సేనాంనయతీతిసేనానీఃసేనానాయకః*సేనానీ
రగ్నిభూర్గుహాఇత్యమరః-నయతేఃక్విప్ - తంసేనాన్యమిచ్ఛద్భిఃతారకాసుర
సంహారార్థమితిభావః-సబ్రహ్మభిఃబ్రహ్మాదిభిస్సురైరుక్తః-జాహ్నవ్యామేత
న్నిషించేతివ్యాహృతస్సన్- అహ్నాయఝడితి*ద్రాక్ఝడిత్యంజసాహ్నాయ
ద్రాఙ్మంక్షుసపదిద్రుతమిత్యమరః- ఐశ్వరంఈశ్వరస్యసంబంధివీర్యంతేజః- జ
హ్నోరపత్యంస్త్రీజాహ్నవీతస్యాంమందాకిన్యాంన్యషించత్నిక్షిప్తవాన్॥
౧౧౧॥ సేతి॥ సాజాహ్నవ్యపి-సప్తార్చిషావహ్నినా* సప్తార్చిర్దమునా
శ్శుక్రఇత్యమరః- క్షిప్తంనిక్షిప్తంతదైశ్వరంతేజఃవీర్యం- వోఢుంధారయితు
మశక్తా అసమర్థా-అతఏవక్లాంతాఖిన్నాసతీ- హిమవత్ప్రాంతకాంతా
రేతుహిమవగ... [illegible]

త్వాజః ప్రణీతం తశ్శరేత్యాదినావననకారస్యణత్వం॥౧౧౨॥ తత్రేతి॥ తత్ర శర వనే- కృత్తికానాం స్తన్యప్రదానార్థం దేవైః ప్రేరితానాం షణ్ణాంమాతౄణాం- త్రీణాంప్రీత్యైవరితో షాడ్భాగం-షోఢావడ్భిః ప్రకారైః ప్రకారవచనే ధాత్- అధికార్థానిప్రాదుర్భూతాని- ముఖాంబుజానివక్త్రకమలానియస్యతత్తథో క్తం తాసాంషణ్ణామేకేన స్తన్యగ్రహణార్థం గృహీతముఖషట్కమిత్యర్థః- అతఏవషణ్ణాంమాతౄణామపత్యంషాణ్మాతురం॥ షాణ్మాతురశ్శక్తిధరఇ త్యమరః॥ మాతురుపసంఖ్యాసంభద్రపూర్వాయా ఇత్యణ్ప్రత్యయః ఉకార శ్చాంతాదేశః- తారకస్తారకాసుర ఏవధ్వాంతంతిమిరం-విధ్వంసయతినాశ యతితితారకధ్వాంతవిధ్వంసి-మహాస్తేజఃకుమారస్వామీత్యర్థః-అభూత్ జాతం॥ తేజోధామమహోవిభేత్యమరః- రూపకాలంకారః॥౧౧౩॥ అథవి యద్గంగావతరణంప్రస్తౌతి॥ త్రైవిధ్యమితి॥ హేవత్స శ్రీరామ ఆదరాతిశయే

తేజ స్తద్వోఢుమశక్తా హిమవత్ప్రాంత కాంతారే శ్రాంతా
శరవణేజహౌ॥ ౧౧౨॥ ప॥ తత్రాభూత్కృత్తికాప్రీత్యై షో
ఢారూఢముఖాంబుజమ్। తారకధ్వాంతవిధ్వంసి సద్యష్షాణ్మా
తురంమహః॥ ౧౧౩॥ ప॥ త్రైవిధ్యం శ్రూయతాంవత్స సరిత
స్త్రిదివౌకసామ్। యథోక్తంహవ్యమశ్నంత్యా దేవతాయా
ఇవాధ్వరే॥ ౧౧౪॥ ప॥ పురీమయోధ్యామధ్యాస్తసావిత్రస్స
గరోనృపః। కేశినీసుమతిభ్యాంచలఙ్ఘితప్రథమాశ్రమః॥ ౧౧౫

నసంబోధనమేతత్- త్రిదివఃస్వర్గలోకః స్థానంయేషాంతే త్రిదివౌకసో దేవాః తేషాంసంబంధిన్యాః సరితఃమందాకిన్యా ఇత్యర్థః- అధ్వరేయాగేయథోక్తం శాస్త్రవిహితం- హూయతఇతిహవ్యంఆజ్యాదికమశ్నంత్యా దేవతాయా ఇ వఅగ్నేరివేత్యర్థః- త్రైవిధ్యం త్రిప్రకారత్వం - మయాకథ్యమానమితి శేషః- శ్రూయతామాకర్ణ్యతాం-ఆహవనీయగార్హపత్యదక్షిణాగ్నిరూపేణతస్యా పి త్రైవిధ్యసంభవాదితిభావః-ఉపమాలంకారః-ఏతేనాత్యంతపావనత్వాది గుణయుక్తత్వాఖ్యాతాస్యాసూచ్యతే॥౧౧౪॥ తదేవవివృణోతి॥ పురీమితి॥ సావి త్రస్సవితృవంశోద్భవః- తథా కేశినీసుమతిభ్యాం- లంఘితప్రథమాశ్రమః అతి క్రాంతబ్రహ్మచర్యః గృహీతగృహస్థాశ్రమ ఇత్యర్థః- సగరోనామ- నృపోరా జా అయోధ్యాంపురీంఅయోధ్యాఖ్యాంనగరీం- అధ్యాస్త అధిష్ఠితవాన్॥ అధి శీఙ్ స్థాసాంకర్మేతికర్మత్వమ్॥౧౧౫॥ స ఇతి॥ సః సగరః పుత్రానాశ, నఇచ్ఛన్

పుత్రీయన్ *సువ ఆత్మనః క్యజితిక్యచ్ - సహపత్నీభ్యాం సపత్నీకస్సన్ * తేనస
హేతితుల్యయోగ ఇతిబహువ్రీహిః* నద్యృతశ్చేతికప్ - శతం సమాః శతసఙ్ఖ్యా
కాన్వత్సరానిత్యర్థః *సంవత్సరో వత్సరోబ్దో హాయనోస్త్రీశరత్సమా ఇత్యమ
రః - కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగ ఇతిద్వితీయా - తపస్తేపే - తపశ్చచారేత్యర్థో
భ్వాదిత్యర్థః - భృగుర్మహర్షిః ప్రీతమనాః తపసా సంతుష్టాంతఃకరణస్సన్ - తస్మై
సగరాయ - దాయాదసంపదం సుతసంపత్తిం దదౌ దత్తవాన్ - దాయం విభక్త
ద్రవ్యం అత్తీతి దాయాద ఇతివిగ్రహః * దాయాదౌ సుతబాంధవా విత్యమరః॥
౧౧౬॥ పుత్రసంపత్తిమేవాహ॥ అసమంజమితి॥ తయోః రాజపుత్ర్యోర్మధ్యే
విదర్భస్యరాజ్ఞోపత్యం స్త్రీ వైదర్భీ *తస్యాపత్యమిత్యణ్ *టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా
జీప్ కేశినీ జ్యేష్ఠపత్నీ - అసమంజం నామ సుతం లేభే ప్రాప - స్వపనో రథానుసా
రేణేతిభావః - తథా యవీయసీకనిష్ఠా యువశబ్దాదీయసునీ* స్థూలదూరేత్యా

ప॥ సపుత్రీయం త్సపత్నీకస్తపస్తేపే సమాశ్శతమ్। భృగుః ప్రీతమ
నాస్తస్మై దదౌ దాయాదసంపదమ్॥ ౧౧౬॥ ప॥ అసమంజం సు
తం లేభే వైదర్భీ కేశినీ తయోః। షష్టిం పుత్రసహస్రాణాం సుమ
తిశ్చ యవీయసీ॥ ౧౧౭॥ ప॥ అసమంజసచారిత్ర మసమంజమ
పోహ్యాసః। ఆరబ్ధహాయమేధస్స న్నముంచత తురంగమమ్॥
౧౧౮॥ ప॥ క్రవ్యాదవపుషాసోయమహర్షిహారిణా హాయః। తత

దినాపూర్వగుణయణాదిపరలోపాఉగితశ్చేతిజీప్ - సుమతిశ్చ పుత్రసహస్రా
ణాం షష్టిం షష్టిసహస్రసంఖ్యాకాన్ పుత్రానిత్యర్థః - లేభే పూర్వవదితిభావః -
తతః పరితోషితే న మునినా ఏకపుత్రపక్షం షష్టిసహస్రసంఖ్యాకపుత్రపక్షం చని
ర్దిశ్యానయోః కస్యాః కోవాపక్షోభిమత ఇతిపృష్టే బహుపుత్రపోషణా స
మర్థా కేశినీ ఏకపుత్రమంగీచకార - అన్యాశ్చాన్యమితి శ్రీరామాయణకథాత్రా
నుసంధేయా ॥ ౧౧౭ ॥ అసమంజసేతి ॥ సః సగరః అసమంజసచారిత్రం పౌర
జనోపద్రవకారిత్వాదసాధుచరిత్రం అసమంజం కేశినీతనయం - అపోహ్యత్య
క్త్వా - గుణగ్రాహిణ ఏవమహాత్మానో నపక్షపాతిన ఇతిభావః - వక్ష్యతి చ సి
ద్ధార్థేన కోమహామాత్యస్తత్పరిత్యాగమబ్రవీత్ - సరయూపాతితానేకప్ర
జామారణకారణాదితి - ఆరబ్ధహాయమేధః ఉపక్రాంతాశ్వమేధస్సన్ - తురం
గమమశ్వమేధీయాశ్వమముంచత త్యక్తవాన్ ॥ ౧౧౮॥ క్రవ్యాదేతి॥ సోయం
హాయః అశ్వ మేధీయాశ్వః [illegible]

ణపః క్రవ్యాత్క్రవ్యాద ఇత్యమరః హరిణా ఇన్ద్రేణ* హరిర్వాతార్క- చన్ద్రేన్ద్రయమోపేన్ద్రమరీచిష్వితి శాశ్వతః అహారి అపహృతః-స్వపదభ్రం శభయాదితి భావః-హరతేః కర్మణి లుఙ్* భావకర్మణోరితి చిణ్ *చిణో లుగితి లు క్ తతస్తదనన్తరం నష్టమపహృతం తం అశ్వమన్వేష్టుం పరిమార్గితుం - సుమ త్యాః అపత్యాని పుమాంసః సౌమతేయాః- షష్టిసహస్రసంఖ్యాకాః సుమతిపు త్రాః* స్త్రీభ్యో ఢగితి ఢక్-ప్రతస్థిరే ప్రస్థితాః-పిత్రాజ్ఞయేతి భావః* సమవప్రవి భ్యః స ఇత్యాత్మనేపదమ్॥ ౧౯॥ సర్వ ఇతి॥ సర్వే షష్టిసహస్రసంఖ్యాకాః సగ రాత్మజాస్సగరపుత్రాః- సపర్వతాం సశైలాముర్వీం భువం-ఖనన్తః అవదా రయన్తస్సన్తః- నఖాంశుభిః నఖకాన్తిభిః నాగలోకం పాతాళం- జర్ఝరిత ధ్వాన్తం విధ్వంసితాన్ధకారం చక్రుః సర్వామప్యుర్వీం విచిత్య తత్రాశ్వాలా భాన్నఖైరేవ పాతాళపర్యన్తం భువమవదారయామాసురిత్యర్థః* అధోభువ న పాతాళ బలిసద్మ రసాతలమ్-నాగలోక ఇత్యమరః॥ ౨౦॥ త ఇతి॥ తపేతేవీ

స్తన్నష్టమన్వేష్టుం సౌమతేయాః ప్రతస్థిరే॥ ౧౯॥ ప॥ స
ర్వే సపర్వతాముర్వీం ఖనన్తస్సగరాత్మజాః। చక్రుర్జర్ఝరిత
ధ్వాన్తం నాగలోకం నఖాంశుభిః॥ ౨౦॥ ప॥ త ఏతే తపసా
దీప్తే తమస్తోమప్రమాథిని। కాపిలే జ్వలనే పీరాలేభిరే శలభో
పమామ్॥ ౨౧॥ ప॥ అసమఞ్జసుతం పౌత్రమంశుమన్తమథా

రాః సర్వే సగరకుమారాః-తపసా వ్రతనియమోపవాసాదికర్మణా దీప్తే జ్వలి తే-అత ఏవ తమస్తోమమన్ధకారపటలం గాఢాజ్ఞానం చ ప్రకర్షేణ మథ్నాతి నాశ యతీతి తథోక్తే* తాచ్ఛీల్యే ణినిః-కాపిలే కపిలమహర్షిరూపేణావతీర్ణస్య విష్ణో స్సంబన్ధిని జ్వలనే కోపాగ్నౌ-శలభోపమాం శలభసాదృశ్యం లేభిరే ప్రాప్తాః కపటనాటకపటునా మహేన్ద్రేణ పాతాళే కపిలనికటనిబద్ధమశ్వం దృష్ట్వా అ శ్వాపహర్తాయం లబ్ధ ఇతి తం బాధయన్తస్సర్వే సగరకుమారాః కోపానలేన భస్మీకృతా ఇత్యర్థః ౨౧॥ అసమఞ్జేతి॥ అథానన్తరం సగరః అసమఞ్జస్య కేశి నీతనయస్య - సుతమంశుమన్నామానం పౌత్రం ప్రత్యబ్రవీదువాచ - కిమితి భ వాన్ సప్తిమశ్వమేధీయహయం హృత్వా అపీయ* వాజివాహార్వగన్ధర్వహ య సైన్ధవ సప్తయ ఇత్యమరః-సప్తభిర్గాయత్ర్యాదిభిశ్ఛన్దోభిః తన్యత ఇతి స ప్తతన్తుః-సప్తతన్తవస్సంస్థాయస్యేతి వా - సప్తతన్తురశ్వమేధక్రతుః* స

యః-తంసమాధత్తాంసమాపయత్విత్యర్థః- అన్యథామహాననర్థోభూయా దితిభావః శేషెప్రథమఇతిప్రథమః॥౧ ౨॥ సఇతి॥ సోపిఅంశుమానపి- బిలం పాతాళకుహరంగత్వా- తత్రబిలేభస్మీకృతాన్ నిర్దగ్ధాన్ *అభూతతద్భావేచ్విః అస్యచ్వావితిదీర్ఘః పితౄన్ పితృస్థానీయాన్ సౌమతేయాన్ దృష్ట్వా. సాశ్రుఃకృతరోదనః-తథాతేభ్యఃపితృభ్యోంజలింతర్పణాంజలిం-దిత్సుర్దాతుమిచ్ఛుస్సన్ *యదాతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయఃసనిమీమేత్యాదినాఇసాదేశః-అత్రలోపోభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః - చరన్ పర్యటన్ తురంగమమశ్వమేధీయాశ్వంలేభేప్రాప॥౧౨౩॥మాతులఇతి॥ తేషాంసౌమతేయానాంమాతులో మాతృభ్రాతా*మాతుర్భ్రాతాతుమాతులఇత్యమరః- గరుడోగరుత్మాన్-తత్రపాతాళేఏనమంశుమంతంప్రత్యేవమనేనప్రకారేణాబ్రవీత్-పరమకారుణికత్వాత్ సంబంధవశాచ్చభాగినేయానాంతరణోపాయముపదిదేశేత్య

బ్రవీత్ । సప్తింహృత్వాసమాధత్తాం సప్తతంతుంభవానితి॥
౧౨౨॥ స॥ సోపిగత్వాబిలంతత్రదృష్ట్వాభస్మీకృతాన్పితౄన్
సాశ్రుస్తేభ్యోంజలిందిత్సుశ్చరన్లేభేతురంగమమ్॥౧౨౩॥ మా
తులోగరుడస్తేషామేనంతత్రైవమబ్రవీత్ । గంగామిహాన
యాయుష్మన్నేషామేషాగతిఃపరా॥౧౨౪॥ ప॥తతస్తద్వృ
త్తాంతంశ్రుత్వాలబ్ధతురంగమః । సమాప్యసగరస్సత్రంపుత్ర
శోకాద్దివంగతః॥ ౧౨౫॥ అథాంశుమానయంరాజ్యం చిరా

ర్థః-తదేవవివృణోతి- హేఆయుష్మన్నిత్యాదరాదామంత్రణం- గంగాంమందాకినీం-ఇహపాతాళఇత్యర్థః-ఆనయప్రాపయ-ఏషాగంగా-ఏషాంభస్మీకృతానాంసౌమతేయానాంపరాగతిః పరలోకప్రాపికేత్యర్థః తద్వ్యతిరేకేణ నకశ్చిత్తరణోపాయోస్తీతిభావః॥౧౨౪॥ తతఇతి॥ తతస్తదనంతరంసగరః లబ్ధతురంగమః ప్రాప్తాశ్వమేధీయాశ్వస్సన్ - అంశుమతా ఆనీతత్వాదితిభావః-తనయానాంవృత్తాంతంవినాశవార్తాంశ్రుత్వా-అంశుమన్ముఖాదితిశేషః వార్తాప్రవృత్తిర్వృత్తాంతఇత్యమరః- సత్రమశ్వమేధయాగంసమాప్యనిర్వర్త్య-పుత్రశోకాత్పుత్రనాశజనితశోకాద్ధేతోః దివంస్వర్గంగతః॥౧౨౫॥ అథేతి॥ అథానంతరమయమంశుమాన్-రాజ్ఞఃకర్తు రాజ్యం*పురోహితాదిత్వాద్యక్ప్రత్యయః-చిరాయచిరకాలమిత్యర్థః*చిరాయచిరరాత్రాయచిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకాఇత్యమరః-విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయమేతత్ -పరిపాలయన్

సంరక్షయన్-తతఃదిలీపేదిలీపనామ్ని స్వపుత్రేన్యస్తభూభారోనిక్షిప్తభూపాలనకృత్యస్సన్ హిమస్యాలయఃస్థానమితిహిమాలయః-తస్మిన్ హిమవత్పర్వతేతపస్తేపే-గంగాయాభ్భూలోకావతరణార్థంతపశ్చర్యాతత్పరోభూదిత్యర్థః-నభవతికులధుర్యైసూర్యవంశోగృహాయేతి - స్వకులాచారఏవపర్యవసితమస్యతపోనగంగానయనఇతి తాత్పర్యం॥౧౬॥దిలీపఇతి॥దిలీపేపిదివంయాతేస్వర్గంగతేసతిభగీరథోదిలీపపుత్రః - వృత్తంపితృతర్పణార్థంసంచరంతమంశుమంతంప్రతిగరుడేనోక్తంవృత్తాంతమిత్యర్థః - శ్రుత్వా - అమర్త్యసరితంసురనదీంమర్త్యతరంగిణీంమానుషనదీంకర్తుంమేనే-పితృతర్పణార్థంస్వర్నదీంభువమవతారయితుముద్యుక్తవానిత్యర్థః॥౧౭॥తతఇతి॥ తతస్తదనంతరం-భగీరథేగోకర్ణంగోకర్ణాఖ్యసిద్ధక్షేత్రమాసాద్య- తపస్యతితపశ్చరతిసతి-దేవప్రసాదార్థమితిభావః*కర్మణోరోమంథతపోభ్యాంవర్తిచ

యపరిపాలయన్। దిలీపేన్యస్తభూభారస్తపస్తేపేహిమాల
యే॥౧౬॥దిలీపేపిదివంయాతేశ్రుత్వావృత్తంభగీరథః।అమ
ర్త్యసరితంకర్తుంమేనేమర్త్యతరంగిణీమ్॥౧౭॥ ప॥ తతో
గోకర్ణమాసాద్యతపస్యతిభగీరథే। దేవోదేవాపగాం వో
ఢుమన్వమంస్తదయానిధిః॥ ౧౮॥ అథవీచీచయచ్ఛన్నదిగం
తగగనాంతరా।శశాంకశంఖసంభిన్నతారామౌక్తికదన్తురా॥
౧౯॥తరంగాకృష్టమార్తండతురంగాయాసితారుణా।ఫేన

రోరితిక్యచ్ - దయాపరదుఃఖప్రహాణేచ్ఛా-తస్యానిధిఃదయాసముద్రఇత్యర్థః దేవో గోకర్ణేశ్వరః-దేవాపగాంసురనదీం- వోఢుంశిరసాధారయితుమన్వమంస్తఅంగీకృతవాన్-అనుదాత్తత్వాదిట్ప్రతిషేధః॥౧౮॥అథగంగావతరణంచతుర్భిఃశ్లోకైఃకులకేనాహ॥అథేతి॥అథానంతరంవీచిచయైస్తరంగపరంపరాభిఃఛన్నంఆచ్ఛాదితందిగంతగగనాన్తరందిగంతరాణినభోంతరాళంచయస్యాస్సా-శశాంకశ్చంద్రఏవశంఖఃతేనసంభిన్నానిసంగతాని-తారానక్షత్రాణ్యేవమౌక్తికానిముక్తామణయఃతైర్దంతురావ్యాప్తా*దంతఉన్నతఉరజిత్యురచ్ *నక్షత్రమృక్షంభంతారేత్యమరః-రూపకాలఙ్కారః॥౧౯॥తరంగేతి॥పునస్తరంగైరాకృష్టాఃఅమార్గప్రవర్తితాయేమార్తండతురంగాఃసూర్యరథాశ్వాఃతైరాయాసితఃపునర్నిజమార్గప్రవర్తనక్లేశవాన్కృతఃఅరుణస్సూర్యసారథిర్యస్యాస్సా*సూరసూతోరుణోనూరురిత్యమరః తథాఫేనై

ర్డిండీరమండలైః ఛన్నః ఆచ్ఛాదితః యః స్వమాతంగః ఐరావతః తస్యమార్గణేఅ
న్వేషణే వ్యగ్రస్సంభ్రాంతో వాసవో యస్యాస్సా* డిండీరోబ్ధికఫః ఫేన ఇత్య
మరశేషః - ఐరావతస్యశుభ్రత్వేనవివిచ్య గృహీతుమశక్యత్వాదితిభావః అత
ఏవ సామాన్యాలఙ్కారః* సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవస్త్వంతరైకతేతిల
క్షణాత్॥౧౩౦॥ ఆవిరితి॥ పునః ఆవిర్భూతాభిః ప్రత్యక్షాభిశ్శాఖాశిఖాభిః పల్ల
వపుష్పాదిభిరభివ్యంజకై రున్నేయమనుమేయం-నందనద్రుమాణాంమందా
రాదిపురందరోద్యానతరూణాంకర్షణంవిలేఖనం-యస్యాస్సా-అనుమానప్ర
కారస్త్వియంమన్దాకినీఆకృష్టనన్దనద్రుమాభవితుమర్హతి- తత్పుష్పపల్లవకలిత
త్వాత్-యానైవంసానైవం-యథాగోదావరీతి కేవలవ్యతిరేకీ- అథవా-ఆవి
ర్భూతాభిశ్శాఖాశ్శిఖాభిశ్శాఖాగ్రైరున్నేయం- అభ్యూహనీయం-నన్దనద్రు
మాణాం కర్షణమాకర్షణం యస్యాస్సా- ప్రకాండానాం జలనిమగ్నత్వాత్-
సంలక్ష్యమాణశిఖామాత్రోత్ప్రేక్షణీయనందనద్రుమోత్పాదికేత్యర్థః- త
థాఏకోదకః కేవలజలాప్లుతో నభోమార్గో యస్యాస్సా - అతఏవ దిఙ్మూఢో

చ్ఛన్నస్వమాతంగమార్గణవ్యగ్రవాసవా॥౧౩౦॥ వ॥ ఆవిశ్శా
ఖాశిఖోన్నేయనందనద్రుమకర్షణా। ఏకోదకనభోమార్గ
దిఙ్మూఢదివసేశ్వరా॥ ౧౩౧ ॥ ఆవర్తగర్తసంభ్రాంతవి

దిగ్భ్రాంతిమార్గ దివసేశ్వరస్సూర్యోయస్యాస్సాతథోక్తేతికృతబహువ్రీ
హ్యోర్విశేషణవిశేష్యభావవివక్షాయాం* విశేషణంవిశేష్యేణ బహుళమితి
సమాసః - యద్వాఏకోదకం కేవలజలప్రాయః యోనభోమార్గస్తస్మిన్ది
ఙ్మూఢోదివసేశ్వరోయస్యాస్సాఅథవా ఏకోదకాః జలప్రచురాః నభోమా
ర్గోదిశశ్చయస్యాస్సాఏకోదకనభోమార్గదిక్-అతఏవమూఢోమందరశ్మిర్ది
వసేశ్వరోయస్యాస్సాతథోక్తేతివ్యస్తసమాసోవా॥౧౩౧॥ ఆవర్తేతి॥ పునః
ఆవర్తాః అంభసాంభ్రమాః తఏవగర్తాః ప్రదరాః-తేషుసంభ్రాంతాః - పరి
భ్రమమాణాః యేవిమానావ్యోమయానాని-తేషాంప్లవవిప్లవాఉన్మజ్జననిమ
జ్జనేయస్యాస్సాతథోక్తా* స్యాదవర్తోంభసాంభ్రమః- వ్యోమయానంవిమా
నోస్త్రీత్యపిచామరః-అథవావిమానాఏవప్లవాః ఉడుపాని తేషాంవిప్లవో విశి
ష్టప్లవనంయస్యాస్సా*ఉడుపంతుప్లవఃకోలఇత్యమరః - తథానీలజీమూతా
నీలమేఘాః తఏవశైవాలాని-తైఃకృతాః విరచితారేఖాః శ్రేణయోయేషాం
తానితథోక్తానిహరిత్తటానిదిక్కూలానియయాస్సాతథోక్తాః-నిజవేగాసహి
ష్ణుతయామేఘానాం దిక్కూలనిలయనాచ్చేతిభావః నేమనగా...

త్యర్థః*జలనీలీతుశైవాలంశైవలఇత్యమరః-జీవనస్యమూతఃపుటబంధోజీ
మూతఇతివిగ్రహః*పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః- రూపకాలంకారః॥ ౧౩ ॥
అవలేపేతి॥అవలేపోగర్వఃసఏవభరోభారస్తేనాక్రాంతాధిష్ఠితా-మదీయవే
గస్యకోవావోఢేతిసముత్పన్నమహాగర్వేత్యర్థః* అవలేపస్తుగర్వేస్యాల్లేపనే
దూషణేపిచేతివిశ్వః-.సురలోకతరంగిణీమందాకినీ- పార్వతీకాంతస్యధూర్జ
టేఃజటాకాంతారంజటాగహనంతస్యగహ్వరేమహాకుహరేపపాతప్రావ
హదిత్యర్థః-భారాక్రాంతస్యపతనంయుక్తమేవేతిభావః॥౧౩౩॥ అలబ్ధేతి॥అ
మరాపగామందాకినీ- శంభోఃకపర్దాత్ జటాజూటాత్*కపర్దోస్యజటాజూ
టఇత్యమరః - అలబ్ధనిర్గమాఅప్రాప్తబహిఃప్రసారాసతీతద్గర్వనిర్వాపణకృ
త్యసంరంభేణశంభునాతథాకృతత్వాదితిభావః-దూర్వాశిఖాయాందూర్వా
గ్రేలగ్నాసంసక్తా-యాతుషారకణికాహిమబిందుస్తదుపమాంతత్సాదృశ్యం

మానప్లవవిప్లవా। నీలజీమూతశైవాలకృతలేఖాహరిస్థితా॥
౧౩౨॥అవలేపభరాక్రాంతాసురలోకతరంగిణీ। పపాతపా
ర్వతీకాంతజటాకాంతారగహ్వరే॥౧౩౩॥ ప॥అలబ్ధనిర్గమా
శంభోఃకపర్దాదమరాపగా। దధౌదూర్వాశిఖాలగ్నతుషార
కణికోపమామ్॥౧౩౪॥ అదృష్ట్వాతాంనదీంతత్రతుష్టావపర
మేశ్వరమ్ । భగీరథోవిధేఃక్రౌర్యాత్పరిక్షీణ మనోరథః॥
౧౩౫॥ ప॥గంగాసప్తాకృతిర్జాతా స్యపతద్ధరమూర్ధని। తేనస్తు

దధౌధృ వతీతథాత్యల్పతయాలక్ష్యతేత్యర్థః-కర్తుమకర్తుమన్యథాకర్తుంసమర్థ
స్యభగవతఃశంభోఃకిందుష్కరమితిభావః*తుషారస్తుహినంహిమమిత్యమరః.
ఉపమాలఙ్కారః॥౧౩౪॥అదృష్ట్వేతి॥భగీరథఃతత్రధూర్జటేఃజటాగహ్వరేతాం
నదీంమందాకినీమదృష్ట్వాఅనవలోక్య-విధేఃక్రౌర్యాత్ దైవప్రాతికూల్యాత్ప
రిక్షీణఃప్రణష్టోమనోరథోగంగావతరణరూపోయస్యసతథోక్తస్సన్ - పర
మేశ్వరంమహాదేవంతుష్టావస్తుతవాన్-గంగాయాఃపునర్నిర్గమనార్థమితిభా
వః॥౧౩౫॥గంగేతి॥స్తుత్యాభగీరథకృతస్తోత్రేణహేతునా- ప్రసన్నేనప్రసాద
మధిగతేఽతేనపరమేశ్వరేణ-క్షిప్తాప్రేరితాగంగా-సప్తఆకృతయస్స్రోతాం
సియస్యాస్సాతథోక్తాజాతాసతీ-ఏకధారాసంపాతేనహిమవాన్నసహేతే
తిమత్వాసప్తభిఃప్రవాహైఃప్రవృత్తాసతీత్యర్థః-ధరతీతిధరఃపర్వతఃహిమవా
నిత్యర్థః*పచాద్యచ్ *అహార్యధరపర్వతా ఇత్యమరః-తస్యమూర్ధనిశిఖరే

న్యపతత్ ప్రథమం పపాత - అథ బిందుసరసి బిందుసరో నామక కాసారవిశేషే
పి న్యపతత్ అత్రేదం రామాయణవిరుద్ధం తత్ర* గగనాచ్ఛంకరశిరస్తతో ధరణి
మాశ్రితేత్యేతావన్మాత్రస్యైవ కథనాదిహాపి నమ్మూర్ధ్ని పాతస్యాకథనాత్త
థాచ న్యపతత్ హరమూర్ధనీతి పదవిభాగం కృత్వా వ్యాఖ్యానే అసాంగత్యాపా
నరుక్త్యదోషాపత్తేః అతః యథాశ్రుతమేవ యుక్తమిత్యుత్ప్రశ్యామః - విరోధప
రిహారస్తు - శిరశ్శ్వాఽవం స్వర్గాత్పశుపతిశిరస్తః క్షితిధరమితి భర్తృహరివచనాత్
పురాణాంతరాచ్చ నేయ ఇత్యలమతిప్రసంగేన * గంగా సప్తాకృతిర్జాతా న
పరం హరమూర్ధనీతి పాఠే - గంగా హరమూర్ధని పరం - సప్తాకృతిర్న జాతా
అపితు - స్తుత్యా ప్రసన్నేన పరమేశ్వరేణ - బిందుసరస్యపి క్షిప్తా సతీ సప్తాకృతి
ర్జాతా - సప్తా జటాయుక్తా ఆకృతిర్యస్యాస్సా ఇత్యేకత్ర - అన్యత్ర తు సప్తప్ర
కారా ఆకృతయః స్వరూపాణి యస్యాస్తథోక్తేత్యర్థః అలంకారస్తు విరోధా
భాసః - శ్లేషానుప్రాణితః - ఏవమర్థకల్పనే న కోఽపి దోష ఇతి ప్రతిభాతి॥ ౧౩౬। తా

త్యా ప్రసన్నేన క్షిప్తా బిందుసరస్యపి॥ ౧౩౬॥ వ॥ తాసు ప్రాచీం
గతాస్తిస్రస్తిస్రః ప్రాచేతసీం దిశమ్ । అన్యా పితృక్రియోద్యు
క్తభగీరథపథానుగా॥ ౧౩౭ ॥ వ॥ సైషా భాగీరథీ జహ్నోస్స
త్రక్షేత్రం సమావృణోత్ । తాం సపీత్వా తతశ్శాంతో జహౌ
శ్రోత్రేణ వర్త్మనా ॥ ౧౩౮ ॥ వ ॥ తయా తటిన్యా జాహ్న

స్వితి॥ తాసు సప్తసు గంగాసు తిస్రః హ్లాదినీప్రభృతయో గంగాః ప్రాచీం పూర్వ
దిశం ప్రతి గతాః - తిస్రః సుచక్షుః ప్రభృతయః ప్రాచేతసీం వారుణీం దిశం ప్రతీ
చీమిత్యర్థః - గతాః - అన్యా అవశిష్టా సప్తమీ గంగా పితృక్రియాయాం పితృతర్ప
ణే ఉద్యుక్తస్య తత్పరస్య భగీరథస్య పంథాః భగీరథపథః* ఋక్పూరిత్యాదినా స
మాసాంతః తమనుగచ్ఛతీత్యనుసృత్యయాతీతి తథోక్తా జాతేతి శేషః॥ ౧౩౭ ॥ సే
తి సైషా భగీరథస్యాపత్యం స్త్రీ భాగీరథీ గంగా - జహ్నోః మునేః సత్రక్షేత్రం
యజ్ఞవాటం సమావృణోత్ సమంతాదావృతవతీ - తతః ఆవరణానంతరం - స జ
హ్నుః తాం గంగాం పీత్వా నిజసత్రక్షేత్రావరణజనితకోపాన్నిపీయ - తత
శ్శాంతః భగీరథకృతస్తుత్యా ప్రసన్నస్సన్ శ్రోత్రేణ వర్త్మనా శ్రోత్రరూపేణ
మార్గేణ జహౌ తత్యాజ॥ ౧౩౮॥ తయేతి॥ భగీరథః తయా జహ్నోరపత్యేన జా
హ్నవ్యా ఉక్తరీత్యా తస్యాపి జనకత్వాదిత్థం నిర్దేశః తటిన్యా గంగయా పితౄన్
కాపిలానలభస్మీకృతాన్ సామతేయాన్ - త్రిదివం స్వర్గం - ప్రాపయత్ అనయ

త్-గంగాంపాతాళంనీత్వాభస్మీకృతాన్ పితౄన్ తయా ఆప్లావ్యతత్సం రజనితపుణ్యాత్స్వర్గలోకనివాసినశ్చకారేత్యర్థః * ఆప్నోతేర్ణ్యంతాత్క రిలఙ్-గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం-తతః పరిపూర్ణమనోరథస్స పురీమయోధ్యాం ప్రాపప్రాప్తః॥ ౧౩౯॥ అథేతి॥ అథానంతరం-ఆకర్ణితవిశ్వామిత్రముఖాచ్ఛ్రితా భాగీరథ్యాః కథా ఉపాఖ్యానం యేనసతథోక్తః దాశరథిః శ్రీరామః తాం సరితం భాగీరథీం విలంఘ్య తీర్త్వా-తతః విశాలాం విశాఖ్యాం పురీం విలోక్య ఇయం పరిదృశ్యమానా పురీ - కస్య రాజ్ఞః సంబంధినీత్యేవం గాధితనయం విశ్వామిత్రమపృచ్ఛత్ పృష్టవాన్ - సగాధితనయోప్యేవం వక్ష్యమాణప్రకారేణావోచత్ అకథయత్॥ ౧౪౦॥ తదేవవివృణోతి॥ పురేతి॥ పురాఖలుపూర్వకాలే-ఖలుశబ్దో వాక్యాలంకారే*నిషేధవాక్యాలంకారజిజ్ఞాసానునయే ఖల్విత్యమరః-సురాశ్చాసురాశ్చసురాసురాః*యేషాంచ విరోధః శాశ్వతిక ఇతి నైకవద్భావః-తేషాం కార్యాణామేవ విరోధః- గోవ్యాఘ్రాది

వ్యాప్రాపయత్త్రిదివం పితౄన్ భగీరథః పురీం ప్రాప స పరిపూర్ణమనోరథః॥ ౧౩౯॥ ౭॥ అథ దాశరథిరాకర్ణితభాగీరథీకథస్తాం సరితం విలంఘ్య విశాలాం విలోక్య పురీ కస్యేయమితి గాధితనయమపృచ్ఛత్। సోఽప్యేవమవోచత్॥ ౧౪౦॥ ౭॥ పురాఖలు సురాసురాణాం సుధానిమిత్తం మిథో విరోధే ప్రవృత్తే మా

వన్నశాశ్వతిక ఇత్యాహుః-అథవా సురైస్సంగతా అసురా ఇతి మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః-ఉత్తరపదలోపశ్చ-నతుసురాశ్చాసురాశ్చేతిద్వంద్వః అత్రహి యేషాంచవిరోధశ్శాశ్వతిక ఇత్యేకవద్భావస్స్యాత్ - తేషాం సురాసురాణాం దేవదానవానాం-సుధానిమిత్తం సుధాలాభార్థమిత్యర్థః-మిథోవిరోధే అన్యోన్యవైరే ప్రవృత్తే ప్రసక్తే సతి-విశ్వరూపః ప్రపంచస్వరూపః-అథవా విశ్వాని విశ్వరక్షణతత్పరాణి రూపాణి మత్స్యకూర్మాద్యవతారా యస్యస విశ్వరూపః శ్రీమన్మహావిష్ణుః - విశ్వమోహినీం జగన్మోహజననీం మాయాం యోషిదాకృతిమిత్యర్థః-ప్రదర్శ్య దర్శయిత్వా- అన్యోన్యవైరదార్ఢ్యాపాదనేన దైతేయాన్ ఇంద్రేణ ఘాతయితుం మాయాయోషిద్రూపేణ స్వయమావిర్భూత ఇత్యర్థః-శతధారపాణినా ఇంద్రేణ-దైతేయవిగళనసమర్థసాధనసంపన్నత్వద్యోతనార్థం శతధారపాణినేత్యుక్తం శతధారం పాణౌ యస్యేతి విగ్రహః. ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవత ఇతి సప్తమ్యాః పరనిపాతః-ది

త్యాః అపత్యాని పుమాంసో దైతేయాః* స్త్రీభ్యో ఢగితి ఢక్ - తేషాం నిధనం నా
శం కారయామాస - న చైతత్ ప్రియహూణి కహస్తేన సర్వమారణం - కింతు కపటనా
టకసూత్రధారో యం నిజమాయా వైచిత్ర్య ప్రకటనార్థమిత్థం కృతవానిత్య
వగంతవ్యం * హ్యాక్రోర సృతర స్వామిత్య ణికర్తుః - శతధారపాణేః కస్మత్వపిక
స్యాత్కరణత్వం॥ ౧౮౧॥ తతః కిం జాతమిత్యత్రాహ॥ తేషామితి॥ తేషాం దైతే
యానాం జననీ మాతా దితిః - అతివేలమన్యుః పుత్రవినాశనాత్ సముత్పన్నోత్కట
క్రోధా - అతఏవ శతం మన్యవః క్రోధా యస్యాః సశతమన్యుః తం శాస్తి శిక్షయతీతి
శతమన్యుశాసనమింద్రహంతారమిత్యర్థః * కర్తరిల్యుట్ * మన్యుః క్రోధే క్రతౌ
దైన్య ఇత్యభత్రాపి విశ్వః - కమప్యపూర్వ్యం బలం పుత్రం లబ్ధుకామా ప్రా
ప్తుకామా సతీ * తుం కామమనసోరపీతి తుమనో మకారలోపః - పత్యుర్భర్తుః
పతిస్సమాసఏవేతి ఘిసంజ్ఞాభావః - మారీచస్య మరీచిబ్రహ్మపుత్రస్య కశ్యపస్య -

యాం విశ్వమోహినీం విశ్వరూపః ప్రదర్శ్య దైతేయనిధనం శ
తధారపాణినా కారయామాస॥ ౧౮౧॥ గ॥ తేషాం జననీ దితిర
ప్యతివేలమన్యుశ్శతమన్యుశాసనం కమపి పుత్రం లబ్ధుకామా
పత్యుర్మారీచస్య వచనాత్కుశప్లవే సుచిరం తపశ్చచార॥
౧౮౨॥ గ॥ తాం కైతవేన శుశ్రూషమాణశ్శతధారపాణిః పాద
కలితకచకలాపామాపన్ననిద్రామపవిత్రేతి నిర్వర్ణ్యావగా

వచనాదాజ్ఞావచనాత్కుశప్లవే విశాలాయాః పూర్వస్థానే తపోవనే - సుచిరం
బహుకాలం తపశ్చచార వ్రతనియమోపవాసాదిరూపకర్మాచరణతత్పరా -
బభూవేత్యర్థః॥ ౧౮౨॥ తదను ఇంద్రోపి తత్ప్రతిక్రియాం చకారేత్యాహ - తాం
కైతవేనేతి॥ శతధారపాణిర్వజ్రహస్తః ఏతచ్చ విశేషణం భావికార్యార్థోపప
యోగార్థమిత్యవగంతవ్యం - శతధారపాణిరింద్రః - కైతవేన సతిరంధ్రేగర్భం
నిభేత్స్యామీతి కపటేన - తాం దితిం - శుశ్రూషమాణస్తత్తత్కాలోచితై
రుపచారైస్సేవమానస్సన్ - పాదయోః పాదస్థానే - కలితో నిక్షిప్తః కచకలా
పః కేశపాశో యయా తాం * పాశః పక్షశ్చహస్తశ్చ కలాపార్థాః కచాత్పరఇ
త్యమరః - తథైవాపన్ననిద్రాం ప్రాప్తస్వాపాం - శయ్యాయాం శిరస్థానే పా
దౌ పాదస్థానే శిరః కృత్వా నిద్రాణామిత్యర్థః - ఏతచ్ఛాస్త్రనిషిద్ధమితి భావః
అతఏవ తామపవిత్రామశుచిరితి నిర్వర్ణ్య అవలోక్య * నిర్వర్ణనం తు నిధ్యానం ద
ర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః - అవగాహితతదీయజఠరః ప్రవిష్టదితికుక్షిరహర

స్వక్-గర్భంపిండంసప్తధాసప్తభిఃప్రకారైః*ప్రకారవచనేధాత్-నిర్భిద్యవి దార్య-నిజగామనిర్గతఃజఠరాదితిశేషః- అపవిత్రేత్యత్రఅపవిత్రామితికర్మ త్వేవక్తవ్యే * విపాతేనేతిశబ్దేనాభిహితత్వాన్నద్వితీయేత్యుక్తంఏవముత్తర త్రాపిద్రష్టవ్యం॥౧౪౩॥దితిరపీతి॥ ఇంద్రనిర్గమనానంతర్యార్థకోయమపి శబ్దః-విదితోవిజ్ఞాతస్తనయస్యగర్భస్యవృత్తాంతోవిచ్ఛేదనరూపవార్తాయ యాసాతథోక్తాసతీ- తానిసప్తసప్తసంఖ్యాకానిఖండానిగర్భశకలాని-ఆఖం డలేనేంద్రేణసప్తమరుతఃవాతాభిమానినీర్దేవతాఃఆవహాదీనాంసప్తానాం మరుతాంస్థానపాలానిత్యర్థః కారయిత్వా-త్రివిష్టపంస్వర్గంప్రవి ష్టా-ఆవహాదీనాంనామాని*ఆవహఃప్రవహశ్చైవసంవహశ్చోద్వహస్తథావి వహాఖ్యఃపరీవాహఃపరావహఇతిక్రమాత్-సప్తైవమారుతస్కంధామహర్షిభి రుదాహృతాః-ఆవహోఽవతేర్మేఘాద్వాయుః- మేఘోల్కావృష్టివిద్యుతః-వ

హంతతదీయజఠరః సప్తధాగర్భం నిర్భిద్యనిర్జగామ॥
౧౪౩॥ గ॥ దితిరపివిదితతనయవృత్తాంతా। తాన్యపిఖండా
న్యాఖండలేనసప్తమరుతః కారయిత్వాత్రివిష్టపంప్రవిష్టా॥
౧౪౪॥ప॥తతః॥అలంబుసాయామిక్ష్వాకోర్జాతఃకశ్చిన్మహీ
పతిః। విశాలేతి స్వనామ్నాత్ర విశాలాం విదధేపురీమ్॥
౧౪౫॥గ॥తదనుతద్వాస్తవ్యేనసుమతినామ్నానృపతినాకృతా

తయేత్ప్రవహశ్చాపితథామార్తండమండలం-సంవహోమారుతస్కం ధస్తథాశీతాంశుమండలం-వర్తయేదుద్వహశ్చాపితథానక్షత్రమండలం-పం చమోవివహాఖ్యస్తుతథైవగ్రహమండలం- సప్తర్షిచక్రంస్వర్గంగాంషష్ఠఃపరి వహస్తథా-పరావహస్తథావాయుర్వర్తయేద్ధ్రువమండలమితి॥౧౪౪॥అస్తు తర్హితథాకిమిత్యాశంక్యప్రశ్నస్యోత్తరమాహ॥ తతఇతి॥ తతఃదితేఃస్వర్గప్రవే శానంతరం॥ అలంబుసాయామితి॥ ఇక్ష్వాకోఃయుష్మద్వంశకూటస్థాద్రాజ్ఞః అలంబుసాయాం అలంబుసాఖ్యాయాం నిజభార్యాయాం-జాతఃఉత్పన్నఃక శ్చిన్మహీపతిః-విశాలోనామరాజా- అత్రకుశస్థలేస్వస్యనామ్నామవిశాలఇ త్యభిధానంతేనైవాంకితామితిశేషః-అతఏవవిశాలేతినామ్నాప్రసిద్ధాంవిశా లాంవిస్తృతాంపురీంవిదధేనిర్మమే*వేశ్శాలచ్ఛంకటచావితిశాలచ్ప్రత్యయః- విశాలనిర్మితత్వమేవవిశాలాపదప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యర్థః॥౧౪౫॥తదన్వితి॥ తదనువిశాలానగరీవృత్తాంతకథనానంతరంభగవాన్పూజ్యోవిశ్వామిత్రః-త

స్యాం విశాలాయాం వసతీతి తద్వాస్తవ్యః - తత్ర వసన్ * వసతేస్తవ్యత్కర్తరి ణిచ్చేతి కర్తరి తవ్య ప్రత్యయో వృద్ధిశ్చ - తేన సుమతిరితి నామ యస్య తేన సుమతినామ్నా నృపతినా రాజ్ఞా కృతాతిథ్యః విహితాతిథిసత్కారః - రాజపుత్రాభ్యాం రామలక్ష్మణాభ్యాం సహ స రాజపుత్రస్సన్ - తత్ర విశాలాయాం - నిశీథినీం రాత్రిం * నిశా నిశీథినీ రాత్రిరిత్యమరః - నీత్వా గమయిత్వా - మిథిలాం విదేహనగరీం ప్రతి ప్రస్థితస్సన్ - ప్రతపసాముత్తమస్య మహాతపస్విప్రవరస్య గౌతమస్య మునేరాశ్రమం తపోవనం - ప్రదర్శ్య తస్య గౌతమస్య దారాః - భార్యా అహల్యా తస్యామనుషక్తాం తదనుబద్ధాం కథాముపాఖ్యానమిత్థమనేన ప్రకారేణ కథయత్ కథయామాస ॥౧౪౬॥ తదేవ వివృణోతి ॥ అత్రేతి ॥ అత్రాశ్రమే మహేంద్రః అనార్యజుష్టేన అసాధుజనాచరితేన - పథా కితవమార్గేణేత్యర్థః - గౌతమస్య ధర్మదారాన్ ధర్మపత్నీమహల్యాం * దారాః పుంసి చ భూమ్న్యేవేత్యభిధానా

తిథ్యస్స రాజపుత్రో భగవాన్విశ్వామిత్రస్తత్ర నిశీథినీం నీత్వా
మిథిలాం ప్రతి ప్రస్థితః । ప్రతపసాముత్తమస్య గౌతమస్యాశ్రమం ప్రదర్శ్య తద్దారానుషక్తాం కథామిత్థమకథయత్ ॥
౧౪౬॥ ప ॥ అత్రాగమద్ధర్మదారాననార్యజుష్టేన పథా మహేంద్రః । స చక్రుధా నిర్వృషణం వృషాణం భార్యామదృశ్యాం చ మునిశ్చకార ॥౧౪౭॥ ప ॥ వనమేతద్గతే రామే శాపాన్ముక్తా భవిష్యసి ఇత్యుక్త్వా గౌతమః పత్నీం హిమాద్రిం తపసే యయౌ ॥౧౪౮॥ ప ॥ ఇత్థం విదితవృత్తాం తే దేవతానాం గణే త

త్ - ఆగమత్ - గ్రామ్యధర్మేణ సంగతవాన్ * గమేర్లుఙ్ పుషాదిత్వాచ్చ్లేరఙాదేశః - స మునిర్గౌతమశ్చ క్రుధా అహల్యాజారత్వజనితక్రోధేన - వృషాణం మహేంద్రం * వాసవో వృత్రహా వృషేత్యమరః - నిర్వృషణం విగతాండకోశం * ముష్కోఽండకోశో వృషణ ఇత్యమరః - తథా భార్యామహల్యాం చ అదృశ్యాం పూర్వరూపపరిత్యాగేన పాషాణభావమాపన్నామిత్యర్థః - చకార తథా శశాప ఉపజాతివృత్తం ॥౧౪౭॥ శాపాంతం కథయతి ॥ వనమితి ॥ రామే శ్రీరామచంద్రే - ఏతద్వనమేతదరణ్యం గతే ప్రాప్తే సతి - శాపాత్ పాషాణభావనిర్బంధరూపాత్ - ముక్తా భవిష్యసి - శ్రీరామచంద్రపదారవిందరజఃకణస్పర్శాదేవ మచ్ఛాపపరిప్రాప్తాం పాషాణభావావస్థాం విహాయ నిజశరీరం ప్రాప్స్యసీత్యర్థః - ఇత్యనేన ప్రకారేణ గౌతమః - పత్నీమహల్యాం ప్రత్యుక్త్వా - తపసే తపశ్ [illegible]

నప్రకారేణ-దేవతానాంగణే అగ్న్యాదిదేవసంఘే- విదితవృత్తాంతే గౌతమశాపాదింద్రో నిర్వృషణోభూదితి విజ్ఞాతవృత్తాంతే సతి- తదా తస్మిన్సమయే- వృషా ఇంద్రః పితౄణాం పితృదేవతానాం ప్రాభవాన్మాహాత్మ్యాత్ - మేషస్య హవిష్ట్వేన కల్పితస్య ఏడకాఖ్యపశువిశేషస్య- వృషణం లేభే ప్రాప- మేషవృషణం భిత్త్వా ఏతద్వృషణస్థానే యోజయామాసురిత్యర్థః- అతఏవ మేషవృషణ ఇంద్ర ఇతి లోకవేదయోః ప్రసిద్ధః* మేండ్రో రభ్రోరణోర్ణాయు మేషవృష్ణయ ఏడక ఇత్యమరః॥ ౧౪౯॥ తదితి॥ తత్తస్మాత్కారణాద్గౌతమః- ఏనసః మహేంద్రసంభోగజనితపాపాత్ -ముక్తాం యుష్మత్పాదరజో మహిమ్నేతి శేషః - ఏనామహల్యాం ప్రతిగృహ్ణాతు పునః స్వీకరోతు ఇత్యుక్త్వేతి శేషః- ఇతి నైవ గవ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - ప్రయోగే న పౌనరుక్త్యమిత్యాలంకారికాః కౌశికో విశ్వామిత్రః- రామేణ సాకం- తస్య గౌతమస్యాశ్రమం భేజే ప్రాప॥ ౧౫౦ ॥ దుఃఖ ఇతి॥ తాదృగ్విధే తాదృక్ప్రకారే- అనిర్వాచ్య ఇత్యర్థః- మ

దా । పితౄణాం ప్రాభవాల్లేభే మేషస్య వృషణం వృషా ॥
౧౪౯ ॥ ప ॥ తదేనామేనసో ముక్తాం ప్రతిగృహ్ణాతు గౌతమః ।
ఇతి తస్యాశ్రమం భేజే సాకం రామేణ కౌశికః॥ ౧౫౦॥ ప॥ దుః
ఖే సుఖే చ రజ ఏవ బభూవ హేతుస్తాదృగ్విధే మహతి గౌత

హత్యనల్పే చ- గౌతమధర్మపత్న్యాః అహల్యాయాః- దుఃఖే పాషాణావస్థాజనితక్లేశే.- సుఖే పూర్వరూపప్రాప్తిజనితానందే చ విషయే - రజ ఏవ రజోగుణో రేణుశ్చ- ఏవకారోవధారణార్థకః- హేతుః కారణం బభూవ- కుతః యస్మాత్కారణాత్స గౌతమధర్మపత్నీ -గుణేన గుణరూపేణ రజసా రజోగుణేనేత్యర్థః- వికృతిం గతా పాషాణావస్థావికారం ప్రాప్తా- తథా రామస్య శ్రీరామచంద్రస్య పాదరజసా చరణరేణునా ప్రకృతిం పూర్వరూపం- ప్రపేదే శ్రీరామచంద్రచరణారవిందరజస్సంపర్కాత్ పాషాణత్వం విహాయ నిజాకృతిం ప్రాపేత్యర్థః* అథో రజో గుణే రేణావార్తవే చేతి నానార్థరత్నమాలా- రజ ఇతి కేవలప్రకృతగోచరశ్లేషాలంకారః- యద్యపి పూర్వమదృశ్యా చ కారేత్యుక్తం- న తు పాషాణావస్థాం తథాపి వికృతిం గతా ప్రకృతిం ప్రపేదే ఇత్యనేన పద్మపురాణోక్తపాషాణావస్థా సూచ్యతే- తథా చ పాద్మే* సా తత్ర తస్య రామస్య పాదస్పర్శాన్మహాత్మనః- అభూత్సురూపా వనితా సమాక్రాంతా మహాశిలేతి* గుహేనాప్యుక్తం- క్షాళయామి తవ పాదపంకజే నాథ దారుదృషదోః కిమంతరం-

మానుషీకరణచూర్ణమస్తితేపాదయోరితికథాప్రథీయసీఇతి*మహానాటకే ప్యుక్తం * శిలాకంపంధత్తేశివశివవియుక్తే-కఠినతామహోనారీచ్ఛాయా మయతివనితారూపమయతే-వదత్యేవంరామేవికసితముఖీ వల్కలమురఃస్థలే ధృత్వాబధ్వాకచభరముదస్థాదృషివధూః*అన్యత్రగౌతమేనచ*పదకమలర జోభిర్ముక్తపాషాణదేహామలభత యదహల్యాంగౌతమోధర్మపత్నీం-త్వయి చరతివిశీర్ణగ్రావవింధ్యాద్రిపాదేకతికతిభవితారస్తాపసాదారవంతఇతి- వ సంతతిలకావృత్తం॥ ౧౫౧॥ తస్మిన్నితి॥తస్మిన్నాశ్రమే-విశ్వామిత్రఃఅహల్య యాగౌతమేనచ-కృతమాతిథ్యంవిహితాతిథిసత్కారం-సరాజపుత్రశ్శ్రీరామ లక్ష్మణసహితస్సన్-ప్రతిగృహ్యస్వీకృత్య-మిథిలోపకంఠభువివిదేహానగరాం తికప్రదేశేజనకస్యయజనభవనంయజ్ఞశాలామభజతప్రావిశత్*విదేహామి థిలాపురీ-ఉపకంఠాన్తికాభ్యగ్రాభ్యాగాఅప్యభితోఽవ్యయమితిచామరః॥౧౫౨॥

మథమర్షపత్న్యాః।యస్మాద్గుణేనరజసావికృతింగతాసాకా కుత్స్నపాదరజసాప్రకృతింప్రపేదే॥ ౧౫౧॥ గ॥తస్మిన్నహల్య యాగౌతమేనచకృతమాతిథ్యం విశ్వామిత్రస్సరాజపుత్రః । ప్రతిగృహ్య మిథిలోపకంఠ భువిజనకయజనభవన మభజత ౧౫౨ ॥ గ ॥ తదనుజనకేనవిధివదభ్యర్చితేతస్మిన్నిమికులపు రోధాశ్శతానందోరఘునందనమేవమభాషత॥ ౧౫౩॥ వ॥ తి ష్ఠన్ పుత్రాహర్షవృత్త్యా మునిరగమద సావాశ్రమం బ్రహ్మ

తదన్వితి॥తదనుయజ్ఞశాలాప్రవేశానంతరం-తస్మిన్విశ్వామిత్రే- జనకేనరా జ్ఞావిధివత్-విధ్యర్హంయథాశాస్త్రమిత్యర్థః*తదర్హమితివతిప్రత్యయః- అభ్యర్చితేపూజితేసతి-నిమిర్నామరాజావిదేహానాంకూటస్థః- తత్కులపు రోధాఃతద్వంశపారంపర్యాగతపురోహితఃపురస్తాదేవరాజ్ఞోహితంధత్తే పురోధాఇతివిగ్రహః-పురోధాస్తుపురోహితఇత్యమరః-శతానందోగౌతమ పుత్రఃమునిఃరఘునందనంశ్రీరామంప్రత్యేవం వక్ష్యమాణప్రకారేణాభాషత అవోచత్-విశ్వామిత్రమాహాత్మ్యంవక్తుముపచక్రమఇత్యర్థః॥ ౧౫౩॥ తదే వవివృణోతి॥తిష్ఠన్నితి॥అసావయమితిహస్తనిర్దేశః-మునిర్మననశీలోవిశ్వామి త్రః।పుత్రాహర్షవృత్త్యాపుత్రవర్గయోగ్యవ్యాపారే-క్షాత్రాహేఽతిపారేక్షు త్రధర్మయోగ్యవ్యాపారేతిష్ఠన్-వర్తమానస్సన్- పురేతిశేషః-బ్రహ్మసూ నోరఃసిషస॰ఆశ్రమంతపోవనమగమత్ ।ప్రాగ - ఆశ్రమేఽకదా గా [illegible]

శేషః-అథతత్రఆశ్రమే-నిరవధినిమర్యాదం-షడ్రసోపేతంచతుర్విధమృష్టా
న్నపానాదిసమృద్ధతయానిర్వక్తుమశక్యమిత్యర్థః- ఆతిథ్యమతిథిసత్కారం-
లబ్ధ్వాప్రాప్యవసిష్ఠకృతమితిశేషః తతస్సురభేః కామధేనోః* సురభిర్గవిచస్త్రి
యామిత్యమరః ప్రాభవాత్సామర్థ్యాదిత్యేవమవేత్యజ్ఞాత్వా- సాసురభిస్తే
నవిశ్వామిత్రేణ-ప్రార్థితామహ్యమియందీయతామితివసిష్ఠముద్దిశ్యయాచి
తాభూత్-తదనుయాచ్ఞానంతరం-మునివరేమునిశ్రేష్ఠేవసిష్ఠే- నాభ్యుపే
తేధేనుందాతుమనంగీకృతవతిసతీత్యర్థః-నఞర్థస్యనశబ్దస్యసుప్సుపేతిసమాసః-
క్రోశంతీమార్తస్వరంకుర్వంతీంతాంధేనుంచకర్ష బలాత్కారేణనీతవాన్-త
తః ప్రచురబలజుషాఅత్యంతబలిష్ఠయాతయాధేన్వైవ- కాందిశీకోభయద్రు
తోబభూవ-మహాబలసంపన్నకామధేనువిదళితచతురంగబలస్సన్ పలాయి
తోభూదిత్యర్థః* కాందిశీకోభయద్రుతఇత్యమరః- తస్మైవేత్యత్రఏవకారో
వసిష్ఠవ్యవచ్ఛేదార్థకః - రాజాతపోబలేననవధ్యఇతిలేనోపేక్షితత్వాదితిభా

సూనోరాతిథ్యం తత్రలబ్ధ్వా నిరవధిసురభేః ప్రాభవాదిత్య
వేత్య। సా తేనప్రార్థితాభూత్తదను మునివరేనాభ్యుపేతే
చకర్ష క్రోశంతీంతాంతస్మైవప్రచురబలజుషాకాందిశీకోబ
భూవ ॥ ౧౫౮ ॥ ౫॥ బహుశస్తద్బలచకితస్యతపసాధిగతవి
విధాయుధనిగమస్యభూయోపి సురభినిమిత్తంసమారబ్ధసమ

వః* తదుక్తంశ్రీరామాయణే-కిష్కింధాకాండే* దుర్లభస్యచధర్మస్యజీవిత
స్యశుభస్యచ రాజానోవానరశ్రేష్ఠప్రదాతారోనసంశయః-తాన్నహింస్యా
న్నచాక్రోశేన్నాక్షిపేన్నాప్రియంవదేత్- దేవామానుషరూపేణచరంత్యేతే
మహీతలఇతి* స్రగ్ధరావృత్తంతదుక్తంకేదారేణ* మ్రభ్నైర్యానాంత్రయేణ
త్రిమునియతియుతాస్రగ్ధరాకీర్తితేయమితి॥ ౧౫౮ ॥ ఏవంభూతోపిపునర్యు
ద్ధార్థమేవప్రవృత్తఇత్యాహ॥ బహుశఇతి॥ బహుశఃబహువారం* బహ్వ
ల్పార్థాచ్ఛస్కారకాదన్యతరస్యామితిశస్ప్రత్యయః - తస్యాః కామధేనో
ర్బలాత్ శక్తేశ్చకితస్య భయసంభ్రాంతస్య * చకితంభయసంభ్రమ ఇత్యభి
ధానాత్ - తపసాతపోబలేన అధిగతాః ప్రాప్తావివిధాబహుప్రకారాఆ
యుధనిగమాధనుర్వేదాఖ్యశాస్త్రవిద్యాయేనతస్య-అతఏవసురభినిమిత్తంకామ
ధేనుప్రాప్త్యర్థం-భూయఃపునరపిసమారబ్ధసమరస్యఉపక్రాంతయుద్ధస్య-వి
శ్వామిత్రస్యేతిశేషః- దివ్యాస్త్రపరంపరామమానుషాస్త్ర॥ శేఱ౧. బహ.

దండేనబ్రహ్మ తేజోమయేనదండేన - నిరుంధన్ నివారయన్ మోఘీకుర్వన్నిత్యర్థః-అరుంధత్యేవజాయాయస్య అరుంధతీజానిర్వసిష్ఠః*జాయాయానిఙితినిఙాదేశః- అవతస్థేఽస్మిన్ ఖ్యేనస్థితవాన్ * సమవప్రవిభ్యస్స్థ ఇత్యాత్మనేపదం॥౧౫౫॥ తత ఇతి॥తత స్తదనంతరం- అయంవిశ్వామిత్రః జాతవ్యళీకః క్షత్రియబలేసముత్పన్నాప్రీతిస్సన్ *అళీకంత్వప్రియేనృత ఇత్యమరః-అథవా ఉత్పన్నదుఃఖః*వ్యళీకమనృతేదుఃఖే ఇతివైజయంతీ- అతఏవ క్షాత్రాత్ క్షత్రసంబంధినః తేజసః బలాత్ * తేజఃప్రభావేదీప్తౌచ బలఇత్యమరః - పరమత్యంతంబ్రాహ్మ్యంబ్రహ్మసంబంధ్యేవమహస్తేజో - మహీయోమహత్తరంప్రశస్తమితి యావత్ - ఇతినిశ్చిత్యనిర్ధార్య*తథాశ్రీరామాయణే* ధిగ్బలంక్షత్రియబలంబ్రహ్మతేజోబలంబలం - ఏకేనబ్రహ్మదండేనసర్వాస్త్రాణిహతానిమే ఇతితత్సిద్ధయేబ్రహ్మతేజఃప్రాప్త్యర్థం- దక్షిణస్యాందిశి-తీవ్రతరమత్యుగ్రంతప

రస్యదివ్యాస్త్రపరంపరాంబ్రహ్మదండేననిరుంధన్నరుంధతీ
జానిరవతస్థే॥ ౧౫౫॥ గ॥తతోఽయంజాతవ్యళీకః క్షాత్రాత్తేజ
సః పరంబ్రాహ్మ్యమేవమహో మహీయ ఇతినిశ్చిత్య - తత్సిద్ధి
యేదక్షిణస్యాందిశితీవ్రతరంతపశ్చచార॥ ౧౫౬॥ గ॥ అథసా
విత్రః క్షత్రియస్త్రిశంకుస్సశరీరస్వర్గసిద్ధిమభ్యర్థయమానో
వసిష్ఠేనప్రత్యాఖ్యాత స్తస్యపుత్రైర్మహోదయాదిభిర్ని
ర్బంధకుపితైర్దత్తచండాలభావ స్తమేనంశరణమభజత॥౧౫౭॥

శ్చచార ఘోరతరంతపోనిష్ఠో భూదిత్యర్థః॥౧౫౬॥అథేతి॥అథానంతరం-సావిత్రః సవితృవంశోద్భవః క్షత్రియః క్షత్రకులప్రసూతః* క్షత్రాద్ఘ ఇతిఘప్రత్యయః-విశేషణద్వయేనాప్యగృహీతురపరిత్యాజ్యత్వంసూచ్యతే - త్రిశంకూరాజాసశరీరః శరీరసహితస్సన్నేవ-స్వర్గసిద్ధింస్వర్గలోకప్రాప్తిం - అభ్యర్థయమానః సశరీరఏవాహంస్వర్గంయాస్యామీతియాచమానస్సన్నిత్యర్థః- వసిష్ఠేన గురుణాప్రత్యాఖ్యాతః-సశరీరస్వర్గగమనమశక్యమితినిరాకృతః-తథానిర్బంధకుపితైర్వ్యపష్టాభిరపివా గురుపుత్రైరహంసశరీరఏవస్వర్గంప్రాపణీయ ఇతిపునఃపునర్యాచ్ఞానిర్బంధజనితోపద్రవసంజాతకోపైర్మహోదయ ఏవ ఆదిర్యేషాం తై స్తస్యవసిష్ఠస్య పుత్రైర్దత్తచండాలభావోయస్యసతథోక్తః చండాలోభవేతిశప్తస్సన్నిత్యర్థః- తమేనంవిశ్వామిత్రంతపస్యంతంశరణమభజత తత్ప్రతిపక్షతయా అయంమాంపారం [illegible]

భూమిత్యర్థః॥౧౫౭॥తతఃకిమతఆహ॥అసావితి॥అసౌవిశ్వామిత్రోఽపి- తస్యత్రిశఙ్కోర్మనోరథపరిపూర్తయే-సశరీరస్వర్గప్రాప్తిరూపమనోరథంపరిపూరయితుమిత్యర్థః- ఏకంక్రతుంప్రాక్రమతకంచిద్యాగంప్రారబ్ధవానిత్యర్థః॥౧౫౮॥ తత్రేతి॥త్రిశఙ్కోస్సంబంధిని తత్రతస్మిన్క్రతౌ- బ్రాహ్మణేషుబ్రహ్మర్షిషు సమాగతేషువిశ్వామిత్రభయాదుపాగతేషుసత్సు- త్రిశఙ్కోర్నృపాత్*జుగుప్సావిరామేత్యాదినాపంచమీ- జుగుప్సయాశాఖాంతరంప్రవిష్టః- జాతిభ్రష్టోఽస్మత్పరిపంథినంశరణంగతశ్చండాలోఽయంయజమానః క్షత్రియశ్చయాజకస్తస్మాత్తత్రగమనమనుచిత మిత్యుత్పన్న మనస్సంకోచేనేత్యర్థః-అనాగతానసంప్రాప్తాన్-వసిష్ఠస్యపుత్రాన్- అయంవిశ్వామిత్రఃశాపేనశ్వభక్షకానకరోత్- యతోఽస్మదుపక్రాంతయాగంప్రతీర్ష్యయానసమాగతాస్తఇమేవసిష్ఠస్యపుత్రాఃశ్వమాంసభక్షకాభవంత్వితిశాపేత్యర్థః

గ॥ అసావపితన్మనోరథపరిపూర్తయేక్రతుమేకంప్రాక్రమత॥ ౧౫౮ ॥ గ॥ తత్రసమాగతేషుబ్రాహ్మణేషుజుగుప్సయా త్రిశఙ్కోరనాగతాన్వసిష్ఠపుత్రానయంశాపేనశ్వభక్షకానకరోత్ ॥ ౧౫౯ ॥ గ ॥ తతఃక్రతుభుజాం వర్గేపిస్వర్గాదనవతీర్ణే ॥ ౧౬౦ ॥ వ ॥ అయంమహాత్మాతపసాంప్రభావాదారోపయామాసదివంత్రిశఙ్కుమ్ । నీలాంబరం నిహ్ను

౧౫౯॥తతఇతి॥తతస్తదనంతరం-క్రతుంభుంజతఇతి క్రతుభుజః- తేషామింద్రాదిదేవానాంవర్గేసంఘేపి స్వర్గాదనవతీర్ణేజుగుప్సయైవఅనవతరతిసతి- హవిర్భాగాన్గృహీతుమితిశేషః॥ ౧౬౦॥ అయమితి॥ మహాత్మామహానుభావోఽయంతపసాంప్రభావాత్తపస్సామర్థ్యాత్-త్రిశఙ్కుస్దివంస్వర్గం- ఆరోపయామాసఆరోపితవాన్*రుహేర్ణ్యంతాల్లిట్రుహఃపోఽన్యతరస్యామితిపకారః గతిబుద్ధీత్యాదినాఅణికర్తుఃణౌకర్మత్వం-కీదృశంత్రిశఙ్కుం-నీలమంబరంవాసోవ్యోమచయస్యతం-ఏకత్రచణ్డాలాకృతిధారిత్వాదన్యత్రమేఘావరణజనితాంధకారవృతత్వాచ్చేతిభావః*అంబరంవాససివ్యోమ్నీతివిశ్వః-తథానిహ్నుతఃఆచ్ఛాదితఃరాజవేషోనృపస్నైపథ్యంచంద్రప్రకాశశ్చయస్యతం*రాజాప్రభౌనృపేచంద్రేయక్షేక్షత్రియశక్రయోరితివిశ్వః-అతఏవవర్ణానిషేధాత్ప్రావృట్కాలాథరాత్రాదవిశేషోవిశేషరహితోవేషోయస్యతం- అర్ధరాత్రతుల్యాకారమిత్యర్థః*స్త్రియాంప్రావృట్స్త్రియాంభూమ్ని వర్షాఇతి- అర్ధరా

త్రనిశీథౌ ద్వావితి చామరః- శ్లేషాలంకారః- ఇంద్రవజ్రావృత్తం॥ ౧౬౧॥ అపాతయదితి॥ తతస్తదనంతరం-శతంమన్యవః క్రతవో యస్య శతమన్యురింద్రః సంజాతమన్యుః చండాలంకిమితిస్వర్గమారోపితవానితి సముత్పన్నక్రోధస్సన్ * మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధీత్యమరః- స్వర్గముపాశ్రయంతం ప్రవిశంతమేనం త్రిశంకుమపాతయత్ పాతయామాస-తతోనంతరం-త్రిశంకుః పతమాన ఇతి శేషః-అస్యమహాత్మనో విశ్వామిత్రస్య-నియోగః శంకుంత్వమత్రైవతిష్ఠేత్యాజ్ఞారూపాలంబనయష్టివిశేషం- అవలంబ్యావష్టభ్య- గగనే ప్రతిష్ఠాం స్థితింలేభే ప్రాప పతన్నియోగావలంబేన అంతరిక్షే స్థితో భూదిత్యర్థః-మహాత్మానః-కింవాకర్తుం నశక్నువంతీతి భావః-ఉపజాతివృత్తం॥ ౧౬౨॥ తత ఇతి॥ తతః త్రిశంకోర్గగనప్రతిష్ఠాపనానన్తరం గీర్వాణగణప్రార్థనయా పురన్దరాదిబృన్దారకబృన్దయాచ్ఞయా-పరిత్యక్తం విసృష్టభువనాన్తరనిర్మాణకర్మాణం స్వర్గాన్తరరతరాజవేషం వర్ణానిశీథాదవిశేషవేషమ్॥ ౧౬౧॥ వ॥ అపాతయత్స్వర్గముపాశ్రయంతం సంజాతమన్యుశ్శతమన్యురేనమ్। తతోవలంబ్యాస్య నియోగశంకుం లేభే త్రిశంకుర్గగనే ప్రతిష్ఠామ్॥ ౧౬౨॥ గ॥ తతో గీర్వాణగణప్రార్థనయా పరిత్యక్తభువనాంతరనిర్మాణకర్మాణం తత్ర తపః ప్రత్యూహాః ప్రత్యుద్భూత ఇతి పశ్చిమాయాం దిశి పుష్కరే పుష్కలం తపశ్చరంతమము చనైవకర్మయేనతథా-తత్రదక్షిణస్యాం దిశి తపః ప్రత్యూహస్తపో విఘ్నః * విఘ్నోంతరాయః ప్రత్యూహ ఇత్యమరః - ప్రత్యుద్భూతస్సంజాత ఇతి పశ్చిమాయాం దిశి-పుష్కరే తీర్థవిశేషే- పుష్కలం సమగ్రం తపశ్చరంతమముం విశ్వామిత్రం-అంబరీషస్య మహారాజస్య యజ్ఞపశునాశనిమిత్తే-ప్రాయశ్చిత్తార్థం ప్రాయశ్చిత్తం నామ ప్రారబ్ధకర్మలోపజనితదురితనిరాకరణార్థమవశ్యకర్తవ్యకర్మవిశేషః-తదర్థం బహ్వీభిరనేకాభిశ్శతసంఖ్యాకాభిరిత్యర్థః-* ఓతో గుణవచనాదితిజీప్-గోభిర్మూల్యభూతాభిః క్రీత్వా గృహీత్వా-నరపశుతాం నీయమానః తత్ప్రాయశ్చిత్తస్య నరపశునివర్త్యత్వేన విధిబోధితత్వాదితి భావః-తావత్తదానీం-రుచికస్య రుచికనామ్నః కస్యచిద్దరిద్రబ్రాహ్మణస్య శునశ్శేపః శునశ్శేప నామా శున ఇవ శేపో యస్యేతి విగ్రహః * శేపపుచ్ఛలాంగూలేషు చేత్యలుక్ - మధ్యమపుత్రః- శునఃపుచ్ఛశ్శునోలాంగూల ఇత్యాఖ్యతృతీయపుత్రాపేక్షయా మధ్యమోయం పుత్రః - మధ్యే భవో మధ్యమః * మధ్యాన్మ ఇతి

మవ్ ప్రత్యయః పితాజ్యేష్ఠమవిక్రేయం మాతాచాహకనీయసం - విక్రీతంవ
ధ్యమంమన్యే రాజపుత్రనయస్వమామితి శ్రీరామాయణే తేనైవోక్తత్వాత్
శరణమయాచత ఆపన్నోహం మత్ప్రాణసంరక్షణం కుర్వితి ప్రార్థితవా
నిత్యర్థః - ననురుచికోయంబ్రాహ్మణఃతత్కథంస్వదగ్ధోదరపూరణాయ
పశ్వర్థంస్వపుత్రదానరూపంపాపంకృతవాన్ - కించ - ఆత్మా వై పుత్రనా
మాసీతిశ్రుతేః - పుత్రస్యాత్మరూపత్వాత్ ఆత్మహంతృత్వదోషప్రసంగాచ్చే
తిచేత్ - సత్యంబుభుక్షితస్యాస్యతాదృగ్వివేకశూన్యత్వాత్ ఉక్తంచ *త్యజే
త్క్షుధార్తామహిళాపిపుత్రంభుఙ్క్తేక్షుధార్తాభుజగీస్వమండం - బుభుక్షితఃకింన
కరోతిపాపంక్షీణానరానష్టగుణాభవంతి - అన్యచ్చ * అస్యదగ్ధోదరస్యార్థేకిం
నకుర్వంత్యసాంప్రతమితి - అతస్తథాకృతవానిత్యలమతిప్రసంగేన॥ ౧౬౩॥ త
తఃకింకృతవాన్మునిరిత్యతఆహ॥ అయమితి॥ అయమితిపురోవర్తినోనిర్దేశః భ
గవానుత్పత్తించవినాశంచేత్యుక్తలక్షణఃవిశ్వామిత్రఃనిజతనయవినిమయేన

మంబరీషయజ్ఞపశునాశప్రాయశ్చిత్తార్థంబహ్వీభిర్గోభిః క్రీ
త్వానగపశుతాంనీయమానస్త్వాద్రుచికస్య మధ్యమపుత్రశ్శు
నశ్శేపశ్శరణమయాచత॥ ౧౬౩॥ గ॥ అయంభగవాన్నిజతనయ
వినిమయేనరక్షితుమేనమున్ముఖః పరాఙ్ముఖేభ్యస్తేభ్యో హ
విష్యందాదిభ్యశ్శాపేనవసిష్ఠతనయదశాందత్వాగాథాద్వ

స్వపుత్రప్రత్యర్పణేన - ఏనంశునశ్శేపం రక్షితుం పాలయితుమున్ముఖః *సర్వ
కామసమృద్ధస్య హ్యశ్వమేధస్యయత్ఫలం తత్ఫలంలభతేత్రస్తే రక్షితే శరణా
గత ఇతిశరణాగత రక్షణేన మహాఫలశ్రవణాత్ నిజతనయార్పణే నాప్యేనం
పశుభావనిర్బంధాన్మోచయితుం కృతనిశ్చయస్సన్నిత్యర్థః - పరాఙ్ముఖే
భ్యః వినిమయానంగీకారేణ ప్రతికూలేభ్యః హవిష్యందః ఆదిర్యేషాంతే
భ్యోహవిష్యందప్రముఖేభ్యః - తేభ్యః నిజతనయేభ్యః - శాపేన వసిష్ఠత
నయదశాంశ్వభక్షకావస్థాం - దత్వావసిష్ఠతనయా ఇవశ్వమాంసభోజినో
భవంత్వితిశప్త్వేత్యర్థః * దశావర్తావవస్థాయామితివిశ్వః గాథాద్వయప్రీ
తాభ్యాం - గాథయోరింద్రోపేంద్రప్రసాదకసూక్తివిశేషయోర్ద్వయేనశు
నశ్శేపగీతేన - ప్రీతాభ్యాంసంతుష్టాభ్యామింద్రోపేంద్రాభ్యాం - యాగాధి
ష్ఠానదేవతాభ్యాం - అంబరీషంశునశ్శేపంచౌత్యభాసరిపూర్ణమనోరథాసం
పూర్ణాభిలాషౌ కారయామాసేన్ద్రోపేన్ద్రసంతోషోత్పాదనపూర్వకం

య్యజ్ఞస్యసాంగత్వాపాదనేనఅంబరీషమనోరథం-ప్రాణపరిత్రాణేనశునశ్శే
పమనోరథంచపూరయామాసేత్యర్థః॥౯౮॥తతఇతి॥తత స్తదనంతరం-త
పస్యంతంతపఃకుర్వాణంతపోనిష్ఠమిత్యర్థః.ఏనంవిశ్వామిత్రంమేనకాయా
మేనకాఖ్యాయాఅప్సరసస్సంగతఃసంగాత్*పంచమ్యా స్తసిః-తపోభంగ స్త
పోవిఘ్నఃకర్తా-చిరంబహుకాలంఅంగీచకారఅనుససార-మేనకాసంభోగ
తాత్పర్యేణచిరకాలమయంపరిత్యక్తనియమోభూదిత్యర్థః॥ ౯౯॥ పశ్చాది
తి॥ పశ్చాత్తదనంతరమయంవిశ్వామిత్రః- పశ్చాత్తాపేనకిమేతదసదాచరిత
మంగీకృతమిత్యనుతాపేనాభిభూతఃఆక్రాంతస్సన్నుత్తరేఉత్తరస్మిన్భూ
భృతిహిమవత్పర్వతే*పూర్వాదిభ్యోనవభ్యోవేతివికల్పాత్ స్మిన్నాదేశాభా
వః కౌశిక్యాస్తత్రత్యాయాఃస్వభగిన్యానద్యాస్తీరే-ఘోరమత్యుగ్రంతపశ్చ
చార-తథాచశ్రీరామాయణే*కౌశికీపరమోదారాప్రవృత్తాచమహానదీ-ది

యప్రీతాభ్యామింద్రోపేంద్రాభ్యామంబరీషం శునశ్శేపం
చ పరిపూర్ణమనోరథౌ కారయామాస॥౯౮॥ ౪॥ తత స్త
పస్యంతమేనం మేనకాసంగత స్తపోభంగశ్చిరమంగీ చకార॥
౯౯॥౪॥పశ్చాత్పశ్చాత్తాపాభిభూతోయముత్తరేభూభృతి
కౌశికీతీరే ఘోరంతపశ్చచార॥ ౧౦౦॥ ౪॥ తత్రజంభారిప్ర
హితాం రంభాంశైలీభవేతిశప్త్వా పూర్వస్యాందిశినిరస్తని

వ్యాపుణ్యోదకారమ్యాహిమవంతముపాశ్రితా-లోకస్యహితకామ్యార్థంప్ర
వృత్తాభగినీమమేతిశ్రీరామంప్రతిస్వేనైవోక్తం॥ ౧౦౦॥ తత్రేతి ॥ తత్ర హి
మవత్పర్వతే-జంభారిణాజంభాఖ్యదైత్యద్వేషిణేంద్రేణ-ప్రహితాంతపోవి
ఘ్నార్థంప్రేషితాంరంభామప్సరసః * స్త్రియాంబహుష్వప్సరసస్స్యుర్వే
శ్యాఊర్వశీముఖాః - ఊర్వశీమేనకారంభాఘృతాచీచతిలోత్తమే త్యమరః॥
శైలీశిలారూపాభవేతిశప్త్వా-శాపేనపాషాణావస్థాందత్వేత్యర్థః-పూర్వ
స్యాందిశిప్రాచ్యాం-నిరస్తనిశ్వాసంనిరుద్ధప్రాణసంచారంయథాతథా రేచక
పూరకకుంభకలక్షణప్రాణాయామసహితమిత్యర్థః - అముష్మిన్విశ్వామి
త్రేతపశ్చరతిమహోగ్రతపోనిష్ఠాపరతన్త్రేసతి-తపోగ్నేస్తపోరూపవహ్నే
రూష్మణాసన్తాపజనకజ్వాలయా-ఉద్విగ్నతావిహ్వలితామేఅమరాదేవా
స్తేషాంసఖాతత్సఖః-భయసంభ్రాంతాఖిలగీర్వాణసహితస్సన్నిత్యర్థః*రా
జాహస్సఖిభ్యష్టచ్- తామరసాసనోబ్రహ్మా- సన్నిధాయ సన్నిహితోభూ

త్వా-జితేంద్రియత్వాద్విషయప్రవృత్తిప్రతిరోధనశీలితేంద్రియగ్రామత్వా
ద్ధేతోః బ్రహ్మర్షిః సరసిజాతః వసిష్ఠోపిత్వత్ప్రతిపత్త్యపి భవంతమేవం బ్రహ్మ
ర్షిరసీతివ్యాహరతు వదతు- మదనుగ్రహేణేతి శేషః- తత్రైవ తవమనసి విద్యతే
ఇతిభావః-ఇతీత్థమభాషత॥౧౬౭॥ తతః కింతత్రాహ॥ అసావితి॥ అసౌ విశ్వామి
త్రః వసిష్ఠస్యనిర్దేశాన్నిరూపణాద్బ్రహ్మర్షిత్వం- ద్విజన్మనీ ఉత్పత్తికరా
భ్యాం యస్య సద్విజన్మా బ్రాహ్మణః ఉపనయసంస్కారాదుపనయనరూపసం
స్కారాద్బ్రహ్మవర్చసం యథా బ్రహ్మతేజ ఇవ- అవిందత అలభత॥ బ్రహ్మ
హస్తిభ్యాం వర్చస ఇతి అచ్ప్రత్యయః అత్ర యథాశబ్దః ఇవార్థకః- ఇవవద్వా
యథాశబ్దా ఇతి దండ్యాచార్యానుశాసనాత్ అతఏవోపమా॥౧౬౮॥ ఇతీతి।
ఇత్యుక్తప్రకారేణ- జనకస్యపురోధసా పురోహితేన శతానందేన-శ్లాఘితః
ప్రశంసితః-గాధిసూనుర్విశ్వామిత్రః-నృపతనయాభ్యాం సహ శ్రీరామలక్ష్మ

శ్వాసంతపశ్చరత్యముష్మిన్నూష్మణా తపోగ్నేరుద్విగ్నతామ
రసఖస్తామరసాసనస్సన్నిధౌ జితేంద్రియత్వాద్బ్రహ్మర్షి
రసి వసిష్ఠోప్యేవం వ్యాహరతు భవంతమిత్యభాషత॥౧౬౭॥ప॥
అసౌ వసిష్ఠనిర్దేశాద్బ్రహ్మర్షిత్వమవిందత। యథోపనయసం
స్కారాద్ద్విజన్మా బ్రహ్మవర్చసమ్॥౧౬౮॥ ఇతి జనకపురోధశ్శ్లా
ఘితో గాధిసూనుస్సహ నృపతనయాభ్యాం శర్వరీం తత్రనీత్వా

ణాభ్యాం సాకం-తత్ర యజ్ఞశాలాయాం-శర్వరీం రాత్రిం నీత్వా గమయిత్వా స
రసిజదయితాయ పద్మబాంధవాయ ఛాందసాయ ఛందోమయాయ-సంధ్యా
త్రయేపి క్రమేణ ఋగ్గాది వేదత్రయమయత్వాదితి భావః॥ తథాచ శ్రుతిః॥ ఋ
గ్భిః పూర్వాహ్ణే దివి దేవ ఈయతే-యజుర్వేదే తిష్ఠతి మధ్యే అహ్నః సామవే
నాస్తమయే మహీయత ఇతి-జ్యోతిషే సూర్యాయ-పుష్పదర్భాగ్రగర్భం పుష్ప
దర్భాంకురమిశ్రం-తథాభూతస్యైవ శాస్త్రచోదితత్వాదితి భావః-ఉక్తం
జ్ఞానవాసిష్ఠే-దత్వార్ఘ్యం కీర్ణకుసుమం ప్రణమ్యాశు ప్రదక్షిణైః- విష్ణుమాప
ద్విజో వా కైర్యరంభోదమివ చాతక ఇతి॥ అర్ఘ్యార్ఘం పూజార్థం ద్రవ్యమర్ఘ్యం
లాంజలిః* పాదార్ఘ్యాభ్యాం చేతి యత్ప్రత్యయః* మూల్యే పూజావిధావర్ఘ్యః-ష
ట్సుత్రిష్వర్ఘ్యమర్ఘార్థ ఇతి చామరః-విధివత్ విధ్యర్ఘ్యం యథాశాస్త్రమిత్యర్థః
తదర్హమితి వతి ప్రత్యయః- అదిశత్ దత్తవాన్- అత్ర శ్రుతిః * తదుహవా- ఏ
బ్రహ్మవాదినః పూర్వాభిముఖాస్సంధ్యాయాం గాయత్ర్యాభిమంత్రిత

ఆపడూర్ధ్వం విక్షిపంతి తా ఏతా ఆపో వజ్రీభూత్వా తా నిరఘ్నాగ్ం సిమం దేహా రుణేద్వీపే ప్రక్షిపంతీతి మాలినీవృత్తమ్॥౧౯॥ తదన్వితి॥ తదనన్వర్ఘ్యప్రదానా నంతరం-విశ్వామిత్రః రామలక్ష్మణయోః కర్మణోః నిరీక్షణకౌతుకాద్విలోక నకౌతూహలాద్ధేతోః* కౌతూహలం కౌతుకం చ కుతుకం చ కుతూహల మిత్య మరః- అనవరతపతితేన నిరంతరప్రసృతేన-వికచకువలయానా ముత్ఫుల్లనీలో త్పలానాం-నిచయేన సమూహేన-ఉపచీయమానా ప్రవర్ధమానా యా మేచక మరీచి శ్శ్యామలకాంతిః* కృష్ణే నీలాసితశ్యామకాలశ్యామలమేచకా ఇత్యమ రః-తస్యాః మలిమ్లుచేన పాటచ్చరేణ తిరస్కారణేనేతి యావత్ -తద్వన్నీలవర్ణే నేత్యర్థః-అత ఏవోపమా* ప్రతిరోధిపరాస్కందిపాటచ్చర మలిమ్లుచా ఇత్యమ ర్షః-పౌరనారీణాం పురసుందరీణాం-లోచనరోచిషా నయనకాంత్యా-కవచి తః సంవలితః నరపతేః పంథా నరపతిపథః రాజమార్గో యస్యాస్తాం* ఋక్పూ

విధివదదిశదర్ఘ్యం పుష్పదర్భాగ్రగర్భం సరసిజదయితాయ
జ్యోతిషే ఛాన్దసాయ॥ ౧౯ ॥ గ ॥ తదను జనకరాజధానీం
రామలక్ష్మణనిరీక్షణకౌతుకాదనవరతపతితేన వికచకువలయ
నిచయోపచీయమానమేచకమరీచిమలిమ్లుచేన పౌరనారీలో
చనరోచిషా కవచితనరపతిపథాం జనకరాజధానీం విశ్వామి
త్రః ప్రవిశ్య దశరథతనయావిత్థమభాషత॥౨౦॥గ॥అస్యాం ఖ
లు నగర్యామారబ్ధయజ్ఞస్య రాజ్ఞో జనకస్య భాగధేయాత్సీతా

రత్యాదినా సమాసాంతః-రాజానో ధీయంతే స్యామితి రాజధానీ-జనకస్య రా జధానీ జనకరాజధానీ మిథిలానగరీ తాం* కరణాధికరణయోశ్చేత్యధికరణా ర్థేల్యుట్ప్రత్యయః-ప్రవిశ్య దశరథతనయా శ్రీరామలక్ష్మణౌ ప్రతీదం వచనమ భాషత॥౨౦॥ తదేవాహ॥ అస్యామితి॥ అస్యాం నగర్యాం మిథిలాయాం-ఖలు శబ్దః ప్రసిద్ధార్థకః-భగవతీ పూజ్యా-రత్నాని మణయో గర్భే యస్యాస్సా రత్న గర్భా భూస్తథా* జగతీ రత్నగర్భా చేత్యమరః-ఆరబ్ధయజ్ఞస్యోపక్రాంతసవ నస్య-రాజ్ఞః హలముఖకర్షణేన యజ్ఞభూమిం శోధయతః ఇత్యర్థః- భాగధేయా ద్భాగాద్ధేతోః * దైవం దిష్టం భాగధేయం భాగ్యం స్త్రీ నియతిర్విధి రిత్యమరః- సీతా లాంగలపద్ధతిస్తజ్జన్యత్వాత్సీతేత్యన్వర్థసంజ్ఞా * సీతా లాంగూలపద్ధతిరి త్యమరః- సీతేతి నామధేయస్య నామ్నో భాజనం పాత్రం* నామరూపభాగ భ్యః స్వార్థే ధేయో వక్తవ్య ఇత్యుభయత్రాపి ధేయప్రత్యయః-కన్యారత్నం స్త్రై

ష్ఠాంకన్యకామిత్యర్థః-అజీజనత్ జనయామాసరత్నగర్భాయా స్తస్యాః రత్న జననంయుక్తమేవేతిభావః॥* జనేర్ణాచఙ్యుపధాయా హ్రస్వోభ్యాసదీర్ఘః

రత్నంశ్రేష్ఠేమణావితివిశ్వః* జాతౌజాతౌచయచ్ఛ్రేష్ఠం తద్రత్నమభి ధీయతఇత్యభిధానంచ॥౧౭౧॥ అస్యాఇతి॥అస్యాఃపురో౽మిథిలానగర్యాః-అ పరంఇతో౽న్యన్మాహాత్మ్యంమహానుభావత్వం- కింవర్ణనీయమస్తి-నకించిద త్యర్థః-కుతఃయతఃయస్మాత్కారణాత్॥ ౧౭౨॥ దేవ్యాఇతి॥ యస్యా దేవా భూదేవ్యాః- ఉదకానిధీయంతేఽస్మిన్నిత్యుదధిఃసముద్రః* ఉదకశబ్దస్యోదస ఙ్జ్ఞాయామిత్యుదకశబ్దస్యఉదాదేశః-వసనంవస్త్రం- తథాహాటకాద్రిస్స్వర్ణా చలః*స్వర్ణంసువర్ణంకనకంహిరణ్యంహేమహాటకమిత్యమరః- అల్పంపీఠంపీ ఠైవపీఠికా-ఉపవేశనపీఠం*గౌరాదిత్వాత్ జీష్ తతఃస్వార్థేకః కేణఇతిహ్రస్వః తథాసగరతనయానాంకపిలానలదగ్ధానాం స్వర్గమార్గ-ఏకబంధుఃముఖ్యస

నామధేయభాజనమజీజనత్కన్యారత్నం రత్నగర్భాభగవతీ
వసుమతీ॥ ౧౭౧॥ గ॥ అస్యాఃపురఃకిమపరంమాహాత్మ్యమ్॥
౧౭౨॥యతః॥ప॥దేవ్యాయస్యావసనముదధిఃపీఠికాహాటకా
ద్రిర్హారస్సిన్ధుస్సగరతనయస్వర్గమార్గైకబన్ధుః। క్రీడాశైలః
ప్రథమపురుషక్రోడదంష్ట్రైచతస్యాః సీతామాతుర్జగతిమిథి

హ్యాత్ స్వర్లోకప్రాపికేత్యర్థః- సింధుస్సరిత్ మందాకినీతియావత్- హారోము క్తాకలాపః* దేశేనదవిశేషేబ్ధౌసింధుర్నాసరితిస్త్రియామిత్యమరః - తథ ప్రథమపురుషః పురాణపురుషః విష్ణుః సచాసౌక్రోడోవరాహశ్చ తస్యద ంష్ట్రైదంతవిశేషశ్చక్రీడాశైలోవిహారాచలః- సర్వత్రాభూదితిశేషః- తస్యాః సీతాజనన్యాఃభూదేవ్యాఃజగతిజగత్సీత్యర్థః-మిథిలాంపరిచ్ఛిన్నతయా త్తమానాంమిథిలానగరీం-సూతికాగేహంసూతికాగృహమాహుఃబ్రువం యతఏవమపరిమేయానుభావాయాభూదేవ్యామిథిలాంసూతికాగేహంక యంత్యతో౽స్యామాహాత్మ్యంకిమన్యద్వక్తవ్యమస్తీత్యర్థః*బ్రువచ్చపంచాన మిత్యాదినాణలాదేశఃబ్రువఆహాదేశశ్చఅత్రోదధ్యాదిషూపరంజకత్వేనవ నత్వాదిరూపణాత్సమస్తవస్తువర్తిరూపకాలఙ్కారః*ఆరోపవిషయస్యసా దతిరోహితరూపిణః-ఉపరంజకమారోప్యమాణంతద్రూపకంమత మితిలక్ష ణాత్-తత్రతథావిధాయస్యాంమిథిలాయాంసాగరాంబరాదిమత్తయామహీ యస్యాభూదేవ్యాఅదెయత్వకథనాదధికాపభేదోలఙ్కారః॥తదుక్తం॥ అధ

రాఘేయయోరానురూప్యాభావోఽధికోమతఇతి - అయంచోక్తరూపకాను
ప్రాణితఇతిసంకరః- మన్దాక్రాన్తావృత్తం॥౧౭౩॥తత్రేతి॥తత్రమిథిలాయాం-
సీతోత్పత్తిసమయేజనకోరాజాపితాచ*తాతస్తుజనకఃపితేత్యమరః - సీతా
యావివాహార్థమమరైరింద్రాదిభిరపికిముతాన్యైరితిభావః-దుష్కరంకర్తుమ
శక్యం*ఈషద్దుస్సుష్విత్యాదినాఖల్ ప్రత్యయః- ధనుషఃహరకోదండస్య- ఆ
రోపణంఅవనమనం- పణంమూల్యంకల్పయామాసయోవాకోవాఇదంధను
రారోపయతితస్మైఇయంకన్యాదీయతేనత్వన్యస్మైఇతిప్రతిజ్ఞాతవానిత్యర్థః-
ఇదమభాషతేతిపూర్వేణసంబంధః*పణోద్యూతాదిషూత్సృష్టేభృతౌమూ
ల్యేధనేపిచేత్యమరః॥౧౭౪॥తతఇతి॥తతఃసీతావృత్తాంతకథనానన్తరం-మహ
ర్షిర్విశ్వామిత్రః-ఋషిలక్షణముక్తం-సుధర్మాసదృశీందేవసభాసమాం*స్యా
త్సుధర్మాదేవసభేత్యమరఃజనకరాజస్యసభామాస్థానంప్రపేదేప్రాప-తథా

లాంసూనికాగేహమాహుః॥ ౧౭౩॥ వ॥ తత్రసీతావివాహా
ర్థమమరైరపిదుష్కరమ్। జనకఃకల్పయామాసధనురారోప
ణంపణమ్॥ ౧౭౪॥ వ॥తతోమహర్షిర్జనకస్యరాజ్ఞస్సభాంసు
ధర్మాసదృశీంప్రపేదే।తౌచాపతుశ్చాపవిలోకలోలౌసచాప
కౌకోసలరాజపుత్రౌ ॥ ౧౭౫ ॥ ౫ ॥ తత్రవిధివదభ్యర్చితఃక
థితదశరథవృత్తాంతః కౌశికః కౌశికప్రముఖై రమరై రస్మ

చాపవిలోకలోలౌధనుర్దర్శనలాలసౌ-లోలుపోలోలుభోలోలోలంపటో
లాలసశ్చసఇతియాదవః-కుతఃచాపాభ్యాంసహసచాపకౌధన్వినౌ- ఇతిధను
ర్విద్యావిశారదత్వంసూచ్యతే-తేనసహేత్యాదినాబహువ్రీహిఃశేషాద్విభా
షేతికప్ ప్రత్యయః- తౌకోసలరాజపుత్రౌరామలక్ష్మణౌచఏతేనమహాకులీన
త్వాదిసకలగుణసంపత్తిస్సూచ్యతే-ఆపతుఃప్రాప్తవంతౌ-ఉపజాతివృత్తంల
క్షణంతూక్తం॥౧౭౫॥తత్రేతి॥తత్రసభాయాం-కుశవంశసంభూతత్వాత్ కౌశి
కోవిశ్వామిత్రః*కుశవంశసముద్భూతంకౌశికంరఘునందనఇతి శ్రీరామాయ
ణే-విధివద్యథాశాస్త్రమభ్యర్చితఃపూజితః-రాజ్ఞేతిశేషః- తథాకథితఃఉపవ
ర్ణితఃదశరథస్యవృత్తాంతోవంశప్రశంసాదివృత్తిర్యేనసతథోక్తస్సః*వార్తా
ప్రవృత్తిర్వృత్తాంతఇత్యమరః-తథాకౌశికప్రముఖైర్మహేంద్రాదిభిరమరైః-
మహేంద్రగుగ్గులూలూకవ్యాళగ్రాహిషుకౌశికఇత్యమరః - అస్మత్కులమ
హత్తరే అస్మద్వంశశ్రేష్ఠే దేవరాతేరాజ్ఞి- నిక్షిప్తంవిన్యస్తం విశేషతోవి

శేషాకారేణ- సీతాయాశ్శుల్కార్థం-వివాహమూల్యార్థం- తదారోపణస్యైవసీతాప్రదానమూల్యత్వాదితిభావః* శుల్కో స్త్రీప్రధనేపిచేత్యమరః- మయారక్షితంగుప్తమిదంధనురితి శేషః-ఇత్యుక్త్వా- ఇత్యనైవగమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః-జనకేనప్రదర్శితస్యచాపస్యారోపణాయఅవనమనాయరామమాదిదేశఆజ్ఞాపయామాస - నన్విశ్వరేణధనుర్దేవరాతేన్యాసభూతతయానిక్షిప్తమితిరామాయణాదాశ్రూయతే-అత్రేంద్రాదిభిరితికథమేతత్సంగచ్ఛతఇతిచేత్- సదేవేభ్యోధనుషిదిత్సితేతదానీమైతైర్దేవైస్సన్నికర్షంగత్వాస్వయంగృహీతుంభీతైరస్మదర్థేఽస్య దేవరాతస్యదేహీతిప్రార్థితస్సతస్యహస్తేదత్తవానితినకోపివిరోధః॥౧౮॥ తతఃఆదేశానంతరం॥రామఇతి॥ రామేబాహుబలంనిజభుజబలంవివృణ్వతిప్రకటయతిసతి-ధనుర్వంశేకేవలంధనూరూపవేణుదండ ఏవగుణారోపణంమౌర్వీయోజనం శౌర్యాద్యర్పణంచమాభూత్ నాసీత్-అత్రమాఙోనఞర్థత్వాన్మాఙిలుఙితిలుఙాశీరర్థత్వావ

తత్కాలమహత్తరేదేవరాతేవినిక్షిప్తంవిశేషతస్సీతాశుల్కార్థం
మయారక్షితమిదమితిజనకేనప్రదర్శితస్య చాపస్యారోపణా
యరామమాదిదేశ॥ ౧౮॥ ప॥తతః॥ రామేబాహుబలంవివృ
ణ్వతిధనుర్వంశేగుణారోపణం మాభూత్కేవలమాత్మనాతి

కాశఃకింత్వాత్మనాస్వేనతిలకితేసంజాతతిలకేఅలంకృతఇత్యర్థః - అత్రస్వస్యారతీర్ణత్వాదితిభావః *తదస్యసంజాతంతారకాదిభ్యఇతజితీతచ్ప్రత్యయః-తారకాదిరాకృతిగణః- వైకర్తనేవికర్తనసంబంధినివంశేసూర్యకులేపి* వంశోవేణౌకులేపిచేతివిశ్వః-గుణారోపణమభూదితివిరోధస్య శౌర్యాదిగుణసమర్పణమభూదితిపరిహారాద్విరోధాభాసః- ఇతరవంశజైఃరాజభిఃధనుషోనారోపితత్వాత్సూర్యవంశావతంసేనశ్రీరామేణారోపితత్వాదితితద్వంశస్యమహతీప్రతిష్ఠాసంపాదితేత్యర్థః* మౌర్వ్యాంద్రవ్యాశ్రితేసత్వశుక్లసంధ్యాదికేగుణఇత్యుభయత్రాప్యమరః - కించతద్ధనురేవనితరామతిశయేనకృష్టంమాభూత్ కింతుపరమత్యంతంద్రుతంశీఘ్రం-సీతామనోప్యాకృష్టమభూత్-ధనురాకర్షణస్యైవతన్మనస్సమాకర్షణహేతుత్వాదితిభావః-తథాతస్యకేవలంధనుషఏవభంగోవిభేదోమాభూత్ కింతుక్షితిభుజాంరాజ్ఞాందోస్తంభసంభస్యదోర్దండకైతవబలాడంబరస్యచ*దంభస్తుకైతవేకల్కఇతివిశ్వః-భంగోభూత్ భగ్నంధనుఃదృష్ట్వారాజానోనిర్వాపితనిజభుజగర్వాబభూవురి

త్యర్థః-శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం॥ ౧౭౭॥ రామేతి॥ రామాకర్షణేనశ్రీరామక ర్తృకాకర్షణేన-భగ్నంవిదళితంయత్కార్ముకంతస్మాద్భవతీతితథోక్తేన-తథా రోదసీద్యావాభూమీరుణద్ధ్యావృణోతీతిరోదోరుధా*అన్యేభ్యోపిదృశ్యతఇ తిక్విప్ సర్వవ్యాపినేత్యర్థః*ద్యావాభూమీచరోదసీఇత్యమరః ధ్వానేనధ్వ నినాకర్త్రా)- దృప్తామదోద్రిక్తాయేక్షత్రాఃక్షత్రియాః- అత్రజాతివాచినాక్ష త్రశబ్దేనతజ్జన్యాః క్షత్రియాలక్ష్యంతె తేషాంయశఏవసి తచ్ఛదకులంహంస శ్రేణీతిరూపకంతస్మిన్విషయే*హంసాస్తుశ్వేతగరుతఇత్యమరః-జీవనస్యజల స్యమూతఃపుటబంధోజీమూతోమేఘః * మూతబంధనేపృషోదరాదిత్వా త్సాధుః*జీమూతౌమేఘపర్వతానిత్యభిధానాత్.జీమూతనాదేనజలధరగర్జి తేనేవాచరితంజీమూతనాదాయితంతస్యతన్నివారకత్వాదితిభావః*కర్తుఃక్య ఙ్సలోపశ్చ-తతఃభావేక్తఃఅకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘఇతిదీర్ఘఃఏవముత్తర

లకితేవంశేపివైకర్తనే।ఆకృష్టంనితరాంతదేవనపరంసీతామ నోపిద్రుతంభంగస్తస్యనకేవలం క్షితిభుజాం దోస్తంభదంభ స్యచ॥౧౭౭॥వ॥ రామాకర్షణభగ్నకార్ముకభువాధ్వానేన రోదోరుధా దృప్తక్షత్రయశస్సితచ్ఛదకులే జీమూత నాదా యితమ్। వీరశ్రీప్రథమప్రవేశసమయేపుణ్యాహఘోషాయి తం సీతాయాఃకిలమానసేపరిణయే మాంగల్యతూర్యాయిత మ్॥ ౧౭౮॥ వ ॥ నవఃకఠినకర్షణత్రుటితచాపజన్మాక్షణాద్ది

త్రాపియోజ్యం - తథావీరశ్రియోవీరలక్ష్మ్యాః - ప్రథమప్రవేశసమయేప్ర థమప్రవేశకాలే*సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిదఇత్యమరః - పు ణ్యాహఘోషేణస్వస్తివాచనరవేణేవాచరితంపుణ్యాహఘోషాయితంపు ణ్యంచతదహశ్చపుణ్యాహమితివిశేషణసమాసః రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితిటచ్- పుణ్యసుదినాభ్యామహ్నఃక్లీబతేతిక్లీబత్వం - తథాసీతాయామైథిల్యాఃమా నసేమనసిప్రవర్తమానఇత్యర్థః- పరిణయేవివాహవిషయేమాంగల్యతూ ర్యేణమాంగల్యార్థంతూర్యధ్వనినేవాచరితంమాంగల్యతూర్యాయితంకిలే తిసంభావనాయాం*వార్తాసంభావ్యయోఃకిలేత్యమరఃలుప్తోపమాలంకారః వృత్తంపూర్వవత్॥౧౭౮॥నవఇతి॥కఠినకర్షణాద్దృఢాకర్షణాద్ధేతోఃత్రు టితఃభగ్నఃయశ్చాపఃతస్మాజ్జన్మయస్యసతథోక్తఇతివ్యధికరణబహువ్రీహిః- అవజ్జ్యోబహువ్రీహిః-వ్యధికరణోజన్మాద్యుత్తరపదఇతివామనః-క్షణాదతిశీ

ఘుం దిశాం ద్విరదఘీంకృతైః దిగ్గజఘీంకారైః హేతుభిః స్వభయజనితైరేవేతిభావః కృతో విహితః హరిత్పతిస్వాగతః దిగీశ్వరకర్తృక శోభనాగమనప్రశ్నో యస్య సతథోక్తః- అతివేగేనదిగంతవ్యాపీత్యర్థః- నవః అభూతపూర్వః- తారధ్వనిః-జగద్భ్రమణకౌతుకాత్ లోకసంచారకౌతూహలాద్ధేతోః-ఉచ్ఛలితా ప్రవృత్తా రామస్యకీర్తిరేవాంగనేతిరూపకం- తస్యాః ప్రయాణపటహధ్వనిం యాత్రారంభభేరీభాంకారం- ప్రథయతిస్మ ప్రకటయతిస్మ తాద్రూప్యమవాపేత్యర్థః॥ అత్ర రవఃకరణేతి - ద్విరదఘీంకృతైరితి - తారాధ్వనీతి చ పాఠోఽస్యత్ర దృశ్యతే తదా తారాధ్వని ఆకాశ ఇతి వ్యాఖ్యేయం - దిశాంద్విరదేత్యత్ర ఏకదేశాన్వయ ప్రసక్త్యా దిశాద్విరదేతి పాఠో యుక్త ఇతి ప్రతిభాతి * అత్ర ధనుర్భంగజనితధ్వనౌ పటహధ్వనిత్వారోపణాద్రూపకాలంకారః- తథాన్యనిష్ఠే ఘీంకృతే స్వస్యకర్తృకస్వాగతత్వరూపణాద్వ్యధికరణరూపకమిత్యనయోర్నైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః- పృథ్వీవృత్తం- జసౌజస

శాంద్విరదఘీంకృతైః కృతహరిత్పతిస్వాగతః। జగద్భ్రమణకౌ
తుకోచ్ఛలితరామకీర్త్యంగనాప్రయాణపటహధ్వనిం ప్రథయ
తిస్మ తారధ్వనిః॥ ౧౭॥ గ॥ తత్ర దశరథస్సీతాపరిణయవిహిత
నిర్ణయజనకప్రహితదూతాహూతస్సన్ పురోహితాభ్యుపగ
మాన్మిథిలాముపాగమత్॥ ౧౮॥ ప॥ యత్కీర్తిస్తిలకాయ

యలావసుగ్రహాయతిస్మ పృథ్వీగురురితిలక్షణాత్॥ ౧౭॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్సమయే-దశరథః సీతాపరిణయే సీతావివాహే- విహితనిర్ణయే సకృతనిశ్చయే న సమౌ నిర్ణయనిశ్చయావిత్యమరః-జనకేన ప్రహితాః ప్రేషితా యే దూతాః ప్రేష్యాః తైరాహూతస్సన్ - పురోహితాభ్యుపగమాద్వసిష్ఠాంగీకారాత్ * అంగీకారోఽభ్యుపగమ ఇత్యమరః-మిథిలాముపాగమత్॥ ౧౮॥ తమేవ దశరథం వర్ణయతి॥ యదితి॥ యస్య దశరథస్య కీర్తిః దానక్షాత్రోద్భవా సమాఖ్యా- సురవధూనాం దేవతాస్త్రీణాం సంగీతగోష్ఠీసంగీతప్రస్తావః - తస్యాముఖం ప్రారంభః స ఏవ ముఖం వక్త్రమితిశ్లిష్టరూపకం- తస్మిన్ * ముఖం ప్రధానే ప్రారంభే వక్త్ర ఇతి నానార్థరత్నమాలా- తిలకాయతే తిలకో భూషణవిశేషస్స ఇవాచరతి - సురవధూనామపి గేయాంతరాపేక్షయా ప్రథమత ఏవ వర్ణనయోగ్యో భవతీత్యర్థః॥ కర్తుః క్యఙ్ సలోపశ్చేతి క్యఙ్ - అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘ ఇతి దీర్ఘః* తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణి విశేషకః - ద్వితీయం చ తురీ

యంచ నస్త్రియామిత్యమరః-తథా యేన దశరథేన-ఆద్యః పుమాన్ పురాణపురుషో విష్ణుః పితాస్యాస్తీతి పితృమాన్ సమభూదితి శేషః-శ్రీరామరూపేణాస్య తద్గృహసంభూతత్వాదితి భావః-ఏతేనాస్య మహాభాగ్యసంపత్తిః సూచ్యతే- యేన దశరథేన నాన్యేనేత్యేవకారార్థః - వసుమతీ పృథివీ-సురాజాస్య అస్తీతి రాజన్వతీ సురాజ్ఞీ అభూత్ * సురాజ్ఞి దేశే రాజన్వాన్ ఇత్యమరః * రాజన్వాంత్సౌరాజ్య ఇతి నిపాతనాత్సాధుః * ఉగితశ్చేతి జీప్ తథా యస్య వీరస్య దశరథస్యోన్ముఖం అభిముఖం యథా తథా ప్రేంఖంత్యో వాయువశాచ్చలంత్యః యాః స్యందనకేతనాంబరదశాః రథనిబద్ధధ్వజపతాకాంచలాని తాసాం సందర్శనాత్సవ్యగ్దర్శనాద్ధేతోః * వస్త్ర్యవస్థాంశుకాంశేషు దశేతి రత్నమాలా-ఇందతీతీంద్రః * ఇది పరమైశ్వర్యే పరమైశ్వర్యసంపన్నః పాకశాసనః-ఉపేంద్రేత్యాదినా ఔణాదికో రప్రత్యయః- సంగరసంకటేషు దేవాసురయుద్ధసంమర్దేషు * అథ ప్రతిజ్ఞా

తే సురవధూసంగీతగోష్ఠీముఖే యేనాగ్ర్యః పితృమాన్పుమాన్వ
సుమతీ యేనైవ రాజన్వతీ। ఇంద్రస్సంగరసంకటేషు విజయశ్రావీ
రస్య యస్యోన్ముఖ ప్రేంఖత్స్యందనకేతనాంబరదశాసందర్శ
నాద్దుర్దశామ్॥౧౮౧॥ ప॥ జనకస్స్వకనీయాంసమాజుహావ కుశ
ధ్వజమ్। హత్వా యుధి సుధన్వానం సాంకాశ్యే స్థాపితం పురే॥
౧౮౨॥ గ॥ తదను తాభ్యామభ్యర్చితస్స పురోహితో దశరథస్త

జిసం విదాపత్సు సంగర ఇత్యమరః-దుర్దశాం దురవస్థాం విజహౌ శాతత్యాజ- ఇంద్రస్యాప్యాశాస్యపౌరుష ఇతి భావః-సోయం దశరథః మిథిలాం గమదితి పూర్వేణ సంబంధః-తిలకాయత ఇత్యత్ర లుప్తోపమా-సా చోక్తరూపకేణ సంకీర్యతే-శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం ౧౮౧॥ జనక ఇతి॥ జనకో రాజా స్వస్య కనీయాంసం అనుజనమిత్యర్థః* జఘన్యజే స్యుః కనిష్ఠ యవీయోవరజానుజా ఇత్యమరః* యువాల్పయోః కనన్యతరస్యామితి వికల్పాత్కనాదేశః-తథా యుధి యుద్ధే సుధన్వానం నామ రాజానం హత్వా సాంకాశ్యే సాంకాశ్యాఖ్యే సుధన్వపట్టణే- స్థాపితం ప్రతిష్ఠాపితం-కుశధ్వజమాజుహావ తత్పుత్రికయోరపి వివాహమహోత్సవం కర్తుమాకారయామాసేత్యర్థః॥ ౧౮౨॥ తదన్వితి॥ తదను తదనంతరం - తాభ్యాం జనక కుశధ్వజాభ్యాం-అభ్యర్చితః యథార్హం పూజితస్స పురోహితస్స వసిష్ఠో దశరథస్తత్ర తస్మింత్సమయే- పుత్రాణాం శ్రీరామాదీనాం చతుర్ణాం కుమారాణాం-గోదానమేవ మంగళం సిద్ధ్యర్థమకారయత్ స- విప్రః హాదిష్టాం గత్వా సకృ

తవానిత్యర్థః*గౌర్వాదిత్యేబలీవర్దేక్రతుభేదర్షిభేదయోః-స్త్రీతుస్యాద్దిశిభార
త్యాంభూమౌచసురభావపి-నృస్త్రియోఃస్వర్గవజ్రాంబురశ్మిదృగ్బాణలోమ
స్వితి కేశవః-గావోలోమానికేశాః-దీయంతేఖండ్యంతేఇతివ్యుత్పత్త్యాగోదా
నంనామబ్రాహ్మణాదీనాంషోడశాదిషువర్షేషుకర్తవ్యంకేశాంతాఖ్యంకర్మో
చ్యతే-తదుక్తంమనునా*కేశాన్తంషోడశేవర్షేబ్రాహ్మణస్యవిధీయతే-రాజన్య
బంధోర్ద్వావింశేవైశ్యస్యద్వ్యధికేతతఇతి*వేదానధీత్యవేదౌవావేదంవాపి
యథాక్రమం-అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యోగృహస్థాశ్రమమావసేదితి॥౧౮౩॥జగ్రా
హేతి॥రఘోర్గోత్రాపత్యంపుమాన్ రాఘవఃశ్రీరామః-తాతస్యపితుర్దశరథ
స్యఆదేశేనఆజ్ఞయా* తాతస్తుజనకఃపితేత్యమరః - జనకాద్ధాతుఃసీతాం- అన
లోహుతాశనః-ఆమ్నాయశాసనేనశ్రుతిచోదనయా-'యజమానాద్యజనశీ
లాద్గృహస్థాత్*యజతేస్తాచ్ఛీల్యేశానచ్- ఆనేముగితిముగాగమః- అర్చాం
హోమాదిసత్క్రియామివ-జగ్రాహగృహీతవాన్ పరిణీతవానిత్యర్థః- బిం

త్రపుత్రాణాంగోదానమంగళం నిర్వర్తయామాస॥౧౮౩॥
ప॥ జగ్రాహజనకాత్సీతాం తాతాదేశేనరాఘవః। ఆమ్నా
యశాసనేనార్చాంయజమానాదివానలః । ఆశ్చర్యమేతత్॥
౧౮౪॥ప॥ గుణమనిమిషచాపేకంచిదారోప్యసీతాంకుశికత

బప్రతిబింబభావేనఉపమాలంకారః- ఆశ్చర్యమేతత్ ఏతదాశ్చర్యమద్భుతం॥
౧౮౪॥కింతదిత్యతఆహ॥గుణమితి॥రామభద్రఃశ్రీరామః-అత్రభద్రశబ్దప్రయో
గఃసకలకల్యాణస్వరూపత్వాత్ వివాహకర్మదీక్షితత్వాచ్చేత్యవగంతవ్యం*
శ్వఃశ్రేయసంశివంభద్రం కల్యాణంమంగళంశుభమిత్యమరః- కుశికతనయవా
క్యాద్విశ్వామిత్రనియోగవచనాత్-ననిమిషంతీత్యనిమిషాదేవాః * పచాద్య
చ్-తేషాంచాపేమూర్తత్వాన్నిక్షేపణార్హ ఇతిభావః-కంచిదేకంగుణంమౌ
ర్వీంవిద్యాదిష్వేకతమంగుణంచేతిగమ్యతే-ఆరోప్యనిక్షిప్య- సీతామగ్రహీత్
గృహీతవాన్-తదనుసీతాగ్రహణానంతరం - తస్యశ్రీరామస్య అనుపశ్చాజ్జ
న్మయస్యానుజన్మాలక్ష్మణోపి-మైథిలేంద్రస్యజనకస్యచిత్తేఅమూర్తత్వాన్ని
క్షేపణానర్హేపీతిభావః-నిహితాఃపరనియోగంవినైవనిక్షిప్తాఃబహవోఅనే
కేగుణాఃవిద్యావినయాదయోమౌర్వ్యశ్చయేనసతథోక్తస్సన్-ఊర్మిళాంజ
నకస్యౌరసీంకన్యామగ్రహీత్ ఉక్తరీత్యా- శ్రీరామస్యసీతాగ్రహణంయుక్తం
లక్ష్మణస్యోర్మిళాగ్రహణమేవఆశ్చర్యమిత్యర్థః - దురారోపహరచాపా

రోపణాదమానుషవీర్యవత్త్వాంనిరీక్ష్యజనకః శ్రీరామాయసీతాంవీర్యశుల్కాం దదౌ-వీర్యవినయాదిసకలసద్గుణసంపన్నతయా యోగ్యతామాలోచ్యలక్ష్మ ణాయఊర్మిళామితిపరమార్థః-నాత్రవ్యుత్క్రమవివాహదోషః భిన్నోదరత్వాత్తేషాం* పితృవ్యపుత్రసాపత్న్యపరనారీసుతేషుచ - వివాహోపనయాదౌతునభవేత్సాహిదూషణీ * గుణోప్రధానేరూపాదౌ మాగ్న్యాం సూదేవృకోదరే - స్తంభసత్వాదిసంధ్యాదివిద్యాదివినయాదిష్వితివిశ్వః- అత్ర ఉపమానాచ్ఛ్రీరామాదుపమేయస్యలక్ష్మణస్యాధిక్యప్రతీతేః వ్యతిరేకాలంకారః* ఉపమానాద్యదన్యస్యవ్యతిరేకస్సఉచ్యత ఇతిలక్షణాత్- సచోక్తశ్లేషానుప్రాణితఇతిసంకరః-మాలినీవృత్తం॥౧౮౫॥తత ఇతి॥ తతః రామలక్ష్మణవివాహానంతరం-భరతశత్రుఘ్నౌ-కుశధ్వజస్యజనకానుజస్య-నియోగతః నిదేశాత్ పంచమ్యాస్తసిః - నియోజితావితిపాఠేకుశధ్వజేననియోజితౌ మదీయంకన్యాద్వయంయథాయోగ్యంప్రతిగృహ్యాతామితినియుక్తౌసంతౌ-మాం

సయవాక్యాదగ్రహీద్రామభద్రః।తదనుతదనుజన్మామైథిలేంద్రస్యచిత్తే నిహితబహుగుణ స్సన్నూర్మిళాం లక్ష్మణోపి॥

౧౮౫॥ ప॥తతోభరతశత్రుఘ్నౌ కుశధ్వజనియోగతః।మాండవీశ్రుతకీర్తిభ్యామభూతాంగృహమేధినౌ॥౧౮ ॥ గ॥అథదశ

డవీశ్రుతకీర్తిభ్యాంగృహమేధినౌగృహస్థావభూతాం- మాండవీశ్రుతకీర్త్యాఖ్యేకుశధ్వజపుత్ర్యౌక్రమేణభరతశత్రుఘ్నౌ పరిణీతవంతావిత్యర్థః - గృహైర్దారైర్మేధతేసంగచ్ఛతేఇతిగృహమేధినౌ*దారేష్వపిగృహాఇత్యమరః- జాయాచగృహిణీగృహాఇతిహలాయుధశ్చ* మేధృసంగమఇతిధాతోర్ణినిః॥౧౮౬ అథేతి॥ అథతనయవివాహానంతరం-దశరథః కృతవివాహైర్వివాహితపరిణయైర్నవోఢాసంగతైరిత్యర్థః-తనయైస్సహరామాదిభిస్సాకం - విదేహేభ్యః జనపదేభ్యః* పంచమీవిభక్తఇతిపంచమీ - ప్రతినివర్తమానః నిజరాజధానీంప్రత్యావృత్తస్సన్ సంవర్తసమయేప్రళయకాలే*సంవర్తః ప్రళయః కల్ప ఇత్యమరః - సముజ్జృంభితో జాజ్వల్యమానో యోహుతవహోగ్నిస్తద్వద్దుస్సహస్సోఢుమశక్యోయోరోషః సయస్యతం- అతఏవభీషణోభయంకరోదుర్వారోనివారితుమశక్యశ్చపరాక్రమః భుజబలంయస్యతం - భీషణేత్యత్ర*భీస్మ్యోర్హేతుభయఇతిషుక్-తథాతుత్రవర్గస్యక్షత్రియనివహస్య- గర్వసర్వంకషా అహంకారనిరాసికాయాపరశ్వధధారా*ద్వయోః కుఠారస్స్వధితిః పు

రశుశ్చ పరశ్వథ ఇత్యమరః-తదధీనా తదాయత్తా తన్నిష్పాదితేతి యావత్ యా రుధిరధారా రక్తప్రవాహస్తయా కల్పితమనుష్ఠితం పితృతర్పణం యేన తం తథోక్తం- సప్రతిజ్ఞం త్రిస్సప్తకృత్వః క్షత్రియాన్ నిజకుఠారేణ నిహత్య తదీయ రుధిరేణ పితృనివాపాఞ్జలిం కృతవన్తమిత్యర్థః-సర్వఙ్కషేత్యత్ర*సర్వకూలాభ్రకరీషేష్వితి కషప్రత్యయః-అరుర్ద్విషదిత్యాదినా ముమాగమః-దర్పశ్శౌర్యాదిమదః తద్వతామగ్రేసరమతిమదోద్ధతమిత్యర్థః - ఉగ్రప్రతాపినం ఆజ్ఞాదణ్డప్రతిజ్ఞాదణ్డాభ్యాం ప్రచణ్డప్రతాపమిత్యర్థః- యద్యపి నకర్మధారయాదితి కర్మధారయాన్మత్వర్థీయప్రత్యయో నోపపద్యతే తథాప్యనుద్వేగకరత్వాత్సర్వధనీ సర్వకేశీత్యాదివన్మత్వర్థీయో నిరోద్ధవ్యః- తథా తపస్సముచితం తపశ్చర్యానుకూలం వల్కలం వృక్షత్వఙ్నిర్మితవస్త్రం వసానమాచ్ఛాదయన్తం*వస ఆచ్ఛాదన ఇతి ధాతోశ్శానచ్ -తథాపి వాసనావశాత్ - క్ష

రథస్తనయైస్స్వహస్తకృతవివాహైర్విదేహేభ్యః ప్రతినివర్తమానః సంవర్తసమయ సముజ్జృమ్భిత హుతవహదుస్సహరోషం భీషణదుర్వారపరాక్రమం క్షత్రవర్గగర్వసర్వఙ్కష పరశ్వథ ధారాధీనరుధిర ధారాకల్పితపితృతర్పణం దర్పవతామగ్రేసరముగ్రప్రతాపినం తపస్సముచితం వల్కలం వసానమపి వాసనావశాదనతిపరిముషిత యుద్ధశ్రద్ధం మధ్యేమార్గం భార్గవం మునిం రామమద్రాక్షీత్ ॥ ౧౮౭ ॥ గ॥ అప్రాక్షీచ్చతన్ని

త్రియక్షేత్రజననసంస్కారవశాదనతిపరిముషితా అత్యన్తానపహృతా యుద్ధశ్రద్ధా యుద్ధాదరో యస్య తం*ఇదం బ్రాహ్మ్యమిదం క్షాత్రం శాపాదపి శరాదపీతి వచనాదితి భావః-మునిం మననశీలం భార్గవం భృగువంశోద్భవం రామం జామదగ్న్యం-మధ్యేమార్గం * పారే మధ్యే షష్ఠ్యా వేత్యవ్యయీభావః-తత్సన్నియోగాదేకారాన్తత్వం చ మధ్యశబ్దస్య - అద్రాక్షీత్ దృష్టవాన్ * దృశేర్లుఙి ఇరితో వేతి వికల్పాదఙ్భావపక్షే సిచి వృద్ధిః న దృశేరితి క్వాదేశాభావః॥ ౧౮౭

అప్రాక్షీదితి॥ తస్య భార్గవస్య నిరీక్షణాదేవ నతు వ్యాపారాదిత్యేవకారార్థః ప్రక్షీణహర్షోపి నిహతానన్దోపి-మహర్షిభిస్సమం వసిష్ఠాదిమహర్షిభిస్సాకం సపర్యాం పూజాం* పూజా నమస్యాపచితిస్సపర్యార్చార్హణాస్సమా ఇత్యమరః-విధాయ కృత్వా - అవశ్యకర్తవ్యత్వాత్కాలోచితత్వాచ్చేతి భావః హే ఆర్య శీలసత్వస్వభావసంపన్నేతి భయభక్తిభ్యామామన్త్రణం - కుశలమితి

కామః-ఇత్యప్రాక్షీత్ పృష్టవాన్* బ్రాహ్మణం కుశలం పృచ్ఛేత్ క్షత్రబంధుమ
నామయమితి స్మరణాత్ - దర్శనసముచ్చయార్థకశ్చశబ్దః* ప్రశ్నోనుయో
గః పృచ్ఛా చేత్యమరః॥ ౧౮౮॥ తతః కిమిత్యత ఆహ॥ అథేతి॥ అథ కుశలప్రశ్నా
నంతరం-భృగుపతిర్భార్గవరామః ప్రసన్నాం ప్రసాదగుణసంపన్నాం శ్రావ్యా
మిత్యర్థః- తాం పూర్వోక్తాం దశరథస్య వాణీం వచనమశృణ్వన్-అనాదరాద
నాకర్ణయన్- ప్రశ్రితం బ్రాహ్మణోయమితి వినయప్రహ్వం- రామభద్రం ప్రతీ
దం వచనమూచే ఉక్తవాన్ కిం తద్వచనమత ఆహ అవజిగమిషురితి-జీర్ణచాపేన
శిథిలహరచాపారోపణేన హేతునా ఆత్తకీర్తేస్సంప్రాప్తయశస ఇతి సావహే
ళనవచనం తథా - అవిదితపరశోరజ్ఞాతమదీయాయుధప్రభావస్యేతి భయో
త్పాదనవచనం-యేన పరశునా త్రిస్సప్తకృత్వః క్షత్రియా విదారితా ఇతి భావః
తే తవ దోర్దండం భుజదర్పమస్మిన్ వైష్ణవే- కర్ముకే కర్మణే ప్రభవతీతి కార్ముకం*
కర్మణ ఉక ఇతి ఉకప్రత్యయః-తస్మిన్ అవజిగమిషుః విజ్ఞాతుమిచ్ఛుః ఆసం అభవం*

రీ ణా జేవ ప్రసక్షీణ హర్షోపి మహార్ఘేస్సమం విధాయ సపర్యా
మా వ్యశీల కుశలమితి॥ ౧౮౮॥ ప॥ అథ దశరథవాణీం తామశృ
ణ్వన్ప్రసన్నాం భృగుపతిరిదమూచే ప్రశ్రితం రామభద్రమ్।
అవజిగమిషురాసం జీర్ణచాపాత్తకీర్తేరవిదితపరశోస్తే దోర్ద
దండం కార్ముకేస్మిన్॥ ౧౮౯॥ ప॥ ఆదాయ తత్సగుణమాశు విధా

గమేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః-శిథిలతరహరచాపస్య కిం నమనేన భంగేన వా-మ
దీయచాపారోపణేన త్వదీయభుజబలం జ్ఞాతుమిచ్ఛామీత్యుక్తవానిత్యర్థః-
మాలినీవృత్తం॥ ౧౮౯॥ తతః శ్రీరామః కిమకార్షీదిత్యత ఆహ॥ ఆదాయేతి॥ మనస
ఈషీ మనీషీ- వివేకసంపన్నః* శకంధ్వాదిత్వాత్పరరూపం. ప్రీహ్యాదిత్వాన్మ
త్వర్థీ ఇనిః-రామః-తద్భార్గవకార్ముకమాదాయ గృహీత్వా-ఆశు శీఘ్రం సగు
ణం సజ్యం విధాయ కృత్వా* మౌర్వీ జ్యా శింజినీ గుణ ఇత్యమరః-తత్ర కార్ముకే-శ
రం బాణం సంధాయ యోజయిత్వా - తతస్తపోధనత్వమవధాయ అయం త
పస్వీ బ్రాహ్మణః అవధ్య ఇతి నిర్ధార్యేత్యర్థః- అత ఏవ తజ్జీవితస్య భార్గవరామప్రా
ణధారణం ప్రతీత్యర్థః* కర్తృకర్మణోః కృతీతి కర్మణి షష్ఠీ-దయమానం తాచ్ఛీ
ల్యే న దయా తత్పరం మనో యస్య స తథోక్తస్సన్- సంభూత ఘోరసమరాత్ స
ముపస్థితదారుణరణాద్వీరరామవిరతో భూత్* జుగుప్సా విరామేత్యాదినా
పంచమీ - ఉక్తరీత్యా చాపారోపణాద్యాడంబరమేవ కృతవాన్ న బ్రాహ్మ

ణోహంతవ్య ఇతి న్యాయేన యుద్ధం కస్మాత్ వానిత్యర్థః - నహి యుక్తాయుక్తవిచారతత్పరవివేకినో నిజభుజబలమేవ పశ్యంతీతి భావః - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౨౦॥ తావితి॥ కిం చేతి చార్థః - భృగువంశౌ భృగుముని వేణూ సంభవః కారణం యయోస్తౌ తజ్జన్యావిత్యర్థః - యద్వా భృగువంశే శైలప్రపాతజవేణౌ భృగుమునికులే చ సంభవః ఉత్పత్తిర్యయోస్తౌ - భృగుర్దైత్యగురౌ శంభౌ జమదగ్నౌ ప్రపాతయోరితి నానార్థరత్నమాలా - తౌ పూర్వోక్తౌ ఉభౌ చాపదండజమదగ్నిసంభవౌ ధనుర్యష్టిజామదగ్న్యౌ - కేవలమత్యంతం ప్రహ్వభావం అవరోపణప్రయుక్తనమ్రత్వం వినయావనతత్వం చావలంబ్య - రాఘవేణార్పితో నిక్షిప్తః గుణో మౌర్వీ సాధుత్వం చ యయోస్తౌ - యద్వా రాఘవే అర్పితః గుణః పరాక్రమః సత్వగుణశ్చ యాభ్యాం తౌ బభూవతుః - ఏకత్ర స్వారోపణస్య మహాపరాక్రమసూచకత్వాదన్యత్ర విష్ణ్వవతారత్వేన తత్ర సత్వగుణసమర్పణాచ్చేతి భావః - అత్ర చాపదండజమదగ్నిసంభవయోః కేవల ప్రకృతయోరేవ ప్రహ్వ

యత్ర సంధాయ బాణమవధాయ తపోధనత్వం। తజ్జీవితస్య
దయమానమనా మనీషీ సమ్భ్యాతఘోరసమరాద్విరరామ రామః
౨౦॥ ప॥ తౌ చ భౌ చ భృగువంశసంభవౌ చాపదండజమదగ్ని
సమ్భవౌ। ప్రహ్వభావమవలంబ్య కేవలం రాఘవార్పితగుణౌ బ
భూవతుః॥౨౧॥ ప॥ యుగపత్ప్రాప్తగుణయోశ్చాపభార్గ

భావావలంబనరూపసమానధర్మేణౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితాలంకారః * ప్రస్తుతానాం తథాన్యేషాం కేవలం తుల్యధర్మతః - ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర సా మతా తుల్యయోగితేతి లక్షణాత్ - స చోక్తశ్లేషాంగేన సంకీర్యతే - రథోద్ధతావృత్తం రాన్నరావిహ రథోద్ధతా లగావితి లక్షణాత్ ॥౨౧॥ యుగపదితి॥ యుగపదేకదా ప్రాప్తః గుణో మౌర్వీ సాధుత్వం చ యయోస్తయోః చాపభార్గవరామయోః - చాపభార్గవయోస్తయోరితి చ పాఠః - ఋజుతా ఆర్జవం వక్రతాం నమ్రత్వమాప - తథా వక్రతా కౌటిల్యమార్జవం ప్రాప ఆప్నోతేర్లుఙి పుషాదిత్వాచ్చ్లేరఙాదేశః సజ్యత్వాదృజుశ్చాపో నమ్రోభూత్తాద్భృగుసూర్న మనదతుమిమమహం కిం కర్తుం శక్నోమీత్యహంకారం పరిత్యజ్య సాధుత్వగ్రహణాద్వక్రో భార్గవః ఋజురాసీదితి వాక్యార్థః - అత్ర ప్రాప్తగుణపదార్థస్య విశేషణగత్యా ఋజుతావక్రతయోరితరేతరభావప్రాప్తిం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకా

రః* హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృతమితిలక్షణాత్।- తథా ధనుర్గుణప్రాప్త్యనంతరకాలీనత్వేపి భార్గవగుణప్రాప్తేఃయుగపదిత్యేక కాలినతోక్త్యాతదసంబంధేపి సంబంధాభిధానాదసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిఃసాచస్వతస్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధకార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయనిబంధనేతిరహస్యం- తథాఋజుతావక్రతాంవక్రతాచార్జవంప్రాపేతిస్ఫురతోవిరోధస్యోక్తరీత్యాసమాధానాద్విరోధాభాసశ్చేతిసంకరః * అత్రఋజుతారూపగుణస్యవక్రతారూపగుణప్రాప్తిన్నసంగచ్ఛతేతథావక్రతాయాఋజుతాప్రాప్తిరపి - తథాపిఋజుతావక్ర తాతాదాత్మ్యంప్రాపేతి కథంచిదుపపత్తిరవగంతవ్యేతిప్రతిభాతి ॥ ౧౯౨ ॥ తతఇతి॥ తతస్తదనంతరం- రాఘవస్తత్క్షణంతస్మిన్నేవక్షణే- అత్యంతసంయోగేద్వితీయా- అమోఘేనావ్యర్థేనశరేణ- భార్గవస్యభృగునందనస్యరామస్య- స్వర్గతింస్వర్లోకగమనంరురోధబబంధేత్యర్థః * స్వరవ్యయంస్వర్గనాకేత్యమరః- దేశోపాయగమేగతిరితివైజయంతీ;- స్థానేహితత్- తద్గతినిరోధనం - స్థానే

వరామయోః। ఋజుతావక్రతాంప్రాపవక్రతాచతథార్జ
వం॥ ౧౯౨॥ ౫॥ తతస్తత్క్షణమమోఘేనరాఘవశ్శరేణభార్గ
వస్యస్వర్గతింరురోధ।స్థానేహితత్॥ ౧౯౩॥ ప॥ నూనంజనేన

హియుక్తంఖలు*యుక్తేద్వేసాంప్రతంస్థానఇత్యమరః॥౧౯౩॥తత్కథమిత్యతఆహ॥ నూనమితి॥జనేనమహతిపురుషేమహానుభావేవిషయే- ప్రయుక్తంకృతంఆగోపరాధః*ఆగోపరాధోమంతుశ్చేత్యమరః-పరమత్యంతంతస్యాగసః అనురూపంఅనుగుణంఫలంప్రసూతేజనయతినూనమితివస్తువిచారత్వాన్నాయముత్ప్రేక్షాలంకారః-కుతఃయద్యస్మాత్కారణాత్-భార్గవః-ఉద్వహతీత్యుద్వహో రఘూణాముద్వహో రఘునందనః * ప్రసవోద్వహానందనాఇత్యమరః*నందిగ్రహీత్యాదినాపచాద్యచ్- తస్యగతౌవిషయే - క్షణంక్షణమాత్రమంతరాయంవిఘ్నంనిరోధమితియావత్ - కృత్వా- పరగతేః - స్వర్లోకప్రాప్తేః - విహతింహానింప్రపేదేప్రాప - ఐహికాముష్మికగత్యోరన్యతరవిచ్ఛేదం ప్రష్టస్సన్నిహలోకసంచార తాత్పర్యేణాముష్మికగతినిరోధమేవాంగీచకారభార్గవః - అతస్తన్నిరోధమేవ శ్రీరామశ్చకారేత్యర్థః - విశేషేణసామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసాలంకారః*సామాన్యవిశేషకార్యకారణభావాభ్యాంనిర్దిష్టప్రకృతసమర్థనమర్థాంతరన్యా

సఇతిసర్వస్వసూత్రం॥ ౧౯౪॥ అథేతి॥ అథజామదగ్న్యస్యపరలోకగతివిహా
త్యనంతరందశరథఃసంక్రాంతయాప్రతిఫలితయాజమదగ్నేరపత్యంపుమాన్
జామదగ్న్యః*గర్గాదిభ్యోయఞ్ తస్యభార్గవరామస్యశక్తిసంపదా సామ
ర్థ్యేనసంపత్త్యా-సంపన్నంసమృద్ధంఅవతారాదవతారాంతరసంక్రమణనియ
మాత్సంప్రతిపన్నవైష్ణవతేజఃపరిపూర్ణమిత్యర్థః- పరిబృంహతీతిపరిబృఢః
ప్రభుః*బృంహేర్వాక్తగరిక్తప్రత్యయః-తేప్రభౌపరిబృఢఇతినకారహకార
యోర్లోపోనిష్ఠాతకారస్యఢత్వంచనిపాత్యతే పన్నగపరిబృఢస్యభుజగేంద్ర
స్యభోగఃకాయఃతత్కల్పాభ్యాంభుజాభ్యామభిరామంమనోహరం * భోగ
స్సుఖేస్త్ర్యాదిభృతావహేశ్చఫణకాయయోరిత్యమరః - రామంశ్రీరామభ
ద్రం- అవిరళంగాఢమాలింగ్యఆశ్లిష్య- తథామూర్ధ్నిశిరసి- ఉపాఘ్రాయఆ
ఘ్రాణంకృత్వా- కృచ్ఛ్రేనిర్గతంపుత్రంపితాశిరసిజిఘ్రతీతిశాస్త్రాచారప్ర
సిద్ధిః- పరిఘయాపట్టణస్యవలయాకారేణనిఖాతజలాధారదుర్గవిశేషేణేవే

ఘోరుషేమహతిప్రయుక్తమార్గఃపరంతదనురూపఫలంప్రసూ
తే। కృత్వారఘూద్వహాగతౌతుణమంతరాయంయద్భార్గవఃప
రగతేర్వ్యహతింప్రపేదే॥ ౧౯౪॥ ౭॥ అథసంక్రాంతయాజామ
దగ్న్యశక్తిసమ్పదాసమ్పన్నంపన్నగపరిబృఢభోగభుజాభిరా

త్యాస్త్రిష్టా- పరిసరేపర్యంతభువి*పర్యంతభూఃపరిసరఇత్యమరః- పరిసరం
త్యాప్రవహంత్యాసరయ్యాసరితాసరయ్వాఖ్యయానద్యాఅనువిద్ధామావేష్టి
తాంఅయోధ్యాంనిజరాజధానీంసదారాన్-సవధూకాన్ దారకాన్ శ్రీరా
మాదికుమారాన్ సాదరంసస్నేహమాలోకయంతీనాంపౌరపురంధ్రీణాంసం
బంధిభిస్తథానీరంధ్రితగవాక్షైర్నిరంతరగవాక్షమార్గైః * వాతాయనంగ
వాక్షఇత్యమరః-సౌందర్యవన్నితతాపింఛైఃసౌభాగ్యనిర్జితతమాలకుసుమైస్త
త్సదృశైరిత్యర్థః-అతఏవోపమాలంకారః*కాలస్కంధస్తమాలస్స్యాత్తాపిం
ఛఇత్యమరః- తాపింఛస్యపుష్పంతాపింఛం*పుష్పమూలేతుబహుళమితిలుక్-
కటాక్షైరపాంగావలోకనైర్యద్వా*యద్గతాగతవిశ్రాంతివైచిత్ర్యేణవివర్త
నంతారకాయాఃకలాభిజ్ఞాస్తంకటాక్షంప్రచక్షతఇత్యుక్తలక్షణైఃపింఛాతప
త్రంబర్హమయఛత్రంతద్వదాచరంతీతిపింఛాతపత్రాయమాణం*పింఛబర్హే
నపుంసకఇత్యమరః-పిన్ఛాతపత్రశబ్దాదాచారస్యక్యఙంతాల్లటశ్శానజాదేశః
ఆనేముగితిముగాగమః- తథాభూతంధవళాతపత్రంశ్వేతచ్ఛత్రంయస్యసత

థోక్తస్సన్ ప్రవివేశ ప్రవిష్టవాన్ - అత్రాతపత్రస్యస్వధవళిమపరిత్యాగేన కటాక్షనీలిమస్వీకరణోక్తేస్తద్గుణాలంకారః- తేనచోక్తోపమానిరూఢై పధవళాతపత్రస్యపింఛాతపత్రత్వముత్ప్రేక్ష్యత ఇతిత్రయాణాంసంకరః॥౧౫॥

లజ్జేతి॥లజ్జావశాల్లజ్జాయత్తత్వాద్ధేతోః త్రపాపారతంత్ర్యాదిత్యర్థః*వశఆయత్తతాయాంచేత్యమరః - అవిశదా అస్ఫుటాః స్మరవిక్రియా మన్మథచేష్టాయాసాంతాభిః-ఏతేనముగ్ధావస్థాసూచ్యతే-ఉదయద్యౌవనాముగ్ధాలజ్జావిజితమన్మథేతిలక్షణాత్- తాభిర్వధూభిస్సీతాదిభిర్నవోఢాభిః*వధూర్జాయానవోఢయోరితివిశ్వః - అతివేలమత్యర్థమవాప్తసౌఖ్యాన్ ప్రాప్తానందాన్ చతురశ్చతుస్సంఖ్యాకాన్ ఇక్ష్వాకునాథస్యదశరథస్యతనయాన్ శ్రీరామాదీన్కుమారాన్ తారుణ్యయోగేయౌవనసంగతిదశాయాంచతురోనిపుణాః వినోదకరఇతియావత్ * యోగస్సన్నహనోపాయ ధ్యానసంగతియుక్తి

మంరామమవిరళమాలింగ్యమూర్ధ్న్యుపాఘ్రాయదశరథఃప
రిఘుయేవపరిసరేపరిసరంత్యాపరయాసరితానువిద్ధామయో
ధ్యాంసదారాన్ దారకాంత్యాదరమాలోకయంతీనాంపౌర
పురంధ్రీణాంనీరంధ్రితగవాక్షైః కటాక్షైః సౌందర్యవంచిత
తాపింఛైః పింఛాతపత్రాయమాన ధవళాతపత్రః ప్రవివేశ॥
౧౫॥ప॥లజ్జావశాదపిశదస్మరవిక్రియాభిస్తాభిర్వధూభిరతివే

ల్వత్యమరః - రసానాంనవానాంప్రథమఃశృంగారరసస్సిషేవే సేవితవాన్-వధూకానాంతరుణానాంచతుర్ణాం రాజకుమారాణాంశ్రీరామాదీనాం సంభోగశ్శృంగారః ప్రవృత్తఇత్యర్థః-నవరసాస్త్వలంకారశాస్త్రేఉక్తాః-శృంగారవీరకరుణారౌద్రహాస్యభయానకాః భీభత్సాద్భుతశాంతాఖ్యారసాఃపూర్వైరుదాహృతా ఇతి-తత్రశృంగారోద్వివిధః-సంభోగోవిప్రలంభశ్చేతి-తదుక్తంశృంగారతిలకే సంభోగోవిప్రలంభశ్చద్విధాశృంగారఇష్యతే-సంయుక్తయోస్తుసంభోగోవిప్రలంభోవియుక్తయోః- విప్రలంభశ్చతుర్ధాఽత్రవర్ణ్యతేరసకోవిదైః - పూర్వానురాగమానాఖ్యప్రవాసకరుణాత్మనా-సాగసంగతయోర్యూనోరాద్యస్స్యాదుత్తరేత్రయః-స్యుఃప్రాక్సంగతయోరేవతత్రపూర్వానురంజనమితి- అత్రచసమవాయికారణత్వేనాలంబనయోర్నాయికానాయకయోస్సమాగమజన్మారతిస్థాయీ సంభోగశ్శృంగారః-రతిర్నామసంభోగవిషయఇచ్ఛావిశేషః- తదుక్తం- యూనోరన్యోన్యవిష

యాస్థాయినీచ్ఛారతిస్స్మృతేతి - సంభోగశ్చయూనోరన్యోన్యానందజనకందర్శనాలింగనాదికంకర్మ-తదుక్తంభావప్రకాశే-కామోపచారసంభూతకామస్త్రీపుంసయోస్సుఖం-సుఖమానందసంభేదః పరస్పరవిమర్దజః-ఉపచారస్తదానందకారకంకర్మకథ్యతఇతి-తద్విషయఇచ్ఛావిశేషః స్పృహాపరపర్యాయః ప్రమోదాత్మకమనోవృత్తివిశేషోరతిరిత్యర్థః- తదుక్తం- సంపన్నైశ్వర్యసుఖయోరశేషగుణయుక్తయోః నవయౌవనయోశ్శ్లాఘ్యప్రకృత్యోః శ్లిష్టరూపయోః-నారీపురుషయోస్తుల్యాపరస్పరవిభావనా-స్పృహాద్వయోశ్చిత్తవృత్తీరతిరిత్యభిధీయతఇత్యలమతిప్రసంగేనవసంతతిలకావృత్తం॥౧౯౬॥విద్యయేతి॥ దర్భపత్రాగ్రధీః నిశితబుద్ధిరిత్యర్థః సుధీః విద్వాన్ కర్తావిశేషణద్వయమేతత్రామేపియోజ్యంత్రయీత్రివేదీ*ఇతివేదాస్త్రయస్త్రయీత్యమరః - తస్యాఃదృష్ట్యాపర్యాలోచనేన - యావిద్యాజ్ఞానంతయైవరామః తయారాజపుత్ర్యాజానక్యా*సుతోగ్రరాజభోజమేరుభ్యోదుహితుః పుత్రవద్వక్తవ్యఇతిదుహి

లమవాప్తసౌఖ్యాన్ । ఇక్ష్వాకునాథతనయాన్ప్రథమోరసా
నాంతారుణ్యయోగచతురశ్చతురస్సిషేవే॥ ౧౯౬ ॥ ప॥ విద్య
యేవత్రయీదృష్ట్యాదర్భపత్రాగ్రధీస్సుధీః। రాజపుత్ర్యాత
యారామః ప్రపేదేప్రీతిముత్తమామ్ ॥ ఇతిశ్రీవిదర్భ-రాజవిర

తృశబ్దస్యపుత్రవదాదేశః-ఉత్తమాంప్రీతింపరమానందంప్రపేదేప్రాప-ఉపమాలంకారః-అథకవిఃకావ్యవర్ణ్యసమాఖ్యానపూర్వకంకాండసమాప్తింకథయతి॥ఇతీత్యాది॥ఇతిశబ్దః పరిసమాప్తౌ-విదర్భాణాంజనపదానాంరాజావిదర్భరాజో భోజః- తేనవిరచితేప్రణీతఇతికవినామకథనం-గద్యపద్యాత్మకంకావ్యంచంపూరిత్యభిధీయతఇత్యుక్తలక్షణః చంపూః - తథాభూతంరామస్యాయనంచరితంవృత్తంచంపూరామాయణం-తస్మిన్నితికావ్యవర్ణ్యయోఃకథనం-శిష్టంస్పష్టం * ఇతిశ్రీమత్పరమయోగీంద్రబృందమానసేందీవరసందోహమందానందలాభాభినందితరఘునందనచరణారవింద మకరందాస్వాదనకందళితసారస్వతేనాఖణ్డతపః ప్రచండమునిప్రకాండమండలేశ్వరశాండిల్యనామమహామునిగోత్రావతంసస్యవన్చనాన్వయసుధాపారావారపారిజాతస్యధన్వంతర్యవతారాంతరస్యాయుర్వేదప్రముఖనిఖిలవిద్యాసారసర్వజ్ఞసార్వభౌమస్యకోదండపండితవర్యస్యతనూజేనగంగాంబికాగర్భరత్నాకరసుధాకరేణశ్రీరామచంద్రబుధేంద్రేణ - విరచితాయాం - చంపూరామాయణ

వ్యాఖ్యాయాం సాహిత్యమంజూషికాసమాఖ్యాయాం బాలకాణ్డస్సమాప్తః॥
రామచంద్రార్యరచితా రామచంద్రపదార్పితా। బాలకాండస్య సంపూర్ణా
వ్యాఖ్యామంజూషికాభిధా॥ .... ❋
చితే - చంపూరామాయణే - బాలకాండస్సమాప్తః॥ ... ❋

శ్రీరామచంద్రాయనమః

అయోధ్యాకాండప్రారంభః.

౧॥ అథ శ్రీమదయోధ్యాకాండో వ్యాఖ్యాయతే॥ గచ్ఛతేతి॥ భుజాబలాత్ నిజభుజశక్తేః * బలం శక్తౌ బలోఽసుర ఇతి శాశ్వతః- భుజశబ్దష్టాబంతోఽప్యస్తి- త్రేతాయాం రఘునాయకస్య మహితఖ్యాతా భుజాయాయథేతి ప్రయోగశ్చ

౧॥ గచ్ఛతా దశరథేన నిర్వృతిం భూభుజామసులభాం భుజాబ
లాత్। మాతులస్య నగరే యుధాజితా ప్రాపితౌ భరతలక్ష్మణాను

భూభుజాం రాజ్ఞాం అసులభాం దుర్లభాం అనన్యసాధారణీమిత్యర్థః- నిర్వృతిం సుఖం * నిర్వాణం నిర్వృతిస్సుఖమితి పర్యాయః- గచ్ఛతా ప్రాప్తవతా అనుభవతేతి యావత్ -గుణవత్పుత్రలాభేన నిజభుజబలస్య సాఫల్యసిద్ధేరితి భావః- దశరథేన- భరతలక్ష్మణానుజౌ భరతశత్రుఘ్నౌ- శత్రుఘ్నస్య రామానుజత్వేపి నైయత్యేన భరతానుజత్వం శ్రీలక్ష్మణస్య చ శ్రీరామానుజత్వమిత్యుభయస్యాపి స్వతస్సిద్ధత్వాదితి భావః- యుధాజితః యుధాజిన్నామ్నః- మాతులస్య మాతృభ్రాతుః- తయోరేవేతి భావః * మాతృభ్రాతా తు మాతుల ఇత్యమరః- నగరే కేకయస్య పురే- అశ్వమేధపురే వా స్థాపితౌ ప్రతిష్ఠాపితౌ- దౌహిత్రదిదృక్షోర్వృద్ధస్య కేకయస్యాజ్ఞయా- తదానయనార్థముపాగతవతి యుధాజితి- రాజా- తనయా ప్రేషితవానిత్యర్థః- శ్రీరామాయణే అయోధ్యాకాండ ప్రారంభే- గచ్ఛతా మాతులకులమిత్యాద్యపద్యే- ప్రథమతః ప్రయుక్త గచ్ఛతేతి పదం వాల్మీకినా- తదేతద్వ్యాజేనాత్రాపి మంగళాచారతయా చమత్కారకారితయా వా ప్రయుక్తమిత్యనుసంధేయం- ఏవముత్తరత్రాపి తత్తత్కాండాద్యపదం తత్తత్కాండాదౌ ప్రయుక్తమిత్యవగంతవ్యం- రథోద్ధతావృత్తం

రాన్నరావిహరథోద్ధతాలగావితిలక్షణాత్॥౨॥తదనన్తరంరాజాశ్రీరామా
భిషేకంకర్తుముద్యుక్తవానిత్యాహ॥అథేతి॥అథభరతశత్రుఘ్నయోర్మాతు
నగరప్రతిష్ఠాపనానంతరం - దశరథఃస్వతఃస్వభావాదేవ- త్రయాణాంజ,
తాంసమాహారస్త్రిజగత్ *తద్ధితార్థేత్యాదినాద్విగుఃతస్యపతింత్రిలోకాధీ
శ్వరంపుత్రనిజభాగ్యోదయాత్పుత్రరూపేణావతీర్ణంరామంశ్రీరామనా
మాంకితంవిష్ణుమిత్యర్థః - స్వవిషయాస్వస్యపరిపాల్యత్వేన గోచరాయామ
హీభూస్తన్మాత్రేతావత్యాంమహ్యామిత్యర్థః* మాత్రంకార్త్స్న్యేఽవధార
ణఇత్యమరః-పతింకర్తుంమతింవిదధేనిర్ధారితవానిత్యర్థః- అర్థనిర్ధారణంమ
తిరితితద్జ్ఞాః - కథంభూతఇవభువనభరణైత్రిలోకోద్వహనే* భువనంసలిలే
లోకఇత్యజయః- కల్యంసమర్థం కల్యాణభూధరంస్వర్ణాచలం* కల్యాణమ
క్షయేస్వర్ణేకల్యాణంమంగళేపిచేతివిశ్వః ఆదరాత్ప్రాధాన్యాయమిత్యాసక్తేః
స్వగృహపటలీనిజగృహనివహః * గౌరాదిత్వాత్ జీష్ తస్యాఃధురంవహతీతి

జా॥౨॥ ప॥ అథదశరథఃపుత్రంరామంస్వత్రిజగత్పతింస్వవి
షయమహీమాత్రేకర్తుం పతింవిదధేమతిమ్ । భువనభరణేక
ల్యంకల్యాణభూధరమాదరాత్స్వగృహపటలీధుర్యస్తంభంవి
ధాతుమనాఇవ॥౩॥గ॥తదనన్తరమసౌసమ్మంత్ర్యమంత్రిభిస్స

ధుర్యఃధురంధరః*ధురోయడ్ఢకావితియత్ప్రత్యయః-।సచాసౌస్తంభశ్చతంవి
ధాతుమనాఇవకర్తుకామఇవేత్యుత్ప్రేక్షా*తుంకామమనసోరపీతితుమనోమ
కారలోపః- శ్రీరామస్యపరిమితమహీపతికరణనిర్ధారణంసుమేరోర్గృహాధా
రదారువిశేషకరణనిర్ధారణప్రాయమేవేత్యుత్ప్రేక్షార్థః- తయాచవిశిష్టమ
తివిధానమేరుస్తంభవిధానయోర్వాక్యార్థయోర్నిర్దిష్టైకత్వాసంభవాత్సా
దృశ్యలక్షణాయామసంభవద్వస్తుసంబంధోవాక్యార్థవృత్తిర్నిదర్శనాభేదో
వ్యజ్యతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః - నచాయందృష్టాంతోధ్వనితఃవాక్య
భేదేనప్రతిబింబకరణాక్షేపేతస్యోత్థానాత్ * అత్రతువాక్యార్థేవాక్యార్థస
మారోపాత్ వాక్యైకవాక్యతాయాంతథాభావఇత్యలంకారసర్వస్వకారః
హరిణీవృత్తం*భవతిహరిణీన్సౌమ్రౌస్లౌగోరసాంబుధివిష్టపైరితిలక్షణాత్॥
౩॥తదితి॥తదనంతరంమతివిధానానంతరం- అసౌదశరథఃమంత్రిభిస్సుమంత్ర
ప్రముఖైఃఅమాత్యైస్సహేత్యర్థః-సహార్థవివక్షాయాంతృతీయాఅతఏవవి
నాపిసహశబ్దేనభవతీతికాశికా- సమ్మంత్ర్యసవ్యగాలోచ్యవృద్ధశ్రవఃపురో

ధాః పురుహూతపురోహితో బృహస్పతిస్తత్సమాః విద్యాబుద్ధ్యాదిభిర్యుక్తాస్తత్తుల్యా ఇత్యర్థః-ఉపమాలఙ్కారః-పురే భవాః పౌరాః తే చ తే వృద్ధాశ్చ తాన్వయోవృద్ధాన్విప్రాంత్సమాహూయామన్త్ర్య)-సమాదిదేశ ఉక్తవానిత్యర్థః ౪॥ సమాదేశప్రకారమేవ వివృణోతి॥ విదితమితి॥ శివతాతిం శివంకరీం కల్యాణీమేవేత్యర్థః* శివతాతిశ్శివంకర ఇత్యమరః-మతిం బుద్ధిం దధానాః ధారయన్తః-న తు కదాచిదప్యుద్భూతదుర్బుద్ధిగన్ధాః-సుపథా నీతిశాస్త్రోక్తమార్గేణ సంచరమాణాః ప్రవృత్తితత్పరాః న తూత్పథవర్తినః-పథేత్యత్ర* పథో విభాషేతి వికల్పాత్సమాసాన్తభావః* తృతీయావిధానే ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమితి తృతీయా-పత్తిరిత్యాద్యుక్తం ప్రాక్-తథా ప్రాణినాం దయమానమానసాః సకలభూతదయాపూర్ణచిత్తా ఇత్యర్థః-న తు కఠినహృదయాః ప్రాణినామితి* కర్తృకర్మణోః కృతీతి కర్మణి షష్ఠీ-మానధనా మానైకచిత్తాః-న తు య

హాపౌరవృద్ధాన్వృద్ధశ్రవః పురోధస్సమాంత్సమాహూయ స
మాదిదేశ॥ ॥౪॥ విదితమేవ భవతాం శివతాతిమేవ మతిం దధా
నాస్సుపథా సంచరమాణాః ప్రాణినాం దయమానమానసా
మానధనా యశస్సమార్జనజాగరూకా జనోపతాపసమ్మార్జ
నపరాః పరాం నిర్వృతిముపేత్య దేవభూయం గతాస్సర్వేऽపి నః
పూర్వపురుషా ఇతి॥౫॥౪॥ తస్మాదస్మాభిరపి తేషామేవ మనీషా

థా కథంచిత్ప్రాణత్రాణపరాయణాః యశస్సమార్జనజాగరూకాః కీర్తిసంపాదనసావధానాః న తు కేవలార్థార్జనతత్పరాః* జాగరూక ఇత్యూకప్రత్యయః-జనోపతాపసంమార్జనపరాః నిరుపాధిపరదుఃఖప్రహాణేచ్ఛాపరతన్త్రాః న తూపేక్షాతత్పరాః-ఇత్థంభూతాః నోऽస్మాకం-ఇదానీం తనాభిప్రాయసంభావనయా వా న ఇతి బహువచనం- సర్వే నిఖిలాః పూర్వపురుషాః ఇక్ష్వాకుప్రభృతయః పురాతననృపాలాః-పరాం నిర్వృతిం పరమసుఖముపేత్య దేవభూయం దేవత్వం- భువో భావే క్యప్ - గతాః ప్రాప్తాః ఇత్యేతద్వృత్తం భవతాం విదితమేవ భవద్భిర్జ్ఞాతమేవేత్యర్థః-న తు మయా జ్ఞాపనీయం-తథాపి వక్తవ్యార్థసంగత్యర్థం జ్ఞాపితమిత్యేవకారార్థః* మతిబుద్ధీత్యాదినా వర్తమానార్థే క్తః* క్తస్య చ వర్తమాన ఇతి షష్ఠీ-।విశేషణానామభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః* సాభిప్రాయవిశేషణం పరికర ఇతి లక్షణాత్ ॥౫॥ తస్మాదితి॥ తస్మాత్కారణాత్-తేషామస్మత్పూర్వపురుషాణాం సంబన్ధినీం మనీషాం బుద్ధిం* బుద్ధి

ర్త్మ నీషాధిప ణేత్యమరః-సరణిమితిపాఠే సరణిం పద్ధతిం మార్గమిత్యర్థః-అనుస
రమాణైరనువర్తమానైః- అవశ్యం పితురాచార ఇతి న్యాయేన శివతాతిబుద్ధిధా
రణాదిభిః వైశిష్ట్యైః వప్రవర్తమానైరిత్యర్థః-అత్రాస్యా మనీషాయా అన్యత్రా
సంభవాత్తత్సదృశీం మనీషామితి సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబన్ధరూ
పో నిదర్శనాలంకారః- అస్మాభిరపి ఏతావన్తం కాలం బహుకాలమిత్యర్థః*
కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగ ఇతి ద్వితీయా.-. సకలాః ప్రజాః పరిపాలితాః కి
లనీతిశాస్త్రానుసారేణ సంరక్షితాః ఖలు*వార్తాసంభావ్యయోః కిలేత్యమరః॥౬
నతు వార్తామాత్రమేవ కింతు భవంతోఽప్యత్ర ప్రమాణమిత్యాహ॥ ప్రమాణమి
తి॥ అత్రాస్మిన్నర్థే-ఇమాం ప్రవర్తమానాం మదీయాం-పరిపాలనక్రియాం
ప్రజాసంరక్షణకృత్యం - అనుభవంతః ప్రత్యక్షమనుసందధానాః భవంతో
యూయమేవ. ప్రమాణం ననుసాక్షిణః ఖల్విత్యర్థః-కిం ప్రమాణాంతరోపన్యా
సేనేత్యేవకారార్థః-నన్విత్యామంత్రణే వా॥ ౭॥ అస్తు తర్హి తతః కింతత్రాహ॥

మనుసరమాణైరేతావన్తం కాలం పరిపాలితాః కిల సకలాః ప్ర
జాః॥౬॥ గ॥ ప్రమాణమత్ర పరిపాలనక్రియామిమాం మదీయా
మనుభవన్తోఽనుభవంత ఏవ॥౭॥ గ॥ భవతామభ్యుపగమానాం
నిగమానాం ప్రతీపగామినీం పదవీం న ప్రత్యేతి ఖలు లోకః। తద
స్తి కించిదభ్యర్థనీయం॥౮॥ ప॥ మమ సురనరగీతఖ్యాతిభిర్హేతిభి

భవతామితి॥ భవతామభ్యుపగమానాం భవద్భిరంగీకృతానామిత్యర్థః*అం
గీకారోఽభ్యుపగమ ఇత్యమరః-నిగమానాం నీతిశాస్త్రాణాం- ప్రతీపగామినీం
ప్రతికూలవర్తినీం పదవీం మార్గం లోకో జనః కశ్చిదపీతి శేషః*లోకస్తు భువనే జ
న ఇత్యమరః-న ప్రత్యేతి నానువర్తతే ఖలు- యుష్మదుపదిష్టనీతిమార్గమేవానుస
రతీత్యర్థః-తస్మాత్కారణాత్కించిత్ప్రయోజనం అభ్యర్థనీయం యాచనీయం
పృష్టవ్యమితి యావత్-అస్తి॥౮॥ కిం తదభ్యర్థనీయమిత్యత ఆహ॥ మమేతి॥ సు
రనరగీతఖ్యాతిభిః దేవమానుషాభిష్టుతప్రతిష్ఠైః హేతిభిరాయుధైర్వా*హే
తిర్జ్వాలాం సురాయుధమితి వైజయంతీ- హేతిశ్శస్త్రేఽపి స్యాత్స్త్రియోరితి కేశవ
శ్చ- తథాదివిభువి చ స్వర్గమధ్యలోకయోః- సమానప్రక్రమైః తుల్యప్రకారైః
లోకద్వయేఽప్యప్రతిహతప్రసారైరిత్యర్థః-విక్రమైః పరాక్రమైర్వా-యా జరా
పలితాదిరూపా జీర్ణావస్థా* పలితం జరసా శౌక్ల్యం కేశాదౌ విస్రసా జరేత్య
మరః-నియతం నిశ్చితమపరిహార్యా పరిహర్తుమశక్యా ఆయుధశక్త్యా వా దుష్ప

రిహారేత్యర్థః- సాజరామదంగే మదీయశరీరే- వికచకమలషండేప్రఫుల్లాంబుజకదంబే-చంద్రికాకౌముదీవావిరాసీత్ ప్రాదురభూత్-యథాచన్ద్రికా కమలసంకోచమ్లానతాదిహేతుః తథామదీయాంగసంకోచాది హేతుజరాసముత్పన్నాభూదిత్యర్థః * మృణాళంబిసమబ్జాది కదంబే షండమస్త్రియామిత్యమరః*చంద్రికాకౌముదీజ్యోత్స్నేతిచామరః - ఉపమాలంకారః- మాలినీవృత్తం॥౯॥తతఃకిమిత్యతఆహ॥తస్మాదితి॥తస్మాజ్జరావిర్భావాద్ధేతోః సమస్తక్షత్రవర్గస్య కార్తవీర్యాద్యశేషక్షత్రియనివహస్య-గర్వపాటనేన అహంకారవిదళనేనపరిష్కృతః ఉరుతరామహత్తరేతియావత్ * ప్రియస్థిరేత్యాదినాఉరుశబ్దస్యవరాదేశః-తాదృశీధారాయస్యసతథోక్తః పరశ్వథః కుఠారః తస్యభరణేనభీషణోభయంకరోవేషోనైపథ్యం యస్యసతథోక్తస్యభార్గవస్యజామదగ్న్యస్యభంగేనగర్వనిర్వాపణేన అపరిచ్ఛిన్నతరమతిగంభీరంయ

ర్వాదివిభువిచసమానప్రాక్రమైర్విక్రమైర్వా। నియతమపరిహార్యా యాజరాసామదంగే వికచకమలషండే చంద్రికేవావిరాసీత్ ॥౯॥గ॥తస్మాత్సమస్తక్షత్రవర్గగర్వపాటనపరిష్కృతధారపరశ్వథభరణభీషణవేషభార్గవభంగాదపరిచ్ఛిన్నతరశౌర్యశాలిని సౌజన్యభాజనే జనానురాగనిలయే నిర్మత్సరే వత్సలే వత్సేస్మిన్నివేశ్య విశ్వవిశ్వంభరాభారం చిరకాలధార్యమాణమార్యైరనుమతస్సన్నవార్యవిశ్రాన్తిసుఖమనుభవితుమభిలషామీతి॥౧౦॥గ॥తతస్తేప్రావృషేణ్యాపయోవాహవ్యూహాస్తనితసిన

చ్ఛౌర్యం తేనశాలతేఅభీక్ష్ణ్యేనేతితథోక్తే*బహుళమాభీక్ష్ణ్యఇతిణినిః సౌజన్యభాజనేసుజనత్వైకనికేతనే- జనానురాగనిలయేసకలప్రాణిలోకప్రేమాస్పదే-నిర్మత్సరేపరోత్కర్షాసహనంమత్సరః-తద్రహితేఅసూయఇత్యర్థః వత్సలేసర్వత్రస్నిగ్ధే-వత్సఃస్నేహఃసోస్యాస్తీతివత్సలః*స్నిగ్ధస్తువత్సలఇత్యమరః వత్సాంసాభ్యాంకామబలఇతిలచ్ప్రత్యయః- అస్మిన్ వత్సేపతాదృశసకలసద్గుణసమ్పన్నేశ్రీరామే-చిరకాలమారభ్యధార్యమాణమూహ్యమానంవిశ్వంబిభర్తీతివిశ్వంభరా*సంజ్ఞాయాంభృతౄవృజిత్యాదినాఖచ్ప్రత్యయేముమాగమః-విశ్వంవిశ్వంభరాభారమశేషభూపరిపాలనవ్యాపారం- నివేశ్యనిక్షిప్యార్యైస్తత్రభవద్భిరనుమతఃతపోవనాశ్రయార్థమనుజ్ఞాతస్సన్ - అవార్యవిశ్రాంతిసుఖమఖండవిశ్రమానందమనుభవితుమనుసంధాతుమభిలషామి చ్ఛామీత్యేవమాదిదేశేతిపూర్వేణసంబంధః॥౧౦॥ తతఃకింజాతమిత్యతఆహ

తతఇతి॥ తతః ఆదేశానన్తరం- ప్రావృషిభవః ప్రావృషేణ్యో వార్షికః* ప్రావృషఏణ్య ఇతి ఏణ్యప్రత్యయః - తాదృశో యః పయోవాహవ్యూహః జలధరపటలం తస్య స్తనితం గర్జితమేవ నాదో ధ్వనిః * స్తనితం గర్జితం మేఘనిర్ఘోషో రసితాది చేత్యమరః- తస్యాకర్ణనేన శ్రవణేన సముదీర్ణః సముత్పన్న ఇత్యర్థః- గౌణార్థత్వాదగ్రామ్యత్వం- ప్రత్యుతోత్కర్షావహమేవ- యథాహ దండీ- నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాది గౌణవృత్తివ్యపాశ్రయం- అతిసుందరమన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహత ఇతి- తథాభూతో యో నిరతిశయాహ్లాదః పరమానందః తస్య సంసర్గేణ ఆవేశేన నిరర్గళమప్రతిబంధం యథా తథా నిర్గళంత్యో నిర్గచ్ఛన్త్యో యాః కేకాః స్వవాణ్యస్తాః- ఆలపన్తి తాచ్ఛీల్యేన కూజన్తీతి తథోక్తాః కేమూర్ధ్ని కాయతి ధ్వనయతీతి విగ్రహః* కేకావాణీ మయూరస్యేత్యమరః- కలాపినో బర్హిణః మయూరా ఇవేత్యుపమా- జనాః శ్రోతారః ప్రమదభవః హర్షసముత్పన్నః- ప్రమదవిమదౌ హర్ష ఇత్యప్రత్యయాన్తో నిపాతః- యః కలకలరవః కోలాహలధ్వనిః* కోలాహలః కలకల ఇత్యమరః - తేన ముఖరితాని ము

దాకర్ణనసముద్గీర్ణనిరతిశయాహ్లాదసంసర్గనిరర్గళనిర్గళత్కే-
కాలాపినః కలాపిన ఇవ జనాః ప్రమదభవకలకలరవముఖరితది
ఙ్ముఖా బభూవుః॥ ౧౧॥ ప॥ ఆనందబాష్పవిసరో వదనే ప్రజానా

ఖరీకృతాని వాచాలీకృతానీత్యర్థః* తత్కరోతీతి ణ్యన్తాత్కర్మణి క్తః- తాని దిఙ్ముఖాని దిగన్తరాణి తాన్యేవ ముఖాని వదనాని యేషాం తే తథోక్తా బభూవురితి శ్లిష్టరూపకముక్తోపమయా సంకీర్యతే - శ్రీరామాభిషేకవార్తాశ్రవణజనితానందాతిశయోల్లసితకోలాహలేనాశేషదిగన్తరాళాని ప్రతిధ్వనిం చక్రురిత్యర్థః॥ ౧౧॥ ఆనందేతి॥ ఆనందబాష్పవిసరః ఆనందాశ్రుపూరః- ప్రజానాం జనానాం వదనే ముఖే- అరవిందే పద్మే మకరందః పుష్పరస ఇవేత్యుపమా- ఆవిర్బభూవ ప్రాదురాసీత్ *మకరందః పుష్పరస ఇత్యమరః- కిం కర్తుమివ అభిషేకదినే పట్టాభిషేకదివసే భవిత్రీం భావినీం - రామస్య కాంతిం శోభావిశేషం చక్షుర్నేత్రాణీత్యర్థః- ప్రక్షాళ్య సంశోధ్య - ఆదరేణ ప్రేమ్ణా వీక్షితుం ద్రష్టుమివేతి ఫలోత్ప్రేక్షా - యథా లోకే చక్షుః ప్రక్షాళనపూర్వకం ద్రష్టవ్యం వస్తు పశ్యంతి - తథాత్రాపి జనాః విశిష్టశ్రీరామశరీరకాంతిం ద్రష్టుకామాః చక్షూంషి ప్రక్షాళయితుమివానందాశ్రూణి ప్రవర్తయామాసురిత్యుత్ప్రేక్షార్థః- ఉక్తాలంకారయోరనయోర్నైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః- వసంతతిలకావృత్తం॥ ౧౨॥ రా

జేతి॥ రాజా దశరథో౽పి-సంపత్స్యమానః ప్రత్యాసన్నతయా సంభవిష్యమాణః యో మహోత్సవః హర్షోత్పాదక శ్రీరామపట్టాభిషేకరూపవ్యాపారః - ఉక్తంచ భావప్రకాశే-ఉత్సవే హర్షమిత్యేష ఉత్సవః పరికీర్తితః ఇతి తేనోత్సుకాః కాలాక్షమత్వలక్షణౌత్సుక్యసంపన్నాః* ప్రసితోత్సుకాభ్యామిత్యాదినా తృతీయాసమాసః-యే జనాః తేషాం సమ్మర్దేన సంభ్రమేణ జనిష్యమాణ ఉత్పత్స్యమానో యో రజోరాజిపాతః ధూళినికురుంబపతనం- తస్య పరిజిహీర్షయా పరిహరణేచ్ఛయేవేతి హేతూత్ప్రేక్షా- ఉత్పన్నస్య ప్రతీకారాదనుత్పత్తిప్రతిబంధ ఏవ వరమితి న్యాయేన ప్రాగేవ రజస్సంశ్లేషపరిహరణోపాయ చికీర్షయేవేత్యుత్ప్రేక్షార్థః* పరిపూర్వాద్ధరతేస్సన్నంతాత్స్త్రియామప్రత్యయే టాప్ - రోమాంచప్రపంచేన గోమహర్షణవ్యాప్త్యా*రోమాంచో రోమహర్షణమిత్యమరః- కంచుకితాని కంచుకవంతి కృతాని స్మితానీత్యర్థః- తా

మావిర్బభూవ మకరందఇవారవిందే। రామస్య కాన్తిమభిషేక
దినే భవిత్రీం ప్రత్యాశ్యచక్షురివ వీక్షితుమాదరేణ॥ ౧౨॥ గ॥ రా
జాపి తేషాం సమ్పత్స్యమాన మహోత్సవోత్సుకజనసమ్మర్ద
జనిష్యమాణరజోరాజిపాతపరిజిహీర్షయేవ రోమాఞ్చప్ర
పంచేన కఞ్చుకితాంగానాం ప్రమాణాతీతాం ప్రీతిం ప్రసన్నా
నాం హర్షప్రకర్షేణ ద్విగుణీకృతమానందమంతర్నియమ్య సు
మంత్రప్రముఖాన్మన్త్రిముఖ్యానేవమాచఖ్యౌ॥ ౧౩॥ వ॥ అ

న్యంగాని యేషాం తేషాం* కంచుకశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణి క్తః- తతః ప్రమాణాతీతాం ప్రీతిమపరిచ్ఛిన్నానందం ప్రసన్నానాం తేషాం జనానాం హర్షప్రకర్షేణ ఇష్టలాభజన్యో మనః ప్రసాదో హర్షః తస్య ప్రకర్షణాతిశయేన హేతునా-ద్విగుణావావృత్తీ యస్య స ద్విగుణః* గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుష్వితి వైజయంతీ - ద్విగుణీకృతః ద్విరావృత్తః పూర్వవత్కర్మణి క్తః-తమానందమిష్టానుభవజన్యసుఖం రాజ్యాభిషేకస్య ప్రజాహర్షమూలత్వాత్తదుపబృంహితానందాతిరేకమిత్యర్థః - అంతర్నియమ్యాంతరంగే నిరుధ్య - సుమంత్రప్రముఖాంత్సుమంత్రాదీన్ మంత్రిముఖ్యానమాత్యప్రవరాన్ప్రత్యేవం వక్ష్యమాణప్రకారేణాచఖ్యౌ ఉవాచేత్యర్థః- అత్ర ప్రీతిహర్షానందశబ్దానాం వృత్తిభేదాద్భేదో౽వసేయః॥ ౧౩॥ ఆఖ్యానప్రకారమేవాహ॥ అస్మానితి॥ అనాశ్రితః అనధిష్ఠితః తపోవనభూమి [illegible]గః పుణ్యాగణ్య

భూప్రదేశః యైస్తాన్ తథోక్తాన్ అస్వీకృతవానప్రస్థాశ్రమానిత్యర్థః-కించ మార్గేణనీతిశాస్త్రప్రతిపత్త్యాపరిపాలనే ప్రజాసంరక్షణే జాగరూకాన్ సావధానాన్ విశేషణద్వయేనాస్య పరిత్యాజ్యత్వంసూచ్యతే - ఏవంవిధానస్మాన్ నఃబహువచనమత్రాత్మసంభావనయా అమాత్యాభిప్రాయేణవాద్రష్టవ్యం ఉన్ముచ్యత్యక్త్వా అమ్లానమక్షీణంమాధుర్యంముగ్ధభావోయస్యతమనతిప్రౌఢమిత్యర్థః-త్రిజగత్పతేఃసకలకార్యధురంధరస్యశ్రీరామస్యతత్వతఃఅత్యంతప్రౌఢిమసంపన్నభావేప్యాదరాతిశయాదిత్థంనిర్దిష్టమిత్యనుసన్ధేయం- రామమచిరాత్ శీఘ్రమేవావలంబ్యాశ్రిత్య - ఏవంవిధఃఇత్థంభూతప్రకారోనిర్వాచ్యఇతియావత్-జనానురాగఃప్రజాభిలాషవిశేషః-కథంకుతోవాఉదేతిఉత్పద్యతేఏతదత్యంతాశ్చర్యమిత్యర్థః- మనఃప్రవృత్తేఃపరతంత్రాఏవప్రజాఃనసంస్తవపరతంత్రాఇతిభావః-ఏతచ్చ - అన్యత్రజయమన్విచ్ఛేత్పుత్రాదిచ్ఛేత్పరాజయమితిన్యాయేనరాజ్ఞోభిమతమేవేతిరహస్యం-వసంతతిలకావృత్తం ॥

స్నానాశ్రితతపోవనభూమిభాగానున్ముచ్యమార్గపరిపాలన
జాగరూకాన్। అమ్లానమాధుర్యమచిరాదవలంబ్యరామమేవం
విధఃకథముదేతిజనానురాగః॥౧౪॥౫॥ తేపినియమితనిజమనో
రథాయదశరథాయసవినయమేవంవ్యజిజ్ఞపన్॥ ౧౫ ॥ వ॥ దే

౧౪॥తతఇతి॥ తేసుమంత్రప్రముఖామంత్రిణోపినియమితోనిర్ధారితఃనిజఃస్వకీయఃమనోరథఃశ్రీరామాభిషేకకరణరూపోయస్యతస్మై- యద్వానియమితః ప్రజానురాగస్యశ్రీరామేప్రవృత్తత్వాత్సంకోచితః నిజమనోరథోరాజ్యాభిలాషోయస్య- దశరథాయసవినయంప్రశ్రయంయథాతథా। ఏవంవక్ష్యమాణరీత్యావ్యజిజ్ఞపన్ విజ్ఞాపయామాసుః॥౧౫॥ విజ్ఞాపనమేవాహ॥దేవఇతి॥దేవే రాజ్ఞి త్వయి*దేవస్సురేషునేరాజ్ఞీతివిశ్వః- స్థితేప్రజాపరిపాలనదక్షతయా వర్తమానేసత్యపి- లోకోజనఃతవతనయంరామభద్రంస్వయంచోదనాంవినైవ-భజతుసేవతాంసమాశ్రయత్విత్యర్థః-నామేతిసంభావనాయాం-అస్మిన్నర్థేకించిత్రమాశ్చర్యంనకించిదపీత్యర్థః- కుతఏతదిత్యాశంక్యదృష్టాంతమాహ చంద్రమితి-తృషితఃపిపాసితఃచకోరఃచంద్రికాపాయీపక్షివిశేషః- చకోరశ్చంద్రికాపాయీత్యుక్తత్వాత్-చంద్రంవినాచంద్రంవిహాయేత్యర్థః*పృథగ్వినేత్యాదినావికల్పాద్ద్వితీయా- తదుపలంభనస్యచంద్రోత్పత్తేః- హేతుభూతంకారణభూతంక్షీరాబ్ధ్యదకానియస్యతంక్షీరోదంక్షీరసముద్రం-ఉద

కస్యోదసంజ్ఞాయామిత్యుదకశబ్దస్యోదాదేశః- ఆశ్రయతికింసేవతేకిమునాశ్రయత్యేవేత్యర్థః- అతఏవతన్నచిత్రమితివైధర్మ్యేణదృష్టాంతాలంకారః*బింబానుబింబన్యాయేననిర్దేశోధర్మధర్మిణోః- దృష్టాంతాలంకృతిర్జ్ఞేయాభిన్నవాక్యార్థసంశ్రయేతివిద్యాచక్రవర్తిలక్షణాత్ - వృత్తంతుపూర్వవత్॥౧౬॥తదనన్తరమితి॥తదనన్తరంరాజమంత్రిసంభాషణానన్తరకాలే-తత్త్వవిదామాగమరహస్యవేత్తౄణాం-వరిష్ఠస్యశ్రేష్ఠస్యవసిష్ఠస్యమహర్షేఃశాసనాదాజ్ఞావచనాత్ అభిషేకోపకరణానాంపుణ్యతీర్థపరిపూరితకనకకలశభద్రాసనచ్ఛత్రచామరాదిరాజ్యాభిషేకసాధనానాం- ఆహరణాయతాన్యాహర్తుమిత్యర్థః-తత్పరఆసక్తస్సన్*తత్పరేప్రహితాసక్తావిత్యమరః-సామాత్యోమంత్రిసహితః- పౌరవర్గఃనాగరికసమూహఃత్వరాంచకార॥౧౭॥అనన్తరవృత్తాంతమాహ॥ఆహూయేతి॥ప్రభుర్దశరథః-వినయేనప్రశ్రయేణాభి

వేష్ఠితేపితనయం తవ రామభద్రంలోకస్స్వయం భజతునామ
కిమత్రచిత్రమ్ । చంద్రంవినాతదుపలంభనహేతుభూతంక్షీ
గోదమాశ్రయతికింతృషితశ్చకోరః॥ ౧౬॥ గ॥ తదనంతరంత
త్త్వరేతత్త్వవిదాంవరిష్ఠస్యవసిష్ఠస్యశాసనాదభిషేకోపకరణా
హరణాయతత్పరస్సామాత్యఃపౌరవర్గః॥౧౭॥ప॥ఆహూయ
రామంవినయాభిరామమావిఃప్రమోదఃప్రభురేవమూచే।త
వోత్తమాఙ్గేమకుటంనిధాతుమహ్నాయతిష్యేదివసేయతిష్యే॥

రామంరమణీయంరామమాహూయ-ఆవిఃప్రమోదఃసముత్పన్నానందస్సన్ఏవంవక్ష్యమాణప్రకారేణఊచేఉక్తవాన్-తదేవాహ- అహ్నాయద్రుతం-తిష్యేపుష్యనక్షత్రఇత్యర్థః*పుష్యేతుసిద్ధతిష్యావిత్యమరః- పుష్యస్సర్వార్థసాధకఇతిశాస్త్రాత్సకలకార్యసిద్ధిసాధకత్వేనప్రశస్తత్వాదితిభావః - దివసేశ్వఏవేత్యర్థః-తథారామాయణేదశరథవచనం - శ్వఏవపుష్యోభవితాశ్వోభిషించతుమేసుతమితితవోత్తమాఙ్గేశిరసి*ఉత్తమాంగంశిరశ్శీర్షమిత్యమరః-మకుటంమహారాజ్యలక్షణంకనకకోటీరం-నిధాతుంనిక్షేప్తుంయతిష్యేయత్నంకరిష్యే-స్వాభావికశాస్త్రాభ్యాసజనితభేదేనద్వివిధస్యాపివినయస్యత్వయివిద్యమానత్వాద్రాజానంత్వాంకరిష్యామీత్యర్థః- అత్రకామందకః- వినయప్రగ్రహాన్భృత్యైఃకుర్వీతనృపతిస్సుతాన్-అవినీతకుమారంహికులమాశువిశీర్యతే-వినీతఔరసంపుత్రంయౌవరాజ్యేభిషేచయేదితిత్యాచఇతిసంబన్ధః-ఉ

పజాతివృత్తం॥౧౮॥అథేతి॥అథానన్తరం-దశరథస్యమనోరథంమూర్ధాభిషే
కకరణసంకల్పం-కౌసల్యాయైనిజజనన్యైనివేద్యవిజ్ఞాప్యస్వభవనంనిజమన్దిర
ముపగతస్యప్రవిష్టస్యరామస్యభగవాన్పూజ్యోవసిష్ఠఃసఞ్జాతకౌతుకః-ఇదా
నీంఖల్వహంకృతార్థః- యతశ్శ్రీరామాభిషేకప్రక్రియానువర్తనతాత్ప
ర్యేణసంభ్రమమాపేతిసముత్పన్నహర్షస్సన్ - కౌతుకంహస్తసూత్రబన్ధన
రూపంమంగళంమంగళాచారం-నిర్వర్తయామాసచకారేత్యర్థః-ఖ్రోణే
పాణిగ్రహోత్సవేవశ్యకర్తవ్యత్వేనశాస్త్రబోధితత్వాదితిభావః * కౌతు
కంమంగళేహర్షే హస్తసూత్రేకుతూహల ఇత్యుభయత్రాపి శాశ్వతః॥
౧౯॥ఆపూరయన్నితి॥మంగళతూర్యఘోషైఃమంగళార్థవాద్యధ్వనిభిః-ఆ
శాసుదిక్షుయేవశానాంకరిణీనాంవల్లభాస్తేషాందిగ్గజానాంకర్ణతాళాన్ క
ర్ణసంఘట్టనవిఘట్టనజనితధ్వనీన్ *వశాస్త్రీకరిణీ వంధ్యేత్యమరః-ఆపూర
యన్విస్తారయన్కోప్యభూతపూర్వః-అతఏవగిరామభూమిఃవాచామగో

౧౮॥గ॥అథదశరథమనోరథంకౌసల్యాయైనివేద్యస్వభవనము
పాగతస్యరామస్యభగవాన్వసిష్ఠస్సంజాతకౌతుకఃకౌతుకమ
ఙ్గళంనిర్వర్తయామాస॥౧౯॥ప॥ఆపూరయన్మఙ్గళతూర్యఘో
షైరాశావశావల్లభకర్ణతాళాంఉజ్జృమ్భితఃకోపిగిరామభూ
మిరున్మస్తకఃపౌరజనప్రమోదః॥౨౦॥తత్ర॥ప॥యామేవాహు

చరఃఇయత్తయేదంతయావావక్తుమశక్యఇత్యర్థః ఉన్మస్తకఃఉన్నతశిరాః
మహానిత్యర్థః-అథవాఉన్మస్తకఃఉల్లంఘితశిరస్కః అతిప్రభూతఇత్యర్థః-
పౌరజనానాంప్రమోదఆనందః-ఉజ్జృంభితఃఉత్కటోభూదిత్యర్థః- అత్ర
తూర్యఘోషాణాందిగ్గజకర్ణతాళపూరణాసంబన్ధేపి తత్సంబన్ధాభిధానా
దసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః- ఇంద్రవజ్రావృత్తం॥తత్రతస్మిన్ప్ర
మోదోజ్జృంభణసమయఇత్యర్థః॥౨౦॥యామేవేతి॥ యాంమంథరామేవకా
రోన్యవ్యచ్ఛేదార్థకః- నిశిచరాణాంరావణాదిరాక్షసానాంకులోన్మూలనే
వంశనాశనేగణవిధ్వంసనేవా॥*సజాతీయగణేగేహేగోత్రేపికథితంకులమితి
విశ్వః॥మూలహేతుమాద్యకారణమాహుఃబ్రువతేజనాఇతిశేషః-బ్రువశ్చపం
చానామిత్యాదినాణలాదేశోబ్రువఆహాదేశశ్చ-తద్దుర్బోధాద్విపరీతబుద్ధ్యా
కైకేయ్యా రామేవనప్రవ్రాజితే తతస్సీతాపహరణేసతి శ్రీరామేణ రావ
ణాదిసంహారస్యప్రకృతత్వాదితిభావః- తథాప్రకృత్యాకుటిలంస్వభావేనవ

క్రం * ప్రకృత్యాదిభ్యస్తృతీయేతి తృతీయాసమాసః - యస్యా మంథరాయాశ్చిత్తం గాత్రమిత్రం తస్యా ఏవ శరీరసదృశం బభూవ - యథా తద్గాత్రం స్వభావవక్రం తథా చిత్తమప్యాసీదిత్యర్థః - ఆకారసదృశీ ప్రజ్ఞేతి వచనాత్ప్రాయేణ ప్రజ్ఞాయా ఆకారసదృశత్వనియమాదితి భావః - సా మన్థరా మంథరాభిధానా కైకేయీగృహవాసినీ - కాసరీ వనమహిషీ * లులాయో మహిషో వాహద్విషత్కాసరసైరిభా ఇత్యమరః * జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితి జీష్ - శిశిరం చ తత్సరసం మధురం చేతి విశేషణయోరపి మిథో విశేషణవిశేష్యభావవివక్షాయాం * విశేషణం విశేష్యేణ బహులమితి సమాసః - అచ్ఛం నిర్మలం - ఏతద్విశేషణద్వయం హృదయేపి యోజ్యం - అంభోజిన్యాః సరస్యాః అంభ ఇవ కైకేయ్యా హృదయం - అదయం దయారహితం యథా తథా నిర్మంథ ఆలోడయామాస - యథా తన్మనః శ్రీరామాభిషేకవిఘాతప్రవణం స్యాత్తథా నిజచిత్తగాత్రమైత్రేరేవ వాక్యైః ప్రలోభయామాసేత్యర్థః - మనోవాక్కాయకర్మసు కుటిలాయా

ర్నిశిచరకులోన్మూలనేమూలహేతుం యస్యాశ్చిత్తం ప్రకృతికు
టిలం గాత్రమిత్రం బభూవ। అంభోజిన్యాశ్శిశిరసరసం కాసరీ
వాచ్ఛమంభః కైకేయ్యాస్సా హృదయమదయం మంథరా నిర్మ
మంథ॥౨౧॥ వ॥ అలఘుచలితఝంఝావాతనిష్పేషదోషాదశ

స్తస్యాః కిం కపటం నాటయితుమశక్యమితి భావః - పూర్ణోపమాలంకారః - మందాక్రాంతావృత్తం॥౨౧॥ అలఘ్వితి॥ అలఘు అమందం - చలితః ప్రవృత్తో యో ఝంఝావాతః ధ్వనివిశేషసూత్కారాంబువర్షణమిశ్రితో మహామారుతః - తేన యో నిష్పేషః - సంఘర్షణం స ఏవ దోషస్తస్మాద్ధేతోః * ఝంఝాధ్వనివిశేషే స్యాదపి సూత్కారాంబువర్షణ ఇతి నానార్థరత్నమాలా - శీతలాంభోదపఙ్క్తౌ శిశిరజలదపటలే కఠోరస్తీక్ష్ణః అశనిః దంభోళిరివ - అపహృతం విధ్వంసితం జనానాం సౌఖ్యం శ్రీరామాభిషేకమహోత్సవజనితానందో యేన తస్మాత్ మంథరాయా భేదవాక్యాత్ - రాజేదానీం శ్రీరామమభిషేక్తుముద్యతస్తతస్త్వం శ్రీరామస్య ప్రవ్రజనం భరతస్యాభిషేకం చ పూర్వదత్తవరద్వయేనాభ్యర్థయ - అన్యథా మహాననర్థస్స్యాదిత్యుపజాపవచనాదిత్యర్థః * భేదోపజాపావిత్యమరః - భరతజనన్యాం భరతస్య మాతరి కైకేయ్యామపి - దౌర్జన్యం శ్రీరామాభిషేకవిఘాతుకత్వరూపమసాధుత్వమాసీత్ ప్రాదురభూదిత్యర్థః - భరతజనన్యామిత్యనేన భరతే సౌజన్యం సుప్రసిద్ధమేవ - తథా చ తజ్జనన్యా అపి తథాత్వముపపద్యతే -

కారణగుణపూర్వకత్వాత్కార్యగుణానాం - అతస్స్వజన్యయుక్తాయా మప్యస్యాందౌర్జన్యమాసీదితివిరోధసూచకోయమపిశబ్దః - ఎతేనమంథరాయావచనస్యతాదృక్కల్బిషోత్పాదనపాటవంసూచ్యతేహంతేతివిషాదే॥హంతహర్షేనుకంపాయాంవాక్యారంభవిషాదయోరిత్యమరః - అలంకారస్తుపూర్వవత్ - మాలినీవృత్తం॥తథాశ్రీరామాయణేకైకేయీంప్రతిమంథరావాక్యం॥తవదైవాసురేయుద్ధేసహరాజర్షిభిఃపతిః అగచ్ఛత్త్వాముపాదాయదేవరాజస్యసాహ్యకృదిత్యారభ్య- తౌవరౌయాచభర్తారంభరతస్యాభిషేచనం। ప్రవ్రాజనంచరామస్యత్వంవర్షాణిచతుర్దశేత్యంతం॥ ౨౨॥ తతఃకైకేయీకిమకరోదిత్యాశంకాయామాహసేతి॥మంథరేత్యభిధానంనామయస్యాస్సాతథోక్తాయాపిశాచికామహాభూతగ్రహఃస్వార్థేకః- కేణఇతిహ్రస్వః తస్యాఃఆవేశేనఆవహేనఆక్రమణేనేతియావత్ - పరవశఃపరతంత్రఃవివేకశూన్యఇత్యర్థః నిజాశయస్స్వకీయాంతఃకరణంయస్యాస్సాతథోక్తా - సైషాకైకేయీ పూ

నిరివకరోరక్ష్ణితలాంభోదపఙ్క్తౌ। అపహృతజనసౌఖ్యాన్మంథ
రాఖ్యేనవాక్యాదపిభరతజనన్యాంహంతదౌర్జన్యమాసీత్॥
౨౩॥సైషామన్థరాభిధానపిశాచికావేశపరవశనిజాశయా
పూర్వందణ్డకేవైజయంతపురవాస్తవ్యశంబరాసురసంగరసం

ర్యంపూర్వకాలే-దణ్డకేవనే- వైజయంతమితియత్పురంతద్వాస్తవ్యస్తత్రవసన్॥వసతేస్తవ్యత్కర్తరిచేతికర్తరితవ్యప్రత్యయోవృద్ధిశ్చ-యశ్శంబరాసురఃశంబరాఖ్యోమహాదైత్యఃతస్యసంగరేయుద్ధేసంగతాప్రాప్తాయావేదనాఅసురశస్త్రక్షతిజనితఖేదః॥ఖేదేపివేదనేత్యమరః- తదపనోదనంతన్నివారణంఅర్థః ప్రయోజనంయస్యతత్తత్సంభావితమిత్యర్థః ॥ అర్థోభిధేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిష్విత్యమరః-ఆత్మనేస్వస్మైవితీర్ణందత్తాద్రణసంకటాదపసార్యతత్రత్యబాధాయానివర్తితత్వాత్పారితోషికతయా దత్తమిత్యర్థఃవరయోఃద్వయంద్వౌవరావిత్యర్థః॥దేవాద్వృతేవరఃశ్రేష్ఠఇత్యమరః- వరాయభర్త్రేదశరథాయ-క్రియాగ్రహణమపికర్తవ్యమితిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ-న్యవేదయత్జ్ఞాపయామాసతథారామాయణం॥స్మరరాజన్పురావృత్తంతస్మిన్దేవాసురేరణే-తత్రచాచ్యావయచ్ఛత్రుస్తవజీవితమంతరాతత్రచాపిమయాదేవయత్త్వంసమభిరక్షితః-జాగ్రత్యాయతమానాయాస్తతోమేప్రదదౌవరౌ- తౌతుదత్తౌవరౌదేవనిక్షేపంమృగయామ్యహం-తవైవపృథివీ

పాలస కాశే సత్యసంగరేతి॥ ౨౩ ॥ విజ్ఞాపితస్య వరద్వయస్య వినియోగప్రకార మేవాహ॥ తయోరితి॥ తయోర్వరయోర్మధ్యే ఏకస్య వరస్య సంరంభస్సంభ్రమః ప్రవృత్తిరితియావత్ *సంరంభస్సంభ్రమేకోప ఇతి శబ్దార్ణవః- భరతస్యాభిషేచనం రాజ్యాభిషేకః అన్యస్య వరస్య సంరంభః- వన్యవృత్త్యా జటావల్కలధారణకందమూలఫలాశనరూపవ్యాపారేణేత్యర్థః ఉపజాపబుద్ధిజనకవృత్త్యంతర వ్యవచ్ఛేదార్థమేవకారః- రామస్య వనే దణ్డకావనే- వర్తనం వృత్తిరవస్థానమితి యావత్- పూర్వం సామాన్యేన దత్తౌ వరావిదానీం భరతాభిషేక రామవివాసనరూపేణ దాతవ్యావిత్యుక్తవతీత్యర్థః తదా చ రామాయణం- నవపంచ చవర్షాణి దణ్డకారణ్యమాశ్రితః- చీరాజినజటాధారీ రామో భవతు తాపసః- భరతో భజతామద్య యౌవరాజ్యమకణ్టకమితి॥ ౨౪ ॥ తదానీం కిం జాతమిత్యాహ॥ తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్ క్షణే తత్కాలే *నిర్వ్యాపారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోః క్షణ ఇత్యమరః- చిరం చిరకాలం తప్తః అగ్నిసంతప్తః అత ఏవ తామ్రో రక్తవర్ణో

గతవేదనాపనోదనార్థమాత్మనేవితీర్ణ వరాయ వరాయ దశర
థాయ వరద్వయం న్యవేదయత్ ॥ ౨౩ ॥ ప॥ తయోరేకస్య సంరం
భో భరతస్యాభిషేచనమ్ । అన్యస్య వన్యవృత్త్యైవ వనే రామ
స్య వర్తనమ్॥ ౨౪ ॥ ప॥ తస్మిన్ క్షణే వరయుగం చిరతప్తతామ్ర

యోనారాచః శలాకాకారతీక్ష్ణశస్త్రవిశేషః తస్య వేదనః ప్రహారస్తద్వత్పరుషం కఠోరం దుస్సహమితియావత్- వరయుగం కర్తృ- సత్యస్య సూనృతభాషిత్వస్య ప్రహాణం ప్రచ్యుతిః *కృత్యేచ ఇతి ణత్వం- తస్మాచ్చకిత స్యభయసంభ్రాన్తస్య నృపస్య రాజ్ఞో దశరథస్య - శ్రవసీ విదార్య। శ్రోత్రేపిభిద్య బాహ్యేంద్రియద్వారా అన్తరింద్రియస్యార్థగ్రాహకత్వాదితి భావః *షణ్ణ శబ్దగ్రహౌ శ్రోత్రం శ్రుతిస్త్రీ శ్రవణం శ్రవ ఇత్యమరః- హృదయే తస్యైవ మానసే పుటపాకరీతిం మూషికాసంపుటమధ్యే సువర్ణాదికం నిగూఢం నిక్షిప్య అగ్నినా సన్తాపనం పుటపాకః- తస్య రీతిం తత్సదృశీం పరిపాటీమిత్యర్థః- అత ఏవ సనిదర్శనా- కామమత్యంతం ఊరీచకార రాజ్ఞీ చకార- ప్రతిశ్రుతస్య శ్రవణే అగ్రహణే వా సత్యవిప్లవో భవేదితి శ్రుత్వా గృహీత్వాచ్ఛతప్తనారాచ దుస్సహం వరయుగం ద్వారభూతశ్రవణ విదారపూర్వకం రాజ్ఞో న్తరజ్ఞం ప్రవిశ్య తం నిరుచ్ఛ్వాసన్తాపయామాసేత్యర్థః* ఊరీకృతమురరీకృతమంగీకృతమాశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః * ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతి గతిసంజ్ఞాయాం కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసః - వసంతతిల

కావృత్తం॥౨౫॥ తనయేతి॥ అథానన్తరం-తనయవిరహవార్తామాత్రేణ-శ్రీరామవియోగవృత్తాన్తాకర్ణనేనైవ సన్తప్యమానాద్ధ్యమానాత్ విరహ ఏవ సతి కింభవిష్యతీతి నజ్ఞాయత ఇతిమాత్రశబ్దార్థః-దశరథస్య చిత్తాద్ధృదయాత్ ధ్రువమపాయే పాదానమిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ- చేతనాసంజ్ఞాజీవనశక్తిః-దవహుతవహస్య వనవహ్నేః రోచిర్జ్వాలయా దీప్తిశిఖయా రోచిషా జ్వాలయా వా-వనేచ వనవహ్నౌ చదవో దావ ఇతీరిత ఇతి శాశ్వతః - లేహ్యమానాదాస్వాద్యమానాదితి యావత్ గహనగుల్మాత్ కాననకుంజాత్ ఉజ్జిహానా నిర్గమనశీలా- ఓహాఙ్ గతావితి ధాతోశ్శానచ్- మృగీ కురంగీవ-జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితి జిజ్ఙీష్-ఝుడిత్యంజసా-ద్రాగ్ఝటిత్యంజసాన్వాయేత్యమరః-నిర్జగామ నిరగాత్-శ్రీరామవిరహవార్తాం శ్రుత్వా అతిమాత్ర పుత్రవత్సలో రాజా సపది మూర్ఛామాగచ్ఛదిత్యర్థః-పూర్ణోపమాలంకారః-మాలినీవృ

నారాచవేధపరుషం శ్రవసీ విదార్య। సత్య ప్రహాణచకితస్య నృపస్య కామమూరీచకార హృదయే పుటపాకరీతిమ్॥౨౫॥ ప॥ తనయవిరహవార్తామాత్రసన్తప్యమానాదథ దశరథచిత్తాచ్చేతనా నిర్జగామ। దవహుతవహరోచిర్జ్వాలయా లేహ్యమానాజ్ఝడితి గహనగుల్మాదుజ్జిహానా మృగీవ॥౨౬॥ గ॥ అథదశరథః కథమపి లబ్ధసంజ్ఞః కైకేయీమిదమభాషత॥౨౭॥ ప॥ రా

త్తం॥౨౮॥ అథేతి॥ అథ చేతనానిర్గమనానన్తరం-దశరథః కథమపి కృచ్ఛ్రేణ లబ్ధసంజ్ఞః ప్రాప్తచేతనస్సన్-కైకేయీం ప్రతి ఇదం వచనమభాషత అవోచత॥౨౭॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ రామ ఇతి॥ రామః ధృతం రాజ్యాభిషేకాంగత్వేనాముక్తం కౌతుకం హస్తసూత్రం-త్యక్త్వా లీలయైవ విసృజ్య కామమత్యన్తం అప్రతిబన్ధమిత్యర్థః- వనముపాశ్రయిష్యతి ప్రవేక్ష్యతి-ధర్మాచారతత్పరత్వాదనాయాసేనైవ ప్రవ్రజిష్యతీత్యర్థః- తథా లోకో జనః తస్య శ్రీరామస్యాభిషేకవిషయే-చిరధృతం చిరకాలమారభ్య సంభృతం కౌతుకం హర్షం కథంకథంచిత్ త్యక్ష్యతి-దుస్త్యజమపి అతికృచ్ఛ్రేణ విస్రక్ష్యతీత్యర్థః-తథా ధర్మస్యాంగీకృతపరిపాలనరూపసుకృతస్య అపాయాద్వినాశాద్బిభ్యయం తేన వత్స విరహం రామవియోగం పశ్యామి ధారయిష్యామి అహమితి శేషః-వహప్రాపణ ఇత్యస్మాద్ధాతోర్లృట్- కింప్రతివచనం పశ్యామ్యాలపిష్యామి వక్తుముపక్రాన్తా భో

వాదితిభావః-అత్ర*వదవ్యక్తాయాంవాచీత్యస్మాద్ధాతోర్లృట్ అథవా వక్ష్యా
మి వక్ష్యామీతి వహనార్థోద్విరుక్తో౽యంశబ్దః - పునఃపునఃధారయిష్యామీత్య
ర్థః*చాపలేద్వేభవతఇతిద్విరుక్తిః-సంభ్రమేణప్రవృత్తిశ్చాపలమితికాశికా-
అతిదుస్సహపుత్రవిరహవేదనాజనితోద్వేగాత్సంభ్రమః - కింతు హేజాయే
హేభార్యే - తవయావత్కల్పంకల్పాంతపర్యంతమిత్యర్థఃయావదవధారణ
ఇత్యవ్యయీభావః- ఆర్తిజననీపీడాకరీమర్మభేదినీతియావత్* ఆర్తిఃపీడాధను
ష్కోట్యోరిత్యమరః - అకీర్తిఃశ్రీరామాభిషేకవిఘ్నాచరణజన్యాపఖ్యాతిఃజా
యేతప్రాదుర్భవేత్*జనేర్లిఙితఙ్ - యథాతథావాస్మాకంనిర్వాహోభవి
ష్యతిజాయయాత్వేనసంభావితాయాస్తవైవమహాననర్థః*సంభావితస్యచాకీర్తి
ర్మరణాదతిరిచ్యతఇతిగీతాయాంభగవతాఉక్తత్వాదితిభావః వృత్త్యనుప్రా
సః- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౭౮॥వత్సమితి॥హేకఠోరహృదయేకఠినచిత్తే
యతస్త్వమపిదుస్సహంశ్రీరామవిరహంస ష్టాత్త్వంబోధయసి- అతస్త్వ

మః కామముపాశ్రయిష్యతివసంత్యక్త్వాధృతంకౌతుకం లోక
స్త్యక్ష్యతికౌతుకంచిరధృతంతస్యాభిషేకేకథం । ధర్మాపా
యభయేనవత్సవిరహంవక్ష్యామివక్ష్యామికిం యావత్కల్ప
మకీర్తిరార్తిజననీజాయేతజాయేతవ॥ ౭౯ ॥ వ॥ వత్సంకఠో

రహృదయస్యకఠోరత్వంకింవక్తవ్యమితీత్యేతత్సంబోధనం నయనాభిరామంనే
త్రానందకరంవత్సంబాలత్వనసుందారవిరహాసహిష్ణుత్వద్యోతనార్థమేతద్వి
శేషణద్వయం*వత్సోరాకాకుటజేవక్షేత్తర్ణకేతనయాదికఇతివైజయంతీ-రామం
వినారామంవిహాయేత్యర్థః*పృథగ్వినేత్యాదినాపంచమ్యభావపక్షేద్వితీయా-
మేమమజీవితంజీవనంసంసతిష్ఠతిఖలుసునిశ్చితంమరిష్యామీత్యర్థః-అతఃహేకైకే
యిఅత్రయద్యపిభార్యానామగ్రహణంశాస్త్రనిషిద్ధం - తథాపిభార్యేయం
చండీతివ్యవహర్తుంయుజ్యతఇత్యేవమానంత్రితమిత్యవధేయం- ధాతుర్బలా
ద్విధిబలాత్త్వయివిషయే - పూర్వంజాతఃజాతపూర్వఃసుప్సుపేతిసమాసః-
ఉపయమోవివాహో౽యమసమీపంచధ్వస్యతే* వివాహోపయమౌసమావి
త్యమరః-మాంయమస్యాంతకస్యసమీపముపయమం- అవ్యయంవిభక్తీత్యాది
నావ్యయీభావః-నయతిప్రాపయతీత్యేవమన్యేబుధ్యామి-ఉపయమస్యఉప
యమప్రాపకత్వంయుక్తమతోమమామ్యేవంమరణముపయుజ్యతఇత్యర్థః లో
కేలక్షణవతీనాంకస్యకాంనాంపతిః..యోషిత్త్వజీవనాయభవతి- ఈదృగవలక్ష

దుర్భగాయాస్తవ పరిణయస్తు మమ మరణాయ భవతీతి భావః· వసంతతిలకావృత్తం॥౨౯॥ తదన్వితి॥ తదను దశరథభాషణానన్తరం- నిజమనోరథస్య భరతాభిషేచనరామప్రవ్రజనరూపస్యాభిలాషస్యైవ పరిపూరణే నిష్పాదనే- అత్ర మనోరథైకశబ్దయోశ్శివభాగవతవత్సమాసః- అథవా ఏకపరిపూరణే ముఖ్యపరిపూరణే* ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః- కృతాదరా విహితాస్థా- కైకేయీ సోపహాసం సోల్లుంఠనమవాదీత్ ఉవాచ * సోల్లుంఠనం తు సోత్ప్రాసం సోపహాసం సమాస్త్రియ ఇతి హలాయుధః॥౩౦॥ ఉక్తప్రకారమేవ పరివృణోతి॥ సత్యేతి॥ అపత్యసంగతః పుత్రమోహార్థతః* పంచమ్యాస్తసిః- సంగతం ప్రాప్తం సత్యవిప్లవం సత్యవాక్యప్రచ్యుతిం- భృశమత్యంతమపశ్యతః అనాలోచయతః ఈషదప్యననుసందధత ఇత్యర్థః- తవ ఆశ్రుతస్య వరద్వయం దాస్యామీతి ప్రతిజ్ఞాతవచనస్య* అంగీకృతమాశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః- విఫలత్వం నై

రహృదయే నయనాభిరామం రామం వినా న ఖలు తిష్ఠతి జీవితం
మే। ధాతుస్స్వలాగుపయయాస్త్వయి జాతపూర్వాః కైకేయి మా
ముపయమం నయతీతి మన్యే॥౨౯॥ గ॥ తదను నిజమనోరథైకప
రిపూరణకృతాదరా కైకేయీ సోపహాసమవాదీత్॥౩౦॥ ప॥
సత్యవిప్లవమపత్యసఙ్గతస్సఙ్గతం భృశమపశ్యత స్తవ। ఆశ్రుతస్య

ష్ఫల్యమస్తి చేత్ తత్ప్రతిశ్రుతం విఫలం భవతి యదీత్యర్థః- ఆ ఇత్యుపహాసే విసర్గాంతో నిపాతః- శ్రుతస్య సత్యం వద ధర్మం చర స్వాధ్యాయాన్మా ప్రమదః అంగీకృతం సుకృతినః పరిపాలయంతీత్యాది ధర్మశాస్త్రస్య* శ్రుతం శాస్త్రావధృతయోరిత్యమరః- అయమంజలిః ప్రణామః* తౌ యుతావంజలిః పుమానిత్యమరః రచితః విహితః- శాసనాచ్ఛాస్త్రమితి వ్యుత్పత్త్యా దురధ్వప్రవృత్తిప్రతిషేధకత్వేన ప్రసిద్ధం శాస్త్రం- ఈదృక్ఛాస్త్రజ్ఞస్యాపి భవతో యద్యేవం ప్రవృత్తిస్స్యాత్తర్హి కించిత్కరత్వాత్తన్నమస్కరోమీత్యర్థః- తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితావిత్యాది భగవద్వచనాచ్ఛాస్త్రమనుసరతా త్వయా ప్రతిశ్రుతనిర్వాహోఽవశ్యం కర్తవ్యః- నాన్యథా శ్రేయ ఇతి తాత్పర్యం భక్తిశ్రద్ధాదరబంధురాంతఃకరణతయా - విధీయమానో నమస్కారః ప్రసిద్ధః- తథోపహాసాదావపి నమస్కారస్సంభవతి - తథా ప్రయుక్తం పూర్వైః బిందుద్వంద్వతరంగితాగ్రసరణిః కర్తా శిరోబిందుకం కర్మేతి క్రమశిక్షితాన్వయకళా యే కేఽపి తేభ్యోఽంజలిః - యే తు గ్రంథసహస్రశాణకషణత్రుట్యత్కళంకే

గిరాముల్లాసైకవయంతిబిల్హాణకవిస్త్వేష్వేవసన్నహ్యతీతి ॥ రథోద్ధతావృ
త్తం॥ రాన్నరావిహరథోద్ధతాలగావితిలక్షణాత్ ॥ ౩౧॥ ప్రతిశ్రుతమవశ్యం
కర్తవ్యమితిపురాతనరాజవృత్తాంతం దృష్టాంతయతి॥ కిమిత్యాదినా॥ సత్యవ
తాంపురోగః సత్యసంధాగ్రగణ్యః- అతఏవానామిషమామిషం సంపద్యమాన
మామిషీభూతం॥ అభూతతద్భావేచ్వి- కుగతిప్రాదయ ఇతిసమాసః- శ్యేన
స్యశ్యేనభూమికాధారిణ ఇంద్రస్య- ఆమిషీభూతః మాంసఖణ్డీభూతః॥ పిశితం
తరసం మాంసం పలలం క్రవ్యమామిషమిత్యమరః- యద్వా భోగ్యవస్తుభూతః
॥ ఆమిషం భోగ్యవస్తునీతి కేశవః - యః కపోతపోతః కపోతడింభవేషధారీయ
మః॥ పోతః పాకోర్భకో డింభ ఇత్యమరః- తస్యజీవాతవే జీవనౌషధార్థం తము
పజీవయితుమిత్యర్థః॥ జీవాతుర్జీవనౌషధమిత్యమరః॥ తాదర్థ్యే చతుర్థీవక్తవ్యా
శస్త్రనికృత్తగాత్రః ఖడ్గవిదళితశరీరః - అరిందమ ఇతీత్యరిందమః శిబిచక్రవ
ర్త్యపరనామా త్వద్వంశ్యో మహారాజః ॥ సంజ్ఞాయాంభృతృవృజిత్యాదినా ఖ

విఫలత్వమస్తిచేదాశ్శ్రితస్యరచితోయమంజలిః॥ ౩౧॥ ప॥ కిం
నాగతస్తే శ్రవసోస్సకాశమరిందమస్సత్యవతాంపురోగః। శ్యే
నామిషీభూతకపోతపోతజీవాతవే శస్త్రనికృత్తగాత్రః॥ ౩౨॥
కించ ।ప। అర్థ్యర్గ్ఛ్యేకస్మై బిదుపాశ్రితాయపితీర్థ్యపి ప్రాయవి

చ్ అమర్ద్రి వృషదిక్యాది నాముమాగమః- తేతప- శ్రవసోస్సకాశం శ్రోత్రపథం
నాగతః కింత్వయాన శ్రుతః కిమిత్యర్థః- శ్రుతశ్చేత్కథమేవంవత్స్యసీతి భావః- పు
రాకిలేంద్రయమౌ శిబేస్సత్యసంధతాయాం వివదమానౌ తత్పరీక్షార్థం శ్యేనక
పోతౌ భూతౌ - తత్రసంకేతపూర్వకం శ్యేనేనోపద్రుతత్వమాత్మనో నాట
యన్ కపోతో యాగదీక్షితం శిబిం శరణం జగామ - సోపి శ్యేనేనమదామిషీభూ
తోయం దేయ ఇతి పృష్టశ్శరణాగతపరిత్యాగే దోషస్మరణాత్తత్పరిమాణస్వశ
రీరమాంసపిణ్డదానేనైవ విమోచయితుకామః కపోతస్తులాయామారోప్యస్వ
మాంసశకలదానేనైతత్ వేనభారాయమానః కపోతవిప్రలబ్ధః ప్రతిజ్ఞాభంగభ
యాదశేషం శరీరం నికృత్తవానితి పౌరాణికీకథా ... నుసంధేయా- పఠంతిచా
త్రేమంశ్లోకం- కర్ణస్త్వచం శిబిర్మాంసం ప్రాణాన్ జీమూతవాహనః- దదౌద
ధీచిరస్థీని కిమదేయం మహాత్మనామితి॥ వృత్తముపజాతిః॥ ౩౨॥ ననుబహూనా
మనుగ్రహో న్యాయ్య ఇతి లోకప్రసిద్ధైకనదృష్టాంతేన కించరితార్థతేత్యా
హ॥ కించేతి॥ ... ఏవాయం దృష్టాంతః కింతు రాజాంతరమపి విద్యత ఇత్యర్థః

తమేవాహ॥ అభ్యర్చ్యేతి॥ ప్రజ్ఞ ఏవ ప్రాజ్ఞః* ధీరో మనీషీ జ్ఞః ప్రాజ్ఞ ఇత్యమరః॥* ప్రజ్ఞాదిత్వాత్స్వార్థే ప్రత్యయః। అథవా ప్రజ్ఞాస్యాస్తీతి ప్రాజ్ఞః* ప్రజ్ఞాశ్రద్ధార్చాభ్యో వృత్తిభ్యో ణ ఇతి ణప్రత్యయః- ప్రథితప్రభావః ప్రఖ్యాతతేజాః * స ప్రతాపః ప్రభావశ్చ యత్తేజః కోశదండజమిత్యమరః- అలర్కసంజ్ఞో౽లర్కనామా కశ్చిద్రాజా * సంజ్ఞా నామని గాయత్ర్యాం చేతనాయాం రవిస్త్రియామితి విశ్వః- ఉపాశ్రితాయ నేత్రయాచనార్థమతిథిభావేన సమీపమాశ్రితాయేత్యర్థః- కస్మైచిదజ్ఞాతకులగోత్రాయ - న తు పరిచితాయ- విశేషం ప్రాపయతీతి విప్రాయ బ్రాహ్మణాయ వేదవేదాంగపారగాయ* కర్మణా యమభిప్రైతి స సంప్రదానమితి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - అభ్యర్చ్య పూజయిత్వా న త్వవజ్ఞాయేత్యర్థః- అన్యథా* అసత్కృతమవజ్ఞాతం తత్తామసముదాహృతమితి గీతాయాం భగవదుక్తరీత్యా- అప్రఖ్యాపనీయతా స్యాదితి భావః* స్వే స్వకీయే *స్వో జ్ఞాతావాత్మని స్వం త్రిష్వాత్మీయ ఇత్యమరః-విలోచనే నేత్రే-ద్వితీయాద్వివచనమేతత్ న తు యత్కించిద్దృశమిత్యర్థః-వితీర్య దత్వా ప్రతిజ్ఞాం సత్యసం

లోచనే స్వే। అపూరయత్కశ్చిదలర్కసంజ్ఞః ప్రాజ్ఞః ప్రతిజ్ఞాం
ప్రథితప్రభావః॥ ౩౩॥ ప॥ అసురసమరవేళాజాతబాధావసా

ధతాం అపూరయత్ పూరయామాస- సమర్థితవానిత్యర్థః- సత్యసంధతానిర్వాహేణ కీర్తిసంపాదనతత్పరా రాజానో నాత్మక్లేశం గణయంతీతి భావః- తవ తు నైవంవిధక్లేశస్తస్మాదాశ్రుతం పరిపాలనీయమితి శ్లోకద్వయస్య తాత్పర్యం- వృత్తం పూర్వవత్ - శైబ్యః శ్యేనకపోతాయ స్వమాంసం పక్షిణే దదౌ-అలర్కశ్చక్షుషీ దత్వా జగామ గతిముత్తమాం-తథా చ-సంశ్రుత్య శైబ్యః శ్యేనాయ స్వాం తనుం జగతీపతిః-ప్రదాయ పక్షిణే రాజా జగామ గతిముత్తమాం- తథా హ్యలర్కస్తేజస్వీ బ్రాహ్మణే వేదపారగే - యాచమానే స్వకే నేత్రే ఉద్ధృత్యావిమనా దదావిత్యేతచ్ఛ్లోకద్వయస్యాపి మూలం॥ ౩౩ ॥ యద్యేవమప్యాశ్రుతం న పరిపాల్యేత తర్హి సత్యసంధసమానస్కంధగర్హణరూపానర్థస్సమాపతేదిత్యాహ॥ అసురేతి॥ అసురసమరవేళాయాం శంబరాసురయుద్ధసమయే జాతా సముత్పన్నా యా బాధా అసురశస్త్రక్షతిజనితవేదనా- తస్యా అవసానే అస్తే సంగ్రామాదస్యాత్రో౽పసరణే తద్బాధాయా నివర్తితత్వాదితి భావః- త్వం యయా గిరా వాచా- మే మహ్యం వరయోర్యుగం యుగళం* యుగ్మం తు యుగళం యుగమిత్యమరః ప్రీతిపూర్వం బాధానివర్తనజనితపరితోషపూర్వకం యథా తథా

అవిశఃదత్తవానసిపారితోషికతయావరద్వయందాస్యామీతియాంగిరముక్తవానసీత్యర్థః-తాంగిరమశిథిలః-అవిచ్ఛిన్నః-గుణబన్ధఃదానదాక్షిణ్యాదిగుణానువృత్తిర్యేషాంతేసద్గుణసంపాదనదృఢీకరణతత్పరాఇత్యర్థః - సత్యసన్ధావిశేషతఃసత్యప్రతిజ్ఞాః-శిలాక్షరవిన్యాసతుల్యవచనాఇత్యర్థః*సంధావిధాప్రతిజ్ఞాయాంచేత్యమరః - నరేంద్రాఃరాజానః*నరేంద్రఃపార్థివేవైద్యేవిషవైద్యేపిచస్మృతఇతివైజయన్తీ-తాంగిరంజలలిపిరీతిజలాక్షరవిన్యాసరూపేతి*లిఖితాక్షరవిన్యాసేలిపిర్లిభిరుభేస్త్రియామిత్యమరః - కామమత్యంతంసంగిరంతామాలపన్తాం*సంభావనాయాంలోట్-దశరథవచనంజలలిపివద్ప్రతిష్ఠితమితిసత్యసంధకృతంగర్హణంసంభవిష్యతీత్యర్థః - సత్యసంధనరేంద్రవిరచితాద్వాక్యప్రతిష్ఠాభంగప్రయుక్తగర్హణాదస్య కోవానర్థపదార్థోస్తీసంభావితానామితిభావః జలలిపేఃకర్మత్వేపినిషాతేనాభిహితత్వాన్న ద్వితీయేత్యుక్తం- అత్రగిరోజలలిపిత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః-మాలినీవృత్తం॥ ౩౮॥కింబహునామన్మనోరథాపరిపూరణేస్వస్యాఃమరణంనిశ్చితమిత్యాహ-

నేవరయుగమదిశస్త్వంప్రీతిపూర్వంయయామే । అశిథిలగుణబంధాస్సత్యసంధానరేంద్రా జలలిపిరీతికామంసంగిరన్తాంగిరంతామ్॥ ౩౮॥ వ॥సతోద్యాంగిరమిహనిర్వహస్వమావా

సత్యేతి॥గిరంవరయుగందాస్యామీత్యేవంరూపాంవాచం-సత్యేనోద్యతఇతిసతోద్యాంయథార్థవాచ్యాం* పదస్సుపిక్యప్చేతిపదేక్యప్ ఉపపదమితిసమాసః-ఇహేదానీంనిర్వహస్వసమర్థయస్వవా-ఉతమావామానిర్వహస్వసతోద్యాంమృషోద్యంవాకురుష్వేత్యర్థఃనాత్రమమాభినివేశఇతిభావః-కిన్తుభువిలోకేరామమాతుఃకౌసల్యాయాస్సన్మానంరాజమాతృత్వప్రయుక్తసత్కారంనసహేయంనక్షమిష్యేసోఢుంనశక్నుయామిత్యర్థః-సహేర్లజితిలడ్ రామసన్మానస్యసహ్యత్వేపిసపత్నీసమ్మానస్యహైన్యాపహత్వేనదుస్సహత్వాదితిభావః-అతఃప్రవర్తమానం-సంపద్యమానంసన్నాహంరామాభిషేకసంభ్రమం-నత్యజసిచేత్ సవిసృజసియది-తేతవపశ్యతస్సతఃపశ్యన్తంత్వామనాదృత్యేత్యర్థః*షష్ఠీచానాదరఇతిషష్ఠీ-విషముపభుజ్యగరళమభ్యవహృత్య*క్ష్వేళస్తుగరళంవిషమిత్యమరః - సంస్థాస్యేమరిష్యేహీనజీవనాద్వరంమరణమేవేతిభావః*సంస్థాథార్థేస్థితౌమృతావిత్యమరః-సమవప్రవిభ్యస్థఇత్యాత్మనేపదం-అత్రరామాయణశ్లోకః*తత్ప్రతిశ్రుత్యధర్మేణనచేద్దాస్యసిమేవరం- అద్యైవ

హి ప్రహాస్యామి జీవితం త్వద్విమానితేతి అహం హి విషమస్యైవ పీత్వాపి హిత వాగ్రతః- పశ్యతస్తే మరిష్యామి రామో యద్యభిషిచ్యత ఇతి- ప్రహర్షిణీవృత్తం॥ మ్నౌజ్రౌగస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమితిలక్షణాత్॥ ౩౫॥ ఏవమితి ఏవం వాదినీమేనాం కైకేయీం భూయః పునరపి భూపతిర్దశరథః అవదత్ ఉవాచ॥ ౩౬॥ తదేవాహ॥ అయీతి॥ అయి పాపహృదయే కఠినచిత్తే- పునః పునరనునయేపి మార్దవాభావాద్ధృదయస్యేదం సంబోధనం- ఉన్ముక్తా పరిత్యక్తా లోకమర్యాదా సతీపతివ్రతయా రూపా యయా తయా- సమతిక్రాంతకులవధూసమాచారయేత్యర్థః- దయాపేతయా దయాహీనయా క్రూరయేతి యావత్ త్వయా కింకుత్సితవచనముక్తం బహ్వనర్థమూలత్వాత్ సంశ్యోద్యామిత్యాదికుత్సితవచనం వక్తుమనుచితమిత్యర్థః- కుత్సాప్రశ్నవితర్కేష్వాక్షేపే కింశబ్ద ఇష్యత ఇతి శాశ్వతః॥ ౩౭॥ అథ నైవాహ॥ నేతి॥ హే అనార్యే దుశ్శీలే- అత ఏవ త్వమిహ లోకే శీలవతీషు సద్వృత్తిసంపన్నాసు సాధ్వీష్విత్యర్థః- శీలం స్వభావే సద్వృత్తావిత్యమ

సమ్మానం భువి న సహే యదా న మాతః । సంస్థాస్యే విషము
పభుజ్య పశ్యతస్తే సన్నాహం త్యజసి న చేత్ప్రవర్తమానమ్॥
౩౫ ॥ క ॥ ఏవం వాదినీమేనాం భూయోపి భూపతిరవదత్ ॥
౩౬॥క॥ అయి పాపహృదయే కిముక్తమున్ముక్తలోకమర్యాదయా
దయాపేతయా త్వయా ॥ ౩౭ ॥ వ ॥ నైవాభవస్త్వమిహ శీల

రః- గణ్యా గణనీయా నైవాభవః నైవాసి* భువో లఙ్ పరోపతాపేప్యాత్మనశ్శ్రేయోభావేన భక్తే పిలశునే వ్యాధిఘ్నినివృత్తిః ప్రవర్తత్రంశేపి సుఖప్రాప్తిరిత్యాదివత్ ఉభయత్రాప్యస్తీత్యర్థః- తథా స రామః పితృమతాం జీవత్పితృకాణాం రాజన్యానాం మధ్యే- గణనాం సంఖ్యాం నైవాభజత్ - న ప్రాప్స్యత్- పిశాచికయేవ త్వయాక్రాన్తస్య మమాకించిత్కరత్వాత్ పితృకర్తృవ్యాభిషేకాదిసన్మానాసిద్ధేరితి భావః - తథాహమప్యాత్మజైర్యాని సుఖాని తాని నైవాసం వార్ధకే పుత్రకృతోపచారాదిజనితసౌఖ్యాని నైవ ప్రాప్స్యమిత్యర్థః- రామప్రవ్రాజనేన మహాదుఃఖపూర్వకమరణస్యావశ్యం భావిత్వాదితి భావః - సర్వత్రైవకారోవధారణార్థకః ఆప్నోతేర్లుఙ్ పుషాదిత్వాచ్చ్లేరఙాదేశః తథా భరతేన మే మమ స్యాంసి వాపః పితృతర్పణం* పితృదానం నివాపస్స్యాదిత్యమరః- తస్య సంబంధి నైవాపం* సంబంధార్థేణ్ - అంబు ఉదకం- న ప్రదేయం న దాతవ్యం భరతస్యాగ్ర్యస్యైవ నార్యాయాస్తవ దుర్భగగర్భసంభూతత్వాత్ - సద్బీజా

స్యపిసస్యాన్నిదూష్యేయుః క్షేత్రదోషతఃఇతిన్యాయేనఅయోగ్యతయామమా
ర్ధ్వదైహికక్రియానకర్తవ్యేత్యర్థః- భవన్మరణభయాద్రామేప్రవ్రాజితేఆ
త్మనోపిమరణంసునిశ్చితమేవేతిభావః- అత్రసరేతస్యనివాపోదకంఇష్టమేవత
థాపినదేయమితినిషేధితత్వాదనిష్టవిధేరివేష్టనిషేధస్యాప్యనుపపద్య మా
నతయా-ఆభాసత్వాత్తేననిజమరణమాక్షిప్యతఇత్యాక్షేపాలంకారః-ఉక్తం
చవిద్యానాథేన-సమానార్థతయానిష్టవిధ్యాభాసోప్యాక్షేపఇత్యపగమ్య
తేయథాచేష్టనిషేధస్యాప్యనుపపద్యమానతయాఆభాసత్వం-తథాఅనిష్టవి
ధేరప్యనుపపద్యమానతయాఆభాసత్వమితిరామాభిషేకవిఘాతేపిపుత్రస్యరా
జ్యలాభఃస్యాదితిలోభేనశీలవతీగణ్యత్వాభావాద్యనర్థాంగీకారత్వేపి స్వస్య
వైధవ్యంస్వపుత్రస్యపితృకర్మాచరణానర్హత్వంచైహికాముష్మికవిరుద్ధమ
నర్థద్వయంస్యాదితివామత్వాన్మాగభినివేశాద్విగతాభవిష్యతీతిమన్వానేన
రాజ్ఞాభరతనివాపాంబుదాననిషేధోపన్యాసేనసజనిధనసూచితమితిపర
మరహస్యం- అత్రరామాయణశ్లోకః॥ రామఃకారయితవ్యోమేమృతస్యసలిల

వతిషుగణ్యానైవాభజన్పితృమతాంగణనాంసరామః। నైవాప
మాత్మజసుఖాస్యహమస్య నాక్యేనైవాపమంబు భరతేనన మే
ప్రదేయమ్॥ ౩౮ ॥ ప॥ కించ॥ వాసస్త్వచాంభవతుకించనతా

క్రియాం- సపుత్రయాత్వయానైవకర్తవ్యాసలిలక్రియేతి- యద్వాభరతేననై
వాపమంబు-మేనప్రదేయమితికాకుఃప్రదేయమేవేత్యర్థః-రామప్రవ్రజనో
త్తరక్షణమేవనిజమరణస్యావశ్యంభావిత్వాత్తత్సన్నిధ్యాభావేనభరతఏ
వమమౌర్ధ్వదైహికక్రియాచరణతత్పరోభవిష్యతీతిభావః-వసంతతిలకావృ
త్తం ॥ ౩౮ ॥ వక్తవ్యాంతరంవిద్యతఇత్యాహ॥ కించేతి॥ హేకైకేయితస్యరా
మస్యదివ్యాంబరధారిణఇతిభావః - తారపీణాంతరుసంబంధినీనాం*సంబన్ధా
ర్థేణ్-టిడ్ఢాణఇత్యాదినాజీప్-త్వచాంసంబంధికించనకించిద్వల్కలాదికమి
త్యర్థః* త్వక్స్త్రీవల్కం-వల్కలమస్త్రియామిత్యమరః- వాసోవస్త్రం- భ
వతుతథాధన్యాఃశ్రీరామస్యనివాసత్వేనసఫలజన్మానః - ఛాయాప్రధానా
ద్రుమావృక్షాః ఛాయాద్రుమాః నమేరుతరవః॥ శాకపార్థివాదిత్వాన్మ
ధ్యమపదలోపిసమాసః*ఛాయావృక్షోనమేరుస్స్యాదితిశబ్దార్ణవః - నీరం
ధ్రద్రుమావాభవనానిగృహాఃఘనంతుదివ్యభవనసంచారిణ ఇతిభావః - కింతు-
త్వచ్చేతసః తవహృ [illegible] ఏవాతికరిసంతతో

ష్వతికఠినత్వేపి తేషాం యోగ్యతా కింవక్తవ్యేతి భావః - శిలాతలాని శిలాప్రదేశాః శయనాని శయ్యాః కథంభవేయుః-వల్కలఛాయాద్రుమైర్యథా కథంచిదేవయాత్రా భవిష్యతి కింతు శిరీషపుష్పాధిక సౌకుమార్యసంపన్నశరీరస్య హంసతూలికాతల్పస్యాపోచితస్య కఠినతరశిలాతలాన్యేవ శయనాని భవితుం నార్హంతీత్యర్థః * ఏతదేవ మమహృదయం నికృంతతీతి భావః-వృత్తంతు పూర్వవత్॥ ౩౯ ॥ ఏవమితి॥ ఏవముక్తరీత్యా భర్త్రా తేన ప్రాణేశ్వరేణ దశరథేన భర్త్సితా తాచ్ఛీల్యేనేతి భర్త్సితా ఆపవాదితా పిభృజస్తాచ్ఛీల్యేత్యేజ్ -భర్త్సనంత్వపవాదనమిత్యమరః - మంథరయా పిశాచకల్పయా క్రాంతా ఛన్నానిష్ఠాతేతి యావత్ వృత్తిస్సద్వర్తనం యస్యాస్సా * వృత్తిర్వర్తనజీవనే ఇత్యమరః ఏషా కైకేయీ రాకాచంద్రే పూర్ణిమా చంద్రే * పూర్ణే రాకా నిశాకర ఇత్యమరః-అబాధం మేఘావరణాది ప్రతిబన్ధరహితం యథా తథా- రాజమానే ప్రకాశమానే సత్యపి వీరుచ్ఛన్నా లతాచ్ఛాదితా * లతా ప్రతానినీ వీరుదిత్యమరః-చంద్రకాం

రవీణాం ఛాయాద్రుమాశ్చ భవనాని భవన్తు ధన్యాః। కైకేయి తస్య శయనాని కథం భవేయుస్త్వచ్ఛేతసోపి కఠినాని శిలాతలాని॥

౩౯॥ వ॥ ఏవం భర్త్రాభిత్సితా ప్యార్ద్రచిత్తా మాంఘా ఽషా మంథరాక్రాన్తవృత్తిః। రాకాచంద్రే రాజమానే ప్యబాధం వీరుచ్ఛన్నా చంద్రకాంతస్థలీవ॥ ౪౦॥ గ॥ తదనుమ ఽహూర్తమా

త్థస్థలీ చంద్రకాంతమణిభూమిరివ * జానపదేత్యాదినా అకృత్రిమార్థే జీప్ .ఆర్ద్రచిత్తాస్నేహార్ద్రహృదయా రామాభిషేకవిఘాతాభినివేశపరాఙ్ముఖీతి యావత్ -మాభూత్ నాసీత్ నహి దుష్టాక్రాంతాః ప్రయత్నేనాపి ప్రకృతిం ప్రతిపద్యంత ఇతి భావః * అత్ర మాఙో నఞర్థకత్వాన్మాఙి లుఙో నాశీరర్థత్వావకాశః అత్ర భర్తృభర్త్సితత్వ కారణేపి చిత్తస్యార్ద్రీభావరూప కార్యానుదయాత్ విశేషోక్తిరలంకారః-తత్సామగ్య్రామనుత్పత్తిః విశేషోక్తిర్నిగద్యత ఇతి లక్షణాత్ -తథామన్థరాక్రాన్తవృత్తిత్వస్య విశేషణగత్యా చిత్తార్ద్రీభావాభావం ప్రతి హేతుత్వాత్కావ్యలిఙ్గమలఙ్కారః-తథా చ చన్ద్రకాంశస్థలీవేత్యత్రఉపమేతి త్రయాణామన్యోన్యసాపేక్షత్వాత్సంకరః-శాలినీవృత్తం-శాలిన్యుక్తామ్లౌ తగౌగోబ్ధిలోకైరితిలక్షణాత్॥ ౪౦॥ తదన్వితి॥ తదను కైకేయీచిత్తస్యార్ద్రీభావానంతరం - ముహూర్తమాత్రం క్షణమాత్రం ఘటికాద్వయమపివా సమనంతరం శ్రీరామవిరహస్యావశ్యంభావిత్వాదితి భావః-ఏతేన కైకేయ్యా

అనివార్యనిశ్చయత్వమధర్మభీరో రాజ్ఞో రామప్రవ్రజనవినిశ్చితత్వం చసూచ్యతఇత్యవగన్తవ్యం*ముహూర్తమల్పకాలేస్యాద్ఘటికాద్వితయేపిచేతివిశ్వః రామముఖావలోకనేనయత్సుఖమాసన్న స్తదనుబుభూషుః|అనుభవితుమిచ్ఛుః శ్రీరామందిదృక్షుస్సన్నిత్యర్థః-భువస్సన్నంతాత్సనాశంసభిక్షఉః-దశరథఃకుమారంరామమానయసమీపంప్రాపయేతి - సుమంత్రంనామమంత్రిణమాదిదేశఆజ్ఞాపయామాస॥౪౧॥ తేనేతి॥ తేనసుమంత్రేణసత్వరమవిలంబితం-రాజ్ఞో విలంబాసహిష్ణుత్వాదితిభావః*సత్వరంచపలంతూర్ణ మవిలంబితమాశుచేత్యమరః-రాజభవనందశరథగృహంప్రవేశితస్సన్ * విశేర్ణ్యంతాత్కర్మణిక్తః-రామఃకృతప్రణామఃకృతాభివాదనస్సన్ అయథాభూతఃపృథగ్భూతః పూర్వాపేక్షయావిలక్షణఃముఖవికాసోవక్త్రశ్రీర్యస్యతంపితరందశరథమారాత్సమీపే*ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరఃఆలక్ష్యదృష్ట్వా-చకితఃభయసం

త్రేషుపిరామ ముఖావలోకన సుఖమనుబుభూషు ర్దశరథః కుమారమానయేతిసుమంత్రమాదిదేశ॥౪౧॥ గ॥తేనసత్వరంరాజభవనంప్రవేశితోరామఃకృతప్రణామఃపితరమయథాభూతముఖవిలాసమారాదాలక్ష్యచకితమతిఃకిమిదమితికైకేయీమన్వయుఙ్క్త॥ ౪౨॥*సాపిపాపాశయాప్రత్యవాదీత్॥ ౪౩॥

గ॥ వత్సప్రతిశ్రుత వరద్వయనిర్వహణే ప్రవీణేతరస్తాత స్తే

భ్రాంతస్సన్ ఇదంరాజ్ఞోముఖవికాసరాహిత్యంకింకుతోవాజాతమిత్యర్థః-ఇత్యేవంకైకేయీమన్వయుంక్తఅపృచ్ఛత్*ప్రశ్నోనుయోగఃపృచ్ఛాచేత్యమరః॥౪౨॥సేతి॥ తతఃపాపాశయాపాపాభిప్రాయాదుస్సంకల్పేతియావత్*ఆశయస్స్యాదభిప్రాయేమానసాధారయోరపీతివిశ్వః - సాకైకేయ్యపిప్రత్యవాదీత్ప్రత్యువాచ-శ్రీరామప్రశ్నస్యోత్తరందదావిత్యర్థః*వదేర్లిఙిసిచివృద్ధిః॥౪౩॥తదేవవివృణోతి॥వత్సేతి॥ హేవత్సరామ- తేతవ-తాతఃపితా*తాతస్తుజనకఃపితేత్యమరః- సంప్రతీదానీం- ప్రతిశ్రుతంపూర్వంప్రతిజ్ఞాతంయద్వరద్వయంతస్యనిర్వహణేసమర్థనే-వరద్వయంసమనంతరంస్వయమేవవ్యాహరిష్యతి- ప్రవీణోనిపుణఃతస్మాదితరతరఃసమర్థస్సన్నిత్యర్థః*ప్రవీణేనిపుణాభిజ్ఞవిజ్ఞనిష్ణాతశిక్షితాఇత్యమరః- అతఏవసానుశయస్సమనస్సంతాపస్సన్ * రంధ్రేశబ్దేధానుశయోదీర్ఘద్వేషానుతాపయోరిత్యమరః - తనయేత్వయివాత్సల్యాత్ స్నేహాత్* ప్రేమాస్నిగ్ధస్తువత్సలఇత్యమరః - తథా

సత్యవ్యత్యాసఃభరతాభిషేకాకరణప్రయుక్తసత్యవిపర్యాసఃతత్ప్రాసాత్తద్భయాచ్చ హేతోరగాధగంభీరేదుస్తర ఇత్యర్థః-శోకసాగరేదుఃఖార్ణవే-గాధంభృశంఅసంభావితోన్మజ్జనమిత్యర్థః*ప్రగాఢంభృశకృచ్ఛ్రయోరిత్యమరః నిమజ్జతినిమగ్నోభవతిత్యేవంప్రత్యవాదీదితిపూర్వేణసంబంధః॥ ౪౪ ॥ కింత ద్వరద్వయమిత్యాశంకాయామాహ॥ వరేతి॥ వరద్వయంవరయుగళం- తావచ్ఛబ్దోవధారణార్థకః * యావత్తావచ్చసాకల్యేవధౌమానేవధారణ ఇత్యమరః-తవభవతఃమునివృత్త్యాతాపసవృత్త్యైవఏవకారోభేదబుద్ధిజనకవృత్త్యంతరవ్యవచ్ఛేదార్థకః-వనేదండకావనేవర్తనంచతుర్దశవత్సరావస్థానం-తథాభరతస్యఅవనేరవనంభూరక్షణంచ * అవరక్షణేకర్తరిల్యుట్- తవవనవాసఏకోవరః-భరతస్యభూపరిపాలనమపరఇత్యర్థః-ఇతివాక్యసమాప్తౌ-అథవాఇతిచప్రత్యవాదీదితిసంబంధః-యద్వా ఇతివరద్వయంతావత్ వరద్వయంఖల్విత్యన్వయః॥ ౪౫॥ రామఇతి॥ రామస్తద్వరద్వయమాకర్ణ్యసవిశే

సంప్రతిసానుశయస్తనయవాత్సల్యాత్సత్యవ్యత్యాసత్రాసా
ద్గాధమగాధేశోకసాగరేనిమజ్జతీతి॥ ౪౪ ॥ గ॥వరద్వయంతా
వత్తవవన్యవృత్త్యైవవనేవర్తనమవనేరవనంభరతస్య చేతి॥
౪౫॥ రామస్తదాకర్ణ్య ప్రముదితహృదయఃకృతాంజలిరేనాం
వ్యజిజ్ఞపత్॥ ౪౬॥ ప॥ భీతోభూభరతఃకిమంబభరతఃకింవాచ

షంశ్రుత్వాప్రముదితహృదయః-ధీరోదాత్తతయావికారమన్తస్సంస్థస్యస్తుష్టాన్తఃకరణస్సన్ ధీరోదాత్తలక్షణంతు*మహాసత్వోతిగంభీరఃకృపావానవికత్థనఃసువర్ణాచలవద్ధీరోధీరోదాత్తస్ససంమతఇతి.ఏతేనధైర్యముక్తంమనసోనిర్వికారత్వంధైర్యంసత్స్వపిహేతుష్వితిరసికాః-అతఏవకృతాంజలిఃవిరచితకరసంపుటఃభక్తివినయవిధేయతాలక్షణమేతత్-ఏనాంకైకేయీంప్రతివ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపయామాస॥ ౪౬॥ తదేవాహ॥భీతఇతి॥ హేఅంబమాతః*అంబామాతాథబాలాస్యాదిత్యమరః* అంబార్థనద్యోర్హ్రస్వఇతిహ్రస్వః అత్ర సాపత్న్యమాత్రత్వేపిసాంప్రతికవిరోధాచరణతత్పరత్వేపిభర్తృప్రాతికూల్యపరాయణత్వేపిస్వయంనిర్వికారత్వాదేవమామంత్రితవానిత్యవగన్తవ్యం భరతఃత్వత్పుత్రః-భూభారతఃభూభారాత్ నతువృథా-భూభారాత్ *పంచమ్యాస్తసిః* భీత్రార్థానాంభయహేతురిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ- భీతఃభయవిభ్రాంతఃకింనభీతఏవేత్యర్థః - తథాహంరామఃపావయతీతిపావనాత్ప

విత్రతాహేతోః-నతునైరర్థక్యాపాదకాత్-పూఞ్ పవనే కర్తరిల్యుట్-వనాత్ తపోవనవాసాత్-పూర్వవత్పంచమీ-త్రస్తో భీతః కిం న త్రస్త ఏవేత్యర్థః* చతుర్దశదరత్రాసో భీతిర్భీస్సాధ్వసం భయమిత్యమరః- అతస్సగరస్య సగరచక్రవర్తినః అన్వవాయస్య కులస్య కకుదః శ్రేష్ఠః * అథవా సగరాన్వవాయానాం రాజ్ఞాం శ్రేష్ఠః* వంశోన్వవాయస్సంతాన ఇతి పర్యాయేష్వమరః* కకుద్వత్కకుదౌ శ్రేష్ఠే వృషాంగే రాజలక్ష్మణీతి విశ్వప్రకాశః- అత్ర సగరాన్వవాయగ్రహణం సర్వేపి సగరకులోద్భవా భగీరథాదయో రాజానః దుస్తరప్రతిజ్ఞాపారావారపారీణా ఏవ-అతస్తత్కులశ్రేష్ఠస్యాస్య- ఈదృక్ప్రతిజ్ఞాకులాన్యతరణం కియదితి సూచనార్థమిత్యవగంతవ్యం తాతోస్మత్పితా మాదృశపుత్రజనకః దశరథః కుతో హేతోః శోచతి ఖిద్యతి న కుతోపి శోచితవ్యమిత్యర్థః శోకకారణయోరుభయోరప్యన్యతరస్యాభావాదితి భావః - తత్కుత ఇత్యాశంక్యాహ-దివిభవా దివ్యా తస్యాస్సరితో వియద్గంగాయాః- నివాపకరణాత్పితృతర్పణాంజలివిధానాత్ - అస్మత్పూర్వమహారాజభగీరథకర్తృకాదితి భావః*ని

నాత్పావనాత్త్రస్తోహం సగరాన్వవాయకకుదస్తాతః కుతశ్శో
చతి । దివ్యాయాస్సరితో నివాపకరణాల్లఘ్వీం ప్రతిజ్ఞామిమా
మావాభ్యామభిపూరయిష్యతి న చేత్పుత్రీ కథం స్యాదయమ్॥

వాపః పితృతర్పణమిత్యమరః - లఘ్వీమల్పాం న తత్సమాం న తతోప్యధికాం వేత్యర్థః* వోతో గుణవచనాదితి ఙీష్-ఇమాం ప్రతిజ్ఞాం వరద్వయరూపాం- అయమస్మత్తాతః- ఆవాభ్యాం స చ అహం చ ఆవాం తాభ్యాం సాధనభూతాభ్యాం భరతేన మయా చేత్యర్థః* త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమితి సర్వగ్రహణాదత్యదాదినా భరతేన సహాస్మదస్త్యదాదిత్వాదేకశేషః* యువావౌ ద్వివచన ఇత్యావాదేశః యుష్మదస్మదోరనాదేశ ఇత్యాకారోన్తాదేశశ్చ- నాభిపూరయిష్యతి చేత్- న నిర్వహిష్యతి చేత్ కథం కుతః-పుత్రీ ప్రశస్తపుత్రవాన్*ప్రశంసాయామినిః-స్యాద్భవేత్ న స్యాదేవ- పున్నామ్నో నరకాత్త్రాయత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా అనన్యసాధారణనిరయోద్ధరణైకసూత్రాణాం పుత్రాణామస్మాకం జననే బహుక్లేశభాగినోస్య రాజ్ఞోస్మత్పూర్వరాజన్యనిర్వ్యూఢప్రతిజ్ఞాపేక్షయా అల్పతరాయా అస్యా నిర్వహణాభావే కుతో వా నః పుత్రశబ్దవాచ్యతా కుతోయం వా పుత్రవాంస్స్యాత్తస్మాదావాభ్యామేతదవశ్యమంగీక్రియతే తాతేనాపి న శోచితవ్యమిత్యర్థః శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం ॥ ౪౭ ॥ వనమితి ॥ హే అంబ మేమ

హ్యాం-వనభువికాంతారసీమ్ని - తనుమాత్రస్యమామకదేహస్యైకస్యైవ త్రాణంరక్షణమల్పభారభరణమిత్యర్థః-ఆజ్ఞాపితమాదిష్టం మమైతత్సుకరమితి భావః-కింతువత్సోబాలఃభారోద్వహనాసమర్థఇతియావత్-తస్యభరతస్య స్వగర్భసంభూతస్యమూర్ధ్ని శిరసిసకలభువనభారఃఅశేషభూభారఃగురుతరత్వాద్దుర్వహఇత్యర్థః-స్థాపితోనిక్షిప్తః* భువనంవిష్టపేలోకేసలిలేపివియత్యపీతివిశ్వః-తత్తస్మాత్కారణాదిహఅస్మిన్ కార్యద్వయేవిషయే- ఆవయోః భరతస్యమమచేత్యర్థః-సుకరతాయాంసౌకర్యేతర్కితాయాంఆలోచితాయాంసత్యాం-గరియాన్ గురుతరః-గురుశబ్దాదియసుని-ప్రియస్థిరేత్యాదినా గురోఃగరాదేశః-తేతవ-పక్షపాతఃఆదరః-మయిపతతిప్రసరతిస్వతనయేభరతేసపత్నీతనయేమయిచాదరానాదరాభ్యాంసుఖాసుఖసంపాదకరాజ్యాభిషేకవనవాసవిధానార్థంప్రయత్నఃకృతః సోయంవిచార్యమాణేవిపరీతో జాతః-అతస్తదేతద్గురూకరణప్రవృత్తౌమర్కటభావన్యాయప్రాయం-సుఖా

౪౭॥ ప॥ వనభువితనుమాత్రత్రాణమాజ్ఞాపితంమేసకలభువన
భారస్థాపితోవత్సమూర్ధ్ని।తదిహసుకరతాయామావయో
స్తర్కితాయాంమయిపతతిగరీయానమ్బ తేపక్షపాతః॥౪౮॥
ప॥ కించ॥ తాతస్స్వవాచావ్యవహృత్యహృద్యం వత్సాభిషే
కోత్సవ మంగళంమే । ప్రణామ సంజ్ఞస్య మయార్పితస్య కిం

ర్థంచందనలేపేవాతోద్రేకప్రసంగకల్పంచాభూదిత్యర్థః-అతఏవవిషమాలంకారః*విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్యవాభవేత్-విరూపఘటనావాస్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రిధేతిలక్షణాత్।మాలినీవృత్తం॥౪౮॥అస్తాంతావద్యుక్తిరచనా-సునిశ్చితంవక్తవ్యాంతరమస్తీత్యాహ॥కించేతి॥తత్ప్రకారమేవాహ॥తాతఇతి॥తాతోస్మత్పితాస్వవాచాస్వముఖోచ్చారితేననియోగవచనేనభవద్వచనేనైవభరతాభిషేకమభినందయతోమమస్వవచనేనచేత్కిముక్తవ్యమితిభావః-హృద్యంమనోహరంవత్సస్యోభయోరప్యుపలాలనీయస్యభరతస్యాభిషేకోమూర్ధాభిషేకస్సఏవోత్సవః- ఉత్సూతేహర్షమిత్యేషఉత్సవః పరికీర్తితఇత్యుక్తలక్షణఃసఏవమంగళంకల్యాణం- మేమహ్యంవ్యవహృత్యోక్త్వాకథయిత్వేతియావత్*వ్యాహార ఉక్తిర్లపితమిత్యమరః - మయాఅర్పితస్యదత్తస్యప్రణామసంజ్ఞస్యనమస్కారాఖ్యస్య - పూర్ణపాత్రస్య - ఉత్సవాదిషుదేయవస్తునఃపాత్రంయోగ్యఃనాసీత్కింనజాతఃకిమితికాకుః - తా

తేనభరతాభిషేకః క్రియతఇతివక్తవ్యం-షయాచాంగీకారపూర్వకంనమస్కర్తవ్యంచేత్యర్థః - సత్యసంధస్యస్వస్యస్వముఖోచ్చారణేకస్సంకోచః తతోనిస్సంకోచంవదత్వితితాత్పర్యం*ఉత్సవాదిమయద్దేయంపూర్ణపాత్రంతదుచ్యతఇత్యభియుక్తాః*యోగ్యభాజనయోః పాత్రమిత్యమరః - అత్రనాసీత్కిమితికాక్వారాజ్ఞోయోగ్యతాపాదనద్వారారామస్యభరతాభిషేకాంగీకరణమాశిష్యతఇతిగుణీభూతవ్యంగ్యం॥తదుక్తం॥ అగూఢమపరస్యాంగంవాచ్యసిద్ధ్యంగమస్ఫుటం- సన్దిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యేకాక్వాక్షిప్తమసున్దరమితి-వృత్తముపజాతిః॥౪౯॥తత్క్షణమితి॥తస్మిన్నేవక్షణేరామస్యభరతాభిషేకాంగీకరణసమయఇత్యర్థః*అత్యంతసంయోగేద్వితీయాపఙ్క్తిరథోదశరథః*పఙ్క్తిశ్చన్దోపిదశమమిత్యమరః-అశనిహతోవజ్రవిదారితఃపర్వతఇవ సర్వతస్సమంతాత్పరీతదవదహనోవ్యాప్తదవాగ్నిః-వనస్పతిర్వృక్షఇవ*వనస్పతిర్వృక్షమాత్రేవినాపుష్పైఃఫలద్రుమఇతివిశ్వః-దివః- స్వర్గస్యపతిర్దివస్పతిరింద్రః

పూర్ణపాత్రస్యాపాత్రమాసీత్ ॥౪౯॥గ॥తత్క్షణమశనిహతఇవప
ర్వతస్సర్వతఃపరీతదవదహన ఇవవనస్పతిర్దివస్పతిపదభ్రంశవి
ధురఇవనహుషఃపపాతవిసంజ్ఞఃపఙ్క్తిరథః॥౫౦॥గ॥తతస్సా
పితృనిదేశమాచరేతిరామమాదిదేశ॥౫౧॥ ప॥సఏషః॥మాతు

శతమన్యుర్దివస్పతిరితిపర్యాయేష్వమరః- షష్ఠ్యాఃపతిపుత్రేత్యాదినాఅలుక్కస్కాదిత్వాత్ విసర్జనీయస్యసత్వం- తస్యపదాద్భ్రంశేనప్రచ్యుత్యావిధురఃవిశ్లిష్టః-విధురఃప్రత్యవాయేస్యాత్కష్టవిశ్లిష్టయోరపీతివైజయన్తీ-నహుషోయయాతిపితేవవిసంజ్ఞోవిచేతనస్సన్ పపాతరామవిరహాసహిష్ణుత్వాన్మూర్ఛితఇత్యర్థః- పురాకిలనహుషఃకుతశ్చిత్పుణ్యోదయాత్స్వర్గే ఇంద్రత్వంప్రాప్య - తత్రనిజాహంకారహుంకారప్రకోపితేనకుంభసంభవేనభుజంగోభవేతిశప్తః-స్వర్గపదాత్ప్రచ్యుతోభువిపపాతేతిపౌరాణికీకథా-వక్ష్యతిచారణ్యకాండే-ఉపమాలంకారః॥౫౦॥తతఇతి॥తతస్తదనంతరం-సాకైకేయీపితుర్దశరథస్యనిదేశమాజ్ఞాం- ఆచరవిధేహీతిరామమాదిదేశ ఆజ్ఞాపయామాస॥ ౫౧॥ తతోరామఃకిమకార్షీదిత్యతఆహ॥ సఇతి॥ యోయంకైకేయ్యాజ్ఞప్తస్సఏషఃమహాయశాఃకీర్తిసంపన్నోరామః-మాతుఃకైకేయ్యాఃఆజ్ఞాంవనవాసాయవ్రజేత్యేవం రూపశాసనం మాలాంపుష్పస్రజమివమూర్ధ్నావహన్ శిరసాధారయన్నిత్యాపరోక్తిఃవనాయదణ్డకావనంప్రతీత్యర్థః*క్రియా

ర్థోఽపపదేత్యాదినాచతుర్థీ- తథాజగతామవనాయజగద్రక్షణాయచవ
వ్రాజజగామవనంప్రతిగంతుమైచ్ఛదిత్యర్థః-వనవాసేదుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపా
లనాభ్యాం లోకనిర్వాహస్యజాయమానత్వాజ్జగతామవనాయచేత్యుక్తమి
త్యవగంతవ్యం-ఉపమాలంకారః॥౫౨॥అసావితి॥అసౌరామః- సద్యఃఅవిలం
బేన- కౌసల్యాసదనంనిజమాతృగృహంఆసాద్యప్రవిశ్య- అభిషేకస్యనిజరా
జ్యాభిషేకస్యప్రతిబంధమంతరాయభూతంకైకేయ్యానిర్బంధంసంకటం-వ
రద్వయాఖ్యపాశేనరాజానంనిర్బంధ్యభరతస్యాభిషేకప్రవర్తనరూపాభి
నివేశమిత్యర్థః-తథాఆత్మనోవనవాసంచప్రణామానంతరంనమస్కారానంత
రకాలేతస్యైకౌసల్యాయైన్యవేదయత్ కథితవానిత్యర్థః॥ ౫౩॥ సైతదితి॥ సా
కౌసల్యాఏతద్రామవన్యవాసవచనమాకర్ణ్యశ్రుత్వా-విదీర్ణహృదయావిదళి
తాంతరంగాసతీ- తస్యవజ్రప్రహారప్రాయత్వాదితిభావః- శిలీశల్యంముఖే

రాజ్ఞాంవహన్మూర్ధ్నిమాలామివమహోయశాః॥వనాయరా
మోవవ్రాజజగతామవనాయచ॥౫౨॥గ॥అసౌసమాసాద్యస
ద్యఃకౌసల్యాసదనమభిషేకప్రతిబన్ధంకైకేయీనిర్బన్ధమాత్మన
శ్చవనవాసంరాజ్ఞోదురవస్థాంప్రణామానన్తరంతస్యైన్యవే
దయత్॥౫౩॥గ॥ సైతదాకర్ణ్యవిదీర్ణహృదయావిషదిగ్ధముఖశి
లీముఖవిద్ధశ్రవణయుగళేవసహసాభూమ్యాంనిపత్యవిలలాప
౫౪॥ప॥రేఖారథాఙ్గసరసీరుహశంఖచిహ్నేక్షేమఙ్కరేతవ

యస్యశిలీముఖం విషదిగ్ధం విషరూషితం ముఖమగ్రభాగో యస్యసతథోక్తో
యశ్శిలీముఖోబాణః*ముఖంస్యాదగ్రభాగేపిఅళిబాణౌశిలీముఖావిత్యుభయ
త్రాప్యమరః-తేనవిద్ధంసంప్రహృతంశ్రవణయుగళంకర్ణయుగ్మంయస్యాస్సా
తథోక్తేవేత్యుత్ప్రేక్షా తయాచైతద్వచనస్యవిషవిశిష్టబాణవదత్యంతదుస్సహ
త్వంసూచ్యతేసహసాశీఘ్రం*స్వరాదిపాఠాదవ్యయమితిశాకటాయనః నిప
త్యభువిపతిత్వా-స్థాతుమశక్యత్వాదితిభావః-విలలాపపరిదేవనవతీ*విలాపః
పరిదేవనమిత్యమరః॥౫౪॥తదేవాహ॥ రేఖేతి॥ రేఖాఏవరథాంగానిచక్రాణి
చసరసీరుహాణిచశంఖాశ్చరథాంగాద్యాకారరేఖాఇత్యర్థః-తేచిహ్నానియస్య
తస్మిన్ సాముద్రికశాస్త్రోక్తమహాభాగ్యసంపత్తిసూచకతయాతాదృగ్లక్షణల
క్షితఇత్యర్థః-త్రయాణాంజగతాంభూర్భువస్స్వర్లోకానాం-స్వర్గమర్త్యపా
తాళానాంవా- ఉపలక్షణమేతత్ అశేషలోకానామిత్యర్థః- క్షేమంకరోతీతి

క్షేమంకరేశుభకరే * క్షేమప్రియమద్రకాశ్చేతిఖశ్ అరుద్విషదిత్యాదినాము మాగమః-తవకరేహస్తే*బలిహస్తాంశవఃకరాఇత్యమరః-కాంతారేఅరణ్యే కన్దానామభ్యవహారోచితానాంమూలవిశేషాణాంఖననమవదారణం* కాంతారంవర్త్మదుర్గమమిత్యమరః- రచయవిధేహిజీవనోపాయార్థమితిభావః- ఇతిమత్వేతిశేషఃభగవాన్ *ఉత్పత్తించవినాశఞ్చభూతానామాగతింగతిం-వేత్తివిద్యామవిద్యాంచసవాచ్యోభగవానితీత్యుక్తలక్షణః- వసిష్ఠఃప్రతిసరంహస్తసూత్రంఆబద్ధవాన్-నిబద్ధవాన్-నూనం-అన్యథాకథమేవంభవేదితిభావః నాచమూజఘనేహస్తసూత్రేప్రతిసరోస్త్రియామిత్యమరః- అత్రరాజ్యాభిషేకాంగత్వేనబద్ధస్య ప్రతిసరస్య కందఖననార్థత్వేనోత్ప్రేక్షితత్వాదుత్ప్రేక్షా- సాచనూనమితివ్యంజకసద్భావాద్వాచ్యా*యత్రాన్యధర్మసంబంధాదన్యత్వేనోపకీర్తితంప్రకృతంహిభవేత్ప్రోక్షాస్తాముత్ప్రేక్షాంప్రచక్షతఇతిలక్షణాత్ ॥౫౫॥

కరేజగతాంత్రయాణామ్। కాన్తారకన్దఖననంరచయేతినూనమాబద్ధవాన్ప్రతిసరంభగవాన్వసిష్ఠః॥ ౫౫ ॥ గ॥తత్రసౌమిత్రిరతిమాత్రప్రవృద్ధమన్యు శ్శతమన్యుసమానమేనమగ్రజ మకథయత్ ॥ ౫౬ ॥ గ॥ అర్యనకార్యమిదమ్ లోకగర్హణాహార్యాః కైకేయ్యావచసారజసాజరసాచసమాక్రాంతస్వాంతతయా కృత్యాకృత్యవివేకమూకస్యరాజ్ఞః ప్రజ్ఞాశైథిల్యాన్నిస్సృతేన వచసాసంత్యజ్యరాజ్యమటవీపర్యటనంవిధాతుమ్ ॥

అత్రాంతరేరామాభిషేకవిఘాతమసహమానోనిరూఢాభిమానోలక్ష్మణస్తావదూచఇత్యాహ॥తత్రేతి॥తత్రకౌసల్యావిలాపసమయే- సుమిత్రాయాఃఅపత్యంసౌమిత్రిర్లక్ష్మణః*బహ్వాదిభ్యశ్చేతీఞ్ ప్రత్యయః - అతిమాత్రప్రవృద్ధమన్యుః శ్రీరామవనవాస కథాయాః శ్రోతుమశక్యత్వా దత్యంతప్రవృద్ధకోపస్సన్ - శతమన్యుసమానంభోగైశ్వర్యాదిసంపత్త్యా ఇంద్రతుల్యమిత్యుపమా - అగ్రజంజ్యేష్ఠభ్రాతరంశ్రీరామంప్రత్యేవం వక్ష్యమాణరీత్యాఅకథయదవోచత్॥ ౫౬॥ తత్ప్రకారమేవవివృణోతి॥ఆర్యేతి॥ హేఆర్య పూజ్య- ఇదమేతదకార్యంఅయుక్తంతవైతన్నోపపద్యతఇత్యర్థః-కిమిదమిత్యతఆహ॥లోకేతి॥లోకగర్హణార్హాయాః-ఈదృగకార్యకరణశీలత్వాల్లోకనింద్యాయాః-కుత్సానిందాచగర్హణా ఇత్యమరః- కైకేయ్యాఃవచసావిప్రలాపేన-రజసారజోగుణేనచ-రజోరజోగుణేధూళౌ పరాగార్తవయోరపీతిశా

ష్వతః-జరసా వార్ధకావస్థయా చ*జరాయా జరసన్యతరస్యామితి జరాశబ్ద
స్య జరసాదేశః-సమాక్రాన్తస్వాన్తతయా సమభిభూతాన్తఃకరణతయా హే
తునా*స్వాన్తం హృన్మానసం మన ఇత్యమరః-కృత్యాకృత్యవివేకమూకస్య కా
ర్యాకార్యవివేకశూన్యస్య-ఉక్తత్రితయమధ్యేప్యేకైకమప్యనర్థాయ భవతి మేళ
నే తు కిము వక్తవ్యమితి భావః- రాజ్ఞః ప్రజ్ఞాశైథిల్యాద్బుద్ధిమాన్ద్యాత్-నిసృ
తేన వచసా నిర్గతేనానర్థకవాక్యేన-రాజ్యం ప్రజాపరిపాలనాత్మకం రాజ
కృత్యం-సంత్యజ్య విహాయ- అటవీపర్యటనమరణ్యసంచారం- విధాతుం కర్తుమ
కార్యమితి పూర్వేణ సంబంధః॥ ౫౭॥ న భవతు యథా తథా వా శ్రేయసా
మేన పుంసాం గురునిదేశోవశ్యం కర్తవ్యః-అన్యథా నిషేధస్మరణాదిత్యాశంక్య
తత్ర యుక్తిం వక్తి॥ కింత్వితి॥ కింతు తతః కిమిచ్యతే చేదిత్యర్థః-అనభ్యర్థమా
నాయ అయాచమానాయ పునః పునర్యాచ్ఞానిర్బన్ధేనానుపద్రవకారిణ ఇత్య
ర్థః-అభ్యర్థమానాయైవ దత్తం పునర్న గ్రాహ్యం- అనభ్యర్థమానాయ చే
త్కిము వక్తవ్యమితి భావః* అత్రే మేర్థయతేర్గ్ధాయాం చేయాచ్ఞావరోధన ఇ

౫౭॥ గ॥ కింతు తుభ్యమనభ్యర్థమానాయ ప్రథమమేవ పిత్రా
ప్రదత్తా నను పృథ్వీ॥ ౫౮॥ గ॥ క్షత్రధర్మోపి ధర్మ్యాత్పథః ప్ర

తివచనాత్-తుభ్యం భవతే-కర్మణా యమభిప్రైతి స సంప్రదానమితి సంప్రదాన
త్వాచ్చతుర్థీ పిత్రా పృథ్వీ భూర్దత్తా నను వితీర్ణా ఖలు-అతః ప్రగృహీతాయాః
పునరగ్రహణేన తవాపి ప్రతిగ్రహపరిత్యాగదోషః - తస్యాపి స్వయం దత్తాప
హరణదోషః తస్మాదుభయతారకత్వాత్త్వయా పునరవశ్యం పృథ్వీ గ్రాహ్యే
తి తాత్పర్యం॥ ౫ ॥ నను తథాపి న మమాయం ధర్మః పురుషార్థవ్యాహతి హే
తుత్వాదితి న మన్తవ్యం*క్షత్రియస్య పరో ధర్మః ప్రజానామేవ పాలనమితి మను
వచనాత్-వస్తుతః ధర్మమార్గభ్రంశేపి సమ్యక్ప్రజాపరిపాలనతత్పరస్య పు
రుషస్య మోక్షసాధకత్వాదిత్యాహ॥ క్షత్రేతి॥ సమీచీనస్సమర్థః-క్షత్రధర్మః
క్షత్రియకులాచారోపి వస్తుస్వభావావధారణార్థకోయమపిశబ్దః ధర్మ్యాద
నపేతో ధర్మ్యః*ధర్మపథ్యర్థన్యాయాదనపేత ఇతి యత్ప్రత్యయః- తస్మా
త్పథో మార్గాత్- జుగుప్సావిరామేత్యాదినా పఞ్చమీ ప్రమాద్యాపి ప్రమాదం
ప్రాప్యాపి ధర్మమార్గానవహితో భూత్వాపీత్యర్థః- వర్ణా బ్రాహ్మణాదయః
ఆశ్రమాః బ్రహ్మచర్యాదయః-తేషాం రక్షణతః పరిపాలనాద్ధేతోః ప్రాయేణ
భూమ్నా*ప్రాయో భూమ్న్యన్తగమన ఇత్యమరః-పురుషం నితరాం శ్రేయో

నిశ్శ్రేయసం*అచతురాదినాసూత్రేణాప్రత్యయాన్తో నిపాతితః- తస్మిన్ సకలపురుషార్థాధ్యక్షే మోక్షే నియోజయేత్ ప్రవర్తయేత్ - మోక్షాధికారిణం కుర్యాదిత్యర్థః-కుతశ్చిత్కారణాద్ధర్మమార్గప్రమాదేన వైగుణ్యేపి స్వధర్మత్వాత్సమ్యక్ప్రజాపరిపాలనాత్మకస్యక్షత్రధర్మస్య - మునిజనోచితాటవీపర్యటనరూపపరధర్మానుష్ఠానాపేక్షయా శ్రేష్ఠత్వాన్నిశ్శ్రేయసకరత్వం సంభవతి- శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్-స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో భయావహ ఇతి భగవద్వచనాదితి భావః॥౫౯॥ అథ దైవబలోల్లంఘనేనాపి పౌరుషస్య పురుషార్థసమర్థనసామర్థ్యసంభవాత్ క్షత్రధర్మనిర్వాహకః పురుషకార ఏవ సమాశ్రయణీయ ఇత్యాహ॥ నియతమితి॥ పురుషస్య కర్మ పౌరుషం పురుషకార ఏవ*పౌరుషం పురుషస్యోక్తం భావే కర్మణి తేజసీతి విశ్వః- యువాదిత్వాదణ్ -అవధారణార్థోయమేవకారః-నియతం నిశ్చితం యథా తథా నియతిబలం దైవబలం*నియతిర్నియమే దైవ ఇతి విశ్వః-అతిలంఘ్య అతిక్రమ్య

మాద్యాపి వర్ణాశ్రమరక్షణతస్సమీచీనః ప్రాయేణ పురుషం నిశ్శ్రేయసే నియోజయేత్॥ ౫౯ ॥ ౫ ॥ నియతం నియతిబలమతిలంఘ్య పౌరుషమేవ ధీరస్య పురుషార్థాన్ సమర్థయేత్॥౬౦॥

ప ॥ మాభూత్త్వత్పదపద్మయో రరుణిమా కాంతారసంచారతః పాణౌ పాటలిమా మనాక్ప్రసరతు జ్యాకర్షణాదేవ మే।

ధీరస్య ధైర్యశాలినః పుంసః-పురుషార్థాన్ ధర్మార్థకామమోక్షచతుర్విధపురుషార్థాన్ సమర్థయేన్నిర్వహేత్ - స్వశక్త్యా పౌరుషనిర్వాహకస్యైవ పురుషార్థలాభః నత్వన్యస్య - అతః పురుషకార ఏవ సమాశ్రయణీయ ఇతి భావః॥౬౦॥ ఇత్థం స్వమతముపన్యస్య తస్య ఫలితమాహ మాభూదితి॥ హే ఆర్యపూజ్య శౌర్యజలధే అపారశౌర్యసంపన్నేత్యర్థః-త్వత్పదపద్మయోః భవచ్చరణారవిందయోః కాంతారసంచారతః అరణ్యసంచారాత్ అరుణిమా ఆరుణ్యం లౌహిత్యమితి యావత్* వర్ణదృఢాదిభ్యః ష్యఞ్చేతి చకారాదిమనిచ్ మాభూత్ మాస్తు-మాఙిలుఙి త్యాశిషి లుఙ్ కింతు జ్యాకర్షణాత్ మౌర్వ్యాకర్షణాత్*మౌర్వీ జ్యా శింజినీ గుణ ఇత్యమరః మే మమ పాణౌ హస్త ఏవ పాటలిమా రక్తిమా* శ్వేతరక్తస్తు పాటల ఇత్యమరః పూర్వవదిమనిచ్-మనాగీషత్ ప్రసరతు ప్రవర్తతాం తథా భవాన్ కైకేయ్యా పరిభూతస్యాపి మోహితస్య తాతస్య పితుర్వచనే విషయే - నమ్రః ప్రహ్వః విధేయ ఇతి యావత్ మాస్మ భూత్ మాభూయాదిత్య

ర్థః-స్త్రైణవచనస్యానాదరణీయత్వాదితిభావః*స్మోత్తరేలఙ్ఙ్చేతిచకారా
దాశీరర్థేలుఙ్ నమాఙ్యోగఇత్యట్ప్రతిషేధః శేషే ప్రథమఇతిప్రథమపురుష
త్వంకింతుకించిదీషన్మాత్మకంమదీయం* తవకమమకావేకవచనఇతిమమకాదే
శః-ధనుఃనమ్రంసత్ వర్తతాంస్త్రీపరతంత్రస్యపితుర్వచననియంత్రితతయా
కాంతారసంచారతత్పరోనభవకింతుమౌర్వ్యాకర్షణపూర్వకం మదీయం
ధనురాయమ్యబాణప్రయోగేణకార్యాకార్యవిచారవిధురమమిత్రభూతంపి
తరంహనిష్యామీత్యర్థః- తథాచరామాయణం*ప్రోత్సాహితోయంకైకే
య్యాసన్తుష్టోయదినఃపితా-అమిత్రభూతోనిశ్శంకంవధ్యతాంబధ్యతామితిత
థాస్మృతిశ్చ*గురోరప్యవలిప్తస్యకార్యాకార్యమజానతః-ఉత్పథంప్రతిపన్న
స్యకార్యంభవతిశాసనమితి- లక్ష్మణస్యధీరోద్ధతత్వాదిత్థముక్తవానిత్యనుసన్ధే
యం-లక్షణంతు*దర్పమాత్సర్యభూయిష్ఠశ్ఛండవృత్తిర్వికత్థనః-మాయావీసు
లభక్రోధస్సధీరోద్ధతఉచ్యతఇతి - అత్రసామయికత్వేనప్రాప్తయోః శ్రీరా

కైకేయీపరిభూతతాతవచనేనమ్రోభవాన్మాస్మభూత్కిం
చిన్మాత్మకమార్యశౌర్యజలధేనమ్రంధనుర్వర్తతామ్ ॥ ౬౧ ॥
గ ॥ ఏవమాచక్షాణంలక్ష్మణంరామస్సాంత్వయన్నవోచత॥
౬౨ ॥ గ ॥ వత్ససవితృవంశజాతానాంరాజ్ఞాంపితృనిదేశఏ
వదేశికస్సర్వకర్మసు॥౬౩॥గ॥ బహవఃఖలుపితృనిదేశగౌరవా

మపాదపద్మహస్తారుణిమపాటలిమ్నోః శ్రీరామపాదపద్మారుణిమానంకం
తోక్త్యావర్జయిత్వాపాణౌనియమనాదేకఃపరిసంఖ్యాలంకారః- తథోత్త
రార్థేశ్రీరామధనుర్నమ్రత్వయోః ప్రాప్తయోః శ్రీరామనమ్రత్వంవర్జ
యిత్వాధనుషినియమనాదపరఇతితయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః* ఏకస్యవస్తు
నఃప్రాప్తావనేకత్రైకదాయదా-ఏకత్రనియమస్సాహిపరిసంఖ్యానిగద్యత
ఇతిలక్షణాత్ ॥౬౧॥ఏవమితి॥ ఏవముక్తరీత్యాఆచక్షాణంవదంతం*వదవ్యక్తా
యాంవాచీత్యస్మాద్ధాతోశ్శానచ్-లక్ష్మణంరామస్సాంత్వయన్ సామవాదై
రుపలాలయన్*సామసాంత్వముభేసమేఇత్యమరః-అవోచత॥౬౨॥తత్ప్రకా
రమేవాహ॥వత్సేతి॥ హేవత్సలక్ష్మణేత్యాదరేణామన్త్రణంసవితృవన్నజాతా
నాంసూర్యవంశోద్భవానాంరాజ్ఞాంపితృనిదేశఃపితృనియోగఏవసర్వకర్మసుస
కలకార్యేషుదేశికఃఆచార్యఃఉపదేష్టేతియావత్- సూర్యవంశోద్భవాస్సర్వే
పిగుర్వాజ్ఞాపరిపాలనతత్పరాఏవేత్యర్థః- అతోనాస్మాకమిదంవిరుద్ధమితిభా
వః ॥ ౬౩ ॥ నకేవలమస్మాకమియంమర్యాదాకింతుపూర్వేషామప్యేషామపీ

త్యాహ॥బహవ ఇతి॥కణ్డుర్నామమహర్షిః - రేణుకాయాః అపత్యం రైణుకే యోజామదగ్న్యః రామః*స్త్రీభ్యోఢక్ - పూరుర్యయాతినన్దనః ప్రభృతిగ్ర హణాత్సగరపుత్రాదయః- కణ్డుశ్చ రేణుకేయశ్చపూరుశ్చేతిద్వన్ద్వః తేప్ర భృతిరాదిర్యేషాం తేతథోక్తాః-బహవఃఅనేకేపూర్వేమహాత్మానః-పితృనిదే శేపిత్రాజ్ఞాయాం-గౌరవాదాదరాతిశయాద్గోహత్యామపినతుయస్యకస్యచి జ్జన్తోర్హత్యాం-హనస్సిచేతిహంతేర్భావేక్యప్-తకారశ్చాన్తాదేశః స్త్రీత్వం లోకాత్-తథామాతృవధమపినతుయస్యాఃకస్యాశ్చిత్స్త్రియోవధం-తథా తారుణ్యస్యయౌవనస్యవినిమయోబుద్ధిపూర్వకపరివృత్తిఃతమపినతు యస్యక స్యచిద్వయసోవినిమయంఅత్యం తాకృత్యవినియోజకఏవపితృనిదేశోనలంఘనీ యః - ఇయతాకాలవనవాస మాత్రవినియోజకస్తు కింవక్తవ్యమిత్యపి శబ్దత్ర యార్థః- నిర్విచారంవిచారరహితంయథాతథాధర్మశాస్త్రనిషిద్ధంగోహ త్యాదిమహాపాతకంకథంకారంకర్తుముపయుక్తంస్యాదితిశంకాశూన్యమిత్య ర్థః-కుర్వాణాఃఆచరితవన్తః-కరోతేస్తాచ్ఛీల్యేశానచ్-తేనాచరణేనలబ్ధా

గ్గోహత్యామపిమాతృవధమపితారుణ్యవినిమయమపికణ్డురై
ణుకేయపూరుప్రభృతయఃకుర్వాణానిర్విచారన్తే నాచారవ
తామగ్రణ్యఇతిగణ్యంతే ॥ ౬౮ ॥ ౫ ॥ తస్మాదవశ్యంవశ్యఏవ

రవతాంసదాచారసంపన్నానాంఅగ్రంనయన్తీత్యగ్రణ్యఃశ్రేష్ఠాః * సత్సూ ద్విషేత్యాదినాక్విప్ *అగ్రగ్రామాఖ్యాంనయతేవర్ణోవక్తవ్యఇతిణత్వం-ఇత్యే వంగణ్యంతేసంఖ్యాయంతేప్రశస్యంతేఖల్విత్యర్థః- పితృనిదేశంగురుమాకు ర్వతామీదృగకార్యకరణమేవప్రశంసాహేతురభూత్కిముతవనవాసాదికా ర్యకరణమితిభావః॥ ౬౮॥ ఉక్తమర్థంనిగమయతి॥తస్మాదితి॥యస్మాత్పితృని యోగోవశ్యమనుష్ఠేయస్తస్మాత్-కారణాదిత్యర్థః- అవశ్యంనిశ్చితం- పితు ర్వశోవశంగతఏవసన్ నతువిమతఇత్యేవకారార్థః-వశంగతఇతియత్ప్రత్య యః- గహనమరణ్యమవగాహేప్రవిశేఇత్యవోచతేతిపూర్వేణసంబంధః- అ త్ర రామాయణం*ఋషిణాచపితుర్వాక్యంకుర్వతావ్రతచారిణా- గౌర్హతా కణ్డునాధర్మంజానతాపివిపశ్చితా-జామదగ్న్యేనరామేణరేణుకాజననీస్వ యంకృత్తాపరశునారణ్యేపితుర్వచనకారణాత్ -అస్మాకన్తుకులేపూర్వంసగ రస్యాజ్ఞయాపితుః- ఖనద్భిస్సాగరైర్భూమిమవాప్తశ్చమహాపథఇతి- పూరు స్తునరామాయణేసంగృహీతఃతస్యేయంకథామహాభారతాదౌకథితా-పూ

ర్వంశుక్రశాపవశాదసమయసంప్రాప్తదుస్సహ జరాభారవిహ్వలేనపిత్ర యయాతినానియుక్తః పూరుః స్వతారుణ్యంతస్మైదత్వాతజ్జరాంస్వయంగృహీతవానితి-అత్రగోపహత్యాద్యుద్దిష్టక్రమేణకండ్వాదీనాముద్దేశాత్క్రమాపరనామా-యథాసంఖ్యాలంకారః*ఉద్దిష్టానాంపదార్థానాంపూర్వంపశ్చాద్యథాక్రమం ఉద్దేశోనుభవేద్యత్ర తద్యథాసంఖ్యముచ్యత ఇతిలక్షణాత్ ॥ ౬౫ ॥ తత్రేతి ॥ తత్రతస్మిన్సమయే విస్తృతపుత్రవాత్సల్యాసమధికపుత్రస్నేహాకౌసల్యా-తేనసహాపుత్రేణసాకం-గంతుంవనంప్రతీతిశేషః-అభిలషంతీకామయమానాసతీ-కృతప్రణామేనవిహితసమస్కారేణరామేణ- సవినయంసప్రశ్రయం-ఏవంవక్ష్యమాణరీత్యా-భిహితాఉక్తా ॥ ౬౬ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ కాంతారేతి॥ హేమాతఃమయికాన్తారభాజిఅరణ్యంగతేసతి-కేకయరాజపుత్ర్యాఃక్షత్రియతనయాయాఃకైకేయ్యాః - అతఃక్షాత్రయుక్తమేవకరిష్యతీ

పితురవగాహేగహనమితి॥ ౬౫ ॥ గ॥ తత్రవిస్తృతపుత్రవాత్స
ల్యాకౌసల్యాతేనసహగంతుమభిలషంతీకృతప్రణామేనరామే
ణసవినయమేవమభిహితా॥ ౬౬ ॥ ప॥ కాంతారభాజిమయికే
కయరాజపుత్ర్యాఃకార్కశ్యకందళితయాదళితస్యవాచా।తా
తస్యశోకదహనగ్లపితంశరీరంమాతస్త్వయానతుకదాచిదుపే
క్షణీయమ్॥ ౬౭ ॥ గ॥ తతస్సాతనయస్యస్వస్త్యయనాయసమ

తిభావః- కార్కశ్యేనక్రౌర్యేణ*కర్కశంకఠినంక్రూరమిత్యమరః- కందళితయా-ఉత్పన్నయావాచాశస్త్రధారాకల్పయేత్యర్థః- దళితస్యవిదారితస్యపీడితస్యేత్యర్థః-తాతస్యాస్మత్పితుఃసంబంధిశోకదహనగ్లపితంమద్విరహజనితశోకానలేనపీడితంసంతప్తమితియావత్ - శరీరంత్వయాకదాచిత్క్షణమాత్రమపీత్యర్థః- నోపేక్షణీయంనానాదరణీయంతురవధారణార్థకః- కింతుతత్తత్కాలోచితోపచారైస్సర్వదాపరితోషణీయమిత్యర్థః-వాక్ఛస్త్రవిదళనమేవదుస్సహంతత్రాపిశోకానలసంతాపశ్చేత్కిముపక్తవ్యం-నఖవ్రణోపరిముసలఘాతప్రాయత్వాదితిభావః-మయైకైనైవవనంప్రతిగమ్యతే పతిదేవతయాత్వయాతుతదుపచారతాత్పర్యేణగృహఏవస్థాతవ్యమితిభావః-వసంతతిలకావృత్తం॥ ౬౭ ॥తత ఇతి॥తతస్తదనంతరం-సాకౌసల్యా-తనయస్యరామస్యస్వస్త్యయనాయమాంగల్యసంపాదనార్థమిత్యర్థః-సమస్తదేవతాకీర్తనపురస్సరంఇంద్రాదిసకలదేవతాస్తుతిపూర్వికాం * పురోగ్రతోగ్రేషుసత్తేరి

టప్రత్యయేటిడ్ఢాణజిత్యాదినాఙీప్-ఆశిషమాచచక్షే.ఉవాచ*యన్మంగళం హస్రాక్షే సర్వదేవనమస్కృతే- వృత్రనాశే సమభవత్తత్తేభవతుమంగళమి త్యాద్యాశీర్వాదంచకారేత్యర్థః॥౬౮॥తదన్వితి॥ తదన్వాశీరుక్త్యనంతరం రామస్తాంకౌసల్యామభివంద్యనమస్కృత్యనిష్క్రాంతః మాతృగృహాద్వినిర్గత స్సన్ప్రక్రాంతమారబ్ధంనైపథ్యమభిషేకోచితవేషోయస్యాస్తస్యాస్సీతా యాఃప్రాసాదంసదనమాససాదవివేశ॥౬౯॥ తతఃశ్రీరామఃకిమకరోదిత్యా హ॥కల్యాణేతి॥ కల్యాణవాదేనరాజ్యాభిషేకమంగళకథనేనసుఖితాంసంజా తసుఖాం*తారకాదిత్వాదితచ్-తాంకాంతాంప్రియతమాంసీతాం-కాన్తా రచారకథయాఅరణ్యసంచారవార్తయావిపినే అరణ్యేఅంభోదనాదేనజలద గర్జితేనముదితామానన్దితాంమహ్యామతిశయేనరాతీతిమయూరీతాంమయూ రాంగనాపృషోదరాదిత్వాత్సాధుః*జాతేరస్త్రీవిషయాదితిఙీష్-ధనుర్ధ్వని

స్తదేవతాసంకీర్తనపునస్సరీమాశిషమాచచక్షే॥౬౮॥గ॥తద
నురామస్తామభివంద్యనిష్క్రాంతఃప్రక్రాంతనైపథ్యాయాస్సీ
తాయాఃప్రాసాదమాససాద।౬౯॥కల్యాణవాదసుఖితాం
సహసైవకాన్తాంకాన్తారచారకథయాకలుషీచకార। అంభో
దనాదముదితాంవిపినేమయూరీంసంత్రాసయన్నివధనుర్ధ్వని
నాపుళిందః॥౭౦॥గ॥ అయమేనామనుగంతుముపక్రాంతామ
కథయత్॥ ౭౧ ॥ గ॥ ప్రియేజనకనందిని ప్రకృతిపేశలామీదృ

నాధనుష్టంకారేణపుళిందోవ్యాధఇవసంత్రాసయన్భీషయన్సహసాసద్య ఎవకలుషీచకారసంక్షోభయామాస- కైకేయీవచననియంత్రితేనరాజ్ఞాని యుక్తోహంవనంప్రతిగమిష్యామీత్యేవంరూపవచనేనవిమనీచకారేత్యర్థః-ఉ పమాలఙ్కారః-నాత్రనీచోపమాశంకా-ధర్మప్రాధాన్యకథనేనైవతథాత్వో పపత్తేః కింత్వత్రసంత్రాసనమాత్రఏవకవివిశ్రాంతిరస్యధాతిప్రసంగాదిత్య లం-వృత్తంపూర్వవత్॥౭౦॥తతఃకిమతఆహ॥అయమితి॥ అయంశ్రీరామఃఅ నుగంతుమనుసర్తుముపక్రాంతాంకృతాదరాంఏనాంసీతాంప్రతిఅకథయదవ వోచత్॥౭౧॥ తదేవాహ॥ ప్రియఇతి॥ ప్రీణాతీతిప్రియా*ఇగుపధేతికప్ప్రత్య యఃఅకారాంతత్వాట్టాప్ హేప్రియేజనకనందినిజనకరాజపుత్రి*కృత్యల్యు టోబహుళగ్రహణసామర్థ్యాన్నంద్యాదిత్వాల్ల్యుట్ప్రత్యయః - టిత్వాత్ ఙీప్ ఏతత్సంబోధనద్వయంకాంతారసంచారక్లేశాసహత్వాద్యోతనార్థం-

ప్రకృత్యా పేశలాం చారుతరాం*చారౌ దక్షే చ పేశల ఇత్యమరః-అత ఏవ శిరీష మృద్వీం శిరీషపుష్పవన్మృదులాం ఈదృశీమిత్థంభూతాం సుఖోపచారోచితా మిత్యర్థః-తవ లసుం శరీరం గృహీతం దష్టం యద్ధరిణీగణత్రికం కురంగీనికురుంబ త్రికప్రదేశః- వృకాహిజిఘృక్షితజంతో స్త్రికప్రదేశమేవ ప్రథమం గృహ్ణాంతీతి ప్రసిద్ధిః*పృష్ఠవంశాధరే త్రికమిత్యమరః - తత్ర విసారిణ్యో నిస్సరంత్యో యాః నానాసిరాః నానావిధనాడ్యః*నాడీ తు ధమనీ సిరేత్యమరః- తాభ్యః అక్షతమ విచ్ఛిన్నం యథా- తథా యద్వా తాసాం క్షతేభ్యో వ్రణేభ్యః క్షరితం పరిస్రుతం యచ్ఛోణితమసృక్ తేనారుణాని వృకాణాం మహామృగాణాం ఆననాని యస్మిన్ తస్మిన్ హింస్రప్రచురతయాత్యంతభయంకర ఇత్యర్థః* కోకస్త్వీహామృగో వృక ఇత్యమరః కాననే అటవ్యాం గ్లపయితుం పరిక్లేశయితుం కథం సహే కుతో వా మృష్యే కథంచిదపి సహ ఇత్యర్థః- ఏవమకథయదితి పూర్వేణ సంబంధః పృథ్వీవృత్తం లక్షణం తూక్తం॥౭౨॥తదన్వితి॥తదను తదనంతరం- మైథి

శీం కథం గ్లపయితుం సహే తవ శిరీషమృద్వీం తనుమ్। గృహీతహ
రిణీగణత్రికవిసారినానాసిరాక్షతక్షరితశోణితారుణవృకాన
నే కాననే॥౭౨॥ ౫॥తదను నానావిధప్రయత్నేనాప్యనుష్మిషద
నుజిగమిషాశైథిల్యాయాం మైథిల్యాం లక్ష్మణేప్యనవసితానుగ
మనవ్యవసాయే వాసిష్ఠాయ సుయజ్ఞాయ భూషణమశేషం నా

ల్యాం జానక్యాం నానావిధేన- హితబుద్ధ్యా ఖలు వచో మమైతదభిధీయతే- సదా సుఖం న జానామి దుఃఖమేవ సదా వనమిత్యాది రామాయణోక్తప్రకారేణాపి యత్నేన బహుప్రకారైరప్యుపాయైరిత్యర్థః-అనుష్మిషదనుదయత్-అనుజిగమిషాశైథిల్యమనుగమనేచ్ఛాదౌర్బల్యం యస్యాస్తస్యామనివృత్తానుసరణేచ్ఛాయాం సత్యామిత్యర్థః-తథా లక్ష్మణేప్యనవసితానుగమనవ్యవసాయే అనివర్తితానుయాత్రోద్యోగే సతి అనవసితేత్యత్ర*షోంతకర్మణీతి ధాతోః కర్మణి క్తః అతో నఞ్సమాసః తతః వాసిష్ఠాయ వసిష్ఠపుత్రాయ*తస్యాపత్యమిత్యణ్ సుయజ్ఞాయ సుయజ్ఞనామ్నే ఆచార్యాయ అశేషం భూషణం భూషణజాతం కనకరత్నమయ కేయూరాంగదకుండలాద్యశేషభూషణానీత్యర్థః-శత్రూన్ జయతీతి శత్రుంజయః*సంజ్ఞాయాం భృతృవృజి ఇత్యాదినా ఖచ్ప్రత్యయః అరుర్ద్విషదిత్యాదినా ముమాగమః స ఇత్యాహ్వయో యస్య తం శత్రుంజయనామ్నా ప్రసిద్ధమిత్యర్థః- మాతులేన దత్తం మత్తహస్తినం మత్తేభం చ నాగసహస్రేణ సహ

గజసహస్రేణసాకం*గృహాఃభ్రాహిగజానాగా ఇతివైజయంతీ*వితీర్యదత్వా తథాగస్త్యకౌశికాభ్యాం కుంభసంభవ విశ్వామిత్రాభ్యాం చమహార్ఘాణ్యా మూల్యాని*మూల్యేపూజావిధావర్ఘ ఇత్యమరః-రత్నానిమణికాంచనాదీని శ్రేష్ఠవస్తూనిచ*రత్నంశ్రేష్ఠేమణావపీతివిశ్వః-వితీర్యతదనునిజారాతీణాందే వద్విషాందైత్యానాంవీర్యంప్రభావంసామర్థ్యంవాముష్ణతః అపహరతఇతి తథోక్తే*అసురానిర్జరాదేవాః-వీర్యంశుక్రేప్రభావేచతేజస్సామర్థ్యయో రపీత్యమరశాశ్వతౌ-ధనుషీచనిరపాయంనిరాతంకంత్రాణంకర్మరక్షణకృత్యం యయోస్తేతథోక్తేవర్మణీకంచుకే*తనుత్రంవర్మకంచుకమిత్యమరః-తథాని ర్మర్యాదా అసంఖ్యేయాఆశుశిలీముఖాబాణాఃతైఃకృతః అనుషంగో అనుబం ధోయయోస్తౌ అక్షయసాయకావిత్యర్థః॥నిషంగౌతూణీరౌచ*తూణోపా సంగతూణీరనిషంగాఇషుధిర్ద్వయోరిత్యమరః-నిర్వర్తితంనిష్పాదితంవీరపా ణంరణసహాస్త్యనంతరకర్తవ్యమధుపానంయాభ్యాన్తౌశత్రుసంహారకావిత్య

గసహస్రేణసహశత్రుంజయాహ్వయంమాతులదత్తంమస్తహ
స్తినమగస్త్యకౌశికాభ్యాం చవితీర్యమహార్హాణిరత్నానితద
నునిజరారివీర్యముషీధనుషీ నిరపాయత్రాణకర్మణీవర్మణీ
నిర్మర్యాదశిలీముఖకృతానుషజ్గౌనిషజ్గౌనిర్వర్తితవీరపాణౌ

ర్థః*వీరపాణంతుయద్వానంవృత్తేభావినివారణఇత్యమరః కృపాణౌకడ్గౌచే త్యేతత్సమస్తంనపుంసకమనపుంసకేనేత్యేకశేషః- జనకసదసిజనకయజ్ఞసభా యాంవరుణేనమేమహ్యందత్తమాయుధజాతమస్త్రకలాపః ఆదాయగృహీ త్వామాంఅనుగచ్ఛఅనుసరేతిలక్ష్మణమన్వగృహీత్ అనుగృహీతవాన్ ఆజ్ఞా పితవానిత్యర్థః-తథాశ్రీరామాయణం-యేచరాజ్ఞోదదౌ దివ్యేమహాత్మావరు ణస్స్వయం-జనకస్యమహాయజ్ఞేధనుషీతే-ప్రదర్శయ-ఉభేచకవచేదివ్యేతూణీ చాక్షయసాయకౌ-ఆదిత్యవిమలౌచోభౌఖడ్గౌహేమపరిష్కృతౌ- సత్కృ త్యనిహితంసర్వమేతదాచార్యసద్మని-సత్వమాయుధమాదాయక్షిప్రమావ్ర జలక్ష్మణేతి-అత్రైకేవ్యాఖ్యాతారఃకించిదాశంక్యసమాదధుఃతత్ప్రకారస్తు ననుజనకయజ్ఞేధనురాదిప్రదానస్యాశ్రవణాత్-కథమప్రసిద్ధేతదనువాదఃక్రి యతే - సత్యమేతత్ భగవతోవాల్మీకేరియంశైలీప్రస్తుతార్థప్రతిపాదన పారవశ్యాత్ యత్రవక్తవ్యమర్థంతత్రానుక్త్వఉత్తరత్రకేనచిద్వ్యాజే నప్రసిద్ధమనువదతీతి - యథాబాలకాండేనాభిహితంమణిబంధనంమణిర

త్నమిదందత్తం వైదేహ్యాశ్వశురేణమ- ఇతిసుందరకాండేఅభిహితవాన్- అయోధ్యాకాండేవక్తవ్యం-కాకాసురవృత్తాంతం*సపిత్రాచపరిత్యక్తోయస్సురైశ్చమహర్షిభిరిత్యాదిసుందరకాండే-ఉక్తవానితి- అతస్తదనుసారిణాతత్రభవతాభోజేనాపితథైవోక్తత్వాన్నవిరోధఇతిమంతవ్యమితి॥ ౭౩॥ తతఃకిమిత్యతఆహ॥ సీతాపీతి॥ చార్థోపిశబ్దః-నిజాభరణజాతంరత్నకేయూరాంగదరశనాదిస్వకీయభూషణకలాపంసుయజ్ఞస్యపత్న్యైభార్యాయై- న్యదాత్దత్తవతీ-మహాప్రభోఃశ్రీరామస్యాచార్యసంభావనంతత్పత్న్యైసీతాయాస్తత్పత్నీసంభావనంచయుక్తమిత్యర్థః-తతఃసౌమిత్రిర్లక్ష్మణోపిస్వాధీనేనస్వాయత్తేన * అధీనోనిఘ్నఆయత్తఇత్యమరః-ధనేనరత్నకాంచనాదిరూపేణద్రవ్యేణకౌసల్యాశ్రితంకౌసల్యాయాఃప్రత్యేకంపురోహితమిత్యర్థః - కంచిత్తైత్తిరీయాచార్యం బ్రాహ్మణ మతోషయత్-స్వకీయద్రవ్యప్రదానేనసం

కృపాణౌ వరుణేనజనకసదసిమేదత్తమేతత్సమస్తమాయుధజా
తమాదాయ మామనుగచ్ఛేతి సౌమిత్రిమన్వగృహీత్ ॥ ౭౩ ॥
గ॥ సీతాపినిజాభరణజాతం సుయజ్ఞపత్న్యైన్యదాత్- తత
స్సౌమిత్రిరపి స్వాధీనేనధనేన కంచిత్కౌసల్యాశ్రిత ముపా
ధ్యాయమతోషయత్॥ ౭౪॥ గ॥ తత్రసకుటుంబాయత్రిజటా
భిధానాయనిర్ధనాయద్విజాతయేస్వహస్తవిక్షిప్తదండపతి
తదేశావధికం గోధనంచకపింజలాదిభ్యోద్విజాతిభ్యశ్చ రఘు

భావయామాసేత్యర్థః- ఏతేనసౌమిత్రేర్నిజజనన్యపేక్షయాకౌసల్యాయామేవాత్యంతాదరస్సూచ్యతే॥ ౭౪॥ తత్రేతి॥ తత్రతస్మిన్సమయే-రఘుపతిఃసకుటుంబాయకుటుంబసహితాయపత్నీపుత్రసమేతాయేత్యర్థః-త్రిజటఇత్యభిధానంనామధేయంయస్యతస్మైఉంఛవృత్తయేకస్మైచిద్ద్విజాతయేస్వహస్తేనవిక్షిప్తః- పరిక్షిప్తదండేనయావత్తావదవాప్స్యసీతిబ్రాహ్మణానాంగోగ్రహణచాపల్యప్రదర్శనార్థముదీరితశ్రీరామవచనవశాత్ప్రేరితోయోదండఃతస్యపతితదేశః-సఏవావధిర్మర్యాదాయస్యతథోక్తంతావద్దేశస్థమిత్యర్థః-గోధనంగోవ్రజంచ*గోకులంతుగోధనంస్యాద్గవాంవ్రజఇత్యమరః - తథాకపింజలోనామబ్రాహ్మణఆదిర్యేషాంతేతథోక్తాస్తేభ్యోద్విజాతిభ్యః- కఠకలాపదణ్డమాణవకాదిభ్యోబ్రాహ్మణేభ్యశ్చ వివిధానినానారూపాణివిత్తానిగోరత్నాంబరయానాదీనిద్రవ్యాణి * ద్రవ్యంవిత్తంస్వాపతేయమిత్యమరః-

వితతారవిశ్రాణితవాన్*విశ్రాణనంవితరణమిత్యమరః॥౭౫॥ తతఇతి॥తతఃవి
శ్రాణనానంతరం- తేసీతారామలక్ష్మణాః- నిశ్వాసైరేవజంఝానిలైస్సధ్వని
మహామారుతైశ్చలంతిచలమానాని అధరకిసలయానోష్ఠపల్లవాయాసాం
తాస్తథోక్తాస్తాసాంపౌరనారీణాంవపూంషిమనాంసిచఅస్రసలిలాసారేణ
అశ్రుజలధారాసంపాతేన*అస్రమశ్రుణిశోణితఇతివిశ్వః- శోకపావకేనశో
కదహనేనచసిక్త్వార్ద్రీకృత్యదగ్ధ్వాసంతాప్యచ - వపూంష్యస్రసలిలాసారే
ణసిక్త్వామనాంసిశోకపావకేనదగ్ధ్వ చేతియథాక్రమమన్వయాద్యథాసం
ఖ్యాలంకారః-తథోద్వేలంవిషాదముత్పాద్యేత్యర్థః- నిషిద్ధపరిజనానుగమన
తయా ఐకాంతికత్వాన్నివారితభృత్యానుయాత్రతయాహేతునా - ప్రకాశి
తఃప్రకటీకృతఃప్రవాససిద్ధాన్తోవనవాసరాద్ధాంతోయైస్తేతథోక్తాస్సంతః -
శుద్ధాంతాదంతఃపురాన్నిశ్చక్రముర్నిర్జగ్ముః॥తత్రనిర్గమనసమయే॥౭౬॥సీ

పతిర్విత్తానివివిధానివితతార॥౭౫॥ గ॥తతస్తేపౌరనారీణాం
నిశ్వాసజంఝానిలచలదధరకిసలయానామస్రసలిలాసారేణ
శోకపావకేనచవపూంషిమనాంసిచసిక్త్వాదగ్ధ్వాచ నిషిద్ధప
రిజనానుగమనతయాప్రకాశితప్రవాససిద్ధాంతాశ్శుద్ధాంతా
న్నిశ్చక్రముః॥ ౭౬॥ తత్ర॥ ప॥సీతాపురాగగనచారిభిరప్యదృ
ష్టామాభూదియంసకలమానవనేత్రపాత్రం। ఇత్యాకలయ్యని
యతంపిదధేవిధాతాబాష్పోదయేననయనానిశరీరభాజాం॥
౭౭॥తతః॥ ప॥రుద్ధాపియాంతమనుగచ్ఛతిమైథిలీమాంవత్సేజ

తేతి॥సీతాపురాపూర్వంగగనచారిభిఃఖేచరైరపికిముతాన్యైరితిభావః- అదృ
ష్టానావలోకితామహారాజపరిగ్రహత్వాదితిభావః-ఇయంసీతాసకలమాన
వనేత్రపాత్రంసమస్తజనదృగ్గోచరామాభూత్ మాస్తు-మాఙిలుఙిత్యాదినాఆ
శీరర్థేలుఙ్ నమాఙ్యోగఇత్యట్ప్రతిషేధః-ఇత్యేవమాకలయ్యవిచార్య- కలిఃకా
మధేనుఃవిధత్తఇతివిధాతాయుక్తాయుక్తసమాధానతత్పరోబ్రహ్మబాష్పోద
యేన అశ్రూత్పాదనేనశరీరభాజాంప్రాణినాంనయనానినేత్రాణిపిదధే ఆ
చ్ఛాదితవాన్-నియతంనిశ్చితమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం- శ్రీరామప్రవాసమసహ
మానామానవాస్సోద్వేగంరురుదురిత్యర్థః* అపిధానతిరోధానపిధానచ్ఛా
దనానిచేత్యమరః * వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యాపేరకార
లోపః॥౭౭॥తతస్తదనంతరం॥రుద్ధేతి॥ మైథిలీసీతారుద్ధాబహుప్రయత్నేనని

వారితాపి-యాంతంవనంప్రతిగచ్ఛంతం*యాతేశ్శత్రుప్రత్యయః- అనుగచ్ఛత్యనుసరతీతితథావత్సోనుజఃలక్ష్మణోపి - కదాచనక్షణమాత్రమపీత్యర్థః- మాంనజహాతినత్యజతిసోప్యనుగచ్ఛతీత్యర్థః-ఇత్యనేనప్రకారేణైతయోస్సీతాలక్ష్మణయోరనుగతిమనుయాత్రాం- ప్రతిబోధ్యవిజ్ఞాప్య-దశరథాయేతిశేషః-గంతుంవనంప్రతియాతుం-రామఃభూయఃపునరపిరాజసదనందశరథగృహం-ప్రవివేశ-సర్వత్రతదాజ్ఞాయాఏవప్రాధాన్యాదితిభావః॥౭౮॥ తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్ శ్రీరామేసుమంత్రేణమంత్రివృద్ధేన-విజ్ఞాప్యరామోయంభవద్దర్శనార్థంసమాగతఇతివిజ్ఞాపనంకృత్వా-ఇత్థంభూతవ్యవహారస్యరాజధర్మత్వాదితిభావః-ప్రదర్శితేదృగ్గోచరీకృతేసతిభూపతిః- రాజాభూతావిష్టఃపిశాచాక్రాంతఇవ*భూతంక్ష్మాదౌపిశాచాదౌన్యాయ్యేసత్యోపమానయోరితివిశ్వః- విష్టరాదాసనాత్*వృక్షాసనయోర్విష్టర ఇతినిపాతనాద్ధు్రవమపామే పా

హాతినకదాచనలక్ష్మణోపి। ఇత్యేతయోరనుగతింప్రతిబోధ్య
గంతుంభూయోపిరాజసదనంప్రవివేశరామః॥౭౮॥గ॥ తస్మి
న్సుమంత్రేణవిజ్ఞాప్యప్రదర్శితేభూపతిర్భూతావిష్టఇవవిష్టరా
న్నిపత్యసదారస్సదారచితపరిదేవనోవనోత్కంఠాంస్వయమప్య
కరోత్॥ ౭౯॥ గ॥ తదాసుమంత్రఃకైకేయీమబ్రవీత్॥ ౮౦॥
గ॥ దేవివిరమరామాభిషేకసమున్మిషితాహ్లాదాంకురావగ్ర
హాదాగ్రహాత్ ॥ ౮౧ ॥ గ॥ పురాఖలువరదప్రసాదాదవగ

దానమిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ-నిపత్యశోకవేగస్యసోఢుమశక్యత్వాన్మూర్ఛయాభువిపతిత్వేత్యర్థః-సదారవిచ్ఛిన్నంక్రియావిశేషణమేతత్ -రచితపరిదేవనఃకృతవిలాపస్సన్ సదారఃకౌసల్యాసహితఃస్వయమపివనోత్కంఠాం వనవాసౌత్సుక్యం-వనోత్కంఠాంమతిమితిపాఠేవనవాసోత్సుకాంబుద్ధిమకరోత్॥౭౯॥తదేతి॥ తదాతస్మిన్ సమయే-సుమంత్రఃకైకేయీమబ్రవీత్ అవోచత్॥౮౦॥తత్ప్రకారమేవాహ॥దేవీతి॥హేదేవికైకేయి-రామాభిషేకేన్శ్రీరామరాజ్యాభిషేకోత్సవేన- సమ్యక్ జలసేకేనేవసమున్మిషితస్సముత్పన్నోయఆహ్లాదాంకురః ఆనందకందళ ఇతిరూపకం తస్యావగ్రహాత్ ప్రతిబంధకాత్ ఆగ్రహాదభినివేశాత్ - జుగుప్సావిరామేత్యాదినాపంచమీ - విరమవిరతాభవతాదృగాగ్రహంపరిత్యజేత్యర్థః-వ్యాఙ్పరిభ్యఇతిపరస్మైపదం॥౮౧॥పునస్తస్యాదాశ్లీల్యపరిత్యాగాధఃంతన్మాత్రృగోచరమితిహసమాహ॥పురేతి॥

పురాపూర్వకాలే-ఖలుశబ్దో వాక్యాలంకారే-వరదస్యవరప్రదాతుః-కస్యచిద్యోగినఃప్రసాదాదనుగ్రహాత్-అవగతసకలప్రాణిభాషణతయావిజ్ఞాతసకలజంతువచనతయా హేతునా-పర్యంకపర్యంతేశయనసమీపే పరిసరంతీనాం పిపీలికానాంభూవివరసంచారిసూక్ష్మజన్తువిశేషాణాం ఆలాపేభాషణేవిషయేకృతహాసంకిమే లేఅజ్ఞానజంతవఃసమాలపన్తీతిహసితవన్తంతవపితరంకేకయం-హాసనకారణంహాసహేతుం-పృష్ట్వాకేనాపి హేతునాయంపరిహసతీతిజిజ్ఞాసయానుయుజ్యేత్యర్థః తద్వివరణంహాసనకారణకథనంపత్యుర్భర్తుర్మరణకారణమిత్యవేత్యజ్ఞాత్వాపి తద్వచనాదేవేతిభావః-భూయసోబహుళాత్-బహ్వాగ్రహోభూచబహ్వాంకితిభూరాదేశః- బహ్వాగ్రహపశ్చ- నిబంధాత్ప్రియాసకరణాగ్రహాత్-కుపితేనక్రుద్ధేనరాజ్ఞా కేకయేన- అవజ్ఞాతాయాఃఅవమానితాయాస్తేతవ- మాతుర్విధాంప్రకారం*విధావిధాప్రకారేచేత్యమ

తసకలప్రాణభాషణతయాపర్యంకపర్యంత పరిసరత్పిపీలికాలాపేకృతహాస స్తవపితరంహాసనకారణంపృష్ట్వాతద్వివరణం పత్యుర్మరణకారణమిత్యవేత్యాపిభూయసోనిర్బంధాత్కుపితేనరాజ్ఞావజ్ఞాతాయాఃమాతుస్తేవిధాంమానుకర్వథా ఇతి॥ ౮౨॥ వ॥కృతాసమంజనిర్యాసంసగరంకేకయాత్మజా।నిదర్శనత్వేనిర్దిశ్యనిబధ్నాన్నిజంపతిమ్॥ ౮౩॥తత్ర॥ వ॥సిద్ధార్థకో మహామాత్యస్తత్పరిత్యాగమబ్రవీత్ । సరయూపాతితానేక

రఃమానకుర్వథాఃనానుకురుష్వేత్యర్థః-భర్తృప్రాతికూల్యాచరణేనమాతృవద్విగర్హణీయామాభూరిత్యర్థః*కరోతేర్లిజిథాజ్ -ఇత్యబ్రవీదితిపూర్వేణసంబంధః॥ ౮౨॥ సుమంత్రవచనంశ్రుత్వాసాకిమకార్షీదిత్యతఆహ॥కృతేతి॥ కేకయాత్మజాకైకేయీకృతఃవిహితఃఅసమంజనామ్నఃపుత్రస్యనిర్యాసఃపరిత్యాగఃయేనతం- అసమంజాఖ్యపుత్రత్యాగినమిత్యర్థః- సగరంరాజానంనిదర్శనత్వేదృష్టాంతత్వేనిర్దిశ్యసగరవత్త్వమపిపుత్రంపరిత్యజేరితినిరూప్యేత్యర్థః-నిజంపతింస్వభర్తారంనిరబధ్నాన్నిరుత్తరంచకారేత్యర్థః॥ ౮౩॥ అత్రాంతరేకైకేయీవచనమసహమానఃకశ్చిదమాత్యవృద్ధఃప్రత్యవోచదిత్యాహ॥ తత్రేతి॥తత్రకైకేయీనిర్బంధవాక్యసమయే- సిద్ధార్థకఃసిద్ధార్థకనామామహామాత్యస్సుమంత్రాదన్యోమాత్యప్రవరః* అమాసహభవతీత్యమాత్యఃశుభాశుభకార్యేషుసదాసహవర్తతఇత్యమాత్యః* అవ్యయాత్త్యప్ స్మరయూ

పాతితానాంసరయూనదీనిక్షిప్తానామనేకప్రజానాంబహుజనానాం మరణమేవకారణంనిమిత్తం-తస్మాత్ -తత్పరిత్యాగంతస్యాసమంజస్యపరిత్యాగంనిర్యాసమబ్రవీత్ - అసమంజసచరిత్రత్వాదసమంజస్యత్యాగః- సమంజససకలసద్గుణాభిరామస్య శ్రీరామస్యతుపరిత్యాగః కథంసమంజస ఇతిభావః ॥ ౧౪ ॥ ఇత్థంబహూపాలంభైస్స్వవార్యనిశ్చయామవబుధ్య రాజా రామమేవమువాచేత్యాహ॥అథేతి॥ అథామాత్యోక్త్యనన్తరం-దశరథేనరామఃసపరిచ్ఛదఃసపరివారస్సన్నేవగచ్ఛవ్రజేత్యేవంనిర్దిష్టోనియుక్తస్సన్- పరిచ్ఛాద్యతే అనేనేతిపరిచ్ఛదఇతివిగ్రహః*పుంసిసంజ్ఞాయాంఘుజ్ ప్రాయేణేతిఘుప్రత్యయః ఘేరుపసర్గస్యేతిహ్రస్వః - ఖనిత్రపిటకౌఖనిత్రమవదారణం - ఖననసాధనంకుద్దాలాదికమిత్యర్థః- పిటకఃకందమూలఫలాద్యాహరణయోగ్యః కండోలః తౌ కేవలంతావేవ* ఖనిత్రమవదారణం కండోలపిటకావితిచామరః- కేవలశబ్దస్త్వవధారణార్థకః- తథావల్కలయుగళంవల్కలవస్త్ర

ప్రజామరణకారణాత్ ॥ ౧౪॥ గ॥ అథదశరథేనరామస్సపరి
చ్ఛదఏవగచ్ఛేతినిర్దిష్టః కేవలంఖనిత్రపిటకౌ వల్కలయుగళం
చ ప్రార్థయత ॥ ౧౫ ॥ ప ॥ సుఖోచితానాంసువ్యక్తందివ్య
లావణ్యసంపదామ్। త్రయాణామపికైకేయీవల్కలాన్యద
పాహరత్ ॥ ౧౬ ॥ ప ॥ అథరఘుకులనాథోమధ్యమాంబాని

యుగ్మంచ - ప్రార్థయతఅయాచత - త్యక్తసంగస్యమమపపచ్ఛేదేనకార్యంకిం - అపితుమునిజనోచితంవల్కలఖనిత్రపిటకమాత్రమేవదాతవ్యమితి ప్రార్థితవానిత్యర్థః॥ ౧౫॥ అత్రాంతరేశ్రీరామవివాసనదీక్షితాకైకేయీ విలంబావిషహ్ణుతయాద్రుతతరంవల్కలాన్యాజహారేత్యాహ॥సుఖోచితానామితి॥ కైకేయీసుఖోచితానాంసుఖార్హాణాంసువ్యక్తంస్ఫుటంయథాతథాదివిభవందివ్యం। శ్రేష్ఠం*తత్రభవఇతిభవార్థేయత్ప్రత్యయః లావణ్యంశరీరసౌందర్యాదిసంపత్ లక్ష్మీశ్చయేషాంతేతథోక్తాస్తేషాంసకలగుణసమ్పన్నానామిత్యర్థః - త్రయాణాంసీతారామలక్ష్మణానామపినైకస్యైవరామస్యేత్యపిశబ్దార్థః- వల్కలానిచీరాణి- ఉదపాహరత్ పరిదధ్వమితిప్రాదాదిత్యర్థః॥ ౧౬॥అథేతి॥అథవల్కలాహరణానంతరంరఘుకులనాథోరఘువంశశ్రేష్ఠశ్రీరామఃమధ్యేభవామధ్యమా * మధ్యాన్మఇతిమత్వంసాచసాఅంబాచతస్యామధ్యమాంబాయాఃకైకేయ్యాఃనియోగాదాజ్ఞావశాత్ మంగళార్హోరాజ్యా

భిషేకకల్యాణోచితే-గుణవతిమార్దవాదిగుణసంపన్నైతంతునిర్మితేవాపరిధా నేఅధోంశుకే-అంతరీయోపసంవ్యానపరిధానాన్యధోంశుకఇత్యమరః-నిరా శఃనిస్పృహస్సన్-కుచతటే అధికుచతటం- విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః- తత్రవ ల్గంతఃప్లవంతఃయేజానకీబాష్పాఃసీతానేత్రాంబూనితైస్సేకాత్ కఠినతరకు చతటపతనోత్పతనాద్బాష్పబిన్దూనాంతత్రసంక్రమణాదితిభావః-ఏతేనజాన క్యాభర్తురిత్యంతసాన్నిధ్యంవల్కలధారణాసహిష్ణుత్వంచసూచ్యతే-బాష్పో నేత్రాంబుధూమయోరిత్యభిధానాత్-అపగతఃఖరభావఃకార్కశ్యంయస్యతత్ సంప్రాప్తమార్దవంసంధారణానుకూలమిత్యర్థః - వల్కలంపర్యధత్తపరి ధృతవాన్- అత్రకేచిత్ రాజ్ఞఃకైకేయీతృతీయైవమహిషీ- మధ్యమాశబ్దప్ర యోగస్తుమధ్యమాఛందోవత్-ప్రసిద్ధత్వాన్నతుమధ్యేభవత్వాత్ - అర్జున స్యకుంతీసుతమధ్యమప్రయోగవదితివదంతి తదేతదవిచారరమణీయం-బకబం ధప్రయాసప్రాయత్వాత్- కించిద్ధప్రామాదికప్రయోగాణామేవతాదృక్స

యోగాద్గుణవతిపరిధానేమంగళాహేనిరాశః। అధికుచత
టవల్గజ్జానకీబాష్పసేకాదపగతఖరభావంవల్కలంపర్యధత్త॥
౮౭ ॥ గ॥ తత్రయేచిత్రీయంతసర్వేనిర్వికారవదనలక్ష్మీకమి
క్ష్వాకుకులాధ్యక్షమధ్యక్షయం. తస్తేషామేవ శోకశంకుకీలిత

మాధానత్వాత్-కింతుస్వగణాతాళయోర్మధ్యేభవత్వాద్బాలోకస్యయ థామధ్యమలోకప్రయోగః-తథాకౌసల్యాసుమిత్రయోర్మధ్యేభవత్వాన్మధ్య మేయమితియుక్తముత్పశ్యామః- ఏతదభిప్రాయేణైవసర్వజ్ఞోభోజోపిమధ్య మాంబానియోగాదితిప్రయుక్తవానిత్యలంప్రసక్తానుప్రసక్త్యా - మాలినీవృ త్తం॥ ౮౭॥ తత్రేతి॥ తత్రతస్మిన్ కాలేశ్రీరామవల్కలధారణసమయే - సర్వే అశేషాయేజనాః- చిత్రీయంతఃఆశ్చర్యంకుర్వంతః*నమోఘరివశ్చిత్రజఃక్యజి త్యత్రచిత్రజఆశ్చర్యఇతిక్యచ్ - నిర్వికారాధీరోదాత్తత్వాద్వికారరహితా ప్రసన్నాలక్ష్మీర్ముఖశోభాయస్యతం*శైషికఃకప్ప్రత్యయః- ఇక్ష్వాకుకులా ధ్యక్షంఇక్ష్వాకుకులశ్రేష్ఠం-శ్రీరామమధ్యక్షంప్రత్యక్షంకుర్వన్తఃఅధ్యక్షయం తఃపశ్యంతఇత్యర్థః * అధ్యక్షశబ్దాత్తత్కరోతీణ్యన్తాల్లటశ్శత్రాదేశః శోకఏవశంకుఃతేనశోకశల్యేనకీలితమానసానాంవిద్ధహృదయానాంతేషామే వజనానామానసేషుముఖేషుమానసేష్వితిపాఠేమానసేషుహృదయేషు*చి త్తంతుచేతోహృదయంస్వాంతంహృన్మానసంమనఇత్యమరః-పారంపర్యేణ

అవిచ్ఛేదేన-వికారః వైవర్ణ్యం వైకల్యంచ-అస్ఫురత్-వల్కలవసానంశ్రీరామందృష్ట్వా సర్వేజనావివర్ణవదనావికలమానసాశ్చ బభూవురిత్యర్థః- నిర్వికారదర్శనేనవికారోత్పత్తిశ్చిత్రమితిభావః॥౧౭॥తదానీంసర్వసాధారణ్యాద్వసిష్ఠస్యోత్పన్నంవికారమన్యథాయోజయతికింత్వితితదేవాహ॥సఇతి॥దాశరథౌశ్రీరామే॥అతఇక్ సవల్కలే-ద్రుమత్వగ్వికారవాసోధారిణిసతీత్యర్థః- విషాదాత్ ఖేదాత్-వసిష్ఠఃఅమీలితాక్షఃద్రష్టుమశక్తతయా ఈషన్నిమీలితనయనః*బహువ్రీహౌసక్థ్యక్ష్ణోస్స్వాంగాతచ్ అభూదితియత్ తన్నిమీలితాక్షత్వమేవమహార్షేఃఋషిశ్రేష్ఠస్యవసిష్ఠస్య- మహర్షిలక్షణముక్తం- కాకుత్స్థస్యాథార్థ్యవిలోకితస్యశ్రీరామతత్త్వదర్శనస్య- భావేక్తః- కరణంసాధనంజాతం-ఆమీలితనయనానాంఋషీణాంతత్త్వావమర్శసంభవప్రసిద్ధేః - మహర్షేరముష్యామీలితనయనత్వంతారకబ్రహ్మణఃశ్రీరామస్యతత్త్వావబోధకత్వేనోపకారకమభూదిత్యర్థః-తత్త్వానుసంధానసమయేసంయమినామర్థో

మానసానామానసేషుపారంసర్వేణాస్ఫురద్వికారః॥౧౭॥
కింతు॥వ॥ సవల్కలేదాశరథౌవిషాదాదామీలితాక్షోయదభూద్వసిష్ఠః। తదేవజాతంకరణంమహర్షేః కాకుత్స్థయాథార్థ్యవిలోకితస్య॥౧౮॥వ॥అస్యాపితామ్బరత్యాగేంజాతావిక్రి

న్నిమీలితనయనత్వంయోగశాస్త్రప్రసిద్ధం కేవలనిమీలనేనిద్రాస్యాత్-కేవలోన్మీలనేవిషయదర్శనేనచిత్తవిక్షేపస్స్యాదితి-అత్రవిషాదకృతామీలనస్యతత్త్వానుసంధానపరత్వేనోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షా-వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్య - వృత్తముపజాతిః॥౧౮॥అతఏవసవ్యథితోభూదిత్యాహ॥ అస్యేతి॥ అస్యశ్రీరామస్య-పీతాంబరత్యాగేకాంచనాంబరవిసర్జనేనతి-పీతాంబరంత్యక్త్వావల్కలందధానేసతీత్యర్థః- అపురాఅపూర్వ్వపీతాంబరధారణసమయే అనుపలభ్యమానేత్యర్థః* పూర్వార్థవాచినోనిపాతాత్పురాశబ్దాన్నఞ్సమాసః-విక్రియావికారఃజాతాఉత్పన్నాకింనజాతైవేత్యర్థః-స్వతోనిర్విక్రియాణామలంకారానలంకారయోరకించిత్కరత్వాదితిభావః.ఇత్యాలోచ్యేతిశేషః-ప్రత్యగ్దృశాంతర్ముఖానాంజ్ఞానినామిత్యర్థః-శ్రేష్ఠఃప్రశస్యః*ప్రశస్యస్యశ్రఇతిశ్రాదేశః - వసిష్ఠః నాతివివ్యధే - అత్యంతవ్యథాంనప్రాపలౌకికానువృత్త్యాకించిద్వ్యథాంప్రాప్తైవేత్యతిశబ్దార్థః- పీతాంబరంత్యక్త్వావల్కలంధృతవతఃశ్రీరామస్యబాహ్యాభ్యంతరవికారరాహిత్యేనవిశుద్ధచిత్స్వభా

కమనుసంధాయ నశుశోచేత్యర్థః-ఉక్తంచ జ్ఞానవాసిష్ఠే* యోనిత్యమధ్యా
త్మమయో నిత్యమంతర్ముఖస్సుఖీ-నిత్యం విదనుసంధానస్స నశోకేనబాధ్యత ఇతి॥
౦॥సఇతి॥సోయమరుణసారథికులగురుః అరుణోనూరుస్స్యారథిర్యస్యారుణ
సారథిః సూర్యః*సూరసూతోరుణోనూరురిత్యమరః- తస్యకులం వంశః తస్య
గురురాచార్యో వసిష్ఠః మైథిలీవల్కలధారణమరుత్ న్యవారయత్ అస్యాస్సుకు
మార్యా రాజకుమార్యా- నేదృగ్వసనధారణం యోగ్యమితి నివారితవానిత్య
ర్థః-*రుధేర్గజిరుధాదిభ్యః శ్నమితిశ్నమ్ శ్నసోరల్లోప ఇత్యకారలోపే సంయో
గాంతలోపః-రపాభ్యామిత్యాదినాణత్వం-అత్రలక్ష్మణవల్కలధారణాకథ
నేపి శ్రీరామస్య తద్ధారణకథనాత్సీతాయాశ్చ తన్నిషేధాత్సోపి ధృతవానేవే
త్యనుసంధేయం॥ ౯౧॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్ సమయే-ప్రయాణాయవనవాస
యాత్రార్థం-ప్రణిపతంతీం నమస్కుర్వాణాం-స్నుషాం శ్రీరామవధూం సీతాం

యాపురా। ఇతి ప్రత్యగ్రశాం శ్రేష్ఠో వసిష్ఠో నాతివివ్యథే॥౯౦॥
క॥సోయం మైథిలీవల్కలధారణమరుణదరుణసారథికులగురుః॥
౯౧॥క॥ తత్ర ప్రయాణాయ ప్రణిపతంతీంస్నుషామాలింగ్య-
ప్రస్నుతపుత్రవాత్సల్యా కౌసల్యా బాష్పగద్గదమవదత్॥౯౨॥
ప॥ఘర్మే నిదాఘకిరణస్య కరైః కఠోరైః కాంతారమధ్యపదవీ
షు నఖంపచాసు। త్వాం వితిర్యసంస్థులపదాం వనదేవతాభిర్నిం

*సమాస్నుషాజనీవధ్వ ఇత్యమరః-ఆశ్లిష్యాలింగ్య- ప్రస్నుతం సముత్పన్నం పు
త్రే శ్రీరామ ఇవ వాత్సల్యం స్నేహోయస్యాస్సాతథోక్తా స్నుషాయామపి
సుతనిర్విశేషం స్నేహవతీత్యర్థః-కౌసల్యా బాష్పైర్గద్గదం అవిస్పష్టవచనమవ
దత్ అవోచత్॥౯౨॥తత్ప్రకారమేవ వివృణోతి॥ఘర్మ ఇతి॥ ఘర్మే గ్రీష్మర్తౌ-ని
దాఘకిరణస్యోష్ణాంశోః- కఠోరైః తీక్ష్ణైః కరైః కిరణైః-నఖాన్పచంతి సంతాప
యంతీతి నఖంపచాసు* మితనఖే చేతి ఖచి ముమాగమః- కాన్తారమధ్యపదవీషు
గహనాన్తరాళమార్గేషు-సంస్థులపదాం పరిస్ఖలిత పాదవిన్యాసాం-పదవీనా
మత్యన్తసంతప్తత్వాత్ పరిక్లిష్టసంచారామిత్యర్థః- త్వాంవీక్ష్య దృష్ట్వా-వనదే
వతాభిర్వనాభిమానినీభిర్దేవతాభిరిత్యర్థః - నిమేషహానిః స్వకీయనిర్నిమేష
త్వం నిందిష్యతే గర్హిష్యత ఏవ-నిర్నిమేషత్వాదస్మాభిరీదృక్సుకుమారీపరిక్లే
శావిచ్ఛిన్న దర్శనజనితసంతాపోనుభూయతే - సనిమేషత్వేతు నైవంస్యాత్-క
ష్టం బ్రహ్మణా కిమేతత్కృతమిత్యుపలంభిష్యత ఇత్యర్థః - నియతమిత్యుత్ప్రే

తాయాంవసంతతిలకావృత్తం॥౯౩॥ అథేతి॥ అథానన్తరం- మైథిలీనాథః సీతా పతిః శ్రీరామః- మైథిలీగ్రహణంతయాచసహితస్సన్నితిసూచనార్థం- సలక్ష్మణః లక్ష్మణసహితస్సన్- సప్రదక్షిణంప్రదక్షిణప్రక్రమపూర్వకమిత్యర్థః- రాజానందశరథం- జనన్యేవజనః తంచకౌసల్యాదిజననీశ్చేత్యర్థః- ప్రణమ్యనమస్కృత్య ప్రతిషిద్ధప్రతిహారచక్రః నివారితద్వార్స్థనివహస్సన్ అనుసరతోద్వారపాలకాన్నివారయన్నిత్యర్థః- నిశ్చక్రామ నిర్జగామ అంతఃపురాదితి శేషః* ద్వారిద్వార్స్థప్రతీహారఇత్యమరః॥౯౪॥ తతః కిమిత్యతఆహ॥ రథ ఇతి॥ దశరథాజ్ఞాపరతంత్రేణ రామప్రయాణార్థం రథమానయేతి దశరథనియుక్తేనేత్యర్థః- సుమంత్రేణ రథో ద్వారి ద్వారప్రదేశే సమానీతః- సంప్రాపితః * స్త్రీద్వార్ద్వారంప్రతీహారఇత్యమరః॥౯౫॥ తదానీమౌత్సుక్యాత్ప్రథమం సీతైవ రథమారురోహేత్యాహ॥ ప్రారబ్ధేతి॥ సీతా- ప్రారబ్ధయాత్రస్య ప్రక్రాంత

దిష్యతేనియత మేవని మేషహానిః॥౯౩॥ గ॥ అథమైథిలీనాథస్స లక్ష్మణః సప్రదక్షిణంరాజానంజననీజనంచప్రణమ్య ప్రతిషిద్ధ ప్రతిహారచక్రోనిశ్చక్రామ॥౯౪॥ గ॥ రథోపిదశరథాజ్ఞాపర తంత్రేణ సుమంత్రేణ ద్వారిసమానీతః॥౯౫॥ ప॥ ప్రారబ్ధ యాత్రస్యరఘూద్వహస్య। ప్రాగేవసీతారథమారురోహ। ఆ నీలరథ్యం రథమారురుక్షో రహ్నాంప్రభో రగ్రసరీప్రభేవ॥ ౯౬॥ గ॥ దాశరథీచతంరథమారురుహతుః॥౯౭॥ ప॥ యథా

ప్రయాణస్యవనంప్రతిజిగమిషోరిత్యర్థః- రఘూద్వహస్యరఘునందనస్య- అగ్రసరీసతీ- ఇదంచవాక్యాంతరస్థమప్యన్వయసౌకర్యార్థమత్రానుషంజనీయం- అన్యథా* అన్యారాధితరక్త ఇత్యాదినాపంచమీస్యాత్ ప్రాక్- ప్రథమమేవ- రథమారురోహ ఆరూఢవతీ- కథమివ రథంవహంతీతి రథ్యాః* తద్వహతిరథయుగప్రాసంగమితియత్ప్రత్యయః- ఆనీలాః ఈషన్నీలాః హరిద్వర్ణా ఇత్యర్థః- రథ్యారథవోఢారః అశ్వాయస్యతంరథం ఆరురుక్షోరారోఢుమిచ్ఛోః- రుహేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- అహ్నాంప్రభోః అహర్పతేస్సూర్యస్య అగ్రేసరతీత్యగ్రసరీపురస్సరీ* పురోగ్రతోగ్రేషుసర్తేరితి టప్రత్యయః- టిత్వాత్ జీప్ ప్రభాదీప్తిరివేతి శ్రౌతిపూర్ణోపమా తయాచసీతారామయోరత్యన్తావినాభూతరూపం వస్తువ్యజ్యతఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః॥ ఇంద్రవజ్రావృత్తం॥౯౬॥ దాశరథీ॥ ఇతి॥ దాశరథీ రామలక్ష్మణౌ చ- తంరథమారురుహతుః- ఆరూఢవంతౌ॥౯౭॥ య

ఖ్యతి॥తౌ యథా యథా యేన యేన ప్రకారేణ*వీప్సాయాం ద్విర్భావః-రాఘవ
రాజధానీమయోధ్యాం-విహాయ త్యక్త్వా-విపినోత్సుకా వనవాసయాత్రోత్కం
ఠితాభూత్ - తథా తథా తేన తేన ప్రకారేణ పూర్వవద్ద్విర్భావః- రాక్షసరా
జ్యలక్ష్మీః రావణసామ్రాజ్యశ్రీః లఙ్కాం వినా లఙ్కాం విహాయేత్యర్థః* పృథగ్వినే
త్యాదినా పాక్షికద్వితీయా-యాతుం కామో యస్యాస్సా యాతుకామా గన్తు
మనాః*తుంకామమనసోరపీతి తుమునో మకారలోపః- అజాయత జాతా- త
ద్వనవాసమూలత్వాత్తదపసరణస్యేతి భావః॥ వృత్తముపజాతిః॥౯౭॥ ఆబాలే
తి॥ఏషా పురీ.అయోధ్యా- బాలశ్చ వృద్ధాశ్చ బాలవృద్ధాస్తానభివ్యాప్య ఆబాల
వృద్ధం-అభివిధావవ్యయీభావః-రామభద్రం ప్రయాన్తం శ్రీరామ మనుగచ్ఛ
తి అనుసృత్య గచ్ఛతి-తత్తస్మాత్కారణాదిహ జగతి హా! సగుణా అననుసరణా
ద్గుణహీనా-మా స్యాం ఖలు న భవేయం కిమితి కాకుః స్యామేవేత్యర్థః భక్త్యాగా

యథా రాఘవరాజధానీం విహాయ సీతా విపినోత్సుకాభూత్
తథా తథాజాయత యాతుకామా లఙ్కాం వినా రాక్షసరాజ్యల
క్ష్మీః॥౯౭॥ ప॥ఆబాలవృద్ధమనుగచ్ఛతి రామభద్రమేషా పురీత
దిహ మా ఖలు నిర్గుణా స్యామ్।ఇత్యాదరాదివ ధరా బహుధా
విధాయ ధూళీచ్ఛలాన్నిజతనుం తమను ప్రతస్థే॥౯౮॥ ప॥నృప
సుఖవిముఖేన స్వేన కాన్తేన సాకం దుహితరి విధిపాకాత్కానా

వేణ సంగథర్మేణ వా మహదనుసరణస్య కర్తవ్యతా దితి భావః - ఇతి మత్వేతి
శేషః ధరా భూః-ఆదరాత్ప్రేమవశాత్ నిజతనుం స్వకీయమూర్తిం - ధూళీచ్ఛ
లాద్రజోవ్యాజాత్ బహుధా విధాయ బహుప్రకారం కృత్వా తమను శ్రీరామ
స్య పశ్చాదిత్యర్థః*పశ్చాత్సాదృశ్యయోరన్విత్యమరః*అనురక్షణ ఇతి కర్మ ప్రవ
చనీయయుక్తే ద్వితీయేతి ద్వితీయా-పుగత ఇతి పాఠే తస్య పురస్తాత్ప్రతస్థే జగా
మేతి క్రియా-స్వరూపోత్ప్రేక్షా వాచ్యా - వ్యంజకసద్భావాత్ సా చ ధూళీచ్ఛ
లాదితి ఛలశబ్దేనాసత్యత్వప్రతిపాదనరూపాపహ్నవోజ్జీవితేతి సంకరః* సమ
ప్రవిభక్తస్థః ఇత్యాత్మనేపదం వసంతతిలకా వృత్తం॥౯౮॥ నృపేతి॥నృపసుఖవి
ముఖేన రాజభోగవిరక్తేన స్వేన స్వకీయేన కాన్తేన సాకం-ప్రాణనాథేన శ్రీరా
మేణ సహ*జీవితేశః ప్రాణనాథః కాన్తో రమణ వల్లభావితి ప్రతాపమార్తాండః
దుహితరి స్వపుత్రికాయాం విధిపాకాద్దైవవిపర్యాసాత్ - కాననాయ వనా
య*క్రియార్థోపపదస్య కర్మణి స్థానిన ఇతి చతుర్థీ - ప్రవజన్త్యాం గచ్ఛన్త్యాం స

త్యాం ధాత్రీ వసుమతీ జననీ చ* ధాత్రీ జనన్యామలకీ వసుమత్యుపమాతృషు ఇతి విశ్వప్రకాశః-అకుశలమమంగళమితి మత్వా-పరిజనముఖేషు భృత్యజనవదనేషు యో బాష్పః నేత్రాంబు-అహ్నాయ ద్రాక్ పాంసుభిః పరాగైః-పర్యహార్షీత్-పరిహృతవతీ*పరిపూర్ణత్వాద్ధరతేర్లుఙి సిచి వృద్ధిః-నూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం-మాలినీవృత్తం॥౧౦౦॥ రామేతి॥ రామస్యానుసరణే-యో రసో రాగస్తేన నిర్గతః పౌరవర్గః పురజననివహో యస్యాస్సా*గుణే రాగేద్రవే రస ఇత్యమరః- అత ఏవ సంస్థానమాత్రా అవస్థితైర్వా అవశిష్టాః-న తు తత్తదనుగుణసంభ్రమోజ్జృంభితా ఇత్యమరః-తే గృహాః చత్వరాణి అంగణాని రాజమార్గాశ్చ యస్యాస్సా* అంగణం చత్వరాజిరే ఇత్యమరః-రఘుపుంగవానాం రాజధానీ ప్రధాననగరీ* ప్రధాననగరీ రాజ్ఞాం రాజధానీతి కథ్యత ఇతి ప్రతాపమార్తాణ్డః-నిర్ముక్తః త్యక్తః భోగః కాయో యయా సా తథోక్తా-యా భుజగత్వక్ నిర్మోకపట్టికా సేవ

యప్రవజంత్యామ్। అకుశలమితి మత్వా నూనమహ్నాయ ధాత్రీపరిజనముఖబాష్పం పాంసుభిః పర్యహార్షీత్ ॥ ౧౦౦॥ ప॥ రామానుసారరసనిర్గతపౌరవర్గా సంస్థానమాత్రగృహచత్వరరాజమార్గా। నిర్ముక్తభోగభుజగత్వగివ క్షణేన లక్ష్మీర్బభూవ రఘుపుంగవరాజధానీ॥౧౦౧॥ గ॥ అథ దశరథస్సాన్తఃపురజనః పురాన్నిర్గత్య గత్యన్తరాభావాత్తమేవ రామం సుచిరమాలోకయన్నాయపథమతిక్రాన్తే సుమన్త్రాక్రాన్తస్యందనే రఘునందనే । స్యందమాన బాష్ప ప్రవాహో మోహాముప

ఋణేన లఘ్వనిస్సారాశూన్యేతిఃయావత్ - బభూవ*భోగస్సుఖే స్త్ర్యాదిభృతావహేశ్చ ఫణకాయయోరిత్యమరః-ఉపమాలఙ్కారః-వసంతతిలకావృత్తం ౧౦౦॥ అథేతి॥ అథ శ్రీరామనిర్గమనానన్తరం-దశరథః సాన్తఃపురజనః సావరోధవధూకస్సన్-పురాదయోధ్యానగరాత్ నిర్గత్య- గమ్యత ఇతి గతిః గన్తవ్యదేశః అన్యా గతిః గత్యన్తరం సుప్సుపేతి సమాసః-తస్యాభావాదసంభవాత్ *దేశోపాయగమే గతిరితి వైజయన్తీ- తం రామమేవ సుచిరం బహుకాలమాలోకయన్-తతః సుమన్త్రేణ సారథినా- ఆక్రాన్తో ధిష్ఠితః-స్యందనో రథో యస్య తస్మిన్ *శతాంగస్స్యందనో రథ ఇత్యమరః-రఘునన్దనే ఆలోకపథం దర్శనమార్గం*ఆలోకాదర్శనోద్యోతావిత్యమరః*ఋుక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః- అతిక్రాన్తే అతీత్య గతే సతి-స్యందమానబాష్పప్రవాహో విగళదశ్రుపూరస్సన్

రాహం మూర్ఛాముపగమ్య భూమ్యాం పపాత॥౧౦౨॥ తతః కింజాతమిత్యత్
హ॥ తత ఇతి॥ తతస్తదనన్తరం-పరిజనైస్సేవకజనైః కృతః విహితః య ఆశ్వా
ః మూర్ఛాపగమోచితోపచారః తస్మాద్ధేతోః-లబ్ధసంజ్ఞాయ పునః ప్రాప్త
తనాయ రాజ్ఞే దశరథాయ * రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణః ఇతి చతుర్థీ కౌసల్యా
యాః సదనం గృహం-అరోచత నివాసార్హతయా ఇష్టమభూత్ తద్గృహం ప్రవి
శ్యేత్యర్థః ఏతేన రాజ్ఞః పూర్వం కైకేయీగృహమేవ నియతనివాస ఇతి సూచ్య
తే॥౧౦౩॥ తతః శ్రీరామవృత్తాన్తమాహ॥ అథేతి॥ దాశరథిః శ్రీరామోఽపి అన్యో
న్యం ప్రతి శ్రేష్ఠోఽహమిత్యభిమానోఽహమహమికా * అహమహమికా తు సా స్యా
త్పరస్పరం యో భవేదహంకార ఇత్యమరః-అహమితి విభక్తి ప్రతిరూపకాదవ్య
యాన్నిపాతితం-తస్యాపి ష్యాయాం ద్విరుక్తిః * సంజ్ఞాయాం కప్ ప్రత్యయః- త
యా అహం ప్రథమికయేత్యర్థః-మూర్ఛన్ సంమిళన్ * యో మహాజనౌఘః భ

గమ్య భూమ్యాం పపాత॥౧౦౨॥ గ॥ తతః పరిజనకృతాశ్వాసా
ల్లబ్ధసంజ్ఞాయ రాజ్ఞే కౌసల్యాసదనమరోచత॥ ౧౦౩॥ గ॥ అథ
దాశరథిరహమహమికయా సమ్మూర్ఛన్మహాజనౌఘదురవ
గాహతయా మన్దాయమానస్యందనవేగస్సకలజనవివేకకోకన
దం ముకుళయన్మోహతమసా తమసాతటముపాగమచ్చరమ
గిరితటమపి సహస్రదీధితిః॥౧౦౪॥ వ॥ ఆవిః ప్రలాపమటవీం భ

హాజనసంఘః తేన దురవగాహతయా దుష్ప్రవేశతయా మన్దాయమానో మన్దీ
భవన్ స్యన్దనవేగో యస్య స తథోక్తస్సన్-మోహస్తమ ఇవ మోహ ఇవ తమశ్చే
త్యుపమితసమాసః-తేన మోహాన్ధకారేణ సకలజనానామశేషజనానాం- వివే
కః కోకనదం రక్తోత్పలమివ స ఇవ చ కోకనదం * రక్తోత్పలం కోకనదమిత్యమరః-
ముకుళయన్ సంకోచయన్-విశేషణమేతత్పూర్వేపి యోజ్యం- తమసా నామ
నదీ తస్యాస్తటము పాగమత్ ప్రాప-తథా సహస్రదీధితిస్సూర్యోఽపి చరమగిరి
తటమస్తాచలకూటమగమదితి సంబన్ధః - అత్ర ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్దాశరథిస
హస్రదీధిత్యోర్ముకుళయన్నితి సమానధర్మేణౌపమ్యస్య గమ్యత్వాద్దీపకం * ప్ర
స్తుతాప్రస్తుతానాంచ సామాన్యే తుల్యధర్మతః- ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర దీపకం
తన్నిగద్యత ఇతి లక్షణాత్ - తచ్చోపమయా సంకీర్యతే॥౧౦౪॥ ఆవిరితి॥ ఆవిః ప్ర
లాపమావిర్భవత్పరిదేవనం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా-అటవీం భజతః
ప్రవిశతః కాకుత్స్థస్య పాదవిరహస్య శ్రీరామచరణారవిన్దవియోగస్య నసహాత్

త్యసహమసహిష్ణు*పచాద్యచ్ తస్మా నసంయస్యతస్య-ఆస్తీరాన్యాస్తృత
యానిపర్ణానితాన్యేవశయనానిశయ్యాయేషు తాని - తమసాతటభూరు
హాణాన్తమసానదీతీరరుహతరూణాంమూలస్థలానిమూలప్రదేశాః-గృహాః
న్దిరాణ్యభవన్ తేషువిశశ్రమురిత్యర్థః - యద్యపి*గృహాఃపుంసిచభూమ్న్యే
త్యమరః-తథాపినపుంసకత్వేకవిరేవప్రమాణం-అత్రమూలస్థలేగృహత్వా
ష్యణాద్రూపకాలఙ్కారః॥౧౦౫॥అథేతి॥అథానన్తరం- దాశరథిః శ్రీరామః
నిశీథేఅర్ధరాత్రే*అర్ధరాత్రనిశీథౌద్వావిత్యమరఃసుమన్త్రేణసహాసమ్యఙ్మన్త్ర్య
ద్రాణానిమాన్పౌరాన్విలోభ్యగమిష్యామఇత్యాలోచ్య-వంచితేజనసంహతిః
ప్రతారితౌనుగతపౌరవర్గస్సన్-వినతానన్దనమతిక్రాన్తోతవినతానన్దః - తేన
వైనతేయాధికజవేనేత్యర్థః*అత్యాదయఃక్రాన్తాద్యర్థేద్వితీయయేతిసమాసః
స్యందనేనరథేనకరణేనవేదశ్రుతిశ్చగోమతీచనిష్యందికాచేతినామానియస్య

జతోజనస్యకాకుత్థ్సపాదవిరహాసహమానసస్య। ఆస్తీర్ణపర్ణ
శయనాన్యభవన్ గృహాణిమూలస్థలానితమసాతటభూరుహా
ణామ్॥౧౦౫॥ గ॥అథనిశీథేదాశరథిస్సుమన్త్రేణసంమన్త్ర్యవం
చితజనసంహతిరతివినతానందనేనస్యందనేన వేదశ్రుతిగోమ
తీనిష్యందికానామనదీత్రయపరిష్కృతామిక్ష్వాకవేమనునా
దత్తాంవసుమతీమతీత్యవివిధవనగహనవీరుత్తృణపటలపిహి
తరథతురగఖురముద్రయాపదవ్యా। గంగాతరంగ సంగత

తత్తథోక్తంయన్నదీత్రయంతేన-పరిష్కృతాంవేదశ్రుతిగోమతీనిష్యందికా
ఖ్యాభిస్తిసృభిర్నదీభిర్భూషితామిత్యర్థః*సంపర్యుపేభ్యఃకరోతౌభూషణఇతి
సుడాగమః-తథాఇక్ష్వాకవేరాజ్ఞేమనునాపిత్రావైవస్వతమనునా దత్తాంవ
సుమతీంభూమిం- కోసలదేశమిత్యర్థః- అతీత్యాతిక్రమ్యఏతేనాస్యరాజ్యల
క్ష్మీత్యాగంతృణీకారస్సూచ్యతే వివిధానినానాప్రకారాణివనానిసంచారయో
గ్యానిగహనానిదుష్ప్రవేశాన్యరణ్యానితేషు-వీరుధాంలతానాంతృణానాం
చపటలేనజాలేన- పిహితాఆచ్ఛాదితా-అనుపలభ్యమానేతియావత్ -రథతు
రగఖురముద్రారథాశ్వఖురన్యాసోయస్యాంతయాపదవ్యామార్గేణ * తృతీ
యావిధానే*ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసంఖ్యానాత్తృతీయోపపత్తిః - గంగాయా
భూతలవాహిన్యామందాకిన్యాఃతరంగైరూర్మిభిః సంగతంసంశ్లిష్టంమూలం
యస్యతంగఙ్గాతీరరుహమిత్యర్థః-ఏతేనాత్యంతపవిత్రతాసూచ్యతే- తథాగ

గగనగంగయా ఆకాశగంగయా ఆలిఙ్గితమాశ్లిష్టం-శృఙ్గమగ్రభాగో యస్య త
మత్యున్నత్యాతిశయోక్తిః- శృఙ్గిబేరపురస్య గుహనగరస్యాలఙ్కారమాభరణ
భూతం శోభావహమిత్యర్థః-ఇఙ్గుదీపాదపం తాపసతరుముపాగమత్ తస్మా
త్ప్రదేశమశిశ్రియదిత్యర్థః*ఇంగుదీ తాపసతరురిత్యమరః॥ తతస్తదనన్తరం
౧౦౬॥ దృష్ట్వేతి॥ నిషాదావనగోచరాజాత్యన్తరాస్తేషామధిపో రాజా గు
హః-అనేకజన్మరచితైః జన్మాన్తరసహస్రాచరితైరిత్యర్థః-శుభైః కర్మభిః వ్ర
తనియమోపవాసాదిసత్కృత్యైర్హేతుభిర్దృశ్యం సాక్షాత్కరణీయం- రా
మం దృష్ట్వా-తథా మాతుః కైకేయ్యాః వరద్వయాత్ పూర్వోక్తాద్వరయుగ్మాద్ధే
తోః- ఉపగతాం ప్రాప్తాం వైఖానసానాం వానప్రస్థానాం సమ్బన్ధినీం వైఖాన
సీం*తస్యేదమిత్యణ్- టిడ్ఢాణజిత్యాదినా ఙీప్- వృత్తిం చ జటావల్కలధారణ
కన్దమూలాద్యశనవనవాసవ్యాపారం చేత్యర్థః * వైఖానసో వనేవాసీ వా

మూలం గగనగంగాలింగితశృంగం శృఙ్గిబేరపురాలఙ్కారమిం
గుదీపాదపముపాగమత్॥ ౧౦౬॥ తత్ర॥ వ॥ దృష్ట్వా రామమ
నేకజన్మరచితైర్దృశ్యం శుభైః కర్మభిస్తద్వన్మాతృవరద్వ
యాదుపగతాం వృత్తిం చ వైఖానసీమ్। అత్యుజ్జృమ్భితహర్ష
శోకజనితైర్బాష్పైర్నిషాదాధిపశ్శీతాశీతగుణాన్వితైరవిర
ళైస్సంపృక్తవక్త్రోఽభవత్ ॥ ౧౦౭ ॥ గ॥ సోయం ప్రియసుహృ
ద్గుహస్సమాసాద్య కృతాంజలిరంజసా రఘునాథమనునాథిత

నప్రస్థశ్చ తాపస ఇతి యాదవః - శ్రుత్వా అత్యుజ్జృమ్భితాభ్యాం అత్యుత్కటా
భ్యాం హర్షశోకాభ్యామానన్దవిషాదాభ్యాం జనితైః శ్రీరామదర్శనాత్ హ
ర్షః-వనవాసశ్రవణాచ్ఛోక ఇతి చ వివేకః-అత ఏవ శీతాశీతగుణాభ్యాం శీతోష్ణ
గుణాభ్యామన్వితైస్సమవేతైః-హర్షజత్వాచ్ఛీతగుణాన్వితత్వం శోకజత్వాద
శీతగుణాన్వితత్వమితి వివేకః- అవిరళైస్సాన్ద్రైర్బాష్పైరశ్రుభిః-సంపృక్త
వక్త్రః పరిక్లిన్నవదనః- అభవత్- శ్రీరామదర్శనవనవాసశ్రవణజనితానన్ద
విషాదాభ్యాం శీతాశీతగుణాన్వితాన్యశ్రూణ్యవర్తయదిత్యర్థః-అత ఏవ య
థాక్రమమన్వయాత్ క్రమాపరనామా యథాసంఖ్యాలంకారః- శార్దూలవి
క్రీడితం వృత్తం॥ ౧౦౭॥ స ఇతి॥ సోయం ప్రియసుహృత్ ప్రియమిత్రం*సుహృద్దు
ర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోరితి నిపాతః-గుహస్సమాసాద్య సమీపమాగత్య-కృ
తాంజలిర్విరచితకరసంపుటస్సన్ వినయలక్షణమేతత్ అంజసా యాథార్థ్యేన

స-నత్వౌపచారికతయేత్యర్థః*తత్త్వేత్వత్థాంజసాద్వయమిత్యమరః - రఘునాథంశ్రీరామమనునాథితవాన్ యాచితవాన్ ప్రార్థితవానిత్యర్థః*నాథృయాచ్ఞాయామితిధాతోః క్తవతుప్రత్యయః ॥ ౧౦౮ ॥ తత్ప్రకారమేవవివరిష్యన్నాదౌ తావత్స్వవినయమావిష్కరోతి॥ దేవేతి॥ హే దేవస్వామిన్ - పితృనియోగప్రవణంపిత్రాజ్ఞాపరతంత్రమంతఃకరణం- యస్యతంతథోక్తమపి అనివార్యనిశ్చయమపీత్యర్థః- భవంతంప్రతివిజ్ఞాపయితుంవక్తవ్యార్థంకథయితుం - అజ్ఞానానామవివేకినాంజానపదానాంజనపదవాసినాంప్రాకృతానాంరీతిశ్శైలీయస్యాస్సాతథోక్తా-పామరసాధారణేత్యర్థః-భారతీసరస్వతీమాంముఖరయతిముఖంవాగస్యాస్తీతిముఖరోనిరంతరభాషీ*నఖముఖకుఞ్జేభ్యోరోవక్తవ్యఇతిరప్రత్యయః*దుర్ముఖేముఖరాబద్ధముఖావిత్యమరః-తత్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లట్ ముఖరీకరోతివ్యాహారయతీత్యర్థః- అతోవిజ్ఞాపయామీతిభావః॥ ౧౦౯॥సంప్రతియద్విజ్ఞాపనీయస్తదాహ॥అస్తీతి॥అనివార్యవీర్యోద్భ

వాన్ ॥ ౧౦ ॥ గ ॥ దేవపితృనియోగప్రవణాంతఃకరణమపి
భవన్తంవిజ్ఞాపయితుమజ్ఞాసజానపదరీతిర్భారతీమాంముఖర
యతి॥ ౧౦౯ ॥ గ॥ అస్త్యేతదనివార్యవీర్యోద్భటభటదుర్గవ
ర్గయుక్తమనుపక్తభోగ్యజాతమంధరం మంధరాహృదయ
తోదావహమస్మదీయంరాజ్యమ్॥ ౧౧౦॥ గ॥తదిదమనిదంప్ర

టాఅనతిక్రమణీయపరాక్రమోజ్జృంభితాభటావీరయోధా యస్మిన్సతథోక్తోయోదుర్గవర్గఃగిరిదుర్గాదిగుప్తిస్థాననివహః తేనయుక్తంసంగతం- దుర్గేత్యత్రదుఃఖేనగమ్యతేత్రేతివిగ్రహః*సుదుర్గోరధికరణస్యేతిగమేర్డః- ఇత్థంభూతస్యైవరాజ్ఞామాశ్రయణీయత్వాదితిభావః-తథాహమనుః*ధనుర్దుర్గంమహీదుర్గమబ్దుర్గంవార్క్షమేవచ - నృదుర్గంగిరిదుర్గంవాసమాశ్రిత్యవసేన్నృపఇతి-తథాఅనుపక్తమనపాయియద్భోగ్యజాతంస్రక్చందనాదిభోగార్హవస్తువిశేషసమృద్ధిః-తేనమంధరంనిర్భరంపరిపూర్ణమిత్యర్థః-ఏవంభూతస్యైవోపాదేయత్వాదితిభావః - తథామంధరాయాఃయుష్మద్రాజ్యాభిషేకవిఘాతకారిణ్యాః కైకేయీదాస్యాహృదయతోదావహంమనోవ్యథాకరం-ఏతద్దోషటనైతస్యాఅనధికారాదితిభావః-అస్మదీయమస్మత్సంబన్ధి*త్యదాదీనిచేతిపృద్ధసంజ్ఞాయాం - వృద్ధాచ్ఛఃఏతద్రాజ్యమయం దేశఇత్యర్థః-అస్తివర్తతే॥ ౧౧౦॥ అస్తుప్రస్తుతేకింతత్రాహతదితి॥ హే రామభవాన్

ఇదంప్రథమంయస్యతదిదంప్రథమం-తన్నభవతీత్యనిదంప్రథమంఅనూతనమి
త్యర్థః-తద్వృత్తంవ్యాపారోయస్యతత్తథోక్తం-పూర్వంయదాకదాచిద
పీదృక్ష్మహారాజాపరిపాలితత్వాదితిభావః- ఏతత్పూర్వోక్తప్రకారమిదమే
తద్రాజ్యంపరిగృహ్యస్వీకృత్యతథా- అముంజనంమామిత్యర్థః- పరిజనస్య
భృత్యవర్గస్యయోగ్యమర్హంయద్భాగ్యంభాగధేయంతస్యభాజనంపాత్రం
కించిదీషత్పూర్ణానుగ్రహస్యానర్హత్వాదితివినయోక్తిః- అనుగృహ్యభృత్య
త్వేననియుజ్యేత్యర్థః- తథాతాతాదేశంమునివృత్త్యావనమాశ్రయేత్యేవం
రూపంపితృనియోగమిత్యర్థః-స్వయమముంచన్నపరిత్యజన్నేవ-విస్మయనీ
యఃఆశ్చర్యకరోనుభావస్తపస్సామర్థ్యంయస్యతత్తాదృశంమునిబృందంయ
స్మిన్తస్మిన్ - గంగాతీరత్వేనాత్యంతపుణ్యక్షేత్రత్వాన్నిరంతరమహాతపో
నిష్ఠనివహాధిష్ఠితఇత్యర్థః- ఏతేనసహవాసయోగ్యసంపన్నతయానివాసా

థమంప్రవృత్తంపరిగృహ్యకించిదనుగృహ్యచ। పరిజనయోగ్య
భాగ్యభాజనమముంజనం।స్వయమముంచన్నేవతాతాదేశం
దేశేస్మిన్విస్మయనీయానుభావమునిబృందే।మందాకినీసందర్శ
నేనమందాయమానజననీజనవియోగదుర్దశశ్చతుర్దశదశ
రథకథితాస్సమాస్సమాపయితుభవానితి॥౧౧౧॥ ప॥ తస్మిన్ని
త్థంప్రార్థనాభాజిసఖ్యౌప్రత్యాచఖ్యౌరామభద్రఃప్రియో

ర్హతాసూచ్యతే- అస్మిన్దేశేజనపదే- మందాకినీసందర్శనేనహేతునా-మం
దాయమానామందీభవంతిజననీజనవిరహదుర్దశామాతృవర్గవిశ్లేషజనితవి
షాదోయస్యసతథోక్తస్సన్-లోకజననీత్వాద్గంగాయాఇతిభావః- తేనమా
తౄణామత్యంతపవిత్రతాసూచ్యతే-దశరథేనకథితానిర్దిష్టాశ్చతుర్దశసం
ఖ్యాకాస్సమాఃవత్సరాన్-సమాపయతుఅతివాహయతు-ఇత్యనునాథితవాని
తిపూర్వేణసంబన్ధః*సంపూర్త్యావాదాప్నోతేఃప్రార్థనాయాంలోట్- శేషేప్ర
థమః*సంవత్సరోవత్సరోబ్దోహాయనోస్త్రీశరత్సమాఇత్యమరః॥ ౧౧౧ ॥ త
స్మిన్నితి॥సఖ్యౌమిత్రే-తస్మిన్గుహే- ఇత్థమనేనప్రకారేణ- ప్రార్థనాభాజి
ప్రార్థనాంకుర్వతిసతి- రామభద్రఃప్రియోక్త్యాప్రియవచనేన- అన్యథాత
స్యమనఃక్లేశస్స్యాదితిభావః - ప్రత్యాచఖ్యౌప్రత్యాఖ్యాతవాన్తత్ప్రార్థ
నాంనిరాకృతవానిత్యర్థః కిమితి॥ మాతుర్వాక్యాత్కైకేయీనియోగవచ
నాత్- అత్రమాతృగ్రహణంపితుర్నిర్దోషత్వప్రకాశనార్థం- వల్కలేనావృ

తంమునివేషధారిత్యర్థః- మేమమగాత్రంశరీరం- క్షాత్రప్రక్రియాంక్షత్రియోచితప్రకారం-రాజవేషమిత్యర్థః-గృహీతుమితి శేషః నార్హతియోగ్యం నభవతీత్యర్థః* గృహీతంనపరిత్యజేదితిన్యాయాద్గృహీతపరిత్యాగస్యఅనుచితత్వాదితిభావః - ఇతిప్రత్యాచఖ్యావితిపూర్వేణసంబంధః శాలినీవృత్తం॥ ౧౧౨॥తతఇతి॥తతఃప్రత్యాఖ్యానానంతరం-తదనురోధేనగుహానువర్తనేన-రోధస్తరోర్గంగానదీతటరుహస్యకస్యచిద్వృక్షస్యేత్యర్థః- అధస్తాదధఃప్రదేశే-సుమంత్రేనియంత్రితరథ్యేనియమితరథాశ్వేసతి-దాశరథ్యోఃరామలక్ష్మణయోఃమధుపర్కః మధుగుడాదిమధురపదార్థమిశ్రితంపూజ్యానాన్దేయద్రవ్యం తేనసహ సమధుపర్కం-ఆతిథ్యమతిథిసత్కారంకర్తుమివేతిఫలోత్ప్రేక్షా అరవిందబృందాదబ్జషండాత్ స్యందమానంప్రస్రవంతం-మకరందబిందుసందోహం పుష్పరసశీకరనికురుంబంవహతీతితథోక్తైవాహినీతరంగమరుతిగంగాతరఙ్గ

క్ష్మ్యామాతుర్వాక్యాద్వల్కలేనావృతం మే గాత్రం క్షాత్రప్ర
క్రియాం నార్హతీతి॥౧౧౨॥ ౫ ॥తతస్తదనురోధేనరోధస్తరో
రధస్తాత్సుమంత్రేనియంత్రితరథ్యే *దాశరథ్యోరాతిథ్యంసమ
ధుపర్కంకర్తుమివమందమందమరవిందబృందస్యందమానమక
రందబిందుసందోహవాహినీతరంగమరుతి। వాతి। కాననగమ
నావస్థాంకాకుత్స్థస్యప్రేక్షితుమక్షమాయామివక్ష్మాభృతిచర

మారుతే-మందమందంమందప్రకారం* ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః- కర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్-ఏతేనశైత్యమాంద్యసౌరభ్యసంపత్తిరుక్తా-వాతిప్రసరతిసతి* వాతేశ్శతృప్రత్యయః వహతీతివా శేవహతిప్రవర్తమానే సతి-తథాకాకుత్స్థస్యశ్రీరామస్య - అత్రైకవచనగ్రహణంతస్యైవప్రాధాన్యాదిత్యవగంతవ్యం-కాననగమనావస్థామరణ్యయాత్రాదుర్దశాం-ప్రేక్షితుంద్రష్టుమక్షమాయా మసహమానాయామివేత్యుత్ప్రేక్షా -అహ్నామధిదేవతాయామహఃపత్తౌ- చరమేక్ష్మాభృతి అస్తాచలే* అస్తస్తుచరమక్ష్మాభృదిత్యమరః-తిరోహితాయామంతర్హితాయాంసత్యాం-సూర్యేస్తంగతేసతీత్యర్థః- రామశ్చరమాంపశ్చిమాంసంధ్యాముపాస్యసాయంసంధ్యావందనం కృత్వేత్యర్థః-తస్యాంపూర్వోక్తాయాంతరుమూలభువిఇంగుదీవృక్షాధఃప్రదేశే- లక్ష్మణేనకల్పితంరచితంపర్ణతల్పంపర్ణమయశయ్యాం*తల్పంశయ్యాట్టదారేష్విత్యమరః- అభజతప్రాపత్-తత్రసంవివేశేత్యర్థః- అత్రసకలలోకవం

స్యమానచరణారవిందస్యాపి భగవతః శ్రీరామస్య సంధ్యావన్దనాచరణం లోకే సంప్రదాయప్రవర్తనార్థమిత్యవగంతవ్యం-తదుక్తం భగవతా గీతాసు* యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరో జనః - సయత్ప్రమాణం కురుతే లోకస్తదనువర్తత ఇతి- అథవా* అహరహస్సంధ్యాముపాసీతేత్యాదిసకలశాస్త్రాభిజ్ఞస్య సమస్తధర్మాచరణతత్పరస్య లీలావిగ్రహధారిణః శ్రీరామస్యాయురారోగ్యాదిసకలశ్రేయఃప్రదత్వాత్సంధ్యావందనం యుక్తమేవేతి ద్రష్టవ్యం* తథా చ మహాభారతే- పితామహః పితౄన్ సృష్ట్వా మూర్తిం తాముత్ససర్జ హ. సా ప్రాతస్సాయమాగత్య సంధ్యారూపేణ వర్తతే. ఏతాం సంధ్యాం యతాత్మానో యే తు దీర్ఘముపాసతే- దీర్ఘాయుషో భవిష్యంతి నీరుజః పాండునందనేతి॥ ౧౧౩॥ రామ ఇతి॥ రామే విదేహసుతయా వైదేహ్యా సహేత్యర్థః- అత్ర సహార్థప్రయోగే ఽతదర్థగమ్యతాయాం వృద్ధో యూనేతి సూత్రాదేవ ప్రయోగా

మేతి నోహితాయాం మహ్నామధవతాయాం సంధ్యాం చర
ణం రామస్సముపాస్య తస్యాస్తరుమూలభువి లక్ష్మణకల్పితం
పర్ణతల్పమభజత॥ ౧౧౩॥ ప॥ రామే విదేహసుతయా తరుమూ
లసంజ్ఞమన్తఃపురం విశతి లక్ష్మణసౌవిదల్లమ్। నిధ్యాయతం నియ
మితామితబాష్పవృష్టిర్నిద్రాం నిరస్య నిషసాద నిషాదనాథః॥
౧౧౪॥ గ॥ వ్యతీతాయాం విభావర్యామగ్న్యమరీచిమాలాహా

స్సహార్థానామప్రయోగేపి సహయుక్తేఽప్రధాన ఇతి సహార్థే తృతీయా- లక్ష్మణ ఏవ సౌవిదల్లః కంచుకీ ద్వారికో యస్య తత్ సౌమిత్రికృతసంరక్షణమిత్యర్థః* సౌవిదల్లాః కంచుకిన ఇత్యమరః- తరుమూలం వృక్షాధఃప్రదేశ ఇతి సంజ్ఞా యస్య తత్- తద్రూపమిత్యర్థః- అంతఃపురం శుద్ధాంతం- విశతి ప్రవిష్టవతి సతి- నిషాదనాథో గుహః- తత్తథాభూతం భూతలశాయినం శ్రీరామం నిధ్యాయ దృష్ట్వా- నిర్వర్ణనం తు నిధ్యానం దర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః- నియమితా అంతర్నిరుద్ధా అమితబాష్పవృష్టిరవిచ్ఛిన్నాశ్రుసంపాతో యేన సతథోక్తస్సన్ - శ్రీరామదుర్దశాదర్శనేన కించిత్ అలంకృతరోదన ఇత్యర్థః- నిద్రాం నిరస్య త్యక్త్వా నిషసాద లక్ష్మణసల్లాపతాత్పర్యేణ జాగ్రదేవ తత్రోపవిష్టవానిత్యర్థః- వసంతతిలకావృత్తం॥ ౧౧౪॥ వ్యతీతాయామితి॥ విభావర్యాం రజన్యాం* విభావరీతమస్విన్యౌ రజనీ యామినీ తమీత్యమరః- వ్యతీతాయాం ప్రభాతాయాం సత్యాం పూర్వోర్వీధరమూర్ధ్ని ఉదయాచలశిఖరే* ఉదయః పూర్వపర్వత ఇత్యమరః-

అర్యమ్ణిసూర్యే - మరీచిమాలాహారిణి తేజఃపుంజధారిణి అభ్యుదితేసతీత్యర్థః. దాశరథీరామలక్ష్మణౌ విరచితఃవిహితఃజటానాంబంధఃవటవృక్షక్షీరైర్గ్రథనంయాభ్యాంతౌ-సీతయా సహభాగీరథీకచ్ఛంగంగాతీరమగచ్ఛతాంప్రాప్తవంతౌ*జలప్రాయమనూపంస్యాత్పుంసికచ్ఛస్తథావిధఇత్యమరః॥౧౧౫॥ తత్రేతి॥ తత్రభాగీరథీకచ్ఛే- రామఃప్రహృష్టచేతాః- తద్దర్శనేనాత్యంతసంతుష్టాంతఃకరణస్సన్ సీతామాచష్టావోచత్॥ ౧౧౬॥ తదేవాహ॥ మధ్యేతి॥ మేధ్యఃపవిత్రఃయద్వా*ప్రజాపతిరశ్వమేధమసృజత- యోమేధాయాలభ్యతేఆశాసానామేధపతిభ్యాం మేధమిత్యాదిశ్రుతౌ దర్శనాన్మేధశబ్దోయాగవచనః - యథాత్వమేవపత్యమేధఇతివత్*మేధఃక్రతౌమతౌమేధేతివిశ్వశ్చ . తథాచ మేధేసాధుర్మేధ్యః *తత్రసాధురితియత్ప్రత్యయః- అథవా మేధార్హోమేధ్యః*తదర్హమితియత్ప్రత్యయః - సచాసావశ్వశ్చ అశ్వమేధీయాశ్వఇత్య

రిణిపూర్వోర్వీధరమూర్ధ్నిన్ విరచితజటాబన్ధౌ దాశరథీభాగీ
రథీకచ్ఛమగచ్ఛతామ్ ॥ ౧౧౫ ॥ గ ॥ తత్రరామఃప్రహృష్టచే
తాస్సీతామాచష్ట॥౧౧౬॥ గ॥మేధ్యాశ్వమార్గపరిమార్గ
ణసంభవస్యదివ్యౌషధీంకపిలకోపమహాజ్వరస్య।తాతానుత
ర్పణపచేళిమభాగధేయాం భాగీరథీం భగవతీం శరణంభజా
మః॥౧౧౭॥గ॥తదనన్తరంరామస్సాంత్వవచనవారితసుమన్త్రి

ర్థః-తస్యమార్గపరిమార్గణేవత్మాన్వేషణే-సంభవఃఉత్పత్తిర్యస్యతస్య-కపిలకోపమహాజ్వరస్యకపిలమునిక్రోధరూపమహామయస్య- దివ్యౌషధీమసాధారణౌషధీభూతాం-తదుపశాంతికరీమిత్యర్థః-తథా- తాతానుతర్పణేనాస్మత్పూర్వపితృసంతర్పణేన - పచేళిమంపరిపక్వంభాగధేయంభాగ్యంయస్యాస్తాం-పరోపకారాచరణోపయోగితయైవజన్మసాఫల్యసంభవాదితిభావః పచేళిమేత్యత్ర*కర్మకర్తరికేళిమద్వాచ్యఇతికేళిమత్ప్రత్యయః- భగవతీంపూజ్యాంభాగీరథీంగంగాంశరణంభజామఃప్రాప్నుమః - యతోస్మత్కులమహత్తరేణభగీరథేనేంద్రపరిముషితాశ్వమేధీయాశ్వాన్వేషణ[illegible]మహో కాపిలాగ్నిదగ్ధానాంపితౄణాంస్వర్లోకప్రాపణాయావతారితా కార్యసిద్ధింకృతవతీ అతోభాగీరథీనామ్నా ఇయంవ్యవహ్రియతే- తస్మాదస్మాకమపిశరణాగతానాంకార్యసిద్ధింకరిష్యతీతితద్భజనంయుక్తమేవేతిభావః-స్పష్టోత్రరూపకాలఙ్కారః-వసంతతిలకావృత్తం॥౧౧౭॥తదితి॥తదనన్తరంభాగీరథీభజనానన్తర

రామః సాంత్వవచనైః ప్రియోక్తిభిరేవ వారితః త్వంపునరయోధ్యాం ప్రతి యాహీతి నివర్తితస్సుమంత్రో యేన సతథోక్తః-అత్ర సాంత్వగ్రహణం తన్మనః ఖేదనిరాసార్థమిత్యవంగంతవ్యం - స సౌమిత్రిస్సలక్ష్మణస్సన్ మంగళాని*పుత్రో దశరథస్యాయం మహారాజస్యధీమతః-నిదేశం పాలయత్వేనం గంగే త్వదభిరక్షిత ఇత్యాది శ్రీరామాయణోక్త కల్యాణానీత్యర్థః-ప్రార్థయమానయా యాచమానయా* యాచ్ఞాయామభియాచనే చ ప్రార్థనా కథ్యతే బుధైరిత్యభిధానాత్ - తయా అనుసృతయా మైథిల్యా సహ జానక్యా సాకం- గుహేన నీతాం భృత్యద్వారా ప్రాపితామిత్యర్థః-నావం తరిమారురోహాధిష్ఠితవాన్ ప్రియాం నౌస్తరణిస్తరిరిత్యమరః॥ ౧౧౮ ॥ స ఇతి॥ యో నావమారురోహ స ఏష రామః నిషాదాధిపతేర్గుహస్యాపి సుమంత్రానుసరణనిషేధసముచ్చయార్థకోయమపి శబ్దః - అనుగమనమనుసరణం నిషిధ్య త్యాజయిత్వా సమ్యగ్భక్తిః ప్రదర్శితా

స సౌమిత్రిస్సంగరాని ప్రార్థయమానయా తయా మైథిల్యా స
హ గుహేన నీతాం నావమారురోహ ॥ ౧౧౮ ॥ గ ॥ స ఏష నిషిధ్య
నిషాదాధిపతేరనుగమనమపి పూర్ణమేవ నిస్తీర్ణసురసరిత్పూర
స్సంపూర్ణసస్యవత్సాభిధానే జనపదే కృశానుదశ్చలలక్ష్యవేధ
నచతురశ్చతురో మృగాన్నిహత్య క్వచిద్వనస్పతిమూలే నిశా
మనైషీత్ ॥ ౧౧౯ ॥ గ ॥ అన్యేద్యుర్వ్యవస్యన్ పథా ప్రవరాతాస్తే

లక్ష్యస్వనుస్తైర్వవసేలినివార్య-పూర్ణం తీప్రవిలంఘితరాయస్య భయాదితి భావః-నిస్తీర్ణసురసరిత్పూరః విలంఘితగంగాప్రవాహస్సన్-సంపూర్ణసస్యవ్రీహ్యాదిసకలసస్యసమృద్ధ ఇత్యర్థః - వత్స ఇత్యభిధానమాఖ్యా యస్య తస్మిన్ జనపదే దేశే* నీవృజ్జనపదో దేశవిషయావిత్యమరః- కృతపదః ప్రవిష్ట ఇత్యర్థః-చలలక్ష్యవేదనచతురశ్చంచలశరవ్యసంప్రహారనిపుణః- అతఏవ చతురశ్చతుస్సంఖ్యాకాన్ మృగాన్ వరాహాదీన్ -నిహత్య ప్రహృత్య-క్షత్రధర్మత్వేనానిషిద్ధత్వాదితి భావః-క్వచిత్కస్మింశ్చిద్వనస్పతిమూలే వృక్షాధః ప్రదేశే-నిశాం త్రియామనైషీత్ వ్యగమయత్ మల్స్యాభిధాన ఇతి ప్రామాదికః పాఠః ఉక్తంచ శ్రీరామాయణే-తతస్సమృద్ధాన్ శుభసస్యశాలినః క్షణేన వత్సాన్ ముదితానుపాగమత్ - తౌ తత్ర హత్వా చతురో మహామృగాన్ వరాహమృశ్యం పృషతం మహారురుమిత్యాది॥ ౧౧౯ ॥ అన్యేద్యురితి॥ అన్యేద్యురన్యస్మిన్ దినే* సద్య ఇత్యాదినా నిపాతితమవ్యయం* అద్య ప్రాతస్సూర్యథపూర్వేస్మిత్యాదౌ పూ

రో_త్తరాపరాత్-తథాధరాన్యాన్యతరేతరాత్పూర్వేద్యూరాదయ ఇత్యమ
రః-తేసీతారామలక్ష్మణాః- వనేభవోవన్యస్తేన-పథాఅరణ్యవర్త్మనాప్ర
యాతాఃప్రస్థితాస్సంతః-ప్రయాగేప్రయాగాఖ్యేపుణ్యక్షేత్రే-ప్రతాయమా
నోవ్యాప్నువానః*తనోతేర్యకిలటశ్శానచిముమాగమః-తనోతేర్యకితిఅనునా
సికస్యవైకల్పికఆకారఃహోమధూమప్రాగ్భారో హోమధూమసమూహో
యస్మింస్తం-హవ్యగంధిధూమానుషేయమిత్యర్థః.ప్రాగ్భారశబ్దస్సమూహే
రూఢఃభరద్వాజాశ్రమంభరద్వాజాఖ్యమహర్షేస్తపోవనంశ్రయంతఃఆశ్రయ
_న్తస్సంతః-అమందహర్షంనిజాగమనాదమందఃహర్షఃఆనన్దోయస్యతం- మహ
ర్షింఋషిశ్రేష్ఠంతంభరద్వాజం-అభివాద్యనమస్కృత్యచ- రామస్సవ్యయస్తార
కబ్రహ్మపిక్షత్రియరూపేణావతీర్ణత్వాద్యద్యదాచరతిశ్రేష్ఠ ఇత్యాదిస్మరణా
త్ క్షత్రియమర్యాదాంప్రవ ర్తితవానితిసూచితంఅనేనమహర్షిణాఆదిష్టం

ప్రయాగే ప్రతాయమానహోమధూమ ప్రాగ్భారంభర
ద్వాజాశ్రమంశ్రయంతఃపశ్చాదభివాద్య తమమందహర్షం
మహర్షిమనేనాదిష్టవర్త్మనా వైకతః సీపూరోపప్లవంప్లవే
నవైణవేననిస్త్రీర్యశమధనజనసన్నిధానశమితశాత్రవసకలస
త్వచరిత్రవిచిత్రం। చిత్రకూటాచలమభజన్॥ ౧౨౦ ॥ ప॥ అ

నుజరచితపర్ణాగారహృద్యాసుమాద్యత్పరభృతగళచంచ

యద్వర్త్మనాచిత్రకూటమాగన్తేన-వికర్తనస్యసూర్యస్యాపత్యంవైకర్తనీయ
మునానదీ*తస్యాపత్యమిత్యణ్ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్ -తస్యాఃపూరఃప్రవ
హఏవఉపప్లవమాపదంమార్గనిరోధకత్వాదితిభావః*కాళిన్దీసూర్యతనయ
యమునాశమనస్వసేత్యమరః-వైణవేనవేణుమయేనప్లవేనోడుపేన*ఉడుప
స్తుప్లవఃకోలఇత్యమరః-నిస్తీర్యతీర్త్వాశమోవైరాగ్యాదినానిర్వికారచి
త్వంసఏవధనంయేషాంతేశమధనామహర్షయస్తఏవజనాఃతేషాంసంనిధ
నేనసాన్నిధ్యేనశమితశాత్రవాణిప్రశాంతవైరాణియానిసకలసత్వానిగో
వ్యాఘ్రాదిసమస్తజంతవః తేషాంచరిత్రేణాన్యోన్యసాహచర్యరూపేణవి
చిత్రమాశ్చర్యకరంనిర్వైరదేశత్వాన్నివాసార్హమిత్యర్థః - చిత్రకూటం
మపర్వతమభజన్ప్రాపుః॥౧౨౦॥అనుజేతి॥ అనుజరచితపర్ణాగారహృద్యా
సుసౌమిత్రినిర్మితపర్ణశాలామనోహరాసు - తథామాద్యత్పరభృతానా
మున్మత్తకోకిలానాంగళేషుకంఠకుహరేషుచంచం-తఃప్రసరంతో యే పంచమ

స్వగవిశేషాస్తైః పికైః కూజతి పంచమమిత్యభిధానాత్ * వనప్రియః పరభృతః కోకిలః పిక ఇత్యమరః- అంచితాసు మనోహరాసు- అంచేః పూజాయామితి తు డాగమః - చిత్రకూటస్య స్థలీష్వకృత్రిమభూమిషు*జానపదేత్యాదినా అకృత్రిమార్థే ఙీప్ - రామః జనకదుహితృయోగాత్ జానకీసాంగత్యాద్ధేతోః*యోగస్సన్నహనోపాయధ్యానసఙ్గతియుక్తిష్విత్యమరః-జాతముత్పన్నం సాకేతే అయోధ్యాయాం యత్సౌఖ్యమానందః తత్సదృశం సౌఖ్యం యస్య స తథోక్తస్సన్నితి నిదర్శనాలఙ్కారః-చిరం బహుకాలమరమత అక్రీడత్ సాకేతం స్యాదయోధ్యాయాం కోసలానన్దినీతథేతి యాదవః॥౧౨౧॥ అథేతి॥ అథ చిత్రకూటభజనానంతరం వనవాసే క్లేశభూయిష్ఠే వనసంచారే నైరస్యాత్ ద్వేషాదపి నామ అస్మత్సహవాసానురాగాభావే పిత్యపిశబ్దార్థః- నామేతి సంభావనాయాం* నామ ప్రకాశసంభావ్యకుత్సాభ్యుపగమేషు చేతి విశ్వః రామః మాస్సమాహ్వయే

త్విష్చమైరఞ్చితాసు జనకదుహితృయోగాజ్జాతసాకేతసౌఖ్య
శ్చిరమరమత రామశ్చిత్రకూటస్థలీషు॥ ౧౨౧॥ ౪॥ అథ మాం వ
నవాసనైరస్యాదపి నామ రామస్స మాహ్వయేదితి ప్రత్యాశ
యా పరతంత్రస్సుమంత్రః కానిచిదహాని గుహసకాశే నీత్వా
నిరాశస్తతః ప్రతినివృత్తో నివృత్తోత్సవామయోధ్యామాసా
ద్య నిర్దాశరథిరయం సమాగత ఇతి శోకాతిరేకాతురపౌరజన

త్- ఆకారయేదిత్యేవంభూతయా ప్రత్యాశయా ప్రత్యాకాంక్షయా- పరతంత్రః పరాధీనః తాదృగాశాబద్ధస్సన్నిత్యర్థః- సుమంత్రః గుహసకాశే గుహసికటే కానిచిదహాని ద్విత్రాణి దివానీత్యర్థః-తథా రామాయణం*తత స్సాయాహ్నసమయే తృతీయేహని సారథిరితి- నీత్వా గమయిత్వా తతస్తదనన్తరం నిరాశః దృఢప్రతిజ్ఞస్య కుతో నైరస్యం కుతః పునరాహ్వానమిత్యాశారహితస్సన్ ప్రతినివృత్తః ప్రత్యావృత్తః- నివృత్తోత్సవాం నిరానందామిత్యర్థః- అయోధ్యాం సమాసాద్య ప్రాప్య-నిర్దాశరథిః దాశరథిరహితః పునరయమ్సమాగత ఇతి హేతోః యశ్శోకాతిరేకః విషాదాతిశయస్తేనాతురైః విహ్వలైః పౌరజనైర్జనితః ఉత్పాదితః యో దీనాక్రందః ఆర్తఘోషస్తేన మందీభూతో అంతర్హితో నేమిఘోషశ్చక్రధారాధ్వనిర్యస్య తస్మాదిత్యాక్రందాతిశయోక్తిః*చక్రధారా ప్రధిర్నేమిరిత్యమరః - రథాదవరుహ్య ప్రయాణోన్ముఖా ఉత్క్రామణోద్యుక్తాః ప్రాణాః యస్య తం పుత్రవియోగవేదనాసహిష్ణుత్వేన ఆసన్నమరణమిత్య

ర్థః-దశరథంప్రాణంసీత్ప్రణతవాన్ నమేర్లుఙ్ - యమరమనమాంసక్చేతి సగాగమః-చకారాదిడాగమశ్చ ఇటఈటీతి సిచోలుక్ నేటీతిప్రతిషేధాద్వృద్ధ్యభావః-అడభ్యాసవ్యవాయేపీతిణత్వం॥౧౨॥ఏతదితి॥ఏతద్దర్శనేనసుమంత్రస్యకేవలస్యాలోకనేనేత్యర్థః-విసంజ్ఞో విచేతనఃమూర్ఛితఇతియావత్-అథ కౌసల్యాసుమిత్రాభ్యాంకైకేయ్యా అనభిమతతయాబహిర్భూతత్వాదితిభావః-సమాశ్వాసితఃయథాససంజ్ఞస్స్యాత్తథోపలాలితస్సన్నిత్యర్థః-దశరథః రామేణకథంకేనప్రకారేణప్రయాతంప్రస్థితంభావే క్తః-నతుదుఃఖేనప్రయాతంకిమిత్యర్థః-తథామైథిల్యాకథంకయారీత్యాకథితముక్తం- నతునిర్వేదేనకథితంకిమిత్యర్థః-తథాసౌమిత్రిఃకింవృత్తఃకథంభూతవ్యాపారః-అనువర్తనతత్పరోవాఉతనవేత్యర్థఃఇత్యేవంముహుర్ముహుఃపునఃపునఃవీప్సాయాంద్విరుక్తిః అశ్రుకుణ్ఠితకంఠఃబాష్పగద్గదవచనస్సన్ సుమంత్రమన్వయుఙ్క్త అపృచ్ఛత్*

జనితదీనాక్రందమన్దీభూతనేమిఘోషాదవరుహ్య రథాద్దశర
థంప్రయాణోన్ముఖప్రాణంప్రాణంసీత్॥ ౧౨॥ గ॥ఏతద్దర్శ
నేనవిసంజ్ఞో దశరథఃకౌసల్యాసుమిత్రాభ్యాం సమాశ్వాసితః
కథంప్రయాతం రామేణకథంకథితంమైథిల్యా కింవృత్తస్సౌమి
త్రిరితిముహుర్ముహురశ్రుకుంఠితకంఠస్సుమంత్ర మన్వయు
ఙ్క్త సోపిరాజ్ఞేవ్యజిజ్ఞపత్ ॥ ౧౩ ॥ ప॥ దేవకథంబ్రవీమి కఠి
నహృదయోహం ॥ ౧౪ ॥ ప ॥ సేవారసానుగతపౌరమనో

ప్రశ్నోనుయోగఃపృచ్ఛాచేత్యమరః-ససుమంత్రోపిరాజ్ఞేదశరథాయవ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపితవాన్॥౧౩॥తత్ప్రకారమేవాహ॥దేవేతి॥హేదేవరాజన్ కథం బ్రవీమికథయామిప్రత్యుత్తరమితిశేషః - అథవాఅహంకఠినహృదయోనిర్దయచిత్తః- అరణ్యేరామంవిహాయపునరాగతత్వాత్తస్యతాదృగ్వృత్తాకథనవ్యాలోలరసనత్వాచ్చేతిభావః॥ అతోబ్రవీమీత్యర్థః॥ ౧౪॥ పరమాత్మానంవినింద్యసంప్రతిప్రశ్నత్రయస్యక్రమేణోత్తరమాహ॥ సేవేతి॥ హేదేవతవసుతౌత్వత్పుత్రౌరామలక్ష్మణౌ సేవారసేనభజనానురాగేణ అనుగతాః అనుసృతాఃయేపౌరాఃపురవాసినోజనాస్తేషాం మనోరథస్యానువర్తనరూపాభిలాషస్యతథా- రథస్యస్యందనస్యచదూరేవిప్రకర్షేవర్తమానా- తమసాతీరేనిద్రాణానాంపౌరాణాంవిసృష్టత్వాద్వనవాసతత్పరాణామస్మాకం కిమనేనరథేనేతిపరిత్యక్తత్వాచ్చేతిభావః-భాగీరథీతటేయద్వనస్తత్రలదేహ

దుహితుశ్చైవ దేహ్యాఃనవసౌవిదల్లౌనూతనకంచుకినౌ- భూత్వాతత్పరిరక్షణ తత్పరౌసంభూయేత్యర్థః-ఎతత్సౌవిదల్లస్యేదంప్రథమత్వాజ్జాగరూకత్వద్యోతనార్థత్వాన్నవత్వంద్రష్టవ్యం- పన్థానంగచ్ఛత ఇతిపథికౌపాదచారిణావితి యావత్ *పథష్కన్నితిఠన్ప్రత్యయః-అభూతాం- అత్రపూర్వార్థేమనోరథరథయోః కేవలప్రకృతయోర్ద్వారికృతత్వతుల్యధర్మేణౌపమ్యస్యగమ్యమానత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితా-ఉత్తరార్థేతుదాశరథ్యోర్నవసౌవిదల్లత్వరూపణాద్రూపకాలంకారఇత్యనయోఃరన్యోన్యనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః-వసంతతిలకావృత్తం॥ ౧౨౫॥ వక్తవ్యాంతరమప్యస్తీత్యాహ॥కించేతి॥తదేవాహ॥ దేవేతి॥ హేదేవ అరుంధతీపతిర్వసిష్ఠః అభిషేకోత్సవే రాజ్యాభిషేకమహోత్సవే-తస్యత్వత్తనయస్యయుష్మత్పుత్రస్యరామస్యకుంతలభరంచికురనికురుంబం*చికురఃకుంతలోవాల ఇత్యమరః-స్వధేనూద్భవైఃస్వస్యయాధేనుః

రథస్యదూరేరథస్యచసుతౌతవవర్తమానౌ। భూత్వావిదేహ
దుహితుర్నవసౌవిదల్లౌభాగీరథీతటవనేపథికావభూతామ్॥
౧౨౫॥ కించ॥ వ॥దేవత్వత్తనయస్యకుంతలభరంక్షీరైఃస్వధే
నూద్భవైస్సిక్తంనాలమరుంధతీపతిరభూత్తస్యాభిషేకోత్స
వే। సిక్తోహంత సపద్యమైథిలసుతాబాష్పోదకోత్పాదకైర్న్య
గ్రోధతరూత్థైర్జటారచయితుంక్షీరైర్నిషాదాహృతైః॥
౧౨౬॥ వ॥తస్యావిదేహదుహితుఃపదయోర్నఖేషులాక్షాంవి

కామధేనుఃతదుద్భవైస్తత్సంభూతైఃఅత్యంతశ్లాఘ్యైరిత్యర్థః- క్షీరైస్సిక్తమార్ద్రీకర్తుం-తదానీంగోక్షీరాభిషేకస్యశాస్త్రవిహితత్వాదితిభావః-అలంశక్తోనాభూత్ వైవర్ణ్యాపత్తిభయాదితిభావః* అలమితిపర్యాప్తివచనేష్వలమర్థేషుతుముణ్* అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్యమరః-సపద్యకున్తలభరః-మైథిలసుతాయాఃసీతాయాః బాష్పోదకోత్పాదకైరశ్రుజలోత్పత్తిహేతుభిఃనిషాదాహృతైఃగుహపరిజనానీతైః-న్యగ్రోధతరూత్థైర్వటవృక్షోద్భవైః*న్యగ్రోధోబహుపాద్వటఇత్యమరః- క్షీరైఃజటాఃరచయితుంగ్రంథయితుం-సిక్తఃఆర్ద్రీకృతః-హంతేతిఖేదే-అత్రారుంధతీపతేఃకామధేనుక్షీరాభిషేకశక్తత్వేపితదశక్తత్వోక్తేః-సంబంధేఅసంబంధరూపాతిశయోక్తిః-తయాచకుంతలభరస్యతాదృగ్రామణీయకంవ్యజ్యతఇత్యలఙ్కారేణవస్తుధ్వనిః॥ శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౧౨౬॥తస్యాఇతి॥ వన్యేపథికాన్తారమార్గే-ప్రియ

తమేనభర్త్రా-శ్రీరామేణసహవ్రజంత్యాగచ్ఛంత్యా_స్తస్యాః విదేహదుహితుర్వైదేహ్యాః పదయోశ్చరణయోర్న ఖేషులాక్షాంవినాపిఅల క్తకద్రవ్యాభావేపీత్యర్థః*పథగ్వేనేత్యాదినాద్వితీయా- అరుణిమాలౌహిత్యంవర్ణదృఢాదిభ్యష్యఞ్చేతిచ కారాదిమనిచ్-సహసాశీఘ్రం-బభూవప్రాదుర్బభూవ-పల్లవకోమలత్వాచ్చరణసఖేష్వారుణ్యమరణ్యసంచారేణావిరభూదిత్యర్థః-వక్త్రేముఖేతుకదాపికదాచిదపివైవర్ణ్యంకాంతిహైన్యంనావిరభవత్ నప్రాదురభూత్ పూర్వవదేవవక్త్రేమశోభతేత్యర్థః-ప్రియతమసాహచర్యాదితిభావః-తద్వచనంతుకిమపినశ్రుతమితివాక్యశేషః-అత్రలాక్షారూపకారణంవినాప్యరుణిమరూపకార్యోత్పత్తికథనాద్విభావనాలంకారః -.తథాకాన్తారసంచారరూపకారణసద్భావేపివైవర్ణ్యరూపకార్యానుత్పత్తికథనాద్విశేషోక్తిరిత్యనయోః పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః స్పష్టావసంతతిలకావృత్తం॥ ౧౨౭॥ సీతేతి॥ధన్వీధనుర్ధరః,ప్రియ్యాదీత్యాదినా- లక్ష్మణశ్చవనవర్త్మని కాన్తా

నాప్యరుణిమాసహసాబభూవ।వక్త్రేపథిప్రియతమేన సహవ్రజంత్యావైవర్ణ్యమావిరభవన్నకదాపివక్త్రే॥౧౨౭॥ స॥సీతాపతేః కిసలయైః పరికల్ప్యతల్పం సంచార్యసత్త్వదమనాయనిశాసుదృష్టిమ్ । ధన్వీతదంఘ్రిభజనాదివపుణ్యలభ్యాదస్వప్న

ఏవవనవర్త్మని లక్ష్మణోభూత్ ॥ ౧౨౮॥ గ॥ ఏవంసుమంత్ర

రమాగే-నిశాసురాత్రిషు-సీతాపతేస్సీతాసమేతస్యశ్రీరామస్యేత్యర్థః-కిసలయైఃపల్లవైఃతల్పంశయ్యాం- పరికల్ప్యనిర్మాయ- సుఖశయనార్థమితిభావః-తథాసత్త్వదమనాయదుష్టజంతూనాందమయితుమిత్యర్థః* సత్త్వమస్త్రీతుజంతుష్విత్యమరః - దృష్టింసంచార్యదిక్షుప్రసార్య - పుణ్యలభ్యాత్ పుణ్యైర్వ్రతోపవాసాదిసుకృతవిశేషైర్లభ్యాత్ప్రాప్యాత్ - తదంఘ్రిభజనాత్తస్యశ్రీరామస్యాంఘ్రిభజనాచ్చరణసేవనాదివేతిహేతూత్ప్రేక్షా - అస్వప్నోనిర్నిద్రఃజాగరూకఏవేతియావత్ - దేవశ్చేతిగమ్యతే - ఏవకారఃక్షణమాత్రనిద్రాసంబంధమపివ్యవచ్ఛినత్తి-అభూత్ జాతః-మహాత్మనఃతత్రభవతఃశ్రీరామస్యపాదసేవాయాదేవభూయప్రాపకత్వాదితిభావః- అస్వప్న ఇత్యత్రఅభిధాయాఃప్రస్తుతైకగోచరత్వాద్దేవవిషయశ్శబ్దశక్తిమూలోధ్వనిః-సచోత్ప్రేక్షానిర్వాహకత్వాదవాచ్యసిద్ధ్యంగం॥౧౨౮॥ఏవమితి॥ ఏవము క్తరీత్యా సుమంత్రేణనివేదితంవిజ్ఞాపితం - పుత్రయోఃరామలక్ష్మణయోఃచరిత్రంవ్యా

పారోయస్యసతథోక్తః-సుమంత్రముఖాదాకర్ణితపుత్రస్నుషావృత్తాన్తఇత్య ర్థః-నరపతిర్దశరథః-నిగమవపుషిత్రయీతనౌ-జ్యోతిషిసూర్యే-చరమగి రిశిఖరజుషిఅస్తాచలకూటభాజిఅస్తంగతేసతీత్యర్థః- హృదయలగ్నంశోకప వశల్యంశంకుఃయస్యాస్తాందురంతశోకాక్రాంతాంతఃకరణామిత్యర్థః-కౌస ల్యాంసమాశ్వాస్యతత్కాలోచితైర్వచనైఃఉపలాల్య - ఇత్థంవక్ష్యమాణరీ త్యాఅకథయదవోచత్॥౧౨౯॥తత్ప్రకారమేవాహ॥పురేతి॥పురాపూర్వకా లేఖలుశబ్దోవాక్యాలఙ్కారే-వివిధతరునివహేననానావిధవృక్షసందోహేన పిహితదివస్పతౌఆచ్ఛాదితసూర్యే-సూర్యతేజసోప్యనవకాశప్రదఇతి తరూ ణాంసాంద్రత్వాతిశయోక్తిః- సరయూరోధసిసరయూనదీతీరే- మృగయా స్పృహయాఅఖేటకేచ్ఛయా- కమపిసమయంకస్మింశ్చిత్కాలఇత్యర్థః*సమయా శ్శపథాచారకాలసిద్ధాన్తసంవిదఇత్యమరః*కాలాధ్వనోరత్యన్తసంయోగఇ

నివేదితపుత్రచరిత్రశ్చరమ గిరిశిఖరజుషినిగమవపుషి జ్యోతిషి
హృదయలగ్నశోకశల్యాంకౌసల్యాంసమాశ్వాస్య నరపతిరిత్థ
మకథయత్ ॥ ౧౨౯ ॥ గ ॥ పురాఖలుసరయూరోధసివివిధ
తరు నివహపిహితదివస్పతౌ మృగయాస్పృహయా కమపిస
మయమగమమ్॥ ౧౩౦॥ తత్ర॥ ప॥ తోయాదానసనాదపుష్క
రగజభ్రాంత్యాతపస్వీమయా విద్ధఃకశ్చనశబ్దవేధనవిదా పా
థస్సరయ్వాంహరన్ । తత్పిత్రోర్జరదంధయోరనుస్మృతింక

తిద్వితీయా-అగమమగచ్ఛం॥ తతఃకిమతఆహ॥ తత్రేతి॥ తత్రసరయూరోధసి॥ ౧౩౦॥తోయేతి॥తోయాదానేనోదకగ్రహణేన-సనాదంసబృంహితంపుష్క రంశుండాగ్రంయస్యసతథోక్తోయోగజస్సఇతిభ్రాంత్యాభ్రమేణ*పుష్కరం కరిహస్తాగ్రేవాద్యభాండముఖేజలఇత్యమరః-శబ్దవేధనవిదాశబ్దానుసారేణ లక్ష్యసంప్రహారాభిజ్ఞేనేత్యర్థః- మయాసరయ్వాంనద్యాంపాథఃఉదకం*క బంధముదకంపాథఇత్యమరః- హరన్పిత్రర్థంకమండలునాసశబ్దంసంగృ హ్ణన్కశ్చనతపస్వీమునిపుత్రఃశరేణవిద్ధఃసంప్రహృతః-తతఃకిమతఆహ-తదితి॥ జరంతౌజరాజీర్ణౌతౌచతావంధౌచతయోః-జరాజీర్ణోజరన్నపీత్యమరః-విశే షణయోరపిమిథోవిశేషణవిశేష్యభావవివక్షాయాం*విశేషణంవిశేష్యేణబ హులమితిసమాసః-అతఏవానుస్మృతింపుత్రమనుస్మృత్యమరణంకర్తుం-చితిమ గ్నిదీప్తకాష్ఠసంచయంచిన్వతోఃప్రార్థయతోః-నచాత్రాత్మఘాతదోషః*

నుష్ఠానాసమర్థస్య వానప్రస్థస్య జీర్యతః- భృగ్వగ్నిజలసంపాతైర్మరణం ప్ర
విధీయత ఇతి స్మరణాత్-తస్య తపస్వినః పిత్రోర్ఘాతాత్ పిత్రోః*పితామాత్రేత్యే
కశేషః-శాపః మయ్యాపతత్ప్రాప్త-అగజీర్ణతాశనివదితి భావః॥కిమితి॥భవాన్
త్వమపి సుతప్రేమ్ణా పుత్రస్నేహాత్ ప్రణశ్యేత్ మ్రియాదితి శేషః ప్రథమ ఇతి
ప్రథమః-శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥౧౩౧॥ శరవిద్ధస్తపస్వీ కింజాత ఇత్యత ఆహ
అహమితి॥ అహం వైశ్యస్య వణిజః శూద్రాయాం శూద్రజాతీయాం గనాయాం
శూద్రాతజ్జాతిరంగనేత్యమరః* శూద్రా చామహత్పూర్వా జాతిరిత్యుక్తత్వా
న్ఙీష్-జాతః కరణః- సతావద్వైశ్యో వైశ్యస్త్రీశూద్రః- వైశ్యాత్కరణశ్శూద్రా
యామితి యాజ్ఞవల్క్యః* శూద్రావిశోస్తు కరణ ఇత్యమరశ్చ - తస్మాత్క-
రణాత్ బ్రహ్మహత్యా నసంభవేత్ కుతో బ్రహ్మహత్యేతి భావః- ఇతి మాంప్ర
త్యుక్త్వా-దుర్గతః శరసంప్రహారదురవస్థాక్రాంతః మునిః-స్వర్గతః స్వర్లోకం

ర్తుంచితించిన్వతోజ్ఞాపోనయ్యేతద్భవాన సుతప్రేమ్ణా ప్ర
ణశ్యేదితి ॥ ౧౩౧ ॥ ప॥ అహం వైశ్యస్య శూద్రాయాం జాతః స్త
స్మాన్న సంభవేత్ । బ్రహ్మహత్యేతి మాం ముక్త్వా స్వర్గతో దుర్గ-
తో మునిః॥ ౧౩౨॥ గ॥ తమవశ్యం వశ్య ఏవాస్మి మృత్యోరితి స్మృ
తిపథగత రామ ఏవ విరరామ ॥ ౧౩౩ ॥ ప॥ మునిశాపకృతోత్ప
త్తిర్విపత్తిర్నిష్ప్రతిక్రియా । ఏతో దశరథాయుశ్శుది దేశదశ

గతః* స్వరవ్యయం స్వర్గే నాకత్రిదివత్రిదశాలయా ఇత్యమరః - తథా చ శ్రీరా
మాయణే బ్రహ్మహత్యాకృతం పాపం హృదయాదపనీయతాం- నద్విజాతిర
హం రాజన్ మాభూత్తే మనసో వ్యథా- శూద్రాయామస్మి వైశ్యేన జాతో జాన
పదాధిపేతి॥౧౩౨॥ తదితి॥ తత్ తస్మాత్ స్మృతిశాపకారణాత్-అనన్యం నిశ్చితం వృ
త్యోరంతకస్య వశ్యో వశం గత ఏవాస్మి- నాత్ర సందేహ ఇత్యేవకారార్థః- ఇత్య
త్రేత్వతి శేషః- స్మృతిపథగతః స్మరణగోచరో రామో యస్య సతథోక్తస్సన్నే
వ-రామమనుశోచన్నేవేత్యర్థః- విరరామ నిర్వచనోభూత్ కంఠగతప్రాణో
భూదిత్యర్థః* వ్యాఙ్పరిభ్యో రమ ఇతి పరస్మైపదం॥౧౩౩॥ మునీతి॥ తతో విరా
మానంతరం-మునిశాపేనోద్భూతేనాకృతోత్పత్తిర్యస్యాస్సథోక్తా మునిశాప
జనితేత్యర్థః - నిష్ప్రతిక్రియా ప్రతిక్రియారహితా ఉపాయాంతరైరపరిహార్యే
త్యర్థః-విపత్తిరాపత్- దశరథాయుర్దశానాం పూరణీ దశమీ* తస్యాపూరణే
డట్ తడట్-నాంతాదసంఖ్యాదేర్మట్ డిటి డట్ మడాగమః టిత్వాన్ఙీత్యాదినా

జీవ్-రాంచశమిందశాంమకనాపస్థాం దిదేశదత్తవతీ అమోఘమునిశాపా
నుపానైత్తైచ యంమమారేశ్యకః-మన్మధావస్థాస్వప్యాదశమత్వాదితంసిద్ధే
శాకయిత్తం॥దృజ్మనస్సంగసంకల్పాజాగరః కృశతాగతిం హ్రీంత్యాగోన్మాద
మూర్ఛాంతా ఇత్యేవంగదశాదశేతిదశరూపకే॥౧౩౪॥నేతి॥అత్ర యద్యపీతిప
దంసర్వత్రానుబధ్యతే- యద్యపివినాగ్యమాణేపరైశ్శత్రుభిః - త్రిదివః స్వర్గో
నాక్రాంతః-నాస్కందితః-తథాయద్యపసుమనసాందేవానాం*సుమనాః పు
ష్పమాలత్యోస్త్రిదివేబుధయో ఇత్యమరః నితవైజయంతీకాంతాః నబందీకృతాః
నోపగృహీతాః శత్రుభిరితిశేషః*ప్రగ్రహోపగ్రహౌ బంద్యామిత్యమరః-త
థాయద్యపిప్రరూఢాంతశాసనగైరిం[illegible]-సాకేతబాహ్యం
గణంఅయోధ్యాపురబహిశ్చత్వరం, సాకేతమయోధ్యాయామిత్యమ
[illegible]-నాకే[illegible]సంకీర్ణం[illegible]రాజయోనిజాహ్వనాథ[illegible]మాగతైర్దేవదూ
తైస్సంకులమిత్యర్థః-తథా[illegible]భూతలప[illegible]త్రాణాయభూమండలసం

సిం[illegible]క్॥౧౩౫[illegible] నా[illegible]త్రి[illegible]వ పవైస్సుమనసాం
[illegible]బ[illegible]తాం నాకే[illegible]పు[illegible]రూఢాంతశే సుఫరైస్సా
[illegible]తి[illegible]ప। నా[illegible]స్పచివాక్ష్యమాలపరిత్రాణా
య[illegible]నా[illegible]గగ[illegible] గో నాస్థాంవహా
నా[illegible]॥౧౩౬॥ గ॥ అ[illegible]ప[illegible]సాపం[illegible]కే

[illegible]సం[illegible]నాశో[illegible]రాజ్ఞ[illegible]తాంత[illegible]గమనే భూ
[illegible]పిపేషు[illegible]తా[illegible] అసౌదశరథః శోకవ
[illegible]తపి[illegible]జః[illegible]త్ర[illegible]త్తలాయాం చేత్యమ
[illegible] వాహా[illegible]ఆ[illegible]నవాహానం విహాయైవే
[illegible] నా[illegible] అగా[illegible]ప పూర్వం త్రిది
[illegible]పర[illegible]దినిమిత్తసంభవేత్ర గచ్ఛతి - ఇదానీంతు తాదృశ్నిమిత్తా
భావేప్యగాదిత్యాశ్చర్యమిత్యర్థః- అతఏవవిభావనాలంకారః-పుత్రశోకాతు
ర[illegible]స్వా[illegible]కం వి[illegible]సూక్ష్మ[illegible]నస్వర్గో[illegible]జగామేతి తాత్పర్యం-
శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥౧౩౭॥ అథేతి॥అథ రాజ్ఞః స్వర్గలోకగమనానంతరం-ద
శరథస్య। వశంసయా మహారాజ్ఞోయంసత్యసంధః స్వర్గలోకజ్గత ఇత్యాగ్యవప్లో
కేనమాంసలైః ప్రచురైస్తద్భూయిష్ఠైరిత్యర్థః సిధ్మాదిత్వాన్మత్వర్థీయో లః
ప్రతిశ్యాయః - కైకేయ్యా నిందయా పాపిష్ఠయానయా రామేప్రవ్రాజితేత

ద్విరహశోకాతురో రాజ్ఞా కాలధర్మంగత ఇత్యాదిగర్హణ జేసకందళితైః సముద్భూతైః రామస్యగుణకీర్తనేన గుర్వాజ్ఞాపరతంత్రః సత్యధర్మపరాయణోయం మునివ్రతచారీ వనంగత ఇత్యాదిసద్గుణవర్ణనేన గుణితై రావర్తితైః అవరోధవధూజనపరిదేవనర వైరంతఃపుర స్త్రీజనవిలాపాక్రందైః-దిఙ్ముఖేషు హరిదన్తరాళేషు వదనేషు చేతి గవ్యతే-ముఖరితేషు వాచాలితేషు ప్రతిధ్వనితేషు సత్స్విత్యర్థః ॥౧౩౬॥ తతః కింజాతమిత్యత ఆహ ॥ అభూదితి ॥ తదా తస్మిన్ సమయే-నివృత్తే రాజ్ఞా చంద్రో యస్యతత్తథోక్తం-కృష్ణపక్షరాత్రిత్వాచ్చంద్రరహితమిత్యర్థః* శైషికః కప్ప్రత్యయః-అత ఏవ మానః తేజోహీనస్సద్గణో నక్షత్రమండలం యస్యతత్తథోక్తం గగనాఙ్గణం నభస్థలమాలోక్య దృష్ట్వైవేత్యుత్ప్రేక్షా- అశేషం కృత్స్నం మహీతలం భూమండలం చ-అరాజకం దశరథరహితం అత ఏవ మానస్సద్గణః సాధుజననివహో యస్య తత్తథోక్తం సత్ శాంతం స్తిమితమభూ

యానిందాకందళితైః రామగుణకీర్తనగుణితైరవరోధవధూ
జనపరిదేవనరవైర్ముఖరితేషు దిఙ్ముఖేషు ॥౧౩ ॥ ప॥ అభూద
రాజకమ్లానసద్గణం గగనాంగణమ్। ఆలోక్యేవ తదా శాంతమ
శేషం చ మహీతలమ్॥ ౧౩౭॥ గ ॥ తతః ప్రభాతేవసిష్ఠవచసా
సచివాస్తైలద్రోణ్యాం నిక్షిప్య క్షితిపతేస్తనుం క్షిప్రమేవ భరత
మకథిత దశరథకథా ఏవానయతేతి దూతాన్ కేకయేషు ప్రే

త్ *వా దాంతేత్యాదినానిపాతః-చంద్రరాహిత్యేన గగనం యథా తేజోహీననక్షత్రకం భవతి తథా దశరథమహారాజరాహిత్యేన భూతలమపి ఖిన్నసాధుజనమభూదిత్యర్థః * రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే యక్షే క్షత్రియశక్రయోరితి విశ్వః* సన్ సత్యే విదుషి శ్రేష్ఠే సాధౌ భవతి చ త్రిషు - సత్ క్లీబమ్ ఋక్షు ఇతి నానార్థరత్నమాలాయాం-అత్రోత్ప్రేక్షా శ్లేషయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥౧౩౭॥ తత ఇతి ॥ తతః పరిదేవనానంతరం ప్రభాతే ప్రాతఃకాలే- సచివా మంత్రిణః*మంత్రీ ధీసచివోమాత్య ఇత్యమరః - వసిష్ఠస్య వచసా భరతాగమనపర్యంతమేతచ్ఛరీరం రక్షంత్వితి నియోగవచనేన - క్షితిపతేః పరేతస్య దశరథస్య-తనుం కళేబరం-తైలద్రోణ్యాం తైలపూరితకాష్ఠాంబువాహిన్యాం-నిక్షిప్య ఉచ్ఛూనత్వాదినా వైరూప్యాభావార్థమితి భావః* ద్రోణీ కాష్ఠాంబువాహినీత్యమరః-అకథితదశరథకథా అనివేదితదశరథవృత్తాంతాస్సంత ఏవ-అన్యథాకార్యవిఘాతాపత్తేరితి భావః- భరతం క్షిప్రమవిలంబితమేవ-ఆనయత ప్రాపయత ఇత్యా

దిశ్యేతి శేషః-దూతాన్ సందేశహారిణః- కేకయేషు దేశేషు ప్రేషయామాసుః ప్రహితవంతః*స్యాత్సందేశహరో దూత ఇత్యమరః॥ ౧౩౮॥ తేపీతి॥ తేఽపి దూతాశ్చ జితపవనాః పవనాధికవేగాః-జవనా జవనశీలాశ్చ*జుచంక్రమేత్యాదినా యచ్-యే వాజినోఽశ్వాస్తైస్సంకోచితస్సంకోచం ప్రాపిత ఇవ పంథా యేషాం తే తథోక్తాస్సంతః- తాదృగశ్వవేగవశాత్సంకుచితతయా ప్రతీయమానమార్గదైర్ఘ్యా ఇత్యర్థః- తుంగపతేరశ్వపతేః కేకయస్య పురే పట్టణే దుస్వప్నేన స్వపితుర్దురవస్థాశంసినా దుస్స్వప్నేన దూయమానం పరితప్యమానం మానసం యస్య తం- తాదృశం భరతమభివంద్య నమస్కృత్య- గురోర్వసిష్ఠస్య నియోగం శీఘ్రమాగన్తవ్యమిత్యేవంరూపామాజ్ఞాం-వ్యజిజ్ఞపన్ విజ్ఞాపయామాసుః॥ ౧౩౯॥ సోఽయమితి॥ సోఽయం భరతః-మాతామహేన మాతుః పిత్రా కేకయేన యుధాజితా మాతులేన చానుజ్ఞాతః- కతిపయైరేవ దివసైః కైశ్చిదేవాహోభిః మాతుల

షయామాసుః॥ ౧౩౮॥ ౫॥ తేఽపి జితపవనజవనవాజిసఙ్కోచితప
థాస్తుంగపతిపురే దుస్వప్నదూయమానమానసం భరతమభి
వంద్య గురునియోగం వ్యజిజ్ఞపన్। ౧౩౯॥ ౫॥ సోఽయం మాతామ
హేన యుధాజితా చానుజ్ఞాతః కతిపయైరేవ దివసైర్నిమిత్తసం
పాతేన సాతంకస్సాకేతమాససాద॥ ౧౪౦॥ ప॥ అతిచకితమతిః
పురైవ పశ్యన్ పురమయథాపురచారపౌరచారమ్। స్యాపిశత

గృహనిర్గమనదినసమారభ్యాష్టమే దిన ఇత్యర్థః-తథా రామాయణే-అద్య వై సప్తమీ రాత్రిశ్చ్యుతస్యార్యస్య వేశ్మన ఇతి కైకేయీం ప్రతి భరతవచనం - అనిమిత్తసంపాతేన దుర్నిమిత్తపరంపరయా సాతంకస్సభయస్సంభ్రమస్సన్-సాకేతమయోధ్యామాససాద ప్రాప॥ ౧౪౦॥ అతీతి॥ పరీతదూతః పరివేష్టితదూతో భరతః పురా భావమనతిక్రమ్య యథాపురం యథాపూర్వం*యథార్థేఽవ్యయీభావః*సనపుంసకమితి నపుంసకత్వం*హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్యేతి హ్రస్వత్వం-తన్న భవతీత్యయథాపురం తతశ్చారశబ్దేన సుప్సుపేతి సమాసః-అయథాపురః చారః ప్రచారః పరిపాటీ యస్య స తథోక్తః-పౌరాణాం చారః ఆచారః ప్రవృత్తిర్యస్మిన్ తత్తథోక్తం శ్రీరామవనవాసరాజవిపత్తిభ్యాం విషణ్ణజనసంకులమిత్యర్థః-పురమయోధ్యాం-పురా నికట ఏవ-పశ్యన్నవలోకయన్ *స్యాత్ప్రబంధే చిరాతీతే నికటాగామికే పురేత్యమరః-అత ఏవాతిచకితమతిరత్యంతభయసంభ్రాంతాంతఃకరణస్సన్-పితృకాననాత్ శ్మశానాదనూనమన్యూనం

ఘూతాత్క్రోశభూయిష్ఠత్వాత్తత్కల్పమిత్యర్థః పితుర్వర్జ శగ్గనస్యభవనం గృహంస్యాదిశ ప్రవిష్టవాన్ శ్మశానంస్యాత్పితృవనమిత్యమరః - పుష్పితాగ్రవృత్తం - అయుజినయుగ రేఫతో యకారో యుజిచ నజౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్రా ఇతిలక్షణాత్॥ ౧౪౧॥ స ఇతి॥ స భరతః - తత్రభవనే పితృశూన్యదశరథమనవేక్ష్యాదృష్ట్వా - మాతుః కైకేయ్యాస్సదనగతో గృహంప్రవిష్టస్సన్ లాంమాతరంప్రణిపత్య గురుజనాదరతత్పరత్వాన్నమస్కృత్య - మామవలోక [illegible] స్వనికతంతవాభిత్యపృచ్ఛత్ - పృష్టవాన్ - అస్మై సా కైకేయీ భ [illegible] తాయభరతం ప్రకృత్యర్థః - క్రియాగ్రహణ [illegible] సంప్ర [illegible] త్వాచ్ఛతుర్థీ - పరుష [illegible] మత్యంతకర్ణకఠోరం [illegible] వాచ [illegible] వృత్తం పూర్వవత్॥ ౧౪౨॥ తత్ప్రకారమేవాహ [illegible] చరణం॥ [illegible] శైథిల్యలక్ష్మణాభ్యాం పాకం - పిత్ర్యవిధి [illegible] అన్వ [illegible] త్రిదశ [illegible] నిర [illegible]

భరత [illegible] పితృ [illegible] నం [illegible] ॥౧౪౧॥

స॥ [illegible] త్యరాము

పృచ్ఛ [illegible] వాన్ [illegible]

[illegible] వాచమూ [illegible] ॥౧౪౨॥ [illegible] ర్వంవైధి [illegible]

ణాభ్యాం [illegible] కృత [illegible]

వపితా [illegible] స్వ [illegible]

[illegible] ॥౧౪౩॥ [illegible]

కేకయాత్మ [illegible] ॥

౧౪౪॥ [illegible]

స్థితో గతః మునివేష [illegible] స్తిస్స [illegible]

తదనుతపన [illegible] యతో [illegible]

తః మృత ఇత్యర్థః సా [illegible] కాలధర్మ ఇత్యా [illegible] మేవ [illegible] అత స్త్వంనిస్సప [illegible] స్వచ్ఛంద మనుభవ పరిపాల యేత్యర్థః [illegible] వృత్తం॥ ౧౪౩॥ [illegible] త్మజా కైకేయీభార త్యా [illegible] యా వాచా - [illegible] జాతే గ స్త్రీవిషయా ద యోపధాదితి జీప్ - [illegible] వాణ్యా కేకా వాణీవ యూర [illegible] మరః - మ హానాగం మహాభుజంగమపి - [illegible] ఫత [illegible] యా గోబ్రాహ్మణో బ్రాహ్మణ [illegible] ముగిత్య [illegible] నాస్మ [illegible] త్వాదితి భావః - పూర్ణోపమాలఙ్కారః॥ ౧౪౪॥ తదితి॥ తదను కైకేయీవచనానాం

తరంభరతశ్చిరతరం బహుకాలంవిలప్యపితృభ్రాతృదుర్దశేనపరిదేవనంకృత్వే త్యర్థః- విలుప్యమానోలోపంప్రాప్నువన్ వివేకోయస్యసతథోక్తః- పితృ మరణభ్రాతృప్రవ్రజనశ్రవణలుప్తబుద్ధిస్ఫురణతయాకర్తవ్యాకర్తవ్యవిచార విధురఇత్యర్థః- కైకేయీం నకథయా [illegible] వోచత్ ॥౧౭౫॥ తదేవవివృణోతి॥ పరి ణతీత్యాదినా॥ హేకైకేయి పరిణతిపరుషాణాం పర్యంతదుర్దశానుసంధా యకానాం పాప్మనాం మహావిధపాపానాం* అస్త్రీపంకం పుమాన్పాప్మేత్య మరః - సంనిపాతాల్సంఘాతాత్ [illegible] స్నాతిధాభూతాత్వం చతుర్ణాంశ్రీరా మాదీనామస్మాకం- అంబ [illegible] తానభ [illegible] పీహానజాయుగే [illegible] ఈదృక్పాపిష్ఠా త్వమస్మాకం మాంబాభవితుం నార్హసి [illegible] చాస్మాగణాత్ ఇమాం అస్మిన్ లోకే [illegible] [illegible] ధాభూతానామేవ [illegible] జ్ఞాన సంభ వాదిత్యభి [illegible] - [illegible] గోకరయో [illegible] గచిన్నావిహితా ఆ [illegible] దాయయా [illegible] [illegible] దకారిణ్యాఇత్య

యి [illegible] ౧౭౬ [illegible] పరుషాణాం పాప్మనాంస
[illegible] ంబా। తది
హ [illegible] [illegible] త్వం
స [illegible] ౧౭౭॥ [illegible] తదను [illegible]
జ [illegible] వాక్ ॥ ౧౭౭। ॥ అవి [illegible] ముసపంశ [illegible] పు

[illegible] అకీ [illegible] త్రేస్య [illegible] [illegible] ప్యంతి పాపాచా [illegible] యింకిమే [illegible] [illegible] మహాదిత్యనో [illegible] సంభా [illegible] ముర- సంభావి తస్య [illegible] అత్రకై కేయ్యాని జమాత్ [illegible] [illegible] పాప [illegible] - ఏతదాది శ్లోకచతుష్టయం [illegible] ౧౭ ॥ [illegible] న్ముఖాత్కై కేయీవ [illegible] [illegible] - ఈదృగపకారకా రిణ్యాముఖంకిమవలోకనీయమి [illegible] [illegible] త్యర్థః- అ నుజంశత్రుఘ్నంప్రతీగంవచసమవాదీ [illegible] చత్ ॥ ౧౭౭॥ తదేవవివృణోతి॥ అ వి [illegible] మితి॥ భాతీతిభవత్యాం పూజ్యాయ [illegible] భా [illegible] సతురిత్యాణాదికో [illegible] [illegible] తిరితి [illegible] [illegible] సా ధ్వా [illegible] కైకేయ్యామి [illegible] [illegible] [illegible] యా

వత్-అవికలమితి పాఠే తు వైకల్యరహితమక్షతమిత్యర్థః-ఇనవంశం సూర్యవంశం పావనం చ గమ్యతే-దగ్ధుం నాశయితుం భస్మీకర్తుం చ - ఆశ్రిత్యాధిష్ఠాయ-జనానాం మనసి హృదయే-తాపం సంతాపమౌష్ణ్యం చ-కిరంత్యాం ప్రవర్తయంత్యాం సత్యామిత్యర్థః-వంశవినాశకారిణ్యాస్తస్యాస్సజ్జనమనస్సంతాపహేతుత్వాదితి భావః-సవనేష్వనుసవనం ప్రాతరాదిసవనత్రయేపీత్యర్థః-విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః అహార్యైస్సుకృతిభిర్యజమానైః-పూజ్యమానా దేవతా పావక ఇత్యర్థః-ఇదానీమస్మిన్నవసరే ఆశ్రయం కాష్ఠగుల్మాదికమశ్నాతీత్యాశ్రయాశః స ఇత్యభిధానం నామధేయం కథం వహతి ప్రాప్నోతి న వోఢవ్యమిత్యర్థః-సతి ప్రతిపక్షే స్వప్రతిష్ఠాయా అనిర్వాహత్వాదితి భావః* ఆశ్రయాశో బృహద్భానుః కృశానుః-పావకోఽనల ఇత్యమరః-హంత అప్రచ్యుతస్యాస్మద్వంశస్యేయం ప్రచ్యుతిం సంపాదితవతీతి ఖేద ఇత్యర్థః-అత్రోపమేయస్యాధిక్యకథనాపేక్షయోపమానస్య పావకస్యాశ్రయాశాభిధానవహనాక్షేపాత్ప్రతీపాలంకారః-యత్రోపమానస్యాక్షేపః కైముత్యేన కథ్యతే- యద్వోపమేయభావో

త్యతాపం జనమనసి కిరంత్యాం హంత సత్యాం భవత్యామ్। అను
సవనమహార్యైర్దేవతా పూజ్యమానా వహతి కథమిదానీమాశ్ర
యాశాభిధానమ్॥ ౧౪౮ ॥ వ॥ అవిరతకృషితాంతం వత్సమా

త్ర ప్రతీపః స్యాదలంకృతిరితి లక్షణాత్॥ ౧౪౮ ॥ పుత్రపీడనమతిదుస్సహదుఃఖకారణమితి దర్శయితుమితిహాసమాహ॥ అవిరతేతి॥ అవిరతా అచ్ఛిన్నా మధ్యాహ్నపర్యంతమితి యావత్ - తయా కృష్యా కర్షణేన తాంతం గ్లానం నిఖిన్నం వత్సం తనయా బలీవర్దానిత్యర్థః - జాతావేకవచనం స్వవంశ్యత్వాద్వత్సత్వేన నిర్దేశః* వత్సో నా కుటజే వర్షే తర్ణకే తనయాదిక ఇతి వైజయంతీ-ఆలోక్య దృష్ట్వా సమం తుల్యం జాయంత ఇతి సమజాః పుత్రాః తేషాం శతానాం-మాతుః అనేకపుత్రజనన్యా అపీత్యర్థః-ధేనోః కామధేనోః గగనస్థాయా ఇతి శేషః అస్రమశ్రు-బహూనాం తనయక్లేశజనితశోకవశాద్రుదితవతీత్యర్థః * రోదనం చాస్రమశ్రు చేత్యమరః - తత్తస్మాత్కారణాదేకః శ్రీరామః పుత్రో యస్యాస్సా తథోక్తా ఏకపుత్రా కోసలేంద్రస్య పుత్రీ కౌసల్యా - ఇహాస్మిన్ లోకే ఇదానీం తనయశోకం పుత్రవిరహజనితశోకం అతిదుస్తరమితి భావః - కథం కేనోపాయేన సంతరేత్ -తరితుం శక్నుయాత్ న కేనాపి సంతరేదేవేత్యర్థః-కథయ బ్రూహీతి విషాదాభినయవచనం- బహుపుత్రసంపన్నాపి స్వర్లోకనివాసిన్యపి కామధే

సురపి సా తస్యౌదనాత్మజస్యాపి పత్యుస్స్వక్లేశమసహమానా శోచితవతీ ఏవంభూతా కౌసల్యా శోచిష్యతీతి కిము వక్తవ్యమిత్యర్థః తథా శ్రీరామాయణం యస్యాః పుత్రసహస్రాణి సాపి శోచతి కామధుక్ కిం పునర్యా వినా రామం కౌసల్యా వర్తయిష్యతి - ఏకపుత్రా చ సాధ్వీ చ వివత్సేయం త్వయా కృతేతి- అత్ర కామధేన్వపేక్షయా అసారాయాః కౌసల్యాయాః శోకసంతరణాశక్తత్వస్య కైముత్యన్యాయేన కథితత్వాదర్థాపత్తిరలంకారః ఏకస్య వస్తునో భావాద్యత్ర వస్త్వన్యథా పతేత్ - కైముత్యన్యాయతస్సాస్యాదర్థాపత్తిరలంక్రియేతి లక్షణాత్ ॥ ౧౪౯॥ అపిబదితి॥ ఇయం కైకేయీ భుజగీ చ ప్రసిద్ధయా తేన నరేంద్రేణ రాజ్ఞా దశరథేన విషవైద్యే చ * నరేంద్రో వార్తికే రాజ్ఞి విషవైద్యే చ కథ్యత ఇతి విశ్వః - కాలయోగాత్ - లవశాత్ న విద్యతే మంత్ర ఉపాయచింతనం భుజగస్తంభనకరమంత్రశ్చ యస్య తస్మిన్ అమంత్రే - పూర్వం మంత్రసంపన్నేఽపి కాలవశాత్తద్విహీనే సతీత్యర్థః - వరయుగమేవ రసనే తాభ్యాం - తదీయం నరేంద్రసంబంధినం*

లోకస్య ధేనోరక్షితసుజతానాం మాతురసంభవా। తదిహాత
నయశోకం సంతరేదేకపుత్రా కథయ కథమిదానీం కోసలేంద్ర
స్య పుత్రీ॥ ౧౪౯॥ వ॥ అపిబదియమమంత్రే కాలయోగాన్నరేం
ద్రే వరయుగరసనాభ్యాం ప్రాణవాయుం తదీయమ్। అపనగర
మముష్యా వర్తనం యుక్తరూపం పితృవనవసుమత్యాం క్వా
పి పత్నీకవత్యామ్॥ ౧౫౦॥ వ॥ ఏషా నికృష్టమతి రాత్మగుణోచి

త్యాదాదీని చేతి వ్యర్థసంజ్ఞాయాం న్యర్థాచ్చ ఇతి ఘప్రత్యయః - ప్రాణవాయుమపిబత్ పీతవతీ వరయుగాపదేశేన నరేంద్రం నిహతవతీత్యర్థః - పాఘ్రాధ్మేత్యాదినా పిబాదేశః అతః అముష్యాః కైకేయ్యాః - నగరాదపసృత్య అపనగరం అయోధ్యానగరం వర్జయిత్వేత్యర్థః* అపపరిబహిరంచవః పంచమ్యా ఇత్యవ్యయీభావసమాసః అవ్యయీభావశ్చేతి నపుంసకత్వం వల్మీకవత్యాం భుజగీనివాసోచితవామలూరుప్రచురాయాం* వామలూరుశ్చ నాకుశ్చ వల్మీకం పున్నపుంసకమిత్యమరః క్వాపికస్యాంచిత్ పితృవనవసుమత్యాం శ్మశానభువి వర్తనమవస్థానం యుక్తరూపం ప్రాశస్త్యేన యుక్తం- ప్రశంసాయాం రూపప్ ఈదృక్క్రూరసమాచారేయం నగరాన్నిర్వాసనీయేత్యర్థః- అత్ర వరయుగే రసనాత్వరూపణాత్కైకేయ్యా భుజగీత్వప్రతీతేః శ్లేషసంకీర్ణైకదేశవర్తి సావయవరూపకం తథా పూర్వవాక్యార్థస్యోత్తరవాక్యార్థం ప్రతి హేతుత్వాత్ వాక్యార్థలింగమిత్యనయోరంగాంగిభావేన సంకరః॥ ౧౫౦॥ ఏషేతి॥ నికృష్టమతిర్నీచబుద్ధిరే

షా కైకేయీ - ఆత్మగతోచితేషు నిజదుర్గుణానుగుణేషు - పిశితాశనానాం రా
క్షసానాం వంశేషు బహుధా బహుప్రకారేణ సత్సు విద్యమానేషు సత్సు - మా
కంద్రైశ్చూతవృక్షైశ్శాలతే భిక్ష్ణమితి మాకందశాలిని* బహుళమాభీక్ష్ణ్య ఇతిమే
దినిః - తస్మిన్ వనే ఉద్యానే విషవల్లరీవ విషమంజరీవ* వల్లరీ మంజరీ సమే ఇత్యమరః -
కేకయస్య రాజ్ఞః కులే సకలలోకశ్లాఘ్యే మహారాజవంశ ఇత్యర్థః - కథం కుతః ఆ
విరాసీత్ - ఉదితా భూత్ తాదృశ్మహారాజకులే అస్యా ఉత్పత్తిరనుచితేత్యర్థః -
ఉపమాలంకారః - వసంతతిలకావృత్తం ॥౧౫౧॥ జననీతీతి ॥ నీతిదయావానాది
షు విశ్వశాలీ ధర్మవిద్ధర్మజ్ఞః సః భరతః మే మమ జననీ మాతా జనానాం నీత్యా మ
ర్యాదయా చ విహీనేత్యుక్త్వేతి శేషః - సానుజస్సశత్రుఘ్నస్సన్ నిరయాత్ రల
యోంభేదాన్నిలయాత్ కైకేయీగృహాత్ నిరయాన్నరకాదివ* స్యాన్నారక
స్తు నరకో నిరయో దుర్గతిః స్త్రియామిత్యమరః - నిరయాత్ నిరగాత్ *నిర్ఘృ

తేషు వంశేషు సత్సు బహుధా పిశితాశనానామ్ । మాకందశా
లిని వనే విషవల్లరీవ హా హంత కేకయకులే కథమావిరాసీత్ ॥
౧౫౧॥ వ॥ జననీతివిహీనా మే జననీతి స ధర్మవిత్ । నిరయాన్ని
రయాద్వీరో నిరయాదివ సానుజః ॥౧౫౨॥ వ॥ తత్ర సామాత్యస్స
ముపేత్య పత్యుశ్చితాధిరోహణమభిలషంతీం కౌసల్యాం భరత
శ్శపథశతైర్నివార్య వసిష్ఠాదిష్టేన పథా దశరథాయ సదా
యాగశీలాయ యాయజూకాయ ప్రేతకృత్యమకరోత్ ॥

ర్వాదయగతావితి ధాతోర్లఙ్ - ఉపమానుప్రాసయోస్సంసృష్టిః ॥౧౫౨॥ తత్రే
తి ॥ తత్ర తస్మిన్ సమయే - భరతస్సామాత్యస్స మంత్రివర్గస్సన్ సముపేత్య సమీ
పమాగత్య కౌసల్యాయా ఇతి శేషః - పత్యుః భర్తుర్దశరథస్య - చితాధిరోహ, మ
నుగమనమభిలషంతీం కామయమానాం ॥ శ్లో ॥ ఆర్తార్తే ముదితే హృష్టా ప్రోషితే మ
లినా కృశా । మృతే మ్రియేత యా నారీ సా స్త్రీజ్ఞేయా పతివ్రతేతి స్మృత్యా తస్యాప
తివ్రతాధర్మత్వాదితి భావః - కౌసల్యాం శపథశతైః* కృతాశాస్త్రానుగా బుద్ధి
ర్మా భూత్తస్య కదాచన - సత్యసంధస్స తాం శ్రేష్ఠో యాస్యార్యోనుమతే గతి
త్యాది శ్రీరామాయణోక్తానేకశపథైరిత్యర్థః - నివార్య చితాధిరోహణాభిని
వేశాన్నివర్త్య - వసిష్ఠేన నిజకులాచార్యేణ మహర్షిణా దిష్టేన పథా అంత్యేష్టి
మార్గేణ - సదా యాగశీలాయ యాయజూకః అశ్వమేధాది బహుయజ్ఞకర్తా* ఇ
జ్యాశీలో యాయజూక ఇత్యమరః - యజజపదశాం యజ్ఞ ఇతి యజతేర్యజం తా

దూకప్రత్యయః-తస్యాభిప్రేతమభిమతం-ప్రేతకృత్యందహనాదిమృతసంస్కా
రమకరోత్*మృతఃప్రేతఃపరాసుశ్చేతివైజయంతీ॥౧౫౩॥తతఃకింజాతమిత్య
త్రఆహ॥తాతఇతి॥కృతమనేనకృతీకుశలఃకృతకృత్యఇత్యర్థః*ఇష్టాదిభ్యశ్చేతి
ఇన్ప్రత్యయఃభరతఃతాతేపితరిదశరథేపితృవనంశ్మశానం।యాతేగతేసతిపని
లోకగామినిసతీత్యర్థః- తథాతేనప్రకారేణస్వయంభ్రాతృవనంశ్రీరామా
ధిష్ఠితందండకావనమిత్యర్థః-యాతుంగంతుంప్రాంజలిఃకృతాంజలిస్సన్*
కుగతిప్రాదయఇతిసమాసఃప్రకృతీరమాత్యాన్ * ప్రకృతిస్సహజేయోనావ
మాత్యేపరమాత్మనీతివిశ్వః-ప్రార్థయామాసయాచితవాన్॥ ౧౫౪॥తదనం
తరవృత్తాంతమాహ॥ అథేతి॥ భరతఃఅనుజీతఃవసిష్ఠసుమంత్రాదిభిఃప్రార్థిత
స్సన్తాభ్యాం మాతృత్వేన ప్రసిద్ధాభ్యాం కౌసల్యాసుమంత్రాభ్యాం కైకే
య్యాఅనాదరాభిభూతత్వాదితిభావః - తథాంతఃపురజనేనఅన్యేనరాజావ

౧౫౩॥ వ॥ తాతేపితృవనంయాతేయాతుంభ్రాతృవనంతథా
భరతః ప్రార్థయామాస ప్రాంజలిః ప్రకృతీః కృతీ॥ ౧౫౪॥
గ॥ అథ తాభ్యాం కౌసల్యాసుమిత్రాభ్యామంతఃపుర జనేన
చ సాక మనుజీతోభరతో భవనమభజత॥ ౧౫౫॥ గ॥ అథయ
థావిధివిహితౌర్ధ్వదైహికం గమితచతుర్దశదివసం దివసక
రకులహితేన పురోహితేన నగరవృద్ధైశ్చసార్థం సముపేత్య

రోధవధూజనేనచసాకంభవనంగృహంఆభజతప్రవివేశ॥౧౫౫॥అథేతి॥అథ
గృహప్రవేశానంతరంవిధివనతిక్రమ్యయథావిధియథాశాస్త్రం*యథాసా
దృశ్యఇత్యవ్యయీభావః- ఊర్ధ్వందేహాదూర్ధ్వమౌర్ధ్వదైహికంపరలోకక్రి
యాం*మృతార్థంతదహర్దానంత్రిషుస్యాదౌర్ధ్వదైహికమిత్యమరః *ఊర్ధ్వ
దేహాచ్చేతివక్తవ్యాత్ఠక్-అనుశతికాదేరాకృతిగణత్వాదుభయపదవృద్ధిః- వి
హితమౌర్ధ్వదైహికంయేనతంతథోక్తం-గమితానీతాశ్చతుర్దశసంఖ్యాకాది
వసాయేనతంభగతంఅమాసహావసస్త్యమాత్యాఃమన్త్రిణఃఅవ్యయాత్త్యప్
దివసకరకులహితేన-సూర్యవంశహితేనపురోహితేనవసిష్ఠేనతథానగరేప
ట్టణేయువృద్ధాజ్ఞానవిద్యావయోవృద్ధాఃతైశ్చసార్థంసముపేత్యసమీపమాగ
త్యముకుటస్యరాజచిహ్నస్యకోటీరస్యభరణాయప్రార్థయామాసుఃయాచిత
వన్తః-మూర్ధాభిషిక్తోభూత్వాభువంపరిపాలయేత్యనుజీతవన్తఇత్యర్థః-నను
క్షత్రియస్యషోడశాహఃనీతిషోడశాహాశౌచసద్భావాత్కథంచతుర్దశదివసమి

త్యుచ్యత ఇతి చేత్సత్యం* క్షత్రియస్తు దశాహేన స్వకర్మనిరతశ్శుచిరిత్యాదివిశేషశాస్త్రానుసారేణ దశాహేనాశౌచనివృత్తౌ ద్వాదశేహని శ్రాద్ధం కృతవానితి మంతవ్యం- చతుర్దశదివసమితి తు వాస్తవత్వాదవిరోధః తథా చ రామాయణం తతో దశాహేతిగతే కృతశౌచో నృపాత్మజః- ద్వాదశేహని సంప్రాప్తే శ్రాద్ధకర్మాణ్యకారయత్ ॥ తథా॥ తతః ప్రభాతసమయే దివసేథ చతుర్దశే - సమేత్య రాజ్యకర్తారో భరతం వాక్యమబ్రువన్నితి* తతః ప్రభాత సమయే దివసేథ త్రయోదశే విలలాప మహాబాహుర్భరతశ్శోకమూర్ఛిత ఇతి- త్రయోదశేహ్ని భరతస్య శోకవిహ్వలత్వేన ప్రసాధయితుమయుక్తత్వాద్దివసేథ చతుర్దశ ఇతి శ్రీరామాయణేనోక్తం- అత్రోతు గమిత చతుర్దశదివసమిత్యనేన చతుర్దశస్యాహ్నో గమితత్వాత్పంచదశేహ్న్యాయాతం - తథా చ శ్రీరామాయణ విరోధ ఇతి చేత్ - తర్హి యద్యపి విరోధో దుర్వారః- తథాపి యథా కథంచిదుపాంశ్వన్వయేన చతుర్దశదివస ఏవ పరిణమయితవ్యం- యద్వా గమిత ఇత్యతవర్తమానార్థే

మకుటభరణాయ ప్రార్థయామాసుః ॥ ౧౫౬॥ గ॥ తతస్తాన్నిర్బధ్నతో భరతః ప్రత్యవాదీత్ ౹ ౧౫౭॥ ప॥ బహుభిరిహాకిము క్తైస్సౌమిత్రిప్రత్రిక్త కటక పి ౹ హేగం యుష్మదాజ్ఞా హి పూజ్యా ౹ మమ పరమవకాశః పర్ణశాలానుకూలః క్వచిదపి విపులాయాం నాస్తి చేద్దండకాయామ్॥ *

క్తప్రత్యయే క్రియమాణే గమితో గమ్యమానో నీయమాన ఇతి యావత్ - చతుర్దశదివసో యేన తమితి చతుర్దశదివస ఏవ పర్యవస్యతీతి దానకోపి విరోధ ఇత్యలమతిప్రసంగేన ౹ ౧౫౬॥ తత ఇతి ॥ తతః ప్రార్థనానంతరం- నిర్బధ్నతః పకటభరణార్థం నిర్బంధం కుర్వతః- తానమాత్యాన్ ప్రత్యవాదీత్ ఉవాచ ॥ ౧౫౭॥ తదేవాహ॥ బహుభిరితి బహుభిరనేకైరుక్తైః ఉక్తిభిర్భావే క్తః- కింనకించిదపీత్యర్థః వృథాకాలక్షేపావహత్వాదితి భావః- కింతు త్యక్తా విసృష్టా సౌమిత్రేర్లక్ష్మణస్య వృత్తిర్వర్తనం శ్రీరామకైంకర్యరూపం యేన స తథోక్తస్సన్ మకుటమపి వహేయం ధారయేయం రాజ్యాధిపత్యమంగీకుర్యామిత్యర్థః- అపిశబ్దస్సంభావనాయాం కుతః యుష్మాకమమాత్యానాం భవతామాజ్ఞా నియోగః పూజ్యా హి మాననీయా ఖలు అనతిక్రమణీయేత్యర్థః కథం చేత్ విపులాయాం విస్తృతాయాం దండకాయాం క్వచిత్కుత్రచిదపి- మమ పర్ణశాలానుకూలః పర్ణశాలానిర్మాణానుగుణః తావన్మాత్రక ఇత్యర్థః- అవకాశోంతరం పరమత్యంతం- నాస్తి చేత్ త

ద్వావహేయమితిసంబంధః అతోలక్ష్మణవత్ శ్రీరామకైంకర్యతత్పరేణైవమ
యాభూయతే-నతుమకుటధరణాదరేణేతితాత్పర్యం॥ ౧౫౮॥ ఇతీతి॥ఇత్యనే
నప్రకారేణోక్త్వా శ్రీరామసేవోత్సుకం శ్రీరామకైంకర్యోత్కంఠితం మనః
చిత్తంయస్యసతథోక్తస్సన్ నిశ్చక్రామనిర్జగామ- గృహాదితిశేషః॥ తత్రేతి॥
తత్రతస్మిన్ భరతనిర్గమనసమయే॥ ౧౫౯॥ అనుపథీతి॥ అనుపధిఅకపటంఅ
గూఢమితియావత్ - క్రియావిశేషణమేతత్*కపటోస్త్రీవ్యాజదంభోపధయ
ఇత్యమరః- సత్పథేశ్రీరామాభిషేకాచరణరూపసాధుమార్గే- అన్యత్రస
తాంనక్షత్రాణాంపంథాస్తస్మిన్నాకాశే*ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః
పాంసవోదోషాఅస్యాస్సంతీతిపాంసులా * స్వైరిణీపాంసులాచస్యాదిత్య
మరః*సిధ్మాదిత్వాల్లచ్ప్రత్యయః - తస్యాభావస్తత్త్వంతద్విఘాతకరణరూప
దోషకారిత్వమిత్యర్థః* త్వతలోర్గుణవచనస్యేతిపుంవద్భావోవక్తవ్యః-
అన్యత్రపాంసవఃపరాగాః అస్యసంతీతిపాంసులత్వంరచయిత్వాప్రకటయి

౧౫౮౫॥ఇత్యుక్త్వాశ్రీరామసేవోత్సుకమనానిశ్చక్రామ॥౧౫౯
తత్ర॥ ప ॥ అనుపధిరచయిత్వాసత్పథేపాంసులత్వంసుజన
నయనసౌఖ్యప్రాతికూల్యంచకృత్వా । నరపతిగృహమధ్యా
త్తూర్ణముద్ఘూర్ణమానాకుటిలగతిరుదస్థాన్మన్థరానామవా
త్యా॥౧౬౦॥ప॥ కేశహస్తంస్వహస్తేనగృహీత్వాతస్యధోద్య

త్వాఆపాద్యచ-అతఏవసుజననయనసౌఖ్యప్రాతికూల్యంసజ్జననేత్రోత్సవవి
ఘాతంఅన్యత్రసుష్ఠుజనానాంనయనసౌఖ్యస్యనేత్రసుఖస్థితేః ప్రాతికూల్యంవి
రోధంచకృత్వాఉద్ఘూర్ణమానాపరిభ్రమమాణాఏకత్రోన్మత్తత్వాదన్యత్ర
గతిః-ఏకత్రకుబ్జత్వాదన్యత్రతాదృశ్చక్రచంక్రమణశీలత్వాచ్చేతిభావః - మం
థరానామమంథరేతిప్రసిద్ధావాత్యావాతసంహతిః * పాశాదిభ్యోయ ఇతి
యప్రత్యయః నరపతిగృహమధ్యాత్- రాజభవనాంతరాత్ తూర్ణంక్షిప్ర
ముదస్థాదుత్థితవతీనిర్గతవతీత్యర్థః- ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యేతస్య ప్రత్యు
దాహరణమేతత్ అత్రప్రకృతాప్రకృతగతశ్శ్లేషాలంకారః * ప్రకృతాప్రకృ
తోభయగతముక్తంచేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం- శ్లేషోయంశిష్టత్వంసత్వాత్రా
ద్యద్వయేనాంత్యఇతిలక్షణాత్॥ ౧౬౦॥ కేశహస్తమితి॥ తతస్తదనంతరం
క్రుద్ధంతద్దర్శనాత్కోపోద్రిక్తం అతఏవస్వహస్తేననిజకరేణకేశహస్తంమంధ
రాకేశకలాపం*పాశఃపక్షశ్చహస్తశ్చకలాపార్థాఃకచాత్పరఇత్యమరః- గృ

హిత్వా తస్యాః మన్థరాయాః వధే ఉద్యతముద్యుక్తం ఈదృక్పాపిష్ఠాయా వధే స్త్రీహత్యాదోషః ప్రసజ్యేతేతి తద్విధ్వంసనే విహితాగ్రహమిత్యర్థః- రామానుజస్య భరతస్య లక్ష్మణస్య వా - అనుజం శత్రుఘ్నం కౌసల్యా వారయామాస కిమనేన త్వస్తదసినిగ్రహేణేతి తన్నిగ్రహనిర్బన్ధాభినివేశాన్నివారితవతీత్యర్థః- ఏతేనాస్యాస్సాధ్వీజనోచితదయాసౌశీల్యాదిగుణసంపత్తిస్సూచితేతి మన్తవ్యం ॥౧౬౧॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్ సమయే-భరతస్సాన్తఃపుర ఏవ కౌసల్యాద్యన్తఃపురస్త్రీసహితస్సన్నేవ-శిల్పివర్గేణ ఖనకవర్ధకివృక్షతక్షకప్రముఖశిల్పినివహేన-సమీకృతా గతతా పాషాణగుల్మాదినిరసనేన ఋజూకృతా సరణిర్మార్గో యస్య స తథోక్తస్సన్ పురః పురస్తాత్ ప్రసృతానాం ప్రవృత్తానాం నరాణాం గజానాం రథానాం తురగాణాం చ-చరణైః పాదైః క్షుణ్ణాయా అవదారితాయాః క్షోణీతలాన్తస్సమున్మిషద్భిస్సముత్థితైస్సరేణునికురుమ్బేణ పాంసుభ

తమ్ । కౌసల్యావారయామాస గ్రగ్ధం రామానుజానుజమ్ ॥
౧౬౧॥ గ॥ తతస్సాన్తఃపుర ఏవ పురాన్నిర్గత్య శిల్పివర్గసమీకృతస
రణిస్సరితః। ప్రసృతనరగజరథతురగచరణక్షుణ్ణక్షోణీతలస
ముత్థితరేణునికురుమ్బేణ జమ్బాలయన్నమ్బరగఙ్గాం గఙ్గాం
చ సుమన్త్రభణితగుహనివహగుణస్సుమత్యాస్త్రీయదూరాద్దే
వాశ్రమద్వారసినివేశితబలభారో భరద్వాజాభివాదనమకరో

త్ ॥ అంబరగఙ్గామాకాశగఙ్గాం జమ్బాలయన్ జమ్బాలవతీం కుర్వన్ పంకిలయన్నిత్యర్థః సంబన్ధసంబన్ధరూపాతిశయోక్తిః-నిషద్వరస్తు జమ్బాలః పఙ్కో స్త్రీ శాదకర్దమావిత్యమరః- జమ్బాలశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యన్తాల్లటశ్శత్రాదేశః- తథా సుమన్త్రేణ భణితో వర్ణితః గుహనివహస్సౌశీల్యసౌహార్దాదిసద్గుణసంపత్తిర్యస్య తథోక్తస్య గుహస్య నిషాదనాథస్యానుమత్యాఙ్గీకారేణ-గఙ్గాం భూతలవాహినీం చ - నిస్తీర్య తీర్త్వా అత్రాస్మాభిః క్రియమాణమతిథిసత్కారం పరిగృహ్య పునర్గన్తవ్యమితి ప్రార్థ్యమానం గుహం సాన్త్వవచనైః ప్రసాద్య తస్య సుమత్యాపేక్షయా సహైవ గఙ్గాం సన్తీర్య ఇత్యర్థః- దూరాద్దూరత ఏవ విప్రకృష్టదేశ ఏవ-మహర్షేః ఆవస్థోదయభయాదితి భావః-దూరాన్తికార్థేభ్యో ద్వితీయా చేతి చ కారాత్పఞ్చమ్యర్థే ద్వితీయా- ఆశ్రమద్వారే ఆశ్రమప్రవేశప్రదేశే-నివేశితబలభారస్సంస్థాపితసేనానివహస్సన్ వ మహర్షేరాశ్రమపీడాభయాత్ దూరాదేవ విసృష్టసైన్య ఇత్యర్థః-తథా శ్రీరామాయణం ॥ శ్లో ॥ భరద్వాజాశ్రమం

దృష్ట్వాక్రోశాదేవ నరర్షభః-బలంసర్వమవస్థాప్య పగామసపురోహిత ఇతి అథభరద్వాజస్యమునేరభివాదనంపాదవందనమకరోత్॥ ౧౬౨॥ సఇతి॥సోయంమునిర్మనసశీలః- భరద్వాజః ప్రీతమనాస్తదాగమనాత్సంతుష్టాంతఃకరణస్సన్ - భరతంజననీజనమపికౌసల్యాదిభరతమాతృజనంచప్రత్యేకంవివిక్తమాలోక్యదయాదృష్ట్వానుగృహ్యేత్యర్థః- సేనాంభరతచమూంసమస్యామహాయశ ఆనీయతామితస్సేనేతిభరతమాజ్ఞాప్య-తద్భృత్యముఖేనాకారయిత్వేత్యర్థః-యథోచితంయథార్హమాతిథ్యమతిథిసత్కారంఅకురుతకృతవాన్॥౧౬-॥ తత్ప్రకారమేవవర్ణయతి॥తథేతి॥భ్రుకుట్యాభ్రూభంగమాత్రేణైవహేతునాఅశేషపదసమాప్తాభటాభటకల్పాః కింకరప్రాయా ఇతియావత్ * ఈషదసమాప్తౌకల్పబ్దేశీయరావితికల్పప్ప్రత్యయః - తేఅఖిలసురా అఖిలదేవాయస్యసతథోక్తః-లోకత్రయేప్యస్యాసాధ్యంనకించిదస్తీతిభావః-అతఏవసోయం భరద్వాజః భరతస్యబలభాజాంచమూచరాణాం*భజోణ్విః-అనుభృతాంతత్॥౧౬౨॥గ॥ సోయంప్రీతమనాముని ర్భరద్వాజో భరతంజన
నీజనమపిప్రత్యేకమాలోక్య సేనామస్యా హూయయథోచిత
మాతిథ్యమకురుత॥ ౧౬౩॥ వ॥తథాతిథ్యంచక్రేభరతబలభా
జాంతనుభృతాం భరద్వాజస్సోయం భ్రుకుటిభటకల్పాఖిల
సురః। తపస్తప్త్వాఘోరం దివిసుమనసస్తత్ఫలభుజో యథా
శేషాంతోషం క్షణమఖిలమేయుర్మునికృతం॥ ౧౬౪॥గ। ఇతి
రీతీనాం-తథాతేనప్రకారేణ ఆతిథ్యంఅభ్యంగస్నానపానాశనగంధమాల్యాలంకారమృష్టాన్నపానాద్యతిథిసత్కారంచక్రేచకార॥అతిథ్యమిత్యాదథ్యైప్రత్యయః-కథంచకారేత్యతఆహ-ఘోరందుష్కరంతపఃవ్రతోపవాసాదిరూపంతప్త్వాకృత్వా-సుమనసోదేవాస్సంతఃఅతఏవదివిస్వర్గేతత్ఫలభుజస్తస్యతపసఃఫలభుజఃరంభాసంభోగాదిఫలభోక్తారఃయథా తోషంముని కృతంభరద్వాజేనవిహితంతోషంభరతచమూచరాణాంతోషమానందం-క్షణంక్షణమాత్రంయథాఖిలమేయుఃక్షణమాత్రేణపీహకృతోషోస్మాకంసంభవేద్యదితర్హికృతార్థాభవేమేతియథావాంఛయస్తథాచకారేత్యర్థః-సర్వేపిచమూచరామునికృతాతిథ్యవశాత్స్వర్గసుఖాదప్యధికంసుఖమనుబభూవురిత్యర్థః-అత్రస్వర్గిణాంతత్పరితోషణాఖిలమణాసంబంధేపితత్సంబంధోక్తైరతిశయోక్తిభేదః॥శిఖరిణీవృత్తం॥రసైరుద్రైశ్ఛిన్నాయమనసభలాగశ్శిఖరిణీలక్షణాత్॥ ౧౬౪॥ఇతీతి॥ఇత్యనేనప్రకారేణత్రస్మిన్ మునిదత్తసదివసంసనిశసంకల్పేంద్రేరా

మదర్శనౌత్సుక్యాద్బహుదినతుల్యమిత్యర్థః ॥ తత్రభరద్వాజాశ్రమేనీత్వా గమయిత్వా అథమునేః నిదేశేన భరద్వాజాజ్ఞయా సర్వేభరతాదయశ్చిత్రకూటస్య పర్వతస్య-వనోద్దేశం వనప్రదేశమవిశన్ ప్రవిష్టవంతః ॥ ౧౬౫ ॥ తత్రేతి ॥ భరతః తత్ర వనోద్దేశ ఏవ సన్న్యస్తసైన్యస్త్యక్తాసికస్సన్ శ్రీరామమనస్యన్యథా ప్రతీత్యనుదయార్థమితి భావః- తథాగుహేన సహాగహనమార్గం వేదినాని షాదాధిపేన సాకం-తత ఇతః ప్రదేశే రామమన్విష్యన్మృగయన్ హూయత ఇతిహవ్యమాజ్యాదిః గన్ధోస్యాస్తీతి గన్ధో క్తేన హవ్యగన్ధినాగన్ధవహేన వాయునాధూమగన్ధేన హోమధూమస్య సౌరభ్యేణ చ దూరాద్విప్రకృష్టదేశప వవిభావ్యమానమనుమీయమానం - అచలాః నిర్భయదేశత్వాదసలాయమానామృగగణాః హరిణాదిమృగయూథాః యస్మిన్ తం- అదృశ్యరూపాభిరన్తర్హితాకారాభిస్సన్నదేనతాభిస్వనాభిమానినీభిర్దేవతాభిః - అవవికీర్యమాణానివిక్షిప్యమాణానిబలిసుమానిపూజోపహారపుష్పాణియస్మిన్ తం వనదేవతానామప్యర్చనీయమిత్యర్థః- పూజోపహారయోః పుంసి బలిరిత్యమరః- అశే

తద్దినం దినశతకల్పం తత్రనీత్వా మునేర్నిదేశేన సర్వేచిత్ర
కూటవనోద్దేశమవిశన్ ॥ ౧౬౫ ॥ ॥ తత్రసన్న్యస్తసైన్యస్తత

షాస్సమస్తామేతాశానాః క్రవ్యాదాస్తఏవపిశాచాభూతగ్రహావివేషాన్తే షాముచ్చాటనమన్త్రవదాచరన్నుచ్చాటనమన్త్రాయమాణో యోలక్ష్మణచాపఘోషః సౌమిత్రిధనుష్టంకారః తేన భయాస్యతదాకర్ణనస్యసముచితోయోగ్యస్సామీప్యప్రదేశః - ప్రాన్తభూమిర్యస్యతం నిరన్తరలక్ష్మణచాపఘోషఘుమఘుమాయమానసమీపదేశమిత్యర్థః- నూతనపరికల్పితాః శ్రీరామసహవాసైనకృతార్థత్వసంపాదనార్థం ప్రత్యగ్రంనిర్మితాస్తాసు పర్ణశాలాసు వసంతీతివాస్తవ్యావసన్తః వసేస్తవ్యత్కర్తరిణిచ్చేతికర్తరితవ్యప్రత్యయోవృద్ధిశ్చ-వైఖానసాస్తపోవిశేషలబ్ధసంజ్ఞాస్తాపసవిశేషాః-యద్వాబ్రహ్మణోనఖజాతావైఖానసాః యేనఖాస్తేవైఖానసా ఇతిశ్రుతేః- యద్వావిఖనసమునినాప్రోక్తంసూత్రమధీత్యతన్మార్గానుసారిణో వైఖానసాః- నూతనపరికల్పిత పర్ణశాలావాస్తవ్యాశ్చతే వైఖానసకుటుంబినో వానప్రస్థసాంసారికాశ్చతైస్సంబిరీసః నిబిడో భూభాగో భూప్రదేశోయస్యతం నిబిడంనిరీసంచదృఢంగాఢంప్రచకుత ఇతివైజయన్తీ నేర్బిడబిరీసచావితినిశబ్దాద్బిరీసచ్ప్రత్యయః-నిబిడతేతి పాఠేసపఏవార్థః-అనోకహానాంవృక్షాణాంశాఖాసు

లంబమానాని స్రంసమానసంస్థానకాని వల్కలాని చీరవసనాన్యజినాని కృష్ణాజినాని చ యస్మిన్ తత్-తథా అమరతరుశాఖాభ్యః కల్పవృక్షశాఖాభ్యః అపచితైర్విలూనైః-అభినవపల్లవభంగశబలైః బాలప్రవాళశకలమిశ్రణకర్బురవర్ణైః చిత్రకిమ్మీరకల్మాషశబలైతాశ్చకర్బుర ఇత్యమరః అంబరచరపతేః సిద్ధగన్ధర్వాదిఖేచరాధీశ్వరస్యేంద్రస్య యః కృతనాగణః సైన్యనివహః తస్య కరకిసలయవిముక్తైః పాణిపల్లవవికీర్ణైః అవిరళైః సాంద్రైః-కుసుమనికరైః పుష్పనికురుంబైః అభ్యర్చ్యమానా సంపూజ్యమానా జానకీనివాసతరుమూలవేదికా సీతానికేతనవృక్షాధఃప్రదేశవితర్దిర్యస్మిన్ తత్ * స్యాద్వితర్దిస్తు వేదికేత్యమరః ఆలక్ష్యమాణం పరిదృశ్యమానం ఖడ్గకార్ముకనిషంగం యస్మిన్ తత్- అతిథిజనా

ఇతో గుహేనసహ రామమన్విష్యన్ హవ్యగన్ధినా గంధవహేన
ధూమగన్ధేనచ దూరాదేవ పిశునాయమానమచలమృగగణం అ
దృశ్యరూపాభిర్వనదేవతాభిరవకీర్యమాణబలికుసుమమశేష
పిశితాశనపిశాచోచ్చాటనమన్త్రపదాచరత్ లక్ష్మణచాపఘో
షశ్రవణసముచితసామీప్యప్రదేశం నూతనపరికల్పితపర్ణశా
లావాస్తవ్యవైఖానసకుటుంబిసిబిరీసభూభాగం - అనోకహ
శాఖావలంబమానవల్కలాజినమమరతరుశాఖాపచితైరంబర
చరపతిహృతనాగకరకిసలయవిముక్తైః అభినవపల్లవభంగశబ
లైరవిరళైః కుసుమనికరైరభ్యర్చ్యమానజానకీనివాసతరుమూ
లవేదికమాలక్ష్యమాణ ఖడ్గకార్ముకనిషంగమతిథిజనసపర్యా
పర్యుత్సుకసౌమిత్రి సమాహృతకందమూల ఫలకల్పితైకదేశ
మవినాభూతజనకదుహితృచరణనళినవిన్యాసమపహసితసా

నాంసపర్యాయాం పర్యుత్సుకేన ప్రోత్సాహేన సౌమిత్రిణా సమాహృతైరానీతైః కందమూలఫలైః కల్పితస్సమృద్ధః ఏకదేశో యస్య తం కందావర్తులమూలసిద్ధాః మూలాని దీర్ఘాకారాణీతి వివేకః అవినాభూతాః నిరన్తరానువృత్తాః జనకదుహితృచరణనళినవిన్యాసాః జానకీపాదపద్మముద్రాః యస్మిన్ తత్ అపహసితం పరిహసితం ధిక్కృతమితి యావత్ - తత్ సాకేతరామణీయకమయోధ్యాపురసౌభాగ్యం యేన తం * యోపథాద్గురూపోత్తమాద్వుఞ్ రామాశ్రమం శ్రీరామనివాసస్థానం సంభ్రమేణ సంతోషజనితవేగేన సహితం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా ససంభ్రమం-అగ్రజః ప్రాప-అత్ర సాకేతరామణీయకస్యా

ఏవహసితత్వాసంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః॥౧౬౬॥ అథేతి॥ అథాశ్రమభజనానంతరం- శాంతేరావాసంశమైకనికేతనం అకృతసుకృతానామనాచరిత పుణ్యకర్మణాంజనానామసులభం దుష్ప్రాపం-నవాంభోదశ్యామం నీలమేఘకోమలాంగం నళిననయనం పుండరీకాక్షం వల్కలధరం వల్కలవస్త్రధారిణం జటాజూటఏవాపీడః శేఖరో యస్య తం* శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యమరః భుజగపతేరాదిశేషస్య భోగః కాయః సఏవ ఉపమా సామ్యం యయోస్తౌ తాదృశౌ భుజౌ యస్య తం వృత్తాయతపీవరబాహుమిత్యర్థః- శ్రీమంతం సహజశోభాసంపన్నం- నిత్యయోగే మతుప్ సీతాసహచరం జానకీసమేతం శ్రీరామం- విపినభువి కాంతారసీమ్ని దదర్శ॥ ఏతదాదిశిఖరిణీవృత్తం॥౧౬౭॥ తతఇతి॥ తతః శ్రీరామదర్శనానంతరం- తస్య శ్రీరామస్యోపాంతే పార్శ్వదేశే- నవాం నూతనాం రజనికరరేఖాం చంద్రకళామివ స్థితామిత్యుత్ప్రేక్షా- భూలో

కేతరామణీయకం రామాశ్రమం భరతస్స సంభ్రమమభజత॥
౧౬౬॥ ప॥ అథావాసం శాంతేరకృతసుకృతానామసులభం న
వాంభోదశ్యామం నళిననయనం వల్కలధరమ్। జటాజూటాపీ
డం భుజగపతిభోగోపమభుజన్దదర్శ శ్రీమన్తం విపినభువి సీతా
సహచరమ్ ॥౧౬౭॥ ప॥ తతస్తస్యోపాంతే జనకయజనాధీన
జననాంవవందే వైదేహీం రజనికరరేఖామివ నవామ్। అరణ్యా
నాం పుణ్యాత్పదకమలముద్రాపరిచయాదయోధ్యాసధ్రీచీమ

కగతాయాశ్చంద్రకళాయా అప్రసిద్ధత్వాన్నోపమా- జనకస్య రాజ్ఞో యజనాధీనం యజ్ఞాయత్తం-జననం జన్మ యస్యాస్తాం-హలముఖకృష్టజనకయజ్ఞక్షేత్రసముత్పన్నామిత్యర్థః* అధీనో నిఘ్న ఆయత్త ఇత్యమరః- తథా పుణ్యాత్పవిత్రాత్ - పదకమలముద్రాపరిచయాత్ నిజపాదపద్మవిన్యాససంస్థానాద్ధేతోః అరణ్యానాం విపినానాం* అటవ్యరణ్యం విపినమిత్యమరః- అవికలం దృఢం యథాతథా అయోధ్యాసధ్రీచీం అయోధ్యాసహచరీం- తత్సదృశీమిత్యర్థః- అతఏవోపమాలఙ్కారః- అవస్థాం దశాం విదధతీం సంపాదయన్తీమిత్యర్థః-యత్ర నిజసంచారస్తస్యైవాయోధ్యాపురసబ్రహ్మచారిత్వాదితి భావః* దధాతేశ్శతర్యుగితశ్చేతి జీప్ -నాభ్యస్తాచ్ఛతురినుమభావః- వైదేహీం జానకీం- ఏవం చేనమశ్చకార శ్రీరామస్య దర్శనం సీతాయాశ్చ వందనం చేతి నైతచ్చోద్యముద్భావనీయం శ్రీరామాపేక్షయా పితత్వతాన్వయం పరమపతివ్రతాయాం తస్యా

షేవాత్యంతాదరసంభవాదితిభావః - సధ్రీచీత్యత్రసహాంచతీతిసధ్రీచీ* ఋత్విగిత్యాదినాక్విన్ప్రత్యయః- సహస్యసధ్రీరితిసహాశబ్దస్యసధ్య్రాదేశః*అనిదితామిత్యాదినానకారలోపః అచఇత్యకారలోపేచావితిదీర్ఘః*అంచతేరుగితశ్చేతిజీప్-ఉక్తాలంకారయోఃపరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః॥౧౬౮॥స్వతస్సిద్ధమితి ॥ ఇతరదురవాపంభ్రాత్రంతరదుష్ప్రాపంభిన్నోదరదుర్లభమిత్యర్థః-రామానుజఇతిపదంశబ్దఃయస్మిన్లక్ష్మణేసుమిత్రాపుత్రత్వాత్ సాపత్న్యమాతృజనత్వేనభిన్నోదరత్వాదపీత్యర్థః-కౌసల్యాగర్భసంభూతత్వాభావేపీత్యపిశబ్దార్థః- తథాత్వేరామానుజపదంస్వతస్సిద్ధత్వస్యావివాదమేవేతిభావః - యద్వాసుమిత్రాయాఅపుత్రత్వాదీషత్పుత్రత్వాత్ అస్యసుమిత్రాగర్భసంభూతత్వమాత్రమేవ- పుత్రలాభఫలస్యతుకౌసల్యాగామిత్వాదితిభావః-అత్రాపిరవధారణార్థకః-అథవా సుమిత్రమకృత్రిమసుహృత్ అపుత్రఈషత్పుత్రఃపుత్రకల్పఇత్యర్థః - పితృసమోజ్యేష్ఠఇతిన్యాయస్యాత్రైవప్రసిద్ధత్వాదితిభావః- సుమిత్రశ్చాసావాపుత్రశ్చేతివిశేషణసమాసఃతస్యభా

వికలమవస్థాంవిదధతీమ్॥ ౧౬౮॥ ప॥స్వతస్సిద్ధంయస్మిన్నితర
దురవాపంవిజయతేసుమిత్రాపుత్రత్వాదపిజగతిరామానుజ
పదమ్యదీయాక్షిద్వంద్వప్రతినిధిభవేదంబుజయుగంనిశీథేని

వస్తత్వాత్- అస్యస్యేతాదృశత్వాభావాదపిశబ్దార్థః- యద్వాసుమిత్రాపుత్రత్వాత్ సుమిత్రాపుత్రత్వంవిహాయేత్యర్థః* ల్యబ్లోపేకర్మణ్యాపిపంచమీ అత్రాపిరేవకారార్థకఃస్వతస్సిద్ధంనిసర్గసిద్ధంసత్ జగతిలోకే- విజయతేసర్వోత్కర్షేణవర్తతే-పుణ్యైర్యశోలభ్యతఇతిన్యాయాతిభావః-విపరాభ్యాంజేరిత్యాత్మనేపదంతథాఅంబుజయుగం అరవిందయుగ్మం-కర్తృనిశీథేఅర్ధరాత్రే*అర్ధరాత్రనిశీథౌద్వావిత్యమరః - నిర్నిద్రంయదిప్రఫుల్లంచేత్ యస్యలక్ష్మణస్యసంబంధియదీయంతచ్చతత్ అక్షిద్వంద్వంనేత్రయుగళంచతస్యప్రతినిధిఉపమానంభవేత్-స్యాత్ నాస్యోపమానంకించిత్పశ్యామఇతిభావః- ఏతేనలక్ష్మణస్యసర్వత్రనిద్రారాహిత్యంసూచ్యతే - తంలక్ష్మణమపిసః భరతఃసాక్షాదకృతప్రత్యక్షీచకారఅపశ్యదిత్యర్థః-కరోతేర్లుజిసిచఃకిత్వాన్నగుణః-హ్రస్వాదంగాదితిసలోపః అత్రాంబుజయుగస్యనిర్నిద్రనిశీథత్వాసంబంధేపితత్సంభావనయా సంబంధకథనాదతిశయోక్తిః తదేతత్పుష్పంప్రవాళోపహితంయదిస్యాదిత్యాద్యుదాహృత్యాలఙ్కారసర్వస్వకారః స్పష్టీచకా

శ॥౧౬౮॥తదనన్తరమితి॥అత్ర రామంభరత ఇతిచ పదద్వయమధ్యాహర్తవ్యం తదనంతరంశ్రీరామసీతాలక్ష్మణదర్శనానంతరంపృథుతరోత్యన్తబహుళః గ్రీష్మోష్మా గ్రీష్మర్తుజనితసంతాపోయస్మింతస్మిన్ దుస్సహసంతాపకారిణీత్యర్థః. మరుపథే ఊషరస్థలవత్మర్ని నిర్జల దేశ ఇతియావత్ * ఋుకృర్వరిత్యాదినా సమాసాంతః - దైవాద్భాగ్యవశాత్ *దైవందిష్టంభాగధేయంభాగ్యమిత్యమరః-కృతోపలంభముపలబ్ధింప్రాప్తమిత్యర్థః-సుధాయాఅమృతస్యసారఇవ సారఉత్కృష్టాంశోయాసాం తాఃపూరితాః పరిపూర్ణాశ్చక ర్తరిక్తః ఆపోయస్మిన్ తంఅమృతప్రాయపయఃపరిపూర్ణమిత్యర్థః-ఋుకృర్వరిత్యాదినాసమాసాంతః-అంభోరుహతటాకంపద్మసరోపి శేషంభూరితాపఃబహుళసన్తాపః అతఏవసతృష్ణఃపిపాసాతురఃకృష్ణసారోహరిణవిశేషఇవేత్యుపమాభరతఃస రభసంసవేగంయథాతథా* రభసోవేగహర్షయోరిత్యమరః-రామంసముపే

ర్నిద్రంయదితమపిసాక్షాదకృత్ససః॥ ౧౬౯ ॥ గ॥ తదనంతరం మరువథేపృథుతరగ్రీష్మోష్మణి దైవాత్కృతోపలంభమంభోరుహతటాకంసుధాసారపూరితాపంభూరితాపస్సతృష్ణఇవ కృష్ణసారస్సరభసంసముపేత్యపాదయోర్నిపత్యచిరంరుదన్ దశరథకథాంకథయిత్వామైథిలీసహితాయసలక్ష్మణాయరామాయశోకమూర్ఛాంప్రాయచ్ఛత్ ॥ ౧౭౦ ॥ శ ॥ రామజన

త్యప్రాప్యపాదయోర్నిపతచిరంరుదన్ రోదనంకుర్వన్ దశరథస్యకథాంపరలోకయాత్రారూపాంవార్తాంకథయిత్వామైథిలీసహితాయసలక్ష్మణాయ రామాయశోకేనయామూర్ఛాతాంప్రాయచ్ఛత్ దత్తవాన్ భరతముఖాత్ దశరథపరలోకయాత్రాంశ్రుత్వాసీతారామలక్ష్మణాఃశోకవశాన్మూర్ఛాంప్రాపురిత్యర్థః*సాధ్రఘూత్తమే త్యాదినాదాణోయచ్ఛాదేశః॥ ౧౬౯ ॥ తతఃకిమిత్యతఆహ॥వేలేతి॥ఏతేషాంశ్రీరామాదీనాంసంబంధిని ఏతస్మిన్ పూర్వోక్తే శోకఉదన్వానివేత్యుపమితిసమాసః అగస్త్యాయుతమిత్యుపమాలింగాత్ తస్మిన్ శోకోదన్వతిదుఃఖసాగరే* ఉదన్వానుదధౌవేతినిపాతనాత్సాధుః-వేలోల్లఙ్ఘనంకూలాతివర్తనంమర్యాదాతిక్రమణంచ*అబ్ధ్యంబువికృతౌవేలాకాలమర్యాదయోరపీత్యమరః-తన్వతికుర్వతిఉద్వేలసతీత్యర్థః-ఆత్మవేదినాఆత్మతత్త్వజ్ఞేనశోకాపనయకోవిదేనేత్యర్థః-వసిష్ఠేనమహర్షిణాఅగస్త్యేనేవాచరితమగస్త్యాయితంకుంభసంభవాంభోధిమివవసిష్ఠస్తదీయాశోక సంరంభం

స్తంభితవానిత్యర్థః*కర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతిక్యఙ్ * అకృత్సార్వధాతుకయో
ర్దీర్ఘ ఇతిదీర్ఘః-తతోభావే క్తః ఉపమాలంకారః॥౧౭౧॥తతఇతి॥తత స్తదనం
తరంసంజ్ఞాంచేతనాంప్రతిపద్యప్రాప్యప్రతిబుధ్యేత్యర్థః*సంజ్ఞానామనిగా
యత్ర్యాంచేతనాయాంరవిస్త్రియామితివిశ్వః-గురోరనుజ్ఞయావసిష్ఠనిర్దే
శేన-అమరసరితిగంగాయాం- విరచితమారచితంసముచితంన్యాయ్యంతత్కా
లోచితంవా-నివాపకృత్యంపితృతర్పణకర్మ యేనతం*ఇదంభుంక్ష్వమహారాజ
ప్రీతోయదశనావయం-యదన్నః పురుషోభవతితదన్నా స్తస్యదేవతా ఇతి-
శ్రీరామాయణోక్తరీత్యా-తదానీంసంభవద్భిఃపదార్థైర్నిర్వర్తితపితృయ
జ్ఞమిత్యర్థః- రామంప్రణిపత్యనమస్కృత్యభరతఃప్రతినివర్తయితుంవనవా
సాత్ప్రత్యావర్తయితుంప్రావర్తతప్రవృత్తోభూత్ శ్రీరామప్రతినివర్తనా
ర్థంవిజ్ఞాపయితుముపాక్రమతేత్యర్థః॥౧౭౨॥తత్ప్రకారమేవవివృణోతి॥
వికర్తనేతి॥తత్రానుకూలాదిశబ్దానాంప్రాయశస్తావకార్థకత్వం-తథా

నీజనోపితత్రనిపత్యసుచిరంరోదీత్ ॥౧౭౧॥ ష॥ వేలోల్లంఘన
మేతేషాంశోకోదన్వతితన్వతి। అగస్త్యాయితమేతస్మిన్వసిష్ఠే
నాత్మవేదినా॥౧౭౨॥ గ॥ తతఃప్రతిపద్యసంజ్ఞామనుజ్ఞయాగు
రోరమరసరితివిరచితసముచితనివాపకృత్యంప్రణిపత్యరా

పికించిద్వ్యాఖ్యాయతే- వికర్తనకులస్యాగ్ర్య-వంశస్య*వికర్తనార్కమార్తా
ణ్డాఇత్యమరః- యత్ యాదృగిత్యసర్వత్రయచ్ఛబ్దార్థః-అనుకూలంసమ్మతంగు
ణగణస్యవిద్యావినయాదిసంపత్తేర్యదనుగుణానువృత్తంయశోరూపస్యప్ర
శస్తయశసః*ప్రశంసాయాంరూపప్ ప్రశంసావచనైశ్చేతిసమాసః - యద
నురూపమర్హం -సమాచారస్య సమ్యగాచారస్యయత్సముచితంన్యాయ్యం-
ప్రాచీనభాగ్యస్యపురాతనపుణ్యస్యయత్ యోగ్యంయుక్తం-లోకగర్హణాయ
లోకాపవాదాయయదనర్హమయోగ్యంలోకనిందానిమిత్తం యాదృగిత్య
ర్థః- శ్రుతస్యశాస్త్రస్యయత్సదృశంసమానవిరుద్ధమిత్యర్థః* శ్రుతంశాస్త్రా
వధృతయోరిత్యమరః తాదృశం - తాదృక్ప్రకారమేవవిధేయప్రాధాన్యాత్స
ల్లింగనిర్దేశః ఆశయమభిప్రాయం * ఆశయఃస్యాదభిప్రాయేమానసాధార
యోరపీతివిశ్వః-ప్రకాశయంతీప్రకటయంతీవిజ్ఞాపనా ప్రార్థనా-భరతస్య
ఉపజ్ఞాయత ఇత్యుపజ్ఞాభరతేనైవాదౌజ్ఞాతేత్యర్థః*ఆతశ్చోపసర్గేఇతికర్మ
ణ్యఙ్ప్రత్యయః - కర్తరిషష్ఠ్యాసమాసే ఉపజ్ఞోపక్రమమిత్యాదినానపుంసక

త్వేపివిధేయప్రాధాన్యాత్ స్త్రీలింగతా* ఉపజ్ఞోపక్రమ ంశ్చతదాదిత్వప్రకాశనఇత్యమరః-మహాకులీనత్వాదిగుణసంపన్నత్వస్యయథాయుక్తంస్యాత్తథాభరతోవిజ్ఞాపితవానితిఫలితార్థః- శ్రీరామప్రతినివర్తనార్థంఅనన్యసాధారణీంవిజ్ఞాపనాంకృతవానితి తాత్పర్యం॥౧౭౩॥తతఃకింజాతమిత్యతఆహ॥ తత్క్షణమితి॥తస్మిన్ క్షణేతత్క్షణం* అత్యంతసంయోగేద్వితీయా-క్షణం ప్రభాద్యుతిర్యస్యాస్సాక్షణప్రభావిద్యుత్ తద్వద్భంగురాభంగశీలా అతిచంచలేత్యర్థః॥భంజభాసమిదోఘురచ్-తస్యాలక్ష్మ్యాః రాజ్యశ్రియః-సమావేశస్యసంప్రాప్తేఃలక్ష్మణిచిహ్నేతథాక్షోణీపతిశతైరనేకక్షోణీపతిభిఃధృతంచతదుద్ఘృతంత్యక్తంచేతిస్నాతానులిప్తవత్పూర్వకాలసమాసః-తస్మిన్ విశేషణద్వయేనాపిహేయత్వంసూచ్యతేమకుటకోటీరేవిఘటితాశంత్యక్తస్పృహంభరతస్యోత్తమాంగంశిరః*ఉత్తమాంగంశిరశ్శీర్షమిత్యమరః-అతఏవసా

మంప్రతినిర్బంధయితుంభరతఃప్రావర్తత॥౧౭౩॥ గ॥వికర్తన కులస్యయదనుకూలం గుణగణస్య యదనుగుణం యశోరూపస్యయదనురూపం - సమాచారస్యయత్సముచితంప్రాచీనభాగ్యస్యయద్యోగ్యం-లోకగర్హణాయయదనర్హం- శ్రుతస్యయత్సదృశంతాదృశమాశయంప్రకాశయంతీభరతోపజ్ఞావిజ్ఞాపనా॥ ౧౭ ॥ గ॥తత్క్షణంక్షణప్రభాభంగురలక్ష్మీసమావేశల

దరంసగౌరవంప్రణిత్యనమస్కృత్యయువాంపాదుకాభ్యాంభవదీయాభ్యాంపరిష్కురుతంమామలంకురుతం - నహిమేతద్వ్యతిరేకేణమకుటమలంకార ఇతిభావః*సంపర్యుపేభ్యఃకరోతౌభూషణఇతిసుట్ - కరోతేరోణ్మధ్యమపురుషద్వివచనం-ఇత్యేవంరఘువరచరణౌ ఏఘునాయకపాదౌ-స్వయమేవోత్తమాంగమేవ ప్రార్థ్యయాచయిత్వా - ప్రతిశ్రయితుంనిజప్రార్థనామంగీకర్తుం*అంగీకారోభ్యుపగమప్రతిశ్రవసమాధయఇత్యమరః - స్థండిలేభూతలేశేతేవ్రతవశాదితిస్థండిలశాయీ* యస్స్థండిలేవ్రతవశాచ్ఛేతేస్థండిలశాయ్యసావిత్యమరః*స్థండిలశాయీవ్రతఇతిణినిః-తస్యయచ్చరితమాచరణంస్థండిలశాయిత్వరూపంతద్బభారేవేత్యుత్ప్రేక్షా - యథాకశ్చిద్వ్రతీస్వేష్టదేవతాయాయావదనుగ్రహమర్థయనవ్రతనియమాదితాత్పర్యేణావతిష్ఠతే -తథాభరతస్యోత్తమాంగమపిశ్రీరామచరణసికటేపాదుకాదానరూపానుగ్రహపర్యంతంనిపత్యాతిష్ఠదిత్యుత్ప్రేక్షార్థః॥౧౭౪॥ తతశ్శ్రీరామఃకిమకరోత్

దిత్యత ఆహ॥త్వయేతి॥సత్యవాచస్సత్యవచనస్య పితుర్దశరథస్యవిధిః చతుర్ద
శవత్సరావధికభూపరిపాలనవనవాసనియోగ ఇత్యర్థః- త్వయా మయాచ పు
త్రాభ్యామావాభ్యామిత్యర్థః-కర్తవ్యఃఅవశ్యంవిధేయః-అన్యథాదోషస్మ
రణాదతిభావః-ఇత్యుక్త్వేతి శేషః-భారతీంభరతసంబంధినీమపి-భారతీంప్రా
ర్థనావాచం.ప్రత్యాదిశత్ప్రత్యాఖ్యాతవాన్- పుత్రస్యపిత్రాజ్ఞోల్లంఘనమను
చితమతోవశ్యంమయానియతకాలంవనేవస్తవ్యం త్వయాచ ప్రజాపరిపాల
నతత్పరేణభవితవ్యమితినిరాకృతవానిత్యర్థః- తాదృశ్వినయాదిసద్గుణసంప
న్నస్యభరతస్యైవప్రార్థనాంప్రత్యాఖ్యాతవాన్ - కిము తాన్యస్యేతికింవ
క్తవ్యం-అస్యసత్యప్రతిజ్ఞాపరిపాలకత్వమపీత్యపిశబ్దార్థః॥ ౧౭౫॥ అథకింత
త్రాహ॥తత్రేతి॥తత్రతస్మిన్సమయే॥జాబాలీతి।అత్రరామాయణం- ఆశ్వా
సయంతంభరతంజాబాలిర్బ్రాహ్మణోత్తమః,ఉవాచ రామంధర్మజ్ఞంధర్మా

త్స్మణిక్షోణిపతిశతధృతోజ్ఝ్యలేమకుటే విఘటితాశంసాదరం
ప్రణిపత్యమాంపాదుకాభ్యాం పరిష్కురుతంయువామితిరఘు
వరచరణౌస్వయమేవప్రార్థ్యప్రతిశ్రయితుం స్థండిలశాయిచ
రితమివభారథంతస్యోత్తమాంగమ్॥౧౭౫॥ ప॥త్వయామ
రాచకర్తవ్య స్సత్యవాచః పితుర్విధిః । ఇతిప్రత్యాదిశ ద్రా
మోభారతీమపిభారతీమ్॥ ౧౭౬॥ గ॥ తత్రజాబాలెప్రార్థ

పేతమిదంవచః-సాధురాఘవమాభూత్తేబుద్ధిరేవంనిరర్థకా-ప్రాకృతస్య
నరస్యేవహ్యార్యబుద్ధేస్తపస్వినః-కఃకస్యపురుషోబంధుఃకిమాప్యంకస్యకేనచి
త్-యదేకోజాయతేజంతురేకఏవవినశ్యతి-తస్మాన్మాతాపితాచేతి రామస
జ్జేత యోనరః-ఉన్మత్తఇతివిజ్ఞేయోనాస్తికశ్చిద్ధికస్యచిదిత్యేవంభూతాయాం
జాబాలేర్మహర్షేఃప్రార్థనాయాంయాచ్ఞాయామపివ్యర్థాయామనఙ్గీకృతా
యాంసత్యాంజాబాలివచనేపినిరాకృతేసతీత్యర్థః- మహర్షేరపివచనం
నాంగీకృతంకిము తాన్యస్యేత్యపిశబ్దార్థః-భరతప్రార్థనానంగీకారసము
చ్చయార్థకోవా॥౧౭౬॥భరతఇతి॥తదనుజాబాలిప్రార్థనానంతరం- లాభ
విదామధికఫలప్రాప్త్యవహారపరిజ్ఞాతౄణాం*విద్వేష్ణా నార్థ్యాత్సంపదా
దిత్యాత్మీకృత్య వరః శ్రేష్ఠః*శ్రైవాదృశ్యనేవరః శ్రేష్ఠ ఇత్యమరః-భరతః ప్రార్థ్య
అధిగోష్యాస్య పాదాభ్యాం పాదుకే హేమభూషితే - ఏతేహి సర్వలోకస్య
యోగక్షేమం విధాస్యతః ఇతి రామాయణోక్తరీత్యా యాచ ఇత్వా కాదు

త్థస్య శ్రీరామస్య పాదుకాకారం మహార్ఘమమూల్యం* మూల్యే పూజావిధావర్ఘ ఇత్యమరః-మకుటద్వయం కోటీరయుగళం లేభే ప్రాప-కిమేతేనాపవర్గావహేన రాజలక్షణకోటీరేణేతి పరిష్కృతోత్కర్షావహం మస్తకాలంకారోత్తమ పాదుకాద్వయం స్వీకృతవానిత్యర్థః-భర్తృత్వం జ్యేష్ఠం పరిత్యజ్య రాజ్యపరిపాలనమపూజ్యమితి మత్వా తదీయపాదుకాద్వయపురస్కారేణ రాజ్యం కర్తుం తద్ద్వయం సంగృహీతవానితి భావః అతః లాభవిద్వగపదార్థస్య విశేషణగత్యా మకుటద్వయప్రాప్తిపదార్థహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గమలఙ్కారః-హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృతమితి లక్షణాత్॥ ౧౭॥

అనంతరవృత్తాంతమాహ। స ఇతి॥ స ఏష భరతస్సానుజశ్శత్రుఘ్నస్సన్ భ్రాతృశాసనాత్ శ్రీరామనియోగాత్ అయోధ్యాం ప్రాయాత్ప్రాపత్- తథా రామస్సలక్ష్మణస్సన్ పిత్రోర్నియోగాత్పితృశాసనాత్ అటవీం దండకారణ్యం

నాయామపత్న్యా సహ ప్రాయాత్॥ ౧౭॥ ప॥ భరతస్తపస్సుప్రాప్తాలే
భేలాభవిరాగం పరః। కాకుత్స్థపాదుకాకారం మహార్ఘం మకు
టద్వయమ్ ॥ ౧౮ ॥ ప ॥ స ఏష సానుజః ప్రాయాదయో
ధ్యాం భ్రాతృశాసనాత్। అటవీం పత్యుసందేశాత్సయా రామ
స్సలక్ష్మణః॥ ౧౯॥ ప॥ విలంఘ్యపి వివిధాన్ దేశాన్ భరతోధృ

యయా యథా శ్రీరామస్య పిత్రాజ్ఞాపరిపాలనీయత్వేన గరిష్ఠా - తథా భరతస్య భ్రాత్రాజ్ఞేత్యర్థః - ఏతేన భరతస్య పిత్రాజ్ఞాపేక్షయాపి భ్రాత్రాజ్ఞైవ గరీయసీతి సూచ్యతే॥ ౧౮॥ విలంఘ్యేతి॥ భరతో ధృతవల్కలస్సన్ వ్యాఘ్రై ర్ధృతైర్వల్కలధారిణి సతి మమ సముచిత వస్త్రధారణమయుక్తమితి పరిష్కృతవల్కలవసన ఇత్యర్థః- విపినాన్నానావిధాన్ దేశాన్ భరద్వాజాశ్రమాది ప్రదేశాన్ జనపదాన్-విలంఘ్యాతిక్రమ్య తతః స్వం స్వకీయం విషయం కోసలదేశముపాశ్రిత్య విషయే రాజార్హే భోగే విముఖో నిరాస్థోఽభవత్ భ్రాతృవత్కందమూలఫలాహారేణ శరీరమాత్రాత్తత్పరో భూదిత్యర్థః.అత్రాయం ధ్వనిః భరతో నామ కశ్చన మునిః వివిధాన్ రిక్థజనుష్యాదిరూపేణ బహుప్రకారాన్ దిశ్యంత ఇతి దేశాన్ శరీరాణి విలంఘ్య తత్తత్కర్మానుసారేణ తత్తచ్ఛరీరోపాధ్యవచ్ఛిన్నతయా యావత్కర్మానుభవం స్థిత్వా తత్తత్కర్మక్షయే తాని సర్వాణ్యతిక్రమ్యేత్యర్థః-ధృతవల్కలః చరమశరీరావచ్ఛిన్నదశాయాం వైరాగ్యాద్వల్కలధారీ సన్ స్వస్వహృదయాకాశాంతస్థపి విషయం స్నేహితయా నిదిశ

ష్టంచిదానందాత్మకం బ్రహ్మోపాశ్రిత్య తతశ్చిదాభాసో జయాద్ధ్యాసగోచ
రంకృత్వా విషయేతుచ్ఛే సాంసారికసుఖే విముఖః విరక్తో భవత్ - అత్రాభిధా
యాః ప్రకృతార్థనియంత్రణాదప్రకృతమునిగోచరశ్శబ్దమూలో యం ధ్వ
నిరితిసంక్షేపః॥౧౮౦॥ తత ఇతి॥ తతస్తదనన్తరమయంభరతః- యావద్యావత్ప
ర్యంతం ఆర్యస్య శ్రీరామస్య ప్రత్యాగమనం ప్రత్యావృత్తిః తావత్తావత్పర్యంతం
అయోధ్యాం నగరీం. అధిశిజ్ స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం- నాధ్యాస్యేనాధితిష్ఠా
మిసతివనవాసిని జ్యేష్ఠేతత్ర రాజ్యం కర్తుమనర్హత్వాదితి భావః- తథాతస్మిన్
శ్రీరామే అవధిం చతుర్దశవత్సరాత్మకమర్యాదామతిక్రమ్య ఉల్లంఘ్య చిరా
యతియదిశీఘ్రం నాయాతి చేదిత్యర్థః - సద్యః అవిలంబేనైవ ఆశ్రయమశ్నా
తీత్యాశ్రయాశమనలం ఆశ్రిత్యాపి ప్రాణాన్ నందయిష్యామి సంతోషయి
ష్యామి తదనంతరవిరహస్యాగ్నిప్రవేశాదప్యత్యంతదుస్సహత్వాదితి భావః-

తవల్కలః । విషయం స్వముపాశ్రిత్య విషయే విముఖో భవత్॥
౧౮౦॥ గ॥ తతశ్చాయం యావదార్యస్య ప్రత్యాగమనం తావద
యోధ్యాం నాధ్యాస్యే తస్మిన్నవధిమతిక్రమ్య చిరాయతియ
ది సద్య ఏవాశ్రయాశమాశ్రిత్యాపి ప్రాణాన్నందయిష్యామీతి
నందిగ్రామసంజ్ఞమాశ్రయమశిశ్రియత్ ॥ ౧౮౧ ॥ గ॥ దా
శరథిరపిశమధనజనకథితనిశిచరగణకదనపరిహరణాయగహ

ప్రాణపరితోషకో పాయాంతరాత్యంతాభావసూచకో యమపిశబ్దః ఇతిప్ర
తిజ్ఞమేతి శేషః- నందిగ్రామ ఇతిసంజ్ఞా నామధేయం యస్యతం ఆశ్రయం- నివా
సం అశిశ్రయత్ ఆశ్రితవాన్ తత్రార్యపాదుకయోః రాజ్యాభిషేకం కృత్వాత
త్పరతంత్రతయా రాజ్యం పరిపాలయన్ అతిష్ఠదిత్యర్థః* శ్రయతేర్లుఙిణిచిశ్రిదు
స్రుభ్యః కర్తరిచఙితి చఙ్ -చఙిచేతి ద్విత్వం- నను ఆసూర్యానామతేలోకా అం
ధేనతమసావృతాః- తాన్ లోకాన్ ప్రేత్య గచ్ఛంతియే చాత్మహనోజనా ఇ
తిశ్రుతేరాత్మహంతౄణాం మహానర్థశ్రవణాద్ధర్మశాస్త్రరహస్యాభిజ్ఞో
యం భరతః కథమాశ్రయాశాశ్రయణరూపప్రతిజ్ఞాం కృతవానితి చేత్సత్యం-
ఏవం కథయతి భగవతీ శ్రుతిః- తథాప్యాతురస్య భరతస్యాత్యంతసాభ్రాత్ర ప్ర
దర్శనార్థకత్వాదిత్థం ప్రతిజ్ఞేతి వేదితవ్యం॥ ౧౮౧॥ దాశరథిరితి॥ దాశరథిః శ్రీ
రామో పిశమధనజనైర్మహర్షిభిః కథితం నివేదితం నిశిచరగణరచితం రాక్షస
ఉపద్రవకృతం యత్కదనమాశ్రమోపప్లవరూపం తస్యపరిహరణాయనిరసనా

ర్థం మహోపద్రవకారిరాక్షససంహరణేన మహర్షీన్ స్వస్థాన్ కర్తుమిత్య
ర్థః-గహనజఠరం కాన్తారాన్తరాళం అవజగాహే ప్రవివేశ॥౧౮-౨॥ విస్తీ
ర్ణేతి॥ రామః వీతోపగతో భీతిప్రరోహో భయావిర్భావో యేషాం తైః ప్ర
శస్తత్వాదిగుణదర్శనజనితవిస్రమ్భాదనుత్పన్నభయైరిత్యర్థః. అత ఏవ విస్తీ
ర్ణాన్యౌత్సుక్యాద్విస్తారితాన్యక్షీణి యేషాం తైః * బహువ్రీహౌసక్థ్యక్ష్ణోః
స్వాఙ్గాత్షచ్-తథా దర్భాణాం గ్రాసే కబళేపి అకృతరుచిభిరవిహితాదరైః
శ్రీరామదివ్యమూర్తిదర్శనవ్యాసఙ్గాన్నిజదేహయాత్రాయామప్యాసక్తి
రహితైరిత్యర్థః-విపినహరిణైః అరణ్యమృగవిశేషైః సస్పృహం సాభిలాషం
యథా తథా వీక్ష్యమాణః అవలోక్యమానస్సన్ శ్రుతిభవపద్మభవప్రముఖానా
మప్యగోచరో భగవాన్ సీతాలక్ష్మణోపేతః శ్రీరామః పఙ్గూపరిగఙ్గాప్ర
వాహవదస్మాకం పురతః ప్రాదురాసీదితి సకలజగన్మోహనదివ్యమఙ్గళవిగ్ర
హదర్శనానన్దవిచ్ఛేదభయేన నిమిషరహితైర్నేత్రైర్విశిష్టమృగాదిభిరపి స

నజఠరమవజగాహే॥ ౧౮-౨॥ ప॥ విస్తీర్ణాక్షైర్విపినహరిణై
ర్వీతభీతిప్రరోహైర్దర్భగ్రాసేప్యకృతరుచిభిస్సస్పృహం
వీక్ష్యమాణః। రామః ప్రాప్య ప్రకృతిమహితం స్థానమత్రేర్మ
హర్షేర్జగ్రాహాస్య ప్రముదితధియః ప్రేమపర్యాం సప
ర్యామ్॥ ౧౮-౩॥ గ॥ అనసూయాభిధానా సీతామప్యస్య మహ

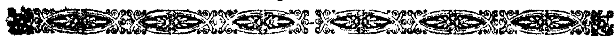
విస్మయం పరిదృశ్యమాన ఇత్యర్థః-తిరశ్చామేవాయం విలోకనీయః కిముతా
న్యేషామితి భావః-ప్రకృత్యా స్వభావేనైవ మహితం పూజ్యం- అత్రేరత్రినా
మ్నో మహర్షేః ఋషిశ్రేష్ఠస్య- స్థానమాశ్రమం ప్రాప్య ప్రముదితధియః ని
జాగమనాత్సన్తుష్టాన్తఃకరణస్య అస్యాత్రిమహర్షేస్సంబన్ధినీం ప్రేమపర్యాం
ప్రీతిపూర్వికాం సపర్యామతిథిపూజాం జగ్రాహ స్వీకృతవాన్ యథార్హమతి
థిసత్కారాచరణతత్పరేణ మహర్షిణా యావదుత్సాహం సంభావితాం పూ
జాం గృహీతవానిత్యర్థః * పూజా నమస్యాపచితిస్సపర్యార్చార్హణాస్సమా
ఇత్యమరః-సకలలోకపూజ్యస్యాస్య భగవతో రఘునన్దనస్య మహర్షిపూజ్య
త్వం యుక్తమేవేతి భావః॥ ౧౮-౩॥ తతః కిమత ఆహ॥ అనసూయేతి॥ అనసూయే
త్యభిధానమాఖ్యా యస్యాస్సా తథోక్తా తస్య మహర్షేరత్రేః పత్నీ భార్యా సీ
తాం శ్రీరామధర్మపత్నీమపి స్వభూషణైః స్వకీయాలంకారైః అతోషయద
మోదయత్ వస్త్రమాల్యాదిదానేన సంభావయామాసేత్యర్థః - సాధ్వీవ

ణితోషణంయుక్తమితిభావః తథా రామాయణం* ఇదందివ్యంవరంమాల్యంవ
స్త్రమాభరణానిచ- అంగరాగంచ వైదేహిమహార్హంచవిలేపనం- మయా
దత్తమిదంసీతేతవగాత్రాణిశోభయ ఇతి॥౧౮౪॥ ఖండనాయేతి॥ రాఘవః రఘు
వంశోద్భవః - శ్రీరామః వసుధైవవధూః భార్యా తత్త్వత స్తస్యశ్రీమహావిష్ణుత్వే
నభూపతిత్వాదితిభావః- తస్యామనఏవపుండరీకంసితాంభోజం* పుండరీకం
సితాంభోజమిత్యమరః- తస్యతుహినత్విషాంహిమకరాణాంచంద్రాణామి
తియావత్ చంద్రవత్తదుల్లాసనిరసనహేతుభూతానామిత్యర్థః. అధర్మాచర
ణతత్పరత్వేనమనస్సంతాపకారిత్వాదితిభావః- నచానేకచంద్రగ్రహణందో
షాయవిశేష్యబాహుళ్యే నోపచరితత్వాదిత్యుక్తం విద్యానాథేన * ప్రోద్య
న్మౌక్తౌఘతారాప్రకరపరివృతస్వర్గవధూవక్త్రచంద్రేతి - ద్విషాంరాక్షసా
నాంఖండనాయసంహరణార్థం వస్తుతః స్వయందుష్టరాక్షసశిక్షణార్థమవ
తీర్ణత్వాత్తేషాంచావశ్యముపలాలనీయాయా వసుధారూపనిజభార్యాయా
మానసోల్లాసనిరాసనకృత్యకారిత్వాచ్చేతిభావః- చణ్డభానుస్సూర్యోమేఘ

షేణఃసత్స్వస్వభూషణైరతోషయత్॥ ౧౮౪ ॥ ప॥ ఖండనా
యవసుధావధూమనః పుండరీకతుహినత్విషాం ద్విషామ్ ।
దండకావనముపాపరాఘవశ్చండభానురివ మేఘమండలమ్ ॥

మండలమభ్రబృందమివదండకావనముపాప తత్సమీపంజగామేత్యర్థః- రూప
కోపమయోస్సంసృష్టిః స్పష్టా శబ్దస్తవకప్రాసశ్చమత్కారకారితయా సంప్ర
దాయశుద్ధిద్యోతకతయాచ శ్రీరామాయణాయోధ్యాకాండాంతిమశ్లోకతు
రీయపాదాంతిమోపమామాత్రాస్యం తేప్రయుక్తవానిత్యనుసంధేయం- తథా
చ శ్రీరామాయణం - ఇతీవవైః ప్రాంజలిభిస్తపస్విభిర్ద్విజైఃకృతస్వస్త్యయనః
పరంతపః- వనంసభార్యః ప్రవివేశ రాఘవః సలక్ష్మణః సూర్యఇవాభ్రమండల
మితి- రథోద్ధతావృత్తం॥ రాన్నరావిహరథోద్ధతాలగావితిలక్షణాత్* ఇతిశ్రీ
మత్పరమయోగీంద్రబృందమానసేందిందిరసందోహమందాననందలాభాభినం
దితరఘునందనచరణారవిందమకరందాస్వాదనకందళితసారస్వతేనాఖండిత
పః ప్రచండమునిప్రకాండమండలేశ్వర శాండిల్యమహామునిగోత్రావతంసస్య
వంచనాన్వయసుధాపారావారపారిజాతస్య సన్వంతర్యవతారాంతరస్యా
యుర్వేదప్రముఖనిఖిలవిద్యాసారసర్వజ్ఞసార్వభౌమస్య కొండోపండితవర్యస్య
స్యాత్మజేనగంగాంబికాగర్భరత్నాకరసుధాకరేణ- రామచంద్రబుధేంద్రే

ఇవిరచితాయాం- చంపూరామాయణవ్యాఖ్యాయాం- సాహిత్యమంజూషి
కాసమాఖ్యాయాం-అయోధ్యాకాణ్డస్సమాప్తః- శ్రీరామచంద్రార్పణమస్తు.
ఇతి శ్రీవిదర్భరాజవిరచితే - శ్రీమతి చంపూరామాయణే- -
అయోధ్యాకాండస్సమాప్తః.

శ్రీరస్తు.

అరణ్యకాండప్రారంభః.

అథశ్రీమదరణ్యకాండోవ్యాఖ్యాయతేప్రవిశ్యేతి-తదనుదండకావనసమీ పప్రాప్త్యనంతరంమహాబలసమన్వితఃఅప్రమేయపరాక్రమశాలీత్యర్థః- ఏ తేన అవిసంవాదితయాసకలరాక్షసశిక్షణదక్షత్వంసూచ్యతే - అన్యత్రమహా బలోవాయుఃతేనసమన్వితఃతత్ప్రేరితఇత్యర్థః- చలితస్యసంచలతోనీలశైలస్య ఇంద్రనీలాచలస్యచ్ఛవిర్యస్యసతథోక్తః- సమానమేతత్ - ఏతేనాత్యంతాశ్చ ర్యకరత్వంమహాన్తత్వంచసూచ్యతే - మైథిలీవల్లభఃసీతాపతిః శ్రీరామః- మహద్విపులంవిపినందండకారణ్యంప్రవిశ్యశరైర్బాణైర్నైర్భైశ్చ*శరోదధ్యా

౧॥ ప॥ ప్రవిశ్యవిపినంమహత్తదనుమైథిలీవల్లభోమహాబలసమన్వి
తశ్చలితనీలశైలచ్ఛవిః । నిశాచరదవానలప్రశమనంవిధాతుంశ

ద్యగ్రసారేచాణేకాండేతృణాంతరేశరంతునీర ఇతినానార్థరత్నమాలాని శాచరారాక్షసాఃదవానలావనవహ్నయఇవేత్యుపమితసమాసః-తటిత్వాని వేతిస్పష్టోపమాలింగాత్ -తేషాంప్రశమనంపినాశనముపశమనంచవిధాతుం కర్తుంసశరాసనోధనుర్ధరస్సన్ అన్యత్రసేంద్రచాపఃసురపథేఆకాశే* ఋ త్విగిత్యాదినాసమాసాంతః తటితోస్యసంతీతితటిత్వాన్ మేఘఇవ- సామ త్వర్థీయఇతిభసంజ్ఞాయాంపదకార్యంనభవతి- కిన్తుఝయోమతుపోమకారస్య వకారః-తసౌమత్వర్థఇతిభసంజ్ఞాయామేకసంజ్ఞాధికారేణాపదత్వాన్న? స్తవం-చచారవిజహారేత్యర్థః-అత్రోత్తరార్థేశ్లేషానుప్రాణితోయముః మాలఙ్కారః-స్పష్టః-చలితనీలశైలేత్యత్రనీలశైలస్యచలనాసంభవాత్- ఇయ మభూతోపమేత్యాచార్య దండిప్రభృతయోబభణుః అతఏవాప్రసిద్ధస్యోః మానత్వాయోగాదుత్ప్రేక్షేత్యాధునికాలంకారికాఃసర్వేవర్ణయంతి- పత

చ్ఛేదాత్పూర్వం యదివివక్షాతదైవోపమేత్యలం - పృథివీవృత్తలక్షణంతూ క్తం- అత్రశ్రీరామాయణారణ్యకాండాద్యపద్యాద్యపదంప్రయుక్తమిత్యవగంతవ్యం-తచ్చప్రవిశ్యతుమహారణ్యమితి॥ ౨॥ తదన్వితి॥కండూర్నామనఖాద్యుల్లేఖనాపనేయస్త్వగ్రోగవిశేషః సాఏషామస్తీతికండూలాః* సిధ్మాదిత్వాల్లచ్-శుండాస్తుండాఏషాంసంతీతిశుండాలః*ప్రాణిస్థాదాతోలజన్యతరస్యామితిమత్వర్థీయోలచ్ప్రత్యయః -రేఫాంతపక్షేశమికుటిశుండాదిభ్యోర ఇతిరప్రత్యయః-కండూలాఃయేవరశుండాలకపోలాఃమత్తేభగండస్థలానితేషాంకషణేనసంఘర్షణేనవిషమితాఃవిశకలీకృతాః అమితాఅసఙ్ఖ్యాతాశ్చవిటపాశ్శాఖాయస్యసతథోక్తః*విటపఃపల్లవేషిదేవిస్తారేస్తంబశాఖయోరితివిశ్వః తాదృశోఃస్సాలషండస్సర్జకతరునివహఃతస్మాన్నిర్యాతఃనిరతఃనిర్యాసగన్ధోమజ్జావిశేషామోదోయేషాంతేతథోక్తానపిఅత్తగంధాన్ పునఃస్వీకృతామోదాన్ అభిభూతామోదానితిచగమ్యతే-విదధానైఃనిర్యాసగంధపిధురైశ్చచారసశరాసనస్సురపక్షేతటిత్వానిప॥ ౨॥

గ॥తదనుకండూలవరశుణ్డాలకపోలకషణవిషమితామితవిటపసాలషణ్డనిర్యాతనిర్యాసగంధానప్యాత్తగంధాన్విదధానైరాహుతిగంధైరనుమీయమానానవినాభూతజలాశయానాశ్రమభాగానభితశ్చరతోరాతిథ్య ప్రశమితమార్గశ్రమయోరామలక్ష్మణ

త్వేపిపునఃస్వాభివ్యాప్త్యాబహుళతరగంధసంపన్నాన్ కుర్వాణైరిత్యర్థః* సాలేతుసర్జకార్శ్యాశ్వకర్ణకాస్సస్యసంవరః-ఆత్తగంధోభిభూతస్స్యాదితిచామరః- ఆహుతిగంధైర్ధూయమానహవిరాద్యామోదైర్హేతుభిః*గన్ధోగన్ధకఆమోదేలేశేసంబంధగర్వయోరితివిశ్వః-అనుమీయమానానభ్యూహ్యమానాన్ దూరాదేవేతిశేషః-ఇమేఋష్యాశ్రమాభవితుమర్హంతి ఆహుతిగంధవత్త్వాత్సంప్రతిపన్నాశ్రమవత్ ఇత్యనుమితివిషయీక్రియమాణానిత్యర్థః-అవినాభూతాః సర్వతఃప్రతిపన్నాఃజలాశయాహ్రదాయేషుతాన్ ఆశ్రమహారిణఇత్యర్థః- ఆశ్రమభాగానభితఃతపోవనానాంసమంతాత్ * అభితఃపరిత ఇత్యాదినాద్వితీయా-చరతోస్సంచారతత్పరయోః ఆతిథ్యేన్మమునివిరచితాతిథిసత్కారేణ * అతిథేర్ణ్యఇతిణ్యప్రత్యయః-శమితఃశాంతింగమితఃమార్గశ్రమోధ్వగమనప్రయుక్తఖేదోయయోస్తయోః * శ్రమఃఖేదోధ్వరత్యాదేరితిలక్షణం-రామలక్ష్మణయోఃదాశరథ్యోఃఅధ్వానంమార్గంవిరాధఇత్యభి

ధ్వానం నామ యస్య స తథోక్తో యాతుధానో రాక్షసః రురోధ నిరుద్ధవాన్ * యాతుధానః పుణ్యజనో నైరృతో యాతురక్షసీ ఇత్యమరః॥౪॥ స ఇతి॥ రోషేణ సహజామర్షేణ భీషణో భయంకరః వేషో యస్య స తథోక్తః- నంద్యాదిత్వాల్ల్యుట్ - త్రిశిఖశిఖయా త్రిశూలాగ్రేణ అవతంసితాని ప్రోతాని వివిధమృగశవశతహృదయాని శతసంఖ్యాకసింహాదినానావిధమృగమృతశరీరవక్షఃప్రదేశా యస్య స తథోక్తః భక్షణార్థం శూలాగ్రప్రోతసింహాద్యనేకమృగనివహ ఇత్యర్థః తథా రామాయణం- త్రీన్ సింహాన్ చతురో వ్యాఘ్రాన్ ద్వౌ వృకౌ పృషతాన్ దశ సవిషాణం వసాదిగ్ధం గజస్య చ శిరో మహత్ - అవసజ్యాయసే శూలే వినదంతం మహాస్వనమితి- శతహ్రదాయాః తనయః స ఏషః సోఽయం విరాధః- సీతామపజహార అపహృతవాన్ దాశరథీ రామలక్ష్మణౌ ప్రతివ్యాజహార ఉవాచ చ * వ్యాహార ఉక్తిర్లపితమిత్యమరః॥౪॥ వ్యాహారప్రకారమేవాహ- క్వావితి యువా

> యోరధ్వానం సహసా రురోధ విరాధాభిధానో యాతుధా
> నః॥౩॥౧॥ స ఏష రోషభీషణవేషస్త్రిశిఖశిఖావతంసితవివిధమృ
> గశవశతహృదయశ్శతహ్రదాతనయస్సీతామపజహార వ్యాజ
> హార దాశరథీ చ॥౪॥౧॥ క్వౌ యువాం యువా నౌ కుతస్త్యౌ వామా
> చారవత్ప్రతిభాతి వామాచారః చీరం వపుషి జటాశ్శిరసి కరే చ
> ణ్డకోదండః క్వాయమాకల్పః క్వ చ నః కల్పలతాకల్పే యమన
> ల్పాభరణా తరుణీతి॥౫॥౧॥ దాశరథిరపి కథితనిజాన్వయో వి

నౌ తరుణౌ యువాం భవంతౌ- కౌ కస్మిన్ వంశే జాతావిత్యర్థః- కుతః కస్మాద్దేశాదాగతౌ కుతస్త్యౌ- అవ్యయాత్త్యప్ - వాం యువయోః యుష్మదస్మదోః షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోర్వాన్నావావితి వామాదేశః - ఆచారః ప్రవృత్తిః వామాచారవద్వక్రాచారవదతిరమ్యచారవదితి పరమార్థః* వామసువక్రేరమ్యే స్యాత్ సవ్యే వామస్థితేపి చేతి శబ్దార్ణవే- తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిరితి వతిప్రత్యయః ప్రతిభాతి పరిస్ఫురతి- కుతః వపుషి దేహే చీరం వల్కలం- శిరసి జటాః కరే చండః ప్రకాశమానః కోదండో ధనుర్యస్య స తథోక్తః- అయం పరిదృశ్యమానః ఆకల్పః జటావల్కలశరచాపాసిధారణరూపో వేషః* ఆకల్పవేషౌ నేపథ్యావిత్యభిధానాత్ - క్వ కల్పలతాకల్పా కల్పవల్లీసదృశీ సకలమనోరథపూరణేత్యర్థః ఈషదసమాప్తౌ కల్పబ్దేశీయరావితి కల్పప్రత్యయః అనల్పాభరణా సకలాభరణభూషితా ఇయమేషా తరుణీ సుందరీ- క్వ చ మునివేషధారణస్త్రీసాహచర్యయోరత్యంతవిరుద్ధత్వాదితి భావః- ఇతి వ్యాజహారేతి సంబంధః॥౫॥ దాశరథిరితి

దాశరథిః శ్రీరామోపి కథిత. ఉక్తనిజాన్వయః నిజవంశో యేన సతథోక్తస్సన్ ఇక్ష్వాకువంశప్రభవత్వాదినిజకథాం కథయిత్వేత్యర్థః-విరాధస్యాంకే కటిప్రదేశ ఇతియావత్ - వేపమానాం భయసంభ్రాంతతయా కంపమానాం విదేహదుహితరం వైదేహీం విలోక్య అతఏవ సకోపస్సామర్షస్సన్ - సౌమిత్రిణా సాకం లక్ష్మణేనసహ రక్షోవక్షసి విరాధోరఃస్థలే శిలీశల్యం ముఖేయేషాం తే శిలీముఖాః బాణాస్తాన్ నిచఖాన నిఖాతితవాన్ - సప్తభిర్బాణైః రక్షోవక్షో విదారయామాసేత్యర్థః * ధనుషా జ్యాగుణవతా సప్తబాణాన్ముమోచ హేతి శ్రీరామాయణే* అళిబాణౌ శిలీముఖావిత్యమరః ॥౬॥ తతః కిం తత్రాహ ॥ విశిఖ ఇతి ॥ విధాతృవరో బ్రహ్మవర ఏవ వర్మ కంచుకం యస్య తస్మిన్ అభేద్యకవచ ఇత్యర్థః * తనుత్రం వర్మ కంచుకమిత్యమరః. అతఏవ తస్మిన్ విరాధవిషయే విశిఖే రామబాణేష్వీత్యర్థః-జాతావేకవచనం-అతఏవ శిలీముఖానితి న బహువచనవిరోధః-వి

రాధాఙ్కే వేపమానాం విదేహదుహితరం విలోక్య సకోపస్సౌ
మిత్రిణా సాకం రక్షోవక్షసి శిలీముఖాన్నిచఖాన ॥౬॥ ప॥ విశిఖే
విశిఖే తస్మిన్విధాతృవరవర్మణి। సీతాం విసృజ్య చిక్షేప శూలం
రక్షో రఘూద్వహే ॥౭॥ ప॥ తదను శూలముఖండయదంజసా శి
తశిఖం రఘునాయకసాయకః। నియతమేవ విరాధవిరోధినాం
హృదయశూలమపి త్రిదివౌకసామ్ ॥౮॥ గ॥ విరాధోపిక్రుధా స

గతాః శిఖా అగ్రాణి యస్య తస్మిన్ అకించిత్కరేషు సత్స్వివేత్యర్థః- రక్షః విరాధః- సీతాం విసృజ్య విహాయ - రఘూద్వహే రఘునాయకే విషయే-శూలం చిక్షేప ప్రయుయోజ ॥౭॥ తదన్వితి ॥ తదను తదనన్తరం రఘునాయకస్య సాయకో బాణః శితశిఖం తీక్ష్ణాగ్రం శూలం- విరాధప్రయుక్తం త్రిశూలం అంజసా శీఘ్రమఖణ్డయదచ్ఛినత్-తథా విరాధవిరోధినాం విరాధోపద్రుతానామిత్యర్థః- త్రిదివః స్వర్గః ఓకః స్థానం యేషాం తేషాం దేవానాం-నియతం నిత్యానుస్యూతం ఏవకారస్త్వయోగవ్యవచ్ఛేదార్థకః-హృదయశూలం హృచ్ఛల్యం చ వ్యఖణ్డయత్ - శ్రీరామబాణఖండితం విరాధశూలం నిరీక్ష్య దేవా విశల్యాంతఃకరణా బభూవురిత్యర్థః. అత్ర ద్వయోశ్శూలయోః ప్రకృతయోరేవ ఖండనక్రియారూపసామ్యాదౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్ కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా-ద్రుతవిలంబితం* ద్రుతవిలంబితమాహ నభౌ భరావితి లక్షణాత్ ॥౮॥ విరాధ ఇతి ॥ విరాధోపి క్రుధా శూలఖణ్డనజనితక్రోధేన సరభసం సవేగం* రభసో వేగహర్షయో

[illegible]:-అభిపత్యాభ్యుపగమ్యగతినిరోధాపరాధపరిహారాయనిజాగమన ప్రతిబంధనికారకరణార్థం రామలక్ష్మణౌస్కంధాలంసయోరిత్యర్థః-నిధాయారోప్య హిమాకరాహిమకరౌచంద్రసూర్యౌ ప్రస్థసానోర్వా* స్నుః ప్రస్థస్సానురస్త్రియా-మిత్యమరః-వహన్ ధారయమాణోవింధ్యోవింధ్యాచల ఇవప్రతస్థేచచారేసమవప్రవిభ్యస్థఇత్యాత్మనేపదం-అత్రవింధ్యస్యమేరుస్పర్థయా చంద్రసూర్యగతినిరోధకత్వస్యసంభవేపి ప్రస్థానాసంభవాత్ ఉత్ప్రేక్షా॥ గ॥తత్రతస్మిన్నవసరే రామఃవిరాధస్యవధేహింసాయాముద్యుక్తంసన్నద్ధం సౌమిత్రిమభిదధదువాచ॥ ౧౦॥ తదేవాహ॥యేతి॥ హేలక్ష్మణయాతుమైవ-తుశబ్దస్త్వవధారణార్థకః నోస్మాకంసంబంధినీపదవీమార్గః యాస్మజ్జిగమిషితాపదవీత్యర్థః - సైషైవఅస్యయాతునోరక్షసశ్చపదవీ* నైరృతోయాతురక్షస్సీఇత్యమరః-అస్త్వేవంకింతత్రాహ- ఇదంరక్షః తయాపదవ్యైవయా

రభసమభిపత్యస్కంధేనిధాయరామలక్ష్మణౌగతినిరోధాప
రాధపరిహారాయ హిమకరాహిమకరౌ ప్రస్థేవహన్వింధ్య
ఇవప్రతస్థే॥గ॥ రామస్తత్రసౌమిత్రింవిరాధవధోద్యుక్తమ
భిదధే॥ ౧౦॥ ప॥ యాతునఃపదవీసైషాయాతునశ్చాస్యలక్ష్మ
ణ । యాతుకామంతథైవేద ంయాతుకామంనహన్యతామ్ ॥
౧౧॥ ప॥అయికబళయమామమూవిముంచేత్యతికరుణంరుదతీ

తుంకామోయస్యతత్ యాతుకామంగంతుకామం* తుంకామమనసోరపీతితుమునోమకారలోపః-అతఃకామంయథేచ్ఛంయాతుగచ్ఛతు*యాతేర్లోట్-నహన్యతాం నవధ్యతాందుర్గమేఅస్మిన్ కాంతారమార్గేఅస్మద్వహనతాత్పర్యేణోపకారకత్వాత్ అయంనహంతవ్యఇత్యర్థః-నహ్యతాస్మాభిఃఅస్మాత్ క్షుద్రరక్షః కీటకాత్ భేత్తవ్యంకింతుకతిపయోద్వహనేన సుఖంగత్వాఅనంతరమముంనిహన్యామః-అతోయథేచ్ఛంగచ్ఛత్వితిభావః-ఏతేనాస్యఅత్యంతధైర్యసంపత్తిస్సూచ్యతే- మనసానిర్వికారత్వంధైర్యంసత్స్వపిహేతుష్వితిరసికాః-అత్రశ్రీరామస్యకాంతారసుఖసంచారేకాకతాళీయన్యాయేనాస్యసార్థస్యరక్షోవహనస్యకారణత్వకథనాత్సమాధిరలంకారః - కారణాంతరయోగాత్కార్యస్యసుకరత్వంసమాధిరితిసూత్రం॥౧౧॥అయీతి॥ అయిహేరాక్షస-మాంకబళయభక్షయ-అమూరామలక్ష్మణౌవిముంచత్యజ* శేముచాంనామితిషమ్- ఇత్యుక్త్వేతిశేషః - స్వాపేక్షయాపితయోరత్యంతప్రేమాతి

యత్వస్యసంభవాదితిభావః-అతికరుణమతిదీనంరుదతీంరోదనంకుర్వాణాం సీతామవేక్ష్యదృష్ట్వాఉభౌరామలక్ష్మణౌఅరంక్షిప్రం* లఘుక్షిప్రమరంద్రుతమిత్యమరః-అసిభ్యాంఖడ్గాభ్యామేనంపిశితభుజంక్రవ్యాదంవిరాధంభుజావేవభారః తేనహీనంరహితంఅరచయతామకురుతాం- లక్ష్మణస్సవ్యబాహుం రా.మోదక్షిణంచచిచ్ఛేదేత్యర్థః-తథాశ్రీరామాయణం*తస్యరౌద్రస్యసౌమిత్రిస్సవ్యంబాహుంబభంజహ-రామోపిదక్షిణంబాహుంతరసాతస్యరక్షసఇతి-పుష్పితాగ్రావృత్తం॥ అయుజినయుగరేఫతోయకారోయుజిచనజౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్రేతిలక్షణాత్॥౧౨॥తతఇతి॥ తతోభుజచ్ఛేదానంతరంతీక్ష్ణతరప్రహారణేనగాఢతరప్రహారేణగవాక్షవత్కృతంగవాక్షితంఛిద్రితం * తత్కృతోతిణ్యంతాత్కర్మణిక్తః-తద్వక్షః ఉరఃస్థలంయస్యతేనతథోక్తేన*శైషికస్యఇవైభాషికత్వాన్నకప్ తేనరక్షసావిరాధేనప్రాణేషునపరిత్యక్తే

మవేక్ష్యసీతామ్ । అరమరచయతాముభావసిభ్యాంపిశితభు
జంభుజభాగ్హీనమేనమ్। ౧౨ ॥ గ॥ తతస్తేనతీక్ష్ణతరప్రహార
ణగవాక్షితవక్షసాపిరక్షసానపరిత్యక్తేషు ప్రాణేషుపరాక్ర
మావిషయపరాక్రమాయాం ప్రాక్రమేతామేతౌతదం గగ
ళితరుధిరధారాసేకేనఖననక్షమా యాంకాననక్షమాయాం
రాక్షసశవోచితమవటమతివిశంకటముత్పాదయితుమ్॥ ౧౩॥

షుసత్సుశస్త్రిన్నపృతేసతీత్యర్థః*నఞర్థస్యనశబ్దస్యసుప్సుపేతిసమాసః ఏతౌరామలక్ష్మణౌ పరాక్రమస్యభుజబలస్యావిషయః అగోచరః పరాక్రమః కాఠిన్యంయస్యాస్సా-తస్యాంఅశక్యాయామిత్యర్థః-తథాతస్యవిరాధస్యాంగేభ్యోవయవేభ్యోగళితయాపరిస్రవంత్యారుధిరధారయారక్తప్రవాహేణ యస్సేకఆప్లవస్తేన - ఖననక్షమాయాంఅవదారణయోగ్యాయాంకాననక్షమాయాంకాంతారక్షిత్యాం*క్షితిక్షాంత్యోఃక్షమాయుక్తేక్షమంశక్తేహితే త్రిష్విత్యమరః - రాక్షసశవస్యరాక్షసకుణపస్యఉచితమనురూపంయాదృశాన్నాదృశీగతిరితివచనాదితిభావః-రాక్షసానాంప్రేతానాంగర్తప్రక్షేపణస్యధర్మత్వాదితిభావః-తేనైవోక్తంశ్రీరామాయణే- శ్రీరామంప్రతి*రక్షసాంగతసత్వానామేషధర్మస్సనాతనః-అవటేయేనిధీయంతేతేషాంలోకాస్సనాతనా ఇతి-అతివిశంకటమత్యన్తవిశాలం*వికటంపృథుబృహద్విశాలంపృథులంమహదిత్యమరః-అవటంగర్తం*గర్తావటౌభువిశ్వభ్రఇత్యమరః-ఉత్పాదయితుంరచ

యితుంప్రాక్రమే తాండవప్రక్రాంతవంతౌ॥ ౧౩ ॥ తత్క్షణమేవతస్మిన్నేవక్షణేగ
తేఽరచనాసమయఏవేత్యర్థః- అత్యంతసంయోగేద్వితీయా-క్షణదాచరఃవి
రాధోపి- సంజాతాస్మృత్యారూఢాప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వానుభూతస్వవృత్తాం
తపరామర్శోయస్యతథోక్తస్సన్-రామాయవ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపయామాస-
నిజవృత్తాంతమితిశేషః - క్రియాగ్రహణమపికర్తవ్యమితిసంప్రదానత్వాచ్చ
తుర్థీ ॥ ౧౪ ॥ తత్ప్రకారమేవవివృణోతిఆత్మనఇతి॥ ఆత్మనఃస్వస్యేతిసర్వత్ర
సంబధ్యతే-గంధర్వాణాందేవయోనివిశేషాణాందేవగాయకానాంకులేవం
శేసంభవముత్పత్తిం- తథారంభాయాఃవైశ్రవణస్నుషాయాఃపరిరంభణా
రంభసంరంభంఆలిఙ్గనోద్యోగసంభ్రమంచ-తథాతచ్ఛ్రవణేనరంభాపరిరం
భణారంభసంరంభాకర్ణనేనకుపితఃక్రుద్ధోవైశ్రవణఃకుబేరఃతేనైవదత్తామ
తిసృష్టాం- విశ్రవసోపత్యంవైశ్రవణఇతివిగ్రహః*తస్యాపత్యమిత్యణ్ - విశ్ర
వసోవిశ్రవణరవణావితిప్రకృతేర్విశ్రవణాదేశః* కిన్నరేశోవైశ్రవణఇత్యవ

గ॥ తత్క్షణమేవక్షణదాచరోపిసంజాతప్రత్యభిజ్ఞోరామాయ
వ్యజిజ్ఞపత్ ॥ ౧౪ ॥ గ॥ ఆత్మనోగంధర్వకులసంభవంరంభా
పరిరంభణారంభసంరంభంతచ్ఛ్రవణకుపితవైశ్రవణదత్తాం
రక్షోరూపిణీంశాపవ్యాపదంతస్యాస్తథావిధమవసానంచ॥
౧౫॥ ప॥ రక్షోవధఃప్రకృతఇత్యయమేవశంసేత్స్వర్గాయగా

రః- రక్షోరూపిణీంరాక్షసరూపదాయినీమిత్యర్థః- శాపవ్యాపదంశాపరు
పమహావిపత్తించ-తస్యాశ్శాపవ్యాపదస్తథావిధంతాదృక్ప్రకారంవనవాస
సంచారతత్పరేణశ్రీరామేణశ్వభ్రప్రక్షేపణరూపమిత్యర్థః - అవసానమం
తంచవ్యజిజ్ఞపదితిసంబంధః- అత్రేదంరామాయణవచనం*అభిశాపాదహం
ఘోరాంప్రవిష్టోరాక్షసీంతనుం- తుంబురుర్నామగంధర్వఃశప్తోవైశ్రవణే,
హప్రసాద్యమానశ్చమయాసోబ్రవీన్మాంమహాయశాః- యదాదాశరథీరా
మస్త్వాంవధిష్యతిసంయుగేతదాప్రకృతిమాపన్నోభవాన్స్వర్గంగమిష్యతి
ఇతివైశ్రవణోరాజారంభాసక్తమువాచహేతి ॥ ౧౫ ॥ రక్షఇతి॥ రక్షోవధ
రాక్షససంహారఃప్రకృతఃప్రక్రాంతః- రామేణేతిశేషః- ఇత్యేతద్వచనమిత
ర్థః-గాయకపదంగంధర్వస్థానంగమితఃప్రాపితఃఅయంవిరాధఏవస్వర్గాయ
స్వర్గలోకవాసిభ్యఇత్యర్థః- శంసేత్- స్వర్లోకగతమముందృష్ట్వాదేవా
ప్రక్రాంతోరాక్షసవధఇతిజానీయురిత్యర్థః-తథాస్యవిరాధస్యవపుష్యా

శరీరం కర్తృ - నాగాలయాయ పాతాళలోకవాసిభ్య ఇత్యర్థః॥ అధోభువన పాతాళబలిసద్మరసాతలం - నాగలోక ఇత్యమరః - రక్షోవధః ప్రవృత్త ఇతి వదేత్ కథయేత్ - భూలోకే తు ప్రసిద్ధమేవేతి భావః. ఇతి మత్వేతి శేషః - స రామః - ఇషుభిర్బాణైః ప్రహతం ప్రకర్షేణ హతం తద్విరాధవపుః - శ్వభ్రే గర్తే - అక్షిపత్ క్షిప్తవానివేత్యుత్ప్రేక్షా - పాతాళపర్యంతగంభీరే గర్తే తద్వపుర్నిపాతితవానిత్యర్థః॥ ౧౮॥ తదన్వితి॥ తదను విరాధవధానంతరం - రఘుపతిః శ్రీరామః - నాకలోకభజనాయ స్వర్గ్లోకనివాసార్థం - పురుహూతేనేంద్రేణ - సమాహూతస్య తావకం తపః ఫలితం అతః స్వర్గ్లోకం భజేత్యాకారితస్యేత్యర్థః - సమస్తమునిజనసమభిలషణీయసాన్నిధ్యేనేంద్రేణ స్వయం సమాహూతత్వాత్కింతస్య మాహాత్మ్యం కథనీయమితి భావః - భగవతః పూజ్యస్య శరభంగస్య శరభంగనామ్నో మునేరాశ్రమపదం తపోవనస్థానమభజత ప్రాప॥ తత్రత

యః పదం గమితో విరాధః। నాగాలయాయ వపురస్య వదేదితీ
వ శ్వభ్రే తదక్షిపదిషుప్రహతం స రామః॥ ౧౮॥ గ॥ తదను నాక
లోకభజనాయ పురుహూతేన సమాహూతస్య భగవతశ్శర
భంగస్యాశ్రమపదం రఘుపతిరభజత॥ ౧౯॥ తత్ర॥ ప॥ దశశత
నయనేపి వీక్ష్యమాణే దశరథపుత్రసిషేవిషైవ జాతా। మనసి
జశరభంగకారివృత్తేర్మనసి మునేశ్శరభంగనామభాజః॥

స్మిన్॥ ౧౯॥ దశేతి॥ దశశతాని నయనాని యస్య తస్మిన్ సహస్రాక్షే - వీక్ష్యమాణే దృశ్యమానే సత్యపి - అలభ్యదర్శనే దేవేంద్రే దృష్టే సత్యపీత్యపిశబ్దార్థః - మనసిజశరాణాం మన్మథబాణానాం భంగం కరోతీతి తద్భంగకారిణీ వృత్తిర్వర్తనం యస్య తథోక్తస్య - జితేంద్రియస్యేత్యర్థః - భంగకారీత్యత్ర* స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావః - శరభంగ ఇతి నామ భజతీతి తథోక్తస్య మునేః* నివృత్తస్సర్వతత్త్వజ్ఞః కామక్రోధాదివర్జితః - ధ్యానస్థో నిష్క్రియో దాంతః - తుల్యమృత్కాంచనో మునిరిత్యుక్తలక్షణస్య శరభంగమునేర్మనసి - దశరథపుత్రసిషేవిషైవ శ్రీరామభజనేచ్ఛైవ* సేవతేస్సన్నంతాత్ స్త్రియామప్రత్యయే టాప్ - జాతా సముత్పన్నా - నిరతిశయనిర్మలనిత్యానందస్వరూపస్య భక్తజనపారిజాతస్య భగవతశ్శ్రీరామస్య భజనానందం విహాయ స్వర్గ్లోకే న కిమ వభోక్తవ్యమస్తి - అతస్తత్సేవాం కృత్వా స్వలోకమాగమిష్యామీతి ఇంద్రం ప్రేషితవానిత్యర్థః - అత ఏవ ఇంద్రవాక్యముల్లంఘ్యాపి శ్రీరామభజనమ

స్యయుక్తమితిభావః-పుష్పితాగ్రావృత్తం॥ ౧౮॥ సఇతి॥సమునిశ్శరభఙ్గః. ఆ
శ్రమేతిష్ఠతీత్యాశ్రమస్థంనిజభాగ్యవశాదాశ్రమం ప్రత్యాగతమిత్యర్థః॥
సుపిస్థఇతికప్ ప్రత్యయః - కాకుత్స్థంకకుత్స్థాన్వయేవతీర్ణం-శ్రీరామమాతి
థ్యేనాతిథిసత్కారేణసమారాధ్యసమ్యక్పూజయిత్వా- తస్యశ్రీరామస్యస
న్నిధ్యేనసన్నిధానేనశుద్ధాంపవిత్రామాత్మతనుంనిజశరీరం-మంత్రేణఋగ్య
జుస్సామాదినామన్త్రివాదేనపూతాంపవిత్రామాహుతిమాజ్యాహుతిమి
త్యుపమా-అతనుఃఅమందఃఊష్మాయస్యతస్మిన్ జాజ్వల్యమానఇత్యర్థః-తను
నపాతిజాతవేదసి*జాతవేదాస్తనూనపాదిత్యమరః- పాతయిత్వానిక్షిప్య
శాశ్వతంపదంబ్రహ్మస్థానమాశ్రితవాన్-ముక్తోభూదిత్యర్థః- ఆత్మావారేద్ర
ష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమంతవ్యోనిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదిశ్రుత్యా పరమాత్మరూప
శ్రీరామదర్శనస్యమోక్షహేతుత్వాత్ ముక్తిఃయుక్తైవేతిభావః * వృద్ధశ్లో

౧౮॥ గ॥సమునిరాశ్రమస్థంకాకుత్స్థమాతిథ్యేనసమారాధ్య
తత్సాన్నిధ్య శుద్ధాంమంత్రపూతామాహుతిమివాత్మతనుమ
తనూష్మణితనూనపాతిపాతయిత్వా శాశ్వతంపదమాశ్రిత
వాన్॥౧౯॥ ప॥తత స్తీక్ష్ణతపసస్సుతీక్ష్ణస్యనిదేశదేశాత్తస్మా
దుచ్చలిత స్సలిలనిధిపానసంభావితజీవనాభావశంకయా శ
రణాశ్రయణాయలంబమాన నీలాంబుదకుటుంబసందేహావ

చక్రియాలుప్తః ప్రత్యాఖ్యాతభిషక్క్రియః - ఆత్మానంఘాతయేద్యస్తుభృగ్వ
గ్న్యనశనాంబుభిరితివచనాత్ - శరభంగస్యాన్యాయ్యేపివాగ్నిప్రవేశఇతిమ
తవ్యం॥ ౧౯॥ తతఇతి॥ తతశ్శరభఙ్గమోక్షానంతరం-రామః-తీక్ష్ణంనిశితం
పఃవ్రతోపవాసాదిరూపం యస్యతథోక్తస్యసుతీక్ష్ణస్య మునేర్నిదేశేనాజ్ఞ
యా-ఏతేనసుతీక్ష్ణసందర్శనమపికృతమితిసూచితం-తస్మాద్దేశాత్ -సుతీక్ష్ణాశ్ర
మప్రదేశాత్*పంచమీవిభక్తిఇతిపంచమీ-ఉచ్చలితః- ప్రస్థితస్సన్- సలిలని
పానేనసముద్రాచమనేనసంభావితాసంప్రతిపన్నా యాజీవనాభావశంక
జీవనస్యోదకస్యజీవికాయాశ్చేతిగమ్యతే- అభావాశంకాఅభావోత్ప్రేక్షా
యాహేతునా-శరణాశ్రయణాయశరణంగంతుమిత్యర్థః-లంబమానంప్రసం
మానంయన్నీలాంబుదకుటుంబంనీలమేఘనికురుంబం తదితిసందేహావహా
సంశయప్రదేన-నానానోకహనివహేననానావిధవృక్షషణ్డేన-పిహితాభో
మాచ్ఛాదితప్రదేశవిస్తారం*వష్టివాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరితి

షేరకారలోపః*అపిధానతిరోధానపిధానచ్ఛాదనానిచేత్యమరః- అగస్త్య మునేరాశ్రమంససంభ్రమమాససాదప్రాప - అకథయదితి-మైథిలీంప్రత్యాకథయదుక్తవాంశ్చ-మనోవినోదార్థమాఖ్యాయికాఃకథయితుమారబ్ధవానితిభావః- అత్రానోకహనివహావిశిష్టనీలాంబుదసందేహావత్త్వోత్ప్రేక్షణాత్ సందేహాజ్జీవినీగుణనిమిత్తాజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షేతిసంకరఃసందేహశబ్దస్యభ్రాంతిపరత్వేనభ్రాంతిమదలంకారఇతివివేకః॥౨౦॥కథన్నప్రకారమేవాహ॥తస్యేత్యాదిచతుర్భిః హేసరసీరుహాక్షి పద్మలోచనే మైథిలి - ఇదమేతత్పరిదృశ్యమానం-సంఖ్యావిహీనమహిమైక నికేతనస్య అగణేయమాహాత్మ్యముఖ్యనిలయస్యమునేరాశ్రమపదం ఆశ్రమస్థానం- యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్తచ్ఛబ్దస్య యచ్ఛబ్దాకాంక్షాయామాహ-సమస్తసరితాంభర్తాసముద్రః - కుపితస్యక్రుద్ధస్యయస్యమునేరగస్త్యస్యహస్తఏవ అరవిందంతత్రమకరందదశాంపుష్పర

> హేననానానోకహనివహేనపి హితాభోగ మగస్త్యాశ్రమం
> రామస్ససంభ్రమమాససాద-అకథయచ్చమైథిలీం॥౨౦॥ త
> స్యేదమాశ్రమపదంసరసీరుహాక్షి సంఖ్యావిహీనమహిమైకని
> కేతనస్య।భర్తాసమస్తసరితాంకుపితస్యయస్య హస్తారవిన్దమ
> కరందదశామవాప॥ ౨౧ ॥ ప॥ ఇహసమదగజేంద్ర న్యస్తహ
> స్తాతిభారాత్పథినియమితశాఖస్సల్లకీవృక్ష ఏషః। అభినయతిని

సావస్థామవాప-ఈదృశమాహాత్మ్యసంపన్నోయంమునిరితిభావః-తథాపరిచ్ఛిన్నేమునిహస్తేఅపరిచ్ఛిన్నసముద్రస్యాధేయత్వకథనాత్,అధికప్రభేదోలఙ్కారః*ఆధారాధేయయోరానురూప్యాభావోధికోమతఇతిలక్షణాత్॥ వసంతతిలకావృత్తం॥౨౧॥ఇహేతి॥ ఇహాస్మిన్పథిఆశ్రమమార్గే-సమదగజేంద్రేణమత్తమహామతంగజేనన్యస్తోవిశ్రమార్థం పల్లవభక్షణార్థం వానిక్షిప్తోయోహస్తోనిజతుండఃసఏవాతిభారోభారాతిశయస్తస్మాద్ధేతోః- నియమితశాఖోభుగ్నశాఖః-అతఏవనికామమత్యంతంసంగతాప్రాప్తాఉద్భ్రాయహానిరాన్నస్యభంగోయస్యసతథోక్తః-ఉత్కృష్టఃశ్రాయఃఉచ్ఛ్రాయఇతి*ఘుఞత్రైనోపసర్గస్యసమానోన్యత్రస్పష్టాద్ఘుఞ్ప్రత్యయః - శ్రేణీభువోనుపసర్గఇతినియమాత్ ఏషోయంపరిదృశ్యమానః-సల్లకీచాసౌవృక్షశ్చేతివిశేషణసమాసఃగజభక్ష్యాఖ్యవృక్షవిశేషః - అత్రవృక్షశబ్దస్యసామాన్యవాచకత్వాన్నపౌనరుక్త్యంచూతవృక్షఇత్యాదివత్ * గంధినీగజభక్ష్యాతుసుమహాసురభీరసాక

రుణాకుందరుకీసల్లకీహ్రాదినీతి చేత్యమరః-సల్లకీస్యాద్గజప్రియేతి హలాయుధ
శ్చ-మునివరస్యాగస్త్యస్య మహామునేః కరపాతాత్ హస్తేననియమనాద్ధేతోః
భగ్నస్యాపి సతస్స్యవింధ్యాద్రేర్ముద్రాం పరిపాటీమభినయతి నాటయత్యను
కరోతి ప్రకటయతీత్యర్థః. ఏతన్మునినియమితవింధ్యాద్రిముద్రానుకరణమేత
స్మిన్నాశ్రమసల్లకీవృక్షస్యయుక్తమితి భావః-పురాకిల మేరుస్పర్ధయా ప్రవర్ధ
మానం సూర్యమార్గనిరోధినం వింధ్యాచలం త్రిదశాభ్యర్థితోగస్త్యః స్వహ
స్తేననియమితవానితి పౌరాణికీకథా-అత్రాభినయతేస్సాదృశ్య పర్యవసానా
దుపమా-తథాముద్రామిత్యత్ర తత్సదృశముద్రామితి సాదృశ్యస్యాక్షేపాత్-
అసంభవద్వస్తుసంబంధరూపో నిదర్శనాలఙ్కార ఇత్యనయోస్సంసృష్టిః-మాలి
నీవృత్తం॥ ౨౨॥ తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్నాశ్రమే అజగరా స్తిలిఘ్నాపరనామానః మ
హాంగాస్సర్పవిశేషాః కతారః* తిలిప్సస్స్యాదజగర ఇత్యమరః-మహాపథధి

కామం సంగతోచ్ఛ్రాయహానిర్మునివరకరపాతాద్భగ్నవిం
ధ్యాద్రిముద్రామ్॥ ౨౨॥ తస్మిన్ మహాపథధియావదనం విగా
హ్యానిగీర్ణతుమశక్నుమతయాజఠరేలుఠద్భిః। వన్యైర్గజైరజగ
రాః పిశితాశనేభ్యో వాతాపిదానవదశాముపదేశయంతి।
౨౩॥ కించ॥ ప॥ చులుకగతసముద్రాస్వాదనే కుంభయోనేరిత

యామహామార్గ ఇతి భ్రాంత్యా-అతఏవ భ్రాంతిమదలంకారః-వదనం నిజవ
క్త్రకుహరం విగాహ్య ప్రవిశ్య నిగీర్ణతుం పునరాగంతుమశక్నుమతయా అసమ
ర్థతయా సంకటత్వాదితి భావః-జఠరే కుక్షిగోళకే లుఠద్భిర్వివర్తమానైర్వ
నేభవైర్వన్యైర్గజైః - పిశితాశనేభ్యః క్రవ్యాదేభ్యః వాతాపిదానవదశాం
వాతాపినామకదానవావస్థాం- ఉపదేశయంత్యుపదేశం కారయంతి * ఉప
పూర్వాద్దిశతేర్ణ్యంతాల్లట్- పూర్వమముష్య మహాత్మనోగస్త్యస్య ఉదరే
వాతాపినామాదానవః- ఏవమేవ పరిలుఠన్ జీర్ణోభూదతో యుష్మాభిః కైత
వాచరణైః నభవితవ్యమితి బోధయంతీత్యర్థః-అత్రోక్తార్థసంబంధాపిత
త్సంబంధకథనాదతిశయోక్తిభేదః- సచపూర్వోక్తభ్రాంతిమతా సాపేక్షిత
త్వాత్సంకీర్యతే-అత్రశ్రీరామాయణవచనం * అగస్త్యేపితథాదేవైః ప్రార్థి
తోయం మహర్షిభిః-అనుభూయకిలశ్రాద్ధభక్షితస్సమహాసుర ఇతి-వసంతతి
లకావృత్తం-ఆశ్చర్యాంతరమపి విద్యత ఇత్యాహ॥ కించేతి॥ ౨౩॥ తదేవాహ॥
చులుకేతి॥ మేఘనామేఘాః- చులుకగతసముద్రస్య దక్షిణకరతలస్థసాగరస్య

ఆస్వాదనే పానసమయ ఇత్యర్థః - మక్షికోత్సారరీత్యా మక్షికానిరాకరణప్రక్రియయా-కుంభయోనేరగస్త్యస్య*అగస్త్యః కుంభసంభవ ఇత్యమరః- ఇతరకరేణ సవ్యహస్తేన నిరస్తాః నిరాకృతాః జాతా ఇతి శేషః- తేషు నాః గగనగతివిహీనాః నిరాకరణజనితదౌర్బల్యాత్ నభోమార్గసంచారసామర్థ్యరహితాస్సంతః పల్వలాంతే అల్పసరోమధ్యే*వేశంతః పల్వలంచాల్పసర ఇత్యమరః- విపినమహిష వేషైః అరణ్యలులాయభూమికాభిః కేవలమత్యంతం- వలంతే సంచలంతే-వన్యమహిషవ్యాజేన పరిలుఠంతీత్యర్థః-అత్ర వేషశబ్దేన మహిషత్వమపహ్నుత్య విశిష్టఘనత్వప్రతిపాదనాత్ సాపహ్నవోత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా-మాలినీవృత్తం॥ ౨౪॥ ఏవమితి॥ ఏవముక్తప్రకారేణ - విపినవిలోకనేన తపోవనదర్శనేన విస్మితాస్మ యం ప్రాప్తా మతిర్యస్య స తథోక్తః- రామస్తస్యాగస్త్యస్య మునేః ఉటజనికటం పర్ణశాలాభ్యర్ణం*పర్ణశాలోట

రకరనిరస్తా మక్షికోత్సారరీత్యా। గగనగతివిహీనాయేషు
నాః పల్వలాంతే విపినమహిషవేషైః కేవలం తే వలంతే॥ ౨౪॥
గ॥ ఏవం విపినవిలోకనవిస్మితమతిస్తదుటజనికటమాసాద్య రా
మశ్శిష్యైః ప్రవేశితస్సకలలోకవంద్యమానచరణారవిన్దమర
విన్దసంభవమివ బృన్దారకైర్మునిబృన్దారకైశ్చ పరివృతం కోప
హుంకారనిరహంకారాయ నహుషాయ భుజఙ్గభావదూషి

జోస్త్రియామిత్యమరః- ఆసాద్య ప్రాప్య - శిష్యైర్మునేస్సంతేవాసిభిః శ్రీరామోయం మునిదర్శనాకాంక్షితయా సమాగతస్తస్మై నివేదయంత్వితి లక్ష్మణవాక్యేన మునయే నివేద్య తదనుమత్యా పునరాగతైరిత్యర్థః- ప్రవేశితో మునిసమీపం ప్రాపితస్సన్ - సకలలోకేన అశేషభువనజనేన వంద్యమానేన మస్క్రియమాణే చరణారవిందే పాదపద్మే యస్య తం*లోకస్తు భువనే జన ఇత్యమరః-బృందారకైః దైవతైః తథా మునిబృందారకైః మునిముఖ్యైశ్చ పరివృతం పరివేష్టితం-సకలసురమునిసేవ్యమిత్యర్థః* బృన్దారకా దైవతాని పుంసివా దేవతాః స్త్రియాం-బృందారకౌ రూపిముఖ్యావిత్యుభయత్రాప్యమరః అతఏవారవిందసంభవం బ్రహ్మాణమివస్థితమిత్యుపమా-తథా కోపహుంకారేణ నిజరోషజనితహుంకారేణ నిర్గతః అహంకారో యస్య తస్మై- భుజంగభావేన శచీవిటభావేన దూషితాయ అపలిప్తాయ - నహుషాయ యయాతి జనకాయ-దత్తః భుజంగభావః సర్పత్వం యేన తస్మై* భుజంగో విటసర్పయోరిత్యుభయ

త్రాప్యభిధానాత్ - పురా కిల నహుషో రాజా కుతశ్చిత్పుణ్యవశాత్ సశరీరస్స్వ ర్గం ప్రాప్య తత్రేంద్రస్సన్ శచీజారణార్థం - యానమధిరుహ్యాగచ్ఛన్ సా హంకారస్సర్పసర్పేతి భగవంతమాక్షిప్య కోపహుంకారకారిణా తేన సర్పో భవేతి శప్త ఇతి పౌరాణికాః కథాః కథయంతి - ఖే గచ్ఛంతీతి ఖగాః పక్షిణః తేషా మపి గతినిరోధగమనప్రతిబంధకల్యం సమగ్రం వైపుల్యం విశాలత్వం యయోస్త యోర్దురవగాహం దుష్ప్రవేశం మహావనం మహాకాననం అగాధజలం చ యయో స్తయోః *వనే సలిలకాననే ఇత్యుభయత్రాప్యమరః - వింధ్యశైలసింధురా జయోః వింధ్యాచలసముద్రయోస్సంబంధిన్యా యే గాధతాగాధతే ఔన్నత్య గాంభీర్యే తయోస్తస్కరమవలోపకం కరోదరం కరోహస్తః ఉదరం కుక్షిశ్చ య స్య తం తథోక్తం - కరతలనియమితవింధ్యత్వాత్ - కుక్షినిక్షిప్తసముద్రత్వాచ్చే తి భావః - అసాధారణసామర్థ్యైకనికేతనమిత్యర్థః - అత్ర వింధ్యస్య గాధతా సముద్రస్య అగాధతేతి చ యథాక్రమమన్వయాత్ - వనేత్యత్ర శ్లేషసంసృష్టా య

తాయదత్తభుజగ్గభావం ఖగగతినిరోధకల్యవైపుల్యయోర్దుర
వగాహమహావనయోర్వింధ్యశైల సింధురాజయోర్గాధతా
గాధతాతస్కరకరోదరముదరజాతజాతవేదోవిరచితవాతా
పిదానవావలేపలోపం లోపాముద్రావల్లభం సకలసరిద్వల్లభ
నిశ్శేషీకరణబాడబం బాడబప్రశస్తమపాస్తసమస్తాశమప్య

థాసంఖ్యాలంకారః - తథా ఉదరజాతవేదసా జాఠరాగ్నినా విరచితో విహి తః వాతాపిదానవావలేపలోపో వాతాపినామకదానవగర్వనిర్వాపణం యే న తం తథోక్తం *అవలేపస్తు దర్పస్స్యాల్లేపనే దూషణేపి చేతి విశ్వః - లోపాము ద్రాయాః వల్లభం దయితం *మైత్రావరుణిరస్యైవ లోపాముద్రా సధర్మిణీత్య మరః *వల్లభో దయితేధ్యక్ష ఇతి విశ్వః సకలానామశేషాణాం సరితాం నదీనాం వల్లభః పతిః సముద్రః తస్య నిశ్శేషీకరణే నిరవశేషతాపాదనే బాడబం బడబా నలం - పూర్వం నిలోదరస్య సామర్థ్యవర్ణనమిదానీం స్వస్యేతి న పౌనరుక్త్యం. అత్ర మునౌ బాడబత్వరూపణాద్రూపకం తేన ప్రసిద్ధం బడబానలస్యైతచ్ఛోష కత్వమిత్యపూర్వత్వరూపం వస్తు వ్యజ్యతే - బాడబప్రశస్తం బ్రాహ్మణోత్తమం బాడబో బడబానలః ॥ ఆశ్రమో స్త్రీర్ద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవబాడబా ఇతి చామరః - అపాస్తసమస్తాశం నిరస్తాశేషతృష్ణమపి ఉపగతదక్షిణాశం ప్రాప్తద క్షిణారూపద్రవ్యాతితృష్ణమితి విరోధః అధిష్ఠితయామ్యదిశమితి పరిహారాద్వి

రోధాభాసోలంకారః*ఆశాదిగతితృష్ణయోరిత్యుభయత్రాపి వైజయంతీ-ఉ
క్తంచబ్రహ్మాండపురాణే*అగస్త్యాద్దక్షిణామాశామాశ్రిత్యనభసిస్థితః - వ
రుణస్యాత్మజో యోగీవింధ్యవాతాపిమర్దనఇతి - తథావృషైకతానంసుకృ
తైకాయనంజన్మయస్యతం-సకలధర్మైకనికేతనావతారతయామహానుభావ
మిత్యర్థః-వృషభాయత్తజన్మానమితిచప్రతీయతే- తథాపికుంభజన్మానంతు
ద్రకుంభోద్భవమితివిరోధః- ఉర్వశీదర్శనాత్ప్రస్కన్నస్యమిత్రావరుణతే
జసఃకుంభేనిక్షిప్తత్వాత్తత్సంభవత్వేనాస్యవస్తుగత్యాపరిహారాత్పూర్వ
వదలంకారః- మాహాత్మ్యతావన్నోత్పత్తిస్థానంప్రయోజకమితిభావః- భ
గవంతంషడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నంఅగస్త్యమపశ్యత్ *సుకృతేవృషభేవృషః*ఏ
కతానోనన్యవృత్తిరేకాగ్రైకాయనావపీతిచామరః॥ ౨౫॥ తతఃశ్రీరామఃకి
మకార్షీదిత్యాశంక్యాహ॥ప్రభామితి॥ఆర్కీమర్కసంబంధినీం-ప్రభాందీప్తి
మివ- తమసామజ్ఞానజనితమోహానాంఅంధకారాణాంచనిహంత్రీంవిధ్వం

పగతదక్షిణాశంవృషైకతానజన్మానమపికుంభజన్మానంభగ
వంతమగస్త్యమపశ్యత్॥౨౫॥ప॥ ప్రభామివార్కీంతమసాం
నిహంత్రీంబ్రాహ్మీందధానంనియమేనలక్ష్మీమ్।తపోనిధింశౌ
ర్యనిధిః ప్రపన్నస్స్వనామసంకీర్తనే నామరామః ॥ ౨౬ ॥
గ॥ తతఃపరమహర్షిణామహర్షిణాప్రణీతాభిరాశీర్భిస్సహ

సకారిణీం*కర్తృకర్మణోఃకృతీతికర్మణిషష్ఠీ-బ్రాహ్మీంలక్ష్మీంబ్రహ్మతేజః
నియమేనస్నైయత్యేననిష్ఠాపారతంత్ర్యేణసమిత్కుశాద్యాగంతుకసాధనవి
షావ్ద్యకర్మవిశేషేణవాహేతునాదధానంధారయంతం*నియమస్తుసయత్క
ర్మనిత్యమాగంతుసాధనమిత్యమరః - తపసఃవ్రతోపవాసాది సహితమిత
మేధ్యాసనరూపస్యనిధింనిధానంఅగస్త్యం-శౌర్యనిధిర్మహాశౌర్యసంపన్నః
ప్రసన్నఃనిర్మలాంతఃకరణఇతిచ-విశేషణద్వయేనదుష్టనిగ్రహశిష్టానుగ్రహ
సామర్థ్యోక్తిః రామః-స్వనామసంకీర్తనేనామ-శ్రీరామశర్మాహంభో అ
భివాదయ ఇతినిజనామోచ్చారణపూర్వకం సమశ్చకారేత్యర్థః - జ్యాయ
సాంనమస్కారేతథాశాస్త్రాచారాదితిభావః * అభివాదపరంవిప్రంజ్యా
యాంసమభివాదయేత్-అసౌనామాహమస్మీతిస్వనామపరికీర్తయేదితిమను
స్మరణాత్-అత్రశ్లేషసంకీర్ణోపమావృత్తముపజాతిః॥ ౨౬॥ తతఇతి॥తతఃన
మస్కారానంతరం-రామఇత్యధ్యాసంరః - పరమహర్షిణాసాక్షాత్పరబ్ర

ప్సారూపోయం శ్రీరామః మద్దర్శనాపదేశేనాగత్యస్వయంప్రత్యుత్థో భూ
త్కృతనమస్కారశ్చ భూదిత్యుత్పన్నా మందానందతుందిలాంతః కరణేనేత్య
ర్థః-మహర్షిణాగస్త్యేన-ప్రణీతాభిఃస్వయంమహర్షిత్వాత్ తస్యచప్ర
తీత్యారాజపుత్రత్వాచ్చవిరచితాభిరాశీర్భిస్సహఆశీర్వాదైస్సాకం- ముర
శాసనశరాసనంవైష్ణవచాపం-సరసిజాసనాస్త్రంబ్రహ్మాస్త్రంసుత్రామ్ణఇ
దంసౌత్రామణంఐంద్రంతూణీరయుగ్మంఅక్షయసాయకతూణయుగళం- త
థారుక్మమయకోశంహిరణ్మయపిధానంఖడ్గంచ-ప్రతిగృహ్యస్వీకృత్య* కో
శోస్త్రీకుడ్మలేఖడ్గపిధానేర్థౌఘదివ్యయోరిత్యమరః-తదాజ్ఞయాతస్యాగస్త్య
స్యనిదేశేన-గోదావర్యాఃతటనికటేరోధస్సమీపే- ప్రకటితాంప్రసిద్ధాంపం
చానాంవటానాం సమాహారః పంచవటీతాం - తదుపలక్షితత్వాత్తదాఖ్య
యాప్రఖ్యాతంకంచిదాశ్రమమిత్యర్థః-అసేవతనివాసార్థమభజత-పంచవటి
త్యత్ర-తద్ధితార్థేత్యాదినాసమాసః*సంఖ్యాపూర్వోద్విగురితిద్విగుసంజ్ఞా-

మురశాసనశరాసనంసరసిజాసనాస్త్రంసౌత్రామణంతూణీ
రయుగ్మంరుక్మమయకోశంఖడ్గంచప్రతిగృహ్యతదాజ్ఞయాగో
దావర్యాస్తటనికటప్రకటితాంపంచవటీమసేవత॥౨౭॥గ॥త
త్రవిస్తృతపక్షద్వంద్వమప్రతిద్వంద్వమతిశౌర్యావస్థాప్రత్య
యంకృతాపరోక్షమివతార్క్ష్యంమహామహీధ్రకల్పంగృధ్ర

ఆకారాంతోత్తరపదోద్విగుఃస్త్రియాంభాష్యతఇతిస్త్రీత్వం*ద్విగోరితిఙీప్॥
౨౭॥ప॥తత్రేతి॥తత్రపంచవట్యాం-శ్రీరామఃవిస్తృతంవిశాలంపక్షద్వంద్వం
గరుద్యుగ్మంయస్యతం * పక్షఃపార్శ్వగరుత్సాధ్య సహాయబలభిత్తిష్వితి
యాదవః- అప్రతిద్వంద్వమవిద్యమానప్రతిభటంజగదేకవీరమిత్యర్థః- అతి
శౌర్యావస్థాయాఃమహాశౌర్యమర్యాదాయాఃప్రత్యయమదీనం-లోకోత్తర
శౌర్యసీమానమిత్యర్థః* ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమ
రః- అప్రతిద్వంద్వశౌర్యావస్థాప్రత్యయమితిపాఠే అప్రతిద్వంద్వాయానిరు
పమాయాశ్శౌర్యావస్థాయాఃప్రత్యయం-కృతమపరోక్షంమపరోక్షతావే
నతం-ప్రత్యక్షంతార్క్ష్యంగరుడమివస్థితమిత్యుపమా*గరుత్మాన్గరుడస్తా
ర్క్ష్య ఇత్యమరః-మహీంధరతీతిమహీధ్రః*మూలవిభుజాదిత్వాత్క ప్రత్యయ
యథాహవామనః-మహీధ్రాదయోమూలవిభుజాదౌతథాదర్శనాదితి-
హామహీధ్రకల్పంమహాసర్వతసన్నిభం- ఈషదసమాప్తౌకల్పప్రత్యయః-

ధ్రాణాంరాజానంగృధ్రరాజంజటాయుషం*రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితిటచ్-అద్రాక్షీదపశ్యత్*దృశేర్లుఙిసిచివృద్ధిః॥౨౮॥ పానేనేతి॥ ఏషోయంమైనాకఃపర్వతః-సిద్ధవత్కృత్యనిర్దేశోత్రతథాప్రతీయమానత్వాదిత్యవగంతవ్యంపానేనమునికర్తృకపానక్రియయా హేతునా-హీనజలజ్జలరహితంసలిలప్రాయమిత్యర్థః- అబ్ధింసముద్రమపాస్యత్యక్త్వా - పూర్వంపక్షచ్ఛేదోద్యతపురందరభయాత్ తత్రనిలీయమానత్వాదితిభావః-యథాహకాళిదాసః మైనాకమంభోనిధిబద్ధసఖ్యమితి- మునిమగస్త్యమాశ్రయత్యనుసరతిస్వాశ్రయభంగకారిణః స్వస్యాశ్రయణీయత్వాదితిభావః-నూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయామిత్యేవంప్రకారేణ-జాతాముత్పన్నామిమాంరఘుపతేఃశ్రీరామస్యశఙ్కాంవితర్కం*శఙ్కావితర్కభయయోరితిశాశ్వతః- జటాయుఃకథితాత్మవంశఃవినతాయాంకశ్యపాజ్జాతస్యారుణస్యగరుడాగ్రజస్యతనయోహంశ్యేనీగర్భసంభవఃసంపాతేరనుజఇత్యాఖ్యపవర్ణితనిజాన్వయవృత్తాంతస్సన్ - అహంత్వత్తాతస్యదశరథస్యమి

రాజమద్రాక్షీత్॥౨౮॥ వ॥ పానేనహీనజలమబ్ధిమపాస్యనూ
నంమైనాక ఏషమునిమాశ్రయతీతిజాతామ్। శంకామిమాం
రఘుపతేః కథితాత్మ వంశస్త్వత్తాతమిత్ర మహమిత్యహరజ్జ
టాయుః॥ ౯॥ గ॥ రామస్తుదశరథమివతంపశ్యన్కాశ్యపసం
భూతంసంపాతేరనుజమనుజరచితపర్ణశాలః పంచవట్యాం
కంచిత్సమయంగమయామాస॥ ౩౦ ॥ గ॥ అథకదాచిదుపచీ

త్రంసుహృత్*మిత్రంసుహృదిమిత్రోర్క-ఇతివిశ్వః-ఇత్యుక్త్వేతిశేషః- అహారత్పరిహృతవాన్-శ్రీరామముక్తసందేహరహితమకార్షీదిత్యర్థః*తథారామాయణం-ద్వౌపుత్రౌవినతాయాస్తుగరుడోరుణఏవచ-తస్మాజ్జాతోహమరుణాత్సంపాతిశ్చమమాగ్రజః-జటాయురితిమాంవిద్ధిశ్యేనీపుత్రమరిందమేతి- అత్రకవిసమ్మతసాదృశ్యాన్మహోన్నతేజటాయుషిమైనాకసందేహో దయాత్తస్యచతేనైవపరిహృతత్వాత్-నిశ్చయాంతసందేహాలంకారః-అత్రశంకాశబ్దస్యభ్రాంతిపరత్వేభ్రాంతిమదలంకారః-సచోత్ప్రేక్షయాంగేనసంకీర్యతే-వసంతతిలకావృత్తం॥౨౯॥ రామఇతి॥ రామస్తురామోపి- కాశ్యపసంభూతం కశ్యపస్యపౌత్రమిత్యర్థః - సంపాతేరనుజంతంజటాయుషం-దశరథమివపశ్యన్ పితురతిసుహృత్త్వాత్తమివబహుమన్యమానస్సన్- అనుజరచితపర్ణశాలోలక్ష్మణనిర్మితోటజస్సన్ - పంచవట్యాంకంచిత్సమయంకియంతంకాలంగమయామాసయాపయామాస॥ ౩౦॥ అథశూర్పణఖాగమనంవక్తుంతత్రా-

లోద్దీపకంహేమంతంవర్ణయతి॥ అథేత్యాదినా ॥ అథపంచవట్యాంకియత్కాలయాపనానంతరం-కదాచిత్కస్మింశ్చిత్సమయేశరత్కాలావసానఇత్యర్థః హేమంతసమయస్సమజృంభతేత్యన్వయః- కీదృశో హేమంతసమయ ఇత్యాకాంక్షాయాంతమేవవిశినష్టి-ఉపచీయమానఃప్రవర్ధమానః* చినోతేఃకర్తరిశానచ్ - మనోభవవైభవఃమన్మథప్రభావఃకామోత్సాహోవాయస్మిన్సతథోక్తః ఉద్దీపకత్వాదితిభావః- పాకేనపక్వావస్థయాకపిశాఃపిశంగ్యోయాః కలమమంజర్యః శాలివిశేషకణిశగుచ్ఛాః తాసాంపుంజైఃకదంబకైః పింజరీభూతఃకేదారప్రపంచఃవ్రీహిక్షేత్రవిస్తారఃయస్మిన్సతథోక్తః-తత్ర తేషాం పచేళిత్వసంభవాదితిభావః-అపింజరఃపింజరస్సంపద్యమానఃపింజరీభూతః* అభూతతద్భావేచ్వి*అస్యచ్వావితిదీర్ఘః*కుగతిప్రాదయఇతిసమాసః*శాలయఃకలమాద్యాశ్చకణిశంసస్యమంజరీతిచామరః- పంచబాణస్యమారమహావీ

యమానమనోభవవైభవః పాకకపిశకలమమంజరీపుంజపింజ
రీభూతకేదారప్రపంచః పంచబాణరణప్రయాణోచితవీర
పాణవత్పత్రపుటపాత్రదృశ్యావశ్యాయబిందు సందోహశ్చం
ద్రాతపేనిరానందతాం చందనానులేపే నిర్గ్లోలుపతాంచం
ద్రశాలాయాం నిరాశతాం చంద్రోపలస్థలేనిరాశతాం వా
తాయనసేవనేనిరుత్సుకతాంవాపీకూపోపకంఠేనిరుత్కంఠ

రస్యరణప్రయాణేజైత్రయాత్రాప్రారంభేఉచితమనురూపంయద్వీరపాణం వీరాణామవశ్యంకర్తవ్యంమధుపానంతేషాంతథాచారాదితిభావః*వీరపాణంతుయత్పానంవృత్తేభావినివారణఇత్యమరః - తేనతుల్యంతద్వదితి తద్ధితగతార్థోపమా*తేనతుల్యంక్రియాచేద్వతిరితివతిప్రత్యయః* తద్ధితశ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయసంజ్ఞా-పత్రపుటానితరుపలాశ సంపుటానితాన్యేవపాత్రాణి చషకాఇతిరూపకంతేషుదృశ్య-సంలక్ష్యమాణఃఅవశ్యాయబిందుసందోహః నీహారశీకరనికురుంబంయస్మిన్సతథోక్తః*అవశ్యాయస్తునీహారస్తుషారస్తుహినంహిమమిత్యమరః-తథాచంద్రాతపేచంద్రికాయాంనిరానందతాంప్రీతిరాహిత్యం - చందనానులేపేపటీరచర్చాయాం నిర్లోలుపతాం నిరపేక్షతాంచంద్రశాలాయాంశిరోగృహే* చంద్రశాలాశిరోగృహమిత్యమరః-రాశతామభిలాషరాహిత్యం-చంద్రోపలస్థలేచంద్రకాంతమణికుట్టిమే పలఃప్రస్తరేమణావితివిశ్వః-నిరాస్థతామాసక్తిరహితత్వంవాతాయనసే

నేగవాక్షమార్గానువర్తనే*వాతాయనంగవాక్షస్స్యాదిత్యమరః - నిరు
త్సుకతామపరితోషతాం-వాపీనాందీర్ఘికాణాంకూపానాముదపానానాం
చోపకణ్ఠేస్త్రీకసంచారేనిరుత్కణ్ఠతాంనిరుల్లాసతాంవాసరావసానేసాయం
కాలే అనాదరతామతత్పరతాం - వారివిహారేజలక్రీడాయాం నిరాకాంక్ష
తాంనిస్పృహత్వంఉత్పలమాలాయాంకువలయదామ్నిఉపేక్షతా ముదాసీ
నతాంఉపవనభజనేఉద్యానవససేవనేప్యుద్విగ్నతాంనిరుత్సాహతాంజనా
నాంజనయన్ఉత్పాదయన్ కాలాన్తరోపయోగినాంచంద్రాతపాదిశీతలో
పచారాణాంతదానీమనుపయుక్తత్వేనఅనపేక్షత్వాత్తేషునిరానందత్వాదిజ
నకఇత్యర్థః- అత్రచంద్రాతపనిరానందత్వాదీనాంకేవలప్రకృతానామేవో
త్పాదనక్రియారూపధర్మసంబంధేనౌపమ్యస్యగమ్యమానత్వాత్ - కేవల
ప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితా*ప్రస్తుతానాంతథాన్యేషాంకేవలంతుల్యధ
ర్మతః- ఔపమ్యంగమ్యతేయత్రసాస్మృతాతుల్యయోగితేతిలక్షణాత్ - త

తాంవాసరావసానేనిరాదరతాంవారివిహారేనిరాకాఙ్క్షతా
ముత్పలమాలాయాముపేక్షతాముపవనభజనేప్యుద్విగ్నతాం
చజనానాంజనయన్గంభీరాభోగగృహస్యచఘనేష్టకా
ఖచితభిత్తైరశ్లక్ష్ణతిరస్కరణీపటలస్యచశశోదరలోమమృదుకం
బళస్యచ కాలాగరుధూమస్యచ కాశ్మీరాంగరాగస్యచనిర్ధా

ధాగంభీరః తుషారవాతాదిదుష్ప్రవేశగాంభీర్యయుక్తః ఆభోగోవిస్తారో
యస్యసతథోక్తంయద్గర్భగృహమావాసాగారం*గర్భాగారంవాసగృహ
మిత్యమరః-తస్యచఘనంసాంద్రంయథాతథాఇష్టకాభిశ్చితాఃరచితాభిత్తిఃకు
డ్యంతస్యాశ్చశీతబాధానివర్తకత్వేన తస్యాఅప్యుపయోగిత్వాదితిభావః*
భిత్తిః స్త్రీకుడ్యమేడూకమిత్యమరః* ఇష్టకైషికామాలానాంచితతూలభారి
ష్వితిహ్రస్వః- అశ్లక్ష్ణఃఅతనుఃసుఘటితఇతియావత్ - తస్యతిరస్కరణీపటల
స్యప్రతిసీరానికరస్య*శ్లక్ష్ణందభ్రంకృశంతను - ప్రతిసీరాయవనికాస్యాత్తిర
స్కరణీచసేతిచామరః*తిరసోన్యతరస్యామితిసత్వం- శశస్యమృగవిశేషస్య
ఉదరేకుక్షిప్రదేశేయానిరోమాణికోమలతనూరుహాణితన్నిర్మితంయన్మృ
దుకంబళం- అథవాతద్వన్మృదుయత్కంబళంసుఖసంస్పర్శకంబళంతస్యచశీ
తంనైవవితీర్యతేప్రియతమైరాలింగనంకంబళమితిచారుచర్యావచనాదితిభా
వః - కాలాగరుధూమస్యకృష్ణాగరుధూమస్యచ*కాశ్మీరాంగరాగస్యకుంకు

షువిలేపనస్య కాశ్మీరపంకేన కృతప్రలేపో హైమన్తికానాశు నిహంతి దోషానితి తస్య దోషనివర్తకత్వేన తదానీమపేక్షితత్వాదితి భావః* కుంకుమం ఘుసృణం పుణ్యం ప్రోక్తం లోహితచందనం కాశ్మీరజన్మ విద్వద్భిః కాలేయం జాఙ్గలం స్మృతమితి హలాయుధః- నిర్ధూమాఙ్గారైః ధూమరహితాంగారైః భరితం పూర్ణం యద్ధసంతికాయంత్రం అంగారశకటీరూపయంత్రం తస్య చ * అంగారధానికాంగారశకట్యపి హసంత్యపీత్యమరః- నిర్ధూమగ్రహణం నేత్రయోరనుద్వేజకత్వార్థమిత్యవగంతవ్యం సుభగంకుర్వత్యనేన సుభంకరః భాగ్యకరః- గర్భగారాదీనాం శైత్యక్లేశనివర్తకత్వేనోపయోగిత్వాత్తజ్జన్మసత్తా సాఫల్య సంపాదక ఇత్యర్థః* ఆఢ్యసుభగస్థూలపలితనగ్నాంతప్రియేషు చ్వ్యర్థేష్వచ్వౌ కృఞః కరణే ఖ్యున్నితి ఖ్యున్ప్రత్యయః* అరుద్విషదిత్వాదినా ముమాగమః- అత్రాపి పూర్వవదర్థగృహాదీనాం ప్రకృతానామేవ సౌభాగ్యలాభరూపధర్మసంబంధేనౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్ కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా- తథా రేణుకణాయమానా రేణుకణవదాచరంతిః అతిసూక్ష్మాకారా ఇ

మాఙ్గారభరితహసన్తికాయన్త్రస్య చ సుభగంకరః రేణుకణా
యమానతుషారధూళీధూసరవాసరస్సరసీరుహదావపావ
కస్తుహినవ్రణితలాసికాధరదళదూరీభూతదంశకృత్యః ప్రతీ

త్యర్థః- అచారక్యఙంతాల్లటః శానజాదేశః- తాదృశాః యే తుషారాః నీహారాస్త ఏవ ధూళయః పరాగా ఇతి రూపకం తాభిర్ధూసరాః ధూమ్రాః వాసరాదినాః యస్య స తథోక్తః* క్లీబే దివసవాసరావిత్యమరః- సరసీరుహాణాం దావపావకో దవాగ్నిః తుషారతుషానలేన తద్ధ్వంసకరత్వాదితి భావః* వనే చ వనవహ్నౌ చ దవో దావశ్చ కథ్యత ఇతి శాశ్వతః- తుహినేన వ్రణితాని వ్రణవత్కృతాః స్ఫుటితానీత్యర్థః* వ్రణశబ్దాత్కరోతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః- తాదృశాని యవిలాసికానాం పణ్యస్త్రీణామధరదళాన్యధరోష్ఠపల్లవాని తేషాం దూరీభూతం దూరతోపాస్తం దంశకృత్యం దంతక్షతక్రియా యస్మిన్ స తథోక్తః- స్వతస్ఫుటితానాం దంశకృత్యాసహత్వాదితి భావః వంశకృత్య ఇతి పాఠే దూరీభూతం దూరతః పరిహృతం వంశకృత్యం వేణునాదక్రియా యస్మిన్ స్ఫుటితానాధరాణాం వేణుపూరణాసమర్థత్వాదితి భావః- కులవధూజనాధరపుటానాదంశకృత్యవంశకృత్యానౌచిత్యాల్లాసికాగ్రహణం ద్రష్టవ్యం* నర్తకీలాసకీమేత్య ఇత్యమరః- ప్రక్షీణతారుణ్యపణ్యాఙ్గనాఙ్గవత్ వృద్ధవేశ్యావయవవదిత

పమాప్రయాతసౌభాగ్యోపగతరామణీయకః ప్రపాసంనివేశః పానీయశా లికాసంస్థానంయస్మిన్ సతథోక్తః పిటానాంపాంథానాంపానపేషితత్వా త్ప్రసాధనాభావేనవృద్ధపణ్యాఙ్గనాంగానాంప్రపాసంనివేశానాంచఅపగత రామణీయకత్వంద్రష్టవ్యం*ప్రపాపానీయశాలికేత్యమరః-ఘఞర్థేకవిధానం తాలవృంతానాంవ్యజనానాంవిశ్రాంతికాలోవిశ్రమసమయః- గ్రీష్మస్తావిత స్తతోవ్యాధూననజనితానందసంభవాదితిభావః*వ్యజనంతాళవృంతకమిత్య మరః-కామినీనాంతరుణీనాంస్తనభరఃకుచభారఏవగిరిదుర్గసీమాగిరిదుర్గస్థా నంతత్రనిర్భయంనిరాతంకంయథాతథా నిలీనోనిగూఢతయాప్రవర్తమా నోనిదాఘభావఃఊష్మత్వంయస్మిన్ సతథోక్తః-తదానీంకామినీకుచభరేషు అత్యంతౌష్ణ్యస్యవిద్యమానత్వాత్- ఇయముత్ప్రేక్షాగమ్యారూపకసంకీర్ణా- ఏతేనహేమన్తనిదాఘయోఃజేతృజేతవ్యభావః-వ్యజ్యతే*నిదాఘోగ్రీష్మకా లేస్యాదుష్ణస్వేదాంబునోరపి- భావస్సత్తాస్వభావాభిప్రాయచేష్టాత్మజన్మ

సుతారుణ్యేపణ్యాజనాంగవత్ప్రయాతసౌభాగ్యప్రపాసన్ని
వేశస్తాలవృంతవిశ్రాంతికాలఃకామినీస్తనభరగిరిదుర్గసీమ్నిని
ర్భయనిలీననిదాఘభావో దివాభీతవ్రాతస్యాప్యనతిభయం
కరదివాకరశ్చకోరనికరస్యాప్యనతి క్షేమంకరసుధాకరః కా
దంబకదంబస్యాప్యనతిప్రియం కరకమలాకరఃకృతకరయుగళ

స్వీతివిశ్వప్రకాశామరౌ- దివాభీతవ్రాతస్యదివాహానిభయశీలస్యఘూకనికర స్యాపి * దివాంధఃకౌశికోఘూకఇత్యమరః - అనతిభయంకరఃమందప్రకాశ త్వాదీషద్భయంకరఃదినకరఃసూర్యోయస్మిన్ సః*మేఘర్తిభయేషుకృఞ్ ఇతి ఖచి అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః - చకోరనికరస్యాపిచంద్రికాపా యిపక్షివిశేషనివహస్యాపి*చకోరశ్చంద్రికాపాయీత్యభిధానాత్ అనతిక్షే మంకరఃనీహారావరణేనమందరశ్మిత్వాదీషత్తృప్తికరః సుధాకరశ్చంద్రఃయ స్మిన్ సః-క్షేమప్రియమద్రేశ్చేతిఖశ్చేతిఖచిముమాగమః-కాదంబకదంబస్యా పికలహంసనికురుంబస్యాపి-కాదంబఃకలహంసస్స్యాదిత్యమరఃఅనతిప్రియం కరాః పద్మోల్లాసహైన్యాదీషత్ప్రియజనకాః కమలాకరాస్సరాంసియస్మిన్ సఃప్రియంకరేత్యత్రపూర్వవత్ఖచ్ప్రత్యయముమాగమౌ - తథాకరయుగళస్య హస్తయుగ్మస్యస్వస్తికంస్వస్తికాకారస్సన్నివేశవిశేషః- వ్యత్యాసస్థాపనం స్వస్తికశబ్దార్థః-తద్రూపోయోబంధఃసఃకృతః- శీతబాధానివర్తకవసనకంబ

శాద్యాచ్ఛాదనాభావాదురసి విరచితో యేన స తథోక్తః-శీతబాధయా వ్యత్యస్తహస్తాచ్ఛాదితోరస్క ఇత్యర్థః-తస్య భావస్తత్తా తయా హేతునా- నీహారాతంకాత్తుహినోపద్రవాయాశంకాభీతిః తయా * శంకా వితర్కభయయోరితి యాదవః - హృదయకమలం హృత్పద్మం గోపాయంతం రక్షంతమివేత్యుత్ప్రేక్షా-గుపూధూపవిభీమణిపనిభ్య ఆయ ఇత్యాయప్రత్యయః- దన్తా ఏవ వీణా వల్లకీ వాద్యవిశేషః- శైత్యజనితసామకంపవశేన ధ్వననశీలత్వాత్ అశ్రాంతం నిరంతరం యో దంతవీణావ్యాపారః చలనరూపక్రియావిశేషః తేన వేపమానాధరపుటతయా కంపమానాధరోష్ఠతయా హేతునా శీతికాయాః శైత్యబాధాయాః పిశాచ్యాశ్చ నిర్హరణాయ తాం నిరాకర్తుముచ్చాటయితుం చేత్యర్థః. నిపుణం సమర్థం మంత్రజపం మంత్రోచ్చారణం కుర్వంతమివేత్యుత్ప్రేక్షా- అవిరళపులకపాళ్యా సాంద్రరోమాంచప్రపంచేన కబళితం గ్రస్తం ఆచ్ఛాదిత

స్వస్తికబంధతయా నీహారాతంకశంకయా హృదయకమలమివ గోపాయంతమశ్రాంతదంతవీణావ్యాపారేణ వేపమానాధరపుటతయా శీతికాపిశాచికానిర్హరణాయ నిపుణమంత్రజపమివ కుర్వంతమవిరళపులకపాళీకబళితకళేబరతయా సకరుణవిధివితీర్ణరోమకంబళకృతాంగరక్షమివ భిక్షాటంతం దుర్గతవర్గం నిర్ఘృణా కదాచిదపి కమలా నాలోకితవతీతి తస్యైవాసూ

మితి యావత్ - కళేబరం శరీరం యస్య తత్తయా హేతునా సకరుణేన దయాళునా విధినా బ్రహ్మణా వితీర్ణం దత్తం యద్రోమకంబళం తనూరుహరూపకంబళం తేన కృతాంగరక్షం విరచితాంగసంగోపనమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షాణాం తిసృణాం సంసృష్టిః-భిక్షాటంతం భిక్షాచరం తత్ప్రగం దుర్గతవర్గం దరిద్రసమూహం * దరిద్రో దుర్గతోపి స ఇత్యమరః- నిర్ఘృణా నిష్కరుణా * కారుణ్యం కరుణా ఘృణేత్యమరః-కమలం లీలాపద్మం అస్యాః అస్తీతి కమలా లక్ష్మీః * అర్శ ఆద్యచ్ప్రత్యయః * లక్ష్మీః పద్మాలయా పద్మా కమలా శ్రీర్హరిప్రియేత్యమరః - నాలోకితవతీ న దృష్టవతీ కరుణాకటాక్షవీక్షణేన తస్య ధన్యతాం నాపాదితవతీత్యర్థః నఞర్థస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతి సమాసః-అథవా ఆలోకితవతీ న భవతీత్యర్థః అస్తిర్భవంతిపరో ప్రయుజ్యమానో వ్యస్తీతి భాష్యకారవచనాత్ భవంతీటః పూర్వాచార్యాణాం సంజ్ఞా- ఇతి మత్వేతి శేషః-తస్యైవ కమలా మైత స్యాః కమలాయామిత్యర్థః * క్రుధద్రుహేర్ష్యాసూయార్థానాం యం ప్రతికో

స్తిచతుర్థీ - సాహాయ్యస్యైవ్యస్సన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - సపత్రకోశంపుణ్డరీకా పత్త్రులంసహవాహనార్థౌఘంచ*పత్త్రంవాహనపర్ణయోః- కోశోస్త్రీకుడ్మలేఖ డ్గపిధానేర్థౌఘదివ్యయోరితివిశ్వామరౌ- తస్యాఇదంతదీయంకమలాసద్మం తదీయవాసతామరసంనివాసపంకేరుహం * పఙ్కేరుహంతామరసమిత్యమ రః- తద్వినాశయన్విధ్వంసయన్ తత్రస్థాయాః కమలాయాః ప్రతీకారస్యదుష్క రత్వేనతదీయావాసతామరసప్రతీకారకథనాత్ - ప్రత్యనీకాలంకారః- తదు క్తం* బలినః ప్రతిపక్షస్యప్రతీకారేసుదుష్కరే- యస్తదీయతిరస్కారః ప్రత్య నీకంతదుచ్యత ఇతి- సహోక్త్యుత్ప్రేక్షేజీవితఇతిసంకరః- సపత్రకోశమితిశ్లేష స్తువిశేషః- తథా గగనమేవమతంగజః కుంజరః * మతంగజోగజోనాగః కుఞ్జరో వారణః కరీత్యమరః- తస్యగరపుష్కరేణహస్తాగ్రేణోత్థితః ఉత్క్షిప్తః యశ్శీకర నికరోజలబిందుసందోహః తదాకారైస్తద్రూపైరితిరూపకసంకీర్ణతాద్రూ ప్యోత్ప్రేక్షాగమ్యా * పుష్కరంకరిహస్తాగ్రేవాద్యభాండముఖేజలఇత్యమ

య ఇవతదీయావాసతామరసంసపత్రకోశంవినాశయన్ గగ
సమతంగజకరపుష్కరోత్థిత శీకరనికరాకారైరతిపరుషస్మ
రశరతాపత స్తగగనాంగనాంగస్రవత్స్వేదసదృక్షైరక్షీణ
హిమప్రకరైరధ్వగాంతః కరణానిసీమంతయన్ హేమంత
సమయస్సముజ్జృంభత ॥ ౩౦ ॥ ప॥ యత్రకాంతానపశ్యంతి

రః- అత్రపుష్కరశబ్దేనైవకరప్రతీతేః పునః కరగ్రహణంకరికలభకర్ణావతంసా దివద్ద్రష్టవ్యం - అతిపరుషస్మరశరతాపేనఅత్యంతకఠోరమన్మథబాణకృత సంజ్వరేణతప్తంసంతప్తంయద్గగనమేవఅంగనాతస్యాః అంగంశరీరంతస్మా త్స్రవత్ సంస్రవమాణాః యాస్స్వేదఘర్మాంబుకణగణః తత్సదృక్షైః తత్సదృ శైరిత్యుత్ప్రేక్షాఅభూతోపమా- గగనస్యాంగస్వేదయోరప్రసిద్ధత్వాదిత్యు క్తం ప్రాక్ * దృశేః క్సాఇతిక్సాదేశః- అమూర్తస్యగగనస్యైవస్మరశరసంత ప్తత్వం- కిము తాన్యస్యేత్యాశ్చర్యమితిభావః- అక్షీణహిమప్రకరైః అవిచ్ఛిన్న తుషారాసారైః అధ్వగాంతః కరణానిపాంథహృదయానిసీమంతయన్విదా రయన్ హేమంతసమయః హేమంతకాలః సముజ్జృంభత విజృంభితోభూత్ ॥ ౩౦॥ యత్రేతి॥ యత్రయస్మిన్ హేమంతేవిరహవహ్నినాప్రియవియోగాగ్ని నా- క్లాన్తాః నిపీడితాః- కాంతాః స్త్రియః- నిశావసానవేలాం రజనీవిరామకా లం- వ్యసనాంబుధేః దుఃఖసాగరస్యవేలాం జ్వాలంచ- నపశ్యన్తి- దుస్సహవిరహ

దేశనావకాశాత్ తయోస్తథా అనవధికత్వేన ప్రతీయమానత్వాదితి భావః. అబ్ధ్యంబువికృతౌ వేలా కాలమర్యాదయోరపీత్యమరః - అత్ర వేలయోరుభయోరపి ప్రకృతయోరేవాదర్శనక్రియారూపధర్మసామ్యేనౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్- కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా ॥ ౩౨ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర హేమంతే- శూర్పం శోణితభాజనం నఖవిదూషణ ఇతి ధాతోః శూర్పాకారేణ శోణితభాజనేన యజ్ఞాదిసత్క్రియాః నఖీయతి దూషయతీతి శూర్పణఖా- యద్వా- శూర్పాకారాణి నఖాని యస్యాస్సా శూర్పణఖా నామ రాక్షసీ రావణస్య స్వసా* పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగ ఇతి ణత్వం* నఖముఖాత్సంజ్ఞాయామితి న జీప్ పర్ణశాలామధ్యం తన్మధ్య ఇత్యర్థః అధిశీజ్ స్థానాం కర్మేతి కర్మత్వం- అధ్యాసీనమధిష్ఠితం* ఈ రాస ఇతీకారః- లక్ష్మణాగ్రజం రామముపససార ప్రాప- కామారతయేతి భావః- భావికార్యకరణదక్షత్వాల్లక్ష్మణగ్రహణం ద్రష్టవ్యం ॥ ౩౩॥ స్మిన్నితి ॥ ప్రలయాదాగతం ప్రాలేయం* తత ఆగత ఇత్యణ్ * కేకయమిత్రం

క్లాంతా విరహవహ్నినా। నిశావసానవేలాంచ వేలాంచ వ్యస
నాంబుధేః॥ ౩౨॥ గ॥ తత్రపర్ణశాలామధ్యమధ్యాసీనం లక్ష్మణా
గ్రజముపససార శూర్పణఖా॥ ౩౩॥ ప॥ తస్మిన్నుజ్జృంభితోష్ణ
స్తనతటదయితాహీనసంహారకాలే కాలే ప్రాలేయధారాక
వచితగగనాభోగదిక్చక్రవాళే। కామ్యాన్ధా రాక్షసీ సా పతిమతి

ప్రలయానాంయాదేరియ ఇతి యశబ్దస్య ఇయాదేశః - ప్రాలేయధారాభిః నీహారాసారైః కవచితః ఆవేష్టితః గగనాభోగో గగనవిస్తారః దిక్చక్రవాళం దిఙ్మండలంచ యేన తస్మిన్ తథోక్తే* చక్రవాళంతు మండలమిత్యమరః - అతఏవ ఉజ్జృంభితోష్ణం ప్రవృద్ధోష్మ స్తనతటచూచుకమండలం యాసాం తాభిర్దయితాభిర్వధూభిః హీనా విహీనా వియుక్తా విరహిణ ఇత్యర్థః- తేషాం సంహారకాలే ప్రళయకాలే- అథవా- తేషాం సంహారే సంహరణక్రియాయాం కాలే కృతాంతరూపే* కృతాన్తో యమసోః కాల ఇత్యమరః- హసంతీంచ హసంతీంచ హాసస్తోమలోచనామ్ - హేమంతే యేన సేవంతే తేన రాత్రైవ వంచితా ఇతి వచనాత్ విరహిజనమారక ఇత్యర్థః- తస్మిన్ కాలే హేమంతసమయే- కామేనాంధా వివేకదృష్టిశూన్యేత్యర్థః- సాపూర్వోక్తా రాక్షసీ శూర్పణఖా* జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితి జీప్ -లక్ష్మ్యాః లీలారవిందే విహారపద్మే- లీలయా ధృతకమలేవా- నవపిశితధియం నూతనమాంసబుద్ధిం- తన్వతీ కుర్వతీ- తా

గ్భ్రాన్తిం ప్రాప్నువతీత్యర్థః॥ పిశితం తరసం మాంసమిత్యమరః- సమగ్రహ
ణం జిఘృక్షుత్వాదనాగమిత్యవగన్తవ్యం- శ్యేనికేవ శ్యేనాంగనేవ- పక్షిమా
నాసతీతి శేషః - శ్యేనో గృధ్రజాతీయః కపింజలాదిక్షుద్రఖగగ్రాహీ పక్షివిశే
షః॥ జాతేరస్త్రీత్యాదినా జీప్ - తతః స్వార్థే కః॥ కేణ ఇతి హ్రస్వః మైథిలీప్రా
ణనాథసీతావల్లభే శ్రీరామే. ఏతేనాస్య సంభోగార్థం ప్రత్యంతరాత్యంతా
భావః సూచ్యతే- పతిమతిం పతిరయం మే భూయాదితి బుద్ధిమతనోత్ అకరోత్ పతి
త్వేనావృణోదిత్యర్థః- శ్యేనికా లీలారవిందే మాంసబుద్ధిమివ శూర్పణఖాపి శ్రీ
రామే ప్రియతమబుద్ధిం చకారేత్యర్థః - అథవా- రాక్షసీ- శ్యేనికా లక్ష్మీలీలా
లారవిందే నవపిశితధియమివ- మైథిలీప్రాణనాథే పతిమతిం తన్వతీ విదధానా స
తీ అతనోద్వరణమితి శేషః- త్వం మే పతిర్భవేతి శ్రీరామమవృణోదిత్యర్థః- ఉప
మాలఙ్కారః- సుచారవిందే శ్యేనికాయాః పిశితభ్రాన్త్యుదయకథనాద్భ్రాన్తి
మతాంగేన సంకీర్యతే. స్రగ్ధరావృత్తం లక్షణం తూక్తం॥ ౩౮॥ తత ఇతి॥ తతః పతి
త్వేనవరణానంతరం- ఇమమేనం జనం మామిత్యర్థః- తస్యాఖండితమహిమా

మతనోన్మైథిలీప్రాణనాథే లక్ష్మీలీలారవిందే నవపిశితధియం
తన్వతీ శ్యేనికేవ॥ ౩౯॥ ౫॥ తత స్తేన జానకీజానిరితి జానీహి జన
మిమం మమానుజమతిమసృణభుజబలమబాలమఖిలావియుక్తం

తిశయద్యోతనార్థమిదంశబ్దేన నిర్దేశః - జానకీ జనకమహారాజపుత్రీ జాయా
యస్య జానకీజానిః సీతాపతిః॥ జాయాయా నిజితి నిజాదేశః - ఈదృక్సౌభాగ్య
శాలిని మహాకులప్రసూతే యం సన్నిహితా మమ భార్యా నిసర్గతోఽహం చైకప
త్నీవ్రతశీలః తస్మాన్న మత్వద్వరణమయుక్తమితి భావః- ఇతి జానీహి జానకీపతి
మవబుధ్య స్వేతి ప్రాతీతికోఽర్థః- పరమార్థస్తు దశరథనందనరూపేణ జననాజ్ఞ
నం దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనార్థం రాజపుత్రత్వేనావతీర్ణమిత్యర్థః- ఇ
మం మాం జానీహి సీతారూపిణ్యా లక్ష్మ్యాః పతిః శ్రీమహావిష్ణుః- తథా చ రాక్ష
ససంహర్తుర్విష్ణోః న రాక్షసీవరణం యుక్తమితి భావః- ఇతి జానీహి॥ తతః కిమి
త్యాశంక్యాహ॥ గురుణాపి సమం హాస్యం కర్తవ్యం కుటిలం వినేత్యాదిన్యాయేన
భ్రాతృవిషయమపి పరిహాసం ప్రయోజయన్ రామో లక్ష్మణవిషయత్వేన ప్ర
వృత్త్యాభాసప్రత్యాయకైః తాత్పర్యేణ నివృత్తి ప్రతిపాదకైః శ్లిష్టశబ్దైః ప్రలో
భనార్థముత్తరమనుభాషతే- మమేత్యాదినా- మమానుజం సోదరం- నతు
యం కంచన సౌశీల్యసౌందర్యాదిభిర్మత్తుల్యమిత్యర్థః- మనుజానతిక్రాన్త

మతిమనుజం*అత్యాదయఃక్రాన్తాద్యర్థేద్వితీయయేతిసమాసః-తద్భుజబలంయస్యతం-అమానుషబాహుపరాక్రమశాలినమిత్యర్థః- అబాలంతరుణంరతిక్షమమితియావత్-అబలావియుక్తమనూఢభార్యమసన్నిహితభార్యంవా అతోభార్యాపేక్షిణమిత్యర్థః- సాచత్వమేవభవిష్యసీతిభావః- ఈదృశంలక్ష్మణమాశ్రయితుంభార్యాత్వేనానువర్తితుం తవయుక్తమనురూపమితిపరిహాసానుకూలఃప్రాతీతికోర్థః-అంతరాశయస్తుమమానుజంధర్మశీలత్వాదినామత్సమబ్రహ్మచారిణమిత్యర్థః - అతిమనుజః పురుషోత్తమోవిష్ణురితియావత్-తస్యేవభుజబలంయస్యతం-విష్ణుతుల్యపరాక్రమమిత్యర్థః-బాలః అవివేకీసనభవతీత్యబాలః-తంవివేకినమిత్యర్థః-అబలావియుక్తం-పరదారపరిగ్రహాదిశూన్యంఏకపత్నీవ్రతమిత్యర్థః- ఆశ్రయితుంయుక్తమితికాకుః- నయుక్తమిత్యర్థః-ఇత్యనేనప్రకారేణరామేణప్రత్యాఖ్యాతాప్రత్యక్తానిరాకృతావా- శూర్పణఖా- సౌమిత్రిముపేత్యతాత్పర్యానభిజ్ఞతయాశ్రీరామవచనం స్వానుకూలమేవమన్వానా మందబుద్ధిరియం లక్ష్మణసమీపం గత్వేత్య

యుక్తమాశ్రయితుంతవేతి ప్రత్యాఖ్యాతా రామేణసా సౌమి
త్రిముపేత్యయథామనీషితమభాషత ॥ ౩౪ ॥ గ ॥ తేనా
సిభద్రేత స్యార్యస్య దాసోహం దాసభార్యాపదమనార్యం

ర్థః-మనీషితమనతిక్రమ్యయథామనీషితంయావదభిలాషమిత్యర్థః- అభాషతమాంపరిగృహాణేత్యవోచత*యథాసాదృశ్యఇత్యవ్యయీభావః - యథాసాదృశ్యవీప్సార్థపదార్థానతివృత్తిష్విత్యభిధానాత్ ॥ ౩౪ ॥ తతఃకింజాతమిత్యతఆహ॥ తేనేతి॥ భద్రేహేకల్యాణిఆర్యస్యశ్రేష్ఠస్యతస్యశ్రీరామస్యయస్త్వయాప్రథమవృతస్తస్యేత్యర్థః- అహందాసోభృత్యః-అతఃకులజాతాయాస్సత్కులప్రసూతాయాఃఆర్యాయాఇతియావత్-నార్యాఃవధ్వాః*నారీసీమంతినీవధూరిత్యమరః-దాసభార్యాపదంభృత్యభార్యాస్థానంతథాభూతత్వమిత్యర్థః*పదంవ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుష్విత్యమరః-అనార్యంననుయుక్తంఖలు-దాసభార్యాభూత్వాదాసీభావంగంతుమసాంప్రతమిత్యర్థః- తస్మాత్కారణాత్తమార్యంశ్రీరామమేవభజేథాఃప్రాప్నుయాః ఆర్యాయాఆర్యభజనంయుక్తమిత్యుత్తరార్థః-వాస్తవార్థస్తువిరుద్ధలక్షణయాఅపహ్నవేనహేఅమంగళే- కుజవాసరేఅమంగళేమంగళశబ్దప్రయోగవత్ - అభద్రేజాతేసర్వభద్రంజాతమిత్యాదిప్రయోగవద్ద్రష్టవ్యం - ఆర్య

స్యశ్రేష్ఠస్య శ్రీరామస్య భార్యాత్వమేవ భవిష్యసీతి భావః - ఈదృశం రామమా శ్రయితుం భార్యాత్వేనానువర్తితుం తవ యుక్తమనురూప మితి పరిహాసానుకూలః ప్రతీతికో౽ర్థః సర్వసుపర్వసార్వభౌమస్య తస్య ప్రసిద్ధస్య శ్రీమహావిష్ణురూపిణో౽హం దాసః భక్తః - శ్రీవిష్ణురూప శ్రీరామభక్తత్వేన అత్యంత పావన ఇత్యర్థః - అతః కులజాతాయాః నార్యాః భవత్యాః దాసస్య శ్రీవిష్ణుభక్తస్య భార్యాయాః యత్పదం తద్వరణమయుక్తం శున్యాః ఆందోళికారోహణవాంఛితవదిత్యర్థః - తస్మాత్త్వం విష్ణురూపం రామమేవ భజేథాః శరణం గచ్ఛేః - యత ఈదృగుపకారిణీ త్వం ముక్తా భవిష్యసీత్యర్థః - అథ గురుణాపి సమం హాస్యమిత్యాది న్యాయేన లక్ష్మణః శ్రీరామే సీతాయామపి పరిహాసం ప్రయుఙ్క్తే - కించ అక్రూరసత్త్వామదృఢచిత్తాం అత ఏవ భయానకే భయంకరే కాననే సంచారాచతురాం సంచరణాశక్తాం - యద్వా సంచారేణాచతురాం విహ్వలాం వనవాసవ్రతబంధభూతామిత్యర్థః - విదేహరాజపుత్రీం అత ఏవ కృశాంగీమిత్యర్థః - అనుదరా కన్యా అలవణా యవాగూరిత్యాది భాష్యకారవచనాదీషదర్థే నా

ననునార్యాః కులజాతాయాస్తస్మాత్త్వమేవ భజేథాః అక్రూర
సత్త్వాం భయానక కానన సంచారాచతురాం విదేహరాజ
పుత్రీం విహాయ తత్రభవతీమేవాసౌ పరిగ్రహీష్యతీతి లక్ష్మణే

న ఇత్యర్థః కో౽యం నిశబ్దః నిపాతనామవ్యయానామనేకార్థత్వాద్విదేహశబ్దో౽యం రాజవిశేషణం రాజపుత్రీవిశేషణం వా - త్వం తునో క్తవిశేషణత్రయవిశిష్టేతి భావః - ఈదృశీం సీతామపహాయ త్యక్త్వా - తత్రభవతీం పూజ్యాం త్వామేవేత్యర్థః ॥ ఇతరేభ్యో౽పి దృశ్యంత ఇతి ప్రాగ్దిశీయస్త్రల్ప్రత్యయః - సుప్సుపేతి సమాసః ॥ ఉగితశ్చేతి జీప్ - త్రిషు తత్రభవాన్పూజ్యస్తత్రైవాత్రభవానపీతి యాదవః - అసౌ శ్రీరామః - పరిగ్రహీష్యతీతి ప్రతీతికో౽ర్థః - వస్తుతస్తు అక్రూరసత్త్వాం ప్రసన్నహృదయాం విశిష్టకానన సంచారేణాచతురాం పేశలాం సుకుమారీమిత్యర్థః - యద్వా తత్సంచారభీరుమిత్యర్థః - భీరుత్వస్యాపి స్త్రీధర్మత్వాదితి భావః - విదేహరాజపుత్రీం జనకమహారాజకన్యకాం సుకులప్రసూతాం విశిష్టదేహాం రాజపుత్రీం చ - అత ఏవ తత్రభవతీం బహుమానీయాం సీతామేతాదృక్సకలగుణసంపన్నత్వేనాపరిత్యాగార్హామిత్యర్థః - విహాయ - కఠోరహృదయాం కులవధూధర్మపరిత్యాగేన అతతాయియాం కాననస్వైరసంచారతత్పరాం రాక్షసీత్వేనాకులజాతాం వికృతా

కాన్తాంచ అతవీపతత్రభవతీంవిరుద్ధలక్షణయా అపూర్వాత్యాంపరిత్యాగార్హాం త్వాంపరిగ్రహీష్యత్యేవేతి కాకుః-నపరిగ్రహీష్యత్యేవేత్యర్థః- ఇత్యేవంప్రకారేణ తేనలక్ష్మణేనాభిహితా ప్రత్యుక్తాసతీ - వీతమతిః పరిహాసాశయానభిజ్ఞతయానష్టబుద్ధిస్సా శూర్పణఖా తదీయంలక్ష్మణోక్తంవచనం అనుమతమనుకూలంఅమనుత అబుధ్యత - తత్రవీతమతిపదార్థస్యవిశేషణగత్యామననశబ్దార్థంప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః॥౩౬॥ తతస్సాకిమకరోదిత్యతఆహ॥దశరథేతి॥దశరథాత్మజయుగ్మస్యరామలక్ష్మణయోర్నిరీక్షణక్షణేనదర్శనోత్సవేనసమాకులాససంభ్రమాబుద్ధిర్యస్యాస్సాఅనయోః కతరంభజామీతిడోలాయమానమానసేత్యర్థః* నిర్వ్యాపారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోఃక్షణఇత్యమరః- ఇయంశూర్పణఖా - ఉభేచతేకూలేచ ఉభయకూలే- అత్రోభాదుదాత్తోనిత్యమితిపృథక్సూత్రగ్రహణాదేవనిత్యత్వేసిద్ధేపునర్నిత్యత్వగ్రహణసామర్థ్యాద్వృత్తివిషయే ఉభశబ్దస్థానే ఉభయశబ్దప్రయోగ ఏవసాధురిత్యనుసంధేయం - యథాహకైయటః- అత్రోభాదుదా

నాభిహితా వీత మతిస్సాతదీయం వచనమనుమత మమనుత॥
౩౬॥ ప॥ దశరథాత్మజయుగ్మనిరీక్షణక్షణసమాకులబుద్ధిరియం
దధౌ। ఉభయకూలసమస్థితశాద్వలభ్రమగతాగతఖిన్నగవీద

త్తోనిత్యమితినిత్యగ్రహణస్యేదం ప్రయోజనంవృత్తివిషయె ఉభశబ్దప్రయోగోమాభూత్-ఉభయశబ్దస్యైవయథాస్యాదిత్యుభయపుత్రఇత్యాదిభవత్యేతద్వ్యాఖ్యాతం మదీయశృంగారనాటకే - తయోఃపూర్వోత్తరనదీతీరయోస్సమంతుల్యం యథాతథాస్థితౌశాద్వలౌశష్పశ్యామదేశౌ శాదాశ్శష్పాణ్యనయోర్దేశయోస్సంతీతిశాద్వలావితివిగ్రహః * శాద్వలశ్శాదహరిత ఇత్యమరః*శాదఃకర్దమశష్పయోరితివిశ్వశ్చ*నడశాదాడ్డ్వలజితివలచ్ప్రత్యయః- తయోర్భ్రమఃకుత్రవాగచ్ఛామీతిచిత్తసంభ్రమః - తేనహేతునాగతాగతాభ్యాంయాతాయాతాభ్యాంఖిన్నాభేదంప్రాప్తాయాగవీగౌః ధేనుః*గోరతద్ధితలుకీతిసమాసాంతష్టచ్ టిత్వాత్ జీప్ తస్యాదశామవస్థాందధౌధృతవతీదశాన్తావవస్థాయామితివిశ్వః-రామలక్ష్మణయోరన్యతరప్రాప్త్యాశాందోళనేపరమఖిద్యతేత్యర్థః- అత్రాన్యధర్మస్యాన్యత్రాసంభవాత్తత్సదృశీందశామితిసాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపో నిదర్శనాలంకార * అసంభవద్వస్తుయోగాదుపమానోపమేయయోః - ప్రతిబింబక్రియాగ

ద్యాయత్ర సా స్యాదస్మిన్ దర్శనేతిలక్షణాత్॥ ౩౭॥ వృషస్యంతీతి॥ వృషః పు
మాన్ *వృషస్స్యాద్ధ్వాస వేధమే సారభేదే చ శుక్లజే - పుంరాశిభేదయో
శ్శృంగ్యాంమూషకశ్రేష్ఠయోరపీతి విశ్వః-వృషం పురుషమాత్మనః ఇచ్ఛతీతి వృ
షస్యంతీ కాముకీ*వృషస్యంతీతు కాముకీత్యమరః*సుప ఆత్మనః క్యజితి క్యచ్ - అ
శ్వక్షీరవృషలవణానా మాత్మప్రీతౌ క్యచీత్యసుగాగమః- అశ్వవృషయోర్మై
థునేచ్ఛాయామితి వక్తవ్యమిత్యర్థే నియమః-తతః శతృప్రత్యయః * ఉగితశ్చే
తి ఙీప్ -రావణానుజా రావణస్య సా శూర్పణఖా-శూర్పణకశ్శంబరాపరనా
మా కశ్చిదసురః-తస్యారాతిస్తేన బాధితా పీడితా సతీ-జగన్మోహనదివ్యమం
గళవిగ్రహ శ్రీరామదర్శనజనితమదనాతురా సతీత్యర్థః- వృషస్య వృషభస్య స్కం
ధావివ స్కంధౌ భుజశిరసీ యస్య తం- స్కంధౌన్నత్యస్య మహాపురుషలక్షణత్వా
దితి భావః-రాఘవం శ్రీరామం-భూయః పునరపి-భేజే ప్రాప॥ ౩౮॥ తదన్వితి॥
తదను భజనానంతరమియం శూర్పణఖా-జనకదుహితుర్జానక్యాస్సంబంధి అని

శామ్॥ ౩౭॥ ప॥ వృషస్యంతీ వృషస్కంధం రాఘవం రావణాను
జా। భూయశ్శూర్పణఖా భేజే శూర్పకారాతిబాధితా॥ ౩౮॥
గ॥ తదను జనకదుహితురనితరయువతియోగ్యభాగ్యం రామస్య
రూపరామణీయకం చ నిరూప్య పునరియమేవమచింతయత్॥
౩౯॥ ప॥ లావణ్యాంబునిధేరముష్య దయితా మే నామి వైనంజ

నరయువతీయోగ్యం అన్యవధూసాధారణం భాగ్యం శ్రీరామపత్నీత్వరూపం
భాగధేయం-తథా రామస్య రూపరామణీయకం ఆకారసౌందర్యం చ *రూపం
స్వభావే సౌందర్యే ఆకారశ్లోకయోరపీతి విశ్వః* యోపథాద్గురూపోత్తమా
ద్వుఞ్ యద్వా కుండలముక్తాహారనూపురాంగదాదిచతుర్విధభూషణాభా
వేపి భూషితవదవభాసమాన ఆకారవిశేషో రూపం-తదుక్తం-భావప్రకాశే
* ఆవేద్యారోప్యనిక్షేప్యభూషణైస్తైరభూషితం-యదభూషితమివాభాతి త
ద్రూపమితి కథ్యత ఇతి-తస్య రామణీయకం రమణీయత్వం చ-నిరూప్య నిర్ధిశ్య పు
నశ్శబ్దో వాక్యాలంకారే-ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ అచింతయత్ చింతితవతీ॥
౯॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ లావణ్యమితి॥ అస్మదన్వయగురోరస్మత్కుల శ్రేష్ఠస్య
స్మత్కులకూటస్థస్య భగవతస్సూర్యస్యేత్యర్థః*గురుస్తు గీష్పతౌ శ్రేష్ఠ ఇతి విశ్వః-ఉత్పత్తి
భూర్జన్మస్థానం సా త్వౌజ్జనక ఇతి యావత్ -తథా చాస్మత్పితామహత్వేనాస్మా
ంహితాచరణతత్పరేణ భవితవ్యమితి భావః-పద్మభూః బ్రహ్మలవణ ఏవలా

...కాంతివిశేషః। చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్ స్వార్థే ష్యఞ్ప్రత్యయః॥ లవణా
కారరేఖాభేదేషు లవణాదిష్వితివిశ్వః - యద్వా ముక్తాఫలేషు ఛాయాయా
స్తరళత్వమివాంతరా ప్రతిభాతి యదంగేషు తల్లావణ్యమిహోచ్యత ఇతిభూ
పాలః - తదంబునిధిః అపరిచ్ఛిన్న లావణ్యసంపన్న స్యేత్యర్థః - అముష్య శ్రీరా
మస్య దయితాం భార్యామేనాం సీతాం కిమపి నంజనసంభూమిత్యర్థః - కస్మాద్ధే
తోః నాసృజత్ నసృష్టవాన్ ప్రపితామహత్వసంబంధాదిత్యేవ ప్రష్టవ్యా - త
థాపామకాంగం నసృష్టవానస్మి హా కో విధాతేత్యర్థః - ఏవం చేదియమిహా
హమప్యస్య లావణ్యాంభోధిః భార్యా భూత్వా ధన్యతాం ప్రాప్నుయామితి
భావః - కిమనయా అకాండచింతయేతి స్వమనసి స్వయమేవ నిషేధతి॥ ఆస్తామితి॥
ఏతత్స్వసృజనవిషయకచింతనమాస్తాం తిష్ఠతు గతజలసేతుబంధనప్రాయమేణావే
నకిమిత్యర్థః - కింత్వరణ్యావాసరసికే వనవాసతత్పరే రాజ్యస్త్రీసంభోగాదిని
స్పృహ ఇత్యర్థః॥ అతఏవ నితరాం విరసశబ్దాన్మత్వర్థీయష్ఠన్ప్రత్యయః కుతః ని
ర్మమే నిర్మమేత్యేతద్విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం మత్వా ద్వ్యాంఘితాద్ర

నంకస్మాన్నాసృజదస్మదన్వయగురోరుత్పత్తిభూః పద్మభూః।
ఆస్తామేతదరణ్యవాసరసికే హాః కష్టమస్మిన్నిమాం క్షాంతిం కానన
నచన్ద్రికాసమదశాం క్షేం నిర్మమే నిర్మమే॥ ౨౦॥ ప॥ సీతామాహర్తు

హితో నిర్మమః తస్మిన్ వైరాగ్యసంపన్న ఇత్యర్థః - అస్మిన్ శ్రీరామే - కానన
చంద్రికాసమదశాం అరణ్యచంద్రికాప్రాయాముపభోగానుపయోగితయాని
ష్ఫలామిత్యర్థః - ఇమాం మే తాదృశీం కాంతిం లావణ్యసంపత్తిం కిం కిమర్థం వా
నిర్మమే నిర్మితవాన్ - అరణ్యచంద్రికావన్నిరర్థకత్వాదీదృక్కాంతినిర్మాణ
మయుక్తమిత్యర్థః - ప్రాయశ ఏతాదృశానుపయుక్తనిర్మాణత్వైవాయం వి
ధాతేతి భావః హా ఇతి ఖేదే - కష్టం బ్రహ్మణః ఏతాదృశకాంతినిర్మాణప్రయాస
స్యైవ ఫల్యాత్కృచ్ఛ్రమిత్యర్థః - అథ ఈదృక్పురుషాలాభాత్ స్వస్యాః కష్టమిత్య
ర్థః - ఏవమచింతయదితి సంబంధః॥ ౨౦॥ తతః కిం జాతం తత్రాహ॥ సీతామితి॥ సీ
తామాహర్తుం కామో యస్యాస్తాం రామలక్ష్మణకృతావమానజనితక్రోధా
త్సీతాగ్రహణేచ్ఛయాభ్యుదచ్ఛంతీమిత్యర్థః॥ తుం కామమనసోరపీతి తుమునో
మకారలోపః - అసులభో దుర్లభో యో విషయః శ్రీరామసంభోగరూపోర్థః
తస్య ప్రార్థనాయాం తత్ప్రాప్తీచ్ఛాయాం ముగ్ధా మోహవతీ - కా
మో భిలాషో యస్యాస్తాం మూర్ఖతయాత్యనాలభ్యలాభాకాంక్షిణీమిత్య

ర్థః* కామోఽభిలాష స్తర్షశ్చేత్యమరః - అతఏవానార్యాం దుర్బుద్ధిమతీం తాం పూర్వోక్తాం దశముఖభగినీం రావణానుజాం - సౌమిత్రిర్లక్ష్మణః - శస్త్రం పాణౌ యస్యసః శస్త్రపాణిః ఖడ్గహస్తస్సన్ - సప్తమ్యుపమానేత్యాదినా బహువ్రీహిః - ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవత ఇతి వక్తవ్యాత్పాణిశబ్దస్యోత్తరనిపాతః - నివార్య నిరుధ్య - అలభ్యవస్తువాంఛావిశేషః కామః - తదభావాన్మనః ప్రజ్వలనం క్రోధః - తదాత్మకానాం తన్మయానాం - అహమధికోఽహమధిక ఇత్యన్యోన్యం ప్రతియోఽభిమానోఽసావహమహమికా* అహమహమికా తు స్యాత్పరస్పరం యో భవత్యహంకార ఇత్యమరః - అహమితి విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం నిపాతితం - తస్య విప్సాయాం ద్విరుక్తిః - సంజ్ఞాయాం కన్ప్రత్యయః - పృషోదరాదిత్వాదితి సుభూతిచంద్రః - తయా అహమహమికయా హేతునా ప్రేంఖతాం పరిలుఠతాం - నాసావివరయోస్సూచితత్వేన సంకటత్వాదితి భావః - ఆయతానాం దీర్ఘాణాం - తస్యాః శూర్పణఖాయాః శ్వాసానిలానాం

కామమసులభవిషయప్రార్థనోద్దామకామాం సౌమిత్రిశ్శ
స్త్రపాణిర్దశముఖభగినీం తామనార్యాం నివార్య। కామక్రో
ధాత్మకానామహమహమికయా ప్రేంఖతామాయతానాంత
స్యాశ్శ్వాసానిలానామకురుత తరసా మార్గవిస్తారకృత్యమ్ ॥
౪౧॥ క॥ తత స్తస్యా వికృత్తకర్ణనాసికాయాః కనీయస్యాః పరిభ

శ్వాసమారుతానాం - తరసా బలేన రంహసా వా* తరసీ బలరంహసోరిత్యభిధానాత్ - మార్గస్య విస్తారకృత్యం విస్తారక్రియాం - అకురుత కృతవాన్ - సంకుచితమార్గేణ తద్విస్తారకృత్యస్యాయుక్తత్వాదితి భావః - శ్రీరామాజ్ఞయా ఖడ్గేన తన్నాసికాంచిచ్ఛేదేత్యర్థః - తస్యాస్తథైవ ప్రాయశ్చిత్తత్వాదితి భావః - ఏతేన కర్ణచ్ఛేదోఽపి లక్ష్యతే - తథా చ శ్రీరామాయణం* ఇత్యుక్త్వా లక్ష్మణ స్తస్యాః - క్రుద్ధో రామస్య పశ్యతః - ఉద్ధృత్య ఖడ్గం చిచ్ఛేద కర్ణనాసం మహాబల ఇతి - అత్ర నాసికాచ్ఛేదనరూపకారణం ప్రస్తుతే నైవ మార్గవిస్తారరూపస్య కార్యేణ గమ్యత ఇతి పర్యాయోక్తిరలంకారః* కారణం గమ్యతే యత్ర ప్రస్తుతాత్కార్యవర్ణనాత్ - ప్రస్తుతత్వేన సంబద్ధం తత్పర్యాయోక్తిరిష్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥౪౧॥ తత ఇతి॥ తత స్తదనంతరం జనస్థానం నామ దండకారణ్యమధ్యభూప్రదేశః - తత్ర వర్తితుం శీలమస్యాస్తీతి జనస్థానవర్తీ - తదధిప ఇత్యర్థః* తాచ్ఛీల్యే ణినిప్రత్యయః - సమ ముఖే రణాగ్రే ముఖరః సింహనాదాడంబరత

త్సరః-రణశూరఇత్యర్థః- ఖరో నామ రాక్షసాధిపతిః-నికృత్తంఛిన్నం కర్ణనాసికం యస్యాస్తస్యాః తథాభూతాయాః- కనీయస్యాః- అనుజాయాస్తస్యాశ్శూర్పణఖాయాః- పరిభవం కర్ణనాసికాచ్ఛేదనరూపం భంగం- వదనే వచనే చ దృష్ట్వా శ్రుత్వా చ- వదనే దృష్ట్వా వచనే శ్రుత్వేతి యథాక్రమమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః- తదనంతరమేవ శూర్పణఖయా తత్సమీపం గత్వా ప్రత్యక్షం స్వముఖభంగం ప్రదర్శ్య శ్రీరామలక్ష్మణకథాయాః కథితత్వాదితి భావః-వచన ఇత్యత్ర* అపాదానైవక్త్వ్యేప్యధికరణవివక్షాయాం సప్తమీ-రామలక్ష్మణౌ జిఘృక్షుః గృహీతుమిచ్ఛుః సన్-గృహేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః-చతుర్దశసహస్రసంఖ్యాకాః శాఖాః వ్యూహాః యస్య తత్తథోక్తం- స్వయం చతుర్దశసహస్రసఙ్ఖ్యాకరాక్షసాధిపతిత్వాదేకైకసహస్రకల్పితైకైకవ్యూహమిత్యర్థః- అత ఏవ చతుర్దశాధ్యక్షైః చతుర్దశసంఖ్యాకసేనానాయకైః రక్షితం పరిపా

వం వదనే వచనే చ దృష్ట్వా శ్రుత్వా చ జనస్థానవర్తిసమరముఖ
ముఖరః ఖరశ్చతుర్దశసహస్రసంఖ్యాకశాఖం చతుర్దశాధ్యక్ష
రక్షితం రక్షోబలం రామలక్ష్మణౌ జిఘృక్షుః ప్రేషయామాస ॥
౮౨ ॥ గ ॥ అథ దాశరథిర్నిరీక్ష్య రక్షోగణముపసర్పంతమపసర్ప
భూతయా శూర్పణఖయా దర్శితసరణిమరణిరివ మథనాత్పూ
ర్వమనావిష్కృతతేజః ప్రసరస్సీతారక్షణే లక్ష్మణమాదిశ్య

లితం-ఏకైకవ్యూహస్యైకైకనాయకేన భావ్యత్వాదితి భావః-రక్షోబలం రాక్షససైన్యం-ప్రేషయామాస-ప్రహితవాన్ ॥ ౮౨ ॥ అథేతి॥ అథానంతరం దాశరథిః శ్రీరామః అపసర్పభూతయా చారసమయావస్థానం ప్రాప్తయేత్యర్థః* అపసర్పశ్చరః స్పశః-యుక్తేక్ష్మాదావృతే భూతం ప్రాణ్యతీతే సమే త్రిష్వితి చామరః-శూర్పణఖయా-దర్శితా నివేదితా సరణిర్మార్గో యస్య తం- అత ఏవ ఉపసర్పంతం సమీపం ప్రత్యాగచ్ఛంతం-రక్షోగణం రాక్షససైన్యం నిరీక్ష్య-మథనాత్పూర్వమరణిరగ్నినిర్మంథనదార్వివ* యూపాగ్రం తర్మ నిర్మంథ్యదారుణి త్వరణిర్ద్వయోరిత్యమరః- అనావిష్కృతః అప్రకటితః తేజః ప్రసరః ప్రభావస్ఫూర్తిరనలప్రకాశశ్చ యస్య సః నిర్మంథనదారుణ్యగ్నివన్నిగూఢప్రతాప ఇత్యర్థః- శేషసంకీర్ణేయముపమా* తేజోనలే ప్రభావేపి జ్యోతిష్యర్చిషి రేతసీతి వైజయంతీ - లక్ష్మణం సీతారక్షణే ఆదిశ్య ఆజ్ఞాప్య స్వయమసహాయశూరత్వాత్తాదృక్సంకటేవ ఘనాం రక్షణీయత్వాచ్చేతి భావః- తథావిధస్తా

దృక్ప్రకారం- యాతుధానవధం రాక్షససంహారం అకరోత్ * యాతుధానః పుణ్యజన ఇత్యమరః ॥ ౨౩ ॥ కీదృగ్విధం రాక్షసవధమకరోదిత్యత ఆహ॥ యథేతి॥ యథా యేన ప్రకారేణ. ఇదమేతత్ తపోధననిధనం మునిహింసాకరోత్థిత ధిక్కృతం కరనికురుంబం హస్తకదంబకం * నికురుంబం కదంబకమిత్యమరః- ఇదం పరుషభాషణాయ కఠోరవచనాయ స్పృహయాళు స్పృహావత్ స్పృహయతేరదంతాచ్చురాదిణిచి స్పృహిగృహీత్యాదినా ఆళుచ్ ప్రత్యయః అతో లోపస్య స్థానివత్వాన్న లఘూపధాగుణః- తాలుజాతం కాకుదనివహః* తాలుతు కాకుదమిత్యమరః- ఇదం పరదారాణాం పరస్త్రీణాం నిరీక్షణేన స్పృహావలోకనేన నిరపత్రపం నిర్లజ్జం* లజ్జా సాపత్రపా స్యత ఇత్యమరః- నేత్రబృన్దం నయనసమూహః- ఇదం తాపసావసథేషు తపస్వినివాసేషు చారణే సంచారే చతురం నిపుణం చరణయుగళమిత్యేవం ప్రకారేణ నిశితతరైః రత్తితీక్ష్ణైర్నిజశరైస్స్వకీయబాణైః

యాతుధానవధం తథావిధమకరోత్ ॥ ౨౩ ॥ గ॥ యథా తపోధననిధనకరం కరనికురుంబమిదం పరుషభాషణస్పృహయాళు తాలుజాతమిదం పరదారనిరీక్షణనిరపత్రపం నేత్రబృన్దమిదం తాపసావసథచారణచతురం చరణయుగళమిదమితి నిశితతరనిజశరశకలీకృతనిశిచరశరీరావయవానాహృత్య ప్రత్యుటజం ప్రదర్శయద్భిస్తపోవనాధ్వశుద్ధిం విదధ్వమితి గృధ్రరాజనిదే

శ్శకలీకృతాని ఖండితాని యాని నిశిచరశరీరాణి రాక్షసకళేబరాణి తేషామవయవాన్ పూర్వోక్తకరప్రభృతీన్యంగాన్యాహృత్య- ప్రత్యుటజం ప్రతిపర్ణశాలం అవ్యయం విభక్త్యాదినా వీప్సాయామవ్యయీభావః* పర్ణశాలోటజో స్త్రియామిత్యమరః. ప్రదర్శయద్భిః ప్రత్యక్షీకుర్వద్భిః - తేషామానందార్థమితి భావః - వ్యంజకాభావాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా తపోవనాధ్వశుద్ధిం ఆశ్రమమార్గశోధనం విదధ్వం రాక్షసశవభక్షణేన కుర్వధ్వమిత్యేవంభూతాత్ గృధ్రరాజస్య జటాయుషో నిదేశాదాజ్ఞావచనాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షా- అన్యోద్దేశో దేశాంతరం తస్మాత్తద్విషయేభ్య ఇత్యర్థః* సుప్సుపేతి సమాసః* నీవృజ్జనపదౌ దేశవిషయా విత్యమరః- ఆపతద్భిరాగచ్ఛద్భిః- కంకకాకప్రాచీకప్రాయైః కఙ్కాః లోహపృష్ఠాపరనామకాః పక్షివిశేషాః- లోహపృష్ఠస్తు కఙ్కస్స్యాదిత్యమరః* కఙ్కో గృధ్రో లోహపృష్ఠ ఇతి వైజయంతీచ- కాకాః ధ్వాంక్షాః ప్రాచికాః మాంసభుజః పక్షివిశేషాః తత్ప్రాయైః తద్బాహుళ్యైస్తద్రూపైర్వా ప్రాయో

ఘోరయోమృత్యుతుల్యబాహుళ్యానశనేషునేత్యేకాతురః - ప్రాచీకశబ్దః పక్షి వాచకోనిఘంట్వంతరేషుమృగ్యః యద్వా* ప్రాచీకోల్కా-పిపీలికేతిస్త్రీలింగ విశేషేప్యమరః-తత్రమధుమక్షికాః ప్రాచికా ఇతితద్వ్యాఖ్యాతారః- తథా కంకకాకాః ప్రాచికా ఇవనీరంధ్రత్వసామ్యాత్తత్ప్రాయైస్తత్ప్రచురైః పతద్భి రండజైః* పతత్రిపత్రిపతగపతత్పత్రరథాండజా ఇత్యమరః - ఆకాశమంతరి క్షం అనవకాశమవకాశరహితంనీరంధ్రమితియావత్ - అభూత్ తథావిధం యాతుధానవధమకరోదితిసంబంధః॥ ౪౪ ॥ తత ఇతి॥ తతః రాక్షసబలవధా నంతరం-త్రిశిరసి త్రిశిరోనామరాక్షససేనానాయకే- నికృత్తం రామబాణచ్ఛి న్నం శిరో యస్య తస్మిన్ తథోక్తేసతి- తథా దూషణే దూషణాఖ్యసేనాధిపతౌ ప్రేత్యమృత్వాపిజీవనదశాయాంకింవక్తవ్యమితిభావః- విస్రగంధోస్యాస్తీతి విస్రగంధినా ఆమగంధినా* విస్రంస్యాదామగంధియ దిత్యమరః* అత ఇనిఠనా వితిమత్వర్థీయ ఇనిప్రత్యయః - అథవా విస్రమామగంధి వస్తుతస్యేవ గంధో

శాదివదేశాంతరాదాపతద్భిః కంకకాకప్రాచీకప్రాయైః పల
ద్భిరనవకాశమభూదాకాశమ్॥ ౪౪॥ గ॥ తతో నికృత్తశిరసి త్రి
శిరసి విస్రగంధినా శరీరస్రుతవసాస్రోతసా ప్రేత్యాపి క్రియ
మాణాశ్రమదూషణే దూషణే చ రోషభీషణవీక్షణః ఖరః ఖరో

యస్య సత్తథోక్తేనేత్యుపమానపూర్వపదో బహువ్రీహిః* ఉపమానాచ్చేతి గంధస్యేకారాంతాదేశః-శరీరాత్ శరవిదళితనిజగాత్రాత్ స్రుతేన స్రవతా వసాస్రోతసా-హృన్మేదఃప్రవాహేణ* హృన్మేదస్తువపావసేత్యమరః - క్రి యమాణమాశ్రమదూషణం తపోవనధ్వంసనం యేన తస్మిన్ తథోక్తే-తస్మిన్నపి నిహతేసతీత్యర్థః - రోషభీషణాభ్యాం క్రోధావేశభయంకరాభ్యాం వీక్షణా భ్యాం నేత్రాభ్యాం ఖరస్తీక్ష్ణః దుర్ధర్ష ఇత్యర్థః* తిగ్మం తీక్ష్ణం ఖరం తత్వదిత్య మరః-ఖరోరాక్షసః- ఆహవాయ ఆహవార్థం- యోద్ధుమిత్యర్థః- రాఘవం శ్రీరామమాహ్వాయత స్పర్ధయాహూతవాన్ నిహతైరేభీ రాక్షసైః కాశ్లా ఘామాంజిత్వాఖలుతవకృతకృత్యతేత్యాత్మనోపహాయ శూరత్వగర్వాదా కారితవానిత్యర్థః* హ్వాయతేరుజేస్పర్ధాయామాఙ ఇత్యాత్మనేపదం - లిపిసిచి హ్వాదేశ్చాత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామితిచ్లేరఙాదేశః-తత్రాయం పరమార్థః- స్ఫురతి- తత్ప్రకారమేవాహ-శ్రీరామోయం సాక్షాద్విష్ణ్వవతారః- తదేతే నహతానాంనిశ్చితానను పరమపదప్రాప్తిఃఏవంచసత్యేతావతో రాక్షసాన్ని

హత్యహతశేషమేకమముంకేంహానిష్యామీతియద్యపేక్షేతతర్హితజ్జేతన్మమా నిష్టంస్యాత్-తస్మాత్ *అహూతోననివర్తేత తద్ద్యూతాదపిరణాదపీతి-క్షత్రియధర్మత్వేనాహ్వానేసతిపునర్ననివర్తతేతథాచ మమేష్టసిద్ధిస్స్యాదితిమత్వా హూతవానితి॥ ౮౫॥ తత్రేతి॥ తత్రతస్మిన్ సమయేవిపశ్చితోవిద్వాంసఃసందిగ్ధార్థనిర్ధారకా ఇతియావత్-తైరపికిముతాన్యైరితిభావః - అనిశ్చీయమానావనిర్ధార్యమాణౌజయాపజయౌఅన్యతరవిషయౌయస్మిన్ తత్తథోక్తంఅన్యోన్యంతుల్యబలతయానిర్ధారితుమశక్యత్వాదితిభావః - నవిద్యతేనిమేషోయేషాంతైరనిమేషైఃసురైరితియావత్ తైరపికిముతాన్యైస్సనిమేషైరితిభావః - అననుసంధీయమానావవిభావ్యమానౌశరాణాంరామఖరబాణానాం సంధానమోక్షౌమౌర్వీయోజనవిసర్గౌయస్మిన్ తత్తథోక్తం-తథాశీఘ్రహస్తత్వాదితిభావః- పూర్వంనభూతంభూతపూర్వం*సుప్సుపేతిసమాసః-తతోనఞ్ సమాసఃనిరుపమమిత్యర్థః-ద్వంద్వస్యాసహాయశూరయోర్యుద్ధంద్వంద్వ

రాఘవమాహవాయాహ్వయత॥ ౮౫॥ గ॥ తత్రవిపశ్చిద్భిరప్య
నిశ్చీయమానజయాపజయమనిమేషైరప్యననుసంధీయమాన
శరసంధానమోక్షమభూదభూత పూర్వంద్వంద్వయుద్ధమ్॥
౮౬॥ గ॥ తతఃఖరోగృహీతకోదండస్సకృదనుభూయమానన
మనోన్నమనాయాసస్సమర సమాపనచతురంచతురానన నా

యుద్ధమభూత్-శ్రీరామఖరయోరితిభావః- అత్రజయాపరాజయయోర్నిశ్చయసంబంధేపితథాశరసంధానమోక్షయోరనుసంధీయమానత్వసంబన్ధేప్యసంబంధాభిధానాత్సంబంధేఅసంబంధరూపాతిశయోక్త్యోశ్చపరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః॥ తతఇతి॥ తతఃద్వంద్వయుద్ధానంతరంగృహీతకోదణ్డశ్చాపపాణిఃఖరఃసకృదేకవారమనుభూయమానః అనుభవగోచరీక్రియమాణఃనమనోన్న మనాయాసఃజ్యాకర్షణప్రయాసః శరసంధానమోక్షప్రయాసోవాయేనసతథోక్తస్సన్ అసకృచ్ఛరసంధానమోక్షప్రయాసేనశీఘ్రహస్తత్వాత్తథాభూతఇవప్రతీయమానఇతివేగాతిశయోక్తిః-సమరసమాపనేరణసమాప్తికరణేచతురంనిపుణంశీఘ్రమేవరిపుమారకత్వాదితిభావః-చతురాననాస్త్రసంధానదశార్హంబ్రహ్మాస్త్రసంధానక్రియాయోగ్యం శైనై వస్వాశిరశ్ఛేత్స్యమానత్వాదితిభావః-దశార్హస్యసంబంధిదాశార్హణంవైష్ణవంపూర్వమగస్త్యదత్తంశరాసనంచాపంగ్రాహఇతుంగ్రహణంకారయితుం కా

మోఽయస్య సతథోక్త ఇవేతి ఫలోత్ప్రేక్షా - రామేణేతి శేషః- ఉత్తరత్ర తస్యై వగృహ్యమాణత్వాదితి భావః* గ్రహేర్ణ్యన్తాత్తుమున్ తతః తుంకామమనసోరపీతి తుమునో మకారలోపః- రామహస్తాత్సకాశాత్ప్రసక్తం సంపూరాత సంపూర్వాద్ధృతమిత్యర్థః- సాయంచిరమిత్యాదినా ల్యుట్ప్రత్యయస్తుడాగమశ్చ చాపం శరైరపజహార అపహృతవాన్ నిజహస్తలాఘవం ప్రదర్శయన్ శ్రీరామచాపం ముష్టిప్రదేశే అఖండయదిత్యర్థః- తథాచ శ్రీరామాయణే* తతోస్య సశరం చాపం ముష్టిదేశే మహాత్మనః- ఖరశ్చిచ్ఛేద రామస్య దర్శయన్ హస్తలాఘవమితి॥ ౪౭॥ సఇతి॥ సః శ్రీరామోపి కోపపావకేన చాపఖండనజనితకోపాగ్నినా యావకవత్కృతం యావకితం శోణీకృతమిత్యర్థః* తత్కరోతీతి ణ్యన్తాత్కర్మణి క్తః- తదాననం యస్య సతథోక్తస్సన్ కుంభసంభవదత్తమగస్త్యమునిదత్తం ధనుర్వైష్ణవం చాపం ఆదత్త గృహీతవాన్* అగస్త్యః కుంభసంభవ ఇత్యమరః॥ ౪౮॥ ఖరేతి॥ ఖరకిరణాన్వయశేఖరేణ సూర్యవంశావతం

స్త్రసంధానదక్షాం దాశరథిశరాససం గ్రాహయితుకామ
ఇవ రామహస్తాత్ప్రసక్తం చాపం శరైరపజహార॥ ౪౭॥ గ॥ సో
పి కోపపావకేన యావకితాననః కుంభసంభవదత్తం ధనురా
దత్త॥ ౪౮॥ ప॥ ఖరపరుషశరాసనే గృహీతే ఖరకిరణాన్వయశే
ఖరేణ తేన - ఖరరఘువరయోరణం సమాప్తం ఖరనఖరాయు

సేనయద్వా ఖరకిరణాన్వయానాం సూర్యవంశజరాజన్యానామ్ శేఖరేణ శిఖామణినా* శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యమరః - తేన శ్రీరామేణ ఖరాణి నిబిడాని పరూంషి పర్వాణి యస్య తస్మిన్ దుష్ప్రధర్షణ ఇత్యర్థః* గ్రంథిర్నా పర్వపరుషీ ఇత్యమరః* శరాసనే వైష్ణవధనుషి గృహీతే స్వీకృతే సతి- ఖరరఘువరయోః ఖరాసురశ్రీరామయోః - ఖరనఖరాయుధయోః రాసభసింహయోరివ * రాసభా గర్దభాః ఖరా ఇత్యమరః- క్షణేనాల్పకాలేన రణం సమరం* అస్త్రియాం సమరానీకరణా ఇత్యమరః- సమాప్తమభూదితి శేషః- గర్దభసింహయోర్యావదంతరం తావత్ ఖరరాఘవయోరపీత్యుపమార్థః- శ్రీరామేణ వైష్ణవధనుర్గృహీత్వా తత్రేంద్రదత్తమహాస్త్రసంధానేన క్షిప్రమేవ ఖరవధోపి కృత ఇత్యర్థః- సచ ప్రకృతః ప్రకృతేనైవ స్వకారేణ గమ్యత ఇతి పర్యాయోక్తముక్తోపమయా సంసృజ్యతే - ఇంద్రశరేణ ఖరవధే రామాయణవచనం* సతం దత్తం మఘవతా సురరాజేన ధీమతా- సందధే చ స ధర్మాత్మా ముమోచ చ ఖరం ప్ర

తి-సవృత్ర ఇవ వజ్రేణ ఫేనేన నముచిర్యథా - బలో వేంద్రాశనిహతో నిపపాత హతః ఖర ఇతి- కేచిత్తు ఖరనఖరాయుధయోరివేత్యత్ర*కుక్కుటశ్చరణాయుధ ఇత్యభిధానాత్-తీక్ష్ణకుక్కుటయోరివేతి కథయంతి - తదత్యంతారమణీయం శ్రీరామే హీనోపమాదిదోషప్రసంగాదిత్యలం॥౪౯॥ ఖరేతి॥ దండకారణ్యభాగే దండకావనప్రదేశే - ఖరవధే నఖరాసురసంహారేణ పరిశుద్ధే పరిపూతే- నిర్బాధ ఇతీత్యర్థః-అత ఏవ మునిభిస్తద్విషయవాసిభిః తాపసైరభిహితానాం నిర్బాధస్థితిలాభజనితానన్దాతిరేకేణోక్తానాం తాదృశీనాంతథావిధానామమోఘానామిత్యర్థః-ఆశిషాంస్వస్తివచసాం*స్వస్త్యాశీః క్షేమపుణ్యాదావిత్యమరః-మంథరా కైకేయీదాసీ - సైవస్వకీయైర్గుణైః కైకేయీదుర్మంత్రబోధనశ్రీరామరాజ్యాభిషేకవిఘాతుకత్వవనవాసప్రేరకత్వాదిభిః స్వయమచరమపాత్రమాద్యభాజనమభూత్ - దైవానుకూలే కింనామ నశివాయప్రవర్తత ఇతి న్యాయేన దైవానుకూలే అగుణమపి సగుణంభవతి- యతో విరుద్ధా

ధయోరివ తక్ష్ణేన॥౪౯॥ వ॥ ఖరవధపరిశుద్ధదండకారణ్యభాగే మునిభిరభిహితానామాశిషాం తాదృశీనామ్। స్వయమచరమపాత్రం స్వైర్గుణైర్మంథరాభూత్తదనుమనుకులేందుస్సానుజశ్శౌర్యరాశిః॥ తథాహి॥౫౦॥ వ॥ ప్రాఙ్మంథరేతి మహీక్షితి

చరణతత్పరాపి మంథరా మున్యాశీర్వాదానామపాత్రంనాభూత్ - కింతు ప్రథమపాత్రమిత్యేతచ్చిత్రమిత్యర్థః - తస్యా ఏవోక్తరీత్యా మునివిరోధిరాక్షసనాశనిదానత్వాదితి భావః*యోగ్యభాజనయోః పాత్రమిత్యమరః- తదనుతదనంతరంశౌర్యరాశిరతిశౌర్యశాలీత్యర్థః-సానుజస్సలక్ష్మణః-మనుకులేందుర్వైవస్వతమనుసంతానాహ్లాదకరః శ్రీరామః-స్వైర్గుణైశ్శౌర్యౌదార్యముని జనక్షేమంకరత్వాదిభిశ్చరమపాత్రమభూదితి సంబంధః - మంథరాయా లేనాయంసమాగత్యాస్మాకంనిరుపద్రవంచకారేతి సానందం మునయః శ్రీరామస్యాశిషం ప్రయుంజతే స్మేత్యర్థః- అత్ర శౌర్యరాశిరితి శౌర్యతద్వతోరభేదోక్త్యైకదేశే అభేదరూపాతిశయోక్తిః - తథామంథరాయా అచరమపాత్రత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిరిత్యనయోస్సంసృష్టిః॥ ౫౦॥ నను సాక్షాద్రాక్షసహన్తారం సకలసద్గుణాభిరామం శ్రీరామంవిహాయ అమాన్యాయాః మన్థరాయాః కథం మునిజనాశీర్వాదాచరమపాత్రత్వమితి కవి రాశంక్యనైతావద్రాక్షససంహార ఏవేయం మాలంకిన్తు త్రిలోక

కణ్టకరావణాదిసంహారేచేతిమనసికృత్వాతత్ యుక్తమేవేత్యాహ॥ తథా
హేంతి॥ తదేవవివృణోతి॥ ప్రాగితి॥ ప్రాక్ప్రథమం మన్థరేతి- తతఃమహిషీకైకే
యీతి- తదనువరద్వయీపూర్వదత్తవరద్వయమితి- అనన్తరం ధర్మవ్యయవ్య
థితస్యధర్మచ్యుతినిపీడితస్య భూపతేర్దశరథస్య భారతీ రామవనవాసప్రేరక
వాక్యమితి - కాకుత్స్థకాననకథా శ్రీరామవనవాసవార్తేతి చ- ఏవంపూర్వ
పూర్వస్యోత్తరోత్తరప్రేరకత్వేవప్రసిద్ధామన్థరాదయ ఇత్యర్థః- పౌలస్త్యే
నలోకకణ్టకేనరావణేనభీతం త్రస్తం యద్భువనత్రయం త్రైలోక్యం తస్యభా
గ్యవంక్త్యైః- నిర్బాధస్థితిహేతుభూతభాగధేయశ్రేణ్యాః- సంజ్ఞానామధే
యానివర్తన్తే- అతో మన్థరాయా అచరమపాత్రత్వం యుక్తమితిభావః- వ
సంతతిలకావృత్తం॥ ౫౧॥ అథశూర్పణఖాయాలంకాగమన వృత్తాన్తమా
హ॥ అథేతి॥ అథఖరప్రముఖరాక్షససంహారానన్తరం- శూర్పణఖా- లంకా
పురం రావణరాజధానీమపి- జనస్థానం ఖరాసురదేశమివ విజనం జనరహితం

వరద్వయీతిధర్మవ్యయవ్యథితభూపతిభారతీతి। కాకుత్స్థకా
ననకథేతిచసంతిసంజ్ఞాః పౌలస్త్యభీత భువనత్రయ భాగ్యప
ఙ్క్తేః॥ ౫౧॥ ౫॥ అథశూర్పణఖాలంకాపురమపిజనస్థానమివ
విజనస్థానం కాకుత్స్థేనకారయితుందశకణ్ఠోపకణ్ఠేకృత్యైవని
పత్యరామలక్ష్మణయోర్యాథాతథ్యం వైదేహ్యాదేహసౌంద

స్థానంయస్యతత్తథోక్తం- శూన్యమిత్యర్థః- కాకుత్స్థేనశ్రీరామేణకారయితుం
విధ్వంసయితుమివేత్యర్థః- అతఏవఫలోత్ప్రేక్షాగమ్యోపమయోరంగేనసంకీ
ర్ణా- సీతాహరణోపదేశాదినాతథాభవిష్యమాణత్వాదితి భావః* కరోతే
... కణ్టకస్థానమి... కతుః కర, త్వవికల్పాత్ర
కృత్యైవ
ర్తృకరణయోస్త్రియామితి ...
మరణాధిదేవతేవ* కృత్యాక్రియాదేవతయోస్త్రిషుభేద్యేధనాదిభిరిత్యమరః*
కృఞ్ చేతిచ కారాత్ -క్యప్ - నిపత్యభువిపతిత్వా- రామలక్ష్మణయోర్యాథా
తథ్యం యథాతథాభావమనతిక్రమ్యయథాతథం- యథారూపమితియావత్
యథార్థంతుయథాతథమిత్యమరః- యథాతథయోర్భావః * సనపుంసకమి
నపుంసకత్వం * హ్రస్వోనపుంసకేప్రాతిపదికస్యేతి హ్రస్వత్వం తస్యభావః
యాథాతథ్యం బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ భావేష్యఞ్ ప్రత్యయః - ఞిత్వాదాదివృ
ద్ధిః* దీర్ఘబాహుర్విశాలాక్షశ్చీరకృష్ణాజినాంబరః - కందర్పసమరూపశ్చ

మోదశరథాత్మజఇత్యాదిశ్రీరామలక్ష్మణతత్త్వస్వరూపమిత్యర్థః-తథాసై
దేహ్యేదేహసౌందర్యమన్యానానతిరిక్తా వయవసన్నివేశప్రయుక్తజగన్మో
హనదివ్యమంగళవిగ్రహరామణీయకమిత్యర్థః॥తదుక్తం॥శ్లో॥ అంగప్రత్యం
గకానాంయస్సన్నివేశోయథోచితం-సంశ్లిష్టసంధిబంధంయత్సౌందర్యమితి
చోచ్యతఇతితథాఖరప్రముఖైస్సాకంఖరదూషణత్రిశిరఃప్రభృతిభిస్సహసా
కంసత్రాసమంసహేత్యమరః- చతురధికాఃదశచతుర్దశసహస్రాణియస్యాం
సాతథోక్తాసంఖ్యాయస్యతత్తథోక్తస్య-అనీకస్యరాక్షససైన్యస్య-అనీకంతు
రణేసైన్యఇతివిశ్వః-పంచతాకరణేమరణకర్మణికారణభూతాంకారణత్వేన
పర్యవసితాం-స్యాత్పంచతాకాలధర్మోదిష్టాంతఃప్రళయోత్యయః-అంతో
నాశోద్వయోర్మృత్యుర్మరణంనిధనోస్త్రియామిత్యమరః-ఆత్మావజ్ఞాంకర్ణ
నాసికాచ్ఛేదనరూపనిజావమాననాంచ-విజ్ఞాపయామాసవిజ్ఞాపితవతీసీతా

ర్యంఖరప్రముఖైస్సాకమనీకస్యచతుర్దశసహస్రసంఖ్యాక
స్యపంచతాకరణ కారణభూతామాత్మావజ్ఞాంచవిజ్ఞాప
యామాస॥ ప॥౫౨॥సదండకాయాంకృతదండకాయాంస్వ
సారమేనాంప్రథితస్వసారః।నిశామ్యరామస్యనిశమ్యవృత్తం

రామకథాకథనేనరావణస్యకామక్రోధావుద్దీపయామాసేత్యర్థః- క్రీడావ
మానసానావజ్ఞేత్యమరః॥౫౨॥తతోరావణఃకింకృతవానిత్యతఆహ॥సఇతి॥ప్రథి
తఃసకలలోకప్రఖ్యాతఃస్వసారఃస్వకీయభుజబలంయస్యసతథోక్తః-సారో
బలేస్థిరాంశేచేత్యమరః-రాక్షసచక్రవర్తీరాక్షససార్వభౌమస్సరావణఃదం
డకాయాందండ కారణ్యేకృతోలక్ష్మణేనవిరచితోదండఃకర్ణనాసికాచ్ఛేదన
రూపశాసనంయస్యసతథోక్తః-కాయోదేహాయస్యాస్తామితిబహువ్రీహి
గర్భితబహువ్రీహిః-దండోస్త్రీశాసనేరాజ్ఞాంహింసాయాంలగుడేపిచమ
ర్యాదాయాంసైన్యభేదఇతివైజయంతీ-కాయోదేహఃక్లీబపుంసోరిత్యమరః-
ఏనాంస్వసారంభగినీంశూర్పణఖాంనిశామ్యదృష్ట్వా-శమోదర్శనఇత్యత్రశ
మోదర్శనార్థేఅమిత్వాద్ధ్రస్వాదేశాభావః-తథారామస్యవృత్తంపూర్వో
క్తరూపచరితంనిశమ్యశ్రుత్వా-తన్ముఖాదేవేతిశేషః- నిశమ్యేతిశ్రవణేతథా
నిశమయత్యపీతిభట్టమల్లః- అత్రనిశామ్యేతిదంరూపమన్యథానిశ మయ్యేతి
స్యాత్-అతఏవాహవామనః-నిశమ్యనిశమయ్యేతిశబ్దౌప్రకృతిభేదావితి- రుషం
చక్రేమత్పరాక్రమానభిజ్ఞతయా వనగోచరోయంరామఃయతా-స్యంకృ

త్వానితిచకోపేత్యర్థః॥ వృత్తముపజాతిః ఉపేంద్రవజ్రా॥౪౩॥ తత ఇతి॥ తతః రోషానంతరం జనస్థానే ఖరాలయే-అస్త్రరాక్షసాన్ప్రస్థాప్య తత్పరిపాలనార్థం ప్రేషయిత్వా- నష్టనీతిః హతనయః అమార్గవర్తీత్యర్థః అయం రావణః తాటకాయాః అపత్యం తాటకేయో మారీచః స్త్రీభ్యోఢక్ - ఢక్యాయాదేశః తద్రూపో హాటకమృగః మాయయా కల్పితహిరణ్మయహరిణః- హిరణ్యం హేమహాటకమిత్యమరః హాటకస్య హాటక మయో వా మృగో హాటకమృగ ఇతి విగ్రహః షష్ఠ్యా వివక్షితార్థలాభే సతి మయడాదిగ్రహణాభావే వ్యర్థదోషః తం పురస్కృత్య పురోధాయ సీతాహ్వాం సీతాభిధానాం హరిణీం మృగీం గృహీతుం విచార్యేతి శేషః యథాలోకే లుబ్ధకః కంచన మృగం పురస్కృత్య వనం గత్వా తద్విప్రలబ్ధం మృగాంతరం గృహీతుమిచ్ఛతి తద్వదిత్యర్థః తస్య మారీచస్యావసథం స్థానం ఆససాద వివేశ-స్థానావసథవాస్తు చేత్యమరః అత్రైవం

చక్రే రుషం రాక్షసచక్రవర్తీ॥౪౩॥ తతః ప్రస్థాప్య జనస్థానే
రాక్షసాన్నష్టనీతిరయం తాటకేయహాటకమృగం పురస్కృ
త్య సీతాహ్వాం హరిణీం గృహీతుం తస్యావసథమాససాద॥
౪౪॥ మారీచోప్యాకర్ణిత రావణమతః ప్రయత్నశతైరస్యాని

జనస్థానం ప్రతిరాక్షసప్రేషణం సీతాపహరణాత్పూర్వముక్తం శ్రీరామాయణే తు తదనంతరమిత్యేవం పౌర్వాపర్యవిపర్యయసంబంధనో విరోధః పురాణాంతరాత్సమాధేయః తాటకేయహాటకమృగమిత్యత్ర రూపకశంకా న కార్యా తస్యారోపహేతుత్వాత్ మారీచే తు హాటకమృగత్వస్యాగమసిద్ధేరనారోప్యమాణత్వాదితి॥౪౪॥ మారీచ ఇతి॥ మారీచోప్యాకర్ణితం రావణస్య మతం సీతాపహరణరూపం చికీర్షితం యేన సతథోక్తస్సన్ తస్మిన్ రావణే ప్రయత్నశతైరపి అపిరామో ససంక్రుద్ధః కుర్యాల్లోకానరాక్షసాన్ అపితే జీవితాంతాయనోత్పన్నా జనకాత్మజా ఇత్యాది శ్రీరామాయణోక్తబహుప్రయత్నైరిత్యర్థః అనివార్యమాణే నివారయితుమశక్యే సతి॥ తద్వినాశకాలస్య ప్రత్యాసన్నత్వాదితిభావః సుబాహుం సుబాహునామానం స్వభ్రాతరమేవ యో హి విశ్వామిత్రాధ్వరే శ్రీరామేణ నిహతః స ఇతి భావః బహుభూయిష్ఠం మన్యమానః సుబాహువత్పూర్వమేవాత్మనో మరణే ఇదానీమేతాదృశః శ్లాఘ్యోనస్యాత్ అతః స ఏవ ధన్య ఇత్యవబుధ్యమానస్సన్నిత్యర్థః- గత్యంతరాభావాత్తద్విపరీతబుద్ధివర్తనే ఆత్మవిమోచనే వా ఉపాయాంతరాభావాత్

దేశోపాయగమే గత ఇతి వై జయంతీ అభ్యర్థనామంగీకృత్య తతః జాతరూపమ
యః కాంచనవికారః - వికారార్థే మయట్ - యో మృగస్తద్రూపం తదాకారం
గృహీత్వా స్వీకృత్య రాక్షసానాం కామరూపత్వాత్ స్వాయాం కనకమృగభూమి
కాం గృహీత్వేత్యర్థః - చామీకరం జాతరూపం మహారజతకాంచనే ఇత్యమరః - సీ
తాం వంచయితుం ప్రలోభయితుం పంచవటీమగాహత ఆసేవత| పచివే శేత్య
ర్థః పంచవటీ వ్యాఖ్యాతా॥ ౫౫॥ దశముఖ ఇతి॥ దశముఖో రావణోఽపి జలధరా
ణాం మేఘానాం పంథాః జలధరపథః అంతరిక్షం - ఋక్పూరిత్యాదినా సమా
సాంత అకారప్రత్యయః - తారాపథోఽంతరిక్షం చ మేఘద్వారం మహాబిలమి
త్యమరః - తత్ర స్థాపితో నిక్షిప్తో రథో యేన సః తథోక్తః - నిజకపటాప్రకాశార్థమి
తి భావః - దాశరథివిఘటనే రామలక్ష్మణవియోజనే కృతాస్థో విహితాదరః త
దేకాగ్రచిత్తస్సన్నిత్యర్థః - తస్థౌ స్థితవాన్॥ ౫౬॥ విపినమితి॥ అథానంతరమేష
న్యంకుః కనకమృగరూపో మారీచః - న్యంకుర్గురుకులస్థాయాం శిష్యే మునేము

వార్యమాణే తస్మిన్ సుబాహుమేవ బహుమన్యమానో గత్యం
తరాభావాత్తదభ్యర్థనామంగీకృత్య జాతరూపమయమృగ
రూపం గృహీత్వా సీతాం వంచయితుం పంచవటీమగాహత॥
గ॥ ౫౫॥ దశముఖోఽపి జలధరపథస్థాపితరథో దాశరథివిఘటనే
కృతాస్థస్తస్థౌ॥ వ॥ ౫౬॥ విపినమథ జగాహే రాక్షసానాం కరో

నౌ మృగ ఇతి నానార్థరత్నమాలా - కృష్ణసారరురున్యంక్విత్యమరశ్చ - రాక్షసా
నాం ఖర్వాదీనాం కరోటీః శిరోఽస్థీని - కపాలానీతి యావత్ - శిరోఽస్థని కరోటిస్స్త్రీక
పాలకర్పరస్సమావిత్యమరః వైజయంత్యౌ - అసకృదసకృత్ పునః పునః బహు
వారమిత్యర్థః - వీప్సాయాం ద్విర్భావః ఆవిర్భావం ప్రాదుర్భవదశ్రుజలం య
థా తథా - బాష్పాశ్రుణ్యాంబుధూమయోరితి వై జయంతీ - ఆలోక్య దృష్ట్వా - శో
చన్ హా కష్టం జనస్థానవాసినా రామేణ ఖలు నిహతాస్సర్వేఽపి బాంధవాస్తే
షామిమాః కరోట్యః పరిలుఠంత్యో దృశ్యంతే స్వాత్మనోఽపి అస్మిన్ దేశే మరణం
నిశ్చితమితి మనసి విషీదన్ సన్నిత్యర్థః తథా వర్త్మని విపినమార్గే అంకుశానాం
నైశిత్యసామ్యాత్ సృణిప్రాయాణాం - అంకుశోఽస్త్రీ సృణిర్ద్వయోరిత్యమరః -
కుశానాం దర్భాణాం సంబంధీని అస్త్రీ కుశం కుథో దర్భ ఇత్యమరః - అత ఏవ పథి
కానాం పాంథానాం చరణాన్ పాదతలాని లునాతీతి పథికచరణలావీని - కర్మ
ణ్యణ్ అంకురే అంకురేష్విత్యర్థః - కృతరుచిః కృతాభిలాష ఇవ పశ్యతాం స్వకప

తుప్రకాశనార్థంమృగజాతిధర్మమనువర్తమానఇవేత్యర్థః- వస్తుతస్తునతథే తిభావః-విపినంపంచవటీనికటారణ్యం-జగాహేప్రవివేశ- వైదేహ్యాఃలోచ నగోచరీభవితుమితిభావః-మాలినీవృత్తం॥ ౫౭॥ తదన్వితి॥తదనుమృగప్రవే శానంతరం-రామః జనకపుత్ర్యాజానక్యాయాచ్ఞయా- ఆర్యపుత్రాభిరా మోఽసౌమృగోహరతిమేమనః-ఆనయైనంమహాబాహోక్రీడార్థంనోభవిష్య తీత్యాదిప్రార్థనయాహేతునా- తంహారిణంమాయాకనకమృగం-జిఘృక్షుః గృహీతుమిచ్ఛుస్సన్-గ్రహేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- నలోకావ్యయేత్యా దినాషష్ఠీప్రతిషేధఃచాపమాదాయానుజగామ అనుసృత్యజగామ- తథా మృత్యురంతకశ్చ-సమయః అయమేవకబళనావసరఇతిమత్వేతిశేషః-వక్త్ర మాతత్యవ్యాదాయ-కుశికసుతమఖాజౌవిశ్వామిత్రాధ్వరసమయప్రవృత్త యుద్ధే-సమిత్యాజిస్సమిద్యుద్ధఇత్యమరః-భ్రష్టంగళితం-శ్రీరామబాణేనసము

టీరసకృదసకృదావిర్భావమాలోక్యశోచన్।కృతరుచిరివవ
క్త్రంన్యంకుశానాంకుశానాంపథికచరణలావిన్యంకురేన్యంకు
రేవః॥వ॥ ౫౭॥తదనుజనకపుత్రీయాచ్ఞయాతంజిఘృక్షుర్హా
రిణమనుజగాహేచాపమాదాయరామః। సమయఇతిచభేజే
వక్త్రమాతత్యమృత్యుఃకుశికసుతమఖాజౌభ్రష్టమేనంజిఘాం
సుః॥*॥వ ॥ ౫౮॥ ఆకృష్యేతి॥దూరమత్యర్థం-అంతికాత్-పర్ణశాలాయాః

దమత్యేవపతఏవతస్యప్రవేశితత్వాదితిభావఃఏనంమారీచంమాయామృగం జిఘాంసుఃహంతుమిచ్ఛుస్సన్హంతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః-పూర్వవత్ష ష్ఠీప్రతిషేధః భేజేతదంతికంప్రాపేత్యర్థః-శ్రీరామజిఘృక్షితస్యతస్యావ శ్యంభావిమరణకత్వాదితిభావః- అత్రపూర్వవాక్యార్థస్యోత్తరవాక్యార్థ హేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః-వృత్తంపూర్వవత్॥౫౮॥ ఆకృష్యేతి॥అథా నంతరమేవఃపూర్వోక్తః-క్రవ్యంమాంసమశ్నాతీతిక్రవ్యాశః మాయామృగ రూపోమారీచః- కమర్ణ్యాన్-పలలంక్రవ్యమామిషమిత్యమరః- దశాతాడ త్వాదితాఆశాగ్రహణకాంక్షాయేనసతథోక్తస్సన్-హస్తలభ్యవత్పునఃప్ర నర్తాయయాసన్నిహితత్వాదితిభావః-శ్రీరామముటజాత్పర్ణశాలాయాస్స కాశాత్దూరంవిప్రకృష్టంఆకృష్యోత్తరోత్తరాశాత్వాదనేన దూరంనీత్వే త్యర్థః-ప్రలోభయిత్వావైదేహీంయథేష్టంగంతుమహాసీతి-రావణస్య కృతసంకేతస్యతథాభూతత్వాదితిభావః - అథరఘునాథస్యశ్రీరామస్య

రేణబాణేనవిద్ధః-ప్రలోభనేనదూరాకర్షణజనితకోపాత్సంప్రహృతస్సన్ హతోస్మీతి మృతో భవామీత్యేవంరూపేణరామవచసాసదృశేనరామ వచోనిభేన-నిత్యసమాసత్వాదస్యపదవిగ్రహః అతఏవ-స్యురుత్తరపదేత్వమీ నిభసంకాశనీకాశప్రతీకాశోపమాదయ ఇత్యమరః-ఆర్తస్వరేణసహాహాసీతేహాలక్ష్మణేతిదీనాక్రందనేన సాకంఏవంచేత్సీతారామంప్రతిలక్ష్మణంప్రేషయేత్తర్హ్యేనాంపర్ణశాలాభ్యంతరేసీతాం రావణోపహరేదితికపటోపాయాదితిభావః-కార్తస్వరమయీహిరణ్మయీఏణతనుర్మృగశరీరంయస్యసకార్తస్వరైణతనుస్తస్యభావస్తత్తాతాంవిజహాతత్యాజ-హిరణ్యంహేమహాటకం-రుక్మంకార్తస్వరంజాంబూనదమష్టాపదోస్త్రియామిత్యమరః దీనాక్రందనపూర్వకంకృత్రిమమృగశరీరంపరిత్యజ్యపూర్వరూపసంధృతవానిత్యర్థః-తథాచ రామాయణం ప్రమియమాణస్తుమారీచోజహౌతాంకృత్రిమాంతనుం కృ

వ్యాశఏషరఘునాథశరేణవిద్ధః । కార్తస్వరేణతనుతాంవిజ
హౌహాహతోస్మీత్యార్తస్వరేణసహరామవచోనిభేన॥౫౮॥
౫౯॥ఏతదాకర్ణ్యవిదీర్ణహృదయాహృదయదయితప్రేమ్ణా
కర్తవ్యాకర్తవ్యమజానానాజానకీజానీహిభ్రాతరమితిసౌ

త్వాతుచ్ఛమతీరక్షోదక్ష్యాయేనతులక్ష్మణం-ఇహప్రస్థాపయేత్సీతాశూన్యేతాంరావణోహరేత్ సంప్రాప్తకాలమాజ్ఞాయచకారచతతస్స్వరం-సదృశంరాఘవస్యైవహాసీతేలక్ష్మణేతిచ-మృగరూపంతుతత్త్యక్త్వారాక్షసంరూపమాత్మనః-చక్రేససుమహాకాయోమారీచోజీవితంత్యజన్నితిఅత్రార్తస్వరేణసహదేహత్యాగకథనాత్సహోక్తిరలంకారః-తదుక్తంకావ్యప్రకాశేసహోక్తిస్సహార్థస్యబలాదేకార్థవాచకఇతి॥౫౯॥ఏతదితి॥ ఏతచ్ఛ్రీరామవచనసదృశమార్తవచనంజానకీత్యాకర్ణ్యశ్రుత్వాహృదయదయితేమనోవల్లభేప్రాణేశ్వరఇతియావత్-శ్రీరామేప్రేమ్ణాస్నేహేనహేతునా-ప్రేమానాప్రియతాహార్దంప్రేమస్నేహఇత్యమరః- విదీర్ణహృదయావిదళితాంతరంగా-అతఏవకర్తవ్యాకర్తవ్యంవిధేయావిధేయంకృత్యమజానానాఅనవబుధ్యమానా-ఇతికర్తవ్యతాశూన్యాసతీత్యర్థః- జ్ఞాఅవబోధనేఇత్యస్మాచ్ఛానచ్-జాజన్యోర్జేతిజ్ఞాదేశః- భ్రాతరంశ్రీరామం జానీహిపరామృశేత్యేవంప్రకారేణసౌమిత్రిమాదిదేశ - రాక్షసేభ్యోరామస్యవిపత్తిమాశంక్యత్వమాజ్ఞాపయామాసేత్యర్థః-తథారామాయణం-ఆర్తస్వరంతుతంభ

తుఃర్విజ్ఞాయసదృశంవనే-ఉవాచవచనంసీతాగచ్ఛజానీహి రాఘవమిత్యా
ది॥౬౦॥తతఇతి॥తతశ్చనిదేశానంతరంచ- హేఆర్యేపూజ్యేజానకి-ఇదమాది
ష్టమయయమాదేశః-భావే క్తః-నకార్యంనకర్తవ్యం-భాగ్యంతరంజానీహీత్యేవమా
జ్ఞప్తంనయుక్తమిత్యర్థః- కుతఃదిష్టదోషాత్కాలవిపర్యాసాత్-కాలోదిష్టో
ప్యనేహాపీత్యమరః- అథవాదిష్టదోషాద్దైవప్రాతికూల్యాత్-దైవందిష్టంభా
గధేయమిత్యమరఃమిథ్యాప్రతీతిర్విపర్యయజ్ఞానం-అరామసంబంధిన్యాతః
స్వరేతత్సంబంధిత్వేనభ్రాంతిరిత్యర్థః- భవతీంత్వాంపరమధికంపరిభవతతిర
స్కరోతి-లోకేచాకచక్యదోషాచ్ఛుక్తౌరజతప్రతిపత్తివత్తవాపిఅతస్మిం స్తద్గ్ర
హణముత్పన్నమభూదతఃపరంభ్రాంతాసీత్యర్థః-నమత్వయాపియమార్త
స్వరఃప్రత్యక్షమనుభూతః- సచరామస్యవిపత్తిమంతరానోపపద్యతేఅతఃక
థంమమభ్రాంతత్వమిత్యాశంక్యనైతద్విశ్వసితుంయోగ్యమిత్యాహ-త్రిభు

మిత్రిమాదిదేశ॥*॥గ॥౬౦॥తతశ్చార్యేనకార్యమిదమాదిష్టం
దిష్టదోషాన్మిథ్యాప్రతీతిః పరంపరిభవతిభవతీమ్। త్రిభువనై
కధనుర్ధరస్యశౌర్యరాశేరార్యస్యకశ్చ్యిద్ధీత కోణపఘు

వనేతి-త్రయాణాంభువనానాంసమాహారస్త్రిభువనం-తద్ధితార్థేత్యాదినా
సమాహారసమాసః- పాత్రాదిభ్యఃప్రతిషేధోవక్తవ్యఇతిస్త్రీలింగతాప్ర
తిషేధఃపాత్రాద్యదంతైరేకార్థోఽదిగుఃలఃష్ప్యనుసారతఇత్యమరః-తత్రై
కఃనుర్ధరస్యజగదేకధానుష్కస్యేత్యస్త్రబలసంపన్నతోక్తిః- శౌర్యరా
శేర్మహాశౌర్యసంపన్నస్యేతిశారీరబలసంపన్నతోక్తిఃఏవంవిధస్యార్య
స్యమహాత్మనశ్శ్రీరామస్య కోణపారాక్షసాస్తేఘుణాకీటవిశేషాఇవతన్ని
మిత్తాంతన్మాలాం-యద్వామృగభూమికయాప్రచ్ఛన్నమప్యముంనిజబుద్ధ్యా
రాక్షసంనిశ్చిత్యాహ-కోణపోరాక్షసోమారీచఃసఃఘుణఇవతన్నిమిత్తాం
న్మాలాం - రాక్షసః కోణపః క్రవ్యాదిత్యమరః - విపత్తింప్రాణసంకట
కఃవివేకీశ్రద్దధీతవిశ్వసేత్-నశ్రద్ధధీతైవేత్యర్థః॥శ్లో॥పన్నగాసురగంధర్వదే
దానవరాక్షసైఃఅశక్యస్తవవైదేహిభర్తాజేతుంనసంశయఇతి-శ్రీరామా
ణేత్యుక్తత్వాదితిభావః॥శ్రదలతరోరుపసర్గవద్వృత్తిర్వాచ్యేతిశ్రచ్ఛబ్దః
పూర్వనిపాతఃఇత్యేవంప్రకారేణప్రణిపత్యనమస్కృత్యప్రత్యాచక్షా
ప్రత్యాలపంతంలక్ష్మణం-హృదయతోదకారిణ్యామనోవ్యథోత్పాదికయా
వాణ్యావాచా-అనార్యాకరుణారంభనృశంసకులపాంసన- అహంతవ

ణం మన్యే రామస్య వ్యసనం మహదిత్యాద్యారభ్య నత్వహం రాఘవాదన్యం పదాపి పురుషం స్పృశే ఇత్యంతేన శ్రీరామాయణోక్తప్రకారమేత్యర్థః- మోహేన ప్రియవిపత్త్యాశంకాజనితచిత్తవైకల్యేన విహ్వలా విక్లబా సతీ- సా జానకీ బహు భూయిష్ఠం అతర్జయదభర్త్సయత్ అనిందయదితి యావత్- తర్జయతేః పరస్మైపదం కవిప్రయోగాత్సిద్ధం తర్జయతేరనుదాత్తత్త్వేపి తస్యానుదాత్తతశ్చక్షిఙో ఙిత్కరణేన అనుదాత్తనిమిత్తస్యాత్మనేపదస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్పరస్మైపదమితి అత ఏవ తర్జయతి భర్త్సయతి చేత్యపి దృశ్యత ఇతి భట్టమల్లః॥౬౧॥ తామేతాం సీతావాణీమసహమానో లక్ష్మణః పునరువాచేత్యాహ భూయ ఇతి॥ భూయః పునరపి లక్ష్మణః పరుషభాషిణీం కఠోరాలాపినీం ప్రజావతీం భ్రాతృభార్యాం సీతామేవం వక్ష్యమాణరీత్యా అభాషత అవోచత ప్రజావతీ భ్రాతృజాయేత్యమరః॥౬౨॥ లక్ష్మణవాక్యమేవ వివృణోతి॥ సుము

ణనిమిత్తాం విపత్తిమితి ప్రణిపత్య ప్రత్యాచక్షాణం లక్ష్మణం
హృదయతోదకారిణ్యా వాణ్యా మోహవిహ్వలా సా బహ్వ
తర్జయత్॥౫॥౬౧॥ భూయోపి లక్ష్మణః ప్రజావతీం పరుషభా
షిణీమేవమభాషత॥౬॥౬౨, సుముఖి మమ సుమిత్రా సత్యమం
బా యదాసీస్త్వదభజమపి తర్కం మాతృసంపర్కసౌఖ్యమ్॥
సపది విధివిపాకాద్వ్యాహరంతీ దురుక్తిం త్వమసి విపినమధ్యే

ఖీతి॥ హే సుముఖి మధురభాషిణి జానకి- స్వాంగాదిత్యాదినా ఙీష్- యద్యస్మాత్కారణాత్త్వం మమ సత్యా యథార్థం అకపటమితి యావత్ సుమిత్రా సుమిత్రారూపిణ్యంబా మాతా ఆసీః అభూః సువచనోపలాలనాదినా నిజజననీ జాతాసీరిత్యర్థః తత్తస్మాత్కారణాదవితర్కం నిశ్శంకం మాతృసంపర్కేణ మాతృసాన్నిధ్యేన యత్సౌఖ్యమానందస్తదభజం ప్రాప్నవం అన్వభూవమిత్యర్థః ఏతావత్పర్యంతమితి శేషః మాతృత్వేత వత్సహవాససౌఖ్యానుభవస్య యుక్తత్వాదితి భావః సపదీదానీం తు విధివిపాకాద్దైవప్రాతికూల్యాద్ధేతోః విధిర్విధానే దైవేపీత్యమరః విపినమధ్యే అరణ్యమధ్యే త్వం దురుక్తిం కఠోరవచనం వ్యాహరంతీ ఆలపంతీ సతీ వ్యాహార ఉక్తిర్లపితమిత్యమరః మధ్యమాంబా కైకేయ్యపి జాతాసి న కేవలం సువచనేన సుమిత్రైవ కింతు దుర్వచనేన కైకేయ్యపి జాతేతి కృత్వా ఉభయథాపి త్వం మమాంబైవ భవసి అతః పుత్రే మయి కాప్యశంకా కార్యేతి భావః మధ్యమాంబా వ్యాఖ్యాతా- మాలినీవృత్తం

౬౩॥ ఇతీతి॥ ఇత్యేవముక్త్వా లక్ష్మణే భ్రాతృసమీపం శ్రీరామనికటం ప్రతిగచ్ఛతీతి తద్గామిని సతి తత్క్షణమేవ తస్మిన్నేవ క్షణే విలంబే కార్యవిఘాతాదితి భావః అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా రంధ్రమపహరణోచిత సమయమన్విష్యత్యా కాంక్షత ఇతి రంధ్రాన్వేషీ దశకంధరో రావణః స్యందనం శతాంగం శతాంగస్స్యందనో రథ ఇత్యమరః విహాయ త్యక్త్వా విహాయస్స్థలాదాకాశమండలాదవతీర్య అవరుహ్యాభ్రంస్యాకాశ విహాయసీత్యమరః నిజాంతఃకరణే నిజమానసే స్యమాంతం అత్యుత్కటత్వాన్నిగచ్ఛంతమిత్యర్థః రాగమనురాగం లౌహిత్యం చ రాగోఽనురక్తౌ మాత్సర్యే క్లేశాదౌ లోహితాదిష్వితి విశ్వః- బహిర్బాహ్యే ప్రకటయన్ ప్రకాశయన్నివ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా సా చ రాగయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలా ఉభయోః క్త్యనుప్రాణితత్వాత్సంకీర్ణా కపటసన్న్యాసివేషః మాయాభిక్షువేషధారీ సన్ స్వయమేవ తస్యా అనుద్వేగార్థ

మన్యమాంచాపి జాతా॥ ౪॥ ౬౩॥ ఇత్యుక్త్వా భ్రాతృసమీపగా
మిని లక్ష్మణే తత్క్షణమేవ రంధ్రాన్వేషీ దశ కంధరస్స్యందనం
విహాయ విహాయ స్థలాదవతీర్య నిజాంతః కరణేస్యమాంతం రా
గం బహిః ప్రకటయన్నివ కపటసన్న్యాసివేషః పర్ణశాలాభ్యర్ణ
మాసదత్॥ ౫॥ ౬౪॥ రామాశ్రమాద్విగతలక్ష్మణసన్నిధానా
త్సీతాం జహార చపలః పిశితాశనేంద్రః। మాలాం నవోత్పలమ

మితి భావః పర్ణశాలాభ్యర్ణం సీతానివాసపర్ణశాలోపకంఠం- ఆసదత్ ప్రాప-సదేలృదిత్పుషాదిత్వాచ్చ్లేరఙాదేశః* ఉపకంఠాంతికాభ్యర్ణాభ్యగ్రా అప్యభితోఽవ్యయమిత్యమరః॥ ౬౪॥ రామేతి॥ చపలశ్చంచలః అనియతచిత్త ఇత్యర్థః పిశితాశనేంద్రః రాక్షసచక్రవర్తీ రావణః విగతం లక్ష్మణస్య సన్నిధానం సాన్నిధ్యం యస్య తస్మాత్ లక్ష్మణరహితాదిత్యర్థః రామాశ్రమాత్ శ్రీరామనివాసాత్ ధ్రువమపాయే పాదానమిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ సీతాం జహార అపహృతవాన్ సాధారణవధూర్భ్రాంత్యేతి భావః కథమివ నిరస్తజనాత్ అర్చకాదిజనశూన్యాత్ దేవాలయాత్ దేవతాయతనాత్- పూర్వవత్పంచమీ- నవోత్పలమయీం నూతనేందీవరవికారాం తద్గ్రథితామిత్యర్థః నవగ్రహణం అమ్లానతాద్యోతనార్థం [illegible] మాలాం స్రజం పలలభక్షేణ సకాలఖండాం [illegible] [illegible] కనకశోకనవీలోత్పల మాలాయాం తద్వా

త్యనుదయాత్ - అలర్కః సాపస్మారశునక ఇవేత్యుపమా- అలర్కస్యమాలా పహరణేయోలోభస్స ఏవ సీతాపహర్తుః రావణస్యాపీత్యుపమార్థః- శునకో భషకశ్శ్వా స్యాదలర్కస్తు సరోగిత ఇత్యమరః. అత్ర కశ్చిద్రహస్యోపదేశః కథితః- యద్యపి లక్ష్మీరూపా సీతా విష్ణురూపరామస్య మృగాన్వేషణసమయే రామ ఏవ తిరోహితా తథాపి తస్మిన్సమయే దేవైః స్వకార్యార్థం శ్రీరామానుమత్యా మాయయా నిర్మితా సీతా తత్ర స్థితా తాం రావణో జహారేతి అన్యథా రామస్య వియోగాంగీకారే క్షణమాత్రమపి విశ్లేషాభావప్రతిపాదకం విష్ణోరేషానపాయనీతి వాక్యమప్రమాణం స్యాత్ - నను క్షణమాత్రవిశ్లేషస్యానంగీకారే వివాహాత్పూర్వం సంబంధాభావః కథమితి చేన్న సర్వదాస్వస్మిన్ విద్యమానాయా ఏవ సీతాయాః లోకవ్యవహారమనుసృత్య జనకస్యగృహే ఆవిర్భావం పరికల్ప్య వివాహాదిలీలాకరణాత్ - అన్వేషణవిలపనాద్యనుకరణమాత్రం తచ్చ స్త్రీసంగినామియమవస్థేతి ప్రఖ్యాపనార్థం అత ఏవోక్తం శ్రీభాగవతే- స్త్రీసంగినామితి గతిం ప్రథయంశ్చకారేతి రావణకుంభకర్ణయోః పూ

యీం పలలభ్రమేణ దేవాలయాదివనిరస్తజనావలర్కాః॥ ౫॥

౬౫, హా నాథ క్వ చిరాయసీతి బహుశో వ్యాక్రుశ్య బాష్పావిలం
చక్షుర్దిక్షు విముంచతీం దశరథస్యాద్యామవేక్ష్య స్నుషా

ర్వం వరప్రదానాదేవస్యవధ్యత్వే సిద్ధేఽప్యపి ప్రకారాంతరేణాపి తయోర్వధస్సంభవతి తథాపి మాయారూపసీతాం కల్పయిత్వా తదపహరణాపరాధేన రావణహననాదికథాప్రవర్తనేన లోకం పవిత్రీకర్తుం పరదారాపహర్తురేవం వినాశ ఇతి జ్ఞాపనార్థం చేత్యలమతికథయా- వసంతతిలకావృత్తం॥ ౬౫॥ తతః కిం జాతమిత్యత ఆహ॥ హేతి ఖేదే నాథ ప్రాణేశ్వర శ్రీరామ క్వకుత్ర చిరాయసి విలంబసే యేనైతాదృశ్యవస్థా సంప్రాప్తేతి భావః ఇత్యనేన ప్రకారేణ బహుశః బహువారం- బహ్వల్పార్థాచ్ఛస్కారకాదన్యతరస్యామితి శస్ప్రత్యయః వ్యాక్రుశ్య ఉచ్చైరాక్రంద్య- బాష్పావిలమశ్రుకలుషం చక్షుః దిక్షు దిగంతరేషు విముంచతీం ప్రసారయంతీం శ్రీరామాగమనాశయేతి భావః దశరథస్యాద్యాం స్నుషాం జ్యేష్ఠపుత్రకళత్రత్వాత్ జ్యేష్ఠస్నుషాం అవేక్ష్య దృష్ట్వా- రేరే ఇతి ప్రకృతే భర్త్సనే చాపలాద్విరుక్తోఽయం శబ్దో హీనసంబోధనవాచీ- హీనసంబోధనే తు రే ఇత్యమరః- చాపలే ద్వే భవత ఇతి ద్విరుక్తిః- సంభ్రమేణ [illegible]

డితమిత్యాదినాప్రాప్తస్యప్లుతస్యస్వరఃప్లుతఃసాహసమనిచ్ఛతావిభాషావక్తవ్యఇతిపాక్షికఃప్రతిషేధఃశాస్త్రీత్యాగస్సాహసమితిహారదత్తఃరాక్షసేతితస్యనామాప్యుచ్చరితుమనుచితమిత్యామంత్రితమితిమంతవ్యం- మాసీతాపహరణసాహసంమాకుర్విత్యర్థః-ప్రరుదతీంప్రకర్షేణక్రోశంతీంవధూంస్నుషాంముంచత్యజమాప్రతిరుధఇతివాపాఠఃతత్పక్షేనిరోధంమాకుర్విత్యర్థఃసమాస్నుషాజనీవధ్వఇత్యమరఃఅత్రదశరథస్యాత్మప్రియసుహృద్భావేనభ్రాతృత్వాత్తత్స్నుషాయాఅపిస్వస్నుషాత్వాద్వధూగ్రహణంద్రష్టవ్యంఇత్యుక్తేప్రతిశేషఃగృధ్రాధిపోజటాయుఃఅగ్రేవణంవనపురోభాగఇత్యర్థః-వనంపురగామిశ్రకాసిధ్రకాశారికాకోటరాగ్రేభ్య ఇతివననకారస్యణత్వంఅధ్వానంమార్గంరుద్ధ్వానిరుధ్యరావణం ప్రత్యనల్పకోపమధిక్షక్రోధమకరోత్- అనుచితకారిణంరావణంవిజిత్యసీతాంమోచయితుముద్యుక్తవానిత్యర్థఃశార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౮౮సమభూదితితస్మిన్సమయేసీతాపహ

మ్। రేరేరాక్షసమావధూంప్రరుదతీంముంచేతిగృధ్రాధిపో
రుధ్వాధ్వానమనల్పకోపమకరోదగ్రేవణంరావణమ్॥ ప॥
౮౮॥ సమభూత్సమయేతస్మిన్సమరంసమరంహసోః। మిథో
మథనసంక్రుద్ధగృధ్రరాక్షసరాజయోః॥ప॥౮౯॥దశముఖరథ
మాశువ్యస్తరథ్యంవిసూతంశిథిలతరవరూథంశీర్ణచక్రంసచక్రే

రణకాలేసమరంహసోస్తుల్యవేగయోఃఅతఏవమిథోమథనేనపరస్పరప్రహారేణసంక్రుద్ధాసవ్యక్కుపితౌయౌగృధ్రరాక్షసరాజౌజటాయూరావణౌతయోస్సమరంయుద్ధంసమభూత్ సమ్యక్ప్రవృత్తమిత్యర్థః॥౮౯॥ తతఃకింతత్రాహదశముఖేతిసశకుంతఃపక్షీజటాయుఃశకుంతపక్షిశకునిశకుంతా ఇత్యమరఃశక్తయఃఆయుధవిశేషాఃప్రాస్యతఇతిప్రాసాఃకుంతాపరపర్యాయాఃక్షేపణీయాఆయుధవిశేషాఃతదుక్తంవృత్తికారేణకర్తరిచకారకేసంజ్ఞాయామిత్యత్రప్రాస్యంతఇతిప్రాసాయితి-బాణాఇషవఃఅస్యంతేఅనేనేతిబాణాసఃకార్ముకం-కర్మణ్యణ్-ధనుశ్చాపౌధన్వశరాసనకోదండకార్ముకం-ఇష్వాసఇత్యమరః ఖడ్గశ్చంద్రహాసః ఖడ్గేతునిస్త్రింశచంద్రహాసాసిరిష్టయఇత్యమరః-త్రిశిఖంత్రిశూలంవిశిఖాబాణాః-పృషత్కబాణవిశిఖాఇత్యమరః తూణ్యాతూణీరా- తూణోపాసంగతూణీరనిషంగాఇషుధిర్ద్వయోః- తూణ్యామిత్యమరఃపాశాఃరజ్జుపరపర్యాయాఃకరగ్రాసాధనాయుధవిశేషాః

కుంతాః ప్రాసాః ప్రసిద్ధాః ప్రాసస్తు కుంత ఇత్యమరః ఏతే రావణప్రయుక్తా ఆయుధవిశేషాః-గరుద్భ్యాం పక్షాభ్యామభిహతాః పరాహతా యస్య స తథోక్తస్సన్-గరుత్పక్షచ్ఛదాః పత్రమిత్యమరః - దశముఖరథం రావణస్యందనం- అశుక్షిప్రం-ధ్వస్తావినాశితా రథ్యారథవోఢారోఽశ్వా యస్యతం- రథ్యోవోఢారథస్యయ ఇత్యమరః తద్వహతిరథయుగప్రాసంగమితియత్ప్రత్యయః విగతస్సూతస్సారథిర్యస్య విసూతం-సూతఃక్షత్తాచ సారథిరిత్యమరః- శిథిలతరోత్యంతవిశ్లిష్టోవరూథో రథగుప్తిర్యస్యతం-రథగుప్తిర్వరూథో నేత్యమరః-శీర్ణైవిచ్ఛిన్నైచక్రైరథాంగైయస్యతం తథోక్తం-చక్రేకృతవాన్-సీతావిమోచనాభినివేశతయాఽయాఽవచ్ఛక్తిభిభత్సం చకారేత్యర్థః మాలినీవృత్తం॥౬౭॥ తతఃకిం తత్రాహ రాక్షసేతి॥ సఃపతత్రాం వరః అండజమండలేశ్వరో జటాయుః-మైథిల్యాం పక్షపాతేన ఆసక్తివిశేషేణ హేతునా - రక్షసా శిక్షితః రావణచంద్ర

> గరుదభిహతశక్తిప్రాస బాణాసఖడ్గత్రిశిఖవిశిఖ తూణీబాణ
> కుంతశ్చ కుంతః పటురరక్షసా శిక్షితః క్షిప్రం పపాత పతత్రాం
> వరః। మైథిలీపక్షపాతేన పక్షపాతమవాప్యసః॥౫॥౬౮॥ తత్క్షణ
> మన్యరథాధిరూఢేన రావణేన భూయోపినీయమానా జానకీ
> శృంగసంగతప్లవంగపంచకే పంచచూడ ఇవ తక్ష్మాధరకుమారకేక

హాసవిదళితస్సన్-పక్షపాతం గరుద్భంగమవాప్య క్షిప్రం పపాత- పక్షపాతతత్పరాణాం పక్షపాతప్రాప్తిర్యుక్తైవేతి భావః అసినిర్భిన్న పక్షోభువిన్యపతదిత్యర్థః-పక్షః పార్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిష్వితి వైజయంతీ-తథా రామాయణం- సచ్ఛిన్నపక్షస్సహసా రక్షసా రౌద్రకర్మణా నిపపాతహతోగృద్ధ్రోధరణ్యామల్పజీవిత ఇతి॥౬౮ తత్క్షణమితి॥ తత్క్షణం తస్మిన్నేవక్షణే జటాయునిపాతానంతరక్షణ ఇత్యర్థః-అన్యరథాధిరూఢేన రథాంతరాధిష్ఠితేన- పూర్వరథస్యజటాయుషా విధ్వస్తత్వాదితి భావః రావణేన భూయః పునరపి-నీయమానా అపహ్రియమాణా జానకి శృంగసంగతం శిఖరోపవిష్టం ప్లవంగానాం సుగ్రీవాదికపీనాం పంచకం యస్య తస్మిన్ తథోక్తే-కపిప్లవంగప్లవగశాఖామృగవలీముఖా ఇత్యమరః అత ఏవ పంచచూడాః శిఖాః యస్య తస్మిన్-శిఖా చూడా కేశపాశ ఇత్యమరః-క్ష్మాధరకుమారః రాజకుమార ఇవ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా రాజకుమారస్య పంచచూడత్వాసంభవాత్ యద్యుపనయనకాలీనత్వవిపక్షా-తదాఉపపన్నైవేతి వివేకః-కస్మిన్ చిత్ క్ష్మాధరే పర్వతే-ఋశ్యమూక ఇత్యర్థః-సుగ్రీ

ధసాత్కృతః బ్రహ్మణాసుగ్రీవాధీనకః కృతః-దేమైత్రాచేద్యత్రచకారాత్సా
తిప్రత్యయః-తధాభూతోయోదశగ్రీవప్రతాపానలః రావణప్రతాపాగ్ని
స్తత్సదృశంతత్తుల్యంఅత్రరావణప్రతాపానలస్యసుగ్రీవసాత్కృతత్వేనస్వత
స్సిద్ధత్వసందేహాదుపమోత్ప్రేక్షయోస్సందేహాత్సంకరః-వాలివినాశస్యపిశు
నస్సూచకోయోమహోల్కాపాతః-తత్ప్రతిమంతత్సదృశమిత్యాదిపూర్వవ
త్సందేహాత్సంకరః-ఉత్తరత్రఎతత్ప్రత్యక్షీకరణతత్పరసుగ్రీవప్రత్యాయిలేన
శ్రీరామేణతధాకరిష్యమాణత్వాదితిభావః కర్ణేజపస్సూచకస్స్యాత్పిశునఇ
త్యమరః-రామస్యయత్సాహాయకం సహాయకర్మ యోవధాద్గురూపోత్తమా
ద్వ్యాఙ్ తత్రప్రోత్సాహనాయప్రేరణార్థంపుత్రంసుగ్రీవంప్రత్యభిపతత్.అ
భ్యాగచ్ఛతః పతంగస్యయద్బింబంమండలం- పతంగౌవక్షీసూర్యౌ చేత్యమ
రః-తచ్ఛంకావహంతత్సందేహజనకంతద్భ్రాంతిజనకంవాఅతస్తాదేవాలం

స్మిం శ్చిత్ క్ష్మాధరే సుగ్రీవసాత్కృతదశగ్రీవప్రతాపానలస
సదృశంవాలినాశపిశునమహోల్కాపాతప్రతిమంరామసా
సాహాయ్యకప్రోత్సాహనాయపుత్రమభిపతత్పతంగబింబశం
కావహంకనకపిశంగకౌశేయోత్తరీయాంతరితమాభరణజా
లమపాతయత్ ॥౫॥ ౭౦॥ తత్పతనమపిస్వతేజఃపతనమివనాల

కారో-తధాతపనాంగబింబస్యపతనాసంభవాత్-అభూతోపమోత్ప్రేక్షా
వామతభేదాదిత్యుక్తంతదేతదుజ్జీవితముక్తాలంకారద్వయమితిసంకరః-కనకే
నకనకవద్వాపిశంగంకపిశంయత్కౌశేయంకౌశేయంక్రిమికోశోత్థమిత్యమ
రః-తన్మయంతద్రూపంయదుత్తరీయంసంవ్యానంతేనాంతరితంనిబద్ధం- సం
వ్యానముత్తరీయంచేత్యమరః-ఆభరణజాలంహారనూపురాద్యాభరణకలా
పంఅపాతయత్-రావణేననీయమానాంమామిమేవానరాః శ్రీరామాయక
థయేయురితిమత్వాపాతయామాసేత్యర్థః।౭౦॥తదితి॥తత్పతనమపితస్యా
భరణజాలస్యపతనమపిస్వతేజఃపతనమివనిజప్రతాపనిపాతమివనాలఘు
యజ్ఞనపర్యాయజ్ఞనకలయన్నితిపాఠేప్యయమేవార్థః కామాంధత్వాదితిభా
వః-నఞ్సృథర్కస్యనశబ్దస్యసుప్సుపేతిసమాసః- నయాభిజ్ఞోనీతినిపుణః ప్రవీణేని
పుణాభిజ్ఞవిజ్ఞనిష్ణాతశిక్షితాఇత్యమరః-సనభవతీత్యనయాభిజ్ఞఃదుర్వినీతఇత్య
ర్థః అనయజ్ఞఇతిపాఠేనయంజానాతీతినయజ్ఞః-సనభవతీత్యనయజ్ఞఃఆత్రాతో
నుపసర్గేకఇతికప్రత్యయః - నత్విగుపధేత్యాదినాకప్ ప్రత్యయఃఅతఏవాహా

భగవాన్కాత్యాయనః ఆకారాదనుపసర్గాత్కరో ప్రవదోభవతీతి ప్రతిషే ధేనేతివార్తికవ్యాఖ్యానే భాష్యకారేణాగ్రజ్ఞశబ్దముదాహృత్యాస్యార్థస్యస సమర్థనాత్తతో నఞ్సమాసః అనయజ్ఞః నీతిశాస్త్రవిచారశూన్య ఇత్యర్థః-దశ గ్రీవో రావణః-మైథిలీం సీతాం-లంకాయాః అలంకారభూతాం- లంకాలం కారభూతాం అలంకారోపమితాం-తత్రత్యాయామిత్యర్థః-భూతం క్ష్మాదౌ పిశాచాదౌ న్యాయ్యే సత్త్వోపమానయోరితి విశ్వః-అశోకవనికాం నిజవిహారో చితోద్యానవనికాం అనయత్-తత్రానినీషుస్తవానిత్యర్థః-దుహాదిత్వాన్నయతే ర్ద్వికర్మకత్వం-అత్ర రామాయణం-హ్రియమాణా తు వైదేహీ కంచిన్నా థమపశ్యతీ దదర్శ గిరిశృంగస్థాన్ పంచవానరయూథపాన్- తేషాం మధ్యే వి శాలాక్షీ కౌశేయం కనకప్రభం-ఉత్తరీయం వరారోహా శుభాన్యాభరణాని చ ము మోచయది రామాయ శంసేయురితి భామినీ-వస్త్రముత్సృజ్య తన్మధ్యే విని

క్షియన్ లంకాలంకారభూతామశోకవనికాం మైథిలీమనయ
దనయాభిజ్ఞో దశగ్రీవః॥ ప॥ ౭౧॥ అశోకవనికాలేభే రాక్షసీపరి
వేష్టితామ్। సీతాం మారుతివాలాగ్నిస్తంభనార్హామివౌషధీ
మ్ప॥ ౭౨। కాకుత్స్థస్య ధరక్షసామధిపతేర్వాగ్వాగురావేష్టి
తే కృత్వా హాటకతాటకేయహరిణే శార్దూలవిక్రీడితమ్। అగ

క్షిప్తం సుభూషణం-సంభ్రాంతస్తు దశగ్రీవస్తత్కర్మ చ న బుద్ధవానిత్యాది॥ ౭౧॥ అశోకేతి॥ అశోకవనికాశ్రీః-రాక్షసీభిః నిగూఢసంగోపనార్థం రావణ నియుక్తరాక్షసస్త్రీభిః పరివేష్టితాం పరివృతాం సీతాం-మారుతస్యాపత్యం పుమాన్ మారుతిః హనూమాన్- అత ఇఞితి ఇఞ్ తస్య వాలాం గూలే యోగ్ని స్సుందరకాండే వక్ష్యమాణరూపః తస్య స్తంభనే నిరోధనే అర్హాం యోగ్యాం శ క్తామిత్యర్థః-ఓషధీం లతావిశేషమివ- లేభే ప్రాపేవేత్యుత్ప్రేక్షా-సీతాన్వేష ణసమయే లంకాం ప్రవిష్టో హనూమాన్ సీతామాలోక్య నిజాగమనజ్ఞాపనా ర్థమశోకవనికాం భఙ్క్త్వా పితృనియుక్తేనేంద్రజితా నిబధ్య నీతః వాలే వస్త్రై స్సంవేష్ట్యాగ్నినా ప్రజ్వాలితో వైదేహీనివాసతయైకామశోకవనికామంతరే ణ కృత్స్నాం లంకాం దదాహేతి సుందరకాండే వక్ష్యతి ౭౨ అనంతరవృత్తాం తమాహ॥ కాకుత్స్థస్యేతి॥ కాకుత్స్థస్య రఘునాయకో పి రక్షసామధిపతేః రావణ స్యావాక్ప్రేరణవచనం సైవ వాగురా మృగబంధినీ రజ్జునిర్మిత జాలవిశేష ఇతి యావత్ తయా ఆవేష్టితే ఆవృతే నియమిత ఇత్యర్థః- వాగురా మృగబంధినీ

త్యమరః-హాటకస్య వికారో హాటకమయో యస్తాటకేయో మారీచస్తస్మిన్నేవ హారిణేమృగే శార్దూలవిక్రీడితం శార్దూలో వ్యాఘ్రః- శార్దూలద్వీపినౌ వ్యాఘ్రే ఇత్యమరః- తస్యవిక్రీడితవద్విక్రీడితం కృత్వా-శార్దూలవత్తం నిహత్యేత్యర్థః అథానంతరమాగచ్ఛన్ తత్రాగమనసమయే-అనుజేన లక్ష్మణేన గదితాముక్తాం-వార్తాం దీనాక్రందశ్రవణనిమగ్నసీతానిష్ఠుర వచనప్రేరితో హమాగతోఽస్మి స్త్యేవం రూపవృత్తాంతమిత్యర్థః వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాంతఇత్యమరః-అకర్ణ్యాశ్రుత్వా-తతస్తదనంతరం సీతాయాస్సంగమే సమాగమే లాలసోత్యంతాభిలాషస్సన్-విజనేవనే తద్విపత్తేరవశ్యంభావిత్వాదితిభావః తదుటజం తస్యాస్సీతాయాః ఉటజం పర్ణశాలాం ప్రతి-తదితివాచ్ఛేదః రామో ద్రుతం శీఘ్రం-ప్రతస్థే చచాల-అత్రభిన్నవాక్యస్థత్వాత్కాకుత్స్థరామశబ్దయోర్న పౌనరుక్త్యం యద్వా కాకుత్స్థః కకుత్స్థవంశోద్భవ ఇతి విశేషణత్వేన

ఛిన్నానుజేఽత్ర గదితామాకర్ణ్య వార్తాం తతస్సీతాసంగమ
లాలసస్తదుటజం రామః ప్రతస్థే ద్రుతమ్ ॥ ౭౩ ॥ అయం కథం
స్యాదితి బాష్పగర్భమాలోక్యమానో వనదేవతాభిః । విలోక
యన్కేవలపర్ణశాలాం వినష్టచేతా విలలాప రామః ॥ ౭౪ ॥

హారా యోజనా-అత్ర వాక్తాటకేయయోర్వాగురాహారిణ రూపణేన కాకుత్స్థస్య మృగయుత్వప్రతీతేః ఏకదేశవర్తి రూపకం- తచ్చ శార్దూలవిక్రీడితమిత్యత్ర తత్సదృశం విక్రీడితమితి సాదృశ్యాక్షేపాద సంభవద్వస్తుసంబంధరూప నిదర్శనయా సాపేక్షత్వాత్సంకీర్యతే- శార్దూలవిక్రీడితమిత్యత్రాస్యాపి వృత్తస్య శార్దూలవిక్రీడితత్వాత్-కవేశ్చాతుర్య మనుసంధేయం సూర్యాశ్వైర్మసజాస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమితి లక్షణాత్ । ౭౩ ॥ అయమితి ॥ అయం శ్రీరామః కథం కథం భూతస్స్యాత్ భవేత్ ప్రియతమా రహితపర్ణశాలాం గృహ్యేతి శేషః-ఇతి మత్వేత్యర్థః-బాష్పాణ్యశ్రూణి గర్భే యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా-వనదేవతాభిరాలోక్యమానో దృశ్యమానస్సన్-తాసామపి శోచనీయ ఇతి భావః- రామః కేవలాం సీతారాహిత్యేన శూన్యాం పర్ణశాలాముటజం విలోకయన్-అత ఏవ వినష్టచేతాః భగ్నోత్సాహస్సన్-విలలాప పరిదేవయామాస విలాపః పరిదేవనమిత్యమరః- మహాత్మగురుదేవానామశ్రుపాతః క్షితౌ యది దేశభ్రంశో మహద్దుఃఖం మరణం చ భవేద్ధ్రువమితి క్షితౌ దేవతాశ్రుపాతనిషేధదర్శనాత్ శ్రీరామస్య క్షిప్రమేవ మహద్దుఃఖప్రాప్తిసూచనార్థం బాష్పగర్భమిత్యుక్తం-వృత్తముపజాతిః ॥ ౭౪ ॥ విలాపప్రకారమేవాహ-ం

చభిః పాక్షప్తమితి హేతిఖేదే కష్టం కృచ్ఛ్రం ప్రాప్తమితి శేషః కుత ఇ- అత్రాస్యాం పర్ణశాలాయాం సా సీతా న హి నాస్తి ఖలు* అస్తిర్భవతిపరః ప్రయుజ్యమానో ఽప్యస్తీతి భాష్యకారవచనాత్ భవతీత్యర్థః పూర్వాచార్యాణాం సంజ్ఞా ఇదమే తత్సీతాభావరూపం కార్యం కిం ప్రవృత్తం కేన కారణేన సంజాతమిత్యర్థః - తేధా ఇహాస్మిన్ ప్రదేశే చటులాం పాదముద్రాం విచలితాన్ పాదవిన్యాసానిత్యర్థః - ఆలోకయామి పశ్యామి కిమేతదిత్యర్థః - ఇత్యేవముక్త్వా స్వయం కథంచిదన్యథోత్ప్రేక్షతే॥ మామితి॥ అగృహీతమృగమనాహ్యతహి రక్షయ హరిణం మాం వీక్ష్య సీతా రోషవతీ కుపితేవ - వస్తుతస్తు న తథా పరమప్రేమాస్పదే మయి రోషాభావాదితి భావః - తరుషు వృక్షేషు ముహూర్తం క్షణం క్షణమాత్రం ఘటికాద్వితయం వా* ముహూర్తమల్పకాలే స్యాద్ఘటికాద్వితయేఽపి చేతి విశ్వః - అంతర్హితా అంతర్ధానం గతా - నూనమిత్యుత్ప్రేక్షా - లో

కష్టమత్ర న హి సా కిమిదం ప్రవృత్తమాలోకయామి చటులా
మిహ పాదముద్రామ్। మాం వీక్ష్య నూనమగృహీతమృగం ము
హూర్తమంతర్హితా తరుషు రోషవతీవ సీతా ॥ ప॥ ౭౫॥ త్వ
దభిలషితపూర్త్యై వంచితః పంచవట్యామచరమచరమోహం
మోహభాజాం ప్రజానామ్। తదిహ సరళబుద్ధే నైష దోషస్య

కేహి కాంతాః స్వాంతే స్వాభిమతార్థాసంగృహీతరసతిరోషవిడంబనయా కుత్రచిన్నిగూఢతయా కంచిత్కాలం గమయంతి తద్వదిత్యర్థః - వసంతతిలకావృత్తం ॥౭౫॥ ఏవం సామాన్యాకారేణ విలప్య సంప్రతి సీతామామంత్ర్య విలపతి త్వదితి॥ హే సరళబుద్ధే ఋజుబుద్ధే సుముఖి సుందరాననే జానకీతి సంబోధనద్వయేన వం విప్రలబ్ధస్త్వయా కుతుకముచిత ఇతి సూచ్యతే త్వదభిలషితపూర్త్యై త్వదభిలషితం అరణ్యేఽపి సహసంచారరూపమనోరథః చిత్రమృగాహరణరూపమనోరథో వా తస్య పూర్త్యై పూరణేన హేతునా వంచితః విప్రలబ్ధః ప్రతారితః వ్యామోహిత ఇతి యావత్ అహం మోహభాజాం స్త్రైణానామిత్యర్థః - ప్రజానాం జనానాం ప్రజా స్యాత్సంతతౌ జనే ఇత్యమరః - చరమోంతిమో న భవతీత్యచరమః ఆద్యః అగ్రేసరస్సన్నిత్యర్థః - పంచవట్యామచరం సంచరితవానసి - ఏతావత్పర్యంతం త్వత్సాహచర్యాత్ త్వన్మనోరథపరిపూరణతత్పరతయా వ్యవహృతవానస్మీత్యర్థః - తత్తస్మాత్కారణాదిహ మహారణ్యే దోషస్యైవ కాలో న రోషం కర్తుమయం సమయో న భవతీత్యర్థః - సత్యపి దోష

హేతాపీదృగ్వనవాససంకటమనస్సమాధాయానుకత్యైనై వవర్తితవ్య అ ఙ్వదతిభావః-అస్తువాయంరోషకాలః- మమవిరహాసహిష్ణుత్వాద్వాత్వ మైవంకతుఙమయుక్తమిత్యాహ హేసుముఖి మమ ముఖంయుక్త్వత్సహావా సేనైవసోల్లాసమితిభావః సోఢః క్షాంతః సీతాయాస్తవవియోగః విరహో యేనతత్తథోక్తంకింసీతావిరహాసహిష్ణుర్భవతికింనభవత్యేవేత్యర్థః అతస్స ర్వథారోషంపరిత్యజ్యసన్నిధేయమితిభావః అత్రసీతేత్యన్యాపదేశగ్రహణ మఖండితప్రేమాస్పదత్వద్యోతనార్థం-మాలినీవృత్తం ౭౮॥ తథాప్యపూర్వ మృగాహరణేయదితవాభిలాషస్తదానేనతుచ్ఛేనమాయామృగేణకిమిత్యోప్య త్యంతంశ్లాఘ్యమానేష్యామీత్యాహ॥యదీ॥ హేమృగాక్షీకురంగనయనే జానకి-అపూర్వమృగే అసాధారణమృగే కౌతుకం కుతూహలం అభిలాష ఇతి యావత్ కౌతూహలంకౌతుకంచకుతుకంచకుతూహలమిత్యమరః అస్తియది

కాలస్సుముఖిమమముఖంకింసోఢసీతావియోగమ్ ॥ ✽॥ ప॥
౭౮॥ యద్యస్తికౌతుకమపూర్వమృగే మృగాక్షిచాంద్రంమహా
రామిహరిణంమమసన్నిధేహియావన్నముంచసిమయాహృ
తమేనమేనంతావద్దధాతుతవవక్త్రతులాంమృగాంకః॥ ప॥
౭౭ ॥ సప్రాణాశ్చేజ్జనకతనయాకిన్నతిష్ఠేతమహ్యాంహిం

వర్తతేచేత్తవేతిశేషః తర్హిచంద్రస్యాయంచాంద్రః చంద్రనిష్ఠ ఇత్యర్థః- తస్యేదమిత్యణ్-తంహరిణంహరామ్యానయామియద్వాహరిష్యామీత్యర్థః- వర్తమానసామీప్యేవర్తమానప్రత్యయః అతః మమసన్నిధేహిసన్ని హితాభవమత్సమీపంప్రత్యాగచ్ఛేత్యర్థః-అతః మయాహృతమానీతంఏనం చాంద్రమేణంహరిణంయావద్యావత్పర్యంతం నవిముంచసినత్యజసి కౌతు కాదితిభావః-తావన్మృగోంకశ్చిహ్నంయస్యమృగాంకశ్చంద్రః తవవక్త్రేణాని ష్కళంకేనత్వదీయవదనేనతులాంసాదృశ్యందధాతుధారయతుసంభావనా యాంలోట్ తదనంతరమిదానీంవావక్త్రసాదృశ్యధారణకథైవనాస్తీత్యర్థః అత్రతులాందధాత్వితిసంభావితార్థ్యోపమాతయాచోపమానాదుపమేయ స్యాధిక్యప్రతిపాదనరూపోవ్యతిరేకోవ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వ నిః లోకోత్తరలావణ్యసంపన్నభవన్ముఖావలోకనాభావే మమకథంనిర్వా హ ఇతిఫలితార్థః-వక్త్రతులామిత్యత్రతుల్యార్థైరతులోపమాభ్యామిత్యత్రఅ సాదృశ్యపర్యాయస్యైవతులాశబ్దస్యప్రతిషేధార్థ సాదృశ్యవాచిత్వాత్త ద్యోగేషష్ఠీతృతీయాసమాసః వసంతతిలకావృత్తం॥ ౭౭॥ ఇత్థంవిలాపేష్వసన్ని

షితా యావత్తస్యావ్యుత్తింవిష్ణినోతి।నప్రాణేతి।జనకస్యకన్యకాసతీపతివ్ర-జస్యత్వాత్పరమసాధ్వీత్యర్థః- నప్రాణా చేత్ పతివ్రతా యది-మయ్యానుమిత్యం తవిరహాసహిష్ణవఇతిభావః-సతీష్మేతకిం-అత్రాహ సంప్రకాశంతీ నవశేలాకిం వతేలాసైవేత్యర్థలః-అతో నప్రాణసహితేతి-తిష్ఠతేలిలాషిప్రకాశవస్థేయాఖ్య యోశ్చేత్యాత్మనేపదం-తహీలవ్యాఘ్రాదిభిఃభక్షితాకింనేత్యాహ-హింస్రైః స్సత్త్వైర్వ్యాఘ్రాదిఘాతుకజంతుభిః-శరారుఘాతుకోహింస్ర ఇత్యమరః ననిహతాఖలునహింసితాఖలు-కుతః-పృథ్వీభూః రక్తసిక్తారుధిరక్లిన్నానభ వతీత్యర్థః-తథాచేద్రక్తసిక్తాభవేదేవేతిశేషః - తర్హి గోదావరీతీరేవిహర్తుం గతవతీకింతథాభూతాపినభవతీత్యాహగోదా వర్యాంలక్షణయాగోదా వరీతీరఇత్యర్థః-గోదావర్యాఇతిషష్ఠ్యంతపాఠేతస్యాఃపులినేషుసైకతేషువి హృతింవిహారంతోయోత్థితంతత్పులినంసైకతంసికతామయమిత్యమః-రామే

సైవస్సత్త్వైర్ఖలునిహతారక్తసిక్తానపృథ్వీ।గోదావర్యాంపు
లినవిహృతింరామశూన్యానకుర్యాద్యుక్తంనక్తంచరకబళనా
త్సర్వథాసంస్థితాసా॥ప॥ ౭౮ ॥లోకాంతరప్రణయినంశ్వశు
రంప్రణంతుమాజ్ఞప్తకాలమతిలంఘ్యయదిప్రయాసి।విజ్ఞాప్య

ణప్రియతమేనమయాశూన్యావిరహితాసతీనకుర్యాత్ నవిదధ్యాత్-యుక్తం ప్రియతమవిరహితవిహారస్యపతివ్రతానా మధర్మత్వాదితిభావఃకింతుసా జానకీసర్వథాసర్వప్రకారేణ- ప్రకారవచనేథాల్-నక్తంచరకబళనాద్రా క్షసకర్తృకభక్షణాద్ధేతోః-సంస్థితానష్టా-యుక్తమేతద్విచారణంసంగతమి త్యర్థః సంస్థాస్థితౌవ్యవస్థాయాంనాశఇతివిశ్వః-అత్రైవంబహుధాసంది గ్ధ్యనిశ్చయపర్యవసానకథనాన్నిశ్చయాంతస్సందేహాలంకారః - మందా క్రాంతా ౭౮ ॥లోకాంతరేతి॥హేజానకిలోకాంతరప్రణయినంస్వర్గస్థంశ్వ శురంపత్యుఃపితరందశరథంప్రణంతుంనమస్కర్తుం-ఉపసర్గాదసమాసేపిణో పదేశస్యేతిణత్వంఆజ్ఞప్తశ్చతుర్దశవత్సరాత్మకతయానియుక్తఃయఃకాలస్తమతి లంఘ్యోల్లంఘ్య-తావంతంకాలమయాపయిత్వైవేత్యర్థః-తదానీంసాగ్ర వత్సరస్యావశిష్టత్వాదితిభావః-అవిలంఘ్యేతిపాఠేస్పష్టోర్థః-ప్రయాసియ గచ్ఛసిచేత్ యద్యపిపరమపతివ్రతాయాస్తవమాంపతిముత్సృజ్యపురస్తాద్గ మనమనుచితంతథాపిశ్వశురప్రణామాత్సుక్యేనగచ్ఛసిచేదిత్యర్థఃతర్హిహేసా ధ్విపతివ్రతే-అతోమద్విరహంనసహిష్యసీతిభావఃసతీసాధ్వీపతివ్రతేత్యమరః

తస్మై శ్వశురాయ విజ్ఞాప్య ప్రియావియుక్తో౽హం స్థాతుం న శక్నోమీతి నివేద్య మామకి సమాహ్వాయ ఆకారయ ప్రవేశయేత్యర్థః-హూఞ్ ఆకారణే ఆహ్వాన ఇత్యమరః- తద్వినాశాదాత్మనో౽పి వినాశో నిశ్చిత ఇతి భావః తర్హి రాజ్యస్య కాగతిరిత్యత ఆహ సౌమిత్రిర్లక్ష్మణ ఏవ భరతే రాజ్యం నిదధాతు విస్తృష్టపత్నీస్సర్గలోకయాత్రాతత్పరేణ శ్రీరామేణాహం కర్తవ్యతాయాం నియుక్త ఇతి భరతం మదాజ్ఞాపరిపాలనతత్పరం సామ్రాజ్యే అభిషేక్ష్యతీతి భావః-వసంతతిలకావృత్తం ౫౮ ॥ కవేర్వాక్యం ఇత్థమితి॥ ఇత్థమనేన ప్రకారేణ విలప్య పరిదేవనం కృత్వా రామస్తత్ర తస్మిన్ విపినే అరణ్యే దయితాం ప్రియాం సీతాం విచిన్వన్ మృగయన్ ధృతిమాన్ ధైర్యవాన్ నాభూత్-కింతు సీతావిరహవేదనయా విషణ్ణహృదయో౽భూదిత్యర్థః-తథా లక్ష్మణశ్చ ధృతిమాన్నహి నాభూదేవేత్యర్థః- తద్దుఃఖస్యైతద్దుఃఖత్వాదితి భావః-కింతు తాదృశీ విధా ప్రకారో యస్యాస్తాం ఇత్థమి

మామకి సమాహ్వాయ సాధ్వీ తస్మై సౌమిత్రిరేవ భరతే నిదధా
తు రాజ్యమ్ ॥ ౫౮ ॥ ఇత్థం విలప్య విపినే దయితాం విచిన్వన్ రా
మో న తత్ర ధృతిమాన్నహి లక్ష్మణశ్చ । తాదృగ్విధా౽మకి
థాం కథయన్ స్వవాచా వల్మీకజన్మమునిరేవ కఠోరచేతాః ॥ ౫౯ ॥ ॥ ౬౦ ॥

తతః ప్రారభ్యమాణప్రయాణా౽క్ష్ప్రాణానవష్టభ్య జటాయుస్తత ఇతః క్రియమాణసీతాన్వేషణం రామం సలక్ష్మణ

తీవ వక్తుం శ్రోతుం వా అశక్యామిత్యర్థః తథాభూతా మకి కథాం శ్రీరామవిలాపప్రకారవాక్యప్రబంధం స్వవాచా నిజకంఠోక్త్యా కథయన్ పునః పునరుద్గృణన్ కఠోరచేతాః కఠినహృదయః నిర్దయహృదయ ఇతి యావత్ వల్మీకాజ్జన్మ యస్య స తథోక్తస్స చాసౌ మునిశ్చ స ఏవ వాల్మీకిరేవ ధృతిమాన్నభూత్ సకలలోకానందకరసమస్తసద్గుణాభిరామస్య భగవతః శ్రీరామస్య తాదృశ విషాదవైక్లబ్యాభివ్యంజక విలాపకథాకథనాన్నిర్విణ్ణచిత్తతయా స ఏవాతి ధైర్యసంపన్నో౽భూదిత్యర్థః-పేలవచిత్తానామస్మాకం కథం ధృతిమత్త్వమితి భావః వృత్తం పూర్వవత్ ॥ ౬౦ తత ఇతి ॥ తతస్తదనంతరం ప్రారభ్యమాణముపక్రమ్యమాణం ప్రయాణం పరలోకయాత్రా యైస్తాన్ తత్క్షణవిశీర్ణానిత్యర్థః-ప్రాణాన్ జటాయురవష్టభ్య సంస్తభ్య- నిరుధ్యేత్యర్థః శ్రీరామాయ వార్తాకథనార్థమితి భావః-తత ఇతః ప్రదేశేషు క్రియమాణసీతాన్వేషణం సీతామన్విష్యంతమిత్యర్థః సలక్ష్మణం సౌమిత్రిసహితం- రామమాలక్ష్య పశ్యన్నేవ వినా వాచ తదుక్తి

పాక్ప్రాణోవశేర్వాభుజీవచఉమిత్యమాగమేగుణాంరంకిమిత్యవోచతేత్య
తఆహ॥ ఆయుష్మన్నితి॥ హే ఆయుష్మన్ ప్రశంసాయాంమతుప్ సకలలోకహి
తాచరణతత్పరతయా సఫలజీవనేత్యర్థః- ఖడ్గవిక్షతపక్షతిం చంద్రహాసవిదళి
తపక్షమూలం స్త్రీ పక్షతిః పక్షమూలమిత్యమరః- మాం క్షితితలే నిక్షిప్యాపతి
క్రాంతం మాం పక్షవిచ్ఛేదపూర్వకం భూమౌ పాతయిత్వేత్యర్థః రావణః క్షి
ప్రం ద్రుతం జానకీం మైథిలీముపజహార అపహృతవానిత్యవోచతేతి పూర్వేణ
సంబంధః తథాచ రామాయణం- పరిశ్రాంతస్య మే పక్షౌ ఛిత్వా ఖడ్గేన రావ
ణః సీతామాదాయ వైదేహీముత్పపాత విహాయసమితి॥ ౬౨॥ తతః కింజా
తం తత్రాహ- స్వయమితి॥ జటాయుః సపది సద్య ఏవ- శ్రీరామస్య సీతాపహార
ణవార్తాకథనసమయ ఏవేత్యర్థః సంహృతాయుః త్యక్తజీవితస్సన్- స్వయ
మపి శరభంగేన మునినా స్వీకృతాం ప్రాప్తాం- భంగహీనామక్షతాం శాశ్వతీ

మాలక్షయన్నవోచత॥౮॥ ౬౧ ఆయుష్మన్మాం ఖడ్గవిక్షతపక్ష
తిం క్షితితలే నిక్షిప్య క్షిప్రముపజహార జానకీం రావణ ఇతి ॥ ౯॥
౬౨॥ స్వయమపి శరభంగస్వీకృతాం భంగహీనాం సపది గతిమ
వాప్తస్సంహృతాయుర్జటాయుః। నయనసలిలమిశ్రం రా
మహస్తేన దత్తం దశరథదురవాపం ప్రాప నైవాపమంభః॥ *

మిత్యర్థః గతిం వైకుంఠస్థానమవాప్తః ప్రాప్తస్సన్ నిజభాగ్యోదయేన పర
బ్రహ్మరూపస్య శ్రీరామస్య దివ్యమంగళవిగ్రహసాక్షాత్కారాత్ శరభంగ
వన్ముక్తస్సన్నిత్యర్థః- నయనసలిలమిశ్రం బాష్పోదకమిశ్రితం పితృసఖత్వేన త
స్య పితృవద్రోదనార్హత్వాదితి భావః రామహస్తేన దత్తం- దశరథస్య దురవా
పం దుర్లభం- అసాన్నిధ్యాదితి భావః నైవాపం పితృతర్పణసంబంధి- పితృ
దానం నివాపస్స్యాదిత్యమరః- అంభః ప్రాప- పితృనిర్విశేషం తస్యౌర్ధ్వదై
హికం రామశ్చకారేత్యర్థః- ఉక్తంచ రామాయణే- తతో గోదావరీం గత్వా న
దీం నరవరాత్మజౌ ఉదకం చక్రతుస్తస్మై గృధ్రరాజాయ తావుభావితి- నను తిర
శ్చాం కర్మానధికారాదగ్నిసంస్కారానర్హత్వాచ్చ ఉత్తమలోకాభావే
కథమస్య ముక్తియుక్తత్వమితి చేన్న- మయా త్వం సమనుజ్ఞాతః శ్శాశ్వతీం ము
క్తిమాప్నుహీతి శ్రీరామాయణోక్తత్వాత్తస్యైవాస్య ముక్తిః తదుక్తం నృసిం
హపురాణే- మత్కృతే మరణం యస్మాత్త్వయా ప్రాప్తం ద్విజోత్తమ- తస్మా
న్మత్ప్రసాదేన విష్ణులోకమవాప్స్యసీతి- సుగ్రీవో హనుమాన్ ఋక్షో గజో గృ

ప్రో వణిక్పథ ఇతిముక్తమధ్య పరిగణనాచ్చ జటాయుషో ముక్తిప్రాప్తిస్సిద్ధేత్య
పగవ్యత ఇత్యుపరమ్యాతే-మాలినీవృత్తం॥౮౩॥ అథేతి॥ అథజటాయుర్ముక్త్య
నంతరం. కాకుత్స్థే శ్రీరామే-మహదరణ్యమరణ్యానీ* మహారణ్యమరణ్యాని
త్యమరః* ఇంద్రవరుణేత్యాదినా ఙీష్ -అనుగాగమశ్చ- దక్షిణా దక్షిణదిగవస్థి
తా సాచ సా అరణ్యానీచ తాం ప్రతిప్రస్థితే చలితే సతి - జటాయుషా తద్దిగవస్థి
తేన రావణేన సీతాపహరణస్యోక్తత్వాదితి భావః అయోముఖీనామ అయో
ముఖీతి నామ్నా ప్రసిద్ధా కాచిద్రాక్షసీ-సౌమిత్రింలక్ష్మణం అభిభూయ-ఎహి
రంస్యావహే ఇత్యుక్త్వా సమాలంబత లక్ష్మణమిత్యాద్యుక్తప్రకారేణాక్షిప్య-
తదీయేన సౌమిత్రిసంబంధినా-శస్త్రేణ ఖడ్గేన-శూర్పణఖాయాః- రావణభగి
న్యాః యా సిద్ధిః ముఖభంగరూపనిష్పత్తిః తత్సదృశీం సిద్ధిమితి నిదర్శనా- అల
భత ప్రాప శూర్పణఖేవ లక్ష్మణఖడ్గనికృత్తకర్ణనాసికా బభూవేత్యర్థః-ఉప
లక్షణమేతత్ -నికృత్తస్తనా చ బభూవ తథాచోక్తం-శ్రీరామాయణే-ఏవము
క్తస్తు కుపితః ఖడ్గముద్యమ్య లక్ష్మణః-కర్ణనాసస్తనం తస్యాః విచకర్తారిసూ
గ॥౮౩॥ అథదక్షిణారణ్యానీం ప్రతిప్రస్థితే కాకుత్స్థే రాక్షసీ
కాచిదయోముఖీ నామ సౌమిత్రిమభిభూయ తదీయశస్త్రేణ
శూర్పణఖాసిద్ధిమలభత॥ ప॥౮౪॥ తతః క్రౌంచారణ్యసరణ్యా
ప్రయాతావేతౌ మహర్షేః స్థూలశిరసశ్శాపాత్కౌణపతాం ప్ర
దనఇతి॥ ౮౪॥ తతఇతి॥ తతః అయోముఖీకర్ణనాసికాస్తనచ్ఛేదనానంతరం
క్రౌంచారణ్యస్య సరణ్యా మార్గేణ - అయనం వర్త్మ మార్గాధ్వపంథా
నః పదవీ సృతిః సరణిరిత్యమరః- అత్ర తృతీయా పత్తిర్వ్యాఖ్యాతా-ప్రయాతౌ
ప్రస్థితౌ-ఏతౌ రామలక్ష్మణౌ కర్తౌ- స్థూలశిరసస్తన్నామ్నో మహర్షేః ఋ
షిశ్రేష్ఠస్య శాపాత్కౌణపతాం రాక్షసత్వం ప్రపన్నః-ప్రాప్తః - యథార్థ
నామా అన్వర్థాభిధానః కబంధః రాక్షసః-పన్నగపతేః కుండలీశ్వరస్య భోగః
కాయః తద్వద్భీషణాభ్యాం భయంకరాభ్యాం భుజాభ్యాం బబంధ రురోధేత్య
ర్థః-వస్తుతస్తు శ్రీరామస్య సాక్షాద్విష్ణోః శేషాంకశాయిత్వాల్లక్ష్మణస్య శే
షావతారత్వాచ్చ తయోర్న్యాయం బంధో న దుఃఖహేతుశ్చేతి జ్ఞాపయితుం
పన్నగపతిభోగభీషణాభ్యామితి భుజవిశేషణముక్తమిత్యనుసంధేయం కబం
ధ ఇత్యత్ర విరుద్ధలక్షణయా కస్య శిరసో బంధోఽత్రాస్తీతి కబంధ ఇతి విగ్రహః అ
పమూర్ధకళేబర ఇత్యర్థః- కబంధం సలిలే ప్రోక్తమపమూర్ధకళేబరం-
కబంధోస్త్రీ క్రియాయుక్తమపమూర్ధకళేబరమితి విశ్వామరౌ ప్రకృ

తేపీంద్రవజ్రాభిఘాతాద్వక్షో విభుగ్నశిరస్కతయా కబంధత్వాద్యథార్థనా మత్వమస్యేతిభావః-తథాన రామాయణే లక్ష్మణం ప్రతికబంధవాక్యం-శ్రీరామమమహాబాహోమహాబలపరాక్రమ-రూపమాసీన్మహాచింత్యంత్రిషులోకేషువిశ్రుతం-తతఃస్థూలశిరానామమహర్షిఃకుపితోమయా- విచిన్వన్ వివిధం వన్యంరూపేణానేనధర్షితః-తేనాహముక్తఃప్రేక్ష్యైవంఘోరశాపాభిధాయినా-ఏతదేవనృశంసంతేరూపమస్త్వితిగర్హితం-ఇంద్రకోపాదిదంరూపం ప్రాప్తమేవరణాజిర ఇతి॥౮౫॥ తదనంతరమితి॥ తదనంతరం-నిరోధానంతరం-ఆనశ్రుపాత్రేష్వబాష్పయోగ్యేషు నిజభర్తృమహిమ్నా కదాపిశోకాద్యుపహత్యభావాదనాపూర్ణితాశ్రుగండేష్విత్యర్థః-యోగ్యభాజనయోః పాత్రమిత్యమరః-రాక్షసీనేత్రేషు రాక్షసాంగనానయనేషు సదాసర్వదా ఉత్పాదితతరాంశ్రతిశయేనోత్పాదితాని-ద్వివచనవిభజ్యేత్యాదినా తరప్ప్రత్యయః-

వన్యః పన్నగపతిభోగభీషణాభ్యాం భుజాభ్యాం బబంధయ
థార్థనామా కబంధః॥౮౬॥ తదనంతరమనశ్రుపాత్రేషు రాక్ష
సీనేత్రేషు సదోత్పాదితతరవారిభ్యాం రామలక్ష్మణయోస్తరవా
రిభ్యాం కబంధబాహుయుగళం కదళీలావమలూయత॥౮౭॥
తదనుదనుకబంధేనాదరాదర్థితౌ తౌ గిరితటభువి దేహం దేహ

తౌ నివారిణి బాష్పోదకాని యాభ్యాం తౌ తాభ్యాం రాక్షసఖండనేన శోకోత్పాదకత్వాన్నిరంతరరాక్షసీనేత్రజలోత్పాదకాభ్యామిత్యర్థః-రామలక్ష్మణయోస్తరవారిభ్యాం ఖడ్గాభ్యాం-తరవారిర్మండలాగ్రః ఖడ్గకౌక్షేయకౌ సమావిత్యమరః-కబంధబాహుయుగళం కదళీమివ లూత్వా కదళీలావమలూయత అచ్ఛిద్యత-కదళీకాండమివానాయాసేనాఖండ్యతేత్యర్థః- కదళీలావవదిత్యపపాఠః ఉపమానేకర్మణిచేతిణముల్ప్రత్యయః- కషాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగ ఇతి లూఞ్ణనుప్రయోగః-నిర్బంధకుపితౌ శ్రీరామలక్ష్మణౌ నిజాసిభ్యాం కబంధస్య దక్షిణసవ్యబాహూ చిచ్ఛిదతురిత్యర్థః అత్రకరణయోరపితరవార్యోః కర్తృత్వవ్యపదేశస్తయోరఖండితత్వద్యోతనార్థం- తథాచరామాయణమ్-దక్షిణోదక్షిణం బాహుమసక్తమసినాతతః। చిచ్ఛేదరామోవేగేనసవ్యంవీరస్తులక్ష్మణ ఇతి॥౮౮॥ తదను బాహుచ్ఛేదానంతరం- దనువంశోద్భవత్వాద్దనుః సచాసౌకబంధశ్చేతి విశేషణసమాసః- యద్వా దనురిత్యస్య పూర్వనామ తథా-శ్రీరామాయణే అరణ్యకాండే-ఏవముక్తస్తురామేణవా

క్యాందనుకమత్తమ[illegible]-దనోస్సకాశాత్తత్త్వసప్రభావంతేమహాత్మ్యసఇతిశబరీం ప్రతివాక్యంచ-తథాదనుర్న్మాస్త్రియఃపుత్రశ్చాపాద్రాతుసతాంగతఇతికి ష్కి-అథాకాండేచోక్తత్వాత్తథాచ-దనుసామాచాసౌకబంధశ్చదనుకబం ధఇతిశాకపార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపసమాసః- శాకపార్థివాదిరా కృతిగణః-తేనదనుకబంధేనాచరాద్గౌరవాత్ అర్థితౌ-మిత్రంచైవోపదేష్ట్వా మియువాభ్యాంసంస్కృతోగ్నినేతియాచితౌ- తౌరామలక్ష్మణౌ-గిరితటభు విగిరిప్రదరసీమ్నిగిరిప్రదరమాసాద్యపావకంవిససజతురితిరామాయణా త్-భీమంభయంకరం-తస్యకబంధస్యదేహంకళేబరం- దేహంతుభస్మీచక్ర తుః-భస్మాభస్మీకరణఇతిధాతోర్లిట్-అతఏవహల్మధ్యేనాదేశాద్ధలిటీత్యే త్యావ్యాఖ్యానలోపా-అథదహనానంతరంశాపాపాయేనమునిప్రయుక్తశా పాంతేసతుష్టస్తోపంగతస్సకబంధఃరామంప్రత్యకథయత్-అవోచత్॥కిమి

తుస్తస్యభీమమ్అకథయదథశాపాపాయతుష్టస్సరామంతపన
తనయమైత్ర్యామైథిలీంప్రాప్నుహీతి॥౫॥ ౮౭॥తస్మిన్నృశ్య
మూకమార్గముపదిశ్యస్వర్గంగతేమతంగాశ్రమవాసిన్యాతప
స్విన్యాశబర్యాకృతాంసపర్యాంప్రతిగృహ్య రామస్తదనుజ్ఞ

శ॥తపనతనయమైత్ర్యాసుగ్రీవస్నేహేన- మైథిలీంసీతాం-ప్రాప్నుహిలభ స్వేతిఉక్తంచ॥శ్రీరామాయణే శ్రూయతాంరామవక్ష్యామిసుగ్రీవోనామ వానరఇత్యారభ్య-సతేసహాయోమిత్రంచసీతాయాఃపరిమార్గణఇత్యంతేన- మైత్ర్యేత్యత్ర-బ్రాహ్మణాదిత్వాద్గుణవచనేత్యాదినాష్యఞ్ప్రత్యయఃషిద్గౌ రాదిభ్యశ్చేతిఙీష్ నచమాతరిషిచ్చేతిషిత్త్వాదేవసిద్ధేమాతామహశబ్దస్యగౌ రాదిపాఠేనానిత్యత్వజ్ఞాపనాద్వైకల్పికః- అతఏవాహవామనః- ష్యఙ్షి త్కరణాదీకారోబహుళమితిస్త్రీనపుంసకయోర్భావక్రియయోఃష్యఙ్క్వ చిచ్చఔచిత్యమౌచితీమైత్ర్యంమైత్రీవుఞ్ష్యాపిగుదాహృతమిత్యమరః- మాలినీవృత్తం॥౮౭॥తస్మిన్నితి॥తస్మిన్కబంధే-ఋశ్యమూకమార్గంసుగ్రీ వాధిష్ఠితఋశ్యమూకాఖ్యపర్వతవర్త్మ-ఉపదిశ్యనివేద్యస్వర్గంగతేసతి- మ తంగస్య మహర్షేరాశ్రమేవసతితాచ్ఛీల్యేనేతిమతంగాశ్రమవాసిన్యా- తా చ్ఛీల్యేణినిః-తపస్విన్యా ప్రతోపవాసాదితపోనిష్ఠయా-అస్మాయామేధాస్ర జోవినిరితివినిప్రత్యయః - శబర్యాశబరస్త్రియామతంగశిష్యయా కయా చిచ్చిరకృతగమనాత్కృతాం విహితాంసపర్యామర్ఘ్యపాద్యాదిరూపపూ

జాం-పూజానమస్యాపచితిస్సపర్యార్చార్హణాస్సమాఇత్యమరః-తాభిః ప్రతిగృహ్యస్వీకృత్య-నిరన్తరభక్తిపరతన్త్రత్వాచ్ఛబర్యాస్తస్యారచితాయాం అపిపూజాయామనాత్మనోభక్తవత్సలస్య శ్రీరామస్యాగ్రాహ్యత్వాదితిభావః తతః-తదనుజ్ఞయాతస్యాశ్శబర్యాః అనుజ్ఞయానియోగేన- మనోజ్ఞానిమనోహారాణివివిధానిఅనేకప్రకారాణివిహఙ్గకూజితానిశుకశారికాదిపక్షిరుతానియస్మిన్ తత్తథోక్తంమృగగణానాంహరిణచమరరుర్వాదిమృగయూథానాంవిహరణేనస్వైరసంచారేణమనోహరంహృదయానందకరం-గహనపదమరణ్యస్థానమవగాహ్య। ప్రవిశ్య అథవ్యాకోచకుశేశయపరిచయేనసంఫుల్లకమలపరిశీలనేనకషాయైస్సౌరభ్యసంపన్నైః-ప్రఫుల్లోత్ఫుల్లసంఫుల్లవ్యాకోచవికచస్ఫుటాః-సహస్రపత్రంకమలంశతపత్రంకుశేశయమితిచామరః - రాగద్రవ్యకషాయోస్త్రీనిర్యాసేసౌరభేరసఇతియాదవః-వనదేవతానాంయాలతా

యాం మనోజ్ఞవివిధవిహఙ్గకూజితం మృగగణవిహరణమనోహ
రం గహనపదమవగాహ్య వ్యాకోచకుశేశయపరిచయకషాయై
ర్వనదేవతాలతాడోలానుకూలైః కూలాయతలీలాపరవశవ
శావల్లభమదాంబుచుంబిభిశ్శంబరారాతిశరధిసదృశతటరు
హసహకారశిఖరవిసరదాసవాసారశీకరశైత్యైర్వివిధలతా

డోలాలతారూపప్రేంఖోళికాః తాసామనుకూలైరనుగుణైస్స్వప్రయత్నం వినైవతతస్తతశ్చాలనహేతుత్వాదితిభావః కూలేపంపారోధసి ఆయతలీలాపరవశాః అవిచ్ఛిన్నక్రీడాపరతన్త్రాః తిర్యగ్దన్తప్రహార రూపవ్యాపారతత్పరా ఇత్యర్థః యే వశానాంకరిణీనాంవల్లభామత్తమతంగజాస్తేషాంమదాంబుదానోదకంచుంబన్త్యేవంబధ్నంతీతితథోక్తైః మదగన్ధసంబంధబన్ధురైరిత్యర్థః వశాస్త్రీకరిణీవంధ్యేత్యమరః శంబరారాతిశరధిసదృశాని పంచబాణతూణీరసరూపాణీత్యుపమాయానితటరుహసహకారశిఖరాణితీరరుహాఃసౌరభరసాలాగ్రమంజర్యః అత్రశిఖరశబ్దేన తద్గతమంజర్యోలక్ష్యంతే-శిఖరంశైలవృక్షాగ్రశిఖాపులకకోటిష్వితివిశ్వః- తేభ్యో విసరత్ స్రంసమానోయఆసవాసారో మకరంద ధారాసంపాతఃతస్యశీకరాఃకణా ఏవ శైత్యాఢ్యా అవతంసాఃయేషాంతైస్తథోక్తైః-మాకందమకరందబిందుసందోహసుందరైరిత్యర్థః ఆమ్రశ్చూతోరసాలోసౌసహకారోఽతిసౌరభః శీకరోంబుకణస్మృత ఇతిచామరః వివిధానానాప్రకారాఃలతాఃమల్లికామాలత్యాదిస్తబకాస్తా ఏవలాసి

కాశ్యస్యేతిరూపకం తాసాం లాస్యోపదేశే నాట్యక్రియాశిక్షణే దేశికా గురవఃఇవాచరంతో దేశికాయమానాస్తైః నాట్యవిద్యాచార్యాఇవ తాసాం నర్తనప్రవర్తకైరిత్యర్థః-ఆచారక్యజం తాల్లక్షణ్యాన్నజాదేశః-అత్రవిచిత్రలతా లనేనమారుతాతాసాం దేశికాయమానత్వోత్ప్రేక్షణాత్క్రియానిమిత్తాజా స్వరూపోత్ప్రేక్షా-నర్తకీలాసికేసమే-తాండవంనటనంనాట్యంలాస్యంనృత్తం చనర్తనమితిచామరః-కాయమితంమానంప్రమాణంయస్యకాయమానః అంగణాదౌస్తంభాదినిర్మితపురుషప్రమాణోన్నతో మంటపవిశేషఃతత్సమానస్తత్సదృశఃఆభోగోవిస్తారోయేషాంతేషులతాగృహేషులతావితానమయనికేతనేషు కేళీలుబ్ధానాంక్రీడాగృధ్నూనాంలుబ్ధకపురంధ్రీణాంపుళిందసుందరీణాంయేశిథిలధమ్మిల్లాఃవిశ్లథకచభరాఃతేషుయామల్లికాఃతృణశూల్యకుసుమాని తాసాంగంధేనసౌరభ్యేణమాంసలైఃపరిపూర్ణైః- కబరీకేశపాశోధధమ్మిల్లస్సంయతాఃకచాఇత్యమరః-మల్లీతుమ్మృత్స్నాతృణశూల్యయోరితిరత్నమాలాయాం-మల్లికాక్షామలినచంచరణాహంసవిశేషాఃరాజహంసా

లాసికాలాస్యోపదేశదేశికాయమానైఃకాయమానసమానా
భోగలతాగృహకేళిలుబ్ధలుబ్ధకపురంధ్రీశిథిలధమ్మిల్లమల్లికాగం
ధమాంసలైర్మల్లికాక్షపక్షవిక్షోభక్షోదీభూతపాథః పాథే
యైస్తటవనపవనైరనుకంప్యమానః పంపామభజత ॥ * ॥

స్తేచంచుచరణైర్లోహితైస్సితాః-మలినైర్మల్లికాక్షాఇత్యమరః-తేషాంపక్షవిక్షోభేణగరుదభిఘాతేనక్షోదీభూతంమార్గ్నీభూతంనీహారాకారేణశకలీకృతమిత్యర్థః-తాదృశంయత్పాథఉదకంతదేవపాథేయంకబళంయేషాంతైస్తత్సహకృతైరిత్యర్థః-కబంధముదకంపాథఇత్యమరః-క్షోదీభూతమిత్యత్రఅక్షోదఃక్షోదఃసంపద్యమానంక్షోదీభూతమితివిగ్రహః - అభూతతద్భావేచ్విఃకుగతిప్రాదయఇతిసమాసః- పాథేయమిత్యత్రపథిసాధుపాథేయంపథ్యతిథివసతిస్వపతేర్ఢఞ్ఇతిఢఞ్ప్రత్యయః-ఏవంశైత్యమాంద్యసౌరభ్యసంపన్నైస్తటవనపవనైస్తీరకాంతారమారుతైః-అనుకంప్యమానోదోధూయమానస్సన్ విరహిణాంవేదనోద్దీపకత్వాదితిభావః- పంపాంనామపుష్కరిణీంఅభజతతత్తీరంప్రాపేత్యర్థఃఇతిశ్రీమత్పరమయోగీంద్రబృందమానసేందీవరసందోహానందానందలాభాభినందితరామచరణారవిందమకరందాస్వాదనకందళితసారస్యేతేనాఖండతపఃప్రచండమునిప్రకాండమండలేశ్వరశాండి

ల్యమహామునిగోత్రావతంసస్య వంచనాన్వయసుధాపారావారపారిజాత
స్యనన్వంతర్యవతారాంతరస్యాయుర్వేదప్రముఖనిఖిలవిద్యాసారసర్వజ్ఞ
సార్వభౌమస్యకొండోపండితవర్యస్యతమాజేనగంగాంబికాగర్భరత్నాక
రసుధాకరేణ రామచంద్రబుధేంద్రేణ విరచితాయాం చంపూరామాయణ
వ్యాఖ్యాయాంసాహిత్యమంజూషికాఖ్యాయామారణ్యకాండస్సమాప్తః-

ఇతిశ్రీవిదర్భరాజవిరచితేశ్రీమతిచంపూరామాయణే ఆరణ్య
కాండస్సమాప్తః. ... ... ❋

శ్రీరస్తు.

కిష్కింధాకాండప్రారంభః,

అథకిష్కింధాకాండో వ్యాఖ్యాయతే॥సతామితి॥ సవిరాధఖరత్రిశి
రోదూషణకబంధాదీనామయత్నసంహరణేనప్రసిద్ధపరాక్రమయుక్తఃఅ
తఏవలోకనివిష్టకీర్తిర్జగద్వ్యాప్యాయశస్సంపన్నః రఘూణాం ప్రవరోరఘు
నాయకఃసతాం సాధూనాంబుద్ధించిత్తమివ ప్రసన్నాం నిర్మలాం ఏకత్ర
స్వభావాద్యన్యత్ర రాగాద్యనుపహతత్వాచ్చేతిభావః- తాంచికీర్షితరా
వణవధోపయోగిసుగ్రీవాధిష్ఠితఋశ్యమూకసమీపవర్తినీంపంపాం విలోక
యన్ పశ్యన్ అతఏవవియోగేనసీతావిరహశోకాతిశయేన యోజ్వరఃసం

సతాం సతాం బుద్ధిమివ ప్రసన్నాం పంపాం వియోగజ్వరజా
తకంపః। విలోకయన్ లోకనివిష్టకీర్తిరార్తింరఘూణాంప్ర

భుః ప్రియయౌ భ ఇతియావత్- తేనజాతఃఉత్పన్నఃకంపోగాత్రవేపథు
ర్యస్యసతథోక్తస్సన్ ఆర్తింమదనపీడాంప్రాపేదేప్రాపతస్యాఃప్రసన్నత్వేపి
విరహిణాముద్దీపకత్వాత్పరమయంవ్యథామనుబభూవేత్యర్థఃఆర్తిఃపీడాధ
ర్షోటర్యోరిత్యమరః-అత్రబుద్ధిమివేత్యేకంపదంఇవేనసహానిత్యసమాసో
విభక్త్యలోపఃపూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంచేతివక్తవ్యాదత ఏవసమాసగా
ఠోపిపూర్ణోపమా- వృత్తముపజాతిః- అత్రాదౌ-సతాంపురుష్కరిణీంగ
త్వాపద్మోత్పలఝషాకులాం- రామస్సౌమిత్రసహితోవిలలాపాకులేంద్రి
యఇతిశ్రీరామాయణకిష్కింధాకాండాద్యపద్యాదిషుపదప్రయోగేనచా

తుర్యం దర్శితం కవినేత్యనుసంధేయం॥౧॥ తత ఇతి॥ తత స్తదనంతరం నానావిధానా మనోకహానాం చూతచాంపేయాదితరువిశేషాణాం నివహేన నికురుంబేణ పరిష్కృతే భూషితే-సంపరిష్కారోఽలంకారో భూషణ ఇతి సుధాగమః తస్యాః పంపాయా స్తటవనే పరిసరవర్తికాననే నిభృతే తదుపనిభృతమలిచపలంభ్రమణమాత్సక్యప్రయుక్తసంభ్రమో యస్య సః తథోక్తః యః పరభృతవ్రాతః పికనికరః వనప్రియః పరభృతః కోకిలః పిక ఇత్యపీత్యమరః తస్య చంచూమయూఖ్రోటీరూపా అత్ర చంచూశబ్దేన కంఠో లక్ష్యతే-తత్రైవ స్వరావిర్భావాత్ చంచుస్త్రోటిరుభే స్త్రియామిత్యమరః తామ్రదూష్యేమణ్టస్త్రియాః ఫురంవదిత్యాదినాఫురంవద్భ్వః- తాదృశీయాః విపంచీవీణా-విపంచీవల్లకీ వీణేతి వైజయంతీ వీణా తు వల్లకీ విపంచీత్యమరశ్చ తస్యాస్సకాశాత్సముదంచితాస్సముత్పన్నాః నేపంచమాః పంచమాఖ్యాస్స్వరవిశేషాః పికః కూజతి పంచమమిత్యమరః ప్రపేదే॥౪॥౧॥

తత స్తస్యా స్తటవనే నానానోకహనివహపరిష్కృతే నిభృతే పరభృతవ్రాతచంచూమయూఖవిపంచీసముదంచితపంచమాంచితాసంతతాకుంచితపంచశరశరాసనవంచితపథికజనసంచారప్రపంచాప్రమదకంచరీకకులకంచుకితమాధవీమాధవీవిభూషారుచిజృంభిత॥వ॥౨॥ యత్ర

కాంతైర్వియుక్తానాం యుక్తానామపి సుభ్రువామ్। డోలాకర్మ

భిధానాత్-తైరంచితా మనోజ్ఞా-అంచేః పూజాయామితి ధాగమః-తథా సంతతం నిరంతరం ఆకుంచితం శరసంధానార్థమవనమితం పంచశరశరాసనమన్మథకార్ముకం తేన వంచితో నివారితః పథికజనానాం విరహిణాం సంచారప్రపంచః యాతాయాతప్రచారో యస్యాస్సా- తథా ప్రమదం ముకరందలాభాత్ప్రమత్తం యచ్చంచరీకకులం రోలంబనికురుంబం తేన కంచుకితాః కంచుకవత్కృతాః ఆవేష్టితా ఇత్యర్థః-తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః-తా మాధవ్యోఽతిముక్తలతాః యస్యాస్సా * ఇందిందిరశ్చంచరీకో రోలంబో బంభరశ్చసః-అతిముక్తః-పుండ్రకస్స్యాద్వాసంతీ మాధవీలతేతి చామరః-మధోర్వసంతస్య ఇయం మాధవీ- మధు వసంతచైత్రే చైత్రేణ విశ్వాః-తస్యేదమిత్యణ్ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్-విభూతిస్సంపదుజ్జృంభితఉజ్జృంభితవతీ-భూతిర్భస్మనిసంపదీత్యమరః॥ ౨॥ యత్రేతి॥యత్ర యస్మిన్ వసంతసమయే కాంతైః ప్రియతమైర్వియుక్తానాం కాంతైర్యుక్తానామపి సుభ్రువాం సుందరీణాంమ

నాంసి హృదయానిచ వపూంషి శరీరాణిచ డోలాకర్మ డోలాలీలాం వితన్వంతి కుర్వంతి విరహిణాం మనాంసి ప్రియవియోగవేదనయా డోలాయమానానిభవంతి ప్రియసంగతానాం వపూంషి తు వసంతోత్సవే ప్రియైస్సాకం డోలాఖేలనలాభాత్తాదృశఖేలనజనితసుఖమనుభవంతీత్యర్థః-అత ఏవ యథాక్రమమన్వయాత్క్రమాపరనామా యథాసంఖ్యాలంకారః-తథా మనసాం వపుషాం వర్ణ్యతయా ప్రకృతానామేవ డోలాకర్మ వితన్వన క్రియారూప ధర్మసంబంధేనౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్కేవల ప్రకృత గోచరా తుల్యయోగితేయంచోక్తాలంకారేణాంగేన సంకీర్యతే ॥ ౩ ॥ కరతలైరితి॥ యద్దినే యస్య వసంతస్య దినేష్విత్యర్థః- విలోలవిలోచనాశ్చంచలాక్ష్యః కరతలైర్నిజహస్తప్రదేశైర్వనేషూద్యానవనేషు సుమనసాం పుష్పాణాం- స్త్రియస్సుమనసః పుష్పమిత్యమరః- అపచీయత ఇత్యపచాయం లవనం ఉపస్పృష్టాద్ఘఞ్ అ

వితన్వంతి మనాంసి చ వపూంషి చ॥ ౫ ॥ కరతలైరపచాయము

ఖైస్తైరపచయస్తు చ వనేషు జనేషు చ। సుమనసాం మనసా మపి

యద్దినే విరచయన్తి విలోలవిలోచనాః॥ ౫ । ౬ ॥ తస్మిన్న సమశరస

మరసమయే పమ్పాం సమయా పర్యటన్ పర్యాకులహృదయో

హృదయదయితాం హృది లక్షయన్ లక్ష్మణమిత్థమభాషత॥ ౫॥

౫॥ అథాసి ద్ధావధిరివ హితా కేళికా లేవయస్యాపత్నీ త్రేతా

థేతి వాక్యారంభే ఈక్షుత్తైర్త్స్పృష్టిభిః జనేషు మనసామపచీయత ఇత్యపచయమపహారమాకర్షణమితియావత్ - అపహారస్త్వపచయ ఇత్యమరః విరచయంతి వితన్వంతి అలంకారః పూర్వవదున్నేయా ద్రుతవిలంబితవృత్తం- ద్రుతవిలంబితమాహ నభౌభరావితి లక్షణాత్ ॥ ౬ ॥ తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్న సమశరసమరసమయే పంచబాణరణకాలే వసంతసమయ ఇత్యర్థః - పంపాం సమయా పంపాయాస్సమీపే సమయానికషాశబ్దౌ సామీప్యే వ్యయౌ మతావితి హలాయుధః - అభితః పరితస్సమయానికషా హాప్రతియోగేపీతి ద్వితీయా పర్యటన్ సంచరన్ పర్యాకులహృదయః వ్యాకులాంతః కరణః శ్రీరామః హృదయదయితాం సీతాం హృది లక్షయన్ నిరంతర భావనయా హృదయే విలోకయన్ లక్ష్మణం ప్రతి ఇత్థమనేన ప్రకారేణాభాషతోవాచ ॥ ౫ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ అథావితి ॥ అత్రేయుత్తరదోర్నిత్యసంబంధాదుత్తరవాక్యే తచ్ఛబ్దస్యవిద్యమానత్వాద్యచ్ఛబ్దో ధ్యాహర్త్వ్యః యా సీతా మే మమ అథామానస వ్యథాయాం సత్యాం పుస్యాధి మాన సీవ్యథేత్యమ

మరః-ఆధిగ్రహణేనతజ్జన్యశారీరామయోలక్ష్యతే- సిద్ధౌషధిరివసంజీవన్యాద్యోషధివిశేషఇవహితాపథ్యాఆరోగ్యకరీత్యర్థః - తాదాత్వికోపచారాచరణహితోపదేశాదినాఆధింనిరస్యతజ్జనితవ్యాధేరపినివర్తకత్వాదితిభావః- తదుక్తంజ్ఞానవాసిష్ఠే - ఆధిజావ్యాధయస్తత్రద్రవ్యమంత్ర●శుభక్రమైః-చికిత్సనాదిశాస్త్రోక్తైర్నశ్యంతిత్వంచవేత్సితదితి- కేళికాలేక్రీడాసమయేవయస్యాసఖీఅనపాయినీత్యర్థః ఆళిస్సఖీవయస్యాచేత్యమరః - తథా త్రేతాయజనసమయేత్రేతాయాఃఆహవనీయాద్యగ్నిత్రయస్యయజనసమయేహవిరాదిద్రవ్యదానపూజాకాలే-త్రేతాత్వగ్నిత్రయేయుగఇత్యమరః-త్రేతాశబ్దోవ్యాఖ్యాతోబాలకాండేత్రయస్త్రేతాగ్నితేజసఇత్యత్ర-పత్నీసహధర్మిణీపత్యురనయాయజ్ఞస్సంపద్యతఇతిపత్నీతివిగ్రహః-పత్నీపాణిగృహీతీచద్వితీయాసహధర్మిణీత్యమరః-యుద్ధేక్షత్రియాణ్యేవక్షత్రియకులోద్భవైవస్వ

యజనసమయేక్షత్రియాణ్యేవయుద్ధే। శిష్యాదేవద్విజపితృస
మారాధనేబన్ధూ రార్తా సీతా సా మే శిశిరితమహాకాననేకాన
జాతా॥౬॥ మలయగిరిచరోయంమన్మథాధోరణాజ్ఞామధిత

త్రయుక్తధర్మోపదేశతత్పరైవేత్యర్థః-పలాయనాద్యుపదేశవ్యవచ్ఛేదకోయమేవకారఃఆర్యక్షత్రియాభ్యాంచేతిస్వార్థేఙీష్ ఆనుగాగమశ్చ - తథాదేవానామిష్టదేవానాంద్విజానాంవసిష్ఠాదిబ్రాహ్మణానాంపితౄణాందశరథకౌసల్యాదీనాంచసమారాధనేపూజాయాంవిషయేశిష్యాఅంతేవాసినీ-భయభక్తిశ్రద్ధాపూర్వకముచితోపచారకరణతత్పరేత్యర్థః- ఛాత్రాంతేవాసినౌశిష్యఇత్యమరః-తథాఆర్తౌఆగంతుకపీడాయాంసత్యాంబంధుఃప్రియసుహృత్-హితోపాయోపదేశాదినాతన్నిరసననిపుణేత్యర్థః- జాతేతిసర్వత్రానుషజ్యతేసాసీతామేశిశిరితంస్వసాహచర్యేణపూర్వంశిశిరీకృతంయస్మిన్సకాననంమహారణ్యంతస్మిన్-కానజాతాకాపినాభూత్-ఆధ్యాదిషుపూర్వంతత్తదనుగుణ్యేనతథాతథాజాతాఇదానీంత్వస్మిన్మహారణ్యేనకాపిజాతేతిమహత్కష్టమాపన్నమిత్యర్థః-ఈదృగ్గుణగణశాలిన్యాస్సీతాయాఃవిరహేకథంమమనిర్వాహఇతిభావః-సిద్ధౌషధిరివేత్యుపమా స్పష్టాఅన్యత్రరూపకమిత్యనయోస్సంసృష్టిః-మందాక్రాంతావృత్తం॥౬॥మలయేతి॥మలయగిరిచరోమలయాచలవర్తీఏకత్రదాక్షిణాత్యత్వాదన్యత్రతద్భవత్వాచ్చేతిభావఃతదుక్తంహిమవద్వింధ్యమలయాగజానాంప్రభవానగాఇతి - తథామన్మథవా

ధోరణో హస్తిపకః తస్యాజ్ఞయా నియోగేన మథితో వ్యాకులితో మదిరాలక్ష్మ్యధి
కవగాః-పాంథనివహాయేన సత థోక్తః ఏకత్రోద్దీపకత్వాదన్యత్రనిరంకు
శత్వాచ్చేతిభావః-ఆధోరణా హస్తిపకా హస్త్యారోహాః సాదినఇత్యమరః-
అయంప్రవర్తమానః మారుత ఏవ వ్యాళహస్తీ దుష్టగజః వ్యాళో దుష్టగజేస
ర్పఇత్యభిధానాత్-వ్యాళశబ్దేనైవ హస్తి ప్రతీతౌ పునర్హస్తిగ్రహణం కరిక
లభకర్ణావతంసావివ ద్రష్టవ్యం-శైత్యసౌరభ్యమాంద్యైః త్రివిధస్త్రివికా
రో యో మదో దానోదకం పరప్రహరణ హేతుభూత దర్పోవా తేన సమృద్ధ
స్సంపూర్ణస్సన్ శైత్యాదిగుణత్రితయరూపమదోన్మత్త ఇత్యర్థః-మదీయే మాన
సేవ ప్రవలీలాముత్ఖాత కేళిం విరచయతీతనోతి-అత్యంత వైకల్యసంపాదక వేదనో
త్పాదనేనమన్మనో విదారణం కరోతీత్యర్థః - ఉత్ఖాత కేళిశ్శృంగాద్యైర్వప్రక్రీ
డానిగద్యత ఇతి శబ్దార్ణవే హస్తిమాత్రస్యైవ వప్రక్రీడా దుస్సహా- తస్యతు

పధికవర్గో మారుతే వ్యాళహస్తీ విరచయతి మదీయే శైత్యసౌర
భ్యమాంద్యైస్త్రివిధమదసమృద్ధో మానసే వప్రలీలామ్॥* ॥
౫। ౭ తతో దుస్సహవిరహకృశానుభావం భావసన్ధుక్షణవిచక్ష
ణలక్ష్మణవచనధార్యమాణధైర్యం రాఘవమగ్రతస్సుగ్రీవో

పునరాధోరణాజ్ఞప్తత్వం దుష్టత్వం త్రివిధమదసమృద్ధత్వం చ యదితరాణిమువ
క్తవ్యమితిభావః-మారుతశ్శైత్యాదిగుణవర్ణనసంక్షేపస మయసిద్ధత్వాదితిద్ర
ష్టవ్యం-అత్ర మారుతే వ్యాళహస్తిత్వరూపణాన్మానసస్య గిరితటత్వరూపణం
గమ్యత ఇత్యేకదేశవర్తిరూపకం మాలినీవృత్తం॥ ౭॥ తత ఇతి॥ తతః భా
షణానంతరం దుస్సహస్సోఢుమశక్యః యోవిరహకృశానో విరహానలస్యభా
వశ్చేష్టా వ్యాపార ఇతి యావత్ తేన కృశః అథవా అనుభావ స్సామర్థ్యం చిత్త
స్యావస్థా యస్యతం తథోక్తం-కృశానుః పావకోనల ఇత్యమరః-అనుగతో భా
వోనుభావః ఇతి ఘుజంలేన ప్రాదిసమాసః సప్తమీ ఘఞ్ ప్రత్యయః శేణీ
భూవోనుపసర్గ ఇత్యనుపసర్గాద్భవతేర్ఘఞ్ విధానాత్ అతఏవ కారికాయాం క
థం ప్రభావో రాజ్ఞాం ప్రకృష్టో భాగ ఇతి ప్రాది సమాస ఇతి చోద్య పరిహారా-
భావసన్ధుక్షణం స్వభావానుసంధానం పునః ప్రకృతి ప్రాపణమితి యావత్
ధుక్షేర్ల్యుట్-తత్ర విచక్షణానినిపుణాని లక్ష్మణవచనాని తైర్ధార్యమాణం ధా
రణవిషయీ క్రియమాణం ధైర్యం చిత్తస్థైర్యం యేన తం తథోక్తం-సంస్తంభరా
మభద్రం తే మాశుచః పురుషర్షభ- నేదృశానాం మతిర్మందా భవత్యకలుషాత్మ

నామితి శ్రీరామాయణే లక్ష్మణోక్తవచనాలంబితత్వమిత్యర్థః-భావస్తత్త్వా
ప్రభావాభిప్రాయచేష్టాత్మజన్మస్విత్యమరః- రాఘవం శ్రీరామమగ్రతఃపు
రోభాగే సుగ్రీవో విలోక్య దృష్ట్వా వాలినా ప్రహితః వృత్తాంతపరిజ్ఞానార్థం
ప్రేషితః యోపసర్పో గూఢచారస్స ఇతిధియా తద్భ్రాంత్యేత్యర్థః-అపసర్పశ్చ
రస్స్పశః-చారశ్చ గూఢపురుష ఇత్యమరః- సుదూరమతివిప్రకృష్టమపససర్ప అ
పసృతవాన్-పూర్వాధిష్ఠితస్థలంపరిత్యజ్య స్థలాంతరం జగామేత్యర్థః॥౮॥ సఇ
తి సతుసోపి సుగ్రీవః షాడ్గుణ్యచింతనం మంత్రః సఏషామస్తీతి మంత్రిణః తైర
మాత్యైస్సహ-మంత్రీధీసచివోమాత్య ఇత్యమరః-తత్ర సహాదిశబ్దాప్రయోగే
పితదర్థగమ్యతాయాం వృద్ధోయూనేతి జ్ఞాపనాత్తృతీయా-సమ్మంత్ర్య సమ్య
గ్విచార్య తయోః రామలక్ష్మణయోరాశయమభిప్రాయం అవజిగమిషురవ
గంతుమిచ్ఛుర్జిజ్ఞాసుస్సన్నిత్యర్థః అవపూర్వాద్గమేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః-

విలోక్య వాలిప్రహితాపసర్పధియా సుదూరమపససర్ప ॥
౮॥ సతు సమన్త్రిభిస్తయోరాశయమవజిగమిషుః
ప్రభంజనాత్మజం ప్రాహిణోత్ ॥౯॥ తపనపవనయోర్యః
ప్రాప్తవాన్పుత్రభావం శతమఖకృతపాళివిద్యయాజ

ప్రభంజనాత్మజం పవమానతనయం హనూమంతం ప్రాహిణోత్ప్రేషితవాన్
తత్సమీపమితి శేషః తస్యైవ మహాబుద్ధిసంపన్నత్వేన దూత్యే ప్రేషణీయత్వా
దితిభావః॥౯॥ సోపి శ్రీరామం ప్రతిజగామేత్యాహ ॥ తపనేతి॥ యః హనూ
మాన్ విద్యయా సకలశాస్త్రాభ్యాసేన జన్మనా ఉత్పత్త్యాచ హేతునా తపనప
వనయోస్సూర్యపవనయోః పుత్రభావం పుత్రత్వం ప్రాప్తవాన్ గతవాన్ మా
ర్తాండస్త్వబ్రవీత్తత్ర భగవాన్ తిమిరాపహః-తేజసోస్య మదీయస్య దదామి
శతికాం కళాం- యదాచ శాస్త్రాణ్యధ్యేతుం శక్తిరస్య భవిష్యతి- తదాస్య శా
స్త్రం దాస్యామి యేన వాగ్మీ భవిష్యతి-భవితా త్రిషు లోకేషు నకశ్చిచ్ఛాస్త్ర
దర్శన ఇతి-ఉత్తరకాండే భగవతస్సూర్యాల్లబ్ధవరత్వకథనాత్తత్సకాశాత్సక
లశాస్త్రాధ్యయనేన సూర్యపుత్రత్వం ప్రాప్తవాన్- శిష్యస్యోపాధ్యాయపు
త్రత్వంచోక్తం శ్రీరామాయణే వాలిసంప్రతి శ్రీరామవాక్యం-జ్యేష్ఠభ్రాతా
పితావాపి యశ్చ విద్యాం ప్రయచ్ఛతి- త్రయస్తే పితరో జ్ఞేయాః ధర్మే చ పథివ
ర్తిన ఇతి-ధర్మశ్చేదత్ర కారణమితి పాఠాంతరం-జనితా చోపనితా చ య
శ్చ విద్యాం ప్రయచ్ఛతి-అన్నదాతా భయత్రాతా పంచైతే పితరః స్మృతా ఇతి

తథా-తత్ర రాజా ప్రశస్తస్య కేసరీ నామ వై పితా-యస్య భార్యాఽభూద్విఖ్యా
హ్యాంజనేతి పరిశ్రుతా-జనయామాస తస్యాం వై వాయురాత్మజముత్తమమితి
తత్రైవోక్తత్వాజ్జన్మనా వాయుపుత్రత్వం చ ప్రాప్తవానిత్యనుసంధేయం-అ
తఏవ యథాక్రమమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః - తథా శతమఖేనేంద్రే
ణ కృతా రచితా పాళీ రంకః హనుభంగరూపో యస్య స తథోక్తః- బాల్యే తు
ధార్తస్య ఫలమోహాత్సూర్యం గృహీతుకామస్యేంద్రవజ్రాభిఘాతేన గిరి
పతనేన హనుభంగస్య జాతత్వాదితి భావః-పాళిస్త్ర్యంకపంక్తిష్విత్యమరః-
ఏతేన బాల్య ఏవేంద్రవజ్రప్రహారసహనశక్తస్యాస్యేంద్రవక్తవ్యంశక్తిసంప
న్నత్వమితి సూచ్యతే- తథా చోక్తగుణవిశిష్టతయాఽస్యైవ దూతత్వం యుక్త
మిత్యవగమ్యతే యథాహ కామందకః (ప్రగల్భః స్మృతిమాన్వాగ్మీ శస్త్రే శాస్త్రే
చ నిష్ఠితః- అభ్యస్తకర్మా నృపతేర్దూతో భవితుమర్హతి) దశముఖస్య రావ

స్మనా చ । స తు దశముఖకీర్తిస్తోమసోమస్య పక్షశ్చరమ ఇవ త
నూమాన్ప్రాప రామం హనూమాన్ ॥౫॥౧౦॥ స ఏవ స్వీకృ
తభిక్షువేషః సవినయమేవం వా బభాషే । భవన్తౌ కౌ కా
న్తాకారౌ కాన్తారం కేన హేతునావతరతామ్ । పిశితరజిష్ణ

ణస్య కీర్తిస్తోమో యశోమండలం స ఏవ సోమశ్చంద్రః తస్య తనూమాన్ మూ
ర్తిమాన్- స్త్రియాం మూర్తిస్తనుస్తనూరిత్యమరః- చరమః పక్షః కృష్ణప
క్ష ఇవ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా- కాలక్రమేణాస్య క్షయకరత్వాదితి భావః-స తు
సోఽపి హనూమాన్ శరాదీనాం చేతి దీర్ఘః-రామం ప్రాపేత్యుక్తాలంకారయో
స్సంసృష్టిః-మాలినీవృత్తం॥౧౦॥ స ఇతి॥ స్వీకృతభిక్షువేషః స్వీకృతసన్యాసివే
షః-స ఏషః హనూమాన్ చారణాంతరైవాచారాదితి భావః- భిక్షురూపం
తతో భేజే శఠబుద్ధితయా కపిరితి శ్రీమద్రామాయణే సవినయం సప్రశ్రయం ఏతౌ
రామలక్ష్మణౌ వా బభాషే ఉవాచ అత్ర మహాపుణ్యస్య పరమభాగవతాగ్రగ
ణ్యస్య హనూమతో భిక్షురూపాంతరస్వీకరణే కిము తాతిక్రూరస్య దుర్వినీతస్య
రావణస్య సీతాపహరణసమయ ఇత్యనుసంధేయం॥ భాషణప్రకారమేవాహ
భవంతావిత్యాదినా-కాంతాకారౌ మనోహరరూపౌ- కాంతం మనోహ
రం రుచ్యమిత్యమరః-భవంతావిదమేద్దృప్తవేశమిత్యర్థః కాంతారం కా
ననం-గహనం కాననం వనం-కాంతారమిత్యమరః-కథం కేన హేతునా అవా
తరతాం అవతీర్ణావంతౌ ప్రవిష్టవంతావిత్యర్థః॥ విచిత్రతరేతి ॥ కించ విచిత్ర

తరాభ్యామత్యంతాశ్చర్యకరాభ్యాం జిష్ణుకోదండాభ్యాం జైత్రచాపా
భ్యాం తథా విచిత్రతరేణ నానావర్ణసంపూర్ణత్వాదతిచిత్రేణ జిష్ణుకోదం
డేనేంద్రధనుషా చ మండితౌ మడి భూషణ ఇతి ధాతోః కర్మణి క్తః - జిష్ణుశ్శ
క్రే ధనంజయే జైత్రే చేతి విశ్వః తథాహ్యస్య దినస్య సుదినత్వాత్ యుష్మద్దర్శ
నాన్మేఘచ్ఛన్నత్వాభావేన చ సుదినత్వాద్ధేతోః భవంతౌ యువాం జీమూతౌ
మేఘౌ న భవత ఇత్యర్థః - తథా చేన్మేఘచ్ఛన్నేహ్ని దుర్దినమిత్యభిధానాద్దు
ర్దినత్వమేవ స్యాదితి భావః జీమూతౌ మేఘపర్వతావిత్యమరః - జీమూతశబ్దో
వ్యాఖ్యాతః జటేతి ॥ కించ జటావల్కలైః గ్రథితకచవల్కలవసనైః - శిఫా
త్వగ్భిశ్చ యుతౌ సహితావపి - శాఖా శాలే శిఫా జటా - త్వక్ స్త్రీ వల్కం వల్క
లమస్త్రియామిత్యమరః - జంగమత్వాత్సంచారశీలత్వాద్భవంతౌ కల్పవృక్షౌ
న భవతః తథాత్వే స్థావరత్వం స్యాదితి భావః తమోపహేతి ॥ కించ తమోప

కోదండమణ్డితావపి దినస్యాస్య సుదినత్వాద్భవంతౌ న జీమూతౌ ।
జటావల్కలయుతావపి జఙ్గమత్వాద్భవన్తౌ న కల్పవృక్షౌ । తమోప
హాలోకకలితావపి యౌగపద్యభాస్వరతేజస్సాన్నిధ్యాద్భవంతౌ
న పుష్పవన్తౌ ॥*॥ వ ॥ ౧౧ ॥ కుశస్తమ్బేపి సంభూతం సౌభ్యమివ భా

హాలోకేన అజ్ఞాననిరాసకదర్శనేన తద్ధ్వాంతవిధ్వంసకద్యోతనేన కలితౌ
యుక్తౌ గాఢాంధ్వాంతే గుణే తమః ఆలోకౌ దర్శనోద్యోతావితి చామరః - త
థాపి యౌగపద్యభాస్వరయోః యుగపత్ప్రకాశనశీలయోః యువయోస్సా
న్నిధ్యాత్సన్నిధానాద్ధేతోః భవంతౌ పుష్పవంతౌ దివాకరనిశాకరౌ న భవతః
తథాత్వే యౌగపద్యభాస్వరసాన్నిధ్యమేవ న స్యాదితి భావః - అతః కౌ యు
వామితి వాక్యశేషః - స్ధ్శభాస పిసకసో వరజితి వరచ్ పుష్పం వికాసః అనయో
రస్తీతి పుష్పవంతావితి విగ్రహః - ఏకయోక్త్యా పుష్పవంతౌ దివాకరనిశాక
రావిత్యమరః అత్ర స్థానత్రయేపి శ్లేషభంగ్యా జీమూతత్వాదినా సందిహ్యాసు
దినత్వాదిహేతుభిర్నిషేధేపి నిశ్చయపర్యవసానాభావాత్ శ్లేషసమాహిత
విరోధానుప్రాణిత శుద్ధవిషయసందేహాలంకారః విషయో విషయీ యత్ర
సాదృశ్యాత్కవిసమ్మతౌ - సందేహగోచరౌ స్యాతాం సందేహాలంకృతిస్త్రిధే
తిలక్షణాత్ ॥ ౧౧ ॥ కుశేతి ॥ కుశస్తంభే దర్భకాండే అపిశబ్దో విరోధసూచకః - క్ష
త్రయదాకదాపినారభ్యానుదయాదితిభావః - సంభూతం సముత్పన్నం సౌర
భ్యమామోదశ్చ వతపోవేషే జటావల్కలధారణరూపతపస్వివేషసముచిత

వేషే ఇత్యర్థః యువానౌ చ తౌ యోగినౌ చ తయోర్యువయోగినోః తరుణతపస్వినోః యువయోర్భవతోస్సౌందర్యం రామణీయకం భాసతే ప్రకాశతే భవతోరివ తపస్విషు సౌందర్యావహాసనం నకుత్రాపి దృష్టచరమతో యువామపూర్వతపస్వినావిత్యాశయః - అత్రకుశస్తంభస్యాపవిత్రత్వాదిధర్మైః ప్రశస్తత్వేపి హేమ్న ఇవ తస్య కదాపి సారభ్యాసంభవాదభూతోపమేయం తయోశ్చ పరమపవిత్రత్వనిరుపమసౌందర్యసంపన్నత్వాదివసువ్యజ్యతే॥ ౧౨॥ అథమహాత్మానికటకపటమనుచితమితిమత్వా స్వాశయం ప్రకాశయన్నాహ॥ యుష్మదితి॥ యుష్మద్వార్తా యుష్మద్వృత్తాంతః సైవ సుధా అమృతం తస్యా ఆస్వాదె లుబ్ధయోర్గృధ్నోః యుష్మన్ముఖాద్భవదీయవార్తాకర్ణనలోలుపయోరిత్యర్థః శ్రోత్రయోర్మదీయకర్ణయోస్సుఖమానందం కర్తుమేమమజిహ్వారసనా - రసజ్ఞా రసనా జిహ్వేత్యమరః - స్వయమేవగృహీతుమనుభవితుం ప్రహ్వానమ్రా

స తే। తపోవేషేపి సౌందర్యం యువయోర్యువయోగినోః॥ ప॥
౧౨॥ యుష్మద్వార్తాసుధాస్వాదలుబ్ధయోశ్శ్రోత్రయోస్సుఖమ్
స్వయమేవగృహీతుం మే జిహ్వా ప్రహ్వా ప్రవర్తతే॥ గ॥ ౧౩॥ కశ్చి
దస్తి సమస్తవానరపతిస్సుగ్రీవ ఇతి॥ ప॥ ౧౪॥ తేన భ్రాతృభయా
దృశ్యమూకముపాశ్రితేన యువాభ్యాం సమం సఖ్యమిచ్ఛతా
ప్రేషితం హనూమదభిధానం భిక్షురూపచ్ఛన్నం వానరమిమ

సతీ ప్రవర్తతే యుష్మచ్ఛ్రీముఖాత్ భవదీయవార్తామనాకర్ణ్యైవ మహాత్సందర్శనజనితప్రభావవశాదహమేవ త్వాం వక్తుం ప్రవృత్తోస్మీత్యర్థః॥ ౧౩॥ కశ్చిదితి॥ సుగ్రీవ ఇతి నామ్నా ప్రసిద్ధః కశ్చిత్సమస్తవానరపతిః సర్వకపీశ్వరః అస్తి వర్తతే॥ ౧౪॥ అస్తు తతః కిం తత్రాహ॥ తేనేతి॥ భ్రాతుర్వాలినో భయాద్భీతేః ఋశ్యమూకమృశ్యమూకాఖ్యం గిరిముపాశ్రితే నాధిష్ఠితేన మతంగశాపాత్తస్య తత్రాగంతుమశక్యత్వాదితి భావః అత ఏవ యువాభ్యాం సమం భవద్భ్యాం సాకం సఖ్యం మైత్రీమిచ్ఛతా కాంక్షతా తేన సుగ్రీవేణ ప్రేషితం వృత్తాంతపరిజ్ఞానార్థం ప్రహితమత ఏవ భిక్షురూపేణ సన్న్యాసివేషేణ ఛన్నం గుప్తమిమమేనం ఆంజనేయమంజనాగర్భసంభూతం స్త్రీభ్యో ఢక్ ప్రభంజనాద్విజనిషే తుః పవమానాత్సంజాతం సముత్పన్నం - నభస్వద్వాతపవనపవమానప్రభంజనా ఇత్యమరః- హనూమానిత్యభిధానం యస్య తం తథోక్తం హనూమదభిధానం వానరం జానీత మవధారయతమిత్యాబభాష

త్రిసంబంధః॥౧౫॥ తత ఇతి॥ తత స్తదనంతరం కర్ణయుగళే సుధావర్షి స్వాభిల
షితార్థవేదకత్వాచ్ఛ్రవణానందకరమిత్యర్థః- తదీయం హనూమత్సంబంధి
వచనమాకర్ణ్య దేవర్షి ప్రతిమః స్వమాహాత్మ్యే ద్దేవర్షి సదృశః మహాను
భావ ఇత్యర్థః- దాశరథిః శ్రీరామః సానుజ ఇతి శేషః తం హనూమంతం చ పా
శిష్యారుహ్యేత్యర్థః- పృష్ఠమారోప్య తావిరాజగామ కశ్చిత్కుంజర ఇతి శ్రీరా
మాయణవచనాదితి భావః- తద్దర్శితేన హనూమన్నిర్దిష్టేన పథా మార్గే
ణ గత్వేతి శేషః- తపనతనయేన సాకం సుగ్రీవేణ సహ విరచితభువనసౌఖ్యం ము
త్పాదిత నిఖిలలోకకంటక రావణసంహారమూలత్వాదితి భావః - సఖ్యం మై
త్రీం సఖాద్యతీతి యత్ ప్రత్యయః- అగ్నిసాక్షీ సాక్షాద్ద్రష్టా యస్మిన్ కర్మణి
తద్యథా తథా అగ్నిసాక్షికమకరోత్- సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామితి సాక్షా
చ్ఛబ్దాదినిప్రత్యయః- తతశ్శేషికః కప్ ప్రత్యయః- స్వరతః జేప్యశక్తస్యకో

మాఞ్జనేయం ప్రభఞ్జనసఞ్జాతం జానీతమితి॥౫॥౧౫॥ తత స్తదీ
యం వచనమాకర్ణ్య కర్ణయుగళే సుధావర్షి దేవర్షిప్రతిమో
దాశరథి స్తమువప్లాశిష్య తద్దర్శితేన పథా విరచితభువనసౌఖ్యం
సఖ్యం తపనతనయేన సాకమగ్నిసాక్షికమకరోత్॥ప॥ ౧౬॥
యోగం వితన్వతి హనూమతి రాఘవస్య వైవస్వతేన హరిణా
సమవర్తి చాచ। మేనే విధిర్ఘటయితుం కపిమిన్ద్రపుత్రం వైవస్వ

తోతుః పరరక్షణదీక్షాన్యాయే నాన్యోన్యారుచిర్న జాతా అవశ్యం భావినః కా
ర్యస్య బ్రహ్మణోపి నివర్తయితుమశక్యత్వాదితి భావః- తథా చ రామాయణం
తతోగ్నిం దీప్యమానం తౌ చక్రతుశ్చ ప్రదక్షిణం సుగ్రీవో రాఘవశ్చైవ వయ
స్యత్వముపాగతావితి॥౧౬॥ యోగమితి॥ హనూమతి ఆంజనేయే రాఘవస్య
వివస్వతః సూర్యస్యాపత్యేన వైవస్వతేన- తస్యాపత్యమిత్యణ్ సమం వర్తితుం
శీలమస్యాస్తీతి సమవర్తీ నా సర్వదాపి సామ్యేనైవ వర్తనశీలేనేత్యర్థః- తా
చ్ఛీల్యే ణినిః హరిణా కపినా సుగ్రీవేణ యోగం సంగతిం వితన్వతి కుర్వతి సతి యో
గస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగతియుక్తిష్విత్యమరః విధిర్దైవం చ- విధిర్విధా
నే దైవేపీత్యమరః ఇంద్రపుత్రం కపిం వాలినమపీత్యర్థః వైవస్వతేన సూర్యతనయే
న సమవర్తినా ప్రాణినాం కర్మానురూపదండప్రవర్తనశీలేనేత్యర్థః- హరి
ణా యమేన ఘటయితుం మేనే శ్రీరామసుగ్రీవసఖ్యాత్ మృత్యుః ప్రత్యాసన్నో
వాలిన ఇతి ఫలితార్థః * శ్రాద్ధదేవో వైవస్వతోంతకః- సమవర్తీ పరేతరా

ట్టు-యమానిలేంద్రచంద్రార్కవిష్ణుసింహాంశువాజిషు-శూకాహికపిభేకేషు హరిర్నాకపిలేత్రిష్వితిచామరః-అత్రవిఘ్నరీదృశ్జనసాసంబంధేపితత్సంబంధ కథనాదతిశయోక్తిభేదః-తథాద్వితీయపాదస్యచతుర్థేసంయమనాత్సందష్ట యమకశ్శబ్దాలంకారః-వసంతతిలకావృత్తం॥౧౭॥తత ఇతి॥తతస్తదనంతరం. తత్క్షణసంభూతస్సఖ్యకరణక్షణఏవసంజాతఃవిస్రంభో విశ్వాసోయస్యతస్మై సత్సమాగమస్యసద్యఏవప్రత్యయజనకత్వాదితిభావః- సమౌవిస్రంభవిశ్వా సావిత్యమరః-ప్రతిశ్రుతఃప్రతిజ్ఞాతో వాలివధోయేనతస్మైభవద్ద్వేషిణంవా లినంహత్వా తారయాసహితత్సామ్రాజ్యంతుభ్యందాస్యామీతికృతప్రతిజ్ఞా యేత్యర్థః అంగీకృతమాశ్రుతంప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః-కథితాఉక్తానిజాస్వీ యామన్మథదశానతావిరహప్రయుక్తమన్మథావస్థాయేనతస్మై-ప్రియతమా వియోగేనాహమేవంవిషణ్ణోజాతస్త్వయావశ్యంతదన్వేషణార్థంప్ర

తేనహరిణాసమవర్తినాచ॥తతస్తత్క్షణసంభూతవిస్రమ్భాయ ప్రతిశ్రుతవాలివధాయకథితనిజమన్మథదశాయదాశరథయే సుగ్రీవోదశగ్రీవనీయమానసీతాపాతితాని కానిచిదాభర ణాన్యదర్శయత్॥ప॥౧౮॥ప్రత్యర్పితానాంకపిపుఙ్గవేనరా మస్స్వకాన్తాధృతభూషణానామ్। సంస్కారహైన్యాత్పరి ధూసరాణాంప్రక్షాళనంబాష్పజలైశ్చకార॥*॥౫॥౧౯॥తత

యత్నఃకర్తవ్యఇత్యావేదితాత్మీయవేదనాయేత్యర్థః- దశావస్థానవస్థా యామితివిశ్వః-కథితనిజకథాయేతిపాఠాంతరంస్పష్టోర్థః దాశరథయే శ్రీరా మాయసుగ్రీవఃదశగ్రీవేణ రావణేననీయమానయాహ్రియమాణయాసీత యాపాతితానిత్యక్తానికానిచిత్కియంత్యాభరణానిభూషణాన్యదర్శయ ద్దర్శయామాస॥౧౮॥ప్రత్యర్పితానామితిరామఃకపిపుంగవేనకపిశ్రేష్ఠేనసు గ్రీవేణప్రత్యర్పితానాంతథాసంస్కారహైన్యాత్-క్షాళనశోధనాభావా త్-హాన్యేతివాపాఠః-పరిధూసరాణాంపరితోమలినానాం-స్వకాంతాధృ తభూషణానాం బాష్పజలైర్నిజనేత్రాంబుభిఃప్రక్షాళనంపరిశోధనంనిర్మ లభావమితియావత్ - చకారతానీమానిఖలుతదీయానిభూషణానీతిపునఃపు నఃపశ్యన్నశ్రూణిముమోచేత్యర్థః- అత్రక్షాళనకరణాసంబంధేపితత్సం బంధోక్తేరతిశయోక్తిః - తయాచతస్యతాదృశీప్రియతమావిషయప్రేమాతి భూమిరితివస్తువ్యజ్యతే- ఇంద్రవజ్రావృత్తమ్॥౧౯॥ తతఇతి॥తతోభూష

ణాదర్శనజనితశోకానంతరం-సౌమిత్రిఫణితైర్గృహాత్మనస్తవనైః వంశోకలా
లసత్వంయుక్తమిత్యాద్యుపలాలనవాక్యైర్గోలిబణాధస్తేనసంధుక్షితంసం
దానితంధైర్యంయస్య తేనలక్ష్మణవాక్యవశాత్పునఃప్రకృతిమాపన్నేనేత్యర్థః
రామేణభానుసూనుస్సుగ్రీవఃవాలివైరకారణమనుయుక్తఃపృష్టస్సన్- అను
పూర్వాద్యుజేఃకర్మణిక్తఃప్రశ్నోనుయోగఃపృచ్ఛాచేత్యమరః-అతఏవదు
హాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం-ఇత్థమకథయత్ కథయామాస॥౨౦॥తత్ప్రకారమే
వవివృణోతి॥పురాఖల్విత్యాదినా॥ పురాపూర్వకాలేఖలుశబ్దోవాక్యాలం
కారే నిఖిలరిపుకులమశేషశత్రుమండలమేవతిమిరనిచయోంధకారపటలం
తస్యమరీచిమాలినం సూర్యంసకలశత్రుకులసంహారిణమిత్యర్థః-వాలినంమం
దుభేర్భ్రాతాజ్యేష్ఠఃమాయావీతియథార్థనామ్నాప్రసిద్ధః- అస్మాయామేధా
స్రజోవినిరితిమత్వర్థీయోవినిప్రత్యయః కశ్చనకోపిదానవఃయుద్ధాయయు

స్సౌమిత్రిఫణితనిర్బద్ధసన్ధుక్షితధైర్యేణరామేణానుయుక్తో
వాలివైరకారణంభానుసూనురిత్థమకథయత్॥౧॥౨౦॥పురా
ఖలునిఖిలరిపుకులతిమిరనిచయమరీచిమాలినం వాలినంమా
యావీనామదానవఃకశ్చనదున్దుభేర్భ్రాతాయుద్ధాయరుధ్వా
తద్బలచలితధృతిరురగనగరకుహరమగాహత॥౧-౨౧॥తదను
గుహాంగాహమానేనమానశాలినాహేమమాలినావాలినా
బిలముఖపాలనాయనిహితస్సోత్థానవేళాంపరిపాలయన్

ద్ధంకర్తుం-రుధ్వానిరుధ్యతస్యవాలినోబలేనపరాక్రమేణచలితాభ్రష్టాధృ
తిర్ధైర్యంయస్యసతథోక్తస్సన్-ఉరగనగరకుహరంపాతాళగుహాంఅగా
హతప్రావిశత్॥౨౧॥తదన్వితి॥తదనుతదనంతరంగుహాందానవప్రవిష్టకుహ
రంగాహమానేనప్రవిశతా-కుతః- మానశాలినాపరవిదారణాభిమానధనే
నయథాకథంచిజ్జీవనతత్పరేణేత్యర్థః- హేమమాలాఇంద్రదత్తకనకమాలి
కాస్యాస్తీతిహేమమాలినా-వ్రీహ్యాదిత్వాదినిఃవాలినాబిలముఖపాలనాయ
గుహాద్వారసంరక్షణాయదానవాంతరాప్రవేశార్థమిత్యర్థః నిహితః నియు
క్తఃఅహమితిశేషఃతస్యవాలినఃఉత్థానవేళాంపునరాగమనసమయంపరిపా
లయన్తదాచిరకాలేవ్యతీతేసాగ్రసంవత్సరేసతీత్యర్థః-తస్యప్రవిష్టస్యబిలం
సాగ్రస్సంవత్సరోగతఇతిరామాయణాత్ - తతఃఫేనేనసూక్ష్మతరబుద్బుద
మండలేనసాంద్రసంఘనీ భూతంయున్మాంసంపిశితంతేనవిస్తృతంవ్యాప్తంఅసృ

క్పూరం రక్తప్రవాహం అవేక్ష్య దృష్ట్వా మే మమ భ్రాతా వాలీ నిహత ఇతి నిరచి నవం నిర్ధారయం- తాదృగసృగ్దర్శనేన తథా భ్రాన్తో౽స్మీత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥ తదన్వితి ॥ తదనుసిద్ధాగణానన్తరం విపులోపలఫలకేన పిహితః శిలాఫలకేన మహత్తరశిలానికరేణ వా పిహితమాచ్ఛాదితం బిలముఖం గుహాద్వారం యేన స తథోక్తస్సన్ దానవస్య పునర్నిర్గమనాభావార్థమితి భావః- అపిధానతిరోధానపిధానాచ్ఛాదనాని చేత్యమరః వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యపేరకారలోపః- స్వయముదశ్రురుద్గతబాష్పస్సన్ తస్మై వాలినే నైవాపముదకం పితృతర్పణజలం దత్వా శోకేన భ్రాతృనిధనజనితవిషాదేన అంధః ఇతికర్తవ్యతామూఢస్సన్ కిష్కిన్ధాం వాలిపాలితనగరీం అవాపం ప్రాప్తవాన్ ప్రవిష్టవానస్మీత్యర్థః ॥ అథేతి। అథానన్తరం విదితో విజ్ఞాతో వృత్తాంతః వాలివినాశరూప వార్తా యైస్తైరమాత్యైః కృత్స్నం ప్రకృతిభిః మయి అభిషేచితే రా

> చిరకాలే వ్యతీతే ఫేనస్త్యానమాంసవిస్మృతమసృక్పూరమవేక్ష్య
> భ్రాతా మే నిహత ఇతి నిరచినవమ్ ॥ గ ॥ ౨౨ ॥ తదను విపులోపల
> ఫలకపిహితబిలముఖస్తస్మై కృత్వా స్వయముదశ్రురుదకం నై
> వాపమవాపం శోకాన్ధః కిష్కిన్ధామ్ ॥ * ॥ గ ॥ ౨౩ ॥ అథ విదితవృ
> త్తాంతైరమాత్యైరభిషేచితే మయి వాలీ మాయావినం నిహ
> త్య ఖరతరభుజపరిఘవిఘట్టితబిలవదనపిధానస్తరసా రసాత
> లాత్పురం ప్రవిష్టో౽తీవరుష్టః ప్రభ్రష్టాశయం బహుశః ప్రణిప

జ్యాభిషిక్తే సతి సవాలీ మాయావినం దానవం నిహత్య సంహృత్య ఖరతరాభ్యామతిశయేన కఠినాభ్యాం భుజపరిఘాభ్యాం నిజభుజార్గళాభ్యాం విఘట్టితం విదారితం బిలవదనపిధానం గుహాద్వారాచ్ఛాదనశిలాఫలకం యస్య స తథోక్తస్సన్ తరసా రంహసా రసాతలాత్పాతాళకుహరాత్ పురం కిష్కిన్ధానగరీం ప్రవిష్టః తదాతీవరుష్టః బిలముఖ్యే౽యం దానవేన నిహతస్స్యాదితి తన్ముఖమాచ్ఛాద్య స్వయమజానన్నివాగత్య రాజ్యసుఖమనుభవత్యేష ద్రోహీత్యత్యంతరోషాక్రాన్తచిత్తస్సన్నిత్యర్థః- ప్రభ్రష్టాశయమేతద్దర్శనాద్వినష్టబుద్ధిమితికర్తవ్యతాశూన్యమిత్యర్థః- అత ఏవ బహుశో బహువారం ప్రణిపతన్తమజ్ఞానాదేవం కృతమతో మదపరాధం క్షమస్వేతి పునః పునః పాదయోర్నిపతన్తమిత్యర్థః తథా ప్రతిపాదితం సమ్యక్కథితం యాథాతథ్యం యాథార్థ్యం యేన తం తథోక్తం రక్తప్రవాహదర్శనేన తదీయనిధనమాశంకితవానహం

యాం పునర్నిర్గమనాత్తు మతయా బిలమధ్యే మరత్వేతస్మాత్ మాచ్ఛాద్యాగతో
స్మిన తుద్రోహేణేతి కథితవస్తుగతిమిత్యర్థః - యాథాతథ్యమరణ్యకాండే
వ్యాఖ్యాతం రామలక్ష్మణయోర్యాథాతథ్యమిత్యత్ర నిరాగసం వస్తుతో నిరప
రాధమపి - ఆగోపరాధో మంతుశ్చేత్యమరః అముం జనం - మామిత్యర్థః - నగ
రాత్కిష్కింధానగరాత్ నిరకాసయత్ నిష్కాసితవాన్ నిరాసయదితిపా
ఠేప్యయమేవార్థః ॥ ౨౪ ॥ తదన్వితి ॥ తదను నిష్కాసనానంతరం తదనుధావ
నాత్ తస్య వాలినః కర్తుః అనుధావనాదనుసృత్యధావనాత్ - భీత్రార్థా
నాం భయహేతురిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ - కాందిశీకస్య భయద్రుతస్య కాం
దిశీకో భయద్రుత ఇత్యమరః - మమాస్మిన్పర్వతే ఋశ్యమూకే నాస్తికుతో భయ
మత్రేత్యకుతోభయః వాలిభయశంకాశూన్య ఇత్యర్థః * మయూరవ్యంసకా
దిత్వాచ్చోచ్చనీచాచపచోచ్చానచావాచాకుతోభయాదితి తత్పురుషే నిపాత

త స్తం ప్రతిపాదితయాథాతథ్యమముం జనం నిరాగసమపి నగ
రాన్నిరకాసయత్ ॥ ౫ ॥ ౨౪ ॥ తదను తదనుధావనాత్కాందిశీ
కస్య మమ పర్వతేస్మిన్నకుతోభయసఞ్చార కారణమాకర్ణ్య
తాం ॥ ౫ ॥ ౨౫ ॥ పురైకదా వాలినమతనుభుజబలమఖిలకులాచ
లచాలనచతురం చతురర్ణవలఙ్ఘనజఙ్ఘాలం దున్దుభిర్నామ బృం

నాత్సాధుః - సచాసౌ సంచారశ్చ తస్య కారణం హేతురాకర్ణ్యతాం శ్రూ
యతాం ॥ ౨౫ ॥ తదేవ వివృణోతి ॥ పురేతి ॥ పురా పూర్వకాలే ఏకదా ఏకస్మిన్ది
నే అతనుభుజబలమనల్పబాహుపరాక్రమశాలినం అతఏవాఖిల కులాచలా
నాం మహేంద్రాదిసప్తకులపర్వతానాం చాలనే విలోలతాపాదనే చతురం
శక్తమిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ మహేంద్రో మలయస్సహ్యశ్శుక్తిమానృక్షపర్వతః
వింధ్యశ్చ పారియాత్రశ్చ సప్తైతే కులపర్వతా ఇత్యాది విష్ణుపురాణవచనం - త
థా చతుర్ణామర్ణవానాం లంఘనమతిక్రమణమిత్యుత్తరపదసమాసః - తత్ర
జంఘాలం వేగవంతం అతిజవమిత్యర్థః జంఘాలోతిజవస్తుల్యావిత్యమరః ప్రా
ణిస్థాదాతో లజన్యతరస్యామితి మత్వర్థీయో లచ్ప్రత్యయః - వాలినం లులా
యకాయో మహిషాకృతిః - లులాయో మహిషో వాహద్విషదిత్యమరః - దుందు
భిర్నామ దుందుభిరితి ప్రసిద్ధః - బృందారకారిః కశ్చిద్దానవ ఇత్యర్థః - పరిభూ
య తిరస్కృత్య - అనాదరః పరిభవః - పరీభావస్తిరస్క్రియేత్యమరః - సమ
[illegible] నః - నానినా [illegible] చూదితరః - సంస్థా చారే

స్థితౌ మృతౌ చేత్యమరః సంపూర్ణాభ్యాం త్యక్తమహాకరణార్థాభ్యాం - సమవప్రవిశ్య
స్థ ఇత్యాత్మనేపదం॥౨౬॥ తదన్వితి॥ తదను హతస్య మృతస్య తస్య దుందుభే
శ్శరీరం వాలీ బలావలేపేన నిజభుజబలగర్వేణ హేతునా - అవలేపస్తు గర్వే
స్యాల్లేపనే దూషణేపి చేతి విశ్వః - సకలలోకవిలయే జగత్ప్రళయే విలోలః వి
శేషేణ చంచలః - లోలశ్చలసతృష్ణయోరిత్యమరః - లలితో వికసితః వ్యాపనశీ
ల ఇతి యావత్ - లల వికాస ఇతి ధాతోః కర్తరి క్తః అతులబలః నిరుపమశక్తిశ్చ
యః పవనః ప్రళయకాలప్రచండమారుత ఇత్యర్థః - తేన చలితముద్ధూతం
యల్లఘు తూలం తస్య లీలయా తత్సదృశలీలయేతి నిదర్శనా మతంగస్య మహర్షే
రాశ్రమక్షితౌ తపోవనసీమ్ని క్షిప్రం ద్రుతం అక్షిపత్ప్రేరయామాస నిపాత
యామాసేత్యర్థః॥౨౭॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్ క్షేపణసమయే వాలినః కరా
భ్యాం నున్నం ప్రేరితః నుదవిదేత్యాదినా నిష్ఠాతకారస్య నకారః అత ఏవ నిష్పత

దారకారిర్బిలాయుకాయః పరిభూయ సమరే సమతిష్ఠత ॥ ౨॥
౨౬॥ తదను హతస్య తస్య శరీరం వాలీ బలావలేపేన సకలలోక
విలయవిలోలలలితాతులబలపవనచలితలఘుతూలలీలయా
మతంగాశ్రమక్షితౌ ప్రమక్షిపత్ ॥౨౭॥ తత్ర వాలికరనున్నా
న్నిష్పతద్భ్యో మూర్ధప్రభవ రక్తబిందుభిః పాటలం తదభవన్మునేర్వనం
తస్య వక్త్రమపి రోషరూషితమ్॥౨॥ ౨౯ తతో మతంగశాపబ
లాద్వాలివశ్యమృశ్యమూకం విమృశ్యాస్మిన్ విస్మృతపురనివా

న్నిర్గచ్ఛన్ యో దుందుభిర్దుందుభికాయః తత్ప్రభవైస్తదుత్పన్నైః రక్త
బిందుభిః శోణితపృషతైః మునేర్మతంగస్య సంబంధి తత్ప్రసిద్ధం వనం తపోవ
నం పాటలం రక్తవర్ణమభవత్ తథా తస్య మునేః వక్త్రం వదనమపి రోషే
ణ నిజతపోవనమలినీకరణజనితకోపేన రూషితం అవలిప్తం సత్ పాటలమభ
వత్ కోయం మదీయతపోవనస్య కాలుష్యమాపాదితవానితి మునిర్భృశమా
గ్రహావిష్టోభూదిత్యర్థః - అత్ర మునివనవక్త్రయోః ప్రకృతయోరేవ పాటలి
తత్వసంబంధాదౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్ కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగి
తా - రథోద్ధతా వృత్తం॥౨౮॥ తత ఇతి॥ తతస్తదనంతరం మతంగస్య వాలినైవ
తత్కృతమితి నిజతపోబలేన విజ్ఞాతవతో మతంగమహామునేః శాపబలాత్ -
ఇహ నేనాప్రవేష్టవ్యం ప్రవిష్టస్య వధో భవేదిత్యేవంరూప రామాయణోక్త
శాపవశాదిత్యర్థః - ఋశ్యమూకమ వాలివశ్యం వాలినః ప్రవేష్టుమశక్యమిత్య
ర్థః విమృశ్యాలోచ్య అస్మిన్ ఋశ్యమూకే విస్మృతపురనివాసేన పట్టణవాసేన యు

త్సుఖం జాతం తద్విస్మృతం యేన తస్మిన్ తథోక్త ఇతి విధేయవిశేషణం రాజ్య సుఖాదప్యధికసుఖానుభవితరీత్యర్థః-సుచిరం బహుకాలం నివసతి వర్తమానే సతి॥౨౯॥ అయమితి॥ హే దేవ స్వామిన్ - ఊహాపోహార్థం జ్ఞానేన తత్త్వనిర్ధారణధీః సా నిత్యమస్యాస్తీతి ధీమాన్-నిత్యయోగే మతుప్-అయమితి హస్తనిర్దేశః హనూమాన్ రిపుః వాలిప్రహితోయం యః కశ్చన శత్రురితి మత్వేతి శేషః-భవతస్త్వత్తోపి మత్సఖ్యార్థం సమాగతాదపీత్యపిశబ్దార్థః-త్రస్తం భీతమస్తోజసం నష్టతేజస్కం మామేవమనేన ప్రకారేణ యుష్మత్ప్రవృత్తిపరామర్శపూర్వకసఖ్యానుసంధానరూపేణేత్యర్థః-అసుఖయత్ అతోషయత్ కథమివ వారిశీతః సలిలసంపర్కశీతలః మారుతః వాయుః దవవహులతవహస్య దవానలస్య ధూమస్తోమో ధూమపటలమితి మత్వా అంబువాహాజ్జలధరాత్ అతోల్పాసకరాదేవేతి భావః-చకితం భయసంభ్రాంతం మహ్యామతిశయేన రాతీతి మయూ

ససుఖైవ యుసుచిరం నివసతి సతి॥౨౯॥ అయమసుఖయ దేవం దే
వధీమాన్ హనూమాన్ రిపురితి భవతోపి త్రస్తమస్తోజసం మా
మ్। దవవహులతవహధూమస్తోమ ఇత్యంబువాహాచ్చకితమివమ
యూరం మారుతో వారిశీతః॥ ౩౦॥ శ్రుత్వా తు రామశ్శోకో
దగ్రాం సుగ్రీవగిరమకథయదేవం మహాభాగ మా భైషీర్మశి
లీముఖ ఏవ వలీముఖస్య తస్యాసూన్ కాలక్షేపమపాస్యపా
స్యతీత్యుక్త్వా తత్ప్రత్యయార్థం పాదాఙ్గుష్ఠేన ప్రేరితదున్దుభి

రం బర్హిణమివ-మయూరో బర్హిణో బర్హీత్యమరః పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః అత్ర శ్రౌతీ పూర్ణోపమా సా చాంబువాహే ధూమస్తోమభ్రాన్త్యా భ్రాంతిమతాంగేన సంకీర్యతే-మాలినీవృత్తం॥ ౩౦॥ శ్రుత్వేతి॥ రామః శోకోదగ్రాం శోకబహుళాం సుగ్రీవగిరం శ్రుత్వా అథానంతరం హే మహాభాగ ప్లవగమండలసార్వభౌమ యద్యేవం త్వదుక్తప్రకార ఏవ నిశ్చితశ్చేదిత్యర్థః మా భైషీః- భయపరవశో మాభూః కుతః మమ శిలీముఖ ఏవ-అళిబాణౌ శిలీముఖావిత్యమరః-తస్య వలీముఖస్య కపేః వాలినః-కపిప్లవంగప్లవగశాఖామృగవలీముఖా ఇత్యమరః- అసూన్ ప్రాణాన్-పుంసి భూమ్న్యసవః ప్రాణా ఇత్యమరః కాలక్షేపం కాలవిళంబనం అపాస్య త్యక్త్వా క్షిప్రమేవేత్యర్థః పాస్యతి హరిష్యతి ఇత్యేవముక్త్వా తత్ప్రత్యయార్థం విశ్వాసోత్పాదనార్థం- ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుషిత్యమరః పాదాంగుష్ఠేన ప్రేరితో దశయోజన పర్యంతం క్షిప్తో దుం

దుభికళేబరమేవ భారో యేన స తథోక్తస్సన్ పూర్వం వాలినిజభుజాభ్యాం యావ
త్ఫలముద్భ్రామ్య వ్యనంక కళేబరముత్క్షిప్తవాన్ తదేతత్పాదాంగుష్ఠేన నితిక్షిప్తం
చేత్తస్మాదప్యధికబలోఽయమితి మయి విశ్వాసోఽస్యభవేదిత్యాశయేన తథాకృ
తవానిత్యర్థః తతః తత్కర్మణా పాదాంగుష్ఠేన దుందుభికళేబరప్రేరణరూ
పకృత్యేనాప్యస్యాతృప్తస్య పూర్వం మేదోమాంసాదినా అతిభారవదిదమిదానీం
తు కేవలాస్థిప్రాయమతఏవ తత్ప్రేరణేన కథం మమ విశ్వాసో భవేదిత్యప్రతుష్ట
స్యేత్యర్థః- సుగ్రీవస్య ప్రార్థనయా యాచ్ఞయా హేతునా సప్తానాం భువనా
నాం లోకానాం స్తంభసంభావనయా ఆధారస్తంభకరణేచ్ఛయా కిలేత్యలీకే
వస్తుతస్తు స్వభావ ఏవేతి భావః- అత ఏవోత్ప్రేక్షా- సప్తధా సప్తప్రకారైః- ప్ర
కారవచనే ధాల్ ధాత్రా బ్రహ్మణా ప్రవర్ధ్యమానావుపచీయమానౌ పరిణా
హారోహౌ విశాలతోచ్ఛ్రాయౌ యేషాం తాన్ అతివిశాలాన్ నభ్రంకషాంశ్చే

క కళేబరభరస్తత్కర్మణాప్యతృప్తస్య తస్య సుగ్రీవస్య ప్రార్థన
యా సప్తభువనస్తంభసంభావనయా కిల సప్తధా ధాత్రా ప్ర
వర్ధ్యమానపరిణాహారోహాన్ సప్తసాలానవిధేయయాతు
ధానకులవధవిధాయుకేన సాయకేన వివ్యాధ ||౫౩౧|| సాయం
సాయకో నికటగిరికటకమపి పాటయామాస ॥ప|౩౨॥ నిర్భిన్న
సాలకటకోఽస్మి యథా తథాత్వం పాలస్త్య పాలకటకం యుధి

తి భావః- పరిణాహో విశాలతా- నగాద్యారోహ ఉచ్ఛ్రాయ ఇతి చామరః- స
ప్తసప్తసంఖ్యాకాన్ సాలాన్ సర్జకతరూన్ అవిధేయయాతు ధానకులవధవి
ధాయకేన దుర్వినీతరాక్షసగర్వవినాశకేన సాయకేన బాణేన వివ్యాధ బిభేదే
త్యర్థః ॥ ౩౧ స ఇతి॥ సాయం సాయకః యేన సాలాన్ బిభేద సాయమిత్యర్థః నికట
గిరికటకం సమీపస్థపర్వతనితంబమపి పాటయామాస- కటకోఽస్త్రీ నితంబోఽద్రేరి
త్యమరః- దుందుభికాయప్రేరణమాత్రేణాయం నూనం న విశ్వసితవాన్ -కిం
తు నిజవానరస్వాభావ్యేన మత్ప్రభావం జ్ఞాతుమశక్నువన్నేవ సప్తసాలనిర్భే
దనం యాచితవాన్ -తథా చ తావన్మాత్రభేదనేన మమ కీయద్ధస్తలాఘవమిత్యభిని
వేశవతా శ్రీరామేణ తస్య తథా ప్రయుక్తత్వాదితి భావః- తథా చ శ్రీరామాయ
ణం- స విసృష్టో బలవతా బాణస్స్వర్ణపరిష్కృతః- భిత్త్వా సాలాన్ గిరిప్రస్థం
సప్తభూమిం వివేశ హేతి॥ ౩౨॥ నిర్భిన్నేతి॥ యథా యేన ప్రకారేణాహం నిర్భి
న్నాః విదారితాః సాలకటకాస్సప్తసాలగిరినితంబాః యేన స తథోక్తోఽస్మి -తథా

తేనప్రకారేణత్వంసాలస్తస్యరావణస్యసాలకటకంపురప్రాకారనితంబ ప్రదేశం-ప్రాకారవృక్షయోస్సాలస్సాలస్సురతరుస్స్మృతః- కటకంవలయే సానౌరాజధానీనితంబయోరిత్యుభయత్రాపివిశ్వః-యుధియుద్ధేపాటయవి దారయేత్యేవంప్రకారేణశిలీముఖోరామబాణఃశిలావళ్లీనజాతరవేణపా షాణవిదారణజనితధ్వనినాతస్మైవలీముఖవరాయసుగ్రీవాయఉచ్చైరుక్త వాన్-నూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం-తాదృగ్రామబాణసామర్థ్యంనిరీక్ష్యసుగ్రీవో వాలినంనిహనిష్యత్యయమితివిశ్వసితవానిత్యర్థః-వసంతతిలకావృత్తం॥౩౩॥

తతఇతి॥ తతస్సాలవిదారణానంతరం-తత్ప్రత్యయాత్సాలవిదళనరూపవి శ్వాసాదాహూతేనయుద్ధార్థమాకారితేనపురుహూతతనయేనసార్థంవాలి నాసహ-తస్యసుగ్రీవస్య-తలైశ్చతలైశ్చప్రహృత్యేదంయుద్ధంప్రవృత్తమితితలా తలంతత్రతేనేదమితిసరూపఇతిసమాసః-అన్యేషామపిదృశ్యతఇతిదీర్ఘః-స

పాటయేతిఉచ్చైశ్శిలాదళనజాతరవేణనూనంతస్మైవలీముఖవ
రాయశిలీముఖస్సః॥౮॥ ౩౩॥ తతస్తత్ప్రత్యయాదాహూతేన
పురుహూతతనయేనసార్థంతస్యతలాతలయుద్ధేప్రవృత్తేసుజ
నదుర్జనయోర్భేదం రూపతోవేత్తుమక్షమతయాసదసివాచం
యమతా మునేరివవాగ్మితయాపివేషకర్మణోర్భేదమ

హాసాంతవిశేషసిత్యత్రాదివ్యక్తమక్షమత్యావితహారగఇతినేదృశాంతచ్ఛేత్తుగ్ర్యర్థంవల స్మిన్ యుష్టియుద్ధఇత్యర్థః-ప్రవృత్తేబహుళేసుజనదుర్జనయోర్భేదమంత రంరూపతఃఆకృతివశాద్వేత్తుంవివిచ్యవక్తుమక్షమతయాఅసమర్థతయా సేతునాసదసిసభాయాంవాచంయచ్ఛతీతివాచంయమఃమౌనీ-తపస్వీతాప సఃపారికాంక్షీవాచంయమోమునిరిత్యమరః-వాచియమోవ్రతఇతిఖచ్ప్రత్య యః- వాచంయమపురందరౌ చేతినిపాతనాన్ముమాగమః-తస్యభావస్తత్తా తాంవిభ్రతస్తస్యమిత్యర్థః-ఉపేతఃప్రాప్తఃవాచోస్యసంతీతివాగ్మీవావదూకః- వాచోయుక్తిపటుర్వాగ్మీవావదూకోతివక్తరీత్యమరః-వాచోగ్మినిరితిగ్మిని ప్రత్యయః-ఇవేత్యుపమా-దాశరథిఃశ్రీరామః - తయోర్వాలిసుగ్రీవయోరపి సంబంధినార్వేషకర్మణోః హారాద్యాభరణజనితశోభాచేష్టితయోర్భేద మంతరమనవగచ్ఛన్నజానన్నయుక్తశరఃఅప్రయుక్తబాణోభూత్ - యథా వాగ్మిత్వరూపత్వాత్సుజనదుర్జనయోర్భేదమజానన్నయమేషఇతివక్తుంన శక్నోతితథాశ్రీరామోపితయోస్తుల్యవేషకర్మత్వాత్తత్స్వరూపభేదమజా

నానోమూలఘాతభయాచ్ఛరం ప్రయోక్తుమశక్నువంస్తూష్ణీముదాస్తేస్మేత్య ర్థః॥౩౪॥ తతః కిమిత్యత ఆహ॥ సుగ్రీవ ఇతి॥ సుగ్రీవస్తు తుశబ్దోవ్యర్థకః నసహత ఇత్యసహః పచాద్యచ్-వాలిబలస్య వాలిపరాక్రమస్య అసహతయా అక్షమత యా-లబ్ధదైన్యః ప్రాప్తదీనభావః-విహ్వలస్సన్నిత్యర్థః వదాన్యో బహుప్రద ఇవ-స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్ష్యదానశౌండా బహుప్రదా ఇత్యమరః - రామమా ర్గణాత్ పాతమార్గే శ్రీరామసాయకాగమనమార్గే అర్థిజనాగమనమార్గే చేతి శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా-మార్గణౌ సాయకార్థినావితి నిఘంటుః- చతుర్ష్వపి దిక్షు దృష్టిం ప్రసారయన్ తదాగమనాశయేతి భావః-తతః అపగతధృతిర్నిర స్తధైర్యస్సన్ సుదూరమతివిప్రకృష్టదేశమపాసరదపసృతవాన్ పలాయితవా నిత్యర్థః॥౩౫॥ తతః కిమత ఆహ॥ తమితి॥ త్రపయా పరాజితలజ్జయా హేతునా ఋశ్యమూకే ఋశ్యమూకగిరౌ భాషణశ్రవణాశక్తో మూకః తేనతుల్యం త

నవగచ్ఛన్నముక్తశరోఽభూద్దాశరథిః॥౪॥ ౩౪॥ సుగ్రీవస్తు వాలి
బలాసహతయాలబ్ధదైన్యో వదాన్య ఇవ రామమార్గణాత్పా
తమార్గే చతుర్ష్వపి పన్నపగతధృతిస్సుదూరమపాసరత్ ॥
౪॥ ౩౫॥ తమేనమృశ్యమూకే మూకవత్త్రపయా నిషణ్ణం విషణ్ణ
హృదయం దయాళురాలోక్య త్రైలోక్యైకధన్వీ రామస్తచ్ఛే
దమవగన్తుకామః కామమభిజ్ఞానమాలాం సుగ్రీవగ్రీవా

యాం నిర్వచా ఇవేత్యర్థః-మూకస్తువక్తుం శ్రోతుమశక్త ఇత్యమరః - తేనతు ల్యం క్రియాచేద్వతిరితి వతిప్రత్యయః-నిషణ్ణముపవిష్టం- విషణ్ణహృదయం వి షాదాక్రాంతచిత్తం విషాదశ్చేతసో భంగ ఉపాయాభావచింతనైరితి లక్షణం తమేనం సుగ్రీవం విలోక్య దయాళుః కారుణికః పరదుఃఖప్రహాణేచ్ఛురిత్యర్థః - స్యాద్దయాళుః కారుణిక ఇత్యమరః-త్రయాణాం లోకానాం త్రైలోక్యం-చాతుర్వ ర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థే ష్యఞ్ప్రత్యయః-త్రైలోక్యైకధన్వీ జగదేకధానుష్క ఇత్యర్థః-ధ న్వీ ధనుష్మాన్ ధానుష్క ఇత్యమరః-వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః- విశేషణద్వయేనాస్య స్వ కార్యనిర్వహణదక్షత్వం సూచ్యతే - స రామస్తచ్ఛేదం తయోర్వాలిసుగ్రీవ యోర్భేదమంతరం అవగంతుకామో జ్ఞాతుమిచ్ఛన్ - తుం కామమనసోరపి తి తుమునో మకారలోపః - కామమపి కాంచిత్ అభిజ్ఞాయత ఇత్యభిజ్ఞానం లక్ష ణం-తథాభూతా చ సా మాలా చ తామభిజ్ఞానమాలాం ఛేదప్రత్యాయకగజ పుష్పమాలామిత్యర్థః గజపుష్పీ నాగపుష్పీ నామలతా-ఉక్తంచ శ్రీరామాయణే

శ్లో॥తతోగిరితటేజాతాముత్పాట్యకుసుమాయుతాం- లక్ష్మణోగజపుష్పీం
తాంతస్యకంఠేవ్యసర్జయదితి-నచైవంశ్రీరామస్యాప్రకర్తృత్వవిరోధఃప్ర
యోజకకర్తరితథాత్వోపచారాదితి- సుగ్రీవాయాంబాణనివారణేశరనిపా
తనివర్తనేనిపుణాంసమర్థాంసిద్ధౌషధీమివేత్యుత్ప్రేక్షా-బధ్వాఆసజ్యభూ
యఃపునరపివాలినమాహవాయఆహవంకర్తుం- ఆహ్వాయఆకారయేతితం.
సుగ్రీవమాదిదేశఆజ్ఞప్తవాన్॥౩౬॥పునరితి॥తస్మిన్సుగ్రీవేపునఃభూయోపి-
కిష్కింధామవాప్యపర్జన్యేమేఘఇవగర్జతిగర్జనంకుర్వతిసతి- సుత్రా
మపుత్రోవాలీతారయానిజభార్యయాఅభిహితాముక్తాంహితోక్తింహితవ
చనం-ససహాయమహంమన్యేసుగ్రీవంతముపాగతం- అవష్టబ్ధసహాయశ్చ
యమాశ్రిత్యసగర్జతీత్యాదిశ్రీరామాయణోక్తరూపామిత్యర్థః- అతిక్రమ్యో
ల్లంఘ్యనియతేఃదైవస్య-నియతిర్నియమోదైవఇతిశాశ్వతః-దురతిక్రమతయా

యాంబాణనివారణనిపుణాంసిద్ధౌషధీమివబధ్వాభూయోపి
వాలినమాహవాయాహ్వయేతితమాదిదేశ॥౫॥ ౩౬॥పునర
ప్యవాప్యకిష్కింధాంపర్జన్యఇవగర్జతితస్మిన్సుత్రామపుత్రస్తా
రాభిహితాం హితోక్తిమతిక్రమ్యదురతిక్ర మతయానియతే
స్సమారబ్ధసమరోదాశరథేర్నిశితతరశరశకలిత నిజవిశాల
వక్షస్స్థలస్సక్షితితలేనిపపాత॥ ౩౭॥ అథవిదితవృత్తాన్తాస్రుని
ష్యన్దకలుషితతరతారాతారానగరాన్నిర్గత్యవారీవారితమి

దుర్విలంఘ్యతయాహేతునాఅతిక్రమణస్యకర్తుమశక్యతయేత్యర్థః-సమారబ్ధ
సమరఃప్రక్రాంతయుద్ధస్సన్తథాదాశరథేఃశ్రీరామస్యనిశితతరోతితీక్ష్ణఃస
చాసౌశరశ్చతేనశకలితంఖండితంస్వీయంవిశాలంపృథులంవక్షస్స్థలమురఃప్ర
దేశోయస్యసతథోక్తస్సన్క్షితితలేభువినిపపాతన్యపతదిత్యర్థః॥ ౩౭॥ అ
థేతి॥ అథపతనానంతరంవిదితోవిజ్ఞాపితఃవృత్తాంతోవాలివధరూపవార్తా
యస్యాస్సాతథోక్తా.అతఏవసంతతాశ్రునిష్యందేననిరంతరబాష్పసంపా
తేనకలుషితతరేఅత్యంతదూషితేతారేకనీనికేయస్యాస్సాతారకాక్ష్ణఃకనీని
కేత్యమరః తారావాలిపత్నీనగరాదంతఃపురాన్నిర్గత్యవార్యాంగజబంధ
నస్థానే-వారీతుగజబంధినీత్యమరః- వారితంనిబద్ధంవారణయూథపతింగజ
యూథనాథమివస్థితమిత్యర్థః- ఉపమాలంకారః-యూథనాథస్తుయూథప
ఇత్యమరః-అతఏవనిర్భయంభయరహితంయథాతథానిరీక్షమాణఃఅవలో

కమానఃసుగ్రీవోయంత- ఉద్గతగ్రీవమాత్మప్రహర్తృప్రతీక్షణార్థమున్నమి
తకంధరం-తథాప్యుత్థాతుమక్షమమ సమ్యగ్దృఢప్రహారవేదనయా ఇంద్రి
యపాటవాభావాదితిభావః-అతఏవక్షమాతలేపిహితంనిక్షిప్తం కుర్పరయు
గళంకఫోణిప్రదేశయుగ్మంయస్యతంతథోక్తంతదవష్టంభేనస్థిత మిత్యర్థః*
స్యాత్కఫోణి స్తుకుర్పరఇత్యమరః-గళదసృక్ప్రసరేణస్యందమానశోణితా
భివ్యాప్త్యాశారంకృష్ణరక్తసితవరయుక్తంశరీరంయస్యతం-కృష్ణరక్తసితేశా
రఇతియాదవః-అథవాశారంసంపృక్తంశరీరంయస్యతం-తరభఃకరభశ్శార
స్సంపృక్తఃఖచితస్సమాఇతిహలాయుధః-తథాశరాసనశిఖరేచాపకోట్యాం
న్యస్తోనిక్షిప్తఃహస్తోయస్యతేనతథోక్తేనధానుష్కాణాం తథాఆచారాది
తిభావః-సన్నికర్షగస్థితేనసమీపవర్తినాకాకుత్స్థేనశ్రీరామేణ సహకృతసల్లా
పంవిహితసంభాషణం॥శ్లో॥పరాఙ్ముఖవధంకృత్వాకోనుప్రాప్తస్త్వయా

వవారణయూథపతింనిర్భయనిరీక్షమాణసుగ్రీవ ముద్గతగ్రీవ
ముత్థాతుమక్షమంక్షమాతలాపిహితకుర్పరయుగళంగళదసృ
క్ప్రసరశారశరీరంశరాసనశిఖరన్యస్తహస్తేనసన్నికర్షగస్థితేన
కాకుత్థ్సేనకృతసల్లాప మపేతాడమ్బర మివామ్బునిధిమస్తో
న్ముఖమివమయూఖమాలినంవాలినమాలిఙ్గ్యస్యాఙ్కోత్సంగ నిక్షిప్తం
సితతదుత్తమాఙ్గారఘునాథమిత్థమకథయత్॥౩౮. కారుణ్యం
నిరవధియత్తవప్రసిద్ధంశీతాంశోస్సహజమివార్తిహారిశైత్యం

గుణః-యదహంయుద్ధసంరబ్ధస్త్వత్కృతేనిధనంగతఇత్యాదిరామాయణో
క్తసంభాషణతత్పరమిత్యర్థః-సల్లాపోభాషణంమిథఇత్యమరఃతథాఅపేతా
డంబరంఅపగతసంరంభంకల్లోలాద్యభావేన స్తిమితమిత్యర్థః - ఆడంబ
రోస్త్రీ ప్రసంరంభఇత్యమరః · ఆడమ్బరశబ్దోవ్యాఖ్యాతఃఅంబుధిపాడంబర
చౌర్యమిత్యత్ర-అంబునిధింసముద్రమివతథాస్తోన్ముఖమ్మస్తంగచ్ఛంతమిత్యర్థః
మయూఖమాలినంసూర్యమివస్థితమిత్యుపమాద్వయం- వాలినమాలింగ్య
శిష్యస్యాంకోత్తంసితంనిజోత్సంగనిక్షిప్తంతస్యవాలిన ఉత్తమాంగంశిరో
యస్యాస్సాదథోక్తాసతీ-ఉత్సంగచిహ్నయోరంకః- ఉత్తమాంగంశిరశ్శీర్షమి
తిచామరః-రఘునాథంశ్రీరామంప్రతిఇత్థంవక్ష్యమాణప్రకారేణ అకథయద
వోచత్॥౩౮॥తత్ప్రకారమేవాహ॥కారుణ్యమిత్యాదినాశ్లోకషట్కేన॥హే
మనుకులనాథమనువంశనాయకమహాకులీనేత్యర్థః- తాదృశస్యాపిమనువం

శస్యత్వయైవసనాథత్వమతస్త్వన్మాహాత్మ్యంకింవర్ణనీయమితిభావః - తథాహిరమ్యకీర్తేః రమణీయకీర్తిసంపన్నశ్రీరామ-శీతాంశోశ్చంద్రస్యసహజన్మనైసర్గికమాలిన్యహారిపరోపతాపశాంతికరం విశేషణద్వయమేతత్కారుణ్యేపితుల్యం శైత్యంశిశిరత్వమివతవనిరవధినిమర్యాద మియత్తావచ్ఛిన్నపరిమాణశూన్యమిత్యర్థః యత్కారుణ్యంకరుణా-స్వార్థేష్యఞ్-ప్రసిద్ధంలోకవిఖ్యాతమభూదితిశేషః- కారుణ్యంకరుణాఘృణేత్యమరః-సర్వంసమగ్రంతత్కారుణ్యంమత్పాపాన్మదీయదుష్కృతాద్ధేతోఃపతి విపత్తేఃపత్నీదురదృష్టహేతుకత్వాదితిభావః-త్వయాకథంకుతఃనిరస్తంత్యక్తంకథయఅభిధేహినిరపరాధోయంమత్వా ప్రాణేశ్వరస్త్వయాఅకారుణికేనైవకథంనిష్కారణంనిహతఇతిభావఃప్రహర్షిణీవృత్తం॥౩౯॥ఏవంసాధారణ్యేనోపాలంభ్యసంప్రతిస్వస్యాఅభ్యుపహతింప్రార్థయతే- ఏవంవిధఇతి- హేతాటకారేతాటకాంతకరఘుపుంగవరఘుశ్రేష్ఠశ్రీరామప్రియతమే ప్రాణేశ్వరేఏ

తత్సర్వమనుకులనాథరవ్యక్తే మత్వాపాతకథయ కథం
త్వయానిరస్తమ్॥ప ౩౯ ఎ॥వంవిధేప్రియతమేష్వనపేతజీవాం
మాంరాక్షసీతిరఘుపుంగవసాధుబుద్ధ్వా । బాణంవిముఞ్చ
మయిసంప్రతితాటకారేశ్రేయోమహద్దయితసంగమకారిణ
స్తే॥ప॥౪౦॥సాధారణీతి॥తిష్ఠతాంమృగయేతిపూర్వముక్తా

వంవిధేఈదృక్ప్రకారేమృతేసత్యపీత్యర్థః- అనపేతజీవామనిర్గత ప్రాణాం మాంరాక్షసీప్రాయేతిసాధుసమ్యక్బుధ్వాజ్ఞాత్వా-ప్రియతమవిపత్తిసహనస్యరాక్షసీలక్షణత్వాదితిభావః-మయిఉక్తప్రకారేణరాక్షస్యాంసంప్రతీదానీంబాణంవిముంచమాంప్రహరేత్యర్థః- తాటకాంతకస్యతవరాక్షసీసంహరణముచితమేవేతిభావఃనను తాటకాసంహననేనపరోపద్రవశాంతిరూపంఫలంలబ్ధంత్వదప్రహరణాత్కింఫలమిత్యతఆహ॥శ్రేయఇతి॥దయితేనసహసంగమంకరోతీతిదయితసంగమకారిణఃప్రాణేశ్వరేణమాంయోజయతఇత్యర్థః-తేతవమహచ్ఛ్రేయఃమహానభ్యుదయఃపుణ్యంవాభవిష్యతీతిశేషః మృతేమృతేయయానారీసాపిజ్ఞేయాపతివ్రతేతిస్మరణాత్ మమాయంధర్మఏవతథాచతాదృశధర్మప్రవర్తకస్యతవసుకృతంకింవర్ణనీయమితిభావః-స్యాద్ధర్మమస్త్రీపుణ్యశ్రేయసీసుకృతంవృష ఇత్యమరః- ఏతదారభ్యశ్లోకచతుష్టయపర్యంతంవసంతతిలకావృత్తం॥౪౦॥ ననుతథాపిహింసామహ్యంనరోచతఇత్యాశంక్యతత్రోపపత్తిమాహ॥సాధారణీతి॥హేసత్యవాదిన్ య

థార్థభాషణశీల అతస్త్వయా సత్యమేవ సర్వథా పరిపాలనీయమితి భావః- తాచ్ఛీల్యే ణినిః క్షితిభృతాం రాజ్ఞాం మృగయా ఆఖేటః ఆచ్ఛోదనం మృగవ్యం స్యాదాఖేటో మృగయా స్త్రియామిత్యమరః- సాధారణే సకలసమ్మతా- మృగయాఘాయనభూభృతాంఘ్నతామిలితస్యాన్యాయ్యత్వాదిః భావః- అగ్నిక్రసాధారణాదన్ట్వ క్త్వ్య ఇతి వికల్పాత్పక్షే జప్ - ఇత్యేవం పూర్వం పురా త్వమేవ త్వస్మత్పక్షే నైవ జనసంసది జనసమాజే- నత్వసాక్షికమిత్యర్థః- ఉక్తాయాంతి రాజషణ్ణాయశ్చాత్ర మృగయాం ధర్మ్యకోవిదా ఇతి కథితేత్యర్థః- తత్రత్వం తాకురణాదిహేదానీం శాఖామృగం వానరీం జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితి జీప్- మాంశరేణ బాణేన మారయ విదారయ ప్రాప్తే త్వియోజనమేత్యర్థః- యుక్తం చైతదిత్యర్థాంతరం న్యస్యతి హే రామ కోవా మృగాన్యాతీతి మృగయుః మృగసంహారణశీలః మృగయ్వాదయశ్చేత్యౌణాదికః కుప్రత్యయాంతో నిపాతః మృ

త్వమేవ జనసంసది సత్యవాదీ! శాఖామృగం తదిహ మారయ
మాంశరేణ కో నామ రామ మృగయుర్దయతే మృగీణామ్॥ప౪౧
సంత్రస్య పూర్వమమునా తస్య బన్ధురేష భేజే యథాద్రిమకుతోభ
యమృశ్యమూకమ్। భర్తా మమాయమపి రామశరైరభేద్యం

గీణాం మృగాంగనానాం దయతే దయాం కురుతే దయయా మృగాంగనాః కో వా మృగయురుపేక్షత ఇత్యర్థః- అతస్త్వం సత్యవచనానుసారేణావశ్యం మాం ప్రహరేతి భావః- దయాక్రియాం ప్రతి కర్మత్వేపి అనుకరోతి భగవతో నారాయణస్య తస్యానుకరోతీత్యాదివత్సంబంధమాత్రవివక్షాయాం- మృగీణామితి షష్ఠీ చ నవిరుధ్యతే యథాహ భారవిః సాలక్ష్మీరుపకురుతే యయా పరేషామితి తథా శ్రీహర్షేణ చ- సాధూనాముపకర్తుం లక్ష్మీం ద్రష్టుం విహాయసా గంతుం- న కుతూహలీ తస్య మనశ్చరితం చ మహాత్మనాం శ్రోతుమితి॥౪౧॥ సంప్రతి వాలిప్రహరణప్రయుక్తాభిమానోపి న కార్య ఇత్యాహ॥ సంత్రస్యేతి॥ హే రామ ఏషోయం తవ బంధుస్సుహృత్ సుగ్రీవః- పూర్వమముతో ముష్మాద్వాలినః- భీత్రార్థానాం భయహేతురిత్యపాదానత్వాత్పంచమ్యాస్తసిః- సంత్రస్య సంత్రాసం ప్రాప్య యథా యేన ప్రకారేణ నాసికుతోపి భయమత్రేత్యకుతోభయం వాలిభయశంకాశూన్యమిత్యర్థః- మయూరవ్యంసకాదిషు నిపాతనాత్సాధురిత్యుక్తం ఋశ్యమూకమద్రిం గిరిదుర్గమిత్యర్థః- భేజే ప్రాప తథా యం మమ భర్తా ప్రాణేశ్వరో వాల్యపి అముతో ముష్మాత్త్వత్తస్సుగ్రీవాద్వా సంత్రస్యాశ

రైస్త్రావకబాణైరభేద్యం భేత్తుమశక్యమితి కాఠిన్యాతిశయోక్తిః- అకుతోభయ మిత్యర్థః- మదీయహృదయం మామకమానసమితి ఫలకపటం యస్యతత్తథో క్తమద్రిదుర్గం ప్రాప్తః ప్రవిష్టః అతో మద్ధృదయప్రహరణేతద్గతస్యాపి ప్రహ రణసంభవాత్తవాయమభిమానో నయుజ్యత ఇతి భావః- మృతోపి మద్ధృదయా దనపేతో మత్ప్రాణేశ్వర ఇతి ఫలితార్థః అత్ర ఫలశబ్దేన హృదయ మపహ్ను త్యాద్రిదుర్గత్వేనాసత్యత్వప్రతిపాదనాదపహ్నవాలంకారః- ఫలాదిశబ్దైరస త్యత్వప్రతిపాదనమపహ్నవ ఇతి సర్వస్వసూత్రం॥ ౪౨॥ కించ తత్ప్రహరణా భావేత వధన్విత్వప్రసిద్ధిరపి న సిద్ధ్యేదిత్యాహ॥ నేతి॥ అహం సుకేతుతనయా తా టకా నన భవామీత్యర్థః॥ శ్లో॥ యక్షస్సుకేతుర్దుహితుః ప్రసాదాల్లేభే సుతాం కామపి తాటకాఖ్యామిత్యుక్తం బాలకాండే- తథా సప్తానాం సాలానాం స మాహారస్సప్తసాలీ సాలతరుశ్రేణిశ్చ న భవామి- అత్ర పంచవటీవత్ప్రక్రియా

ప్రాప్తో మదీయహృదయచ్ఛలమద్రిదుర్గమ్॥ ప॥ ౪౨॥ నాహం
సుకేతుతనయా న చ సప్తసాలీ వాలిన చ త్రిభువనప్రథితప్రభా
వః। తారాస్మి వజ్రహృదయా విశిఖై రభేద్యా ధన్వీ కథం భవసి
రాఘవ మామవిద్ధ్వా॥ ప॥ ౪౩॥ క్షితిపతితనయానాం హన్త గ
ర్భేశ్వరాణాం కిమునిరవధిమార్గ్యం శౌర్యజన్మసిద్ధమ్। మమ

తథా త్రిభువనప్రథితప్రభావః సకలలోకవిఖ్యాతప్రతాపశాలీత్యర్థః-వా లీచ న భవామి యద్యేవం తర్హి త్వయా హామపి ప్రహృతాస్యామితి భావః- అత్ర వాలినో విశేషణోపాదానాన్నాయుక్తగ్రహణదోషః తస్య మహత్త్వ ప్రతిపాదనాయస్వభావోక్త్యనర్థత్వాత్-తదుక్తం రసాకరే॥ శ్లో॥ ధ్వన్య త్వాదేరసాత్కృష్టేభావోక్తౌదోషవారణే విశేషణం విశేష్యస్యనాస్త్యయు క్తగుణగ్రహ ఇతి-గుణో విశేషణం- కింతు వజ్రహృదయా వజ్రవత్కఠోరహృ దయా అతఏవ విశిఖై ర్బాణైరభేద్యా భేత్తుమశక్యా తారాస్మి అతః హే రాఘ వ మామే తాదృశమవిద్ధ్వా అసంహృత్య ధన్వీ ధానుష్కః కథం భవసి న భవస్యే వేత్యర్థః- వేద్ధ్యవేధనేన సమర్థో భవేదతో మామవేధ్యాం అతస్త్వం ధన్విత్వప్ర థాం వృథీకురుష్వేత్యర్థః॥ ౪౩॥ ఇత్థముపాలంభేపి తూష్ణీం తిష్ఠంతముద్వీక్ష్య పునరాక్షిపతి॥ క్షితీతి॥ గర్భేశ్వరాణాం గర్భమారభ్యేశ్వరాణాం జన్మప్రభృ త్యైశ్వర్యసంపన్నానామిత్యర్థః-క్షితిపతిపతితనయానాం రాజకుమారా ణాం నిరవధి నిర్మర్యాదం మహత్తరమిత్యర్థః మార్గ్యం విచార మూర్ధత్వం ము

గ్రస్సుందరమాధయోరితివిశ్వః-శౌర్యేణతుల్యం శౌర్యవదిత్యుపమా తేనతుల్యం
క్రియాచేద్వతిరితివతిప్రత్యయః-జన్మసిద్ధంకిముస్వభావసిద్ధంకింహంతేతివిషా
దే-హంతహర్షేఽనుకంపాయాంవాక్యారంభవిషాదయోరిత్యమరః-కుతఃయ
స్మాత్కారణాత్ హేరఘువరరఘునాయకనిరపాయేనిరాతంకే ఇతిహృ
దయవిశేషణంకపీంద్రవిశేషణంవామమహృదిహృదయదేశే కపీంద్రేవాలిని
వర్తమానేతిష్ఠతిసతి అముష్మైకపీంద్రాయచాపంపాణౌయస్యసచాపపా
ణిస్త్వంకుపితఃపునఃప్రహర్తుమితిభావఃసప్తమీవిశేషణ ఇత్యాదినాబహువ్రీ
హిః-ప్రహరణార్థేభ్యఃపరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌభవత ఇతివక్తవ్యాత్ పాణిశబ్ద
స్యపరనిపాతః-తిష్ఠసే ఆత్మానంప్రకాశయన్ వర్తసే ఇత్యర్థః- తస్మాద
సంఖ్యసాధనప్రవృత్తత్వాత్త్వాపిరాజపుత్రస్యశౌర్యవన్ముగ్ధ్యమాజన్మసి
ద్ధమితిభావః-సర్వథామదీయహృదయ విదారణంకర్తవ్యమితిప్రలాపవా

హృదినిరపాయేవర్తమానేకపీంద్రేరఘువరయదముష్మైతి
ష్ఠసేచాపపాణిః॥౫॥౪౪॥ ఏవంవిలపన్త్యాహారాయితాశ్రు
ధారాయాస్తారాయాః పరిదేవనరవైర్బాష్పాంబుకణా
భ్యుక్షైః శైత్యక్షైర్నిశ్వాసానిలైశ్చకృతాశ్వాసఇవలబ్ధసం
జ్ఞోవాలీనిజనందనంరఘునన్దనేసమర్ప్యజగ్గదమఙ్గసఙ్గినీంకాం

క్ష్యసముదాయార్థః-తిష్ఠసే లట్ ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చేత్యాత్మనేపదం
అత్రస్వాభావికశ్రీరామావస్థానస్యనిజహృదయస్థవాలిప్రహరణార్థత్వేనో
త్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షాలంకారః-మాలినీవృత్తం॥౪౪॥ఏవముక్తప్రకారేణ
విలపన్త్యాఃపరిదేవయన్త్యాఃహారా ఇవాచరన్త్యోహారాయితాఃఅశ్రు
ధారాబాష్పసంపాతాయస్యాస్తస్యాఃస ప్రలాపంరుదన్త్యాఇత్యర్థః
తారాయాఃస్వసంబంధినఃశైత్యక్షైః శైత్యమిశ్చితైరితిసర్వత్రసంబధ్యతే పరిదేవనర
వైర్విలాపాక్రందైర్బాష్పాంబుకణాభ్యుక్షైరశ్రుబిందుసేకైర్నిశ్వాస
మారుతైశ్చమూర్ఛితోజీవికోపచారప్రాయైరితిభావఃకృతాశ్వాసఃపునరు
జ్జీవితఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-లబ్ధసంజ్ఞఃఉక్తవిశేషశాలీవాలీనిజనందనంఆత్మజమం
గదం-రఘునందనేశ్రీరామాయ-అధికరణవివక్షాయాంసప్తమీ-సమర్ప్యజా
తాలోయంస్వయారక్షణీయఇతితదధీనంకృత్వేత్యర్థఃతథారామాయణం
బాలశ్చాకృతబుద్ధిశ్చహ్యేకపుత్రశ్చమేప్రియః। తారేయోరామభవతారక్ష
ణీయోమహాబలః-సుగ్రీవేచాంగదేచైవవిధత్స్వమతిముత్తమామితి-తథాం

గసంగినీంకంఠప్రాలంబినీం-కాంచనకామపి - కాంచనస్రజం హేమమాలా మింద్రదత్తామిత్యర్థః శోకావనతగ్రీవాయ భ్రాతృనిధనకారిత్వప్రయుక్తశో కావనతకంధరాయ సుగ్రీవాయ దత్వా తత్కంధరాయామాసజ్జేత్యర్థః ఇమాంచమాలామాధత్స్వదివ్యాం సుగ్రీవకాంచనీమిత్యాదిరామాయణే నిజభుజబలలేన స్వకీయబాహుపరాక్రమేణ ప్రశాంతా వినిహతాః అసురా యస్య సతథోక్తః మహావీరఇత్యర్థః - అయం వాలీ శాంతాసురత్వాత్ క్రాంత ప్రాణోభూత్ మృతోభూదిత్యర్థః ॥౪౫॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్వాలిమరణసమ యే - హాహేతిఖేదే * అహాహేత్యద్భుతేఖేదఇత్యమరః - సకలభువనబహుమత బాహుబల అశేషలోకశ్లాఘనీయభుజశక్తిసంపన్న - తథాగోలభనామా యోగంధర్వో దేవయోనివిశేషస్స ఏవ సింధురః గజస్తస్య పంచతాకరణపం చాననిధనవిధానసింహేతి శ్లిష్టపరంపరితరూపకం - తద్వినాశకేత్యర్థః - సింహోమృగేంద్రః పంచాస్యఇత్యమరః - తథా దశముఖభుజా రావణబా

చనకాఞ్చనస్రజం శోకావనతగ్రీవాయ సుగ్రీవాయ దత్వాని
జభుజబలప్రశాంతాసురోయం ప్రశాన్తాసురభూత్ ॥౪౫
తత్ర॥ హాసకలభువనబహుమతబాహుబలగోలభగంధర్వసి
న్ధురపంచతాకరణపఞ్చాననదశముఖభుజభుజంగభోగనిరో
ధాహితుండికాయితవాలవలయవాలిన్ కథంగతోసీతిబా
ష్పావిలముఖావలీముఖాస్తస్య రామాజ్ఞయాయథాభిప్రేతం
ప్రేతకృత్యం సర్వం నిర్వర్తయామాసుః ॥౪౬॥ తతోజాంబ
వత్ప్రముఖావలీముఖగణా దాశరథినిదేశాత్సుగ్రీవం కాంచ

హావ ఏవ భుజంగభోగాస్సర్పకాయాః - భోగస్సుఖేస్త్ర్యాదిభృతావహే శ్చఫణకాయయోరిత్యమరః తేషాం నిరోధేనియంత్రణే అహితుండికో వ్యాళ గ్రాహీతద్వదాచరిత మహితుండికాయితం వాలవలయం లాంగూలమండలం యస్యతథోక్తేతిసంబోధనత్రయం అత్ర రూపకోపమయోస్సంకరః - విషవై ద్యోజాంగలికోవ్యాళగ్రాహ్యాహితుండికఇత్యమరః - కథంగతోసి ఏతాదృశ సిగ్యసంపన్న కుతోమృతోసీతిబాష్పావిలముఖాః అశ్రుపరిప్లుతాననాః వలీ ముఖావానరాః రామాజ్ఞయా తస్య వాలినః అభిప్రేతమనతిక్రమ్య యథాభిప్రే తం యథార్హమిత్యర్థః ప్రేతకృత్యం దహనాది ప్రేతసంస్కారం సర్వం - నిర్వ ర్తయామాసుశ్చక్రురిత్యర్థః ॥౪౬॥ తతఇతి తదనంతరం జాంబవత్ప్రముఖాః జాం బవదాదయః వలీముఖగణావానరసంఘాః దాశరథినిదేశాత్ శ్రీరామాజ్ఞావ

చనాత్ సుగ్రీవం కాంచనకలశోదకైశ్శాతకుంభకుంభసంభృతతీర్థజలై రభ్య
షించన్నానరసామ్రాజ్యాభిషిక్తం చక్రురిత్యర్థః॥ ౪౭ అభిషిక్తఇతి॥ సుగ్రీవేతుశ
బ్దోవధారణార్థకః సుగ్రీవఏవేత్యర్థః తుస్యాద్భేదేవధారణ ఇత్యమరః-రామ
ఏవశ్యామపయోముక్ నీలమేఘస్తేనాభిషిక్తేసతిమేఘాజలదాఃతన్మహీంతస్య
సుగ్రీవస్యమహీంమహిషీంరాజ్ఞీమివ అభిషేక్తుంస్థితాఃప్రవృత్తాఃశ్రీ రామజ
లదేన కేవలసుగ్రీవాభిషేకే కృతేజలదానాంతన్మహ్యభిషేకప్రవృత్తిర్యుక్తై
వేతిభావః-వర్షాసమయస్సంప్రాప్తఇతిఫలితార్థః రూపకోత్ప్రేక్షయోస్సం
కరః॥ ౪౮॥ ఆర్యేతి॥ హేఆర్యస్వామిన్ శ్రీరామ-శరదిశరత్కాలేఆర్యాయా
స్సీతాయాః అన్వేషణాగవేషణా కార్యాకర్తవ్యా-తదానీంకార్యస్యాకర్యా
దితిభావః-ఇత్యేవముక్తస్సంవిదావిజ్ఞప్తప్రతిజ్ఞానేన- సంవిదాగూఃప్రతిజ్ఞానమి
త్యమరః - కపీంద్రేణసుగ్రీవేణ కారుణికఃశ్రీరామఃకిష్కింధావర్తనం ప్రతికి

నకలశోదకైరభ్యషించన్॥ వ॥ అభిషిక్తేతుసుగ్రీవే రామశ్యామప
యోముచా। అభిషేక్తుంస్థితామేఘాస్తన్మహీంమహిషీమివ॥
వ॥ ౪౮॥ ఆర్యార్యాన్వేషణాకార్యాశరదీత్యుక్తస్సంవిదా। కపీ
న్ద్రేణార్థితో రామఃకిష్కిన్ధావర్తనంప్రతి॥ వ॥ ౪౯ నయోగ్యా
నగరప్రాప్తిరిత్యుక్తవతిరాఘవే। సుగ్రీవప్రార్థనాప్యాసీ
ద్భరతప్రార్థనాసమా॥ వ॥ ౫౦॥ దత్తార్జునవిలాసేనధాత్ర

ష్కింధాప్రవేశముద్దిశ్యార్థితోయాచితః॥ ౪౯ ॥ తతఃకింతత్రాహ॥ నేతి॥ న
గరప్రాప్తిఃపట్టణప్రవేశః యోగ్యాఅర్హానభవతి- పితృనిదేశపరిపాలనా
ర్థంవనవాసినోమమపట్టణప్రవేశానర్హత్వాదితిభావః- తథాచశ్రీరామా
యణం-చతుర్దశసమాస్సౌమ్యగ్రామంవాయదివాపురం - నప్రవేక్ష్యామి
హనుమన్ పితుర్నిర్దేశపాలకఇతీత్యేవంరాఘవేఉక్తవతిసతి-సుగ్రీవప్రార్థ
నాపిభరతప్రార్థనయా-సమాసదృశీఅభూత్-యథాభరతప్రార్థనయాశ్రీ
రామఃఅయోధ్యాంనప్రవిష్టవాన్-తథాసుగ్రీవప్రార్థనయాకిష్కింధా
మపినప్రవిష్టవానిత్యర్థః-ఉపమాలంకారః- తథాచభరతస్యసుగ్రీవాపవ్యం
శ్రీరామస్యదృఢవ్రతత్వంచగమ్యతే॥ ౫౦॥ అథవర్షర్తుంవర్ణయతి॥ దత్తేత్యాది
నా॥ దత్తఃఅర్జునవిలాసఃపార్థమానసోల్లాసఃఅన్యత్రకకుభతరుపుష్పవికస
నంచయేనతథోక్తేనఅర్జునఃకకుభేపార్థేకార్తవీర్యమయూరయోరిత్యమరః
ధార్తరాష్ట్రాస్సిన్లవంచుచరణహంసవిశేషాన్ అన్యత్రనృతరాష్ట్రపత్యాని

దుర్యోధనాదీన్నిరస్యతా-రాజహంసాస్తు తే చంచుచరణైర్లో హితైస్సితాః-మల్లికాక్షాస్తు ధార్తరాష్ట్రాస్సితేతరాః ఇత్యమరః తేన ప్రక్రాంతేన ప్రసిద్ధేన వా జీమూతకాలేన వర్షాసమయేన దేవకీనందనేన శ్రీకృష్ణేనేవాచరితం దేవకీనందనాయితం-ఉక్తరీత్యా శ్రీకృష్ణకల్పో వర్షాసమయః ప్రవృత్త ఇత్యర్థః-కర్తుః క్యఙ్సలోపశ్చ అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘ ఇతి దీర్ఘః-అత్రౌపావే క్తః జీమూతశబ్దో వ్యాఖ్యాతః శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా శ్లేషో వా మతభేదాత్॥ ౫౧॥ అస్మాకమితి॥ అస్మాకం రూపలక్ష్మీం ఆకారశోభాం ఆత్మకాన్త్యా నిజదేహభాసా ఇంద్రనీలసచ్ఛాయయేతి భావః-అసకృత్ బహువారమపహసతి అపహాసం కరోతీతి తదపహాసనమస్త్రాంతి న్యతుకింతునో స్మాకం భర్తారం స్వామినం సురేంద్రం దేవరాజం కిమపి కించిదపి నగణయన్ నలక్ష్యీకుర్వన్నిత్యర్థః-నఞర్థస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతి సమాసః వాలి సంతప్త్రమితి

రాష్ట్రాన్నిరస్యతా। తేన జీమూతకాలేన దేవకీనందనాయితం
వ ౫౧॥ అస్మాకం రూపలక్ష్మీమసకృదపహసత్యాత్మకాన్త్యా త
దాస్తాం భర్తారమస్మత్సురేన్ద్రం కిమపి నగణయన్ వాలిసంద్రా
గ్జఘాన। ఇత్థం మత్త్వేవ వైరం ఝడితి ఘనఘటా రాఘవస్యాహ
వోత్థామాశామాశాశ్చరుధ్వా స్తనితమిషమహాసింహనాదా
న్వితేనుః॥ వ॥ ౫౨ తత్ర॥ ఉపచితజీవనధారాస్సత్పథభాజో ని

భావః-ద్రాక్ ద్రుతమవిచార్యేత్యర్థః-జఘాన హింసితవాన్-ద్రాఙ్మంక్షుసపది ద్రుతమిత్యమరః - ఇత్థమనేన ప్రకారేణ వైరం విరోధం మత్త్వా - ఝడితి శీఘ్రం ఘనఘటాః మేఘబృందాన్యాహవోత్థాం యుద్ధసముత్థితాం రాఘవస్యాశాం వాంఛాముత్సాహమితి యావత్ -ఆశాదిశశ్చ అశాదిగతిస్తృష్ణయోరితి రత్నమాలా-రుధ్వా నిరుధ్య వర్షాసమయే జైత్రయాత్రాయా అనుపయుక్తత్వాదితి భావః-స్తనితమిషేణ గర్జితవ్యాజేన మహాసింహనాదాన్వితేనుశ్చక్రురితి సాపహ్నవోత్ప్రేక్షా-స్రగ్ధరావృత్తం-లక్షణం తూక్తం॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్ సమయే॥ ౫౨॥ ఉపచితేతి॥ ఉపచిత జీవనధారాః ప్రవృద్ధోదకసంపాతాః అన్యత్రోపచితాః జీవనధారాః దానోదకధారా యైస్తే తథోక్తాః నిరంతరం దానశీలా ఇత్యర్థః- సర్వాణ్యుదకపూర్వాణి దానానీత్యుదక ధారాపూర్వకత్వాత్తేషాం దానానామితి భావః-అథవా ఉపచితా ధర్మాచరణాదినా వర్ధితా జీవనధారా ఆయుర్దైర్ఘ్యం యైస్తే తథోక్తాః-తథా సత్పథభాజః ఆకాశమార్గ

సంచారిణః అన్యత్ర సన్మార్గపతితానః- నిరస్తసంతాపాః నిర్వాపితపరితాపాః
అన్యత్ర నిరస్తా ఆశ్రితజనమనఃపరితాపాః తథా పౌరస్త్యమహాబలాకులితాః
పౌరస్త్యైః పూర్వదిగ్భవైః ప్రాచ్యైః అగ్రత ఉత్పన్న ఇత్యర్థః- దక్షిణాత్పురస్తా
త్పురస్త్యగితి త్యక్ప్రత్యయః- తాదృశో యో మహాబలో వాయుస్తేనాకులితాః
ఉద్భ్రాంతాః- అన్యత్ర రలయోరభేదాత్ పౌలస్త్యస్య రావణస్య మహాబలేన
ప్రభూతబాహుపరాక్రమేణ ఆకులితాః విహ్వలీకృతాః నవమేఘా నూతనజ
లధరాః దివ్యాకాశే భూపా రాజాన ఇవ జాతా ఇతి శ్లేషః- శ్లేషసంకీర్ణేయము
పమా- ఆర్యావృత్తమ్॥ ౫౩॥ తేనేతి॥ తేన జీమూతకాలేన హేతునా కిలేతి సంభా
వనాయాం సంభావితే న జీమూతకాలేనేత్యర్థః- వార్తాసంభావ్యయోః కిలేత్య
మరః- రఘుపతిః శ్రీరామః అతిమాత్రం నిర్భరం ప్రవృద్ధో వృద్ధింగతః మన్యుః క్రో
ధో యస్య తథోక్తస్సన్ ఉద్దీపకత్వాజ్జైత్రయాత్రాప్రతిబంధకత్వాచ్చ క్రుద్ధ

రస్తసన్తాపాః। భూపా ఇవ నవమేఘాః పౌరస్త్యమహాబలాకు
లితాః॥ ౫॥ ౫౩॥ తేన కిల రఘుపతిరతిమాత్రప్రవృద్ధమన్యుశ్శత
మన్యుశరాసనశారతరతారాపథాం ఘనరవముఖరితహరి
న్ముఖాభోగాం కదమ్బవనపవనాకమ్పనిరాడమ్బరకాదమ్బకు
టుంబాముచ్ఛదకదమ్బకబళితామ్బరాం శిలీంధ్రసంబంధబన్ధు
రవసుంధరాం వికచకుటజనిచయకవచితమహీధరాం ప్రా

వృషమిత్యర్థః- మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధీత్యమరః- శతమన్యుశరాసనేంద్రధను
ష్షా శారతరో త్యాం తత శబళవర్ణః తారాపథః ఆకాశం యస్యాం తాం తథో
క్తాం ఘనరవైః గగనగర్జితైః ముఖరితాః ప్రతిధ్వనితాః హరిన్ముఖాభోగా దిగంతకు
హరా యస్యాం తాం తథోక్తాం- కదంబవనపవనాకంపేన నీపవనవాయుసం
చారేణ నిరాడంబరాణి విహారాడంబరవిధురాణి కాదంబకుటుంబాని కల
హంసమిథునాని యస్యాం తాం తూలం చ నీపప్రియకకదంబాశ్చ హరిప్రియే కా
దంబః కలహంసస్స్యాదితి చామరః- అంబుదకదంబేన మేఘబృందేన కబళితం
నిగీర్ణమాచ్ఛాదితమితి యావత్ అంబరమాకాశం యస్యాం తాం- శిలీంధ్రసం
బంధేన కందళీతకుసుమసంగత్యా బంధురా మనోహరా వసుంధరా భూః య
స్యాం తాం వసూని ధారయతీతి వసుంధరా - సంజ్ఞాయాం భృతృవృజిత్యాది
నా ఖచ్ప్రత్యయే ముమాగమః- కందళ్యాం చ శిలీంధ్రమితి శబ్దార్ణవే -వికచకుటజ
నివహైర్వికసితగిరిమల్లికాకుసుమనికురుంబైః కవచితాన్యాచ్ఛాదితాని మహీధర

త్యానియస్యాంతాం-కుటజోగిరిమల్లికేతిహలాయుధః|ప్రావృషిభవాం|ప్రావృషేణ్యాం-ప్రావృషఎణ్యఇతిఏణ్యప్రత్యయః-ప్రక్రియాంపరిపాటీం|ప్రేక్షమాణస్సలక్ష్మణమిదంవక్ష్యమాణవచనమభాషత॥౫౦॥తత్ప్రకారమేవవివృణోతి అయమిత్యాదిశ్లోకషట్కేన-అయంవర్తమానఃకాలోవర్షాసమయః-కాలప్రమథనగళాభైఃమృత్యుంజయకంఠసచ్ఛాయైరిత్యాదిపూరితత్వాదతినీలైరిత్యర్థః-కాలోమృత్యౌమహాకాయేసమయే- యమకృష్ణయోరితివిశ్వః- కుతఃఅభినవైర్నూతనైర్జలధరైఃకరణైః అహంయూనామహంకారిణాం తారుణ్యమదగర్వేణాజేయంమన్యానామిత్యర్థః-అహంయుస్స్యాదహంకారీత్యమరఃఅహంశుభయోర్యుసితియుస్ప్రత్యయః యూనాంతరుణానాంధైర్యంధీరత్వంనిర్వికారచిత్తత్వమితియావత్-అపహరతివిలోపయతితరుణప్రవణాంతఃకరణానకరోతీత్యర్థః మనసానిర్వికారత్వంధైర్యంసత్స్వ

వృషేణ్యాంప్రక్రియాంప్రేక్షమాణోలక్ష్మణమిదమభాషత।

౫౧౫ అయంకాలఃకాలప్రమథనగళాభైరభినవైరహంయూ

నాంయూనామపహరతిధైర్యంజలధరైస్స్మరాధారాధారా

పరిచయజడావాస్తిసహసానభస్వన్తస్స్వన్తఃకథమివవియో

గఃపరిణమేత్॥౫॥౫౨॥ మహాసమరసూచకఃప్రతిదిశంమనోజ

న్మనోమయూరగళే కాహళీకలకలస్సముజ్జృంభతే। పయో

ధిహేతుష్విరసికాః-తథాస్మరాధారాధారామన్మథోద్దీపకాఇత్యర్థః-ధారాపరిచయజడావారిసంపర్కశీతలానభస్వంతఃప్రావృడ్వాతాః-నభస్వద్వాతపవనపవమానప్రభంజనాఇత్యమరఃసహసాఅకస్మాదతివేగేనేత్యర్థః-సహసేత్యాకస్మికావిమర్శయోరితిగణవ్యాఖ్యానేస్వరాదిపాఠాదవ్యయమితిశాకటాయనః-వాంతిప్రసరంతి-అతఃస్వంతఃసుస్వరూపః అతిదృఢఇతియావత్-అంతోస్త్రీవసితేవృత్యోస్స్వరూపేసిశ్చయేంతికఇతివైజయంతీ-అథవాస్వంతోదురంతఃక్షయోన్ముఖఇతియావత్ వియోగోవిరహఖేదఃకథమివకుతోవాఇవశబ్దోవాక్యాలంకారేపరిణమేత్పరిపాకంగచ్ఛేత్ అతిక్రాంతోభవేదితియావత్ నపరిణమేదేవేత్యర్థః-సత్యాముద్దీపనసామగ్ర్యాంతస్యదుస్తరత్వాదితిభావః ఛేకానుప్రాసాలంకారఃభవేదవ్యవధానేనద్వయోర్ద్వయోర్వ్యంజనయుగ్మయోఃఆవృత్తిర్వ్యగ్రసఖిభ్రేఛేకానుప్రాసఇష్యతఇతిలక్షణాత్ శిఖరిణీవృత్తం౫౧మహాసమరేతి॥ప్రతిదిశందిశిదిశిమనోజన్మనోమన్మథస్యజగదేకవీరస్య

తిభావః - మహాసమరసూచకో మహారణజ్ఞాపకః మయూరగళకాహళీకలక లః మయూరగళాః నీలకంఠకంఠా ఏవ కాహళ్యో వాద్యవిశేషాస్తాసాం కలక లః కోలాహలః కేకారవాడంబర ఇతియావత్ సముజ్జృంభతే విజృంభితో భవతి కాహళీం స్మృతశుష్కయోః వాద్యభాండవిశేషే తు కాహళీ కాహళీః కల ఇతి విశ్వః॥ కోలాహలః కలకల ఇత్యమరశ్చ - కిమితి సముజ్జృంభత ఇత్యత ఆహ - ప యోదమలినేదినే వార్షికవాసరేష్విత్యర్థః - పరుషవిప్రయోగవ్యథాం దుస్స హవిరహవేదనాం నరేషు పురుషేషు మధ్యే - వనితాసు స్త్రీషు వా మధ్యే - కే నరాః కా వనితాః దధతి ధారయంతి హంతేతి విషాదే - తేషాం తాసాం చ సం హారకాలస్య సంప్రాప్తత్వాద్విషాద ఇత్యర్థః - ఇత్యేవం సముజ్జృంభత ఇతి సం బంధః కేమూర్ధ్ని శిఖా ఇతి కూజతీతి కేకా మయూరవాణీ - యథా హామరసిం హః కేకావాణీ మయూరస్యేతి - తాదృశీం వాణీం పదశో విభజ్య నరవనితావా చకత్వేనోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షాలంకారః - స చ నరేషు కే వనితాసు కా ఇతి చయ

దమలినే దినే పరుషవిప్రయోగవ్యథాం నరేషు వనితాసు వాద
ధతి హన్త కేకా ఇతి॥ ప॥ ౫౬॥ అమ్భోధరోదరవినిర్గతవారి
ధారాసంమర్దమాంసలసమీరసమీర్యమాణైః। ఆమోదవీచిని
చయైః కుటజప్రసూనై రాకాశమేతదవకాశవిహీనమాసీత్
ప॥ ౫౭॥ ఘనశ్యామలపత్రస్య వ్యోమన్యక్రోధశాఖినః। ప్రరో

థాక్రమమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారేణాంగేన సంకీర్యతే పృథ్వీవృత్తం॥ ౫౬॥ అంభోధరేతి - అంభోధరోదరేభ్యో జలధరగర్భగహ్వరేభ్యో వినిర్గతా వినిస్సృతా యా వారిధారాస్తాభిస్సహ సంమర్దే సంగ్రామకరణే మాంసలో బలవాన్ వారిధారావిభేదకతయా ప్రవృత్త ఇత్యర్థః - మాంసం బలమస్యాస్తీతి మాంసల ఇతి విగ్రహః - సిధ్మాదిత్వాన్మత్వర్థీయో లచ్ప్రత్యయః - బలవాన్మాంసలోంసల ఇతి వృత్తికారః బలవాన్మాంసలోంసల ఇత్యమరశ్చ తేన సమీరణేన వాయునా సమీర్యమాణైః ప్రేర్యమాణై రామోదవీచీనాం గంధపరంపరాణాం నిచయస్సముదాయో యేషాం తైరవిచ్ఛిన్నగంధబంధురై రిత్యర్థః ఆమోదో గంధహ్లాదయోరితి విశ్వః కుటజప్రసూనైః గిరిమల్లికాకుసుమైః జయాథ కుటజశ్శక్రో వత్సకో గిరిమల్లికేత్యమరః - ఏతత్పరిదృశ్యమానమివ స్థితమాకాశం నభః అవకాశవిహీనం నీరంధ్రమాసీత్ - అత్రాకాశస్యావకాశవిహీనత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధకథనాదతిశయోక్తిభేదః వసంతతిలకావృత్తం॥ ౫౭ ఘనేతి॥ ఘ

శాంభుమంగతాః ప్రాప్తా వారిధారాః- రోదోంతరాళే దండాయమానత
యాఽప్రవృత్తా ఉదకధారాః-ఘనా మేఘా ఏవ శ్యామలపత్రాణి నీలపలాశాని
యస్య తస్య అభ్రస్య ఘనవత్ శ్యామలాని అథవా ఘనాని సాంద్రాణి శ్యామలా
నిచపత్రాణి యస్య తత్తథోక్తస్య వ్యోమ్న ఆకాశస్యైవ న్యగ్రోధశాఖినో వ
టవృక్షస్య న్యగ్రోధో బహుపాద్వట ఇత్యమరః-ప్రరోహా జటా ఇవ లక్ష్యంతే
దృశ్యంతే తత్ర ధారావారిధారాణాం ప్రవృత్తత్వాత్ప్రరోహత్వోత్ప్రేక్షా రూ
పకానుప్రాణితేతి సంకరః-అత్ర ఇవశబ్ద ఉత్ప్రేక్షాయాం ఇవేతిషదర్థోపమో
త్ప్రేక్షావాక్యాలంకారేష్వితి గణవ్యాఖ్యానే ॥ ౨౮ ॥ అంభ ఇతి ॥ హే సౌమిత్రే
లక్ష్మణ- ఇహ ప్రావృట్కాలే అంభఃపూరైః పయఃప్రవాహైః సుసంపూ
ర్ణాః సుసంపూర్ణాః తటస్థం తీరతటస్థానాం తీరరుహాణాం కదంబకుటజాది
వృక్షాణాం పుష్పాణ్యాసు సంతీతి తటస్థతరుపుష్పిణీః వాయువశాన్నిపతితపు
ష్పవ్యాప్తా ఇత్యర్థః తథావిధా నదీశ్చ ప్రతిదిశం వీథ్రియాం ద్వార్భావైః ప్రవృద్ధాః

హా ఇవ లక్ష్యంతే వారిధారాధరాంగతాః ॥ ప ॥ ౨౮ ॥ అంభః
పూరైః సుసంపూర్ణాస్తటస్థతరుపుష్పిణీః । నదీః పశ్యేహ సౌమి
త్రే ప్రవృద్ధాశ్చ దినేదినే ॥ ప ౨౯ ॥ అమ్భోధిపానేన సలిలేన సాక
మాపీతమౌర్వాగ్నిశిఖాకలాపం । తప్తోదరా వారిధరా వమన్తి

ప్రవృద్ధిం గతా నదీశ్చ పశ్య అత్రాయం ధ్వనిః అంభఃపూరైః సుసంపూర్ణాః మద
నరసాతిరేకవతీరిత్యర్థః-తటశబ్దేనాత్ర నికటం ప్రతీయతే తతటస్థాని కటస్థా అన
పాయిన ఇతియావత్ తేతరవః తరువత్సితాః ప్రియాయాసాం తాస్తథోక్తాః
అత ఏవ పుష్పిణీర్వికాసవతీతి బహుప్రహిం గర్భేణ విశేషణసమాసః-అతః ప్రవృ
ద్ధాః కేళీలాభాద్వృద్ధిం గతాః నదీః స్త్రియః పశ్యేతి ॥ ౨౯ ॥ అంభోధీతి ॥ అంభో
ధిపానేన సముద్రజలపానసమయే సలిలేన సాకమాపీతం నిపీయమానమౌర్వా
గ్నిశిఖాకలాపం బడబానలజ్వాలాజాలం కర్మ ఔర్వస్తు బాడబానల ఇత్యమరః
వారిధరా మేఘాస్తప్తోదరాస్సంతస్తప్తకుక్షికుహరాస్సంతః విద్యుల్లతోన్మే
షమిషేణ తటిల్లతాస్ఫురణవ్యాజేన వమంత్యుద్గిరంతి బహిర్నిర్గమయంతీత్యర్థః
అత్ర లాలాదినిరసనవాచినా వమనశబ్దేనోపచారాన్నిర్గమనమాత్రముచ్యత
ఇతి చారుత్వాతిశయః తదుక్తం దండినా నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణవృత్తి
వ్యపాశ్రయం అతిసుందరమన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహత ఇతి-నూనమిత్యు
త్ప్రేక్షాయాం-సా చ మిషశబ్దేన విద్యుల్లతోన్మేషము పహ్నుత్యాసత్యత్వప్రతి

పాదనాత్సాపహ్నవోత్ప్రేక్షేతి సంకరః॥౬౦॥ అథ చైత్రయాత్రోపయోగిశరత్కాలస్సంప్రాప్త ఇతి వక్తుం వర్షావగమం వర్ణయతి॥ ఇత్థమితి॥ ఇత్థముక్త ప్రకారేణ ప్రవృత్తేషు ఘనదినేషు మేఘాకులితదివసేషు వార్షికవాసరేష్విత్యర్థః దాశరథినా శ్రీరామేణ కథమపి గరీయసా ప్రయత్నేనాత్యంతప్రయాసేనేత్యర్థః- నీతేషు గమితేషు సత్సు- అత ఏవ తదాకారకాంతిం తస్య శ్రీరామస్యాకారకాంతిం శరీరశోభాం విరహజనితపాండురప్రభామిత్యర్థః- గమితం ప్రాపితమివేత్యుత్ప్రేక్షా- సంసర్గజాః పుణ్యగుణా భవంతీతి న్యాయాదితి భావః శనైశ్శనైర్దినక్రమేణ వీప్సాయాం ద్విర్భావః- మేఘమండలం పాండురం ధవళవర్ణమభూత్ వళక్షో ధవళోఽర్జునః- హరిణః పాండురః పాండురిత్యమరః॥ ౬౧॥ తస్యేతి॥ తదా తస్య శ్రీరామస్య చాపవ్యాపారవేళాయాం శరాసనోద్యోగకాలే- న సన్నిధాతవ్యం సన్నిధానస్థాతవ్యం న ప్రత్యక్షీభవితవ్యమితి

విద్యుల్లతో స్త్రైషమిషేణ నూనమ్॥ గ॥ ౬౦ ॥ ఇత్థం ప్రవృత్తేషు
ఘనదినేషు దాశరథినా కథమపి నీతేషు తదాకార కాంతిం గమిత
మివ శనైశ్శనైర్మేఘమండలం పాణ్డురమభూత్॥ గ॥ ౬౧॥ త
స్య చాపవ్యాపారవేళాయాం న సన్నిధాతవ్యమిత్యంతరిక్షా
దన్తర్హిత ం కిల పాకశాసనశరాసనం॥ ప॥ ౬౨॥ రఘుపతిచాపఘో
షసమయో భవితేతి కిల ఘ్య్వపరతము ద్భటం ఘనఘటాజనితం స్తని
తమ్శ్వసితమరుద్భిరస్య జితః కిల శాంతిమగాత్పరిచిత కేతకికు

యావత్- మహద్వ్యాపారకాలే స్వవ్యాపారస్యాయుక్తత్వాదితి భావః. ఇతి కిల ఇతి మత్వేత్యర్థః- కిలేతి వ్యళీకే వస్తుతస్తు న తథేతి భావః- ఏవముత్తరత్రాపి వ్యాఖ్యేయం అత ఏవోత్ప్రేక్షా అంతరిక్షాదాకాశాత్ తత్సకాశాత్ పాకశాసనశరాసనమింద్రధనుః- అంతర్హితమపగతం అదృశ్యతాం గతమిత్యర్థః॥ ౬౨॥ రఘుపతీతి॥ రఘుపతిచాపఘోషస్య శ్రీరామధనుష్టంకారస్య సమయః కాలః భవితా భవిష్యతి ప్రత్యాసన్న ఇత్యర్థః భువోలుట్ ఇతి కిల ఏవం మత్వేత్యుత్ప్రేక్షా- ఉద్భటముజ్జృంభితం ఘనఘటాజనితం మేఘబృందస్థముద్భూతం స్తనితం గర్జితం వ్యుపరతం వినివృత్తం ప్రశాంతమభూదిత్యర్థః తథాస్య విరహిణః శ్రీరామస్య శ్వసితమరుద్భిః నిశ్వాసమారుతైః అవిచ్ఛిన్నతయా ప్రవర్తమానైరితి శేషః జితః కిల నిర్జిత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- పరిచితాని పరిశీలితాని కేతకీకుటజనీపవనాని కేతకీనాం కుటజానాం గిరిమల్లికానాం నీపానాం కదంబానాం చ వనాని యే

నసతథోక్తః - పవనోవాయుశ్చశాంతిమగాదుపరతోభూత్ - వృత్తమున్నే
యం॥౬౩॥ తాపేతి॥ వర్షాః ప్రావృడేవనటీనర్తకీ - స్త్రియాం ప్రావృట్ స్త్రి
యాం భూమ్ని వర్షా ఇత్యమరః - తాపోపశాంతిస్సంతాపోపశమనమేవనట
నం నాట్యం తస్మాద్ధేతోః - తాండవం నటనం నాట్యమిత్యమరః - కృతోత్సవాది
తః లోకానాం జనానాం ప్రేక్షకాణాం చ హర్షఆనందోయయా సా తథోక్తా
సతీరజ్యంతేస్మిన్నటా ఇతి రంగో నాట్యస్థానం రంగాతు స్థానరాగౌ చేతి వైజ
యంతీ - తస్యతలం ప్రదేశః గగనమేవరంగతలం తస్మాత్ప్రయాతా అపగతా
భూదితి శేషః తథా సర్వమశేషమంభోదఏవవాద్యం వీణా వేణుమృదంగాదిస
ర్వాణ్యప్యంభోదవాద్యానీత్యర్థః - అచిరేణ సహసా శశామ శాంతింజగామ -
తథా తటిత్ విద్యుతఏవ ప్రదీపాః దీపజ్వాలాశ్చ సహసా క్షిప్రమేవనిర్వాపితా
ప్రశాంతా ఇత్యర్థః - ఏవం సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకం - వస్తుతస్తురూప

టజనీ పవనః పవనః॥ ప॥ ౬౩॥ తాపోపశాంతినటనాత్కృతలో
కహర్షా వర్షానటీ గగనరంగతలాత్ప్రయాతా। అమ్భోదవా
ద్యమచిరేణ శశామ సర్వం నిర్వాపితాశ్చ సహసైవ తటిత్ప్రదీ
పాః॥ గ॥ ౬౪॥ క్రమేణ వాహినీజాతం సకలం భావినీం వానర
వాహినీపూర్తిమసహమానమివ తనిమానమభజత। తథా
దుర్దినానాపాయే లంకాయామపి రాజహంస నిశ్శంకసఞ్చా

రోపమయోస్సాధకబాధకప్రమాణాభావాత్సందేహోత్సంకరః - వసంతతిల
కావృత్తం॥౬౪॥ క్రమేణేతి॥ సకలమశేషం వాహినీజాతం నదీవ్యూహః కర్తృ స
ర్వా అపినద్య ఇత్యర్థః - భావినీం భవిష్యంతీం భవిష్యత్కాలే ఆగమ్య ఉదయ ఇతి భవిష్యద
ర్థేణినిః - వానరవాహినీపూర్తిం కపిసేనాపూర్తిం నదీపూరణం చ అసహమాన
మమృష్యమాణమివేత్యుత్ప్రేక్షా - వాహినీజాతస్య వాహిన్యంతరపూర్త్యస
హనం యుక్తమేవేతి భావః - క్రమేణ దినక్రమేణ తనిమానం తనుత్వమభజత - సే
నానద్యోశ్చ హి వాహినీతి వైజయంతీ తథా దుర్దినానాం మేఘచ్ఛన్న దివసానాం
రావణకృతాంతకదుష్ట దివసానాం చ అపాయే అపగమే సతి ఏకత్ర శరదాగ
మవశాదన్యత్ర శ్రీరామవిశ్రాంతివశాచ్చేతి భావః మేఘచ్ఛన్నేహ్ని దుర్దినమి
త్యమరః లంకాయాం రావణపుర్యామపి సాతంకసంచారయోగ్యాయామపీతి
భావః రాజహంసయోశ్చంద్రసూర్యయోస్తథా రాజహంసానాం శ్రీరామా
దిరాజ్ఞాం శేషాణాం కలహంసానాం చేతి గమ్యతే నిశ్శంకసంచారః నిర్భయప్ర

వృత్తిః నిరాతంకవిహారశ్చ రాజా ప్రభాన్వపి చంద్రేయత్నే తు త్రియశక్రయోః భాస్వద్ధంసస్సహస్రాంశురితి విశ్వః కాశామరా రాజహంసోన్యప్రశ్రేష్ఠే కాదంబకలహంసయోరిత్యన్యత్ర విశ్వభవిష్యతీతిమత్వాకిలేత్యుత్ప్రేక్షా భూమ్యామపి రాజహంసనిశ్శంకసంచారః క ఇహంసనిరాతంకవిహారః రాజశ్రేష్ఠ నిరాఘాటై శ్చైత్రయాత్రా చ సమజని సంజాతః-జనేః కర్తరి లుఙ్-దీపజనేత్యాదినా చేశ్చిణాదేశః॥ ౬౫॥ ఏవమితి॥ ఏవముక్త ప్రకారేణ ప్రోషితజనానాం ప్రవసితనరాణాం విరహిణామితి యావత్- శేముషీం ప్రజ్ఞాం ధైర్యం ముష్ణాతి విలోపయతీతి ప్రోషితజన శేముషీముషి-ముష స్తేయే క్విప్- బుద్ధిర్మనీషా ధిషణా ధీః ప్రజ్ఞా శేముషీ మతిరిత్యమరః-ప్రావృషి వర్షర్తౌ ప్రోషితాయామపగతాయాం సత్యామపి॥ ౬౬॥ తతః కిం తత్రాహ॥ కామేతి॥ కామత్రప్తామన్మథప్రయుక్తాయే పృషత్కాః బాణాః- పృషత్క బాణవిశిఖా అజింహగఖగాశుగా ఇత్యమ

> రోభవిష్యతీతిమత్వాకిల భూమ్యామపి సమజని రాజహంసని
>
> శ్శఙ్కసఞ్చారః॥*॥ ప॥ ౬౫॥ ఏవం ప్రోషితాయామపి ప్రోషి
>
> తజన శేముషీముషి ప్రావృషి॥ ప॥ ౬౬॥ కామతప్తపృషత్క
>
> భిన్నహృదయచ్ఛిద్రప్రణాళీగళన్మైత్రీ సారలఘూ ప్రతిశ్రవ
>
> భరం నిర్వోఢుమప్యక్షమే। సుగ్రీవే చిరసంశ్రితాం శమయితుం
>
> రాగాంధతాం తాదృశీం కిష్కింధాం ద్రుతమాపకోపకలుషో

రః తైర్భిన్నమపి దారితం యద్ధృదయం చిత్తం వక్షశ్చ- హృదయం జీవితే చిత్తే వక్షస్యాజీవభావయోరితి శబ్దార్ణవః- తస్య ఛిద్రం రంధ్రమేవ ప్రణాళీ జలనిర్గమనమార్గః ప్రణాళీ పయసః పదవ్యామిత్యమరః- తయా గళన్నిర్గచ్ఛన్ మైత్రీ సారస్సఖ్యస్థిరాంశో యస్య స తథోక్తః అత ఏవ లఘూ నిస్సారే తుచ్ఛే చ అవిచ్ఛిన్న కామకేళిపరతంత్రతయా విస్మృతసఖ్యసంబంధ ఇత్యర్థః- మైత్రీ వ్యాఖ్యాతా-సారో బలే స్థిరాంశే చేత్యమరః అతశ్చ ప్రతిశ్రవః సీతాన్వేషణాంగీకారః స ఏవ భర స్తమపి కిము తాన్యదితి భావః- అంగీకారోభ్యుపగమప్రతిశ్రవసమాధయ ఇత్యమరః నిర్వోఢుం సమర్థయితుమక్షమే అశక్తే సుగ్రీవే చిరసంస్థితాం చిరకాలమారభ్య వర్తమానాం తాదృశీమనిర్వాచ్యాం రాగేణ స్త్రీసంభోగాసక్త్యా యా అంధతా అవివేకితా తాం శమయితుం నిర్వాపయితుం స్త్రీలంపటతాం నివర్త్య ప్రస్తుతకార్యే ప్రవర్తయితుమిత్యర్థః కోపకలుషః రోషాక్రాంతవిశిష్టహృదయః లక్ష్మణః రామాజ్ఞయా కిష్కింధాం ద్రుతమాప

చాప॥శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౬౭॥ తత ఇతి॥తత స్తస్మిన్సమయే సౌమిత్రి లక్ష్మణః అతిరుష్టో౽న్తరోషావిష్టస్సన్ ప్రవిష్టః కిష్కింధాం ప్రత్యాగత ఇత్యంగదేన విజ్ఞాపితో౽పి అసంగసంగరసంగత పరిశ్రమాద్రతిరణసంప్రాప్త ఖేదాద్ధేతోః శ్రమః ఖేదో౽ధ్వరత్యాదేరితిలక్షణం-అజాతజాగరో౽నుత్పన్నప్రబోధః సుగ్రీవః తస్యరోషావేశవతో లక్ష్మణస్యదర్శనాద్యస్తాయిసః సాధ్వసం తేనసంచలితానాంసంభ్రాంతానాం సకలానాం సమస్తానాం ప్లవగబలానాం వానరసేనానాం కిలకిలాయితేన కిలకిలధ్వన్యాచరణేన హేతునా కిలేత్యనుకరణశబ్దః-ప్రబుద్ధో బోధం ప్రాప్తస్సన్ స్తతః ప్రభాసశ్చేతినామ నీయయో స్తయోస్సచివయోర్మంత్రిణోః ప్రభావేనఉద్వేగనివర్తకవచనసామర్థ్యేన ప్రకృతింపూర్వావస్థాం ప్రపేదే ప్రాప- తథాచరామాయణం- సౌయం రోషపరీతాత్మా ద్వారితిష్ఠ వీర్యవాన్ - వానరాన్వానరపతేచక్షుషాప్రద

రామాజ్ఞయాలక్ష్మణః॥గ॥౬౮॥ తత స్సౌమిత్రిరతిరుష్టః ప్రవిష్ట ఇత్యంగదేన విజ్ఞాపితో౽ప్యనజ్ఞసజ్ఞరసజ్ఞత పరిశ్రమాదజాత జాగరస్సుగ్రీవ స్తద్దర్శనత్రాససంచలిత సకలప్లవగబలకిలకిలాయితేన ప్రబుద్ధస్సచివయోః ప్లక్ష ప్రభాసనామ్నోః ప్రభావేన ప్రకృతింప్రపేదే॥గ॥౬౯॥ తత స్తస్మిన్ సుగ్రీవే రాఘవ రోషస్య కారణం నిరూపయతి సతి ముఖరితదిఙ్ముఖో భూల్లక్ష్మణస్య జ్యాఘోషః॥ప॥౭౦॥ తత్రాసనం ద్రుతమపాస్య పతిః కపీనాం

హన్నివ-తస్యమూర్ధా న ప్రణావ్యత్వం న పుత్రస్సహబంధుభిః-గచ్ఛేశ్ఘ్రమహాభాగరోషో౽ప్యస్య నివర్త్యతామితి॥౬౯॥ తత స్తస్మిన్నితి॥తస్మిన్ తథా ప్రకృతిమాపన్నే సుగ్రీవే రాఘవస్య ప్రాణప్రియసఖస్యాపిలక్ష్మణస్య శ్రీరామస్యవారోష స్యకారణం నిరూపయతి- న మేదుర్వ్యాహృతం కించిన్నాపి మేదు౽నుష్ఠితమ్-లక్ష్మణో రాఘవభ్రాతా క్రుద్ధః కిమితి చింతయే-ఇత్యాది రామాయణోక్తరీత్యా పర్యాలోచయతి సతీత్యర్థః -ముఖరితహరిన్ముఖః ప్రతినాదిత దిగంతరాళో లక్ష్మణజ్యాఘోషో గుణధ్వనిరభూత్ నిజాగమనజ్ఞాపనార్థం లక్ష్మణో ధనుష్టంకారంచకారేత్యర్థః॥ ౭౦ ॥ తత్రేతి తత్ర తస్మిన్ సమయే కపీనాం పతిస్సుగ్రీవః ద్రుతం శీఘ్రమాసనం సింహాసనం అపాస్యత్యక్త్వా ఆసనాదుత్థాయేత్యర్థః-ఘనచాపఘోషాన్మహాకార్ముకధ్వనేః నమ్రవదనః అవనతాననస్సన్ త్రాసబిభాయకథమివసంతాపనాశపిశునాత్ గ్రీ

- ౧౮ శే / ——— ౯౧౮౩ శే. శి.గౌజ్ఞం

తరుణాభ్రఘోషాన్ స్తనితమేఘగర్జితాత్ భూరిభూయిష్ఠం యథాతథా సంతోషమోక్షమానందవిఘూర్ణితం భజన్ ప్రాప్నువన్నితి విశేషణం సుగ్రీవేపి యోజ్యం- భుజంగస్సర్ప ఇవ* సర్పః పృదాకుర్భుజగో భుజంగ ఇత్యమరః- అత్ర తరుణాభ్రఘోషస్య నీలకంఠోల్లాసకత్వాత్ తేషాం చ నీలకంఠో భుజంగభుగిత్యభిధానాత్ భుజంగభుక్త్వాచ్చ భుజంగత్రాసహేతుత్వమవగంతవ్యం ఉపమాలంకారః- వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౭౦॥ తత్రేతి ॥ తత్రవిత్రాసనసమయే ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతం యత్కార్యం సీతాన్వేషణరూపకృత్యం తస్య అంగీకృతమాత్రం శ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః ప్రోత్సాహనార్థం కుపితేన విలంబాద్రుష్టేన భ్రాత్రా రామేణ- ఏషః లక్ష్మణః ప్రేషితః ప్రహితః ఇత్యుక్త్వేతి శేషః- మారుతినా హనూమతా ధార్యమాణం ధారణవిషయీ క్రియమాణం ధైర్యం యస్య సతథోక్తః మారుతివచనాత్పునర్లబ్ధధైర్యస్సన్నిత్యర్థః సుగ్రీవః సౌమిత్రిం

పీనాంతత్రాసనమ్రవదనో ఘనచాపఘోషాత్ సన్తోషమో
క్షమివ భూరి భజన్ భుజంగస్త్రాపనాశపిశునాత్తరుణాభ్రఘో
షాత్ ॥ క॥ ౭౦॥ తత్ర ప్రతిశ్రుతకార్యప్రోత్సాహనాయ కుపి
తేన భ్రాత్రా ప్రేషిత ఇతి మారుతినా ధార్యమాణధైర్యస్సు
గ్రీవస్సౌమిత్రిం సాంత్వయితుం తారాం ప్రేషితవాన్ ॥ వ॥
౭౧॥ ద్రాగ్వారుణీభజనసనిహ్నుతరాజతేజో నిష్క్రాంతతా

సాంత్వయితుం సామవచనైరుపలాలయితుం సామ సాంత్వము భే సమే ఇత్యమరః తారాం నిజవధూం ప్రేషితవాన్ ప్రథమం స్వస్యైవదర్శనే పునః కోపోద్బోధో భవిష్యతి స్త్రీదర్శనే తు నైవమితి మత్వా తాం ప్రహితవానిత్యర్థః - తథా రామాయణం* త్వద్దర్శనవిముక్తాత్మా నస్మ కోపం కరిష్యతి- నహి స్త్రీషు మహాత్మానః క్వచిత్కుర్వంతి దారుణమిత్యాది ॥ ద్రాగితి॥ ద్రాక్ అంజసా వారుణీభజనేన సురాసేవనేన నిహ్నుతమాచ్ఛాదితం రాజ్ఞః ప్రభోస్సుగ్రీవస్య తేజః ప్రతాపో యస్య తత్తథోక్తం అన్యత్ర వారుణీభజనేన ప్రతీచీసంగత్యా నిహ్నుతమంతర్హితం రాజతేజశ్చంద్రప్రకాశో యస్మిన్ తత్ సురా ప్రత్యక్ష్వారుణీత్యమరః- రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్ర ఇతి విశ్వ ప్రకాశః నిష్క్రాంతా నిర్గతా తారా సుగ్రీవపత్నీ యస్మాత్తత్తథోక్తం అన్యత్ర అపగతనక్షత్రం ఉపశాంతో నివృత్తస్తమోవికారో మోహాపి క్రియా అన్యత్రాంధకారవ్యాప్తిర్యస్మిన్ తత్తథోక్తం అస్య సుగ్రీవస్య నిశాంతం గృహం కర్తృ*నిశాంతం గృహశాంత

యోరితివిశ్వః-సత్పథభాజినస్వాగ్గవర్తినిఅకాశమార్గసంచారిణిచమిత్రేసుహృ
దిలక్ష్మణేఅర్కేచ - మిత్రంసుహృదిమిత్రోర్క ఇతివిశ్వః పూర్వాశయా
పూర్వప్రతిజ్ఞార్థారకాంక్షయాహేతునాపూర్వదిశాచవిశతిప్రవిశతిసతి-స
త్యంయథార్థమతఏవోత్ప్రేక్షా నిశాయారజన్యాఅంతోవసానంతత్సమంతత్తు
ల్యంప్రభాతకల్పమిత్యర్థః-ఆసీత్ శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా॥సేతి॥ సాతుసైవ
రామా సుందరీ-సుందరీరమణీరామేత్యమరః-యత్రాకృతిస్తత్రగుణాఇతిన్యా
యాన్నిజగుణసంపదాలక్ష్మణప్రసాదనపాటవాతిశయద్యోతనార్థంరామే
త్యుక్తమిత్యవగంతవ్యం-రామానుజంలక్ష్మణంరామవద్గుణగ్రాహీతిప్రకట
నాథఇమిత్థంనిర్దేశః-ఆసాద్యప్రాప్యఏవంరామానుజంప్రత్యవోచతఉ
క్తవతీచ॥౭౩॥తత్ప్రకారమేవాహ॥ప్రాచీనమితి॥సురేంద్రతనయాద్వాలి
నఃజాతముత్పన్నమతఏవవనేఅరణ్యేభ్రామ్యతస్సంచరతః- వాభ్రంశేత్యా

రముపశాంతతమోవికారమ్।పూర్వాశయావిశతిసత్పథభా
జిమిత్రేసత్యంనిశాంతసమమస్యనిశాంతమాసీత్॥౫॥౭౨॥సా
తురామారామానుజమాసాద్యచైవమవోచత॥వ॥౭౩॥ప్రా
చీనంవ్యసనంసురేంద్రతనయాజ్జాతంవనేభ్రామ్యతస్సుగ్రీవ
స్యనిరాకృతంఖరరిపోర్బాణేనసాలచ్ఛిదాఅద్యాస్యత్వద్వ్యసనం

జినాశ్యప్రత్యయః-సుగ్రీవస్యప్రాచీనంపురాతనంవ్యసనంవిపత్ -వ్యసనం
వివద్భ్రంశేదోషేకామజకోపజఇత్యమరః-ఖరరిపోఃఖరాసురాంతకస్యశ్రీ
రామస్యసంబంధినాసాలచ్ఛిదాసప్తసాలవిదారిణాబాణేననిరాకృతంనిర
స్తంవాలినంనిహత్యతద్వ్యసనంనిరాకృతమిత్యర్థః-అద్యాదానీంతుఇంద్రము
పగతఃఉపేంద్రఃఇంద్రానుజోవిష్ణుఃతస్యతనయాత్ ప్రద్యుమ్నరూపేణావ
తీర్ణాత్వాదితిభావఃపంచఅరవిందాదయోవిశిఖాబాణాయస్యతస్మాన్మన్మ
థాత్ మహావీరాదితిభావః-అన్యత్పూర్వవిలక్షణంవ్యసనంస్త్రీవ్యసనమిత్య
ర్థః-ఆసీత్ హేసౌమిత్రేతద్వ్యసనమపిజ్యాఘోషమాత్రేణగుణధ్వనిమా
త్రేణప్రశాంతంనివృత్తమభవత్ ఇంద్రపుత్రకృతవ్యసనంత్వద్భ్రాత్రానిర
స్తంఇంద్రానుజపుత్రకృతవ్యసనంతుత్వయానిరస్తమితిక్రమోయంయుక్తః
తిభావః-భవదీయచాపఘోషశ్రవణోత్తరక్షణఏవనివృత్తకామతంత్రోస్సుగ్రీ
వోయుష్మత్కార్యనిర్వాహపరతంత్రయాభవతేతేఅతస్త్వయామ హారా
జసః।సేనా కోశితసంమిత్రపలిశాదకః - అ।త।శ్రీరామస్యాశ రేణవ్యసన

ాసకత్వమస్యతుచాపఘోష మాత్రేణైవేతివ్యతిరేకో వ్యజ్యతే - శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం. ౨౮॥ తదనంతరమితి॥ తదనంతరం తారాయాస్సాంత్వవచనేన క్తరూపసామవాక్యేన హేతునా ప్రశాంతకోపేననివృత్తరోషేణ సౌమిత్రిణా సాకం లక్ష్మణేనసహ తపనతనయస్సుగ్రీవః సవినయంభయభక్తిప్రయుక్తవినయసహితంయథాతథా- దాశరథింశ్రీరామం అశ్రిత్యాధిగమ్య ప్రాప్రాంజలిః కృతాంజలిస్సన్ వ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపయామాస॥ దేవేతి॥ హే దేవస్వామిన్ శ్రీరామ అఖిలకులాచలనిలయం మహేంద్రాద్యశేషకులపర్వతనికేతనం కపిబలసు మనిలతేనహనూమతా ఆహూతమతః పులోమజాం శచీం అపహరతీతి పులోమజాపహారిణం- పులోమజాశచీంద్రాణీత్యమరః- అనుహ్లాదం నామ దానవం పురుహూత ఇంద్ర ఇవేత్యుపమా రావణం సీతాపహారిణమితిశేషః రణే నిహనిష్యసి వినాశయిష్యసీతి వ్యజిజ్ఞపదితి సంబన్ధః- అత్రేంద్రేణేక్ష్వితాంపా

తపఞ్చవిశిఖాదాసీదుపేంద్రాత్మజాత్సౌమిత్రేతదపిప్రశాం
తమభవజ్జ్యాఘోషమాత్రేణతు॥ ౫॥ ౨౮॥ తదనంతరం తారా
సాంత్వవచనప్రశాంతకోపేన సౌమిత్రిణా సాకం తపనతన
యస్సవినయమాశ్రిత్య దాశరథిం ప్రాంజలిర్వ్యజిజ్ఞపత్ ॥ ౫॥
దేవకపిబలమఖిలకులాచల నిలయమనిలతనయేనాహూతం
పురుహూత ఇవ పులోమజాపహారిణమనుహ్లాదం రావణం రణే
నిహనిష్యసీతి॥ ప॥ తతః॥ కకుభికులిశపాణేర్మైథిలీం తాం విచేతుం
వినతమథదిశాయాం మారుతిం ప్రేతభర్తుః వరుణదిశిసుషే

ణిం తత్పితుః పులోమనామ్నా నుమత్యా అనుహ్లాదో జహార ఇంద్రస్త్వనుమన్తారం పులోమానమపహర్తారమనుహ్లాదం చ నిహత్య తతస్తాం ప్రత్యానీతవానితి పౌరాణికీ కథాత్రానుసంధేయా- తత స్తదనంతరం ౨౯॥ కకుభీతి॥ వానరేంద్రస్సుగ్రీవః తామపహృతాం మైథిలీం సీతాం- విచేతుమన్వేష్టుం కులిశపాణేరింద్రస్య కకుభి కేనసూర్యేణ కుభ్నాతి ద్యోతయతీతి కకుప్ తస్యాం ప్రాచ్యామిత్యర్థః వినతం వినతాఖ్యం వానరసేనాధిపతిం అథేతి వాక్యారంభే అనంతరం వా ప్రేతభర్తుర్యమస్య దిశాయాం దక్షిణస్యాం దిశీత్యర్థః ఆపంచైః హాలం తారాం తథా వాచా నిశాదిశేతి వచనాట్టాప్ మారుతిం హనూమంతం చ అత్ర యువరాజస్యాంగదస్య ప్రాధాన్యే పి కార్యసాధకత్వాత్ మారుతిగ్రహణమితి మంతవ్యం తథా వరుణస్య దిశి ప్రతీచ్యాం సుషేణం స్వస్య శ్వశురం తథా చ రా

మాయణం అథ ప్రస్థాప్య చ హరీన్ సుగ్రీవో దక్షిణాం దిశం అబ్రవీన్మేఘసంకా. శం సుషేణం నామ వానరం తారాయాః పితరం రాజా శ్వశురం భీమవిక్రమమితి తథా యక్షరాజాంచితాయాం కుబేరాధిష్ఠితాయాం హరిః ఉత్తరస్యాం దిశి త్యక్షతవలిం శతవలి నామానం వానరనాయకం చ ప్రాహిణోత్ప్రేషయామాస-ధః-మాలినీవృత్తం॥ తదన్వితి॥ తదను వానరప్రేరణానంతరం- కేషుచిద్దినేషు గతేష్వతిక్రాంతేషు సత్సు మాసాతిపాతనస్య మాసాతిక్రమణస్యాసహిష్ణుః ప్రేషణసమయే రామాయణశ్లోకః- ఊర్ధ్వం మాసాన్న వస్తవ్యం వసన్వధ్యో భవేన్మమేత్యేకమాసమాత్రస్యావధేః కృతత్వాదితి భావః- సహతేః పచాద్యచ్ కుతః నియతం నిశ్చితం ఉదగ్రదండశ్చండశాసనః దండోస్త్రీ శాసనే రాజ్ఞీతి వైజయంతీ- సుగ్రీవ ఇతి మత్వా ఇతరదిగంతరప్రేషితేషు దక్షిణదిగ్వ్యతిరిక్తదిక్త్రయప్రహితేషు ప్లవంగబలేషు వినతప్రముఖవానరసైన్యేషు సత్వరం

ణం యక్షరాజాశ్రితాయాం హరిః శతవలిం చ ప్రాహిణో
ద్వానరేంద్రః॥౧॥ ౨౨॥ తదను దినేషు కేషుచిద్గతేషు మాసాతి
పాతనాసహోఽయత ముదగ్రదణ్డస్సుగ్రీవ ఇతి సత్వరమి
తరదిగంతరప్రేషితేషు ప్లవంగబలేషు ప్రతినివృత్తేషు పితృప
తిహరిత్ప్రేషితా మారుతిజాంబవదంగదనలనీలప్రభృతయోఽల
బ్ధసీతోపలబ్ధయస్తనయవినాశకుపితకణ్డుశాపనిశ్శేషితచరాచ
రమపరిచితచారప్రాంతరం కాన్తారం క్రాన్త్వా కస్మింశ్చిత్తాం

తూర్ణం ప్రతినివృత్తేషు అనధిగతసీతావృత్తాంతతయా ప్రత్యాగతేషు సత్సు పితృపతిహరిత్ దక్షిణస్యాం దిశి ప్రేషితాః మారుతిజాంబవదంగదనలనీలాః ప్రభృతిగ్రహణాద్గజగవాక్షగవయాదయోఽపి గృహ్యంతే తేఽపి వానరోత్తమాః అలబ్ధసీతోపలబ్ధయః అప్రాప్తమైథిలీలాభాస్సంతః- తనయవినాశేన నిజపుత్రనిధనేన కుపితస్య క్రుద్ధస్య కండునామ్నో మహర్షేః శాపేన నిశ్శేషితా విధ్వంసితాశ్చరాచరా జంగమస్థావరాః మృగపక్షివృక్షగుల్మాదయో యస్మింస్తత్తథోక్తం తథా చ రామాయణం కండుర్నామ మహాభాగస్సత్యవాదీ తపోధనః మహర్షిః పరమామర్షీ నియమైర్దుష్ప్రధర్షణః- తస్య తస్మిన్వనే పుత్రో బాలకో దశవర్షికః ప్రణష్టో జీవితాంతాయ క్రుద్ధస్తత్ర మహామునిః- తేన ధర్మాత్మనా శప్తం కృత్స్నం తత్ర మహద్వనం అశరణ్యం దురాధర్షం మృగపక్షివివర్జితమితి అపరిచితచారమప్రవృత్తప్రాణిసంచారం తచ్చ తత్ప్రాంతరం నికటప్రదేశశ్చ

తన్నవిద్యతేయస్మింస్తత్తథా క్తమత్యంతదుర్గమమిత్యర్థః-ప్రాంతరందూరశూన్యోధ్వేత్యమరః - తత్కాంతారం విపినంక్రాంత్వాతిక్రమ్యకస్మింశ్చిత్కాంతారేకుత్రచిద్గహ్వరే ఏకమసురంనిరీక్ష్యరక్షః పతీరావణఇతిబుధ్వాజ్ఞాత్వాయుద్ధసన్నద్ధాస్సమరసన్నాహవంతోబభూవుః॥౭౮ నిశిచరేతి॥వాలిసూనురంగదఃనిశిచరపతీరావణఇవేత్యజ్ఞాత్వాతమితిశేషః రోషాత్ సీతాపహారణరూపాకృత్యకరణజనితకోపాద్ధేతోఃఅశనినిపాతనిభవదంభోళిప్రహారసదృశేనతాడనేనముష్టిఘాతేనఅసురేభ్యోహితంఅసురహితంచతుర్థీతత్పురుషః-సురాణామహితంచాముందైత్యంప్రహృత్యనిగృహ్యాసురహితమేవచకారేతివిరోధః-తస్యచాసురహితమచేతనంప్రహృత్యసురాణాంహితంసుఖంచకారేతిపరిహారాత్ శ్లేషానుప్రాణితోవిరోధాభాసాలంకారఃఆభాసత్వేవిరోధస్యవిరోధాభాసఇష్యతఇతిలక్షణాత్-పు

తారేఅసురమేకంసిరీక్ష్యరక్షఃపతిరితిబుధ్వాయుద్ధసన్నద్ధాబభూవుః॥ప॥౭౮॥నిశిచరపతిరిత్యవేత్యరోషాదశనినిపాతనిభేనతాడనేనఅసురహతమముంప్రహృత్యదైత్యంసురహితమేవచకారవాలిసూనుః॥౫॥౭౯॥తతస్తారేయవచనాత్తతఇతోవిచిత్యవికటగిరిసానుశయాస్సానుశయాస్సలిలాశయాజలచరపతఙ్గపతనోత్పతనానుమీయమానపల్వలోపశయంకిమపికుహరమవగాహ్యతత్రకంచనకాఞ్చనమయంమయమాయానిష్పితాగ్రావృత్తం॥౭౯॥తతఇతి॥తతస్తదనంతరం-తారాయాఅపత్యంతారేయః-అంగదఃస్త్రీభ్యోఢక్ తస్యవచనాన్నియోగవాక్యాద్ధేతోః-తతఇతస్తత్రతత్రవిచిత్యాన్విష్యవికటగిరిసానుషుసమీపస్థగిరిప్రస్థేషుశేరతఇతితథోక్తాస్సానుశయాఃగహనసంచారజనితశ్రమాతిరేకాత్తత్రతత్రసంవిశంతీత్యర్థః-అధికరణేశేతేరిత్యచ్ప్రత్యయః-అతఏవసానుశయాస్ససంతాపాః భవేదనుశయోద్వేషేపశ్చాత్తాపానుబంధయోరితివిశ్వః-వానరాఃసలిలేష్వాశయావాంఛయాపిపాసయేత్యర్థః- జలచరపతంగానాంహంసకారండవాదిజలవర్తిపక్షివిశేషాణాంపతనోత్పతనైఃప్రడీనోడ్డీనగతివిశేషైః అనుమీయమానమభ్యూహ్యమానంయత్పల్వలంసరస్తస్యోపశయెమాశ్రయమంతస్సకాసారమిత్యర్థః-కిమపికించిత్ కుహరం భూవివరగర్భమవగాహ్యప్రవిశ్యకంచనకమపికాంచనమయంహిరణ్మయంమయస్యాసురశిల్పినోమాయయావిచిత్రశ

క్యాన్నిర్మితంరచితం- తథావిహితతపోభంగా మైకృతతపోవిఘ్నా మైతస్మి న్నేవవనేపూర్వం హేమయా మయత పోభంగస్యవిహితత్వాదితిభావః- హేమాయైహేమాఖ్యాయైనసు రాంగనాయైప్సరసే ద్రుహిణేనన్మృత్తగీత సంతోషితేనవిధాత్రావితీర్ణం దత్తంస్వయంప్రభయాతదాఖ్యయామేరుసా వర్ణిదుహిత్రాపుత్రికయాకృతావసంవిహితరక్షణంవ నోద్దేశంవనప్రదే శంఅవిశన్ప్రవిష్టవతః హేమాయాః ప్రియసఖీత్వాన్మేరుసావర్ణిదుహిత్రే సాపసంద త్తవతిత్యనుసంధేయం-ఉక్తంరామాయణే- దుహితామేరుసా వర్ణేః హంతస్యాస్స్వయంప్రభా- ఇదంరక్షామిభవనం హేమాయాంవాన రోత్తమాః మమప్రియసఖీహేమా నృత్తగీతవిశారదా- తయాదత్తవరాచా స్మిరక్షామిభవనోత్తమమితి॥ ౯౦॥ తతఇతి॥తత ప్రవేశానంతరం-కృతాతి థ్యాయాఃఅ ధిసత్కారేణోపచరితవత్యాఇత్యర్థః స్వయంప్రభాయాః ప్ర భావేనసామర్థ్యేనబిలాదుత్తీర్ణానాంనిర్గతానాంసమయాతిపాతాదవధి

ర్నిర్గతంవిహితతపోభగ్నాయైసు రాంగనాయై హేమాయైద్రుహి
ణేనవిశీర్ణంమేరుసావర్ణిదుహిత్రాస్వయంప్రభయాకృతావ
సంవనోద్దేశమవిశన్॥౫౦॥ తతఃకృతాతిథ్యాయాస్స్వయం
ప్రభాయాఃప్రభావేనబిలాదుత్తీర్ణానాంసమయాతిపాతాగా
పతిష్యతిసుగ్రీవదణ్డఇతివిశృణి ముపేత్యానగతమనోగదేనాఙ్గ
దేనపవనతనయవచనప్రత్యయప్రవ్యాసితప్రకృతినాసహప్రా
యోపవేశముపేయుషాంపన్నగఫణాగ్రానాంపరిదేవనకథా

కాలాతిక్రమణాద్ధేతోః-దండ్యంతేనిగృహ్యంతేనేనేతిదండః- శిక్షా-స గ్రీవ స్యకర్తుదండఃఅగమిష్యత్కాలాతిక్రమణేనఅస్మాకంచండశాసనస్సుగ్రీవో దండయిష్యతీత్యర్థః ఇతిమత్వావిశ్రుతిం విశేషరహితాంప్రకృతిం యావ త్-ఉపేత్యానగతమనోగదేనసంజాతమనోవ్యాధినా - రోగవ్యాధిగదావ యాఇత్యమరః- అథపవనతనయస్యహనూమతః వచనంతత్కాలోచితవ క్యంతత్ప్రత్యయేన తద్విశ్వాసేనప్రత్యానీతాపునస్సమా హ్యాతాప్రకృతి పూర్వావస్థాయేనసతథోక్తేనఅంగదేనసహ-ప్రాయోపవేశో నామనశ నాగ్రేషుదర్భేషుస్థండిలేమరణార్థంసంకల్ప్యోపవేశనంప్రాయో భూమ్యు తగమనఇత్యమరః-తముపేయుషాంప్రాప్తవతాం-ఉపేయివానాశ్వానను చానశ్చేతిక్వసుప్రత్యయాంతోనిపాతః- ఉదగ్రసుగ్రీవదండాపేక్షయామ
[illegible] ణామితిశేషః- ఉక్తంచరామాయణే ఉపప్ల

శ్యోదకంవిధ్యేప్రాఙ్ముఖాస్సముపావిశన్దక్షిణాగ్రేషుదర్భేషుఉదక్తీరంస
మాశ్రితాః-ముహూర్తాత్తోహరిశ్రేష్ఠా ఏతత్తమమితస్స్మ హేంతి-ప్లవంగపుం
గవానాంజాంబవదాదివానరశ్రేష్ఠానాంపరిదేవనకథా ప్రసంగే-రామస్య
వనవాసంచక్షయందశరథస్యచ-జనస్థానవధంచైవవధంచైవజటాయుషః
ఇత్యాదివిలాపగోష్ఠీప్రస్తావేజటాయుషోనిధనంమరణంనిశమ్య శ్రుత్వావిం
ధ్యరంధ్రాద్వింధ్యపర్వతకందరాత్ - విహితసంపాతఃకృతనిర్గమఃతత్ప
రామర్శ్యార్థంవినిష్క్రాంతఇత్యర్థః-సంపాతినామాగృధ్రరాజఃజటా
యుభ్రాతాతాన్వానరానేవంవక్ష్యమాణప్రకారేణావాదీదవోచత్ -త
థాచరామాయణం- సంపాతిర్నామనామ్నాతుచిరంజీవీవిహంగమఃభ్రా
తాజటాయుషశ్శ్రీమాన్ప్రఖ్యాతబలపౌరుషః- కందరాదభినిష్క్రమ్యస
వింధ్యస్యమహాగిరేఃఉపవిష్టాన్ హరీన్ దృష్ట్వాహృష్టాత్మాగిరమబ్రవీదితి॥

ప్రసక్తేజటాయుషోనిధనంనిశమ్యవిన్ధ్యరన్ధ్రాద్విహితసమ్పా
తస్సంపాతినామాగృధ్రరాజస్తానేవమవాదీత్ ॥ప॥౮౧॥ కే
యూయమక్షతబలేవ్యథిధాయపాపంవత్సేజటాయుషిమమ
శ్రవసీదహన్తః । కస్మాత్పురాకిరణదాహితపక్షయుగ్మంతి
గ్మాంశుమున్నవచసాశిశిరీకురుధ్వే॥గ౮౨॥తతస్తైఃప్రస్తావిత
ప్రవృత్తిస్సంపాతిఃప్రోషితాయుషేజటాయుషే నివాపాం

౮౧॥తదేశ॥అంగనబలేఅప్రతిహతపరాక్రమేపివత్సే అనుజేజటాయుషిపా
పంనిధనమభిధాయోక్త్వామమశ్రవసీకర్ణౌ - కర్ణశబ్దగ్రహౌశ్రోత్రంశ్రుతి
స్త్రీశ్రవణంశ్రవఇత్యమరః-దహంతఃభస్మీకుర్వంతఃయూయంకేకస్మాత్ప్ర
వోచహానాద్ధేతోః-పురాపూర్వంసూర్యమండలంప్రత్యుద్గమనకాలఇత్యర్థః-
కిరణైఃనిజగభస్తిభిః - దాహితందగ్ధంపక్షయుగ్మంగరుద్వ్యగళంయేనతంతి
గ్మాంశుంచండభానుమున్నచసాతతోప్యతితీక్ష్ణవచనేనేత్యర్థః శిశిరీకురు
థపక్షదహనజనితదుఃఖాదప్యతిరిక్తైర్యుష్మద్వచనజనితం దుఃఖమితిభావః-
సంపాతేస్సూర్యకిరణదగ్ధపక్షతయావింధ్యపతనాదికథాశ్రీరామాయణేను
సంధేయా-అత్రతిగ్మాంశోశ్శిశిరకిరణాసంబంధేపితత్సంబంధాభిధానాదతి
శయోక్తిభేదఃవసంతతిలకావృత్తం౮౨,తతఇతి॥తతస్తదనంతరంతైర్వానరైః
ప్రస్తావితప్రవృత్తిరాదితఆరభ్యకథితవృత్తాంతః- వార్తాప్రవృత్తిర్వృత్తాం
తఇత్యమరః-సంపాతిఃప్రోషితాయుషేమృతాయజటాయుషే నివాపాం

లింతర్పణాంజలింనిర్వర్త్యకృత్వేత్యర్థః- నివాపఃపితృతర్పణమిత్యమరః. పురాపూర్వంకదాచిత్కస్మింశ్చిత్సమయేఆమిషాన్వేషణాయక్రవ్యవిచయనాయఆహారానయనార్థమిత్యర్థః- ప్రేషితేనసుపార్శ్వనామ్నానిజసుతేనస్వతనయేనసమామ్నాతంకథితం మహేంద్రమహీధ్రస్యమహేంద్రాఖ్యకులపర్వతస్యమహీధ్రశబ్దోవ్యాఖ్యాతఆరణ్యకాండేమహీంధ్రకల్పంగృధ్రరాజమిత్యత్ర-రంధ్రాద్బిలాత్ వినిర్గతేనదశవదనేనరావణేననీయమానాయాఃఅపహ్రియమాణాయాఃజానక్యాఃపరిదేవనంవిలాపం జానానోవబుధ్యమానఃమనస్యనుసంధధానఇత్యర్థః- జ్ఞాఅవబోధనఇత్యస్మాత్ శానచ్. సూక్ష్మచక్షుఃసూక్ష్మదృష్టిఃపూర్వోత్తరానుసంధానకుశలఇత్యర్థః సంపాతిఃపునరప్యవోచత్॥౮౩॥ తదేవాహ॥అలమితి॥ కాతర్యేణభయవిహ్వలత్వేనఅలంకాతర్యంనకర్తవ్యమిత్యర్థః-అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణ

జలింనిర్వర్త్యపురాకదాచిదామిషాన్వేషణాయప్రేషితేనసుపా
ర్శ్వనామ్నానిజసుతేనసమామ్నాతంమహేంద్రమహీధ్రరంధ్ర
నిర్గతదశవదననీయమాన జానకీపరిదేవనంజానానస్సూక్ష్మచక్షుః
పునరప్యవోచత్॥౯॥౮౩॥ అలంకాతర్యేణలంకాభిధానాంయా
తుధానరాజధానీమధివసతి సీతాదశవదన నీతాతత్రగచ్ఛంతుభ
వంతఃకించ॥౫॥౮౪॥ దివాకరప్లోషభవాంమదార్తింనిశాకరో
నామమునిర్నిరస్యన్। జగాదవఃకార్యమహార్యధైర్యాఃక్షణేన

వాచకమిత్యమరః-కుతఃదశవదననీతారావణాపహృతాసీతా లంకాభిధానాంయాతుధానరాజధానీంరాక్షస నగరీంఅధితిష్ఠతితత్రాస్తీత్యర్థః * ఉపాన్వధ్యాఙ్వసఇతికర్మత్వంతతస్తత్రలంకాంప్రతీత్యర్థః* భవంతోగచ్ఛంతు-శేషేప్రథమఇతిప్రథమః॥౮౪॥ తస్మిన్నర్థేప్రత్యయాంతరంవిద్యతఇత్యాహ॥కించేతి॥తదేవవివృణోతి॥దివాకరేతి॥ దివాకరేణసూర్యేణయఃప్లోషః పక్షదాహఃతస్మాద్భవతీతి తథోక్తాంమదార్తింమత్పీడాంసంతాపమితియావత్ - నిశాకరోనామనిశాకర ఇతినామ్నాప్రసిద్ధఃచంద్రశ్చప్రతీయతేమునిః అతీతానాగత దర్శీతిరస్యన్యదా శీతాన్వేషణార్థంవానరాఆగచ్ఛేయుస్తదాతవపక్షద్వయంపునఃప్రరూఢం భవేదిత్యాదివచనప్రత్యయైర్నిరాకుర్వన్ దివాకరకృత సంతాపస్య నిశాకరనివర్తనసంయుక్తమేవేతిభావః - హేఅహార్యధైర్యా అపరిహార్యధైర్యాసం
— — —? — — గంతాం నోయుష్మా. కర్మవయుక్త ఇతిభావః - వ

యస్మాత్ కంకార్యం జగాద ఉవాచ - తథా చ రామాయణం ఏష్యంతి ప్రేషితాస్తత్ర రామదూతాః ప్లవంగమాః ఆఖ్యేయా రామమహిషీ త్వయా తేభ్యో విహంగమేతి తత్తస్మాత్ కారణాత్ రామపత్నీం సీతాం తుణేనాల్పకాలేన ద్రక్ష్యథ ప్రేక్షిష్యథ సత్యవచసో మునేర్వచనం నానృతం భవిష్యతీతి భావః-ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం॥ ౮౫॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యనేన ప్రకారేణ బ్రువాణం కథయంతం కృతసౌహృదం విరచితసఖ్యం పరావరజ్ఞం పూర్వోత్తరశతపర్యాలోచనచతురమిత్యర్థః తం ప్రసిద్ధం సంపాతిమాపృచ్ఛ్య వయం సాధయామ ఇతి పృష్ట్వా ప్రథిత ప్రభావాః ప్రఖ్యాతబలపౌరుషాః వానరయూథనాథాః అంగదాదివానరశ్రేష్ఠాః-ప్రవృద్ధహర్షాః జానకీవృత్తాంతశ్రవణలాభాదమందానందభరితాస్సంతః ప్రతస్థిరే ప్రస్థితాః సమవప్రవిభ్యః స్థ ఇత్యాత్మనేపదం-వృత్తముపజాతిః॥ ౮౬॥ పర్యాప్తేతి పర్యాప్తః పరిపూర్ణః ప్రమదో హర్షో యస్మాత్తం పరిపూర్ణానందకరమిత్యర్థః - ప్రమదసంమదౌ హర్ష ఇతి నిపాతనాత్సా

తాం ద్రక్ష్యథ రామపత్నీమ్ ॥ ప॥ ౮౫॥ ఇతి బ్రువాణం కృతసౌ
హృదం తం సంపాతిమాపృచ్ఛ్య పరావరజ్ఞమ్। ప్రవృద్ధహర్షాః
ప్రథితప్రభావాః ప్రతస్థిరే వానరయూథనాథాః ॥ ప॥ పర్యా
ప్తప్రమదముపేయుషాం కపీనాం పంథానం దశముఖమార్గ
ణాయ। పాథేయీకృతకపిరాజశాసనానాం పాథోధి
ర్నయనపథాతిథిర్బభూవ॥ గ॥ ౮౭॥ సుత్రామపుత్రారిశిలీము
ఖానాం స్మృత్వా గణస్తత్ర వలీముఖానామ్-అపామపారస్య ని

ధుః- పంథానం సంపాతికథితమార్గముపేయుషాం ప్రాప్తవతాం లబ్ధప్రవృత్తితయా సంతుష్టానాం తత్ప్రకరణానామిత్యర్థః-తథా దశముఖమార్గణాయ రావణపదవ్యన్వేషణార్థం పాథేయీకృతం కపిరాజశాసనం సుగ్రీవాజ్ఞా యైస్తేషాం తీక్ష్ణదండోయం సుగ్రీవ ఇతి తదాజ్ఞాజీవనేన రావణగత్యన్వేషిణామిత్యర్థః పాథేయం సంబళేఽమతమితి యాదవః- కపీనాం వానరాణాం పాథోధిస్సముద్రః నయనపథాతిథిర్నేత్రమార్గగోచరో బభూవ అత్ర కపిరాజశాసనే పాథేయత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః ప్రహర్షిణీవృత్తం॥ సుత్రామేత్యాది॥ వలీముఖానాం గణః వానరయూథః సుత్రామపుత్రారేర్వాలిమథనస్య శ్రీరామస్య శిలీముఖానాం బాణానాం అమోఘానామితి భావః అపారస్య దుస్తరస్య అపాంనిధేస్సముద్రస్య చ స్మృత్వా ఘూర్ణ శ్రీరామబాణాన్ దుస్తరం

వారిధించమనస్యనుసంధాయేత్యర్థః ఉభయత్రాపి-అధిగత్య దయే షాంక మణేతిషష్ఠీసాచ శేషాధికారాచ్ఛేషత్వవివక్షా యామేవ-కర్మత్వవివక్షా యాంతుద్వితీయాభవతీతివేదితవ్యం- పశ్చాత్ స్మరణానంతరం అవాఙ్ముఖో వనతవదనస్సన్-వక్తుమాశయం కథయితుం నవిద్యంతేవాచో యేషు యస్య సో వాఙ్ముఖోభూత్ మూకోభూత్ శ్రీరామబాణానామమోఘత్వం పాథోనిధేర్దుస్తరత్వంచానుసంధాయకిమత్రకర్తవ్యమస్మాభిరితకర్తవ్యతా మౌఢ్యేననిరుత్తరోభూదిత్యర్థః వృత్తముపజాతిః॥ ౭౭॥ తతస్త్వితి॥ తదనుతద నంతరం అవార్యమాణం అపరిహార్యమాణం కాతర్యంభయవిభ్రాంతత్వం యస్యాస్తాం ఏనాం పూర్వోక్తాం వానరసేనాం ప్రత్యంగదః ఇత్థం వక్ష్యమా ణరీత్యా-అవదత్ అవోచత్॥ ౭౮॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ కిమితి॥ హేమానహీ నాః అభిమానశూన్యావానరాః-ప్రాణసంకటేపిమానోన పరిత్యాజ్యఇతిబో ధయితుమేవమామంత్రితమితిద్రష్టవ్యం-సగరరచితకుల్యోల్లంఘనే సగరనిఖా తకుల్యాప్రాయసాగరతరణేకుంఠితాశాః భగ్నోత్సాహాస్సంతః కిమితికస్మా

ద్ధేతోః పశ్చాద్వాఙ్ముఖో వక్తుమవాఙ్ముఖోభూత్॥ ౫॥ ౭౭॥ త
దనువానరసేనామేనామవార్యమాణకాతర్యామిత్థమవద
దంగదః॥ ౬॥ ౭౮॥ కిమితిభజథమానంవానరామానహీనాస్స
గరరచితకుల్యోల్లఙ్ఘనేకుణ్ఠితాశాః। అకలశభవలేహ్యందుశ్శ
మంబాడబాగ్నైరనవధి మయశోబ్ధింకింసమర్థాస్తరీతుమ్॥

ద్ధేతోఃమానంనిరుత్తరతాంభజథప్రాప్నుథ-నచైతద్యుక్తమితిభావఃకుతః కలశభవలేహ్యం అగస్త్యస్యాస్వాద్యంనభవతీత్యకలశభవలేహ్యంకించబాడ బాగ్నైర్బడబానలప్రభృతిభిః ఆద్యశబ్దాద్గరళానలాదయోపిగృహ్యంతే- బాడబోబడబానలఇత్యమరః-దుశ్శమంశమయితుమశక్యం-ఈషద్దురిత్యాది నాఖల్ప్రత్యయః-అనవధిమమర్యాదంశతసహస్రాధికయోజనపరిమాణరహి తమిత్యర్థః-ప్రసిద్ధసాగరస్తునైవంభూతఇతిభావః- అయశోబ్ధిమపకీర్తి సాగరంతరీతుముల్లంఘయితుంవ్రాతోవేతిదీర్ఘః- సమర్థాశ్శక్తాః కింనసమ ర్థాఏవేత్యర్థః-సాగరమిమంసుతరంయదినలంఘయేయుస్తర్హిదుస్తరో దుష్కీర్తిసాగరఃప్రసక్తోభవేత్-తథాచగీతాయాం - సంభావితస్యచాకీ ర్తిర్మరణాదతిరిచ్యతఇతిన్యాయాన్మహాననర్థస్స్యాత్ - తస్మాత్సర్వైరేవ సాగరోల్లంఘనేప్రయత్నఃకర్తవ్యఇతిభావః-అత్రప్రసిద్ధసాగరా దుపమానాదుపమేయస్యాయశస్సాగరస్యాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలం

కారః-మాలినీవృత్తం॥౧౦॥తత ఇతి॥ తతః అంగదవచనానంతరం-వానరయూథపేషు గజగవయగవాక్షాదివానరయూథనాథేషు- యూథనాథస్తుయూథప ఇత్యమరః- పారావారస్య సముద్రస్య పారీణతాయాం పారంగతత్వే సముద్రపారోల్లంఘన ఇత్యర్థః-సముద్రోబ్ధిరకూపారః పారావార ఇత్యమరః- ప్రత్యేకశః ఏకైకస్మిన్నిత్యర్థః-విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః-ఆత్మశక్తిం స్వసామర్థ్యం స్వీయత్రామే తావత్తాం దశవింశత్రింశ దాదియోజనోల్లంఘనవిషయాం స్వస్వప్లవనశక్తిమిత్యర్థః-తథాచ రామాయణే-ఆబభాషే గజస్తత్ర ప్లవేయం దశయోజనమిత్యాది- కథయత్సు సత్సు జాంబవాన్ ప్రభంజనసంజాతం పవనతనయం పిత్రా పదత్వం తేజవనద్యోతనార్థమేతద్విశేషణం-ఆంజనేయమంజనాగర్భసంభూతం హనూమంతం తత్ర్తాతిశయద్యోతనార్థమేతత్ నిర్జిత్యాభిహితవాన్ ననుభూతి తే సాగరే వా కిశైలేషూపవనేషు చ- పోతాగ॥౧౦॥

తతః పారావారస్య పారీణతాయామాత్మశక్తిం
త్వాం ప్రత్యేకం కథయత్సు వానరయూథపేషు సిద్ధిర్వ్యాజనేయం
ప్రభంజనసంజాతం జాంబవానిత్థమభిహితవాన్॥ వ॥౧౧॥ హే
వీరా యూథనాథాః పరిణతిపరుషః కాస్య ఆసీద్విషాదః కస్మాన్
స్తూష్ణీకమేతజ్జ్వలనసధితిర్జ్వేతస్మిన్ తావతిత్వం స్మృత్వా రాజ్ఞః ప్రతిజ్ఞా

శస్యాపివామధ్యేనమమాచ్ఛిద్యతే గతిరితిపూర్వం సుగ్రీవసన్నిధౌ గజాదివానరయూథపైః స్వస్వశక్త్యా ప్రఖ్యాపితత్వాది దానీం ప్లవేయం దశ యోజనమిత్యాదినా పునః కిమర్థం స్వస్వప్లవనశక్తిన్యూనతాముక్తవంత ఇతిచేత్సత్యం అధికశక్తియుక్తా అప్యేతే రావణాధిష్ఠితలంకాప్రవేశ సీతాన్వేషణం దుష్కరమితిమత్వా తాదృశ కార్యసాధకస్య మహాధీరస్య హనుమతః ప్రోత్సాహనార్థం తథోక్తవంత ఇతి సర్వం సమంజసం॥౧౧॥ ఉక్తప్రకారమేవాహ॥ హేవీరా ఇతి॥ హేవీరాః శూరాః యూథనాథాః యూథశ్రేష్ఠాః యూయం చాహంచ వయం తేషామస్మాకం-త్యదాదీనిసర్వైర్నిత్యమిత్యేకశేషః-ఏతస్య జలధేస్తరణే లంఘనే శక్తిస్సామర్థ్యం తావతీ ఇయతీ దశయోజనాదిమాత్ర విషయేత్యర్థః ఇత్యేవం ప్రకారేణ పరిణతిపరుషః ఫలకాలవిరసః విషాదశ్చేతోభంగః ఖేద ఇతియావత్ విషాదశ్చేతసోభంగ ఉపాయాభావచింతనైరితి లక్షణాత్-కస్మాద్ధేతోః కార్యః కర్తవ్యః ఆసీత్ నాయం కార్య ఇత్యర్థః-అథవా కార్యేకృతవస్తుని విషయే పరిణతిపరుష ఇత్యాదియోజనా కుతః అయమేష ఇతిహస్తనిర్దేశః-అనిల

సుతఃహనూమాన్ అనిలవదేవతరస్యేతిభావః-రాజ్ఞస్సుగ్రీవస్యప్రతిజ్ఞాం-ఉ
ర్థ్వణంమాసాన్నవస్తవ్యంవసన్వధ్యోభవిష్యతీత్యేవంరూపాం-అథవాయ
శ్చమాసాన్నివృత్తోఽగ్రేదృష్టానీ తేతివక్ష్యతి-మత్తుల్యవిభవోభోగైస్సుఖంసవి
హరిష్యసీత్యేవంరూపాంవాప్రతిజ్ఞాంవాచంస్మృత్వా- లంఘనాయసముద్ర
తరణాయోత్సుఖోభిముఖశ్చేదుద్యుక్తస్సన్యద్యదీత్యర్థః-తర్హిపయసామాస్ప
దేసాగరేఆస్పదంప్రతిష్ఠాయామితినిపాతనాత్సుడాగమః- గోష్పదేగోపా
దస్యాసేవాభేదోంతరంప్రాదుర్భవేదుత్పద్యేతకింనప్రాదుర్భవేదేవేత్యర్థః
కథయతయద్యత్రప్రత్యుక్తిర్విద్యేతతర్హికథయతేత్యర్థః - మహాతనోరస్య
యదితితీర్షాస్యాత్తదాగోష్పదమివసాగరోపిసుతరఇతిభావః-అత్రసాగర
గోష్పదయోర్భేదసంబంధేప్యసంబంధాభిధానాత్సంబంధేఅసంబంధరూ
పాతిశయోక్తిః-స్రగ్ధరావృత్తం-౭౹౹ఉదపతదితి౹౹సఃప్రసిద్ధోయంహనూమాన్

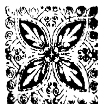
మయమనిలసుతోల్లంఘనాయోన్ముఖశ్చేద్భేదఃప్రాదుర్భవే
త్కింకథ.సుతపయసామాస్పదేగోష్పదేవా౹౹ప౹౹౭౹౹ఉదప
తదుపభోక్తుంమండలంచండభానోః పరిణతఫలబుద్ధ్యాబాల
భావేపిసోయం౹తదనుకులిశపాతక్షుణ్ణగండాయతస్మైవరమది

బాలభావేపిబాల్యేపి- పరిణతఫలబుద్ధ్యాపరిపక్వఫలభ్రాంత్యాచండభానో
స్సూర్యస్యమండలముపభోక్తుమభ్యవహర్తుముదపతదుత్పతితవాన్-తదనూ
త్పతనానంతరం - కులిశపాతేనఇంద్రప్రయుక్తవజ్రాభిఘాతేనక్షుణ్ణగండా
యభగ్నహనుప్రదేశాయ-తస్మైహనుమతేవిధాతాబ్రహ్మా-వాయోరేతత్పి
తుస్తృప్త్యైపరితోషార్థం-తదానీంతనయప్రహరణకోపాద్వాయునాస్వ
సంచారసంకోచేనత్రైలోక్యసంతాపస్యవిహితత్వాదితిభావః- అమేయమ
సదృశం-వరంకాంక్షితకల్పాయురక్షయ్యత్వమజయ్యత్వంబ్రహ్మాస్త్రనారా
యణాస్త్రపాశుపతాస్త్రప్రభృతిభిరభేద్యత్వంచఅదిశద్దత్తవాన్-దేవాద్వృ
తేవరశ్శ్రేష్ఠఇత్యమరః-బాల్యఏవబహుయోజనోత్పతనదక్షస్యాముష్యవీర
స్యేదానీంకియదేతచ్ఛతయోజనవిస్తీర్ణార్ణవలంఘనమితిభావః- తథాచరా
మాయణంప్రసాదితేచపవనేబ్రహ్మాతుభ్యంవరందదౌ-అశస్త్రవధ్యతాంతా
తసమరేసర్వస్యవిక్రమేతిఅత్రబాల్యేనభోలంఘనజంఘాలస్యాస్యేదానీంసాగ
రతరణంకియదితిదండాపూపికయార్థాంతరస్యాపతనాదర్థాపత్తిరలంకా
రః-దండాపూపికయార్థాపతనమర్థాపత్తిరితిసర్వస్వసూత్రం- మాలినీ

వృత్తం॥౯౩॥ఇత్థమితి॥ఇత్థముక్తప్రకారేణవరాపరవిదాపూర్వోత్తరకార్య పర్యాలోచనచతురేణేత్యర్థఃజాంబవతాసంధుక్షితంసముపోద్బోధితంప్రా భవంసామర్థ్యంయస్యసతథోక్తః-అసౌమారుతిఃత్రయోవిక్రమాయస్యత్రివి క్రమఃబలిమథనవామనరూపోవిష్ణుఃతస్యేవత్రైవిక్రమంప్రక్రమంప్రతాపం తాదృగభివృద్ధిమిత్యర్థః-అతఏవనిదర్శనాలంకారః-ఉపేయుషాప్రాప్తవతా స్వవపుషానిజశరీరేణవృద్ధింకృత్వాప్రవృద్ధశరీరస్సన్నిత్యర్థః-అద్రితటంమ హేంద్రశైలసానుమారుహ్యతటంత్రిష్విత్యమరఃఆసన్నాన్స్వసమీపస్థాన్ సైన్యాధిపానంగదజాంబవదాదిసేనాధిపతీన్యథోచితంయథార్హంసమ్మా న్యబహూకృత్య-అథానంతరంవారాంనిధింసముద్రంతరి తుంలంఘితుంవిక ల్పాన్నదీర్ఘః-సన్నాహసన్నాహంకృతవాన్ శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౯౪॥ ఇతిశ్రీమత్పరమయోగీంద్రబృందమానసేందిందిరసందోహామందానందలా

శదమేయంవాయుతృప్త్యైవిధాతా॥ప॥ ౯౩॥ ఇత్థంజాంబవ
తాపరాపరవిదాసంధుక్షితప్రాభవఃకృత్వావృద్ధిముపేయుషా
స్వవపుషాత్రైవిక్రమంప్రక్రమమ్।ఆరుహ్యాద్రితటంయథోచి
తమసౌసమ్మాన్యసైన్యాధిపానాసన్నానథసన్నాహాతరి
తుంవారాంనిధింమారుతిః॥౯౪॥ ఇతిశ్రీవిదర్భరాజవిరచితేశ్రీ
మతిచమ్పూరామాయణేకిష్కింధాకాండస్సమాప్తః-

భాభినందితరఘునందనచరణారవిందమకరందాస్వాదనకంవళితసారస్వతే నాఖండతపఃప్రచండ మునిప్రకాండమండలేశ్వరశాండిల్యమ హామునిగో త్రావతంసస్యవంచనాన్వయసుధాపారావార పారిజాతస్యధన్వంతర్యః తారాంతరస్యాయుర్వేదప్రముఖనిఖిలవి ద్యాసారసర్వజ్ఞసార్వభౌమస్య కొండోపండితవర్యస్యతనూజేనగంగాంబికాగర్భరత్నాకరసు ధాకరేణ రామచంద్రబుధేంద్రేణవిరచితాయాంచంపూరామాయణవ్యాఖ్యాయాం సాహిత్యమంజూషికాసమాఖ్యాయాంకిష్కింధాకాండస్సమాప్తః॥

నిర్ఝరోఝర ఇత్యమరః- నిరంతరమవిచ్ఛిన్నం విరామరహితం వా నిష్ప
తన్నిర్ఝరాణ్యేవ బాష్పవర్షణమశ్రువృష్టిర్యస్య సతథోక్తఇవ- తథా తత ఇతస్త
తః తత్ర వితతజీమూతతయా వితీర్ణమేఘబృందతయా॥ ని॥ ఘనజీమూ
తముదిరేత్యమరః - పారిప్లవస్తరళః అతఏవ శిథిలో విశ్లిష్టః ధమ్మిల్లకనిచ
యోయస్య సతథోక్తః- విశ్లథశిఖాబంధ ఇవేత్యర్థః॥ ని॥ పారిప్లవంతుత
రళం। ధమ్మిల్లస్సంయతాః కచా ఇత్యమరః - సంత్రస్యమానస్సంత్రాసం
ప్రాప్నువానః కుంజరయూథః గజనివహోయస్య సతథోక్తతయా సం
జాతస్సముత్పన్నః శ్వయథుశ్శోభగుణోయస్య సతథోక్త ఇవ॥ ని॥ శోథస్తు
శ్వయథుశ్శోఫ ఇత్యమరః - సాధ్వసేన భియా ధావమానానాం పలాయ
మానానాం హరిణగణానాం మృగయూథానాం- యేచరణాః పాదాస్తే
షాం ఖరతరఖురకోటిభిరతిశితశఫాగ్రైః॥ ని॥ శఫం క్లీబే ఖురః పుమానిత్యమ

షణ ఇవ తత ఇతో వితతజీమూతబృందతయా పారిప్లవశిథిల
ధమ్మిల్ల ఇవ సంత్రాస్యమానకుంజరయూథతయా సంజాత
శ్వయథురివ సాధ్వసధావమానహరిణగణచరణఖరఖుర
కోటిపాటనోద్ధూతధాతుధూళీపాళీపాటలితవికటకటక
తయా క్షురితశోణిత ఇవ తత్క్షణప్రబుద్ధకంఠీరవముఖరితకంద
రతయా కృతాక్రంద ఇవ పరిసరగహ్వరనిబిరీసనిస్సరత్సరీసృ

రః- పాటనేన విదారణేన ఉద్ధూతాయాః ధాతుధూళీపాళ్యాస్సిందూరా
దిధాతురజఃపుంజాస్తాభిః పాటలితాన్యరుణితాని వికట కటకాని నిమ్నో
న్నతనితంబదేశా యస్య సతథోక్తతయా॥ ని॥ కటకోఽస్త్రీ నితంబోఽద్రే
రిత్యమరః- క్షురితశోణితః నిస్సృతరక్త ఇవ - తత్క్షణే తస్మిన్నుత్పతనసమయే
ప్రబుద్ధైర్బోధం ప్రాప్తైః కంఠీరవైస్సింహైః॥ ని॥ కంఠీరవో గజరిపురిత్య
మరః-ముఖరితాః వాచాలితాః కందరా గుహా యస్య సతథోక్తతయా॥ ని॥
దరీతు కందరో వా స్త్రీ ఇత్యమరః - కృతాక్రందోపహితాక్రోశ ఇవ ముఖరి
తశబ్దో వ్యాఖ్యాతః పరిసరగహ్వరేభ్యః పర్యంతకందరేభ్యః నిబిరీసం నిబి
డం నిస్సృతాః నిర్గతాః ప్రాణప్రయాసేన నిస్సృతా ఇతి యావత్ - సరీసృ
పాః వ్యాళా యస్య సతథోక్తతయా నిర్గళితాంత్రమాలా బహిర్నిర్గతనాడీ
సంతతిరివ॥ ని॥ నిబిడం నిబిరీసం చ దృఢం గాఢం ప్రచక్షత ఇతి వైజయంతీ-నేర్బి
డజ్నిబిరీసచావితి నిశబ్దాద్బిరీసచ్ ప్రత్యయః॥ ని॥ చక్రీ వ్యాళస్సరీసృప ఇత్య

మరః ఘూర్ణమానానాం పరిభ్రమమాణానాం తరూణాం విటపకోటిభిశ్శా
ఖాగ్రైస్తాడితాద్విదళితాజ్జలదబృందాత్స్యందితైః శీకరనికరైర్జలబిందుసం
దోహైః॥ని॥ శీకరోంబుకణాః స్మృత ఇతి నిఘంటుః-కోరకితస్సంజాతకోరకః
ఆకారో మూర్తిర్యస్య సతథోక్తయా॥ని॥ విటపః పల్లవే షిద్గవిస్తారే స్తంబశా
ఖయోరితి విశ్వః- సముపజాతస్స్వేదస్సంజాతఘర్మోదక ఇవస్ఫటికతటేషు
స్ఫటికమయసానుషు యే ఉపలాస్తఏవప్రస్తరాః కారిన్యాతిశయద్యోతనా
ర్థం స్ఫటికగ్రహణం॥ని॥ ఉపలః ప్రస్తరేమణావిత్యమరః - తేషుపతనేనదళి
తానాం విదీర్ణానాం కీచకానాం వేణువిశేషాణాం సుషిరేషు రంధ్రేషు
సమ్మూర్ఛంతః ప్రవిశంతః యే పవనాస్తైరేవ పూత్కారైః పరిపూరితంగ
గనం యస్య సతథోక్తతయా ॥ని॥ వేణవః కీచకాస్తే స్యుర్యే స్వనంత్యనిలోద్ధ

పతయానిగ్గళితాంత్రమాలఇవఘూర్ణమానతరువిటపకోటీ
పాటితజలదబృందస్యందితశీకరకోరకితాకారతయాసము
పజాతస్స్వేదఇవస్ఫటికతటోపలపతన దళితకీచకసుషిరస
మ్మూర్ఛత్పవనపూత్కారపూరితగగనతయాప్రవర్ధమా
నోర్ధ్వశ్వాస ఇవవచసామవిషయం దౌస్థ్యమభజత॥ ౨॥
ప ॥ కృత్వామారుతి లంఘనోద్ధతరయాత్త్రానుయా
త్రాంతతః పర్యాయాత్పలితామహేంద్రగహనక్షోణీరు
హాణాంతతిః। మధ్యేవారినిధిప్రకాశితశిఖాసేతోః కృతేభా
వినస్సూత్రన్యాసనిఖాతశంకునివహభ్రాంతింపయోధాద

తా ఇత్యమరః - ప్రవర్ధమానః సమేధమానః ఊర్ధ్వశ్వాసో యస్య సత
థోక్త ఇవేతి సర్వత్రోత్ప్రేక్షా - వచసామవిషయం వక్తుమశక్యం దౌస్థ్యం
దురవస్థత్వం॥ని॥ దురవస్థా తు దౌస్థ్యం స్యాదిత్యమరశేషః అభజత ప్రాప॥
౨॥ కృత్వేతి॥ తత్ర తస్మిన్ సమయే మారుతేస్సూనుమతః లంఘనేన ఉత్కృష్టేనో
ద్ధత ఉత్పన్నో రయో వేగస్తస్మాద్ధేతోరనుయాత్రాం కృత్వా అనుసృ
త్యగత్వేత్యర్థః- తతః అనుయాత్రానంతరం పర్యాయాత్క్రమాత్ - మ
ధ్యేవారినిధి సముద్రమధ్యే * పారేమధ్యేషష్ఠ్యావేత్యవ్యయీభావః పత
తాం మహేంద్రపర్వతస్య గహనే బ్రహ్మరణ్యే వర్తమానానాం క్షోణీరు
హాణాం వృక్షాణాం తతిః పఙ్క్తిః ప్రకాశితాః ప్రకటీభూతాః శిఖాః అ
గ్రాణి యస్యాస్సా తథాభూతా సతీ భావినః కరిష్యమాణస్య సేతోః కృతేని

ర్శితంసూత్రన్యాసేననిఖాతానాంశంకూనాంనివహాస్యభ్రాంతింపయో
ధాసింధౌ- దధౌధృతవతీ॥ని॥స్థాణురస్త్రీ ధ్రువశ్శంకురిత్యమరః- ఉత్ప్రే
క్షాలంకారః- శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం॥ ౩॥పక్షేతి॥ పక్షయోరభిఘాతర
య్యేణాభిఘాతవేగేనరేచితానిరస్తా వీచిమాలాయస్యతస్మాత్పాథోనిధే
స్సముద్రాత్సకాశాత్ పవననందనస్యహనూమతః విశ్రమాయఉత్తుంగ
శృంగకులకీలితనాకలోక ఉన్నతశిఖరనివహావ్యాప్తస్వర్గలోకోమైనాకో
నామభూభృత్మైనాకాద్రిఃసంభ్రమేణ వేగేనోద జృంభతవసంతతిల
కావృత్తం॥ ౪॥తతఃకిమిత్యతఆహ॥తత్రేతి॥ తత్రతస్మింత్సమయే- యాత్రా
యాఃసముద్రలంఘనప్రయాణస్య ప్రత్యూహావిఘ్నాఃప్రత్యుద్భూతాః
ప్రత్యుద్గతఇతిపర్యాలోచ్యతంమైనాకంపక్షసాపక్షస్థలేనాథః పాతయి

ధా॥ ౩॥ ప॥ పక్షాభిఘాతరయరేచితవీచిమాలాత్పాథోని
ధేఃపవననందనవిశ్రమాయ। ఉత్తుంగశృంగకులకీలితనాక
లోకోమైనాకభూభృదుదజృంభతసంభ్రమేణ ౪॥౫॥తత్ర
యాత్రాప్రత్యూహఃప్రత్యుద్భూతఇతిపక్షసాత మథఃపా
తయిత్వాప్రయాంతమేనంసాంత్వయన్ సఏషహిరణ్యనా
భోబభాషే॥౫॥ప॥సాగరేణకృతజ్ఞేనతవాధ్వశ్రాంతిశాం
తయేమారుతేప్రేరితోస్మ్యద్యసౌమ్యవిశ్రామ్యగమ్యతాం॥౬

త్వాప్రయాంతం వేగేనగచ్ఛంతమేనంహనూమంతం సాంత్వయన్ సా
మవచనైరుపలాలయన్ సఏషఃసోయంహిరణ్యనాభోహిరణ్యప్రధానో
మైనాకోబభాషేఉవాచ॥ ని॥ నాభిఃప్రధానేఇతివిశ్వః- అచ్ప్రత్యన్యవ
పూర్వాత్సామలోమ్న ఇత్యత్రాజంతయోగవిభాగాత్సమాసాంతో
చ్ప్రత్యయః॥౫॥ఉక్తప్రకారమేవవిశదయతి॥సాగరేణేతి॥ హేమారుతే
కృతంజానాతీతికృతజ్ఞేన-అతోనుపసర్గేకఇతికప్రత్యయః॥శ్లో॥అహమి
క్ష్వాకునాథేనసగరేణవివర్ధితః। ఇక్ష్వాకుసచివశ్చాయంతన్నార్హత్యవసీ
దితుమితిశ్రీరామాయణోక్తరీత్యాఉపకారజ్ఞేనేత్యర్థః-కుతస్సాగరేణసగ
రనిర్మితేన సముద్రేణ - తవఅధ్వశ్రాంతిశాంతయే అధ్వశ్రమాప
నోద నార్థం అద్యేదానీం ప్రేరితః ప్రచోదితః - ప్రేషిత ఇతిపాఠే
ప్రహితః అస్మి - అతః హేసౌమ్య సాధో విశ్రామ్యాధ్వశ్రమమపనీ
య మయ్యాలీనః గమ్యతాం ॥ ౬ ॥ అ॥ సహిసముద్రప్రేషణమేనా

త్రనిమిత్తంకింతుసుహృత్సంబంధాదపిమదాగమనముపపద్యత ఇత్యాహ॥ త్వదితి ॥ హేమారుతే త్వత్పిత్రా మారుతేన పూర్వమహం పర్వతభేదినః పర్వతపక్షచ్ఛేదిన ఇంద్రాత్పరిత్రాతః పరిరక్షితః త్వత్పితృసహాయేనాహం నిర్బంధవిముక్తోస్మీత్యర్థః* భీత్రార్థానాంభయహేతురిత్యపాదానాత్పంచమీ- తస్మాత్కారణాద్విపక్షశ్శత్రుః పక్షరహితశ్చనాస్తి- అద్యాస్మిన్నవసరేస పక్షః సుహృత్పక్షసహితశ్చేతి మత్వా మాంభజ విశ్రమార్థం మయినివసేత్యర్థః॥ ౭॥ ఏవమితి॥ ఏవముక్తరీత్యా ప్రార్థయమానయా చమానమేనం మైనాకం సంమాన్య మానయిత్వా* యథా రామవినిర్ముక్తశ్శరశ్శ్వసనవిక్రమః । గచ్ఛేత్తద్వద్గమిష్యామి లంకాం రావణపాలితామితి రామాయణోక్తరీత్యా ప్రతిజ్ఞాయా విహితత్వాత్ కార్యకాలస్యాత్యయికత్వాచ్చ ఇహాంతరే మయా న స్థాతవ్యమితి సమాధాయేత్యర్థః - కార్యగత్యా స్వామికార్యవశేన - హనూమతి గతవతి సతి॥ ౮॥ తతః కిం జాతం

ప ॥ త్వత్పిత్రాహం పరిత్రాతః పూర్వం పర్వతభేదినః। త
స్మాన్నాస్మి విపక్షోద్య సపక్ష ఇతి మాం భజ॥ ౭॥ గ॥ ఏవం
ప్రార్థయమానమేనం సమ్మాన్య కార్యగత్యా గతవతి హ
నూమతి॥౮॥ ప॥ అవలోక్య హిరణ్యనాభమద్ధా వలమానం వ
లమానమాథివజ్రః। శతమన్యురపేతమన్యురాసీత్పవమా
నాత్మజసేవనాదముష్మిన్॥౯॥ గ॥ తదను యథాపురం లంకా

తత్రాహ॥ అవలోక్యేతి॥ వలమానాన్ చలనశీలాన్ మథ్నాతి విదారయతీతి తథోక్తం వజ్రం దంభోళిర్యస్య స తథోక్తః- యద్వా వబయోరేకత్వస్మరణాత్ బలస్య బలాఖ్యాసురస్య మానం గర్వం॥ ని ॥ గర్వోభిమానోహంకార ఇత్యమరః- మథ్నాతి నాశయతీతి తథోక్తం వజ్రం యస్య స తథోక్తః శతమన్యుశ్శతక్రతురద్ధా వలమానం హిరణ్యనాభమవలోక్య లక్ష్యం లబ్ధ్వాపీత్యర్థః - పవమానాత్మజసేవనాద్ధేతోరముష్మిన్ మైనాకే విషయే- అపేతమన్యుః విగతమన్యురాసీత్- శ్రీరామకార్యార్థం ప్రవృత్తస్య సేవనాయ ప్రవృత్తత్వాద్వైరమవిగణయ్యోపశాంతకోపోభూదిత్యర్థః॥౯॥ తదన్వితి ॥ తదను మైనాకనిర్గమనానంతరం పురా యథా యథా పురం పూర్వవదిత్యర్థః- యథా సాదృశ్య ఇత్యవ్యయీభావే హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్యేతి హ్రస్వత్వం- లంకాపురం రావణ రాజధానీం ప్రతి ప్రధావతో వే

గేనగచ్ఛతోహనూమతస్సరణింమార్గంఅరుణ సారథేరనూరుసార
థేస్సూర్యస్య॥ ని॥ సూరసూతోరుణోనూరురిత్యమరః- పదవీంవింధ్యఇ
వసురసానామద్విరసనజననీ సపర్ణామాతారంహసాతరసా॥ ని॥ రంహ
స్తరసీతురయస్యదఇత్యమరః-వదనంవ్యాదాయశతయోజనపరిమితంవ్యా
యోజనపరిమితంవ్యాప్తంకృత్వాఅరుణద్రురోధేత్యర్థః- రుఆవరణఇ
తిధాతోర్లఙ్ ॥౧౦॥ తతః-కిమతఆహ॥ఉజ్జృంభితస్యేతి॥తరసా వేగేనసుర
సాంవిజేతుముజ్జృంభితస్యప్రవృద్ధస్యఅస్యపవమానసూనోఃహనూమతః
పాదౌపయోధికలితౌసముద్రసంస్థితౌ అభూతాం- తథోత్తమాంగంశిర
స్తు॥ ని॥ఉత్తమాంగంశిరశ్శీర్షమిత్యమరః- గగనస్రవంత్యాఃగగనాప
గాయాఃమందాకిన్యాఃవీచిచయేభ్యస్తరంగపరంపరాభ్యఃస్ఖలితానాంవి
గళితానాంశీకరాణామంబుకణానాంమలాఃస్రజో బిభర్తీతితథోక్తమభ

పురంప్రతిప్రధావతోహనుమతస్సరణిమరుణదరుణసార
థేఃపదవీంవింధ్యఇవవదనంవ్యాదాయద్విరసనజననీరంహ
సాసురసా॥౧౦॥ వ॥ఉజ్జృంభితస్యతరసాసురసాంవిజేతుం
పాదౌపయోధికలితౌపవమానసూనోః। అస్యోత్తమాంగ
మభవద్గగనస్రవంతీవీచిచయస్ఖలితశీకరమాలభారి॥౧౧వ॥
తనుంతనూకృత్యతదాహనుమాన్కృత్వావగాహంజఠరే
తదీయే। తతోవినిష్క్రమ్యసచక్రపాణేస్త్రివిక్రమప్రక్రమ

వత్- సురసావక్త్రాదికంనిజవపుర్యథాస్యాత్తథాయంనిజసామర్థ్యా
ద్వ్యవర్ధతేత్యర్థః॥ ని॥ స్రవంతీనిమ్నగాపగా-శీకరోంబుకణాఃస్మృత
ఇతిచామరః ఇష్టకేషికామాలానాంచితతూలభారిష్వితిమాలాశబ్దస్యహ్ర
స్వత్వం-అత్రహనూమదుత్తమాంగస్యగగనస్రవంతీశీకరమాలభారిత్వా
సంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః-వసం
తతిలకావృత్తం॥ ౧౧॥ తనుమితి॥తదాతస్మింత్సమయే-తాదృగ్రూపధా
రణేనప్రసిద్ధప్రభావః- హనుమాన్తనుంనిజశరీరంతనూకృత్యఅంగుష్ఠ
మాత్రంకృత్వా - శీఘ్రప్రవేశనిర్గమనసౌకర్యార్థమితిభావఃతదీయే
సురసాసంబంధినిజఠరే కుక్షేకుహరేప్రవేశంకృత్వాప్రవిశ్యతత్స్తదనం
తరంవినిష్క్రమ్యవదనపిధానాత్ పూర్వమేవనిర్గత్యత్రయోవిక్రమాః
పాదన్యాసాః యస్యబలిబంధనోద్యుక్తస్యేత్యర్థః- చక్రంసుదర్శనం

పాణౌ యస్య చక్రపాణేర్వామనావతారస్య విష్ణోః సప్తమ్యుపమానేత్యా
దినా బహువ్రీహిః - ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవత ఇతి స
ప్తమ్యాః పరనిపాతః - ప్రక్రమం తత్సదృశప్రకారమిత్యర్థః- అత ఏవ ని
దర్శనా- చక్రీ బలిబన్ధనోద్యుక్తో వామనః యథా ప్రవృద్ధో భూత్వా పునః
ప్రకృతిస్థో భూత్తథా యమపి తాదృగ్రూపో బభూవేత్యర్థః తథా చ రా
మాయణం॥ శ్లో॥ తద్దృష్ట్వా వ్యాదితం త్వాస్యం వాయుపుత్రస్సుబుద్ధిమాన్।
స సంక్షిప్యాత్మనః కాయం బభూవాఙ్గుష్ఠమాత్రకః ॥ సోఽభిపత్యాథ త
ద్వక్త్రం నిష్పత్య చ మహాజవః। అన్తరిక్షే స్థితః శ్రీమానిదం వచనమబ్రవీది
తి-వృత్తముపజాతిః॥ ౧౨॥ అనన్తరవృత్తాన్తమాహ ॥ భూయ ఇతి॥ సో
యం సురసావిజయప్రసిద్ధః పన్నగక్రమసంపన్నః - రఘునాథదూతో హ
నూమాన్ భూయః పునరపి గచ్ఛన్ పథి మార్గే ఛాయానిరోధాదనాతపనిగ్ర
హార్థేతోః॥ని॥ ఛాయాత్వనాతపే కాన్తౌ ప్రతిబిమ్బే జయన్తీ - ఉపపన్నమ
న్యుః ప్రాప్తక్రోధః అత ఏవ నృసింహస్య రంహ ఇవ రంహో వేగో యస్య స

మేవ చక్రే॥ ౧౨॥ ప॥ భూయోఽపి సోఽయం రఘునాథదూతశ్ఛి
న్నేదగచ్ఛన్నఖరైః ఖరాగ్రైః। నృసింహరంహాః పథి సింహి
కాంగం ఛాయాగ్రాహముపపన్నమన్యుః॥ ౧౩॥ తదను
పారావారస్య పారే లంబశిఖరిణి లంబమానః ప్రతనుతరవ

తథోక్తస్సన్నిత్యుపమా - సింహికాయాస్సింహికాఖ్యాయాః ఛాయా
గ్రాహస్య గాహుమాతురంగం కళేబరం - ఖరాగ్రైః నిశితముఖైః నఖరై
ర్నిజనఖైః॥ని॥ నఖః స్యాన్నఖరోఽస్త్రియామిత్యమరః- చిచ్ఛేద విదదార-
యథా-నృసింహో హిరణ్యకశిపుగాత్రం తథాయమపి సింహికాంగం చి
చ్ఛేదేత్యర్థః॥ తతస్తస్యా నఖైస్తీక్ష్ణైర్మర్మాణ్యుత్కృత్య వానరః। ఉత్పపా
తాథ వేగేన మనస్సంపాతవిక్రమ ఇతి రామాయణవచనం-వృత్తం తు పూ
ర్వవత్॥ ౧౩॥ తదన్వితి॥ తదను సింహికాంగచ్ఛేదనానన్తరం - అపారం
పారమస్యేదుస్తరత్వాత్పారావారస్సముద్రః- పవయోరభేదః ॥ తస్య
పారే పరతీరే- లంబశిఖరిణి లంబాఖ్యే గిరౌ లంబమానశిఖరిణీత్యపాఠః॥
శ్లో॥ స లంబశిఖరే లంబే లంబమానసగౌఘగ ఇతి రామాయణోక్తత్వా
త్- యద్వా లంబపర్వతస్యైవ లంబమాన ఇతి నామాన్తరం- లంబమా
నః ప్రవిష్టస్సన్ ప్రతనుతరవపుః రత్యంతసూక్ష్మశరీరస్సన్ - పరేషామప్ర

కాశార్థమితిభావః - లంకాపురస్యోత్తరగోపురద్వారము త్తరపురద్వారంయద్యపి॥ ని॥ పురద్వారంతుగోపురమిత్యమరః-తథాపికరికలభకర్ణావతంసాదివదపౌనరుక్త్యంద్రష్టవ్యం - ఆసాద్యప్రాప్యలంకేయంకేనమార్గేణసుప్రవేశేతిజ్ఞాతుమితిభావః - నితాంతమత్యంతంచింతాఏవతంతుసంతానానిసూత్రసంతతయస్తైస్సందానితంబద్ధంఅంతః కరణంయస్యసతథోక్తోభూత్ - దురంతచింతాక్రాంతాంతరంగోబభూవేత్యర్థః॥ ని॥ బద్ధేసందానితంమూతమిత్యమరః॥ ౧౮ ॥ చింతాప్రకారమేవాహ ॥ వానరేతి ॥ వానరసేనాఅంతరాయంసురసాగ్రహణాదిరూపంవిఘ్నంవితన్వంతంకుర్వాణందుస్తరమిత్యర్థః- ఇమమేనమతివిస్తీర్ణముదన్వంతంసముద్రంకథంకుతోవాతరేత్లంఘయేత్ - తరితుమశక్యోయముదధిరితిభావః- యథాకథంచిత్సాగరంతరతునామ - యాతుధా

పుర్లంకాపురోత్తరగోపురద్వారమాసాద్యనితాంతచింతా
తంతుసంతానసందానితాంతఃకరణోభూత్ ॥౧౮॥౫॥వాన
రసేనాకథంతరేదిమమంతరాయంవితన్వంతముదన్వంతం
తరతునామకథముపయాతుయాతు ధానరాజధానీమిమాం
సర్వధాపివితథమనోరథోదాశరథిర్మోఘీకృతార్ణవలంఘ
నఃకేవలమహామభవంజీవతివానవేతి జానామిజానకీమితిత
త్రతత్రభగవతీంసీతామవజిగమిషురాంజనేయఃప్రచ్ఛన్న
సంచారహేతోరస్తమయంగభస్తిమాలినఃకేవలమభిలలా

నానాంరాక్షసానాంరాజధానీంత్రికూటస్థితామిమాంలంకాంకథముపయాతుకథంప్రాప్నుయాత్ - సర్వధాప్రాప్తుమశక్యేత్యర్థః - సర్వధాసర్వప్రయత్నేనపర్యాలోచనాయాంక్రియమాణాయాంసత్యాందాశరధిఃశ్రీరామఃవితథమనోరథఃవ్యర్థసంకల్పఏవ - అహంమపికేవలమత్యంతంమోఘీకృతంవిఫలీకృతం అర్ణవలంఘనంయేనసతాదృశోభవమభూవం- జానకీసందర్శనార్థమాగతోస్మిబహుప్రయత్నేన- జానకీజీవతీవానజానామీత్యేవంబహుధాసంచింత్యవృథాచింతయాకింప్రయోజనమితినిశ్చిత్యధైర్యమవష్టభ్యతత్రతత్రపురేవనేషుచభగవతీంమహానుభావాంసీతామహంజనేయోహనూమానవజిగమిషుఃఅవగంతుమిచ్ఛన్ప్రచ్ఛన్నేనరహస్యేనసంచారహేతోఃసంచారనిమిత్తం- గభస్తి

హాలినఃసూర్యస్యాస్తమయం కేవలమస్తమయమేవ అఖిలలాపచకమే
ఽపకాంతావితిధ్వాతౌలిఙ్ట్॥ ౧౫॥ తదన్వితి॥ తదనుహనూమచ్చింతా
నంతరంశాతమఖస్యశతమఖసంబంధినఃతస్యేదమిత్యణ్ అగస్త్యస్యస
న్నిధౌనిత్తి స్తస్యచాపస్యవైన్లవస్యధనుషఃప్రయోజనవేళా కార్యావస
రఃప్రత్యాసీదతిసమాగతేతిప్రచేతసేవరుణాయకథయితుమివభగవతిమ
హత్మనిభాస్వతివివస్వతిసూర్యేప్రతీచీందిశంప్రవిశతిప్రాప్తవతిసతి॥ ౧౬॥
గగనతలమితి॥ ఇదంగగనతలమాకాశమండలంఅప రమహీధరకటకేష్వ
స్తాచలనితంబేషుయానికాంతారాణిఅరణ్యానితత్సముద్భవస్యతత్సంజా
తస్యదావపావకస్యవనాగ్నేః శిఖాశ్రేణిభిర్జ్వాలాజాలైః శోణితంకిమరు
ణీకృతంకిము-అథవాసమీపంనికటంప్రతిసమాపతన్త్యాగచ్ఛన్త్యాః పతంగః
సూర్యఃపతంగఃపక్షిసూర్యయోరిత్యమరఃతస్యరశ్మీనాంకిరణానాంప్రక్ర

వ*॥ ౫॥ ౧౫॥ తదను శాత మఖస్యాగస్త్యసన్నిధౌనిత్తిస్తచాప
స్యప్రత్యాసీదతిప్రయోజనవేళేతిప్రచేతసే కథయితుమివప్రతీ
చీందిశంప్రవిశతిభగవతిభాస్వతి*॥ ౫॥ ౧౬॥ గగనతలమిదమ
పరమహీధరకటకకాన్తారసముద్భవదావపావకశిఖాశ్రేణీభిః
కిముశోణితమథవా సమీపమాపతత్పతఙ్గరశ్మిగ్నతర వేష్టనని
ష్ఠ్యూతానలతటతపనోపలజాలసముల్లసజ్జ్వాలాపటలైఃకిమా
పాటలిత మాహోస్విదభ్యాగతాయ మిత్రాయమహార్ఘమ
ర్ఘ్యం ప్రదాతుంప్రముదిత చేతసా ప్రచేతసా తూర్ణముర్ణోద

హణామితిచగమ్యతేదృఢతరవేష్టనేనఅతిగాఢసంవలనేననిష్ఠ్యూతోనిర్గతో
నలోగ్నిర్యేషాంతానియానితటతపనోపలజాలానితటవర్తిఙ సూర్యకాం
తమణినికరాస్తైర్భ్యస్సముల్లస్సిస్సంస్ఫురద్భిర్జ్వాలాపటలైర్గచ్ఛిఃపుంజై
రాపాటలితమాసమంతాదరుణితంకిం ఆహోస్విద్యద్వా * ఆహోఉ
తాహోకిముతవికల్పేకింకిమూతచ - స్వత్ప 9 శ్నేచవితర్కే చేత్యభయ
త్రాప్యమరః- అగతాయనిజనివాసంప్రాప్తాయమిత్రాయ సూర్యాయ
సుహృదేవ- మిత్రంసుహృదిమిత్రోర్క ఇతివిశ్వః- మహార్ఘఙమమూల్యం
అర్ఘ్యం పూజార్థం ద్రవ్యమర్ఘ్యంపాదార్ఘాభ్యాంచేతి యత్ప్రత్య
యః* మూల్యేపూజావిధావర్ఘః ఇషట్సుత్రిష్వర్ఘ్యఙ మర్ఘార్థఙ ఇతిచామ
రః ప్రదాతుంప్రముదితచేతసాసంతుష్టాంతఃకరణేన ప్రచేతసావరుణేన

తూణాంమిత్రాగమనజనితసంభ్రమాత్సత్వరం అర్ణవోదరాత్సముద్రమధ్యాదుద్గీర్యమాణాన్యుద్ధ్రియమాణానియాని మాణిక్యానితేషాంకిరణైరరుణితంకిం- అత్రనిష్ఠ్యూతోద్గీర్యమాణశబ్దయోః గౌణార్థత్వాన్నగ్రామ్యత్వంకింతు సౌందర్యావహత్వమేవేత్యుక్తంప్రాక్ ఆహోస్విత్తారాపథతరంగిణీసలిలమాకాశగంగోదకమపి తారాపథోంతరిక్షంచేత్యమరః- రసయితుమాస్వాదయితుంపాతుమిత్యర్థః యావత్ రసోగంధరసేస్వాదఇతివైజయంతీ ఉజ్జృంభితస్యోద్గతస్యచరమసాగరౌర్వాగ్నేః పశ్చిమసముద్రవర్తిబడబానలస్య ఔర్వస్తువాడబోబడబానలఇత్యమరః- అర్చిఃపుంజేనజ్వాలాజాలేన ఇహోదానీంరంజితం అరుణీకృతంకిమిత్యనేనప్రకారేణసకలజనస్యసర్వేషాంజనానామిత్యర్థః-సందేహసందోహంసంశయాతిశయం సంవిధానేసముత్పాదయతి సంధ్యారాగేస

గోద్గీర్యమాణమాణిక్యకిరణైఃకిమరుణిత మాహోస్విత్తారాపథతరంగిణీ సలిలమపిరసయితుముజ్జృంభితస్యచరమ సాగరౌర్వాగ్నేరర్చిః పుంజేనకిమనురంజితమితి సకలజనస్యసన్దేహసన్దోహంసందధానేసన్ధ్యారాగే సముజ్జృంభితే సరసీరుహశ్రేణీషుపత్రపుటకవాటపిధానాసుప్రతి కుముదభవనం మకరన్దభిక్షామటత్సుమధువ్రతద్విజేషు వికచకువలయ కలికాకర్ణికాపాయేషుసాయంతన వాయుషుతతఇతస్సంచరత్సు తిమిరేషుకా

ముదంచితేసముజ్జృంభితేసతిఅత్రగగనతలస్యానిర్ధారితానేక హేతునిమిత్తారుణితత్వోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షా - తదుజ్జీవితశ్చాయంసందేహఇతి సంక్షేపః-తథాసరసీరుహశ్రేణిషుఅంభోజరాజిషుగృహస్థాంతర్గృహశ్రేణిష్వితివగమ్యతే- పత్రపుటాన్యేవకవాటాన్యరరాణితా నిపిధానాని ఛాదనానియాసాంతాసు ముకుళితాసుసతీష్విత్యర్థః * కవాటమరరంతుల్యే- అపిధానతిరోధానపిధానాచ్ఛాదనానిచేత్యమరః* వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యపేరకారలోపః-అతఏవమధువ్రతాభృంగాఏవద్విజాఃబ్రహ్మచారిణఇతిరూపకంతేషుప్రతికుముదభవనం కుముదరూపభవనేష్విత్యర్థః-వీప్సాయామవ్యయీభావః- మకరందభిక్షాముద్దిశ్యాటత్సుపుష్పరసరూపభిక్షాటనతత్పరేషుసత్స్విత్యర్థః - అత్రవ్యాఖ్యాయనమగ్రేభిక్షేత్యుపదేశాత్కవాటఃసన్ధగృహోస్విహాయాన్యత్రభిక్షాట

వస్యోద్యుక్తత్వాదితిభావః- సూర్యాస్తమయేమధువ్రతానాంముకుళితస
రసీరుహపరిత్యాగేనవికసితకైతవసంచారసంభవాది యముత్ప్రేక్షితాంగ
వ్యమానారూపకసంకీర్ణా- తథాసాయంతనాస్నాయం భవాస్నాయం
చిరమిత్యాదినాట్యుప్రత్యయస్సుటాగమశ్చ- తేచతేవాయవశ్చతేషువికచ
కువలయకలికాకర్షణేనవికసిత నీలోత్పలకోరకసంఘర్షణేన కషాయేషు
సురభిషుసత్సు* కలికాకోరకఃపుమాన్-రాగద్రవ్యేకషాయోస్త్రీ నిర్యా
సేసౌరభేరసఇత్యమరయాదవౌ - తిమిరేష్వంధకారేషుతతఇతస్సంచర
త్స్వాప్రియమాణేషు.సత్సుతథాదిక్పాల పురాణామింద్రాద్యష్టదిక్పతి
పట్టణానాంగోపురవ్యూహేషుపురద్వారసన్నివేశేషు కాలాగరుధూ
మస్తోమేనఅధివాస నార్థంపరికల్పితకృష్ణాగరుధూమపటలే నశ్యామలితే
షు మేచకీకృతేషుసత్సుతథాప్రతికమలాకరంకమలాకరేష్విత్యర్థః- రథాం

లాగరుధూమస్తోమశ్యామలితేషుదిక్పాలపుర గోపురవ్యూహే
షుప్రతికమలా కరంప్రేంఖితేవిశ్లేషవేదనా పూర్వరఙ్గైరథాఙ్గ
విహంగదీనక్రేంకారేనక్షత్ర మాలాలం కృతేగగనమతఙ్గజే॥
*ప ॥ ౧౭ ॥ ఆవిబభూవపూర్వాద్రేః శృఙ్గైశ్శృఙ్గారజీవితః
తమస్తమాలకాంతారకుఠారశ్శశలాఞ్ఛనః॥*॥ప॥౧౮॥తత్కా
గవిహంగానాంచక్రవాకపక్షిణాం * కోకశ్చక్రశ్చక్రవాకో రథాంగా
హ్వాయనామకఇత్యమరః- విశ్లేషవేదనాయా విరహవేదనాయాఃపూర్వ
రంగైప్రారంభ భూతేదీనక్రేంకారే దీనాక్రందితేక్రేమిత్యను కరణశబ్దః
ప్రేంఖితేసముత్పన్నేసతి- తథాగగనమతంగజే ఆకాశగజఇతిరూపకం
నక్షత్రమాలయా తారకాశ్రేణ్యాస ప్తవింశతి మౌక్తికహారావళ్యాచ
అలంకృతేభూషితేసతి * సైవనక్షత్రమాలాస్యాత్సప్తవింశతి మౌక్తికే
త్యమరః* ॥ ౧౭ ॥ అథశ్చంద్రోదయో భూదిత్యాహ ॥ ఆవిర్బభూవే
తి ॥ తమోంధకార ఎవతమాలకాంతారం తాపింఛకానన నంతస్యకు
ఠారః పరశురితిశ్లిష్టపరంపరితరూపకంధ్వాంతవిధ్వంసకఇత్యర్థః- కాల
స్కంధస్తమాలస్స్యాత్తాపింఛఇత్యమరః- శృంగారస్యశృంగారాఖ్యస్యరగ
సస్యజీవితఃజీవనభూతఃతాటస్థ్యేనోద్దీపకత్వాత్తదుజ్జీవకఇత్యర్థః ॥ త
దుక్తం ॥ మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాఃపరికీర్తితాఇతి- శశలాంఛన
శ్చంద్రః-పూర్వాద్రేరుదయపర్వతస్య- ఉదయఃపూర్వపర్వతఇత్యమరః-

శృంగే శిఖరే ఆవిర్బభూవ ఉదజృంభత॥౧౮॥ తదితి॥ గగనాజిరే గగనాంగ
ణే-అంగణం చత్వరాజిరే ఇత్యమరః తమసా అంధకారేణ రుద్ధాః ఛన్నాః త
త్కరాః చంద్రకిరణాః సరసీకాసారే-కాసారస్సరసీ సర ఇత్యమరః- శైవా
లచయసంఛన్నాః శైవలజాలాచ్ఛాదితాః బిసాంకురాః మృణాళకిసల
యా ఇవ* జలనీలీతు శైవాలశ్శైవలోథ కుముద్వతీ- మృణాళం బిసమిత్యపిచామ
రః - రేజిరే చకాశిరే * రాజృదీప్తావితి ధాతోర్లిట్॥ ౧౯॥ తస్మిన్ని
తి॥ తస్మిన్ ప్రదోషసమయే రజనీముఖవేళాయాం-ప్రదోషో రజనీముఖమిత్య
మరః- లంకాప్రవేశ ఏవ నవం నవీనం నాటకం తస్య సూత్రధారో నాటకప్ర
వర్తకః ప్రగల్భనటో హనూమాన్ అత్ర నవశబ్దగ్రహణం లంకాపురస్య పు
రుషాంతరాప్రవిష్టచరత్వసూచనార్థమిత్యవగంతవ్యం- శత్రోః రావణ
స్య సంబంధినీం కీర్తిచ్ఛటాం యశో బృందమేవ యవనికాం ప్రతిసీరామపనీ
య అపసార్య తత్కర్తృపసయస్త్యైతన్మాలత్వాదితి భావః* బృందం జాలం

రాస్తమసా రుద్ధా రేజిరే గగనాజిరే। శైవాలచయసంఛన్నాస్స
రసీవ బిసాంకురాః॥*॥వ॥౧౯॥ తస్మిన్ ప్రదోషసమయే సహ
సా హనూమాన్ కీర్తిచ్ఛటాయవనికామపనీయ శత్రోః। ఆవి
ర్బభూవ సుమనః పరితోషణాయ లంకాప్రవేశనవనాటకసూ
త్రధారః॥*॥గ॥౨౦॥ తత్కాలే లంకాధిదేవతా మాత్మనా సహ

చక్రవాళం-జాలకం పేటకాచ్ఛటేతి వైజయంతీ* ప్రతిసీరా యవనికేత్యమ
రః-సుమనసాం దేవానాం సామాజికవిబుధానాం చ పరితోషణాయ హృద
య రంజనార్థమిత్యర్థః- సుమనాః పుష్పమాలత్యోః స్త్రీ దేవబుధయోః పు
మానితి వైజయంతీ-సహసా శీఘ్రమావిర్బభూవ లంకాపురమధ్యదేశప్ర
వేశాయ ప్రవృత్త ఇత్యర్థః - సూత్రం చతుర్విధాభినయాత్మక నాటకసూ
చనాం ధారయతీతి సూత్రధారః సూత్రం తు సూచకే గ్రంథభేదే తంతు
వ్యవస్థయోరితి నానార్థరత్నమాలా - సూత్రధారలక్షణం తు - ఆసూ
త్రయన్గుణాన్నేతుః కవేరపి చ వస్తునః - రంగప్రసాధనప్రౌఢసూత్రధా
ర ఇహోదిత ఇతి- అయం తు ద్విప్రకారః ఏకః పూర్వరంగ విధాయకః ఇత
రస్తు తత్పరపర్యాయస్సూత్రధారసదృశగుణాకృతిః ప్రస్తావనా ప్రయో
జక ఇతి కేచిత్ ॥తదుక్తం॥ ప్రయుజ్య రంగం నిష్క్రాంతే సూత్రధారే సహాను
గే-తాదృశః ప్రవిశేదన్యస్సూత్రధారగుణాకృతిరితి అత్ర సమస్తవస్తువర్ణ

సావయవరూపకాలంకారః- వసంతతిలకావృత్తం॥౨౦॥తత్కాలఇతి॥
తత్కాలే పురప్రవేశసమయే- మారుతిర్హనూమానాత్మనా సహ స్వేన సా
కం- విగ్రహం కలహం విధాతుం కర్తుం గృహీతో యువతివిగ్రహో యయా
తాం స్త్రీరూపధారిణీమిత్యర్థః- అతఏవ మార్గప్రసారస్య మార్గసం
చారస్య అర్గళీభూయ విష్కంభతాం ప్రాప్య గమనప్రతిబంధినీ భూత్వేత్య
ర్థః-తద్విష్కంభేఽర్గళం నస్త్రీత్యమరః- భూయసా బాహుళ్యేన తర్జయంతీం
భర్త్సయంతీం తర్జయతేః పరస్మైపదత్వం- తర్జయన్నివ కేతుభిరిత్యా
దౌ కాళిదాసాదిప్రయోగదర్శనాత్స్వాంతరయా తేర్జ సుదాత్తత్వేపి చక్షిఙో
ఙిత్కరణేనానుదాత్తత్వప్రయుక్తాత్మనేపదస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్పరస్మై
పదమితి-అతఏవ తర్జయతి భర్త్సయతి చేత్యాది దృశ్యత ఇతి భట్టమల్లః- లం
కాధిదేవతాం లంకాధిష్ఠానదేవతాం- నిర్జిత్య ముష్టిఘాతేన జిత్వా*ము

విగ్రహం విధాతుం గృహీతయువతివిగ్రహాం మార్గప్రసారస్యా
ర్గళీభూయ భూయసా తర్జయంతీం నిర్జిత్య తత్ర యా వానరరచి
తావజ్ఞోపజ్ఞం నిజనిలయవిలయం సరసిజాసనశాసనాదావేదయ
న్త్యాపిహితానుమతిర్మారుతిర్లంకాయామవికలమేవ మైథిలీం వి
చిన్వన్నైఋతచక్రవర్తినః ప్రాసాదమాససాద॥ తత్ర *॥

ష్టినాభిజఘానైనాం హనూమాన్ క్రోధమూర్ఛిత ఇతి రామాయణవచనా
త్ బ్రహ్మణో యోగవశాత్ ఉపజ్ఞాయత ఇత్యుపజ్ఞా ఆద్యజ్ఞానం*ఉపజ్ఞాజ్ఞాన
మాద్యం స్యాదిత్యమరః - కర్మణ్యణ్ప్రత్యయః వానరేణ రచితా విహితా
యా అవజ్ఞా పరిభవః సా ఉపజ్ఞా ఆద్యజ్ఞానం యస్య తం తథోక్తం వానరకృ
తాపధీరణం తదా యదాస్య త్వదాలంకాయా వినాశ ఇత్యాదౌ జ్ఞాతమిత్య
ర్థః నిజనిలయవిలయం నిజనికేతననాశం ఆవేదయంత్యా*ఇదంచ తథ్యం శృ
ణు మే బ్రువంత్యా హరీశ్వర- స్వయం స్వయంభువా దత్తం వరదానం య
థా మమ- యదా త్వాం వానరః కశ్చిద్విక్రమాద్వశమానయేత్- తదా త్వ
యా హి విజ్ఞేయం రక్షసాం భయమాగతమిత్యాది రామాయణోక్తరీత్యా
కథయంత్యేత్యర్థః - తయా లంకాధిదేవతయా పిహితానుమతిః కృతాం
గీకారస్సన్-లంకాయామవికలమేవాప్రతిహతమేవ మైథిలీం విచిన్వన్నైఋ
తచక్రవర్తినో రాక్షససార్వభౌమస్య రావణస్య ప్రాసా
దం హర్మ్యం ఆససాద ప్రాప॥ తత్ర తస్మిన్ ప్రాసాదాసాదనసమయే॥౨౧॥

ఏషేతి॥ ఏషేయంరక్షశ్చమూరక్షితారాక్షసస్సేనాభిగుప్తా రాక్షససా ర్వభౌమ నగరీరావణరాజధానీ - తథాఇదమేతత్తస్య రావణస్యసం బంధిసువర్ణశిఖరంహిరణ్మయశృంగంఅభ్రావళింబిభ్రాణం బిభ్రత్- మేఘపర్యంతోన్నతమిత్యర్థః- భృఞ్శ్వానచ్ సదనంగృహం- తథాపి తద్ధనపతేర్ధనపతింవిజిత్యేత్యర్థః- ల్యబ్లోపేకర్మణ్యధికరణేపంచమీవా చ్యాఆహృతమపహృతంపుష్పకంపుష్ప కాఖ్యంవిమా నమిత్యనేనప్రకా రేణఆదరాత్ శ్రీరామకార్యప్రవృత్త్యజనితప్రీతివశాత్ మారుతేర్హనూ మతఃఇందురేవదీపస్తస్యకిరణైఃప్రద్యోతితాఃప్రకాశితాః ఆశాదిశోయ యాసాతథోక్తానిశారాత్రిరదర్శయద్దర్శయామాస సయథాకాచిత్క స్మైచిదభ్యాగతాయరాత్రౌదీపప్రభయాసర్వంద్రష్టవ్యం ప్రదర్శయతి తద్వదత్రాపీత్యర్థః- చంద్రోదయవశాద్దిక్ప్రకాశేసతి మారుతిస్సర్వంని ర్వర్ణయామాసేతిఫలితోర్థః- అత్రనిశాయాఃప్రదర్శకత్వాసంబం

ప॥ ౨౧॥ ఏషారాక్షససార్వభౌమనగరీరక్షశ్చమూరక్షితాత స్యేదంసదనంసువర్ణశిఖరంబిభ్రాణమభ్రావళిమ్।ఏతత్పుష్ప కమాహృతంధనపతేరిత్యాదరాన్మారుతేస్తస్యాదర్శయదిన్దుదీ పకిరణప్రద్యోతితాశానిశా॥*॥ప॥ ౨౨॥ ఆదిత్యైఃకృతకృత్యఏవ భవితాసీతాపతేరీదృశం సాహాయ్యంవిరచయ్యకీర్తిమతులా

న్ధపిహిత్సంబంధాభిధానాగణిశయోక్తిభేదః- సచైకదేశవర్ణరూపకేణ సంకీర్యతే- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం ॥ ౨౨ ॥ అథసాక్షాచ్చంద్రఏవ మారుతేస్సాహాయ్యకతత్పరో భూదిత్యుత్ప్రేక్షతే - అపిచేతి-కించేత్య ర్థః- తత్ప్రకారమేవాహ॥ఆదిత్యైఇతి॥ఆదిత్యస్సూన్యైఃకర్తాసీతాపతేః శ్రీరామస్యవతేనక్షణమాత్రమపితద్విగహాసహిష్ణుత్వంసూచ్యతే- ఈదృశ మిత్థంభూతంసీతాన్వేషణరూపమిత్యర్థః- సాహాయ్యం సహాయకర్మస హాయకారిత్వమితి యావత్ * బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఙ్ విరచయ్యకృ త్వా*ల్యపిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః-అతులాంనిరుపమాంకీర్తింఖ్యా తింఆదిత్సునాఆదాతుమిచ్ఛునాసంజిఘృక్షుణేత్యర్థః- తదాతేస్సన్నంతా దుప్రత్యయః సూనునాపుత్రేణసుగ్రీవేణకృతకృత్యఃకృతార్థోభవితాభవి ష్యత్యేవభవతేర్లుట్-ఇతీత్థమాలోచ్యకింమత్వాకిమిత్యర్థః- తదాతస్మింత్స మయేస్వయమపిపరాంఖ్యాతింగృహీతుంసంపాదయితుం లంకాయాంర

ఘునాథదూతస్యహనూమతస్సరణౌ మార్గేచంద్రేణదీపాయితందీపేనే వాచరితంతద్వత్సర్వంహనూమతాప్రదర్శితమిత్యర్థః- అహోరాత్రప్రకాశకత్వేనతుల్యయోరావ యోరన్యతరస్యఖ్యాతిసంభవే మయాతూష్ణీంస్థాతుంనోపయుజ్యత ఇతిమత్వాచంద్రేణాప్యేవమాచరిత మిత్యుత్ప్రేక్షితత్వాదుత్ప్రేక్షాలంకారః*దీపశబ్దాదాచారక్యజంతాద్భావేక్తః-వృత్తంతుపూర్వవత్॥౨౩॥ఏవమితి॥ఏవమేవోక్తప్రకారేణైవమారుతిఃపర్యటన్ సంచరన్సీతానిరీక్షణార్థమితిభావః-నవిద్యతేస్వప్నోనిద్రాయేషాంతేఅస్వప్నాఃదేవాః*ఆదిత్యాఋభవోస్వప్నా ఇత్యమరః- తేషాంయాఃసుందర్యఃతాసాంసౌందర్యముద్రాంరామణీయకస్యపరాంకాష్ఠాంనిద్రయానిద్రావస్థయావ్యతిశయ్యఅతిక్రమ్యజాగ్రద్దశయాతుకింవక్తవ్యమితిభావః-శయ్యాగృహాశయనమందిరేకృతసంవేశం విహితస్వాపంనిద్రాణమిత్య

మాదిత్సునాసూనునా । ఇత్యాలోచ్యతదాకిల స్వయమపిఖ్యా
తింగృహీతుంపరాంలంకాయాంరఘునాథదూతసరణౌచన్ద్రే
ణదీపాయితమ్॥౫॥౨౩॥ ఏవమేవపర్యటన్నస్వప్నసుందరీసౌం
దర్యముద్రాంనిద్రయావ్యతి శయ్యాశయ్యాగృహేకృతసంవేశం
వేశయువతిపరివృతమవరోధవధూజనమప్యవిరోధేననిరీక్ష్యత
త్రవితథమనోరథో మారుతిర్విరచితబహువిధ చిన్తాప్రకారః
ప్రాకారాద ప్లుతస్సన్నశోకవనికాయామపిమైథిలీ మన్వేష్టు

ర్థః-స్యాన్నిద్రాశయనంస్వాపస్స్వప్నస్సంవేశఇత్యపీత్యమరః- వేశయువతిపరివృతంవేశ్యాజన పరివేష్టితం*తచ్ఛాఖానగరంవేశో వేశ్యాజనసమాశ్రయఇత్యమరః- అవరోధవధూజనంమందోదర్యాద్యంతఃపురస్త్రీజనంచ* శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చేత్యమరః - అవిరోధేనఅప్రతిబంధేన నిరీక్ష్యదృష్ట్వా తత్రఅంతఃపురేవితథమనోరథఃసీతాదర్శనాలాభాద్వ్యర్థమనోరథఃఅతఏవవిరచితాఃబహువిధాఃనానారూపాశ్చచింతాప్రకారావిచారపరిపాట్యోయేనసతథోక్తః*కిన్నుసీతాథవైదేహీమైథిలీజనకాత్మజా - ఉపతిష్ఠేతవివశారావణందుష్టచారిణమిత్యాదిశ్రీరామాయణోక్తనానావిధచింతాక్రాంతాంతఃకరణఇత్యర్థః అతఏవప్రాకారాదవప్లుతస్సన్లంఘితప్రాకారస్సన్నిత్యర్థః- అశోకవనికాయామపిరావణాంతఃపురోచితప్రమదావనేపిమైథిలీంసీతామన్వేష్టుంవిచేతుం ఇష్టదేవతానాంవసురుద్రాద్యభీష్టదేవతానాంప్రణతింనమస్కారమతనుతఅకా

ప్రీణాత్-ప్రారబ్ధకార్యసిద్ధ్యర్థ మిష్టదేవతానమస్కారం చకారేత్యర్థః - తథా రామాయణం * వసూన్ రుద్రాంస్తథాదిత్యానశ్వినౌ మరుతోపి చ నమస్కృత్వా గమిష్యామి రక్షసాం శోకవర్ధనః ఇతి॥ ౨౪॥ అసావితి॥ అసౌ హనూమాన్ జనకనందినీం జానకీం- తత ఇతో విచిన్వన్ మృగయన్- అపగతః అన్యమార్గభ్రమో మార్గాంతరసంచారః సంసారమార్గే వి భ్రాంతిశ్చ యస్య స తథోక్తస్సన్ క్షణమేతచ్చ ముముక్షుపక్షేపి యోజ్యం తత్స్మరణాత క్షణమాత్రేణ అశోకవనికామగాత్ ప్రాపత్ కథమివ-ముముక్షురేతదవ్యయం పదమివ వాంఛితాం గృహీత్వా సముక్షమోక్షస్పృహః శమో వైరాగ్యా దినా సిద్ధ్వాకారచిత్తత్వం స ఏవ యస్య స ఘనో వైరాగ్య సంపన్నో మునిరిత్యర్థః - పరాంగతిం ముక్తిమఖిలం వాంఛన్ అఖిలకిల్బిషప్రశ మనైస్సకలపాపనిరాసైః ఏకదివ్యౌషధీం సమస్తసా ... ఇత్యర్థః- మిష్టదేవతాప్రణతిమతనుత॥ ౨౫॥ అసౌ జనకనందినీం ... తతో ...

విచిన్వన్ క్షణాదశోకవనికామగాదపగతాన్యమార్గభ్రమః। ప
రాంగతిమఖిలమనస్వీ శమఘనో యథా నిస్పృహః స్త్రియమఖిలకిల్బిష
ప్రశమనైకదివ్యౌషధీం॥ ౨౫॥ తత స్తస్యాం నాగకేసరా
గరాలహిన్తాలతమాలకేతకీమాల సరళ ... వంజుళైలకా
మలకకుటజకురువకతకతకోలాంకోలలవంగ పికంకత కేత

త్రయీం యథా వేదత్రయమివ సామాన్యవిశేషపర్యాప్త్యతి న్యాయేన సకృతోపయోగిత్వాచ్చ త్రిప్రపాదకోపనిషద్విద్యామివేత్యర్థః ఇతి వేదాన్త్రయస్త్రయీత్యవరః సమగ్రయ్యా మోక్షధీశ్చ యూపణా ద్రూపకాలంకారేణాంగేన సంకీర్ణ- వృత్తిర్వృత్తం॥ ౨౫॥ తతఃతి త తస్యానంతరం నాగాః నాగదంతకాః పున్నాగాః పున్నాగాః తాలాస్తాల ణరాజాహ్వయాః హింతాలాః శ్రీతాలాః తమాలాస్తాపింఛాః కృతమా లాః ఆరగ్వధాః సరళాః దేవదారువిశేషాః వకుళాః కేసరాః వంజుళాః అ శోకాః నిలకాః తుబురకాః ఆమలకాః తిష్యఫలాః కుటజాః గిరిమల్లికాః కురు చాః లకుచాః కతకాః జలపంకశోధకబీజా వృక్షవిశేషాః తక్కోలాః కోశప లాని గ్రంథ్యవిశేషాః అంకోలాః కోచకాః లవంగాని దేవకుసుమాని వికంక తాః స్రుచాం వృక్షాః కేతక్యః తృణద్రుమవిశేషాః ప్రసిద్ధాః కదంబా నీపాః ఉదుంబరాః జంతుఫలాః కపిత్థాః దధిఫలాః అశ్వత్థాశ్చలదళాః కురవకాః

ర_క్తకురంటకాః మరువకాః పిణ్డీతకాః సమీరణావా - మాకందాశ్చూతవిశే
షాః కుందాని మాఘ్యాని తిందుకాస్స్ఫూర్జకాః చందనాః మలయజాః స్యంద
నాస్తినిశాః చంపకా హేమపుష్పకాః చాంపేయాః నాగకేసరాః పనసాః కం
టకఫలా వేతసాః నీవారాః పలాశాః కింశుకాః పాటలాః ఫలేరుహాః ముష్క
కావా-రసాలాశ్చూతాః ప్రియాళ్వో రాజాదనాని చేత్యేతేషాం వృక్షవిశే
షాణాం ద్వంద్వః ఏతేషామభిధానమమరకోశాద్ద్రష్టవ్యం- ఏతత్ప్రాన్తై
రేతత్ప్రచురైరనేకైర్బహుభిరనోకహాని వహ్నైః వృక్షషండైః పరివృతా
యాం పవిపూర్ణాయాం తస్యామశోకవనికాయాం పరిభ్రమన్ సీతాదర్శనా
ర్థమితస్తతస్సంచరన్ అభ్రంకషం తీత్యభ్రంకషాః అత్యున్నతాః * సర్వకూ
లాభ్రకరీషేషుకష ఇతిముమాగమః తైర్విటపైశ్శాఖావిస్తారైర్నిబిడితగగన
ప్రపంచాం ఆచ్ఛాదితగగనాభోగామిత్యతిశయోక్తిః- కాంచనమయీం హీ
రకదమ్బోదుమ్బరకపిత్థాశ్వత్థకురవకమరువక మాకందకుందతిన్దు
కస్యందనస్యందనచమ్పకచామ్పేయపనసవేతసపలాశ పాటలము
ష్కకప్రియాళుప్రాయైరనేకై రనోకహానివహైః పరివృతాయాం
పరిభ్రమన్నభ్రంకష వికటవిటపనిబిడితగగన ప్రపంచాం కాంచన
కాంచనమయీం శింశుపామారురోహ ॥*॥ప॥ ౨౬॥ తత్రేతత్పత్ర
సంఛన్నగాత్రః పుత్రో నభస్వతః । న్యగ్రోధదళసంలీనజనార్దన
దశాం గధా॥*॥ప॥ ౨౭॥ మల్లీం చూతవనాదివస్నుహీవనే మ్లేచ్ఛే
రమ్యాయీం * తామ్రదూష్యేమయటిజీవ్ శింశుపామగరుతరుమారురోహ ఆ
రూఢవాన్-యదధః ప్రదేశ ఏవ జానకీనివాసస్థానమితి భావః శిచ్ఛిలాగరుః శిం
శుపా ఇత్యమరః॥ ౨౬॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్యాం శింశుపాయాం నభస్వతః పుత్రః
పవనతనయః యో హనూమాన్ తత్పత్రసంఛన్నం తస్యాః శింశుపాయాః ప
త్రసంఛన్నం పలాశాచ్ఛాదితం గాత్రం యస్య సతథోక్తస్సన్ న్యగ్రోధదళ
సంలీనస్య వటపత్రశాయినో జనార్దనస్య శ్రీమహావిష్ణోః దశాం దధౌ-అన్యేషా
మప్రకాశార్థం తత్ర తథా నిలీయాతిష్ఠదిత్యర్థః - అత్రాన్యదశాయా అన్య
స్యాసంభవాత్తత్సదృశీం దశామితి సాదృశ్యాక్షేపాద సంభవద్వస్తుసంబం
ధరూపో నిదర్శనాలంకారః॥ ౨౭॥ తత స్తదనస్తాత్సీతామపశ్యదిత్యాహ॥
మల్లీమితి॥ మ్లేచ్ఛేనయవనేన చూతవనాత్సహకారోద్యానాదుద్ధృత్యేతి శేషః
స్నుహీవనే సింహుండికావనే సంస్థాపితాం నిక్షిప్తాం మల్లీం విచికిలాలతా

షువ*మల్లీవిచికిలాశీతభీరుస్సా్యదష్టపత్రీకేత్యభిధానరత్నమాలా- తథాచ నాశునకేనఆమిషధియామాంసభ్రాంత్యాదేవకులాద్దేవాలయాత్ - ఆకృష్యేతిశేషః*సజాతీయశణేగోత్రెగృహేపికధితంకులమితివిశ్వః- శ్మశానేషితృవనేక్షిప్తాంమాలాంస్రజమివశోచ్యామిత్యర్థః- నక్తంచరేణరావణేన ఛలాత్-ఆశ్రమతస్తపోవనాత్ అపహృత్యేతిశేషః స్వభవనమానీతాంప్రాపితాం- అతఏవాపనీతవేషరచనాంఅపగతైర్వర్ధ్యశీలాందెవీంసీతాం తదాతస్మింత్సమయేమారుతిరాలోకయదపశ్యత్-అనేకైర్వేయముపమా-శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్॥౨౮॥పునరితి॥పునర్భూయోపిఅయంహనూమాన్ ఏనామాలోక్యఏతంవక్ష్యమాణప్రకారాంచింతాంవిచారంతతానచకార॥

౨౯॥తస్ప్రకారమేవాహ జ్యోత్స్నేతి॥నిశిరాత్రౌశీతభానుశ్చంద్రఃజ్యోత్స్నాంవినాచంద్రికాం విహాయాపి అత్యంతావినాభూతామపిభావ-

నసంస్థాపితాం మాలాం కేవకులాది వామిషధి యాక్షిప్తాంశ్మ
శానేశునా । కేవిమాశ్రమతస్తవ స్వభవనేనక్తంచరేణచ్ఛలా
దానీతా మపనీత వేషరచనాం యాలోకయన్మారుతిః ॥ * ॥ ౮ ॥
౨౮॥ పునరయ మేనామాలోక్య వంచిన్తాంతతాన । * వ ॥ ౨౯॥
జ్యోత్స్నాంవినాపివిలసేన్నిశిశీతభానుశ్ఛాయాంవినాపివిలసేన్ని
వసేశ్వగోపి। ఏనాంవినారఘుపతిః పరిగృహ్య ధైర్యంసప్రాణఏవ
వసతీతిచిత్రమేతత్॥*౮॥౩౦॥ ఏవంచింతయతాహనూమతాక

విలసేత్ విలాసంప్రాప్నుయాత్ తథాదివసేశ్వరోపిసూర్యోపిఛాయాంవినా- యాం నామ్నాసంజ్ఞభార్యాం కాంచనవావిహాయేత్యర్థః విలసేత్ నైతచ్చిత్రమితిభావః యుక్తత్వాదితిభావః కాంతే ప్రవలంబార్యజాయయోరితివైజయంతీ ఏనాంపినాఇత్థం భూతయాసీతయావియుక్తస్సన్ రఘుపతిః శ్రీరామః స్థైర్యంమనస్థైర్యంపరిగృహ్యఅవలంబ్యమనసోనిర్వికారత్వంధైర్యంసత్త్వమితిహేమః ప్రాణ్యసీకాంతప్రాణస్సజీవఏవవసతీతియత్ ఏవంవసతీతియత్ ఏతత్ప్రాణానంచిత్రమాశ్చర్యం ఏతావగృహరూపలావణ్యసంపన్నాం విహాయక్షణమాత్రమపిప్రాణాన్ ధారయితుమశక్యత్వాదితిభావః-అత్రశశిచందివసేశ్వరయోర్జ్యోత్స్నాఛాయావినాభావేనవిలసనాసంబంధేపితత్సంబంధాభిధానాదసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః వసంతతిలకావృత్తం॥ ఏవమితి॥ ఏవముక్తరీత్యాచింతయతాహనూమతానిశీథసమయే అర్ధరాత్రకా

లేగ తేగమి తేసతి-అర్ధరాత్రసీశీథౌ ద్వావిత్యమరః తథా సిశీథినీనాథే చంద్రే పశ్చిమగిరిశిఖరోపకంఠ సేవామస్తాచలశృంగసమీపానువృత్తిం ఉత్కంఠమానే అభిలషమాణేఅస్తోన్ముఖేసతీత్యర్థః-దశకంఠస్తు రావణోపినిద్రాశేషేణస్వాపావశిష్టాంశేనస్మరశరప్రహారేణమన్మథబాణవధేనచకలుషీకృతానిఅరుణీకృతానిఅక్షిణీలోచనానియస్యసతథోక్తః-బహువ్రీహౌసక్థ్యక్ష్ణోస్స్వాంగాత్షజితిషచ్ప్రత్యయః-తథాకలుషీకృతానివికలితానిఅక్షాణిఇంద్రియాణియస్యసతథోక్తః-తథాసరసహరిచందన చర్చయాసద్రవరక్తచందనలేపనేనచ-గుణేరాగేద్రవేరసఇత్యమరః-జానకీదర్శనేచ్ఛయాచ ప్రకటీకృతః ప్రకాశితః రాగోలౌహిత్యమనురాగశ్చయస్యసతథోక్తః-రాగోనురక్తౌమాత్సర్యేక్లేశాదౌలోహితాదిష్విత్యమరః-తథాపరివర్తితాడపరిసన్నివేశే నాముక్తాయానై కతుకమాలాడురసిరిత్యర్థః సారితపుష్పమాలాతయాచ*నైకతుకంఠత

థమపిసిశీథసమయేగతేసిశీథినీనాథేపశ్చిమగిరిశిఖరోపకంఠసేవా ముత్కంఠమానే దశకంఠస్తునిద్రాశేషేణస్మరశరప్రహారేణచకలుషీకృతాక్షస్సరసహరిచందనచర్చయాజానకీదర్శనేచ్ఛయాచప్రకటితరాగః పరివర్తితై వైకతుకమాలయామకుటతటరత్నప్రభయాచతిరస్కృతనక్షత్రమాలశ్శనైశ్శనైరవిశదశోకవనికామ్॥*॥

ప॥ ౩౧॥ రజనిచరమభాగేవారసీమంతినీనాం కరతలకలితాభిర్దీపికామార్జనీభిః । దిశిదిశిపరిమృష్టం యత్తమస్తత్సమస్తం హృదయ

ద్యుతిరిత్యర్థః మకుటరత్నప్రభయాకోటీరహీరలసన్మణిదీప్త్యాచతిరస్కృతాస్స్యకృతానక్షత్రమాలాసప్తవింశతిముక్తామాలాతారకాశ్రేణీశ్చయేనసతథోక్తస్స-ఏకత్రప్రవృత్త్యాఅపరత్రకాంతిప్రసారాచ్చేతిభావః*సైవనక్షత్రమాలాస్యాత్సప్తవింశతిమౌక్తికైత్యమరః-శనైశ్శనైర్మందంప్రకారంమదమదనావేశవశాదతిమంథరమిత్యర్థః- అశోకవనికామవిశత్ ప్రవిష్టవాన్॥ ౩౧॥ రజనీతి॥ రజనిచరమభాగే రాత్రివివర్తిసమయే అపరరాత్రఇత్యర్థః-వారసీమంతినీనాం వారనారీణాం * నారీసీమంతినీవధూరిత్యమరః-కరతలకలితాభిః హస్తతలధృతాభిః దీపికాభిరేవమార్జనీభిఃశోధనీభిర్దిశిదిశి ప్రతిదిశం వీథ్యాయాం ద్వార్యావాః యత్తమోంధకారో మోహశ్చపరిమృష్టం పరిశోధితం జాతమితిశేషః-తత్సమస్తం కృత్స్నం తమః కర్తృ రావణస్యహృదయం కేవలం హృదయమేవాజగాహే ప్రవివేశ యథాలోకేస్త్రీ కి

రధృతమార్జన్యాపరిమృష్టోభూవరాగఃకుత్రచిన్మందిరాంతరంయధావాదిన
కరకరాభిమృష్టంసర్వతోధికంశార్వరమంధ కారంగిరిగహ్వరంప్రవిశతితద్వ
దిత్యర్థః-దీపికాధరవారనారీపరివేష్టితోరావణఃపరమమోహావిష్టహృదయ
స్తదానీమశోకవనికాంప్రవిష్టఇతిఫలితార్థః-అత్రజానకీసంగతిహేతుకత్వేన
ప్రసిద్ధస్యరావణహృదయతమఃప్రవేశస్యదీపికామార్జనీపరిశోధకహేతుక
త్వేనోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా-సాచతమసః శ్లేషభి
త్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యారూపకానుప్రాణితయాని
ర్వ్యూఢేతిసంకరః॥ ౩౧॥తతఃకింతత్రాహ॥సోయమితి॥మదేనదర్పేణాంధం
వివేకశూన్యంహృదయంయస్యసతథోక్తః-అతఏవహతేనీతిర్నష్టనయఃదుర్వి
నీతఇతియావత్-తథాపాపానివందారాభిమర్శాదిరూపకల్మషాణ్యస్యసం
తీతిపాపఃదురాచారఇత్యర్థఃఅర్శఆద్యచ్ప్రత్యయఃసోయంరావణఃసీమంతినీ

మవజగాహే కేవలం రావణస్య॥ ప॥ ౩౨॥ సోయంమదాన్ధహృద
యోరఘువీరపత్నీంసీమంతినీతిహతనీతిరవాపపాపః। ఆమూలప
ల్లవితకోమలసల్లకీతవైతానపావకశిఖామివవారణేంద్రః ॥ ౫ ॥
౩౩ ॥ ఏతద్దర్శనేన వేపమానతనులతా మైథిలీ కాపురుషవిష

సాధారణయోపిదితిమత్వేతిశేషః-నతునిజకులసీమ్నాలనమూలభూలాంజా
నాతీతిభావఃఘురవీరపత్నీంశ్రీరామధర్మభార్యాంవారణేంద్రోమత్తగజఃమూ
లాదారభ్యఆమూలం-అఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీభావఃతతఃపల్లవిత
శబ్దేనసుప్సుపేతిసమాసఃఆమూలపల్లవితాసంజాతపల్లవా తారకాది త్వాదిత
చ్-కోమలాఅభినవాచసల్లకీగజప్రియలతావిశేషఃసేతిమత్వేతిశేషః * సల్లక
స్యాద్గజప్రియేతిహలాయుధః వితానస్యాయంవైతానేయజ్ఞీయః * వితానో
యజ్ఞవిస్తారేలాఘేపిక్రతుకర్మణోః ఇతివిశ్వఃసచాసౌపావకశ్చతస్యశిఖాంజ్వాలాం
మివఅప్రాప-ఉపమాలంకారః- అత్రరఘువీరశబ్దేనశ్రీరామవీర్యాత్సీతాం
పాతివ్రత్యాన్నిజదుర్నయాచ్చాస్యాసన్నమృత్యుత్వంసూచితమిత్యవగంత
వ్యం॥ ౩౩ ॥ఏతదితి॥ఏతద్దర్శనేనఏతస్యరావణకర్మణఃదర్శనేనావలోకనేనవే
పమానాకంపమానాతనులతాగాత్రవల్లీయస్యాస్సాతథోక్తామైథిలీ- కుత్సి
తఃపురుషఃకాపురుషఃవిభాషాపురుషఇతివికల్పాత్కుఃశబ్దస్యకాదేశఃతస్యవి
షయాఃగోచరాణిదుర్జనోచితానీతియావత్-తాదృశానియానిపరుషభాష
ణానికర్ణకఠోరదుర్భాషణానితేషాంపారంపర్యేణపరంపరయా- మాంద్య

ష్ట్వా నాగనాసోరుగూహమానాస్తనోత్తరమ్। అదర్శనమివాత్మానం భయాన్నే
తుం త్వమిచ్ఛసి కామయే త్వాం విశాలాక్షి బహుమన్యస్వ మాం ప్రియే ఇత్యాది
రామాయణోక్తరీత్యా అవాచ్యవచనప్రహేళికయేత్యర్థః- విదీర్యమాణహృద
యా విశీర్యమాణాంతఃకరణా సతీ హృదయదయితస్య ప్రాణేశ్వరస్య శ్రీరా
మస్యాశయే సర్వదాస్వజిఘృక్షౌరూపాం ప్రా యే ప్రత్యయాద్విశ్వాసాద్ధే
తోః అముం రావణం ప్రత్యేవ న తు వ్యక్త్యంతరం ప్రతీత్యర్థః తృణమంతరతః మ
ధ్యే కృత్వా స్థాపయిత్వా స్థితా వర్తమానా సతీ ప్రత్యభాషత- ప్రత్యువాచ రా
వణస్య సాక్షాత్సంభాషణానర్హత్వాత్ తృణస్య వ్యవధానకరణం ద్రష్టవ్యం య
ద్వా యథా శ్రీరామస్తృణేనైవ కాకాసురం నిరసితవాన్ తథానేనైవ త్వత్తే
న త్వామపి నిరసిష్యతీతి జ్ఞాపనార్థం వా పశుసమానస్య తే వేదం తృణం మే భో
జ్యమితి బుద్ధ్యా వా తృణదంశనేన శ్రీరామపాదయోః పతేతి బుద్ధ్యా వా ఆత్మప్ర

యవచనపారంపర్యేణ విదీర్యమాణహృదయా హృదయదయితా
శయప్రత్యయాదముమేవ తృణమంతరతః కృత్వా స్థితా ప్రత్యభా
షత॥ * ॥౫॥ ౩౮ ॥ అయి సకలసమాచారప్రతిష్ఠానిష్ఠః పరమేష్ఠీ
ననుకుల గురుర్భవతః పరకళత్రరతిరపత్రపాంజనయతి హి గో

శంసా పరస్య తవైశ్వర్యమతత్తృణసదృశమితి బుద్ధ్యా వా- జగదేకవీరస్య శ్రీ
రామస్యాపరాధాచరణేన భవాన్ సానుబంధో వినశ్యతీతి తృణం ఛిత్వాని
వేదనార్థం వా తృణమంతరతః కృత్వా ప్రత్యుత్తరం దత్తవతీత్యర్థః॥ ౩౮॥ తత్ప్ర
కారమేవాహ॥ అయీత్యాదినా॥ అయి ఇత్యామంత్రణే సతస్య నామాపృచ్ఛ
రితుమర్హామీతి తత్ నిర్దేశత ఇత్యవగంతవ్యం సకలాః సమస్తాః యే సమాచారాః
తత్తద్వర్ణాశ్రమోచితాస్సమ్యగాచారాః తేషాం ప్రతిష్ఠాయాం నిష్ఠా ప్రతి
ష్ఠా తాత్పర్యం యస్య స తథోక్తః సమస్తసదాచారనిర్వహణధురీణ ఇత్యర్థః ప
రమే స్థానే తిష్ఠతీతి పరమేష్ఠీ బ్రహ్మా సరసికేసరిలికని ప్రత్యయః ఔణాదికః తత్పు
రుషే కృతి బహుళమిత్యలుక్ స్థాస్థితే స్తృణామితి పక్తవ్యాత్ షత్వం భవతస్త
వ కులగురుః ననుకులస్వామీ నను- వంశప్రవర్తకః ఖల్విత్యర్థః బ్రహ్మణో నప్తృ
త్వాత్ త్వం మహాకులప్రసూత ఏవ జాతోసీతి భావః అస్తు తతః కిం తత్రాహ॥
పరేతి॥ పరకళత్రేషు పరదారేషు రతిరనురాగో యస్య స తథోక్తః భవానితి శే
షః రతిస్స్మరప్రియాయాం చ రాగేపి సురతేపి చేతి విశ్వః గో- త్రజానాం త్వద్వం
శోద్భవానాం* గోత్రం వంశే పుమాన్ శైల ఇతి భాగురిః అపత్రపాం లజ్జాం జన

యతిఉత్వాదయతిపిహారవధారణే- శేషే ప్రథమః త్వదీయజిగుప్సితకర్మవశాత్ త్వద్వంశ్యాలజ్జితాభవంతీత్యర్థః-సదాచారప్రతిష్ఠానిష్ఠపరమేష్ఠివంశజేనత్వ యాతన్నిష్ఠేనైవవర్తితవ్యంనత్వేవంభూతదురాచారేణసదాచారాణాం త్వద్గోత్రజాతానాంలజ్జాజననేనభవితవ్యమితిభావః * కళత్రంశ్రోణిభార్య యోఃలజ్జాసాపత్రపాన్యత ఇతిచామరః॥ ౩౫॥ తథాచకిమత్రైతికర్తవ్యమిత్యా శంక్యమయోపదిశ్యమానమేతదిత్థంతవావశ్యంకర్తవ్యంతథాదశ్రేయోభవి ష్యతీత్యాహ॥ భూయఇతి॥ అముంజనమిత్యాత్మనిర్దేశః మామిత్యర్థః-పురు షబుద్ధిరేవమయికర్తవ్యానతుస్త్రీబుద్ధిరితిజ్ఞాపనార్థమిత్థంనిర్దేశః- పంచవటీప రిసరంపంచవట్యాశ్రమపర్యంతభువం-పర్యంతభూః పరిసరఇత్యమరః-అను కూలవాయురివపరిభ్రష్టాంప్రతికూలవాయువశాదమార్గగతాంనావంకూ లోపకంఠంతీరప్రాంతమివేత్యన్వైకేవేయముపమా-భూయః పునరపినయే

త్రజానామ్॥ * ॥ ౫॥ ౩౫॥ భూయోపిపంచవటీపరిసరమముంజనమ
నుకూలప్రభంజనఇవానుకూలఃకూలోపకంఠం పరిభ్రష్టాంనావ
మివయదినయేథాస్త్విత్తవాపిదయితేని యతంమదీ యోజీవితే
శస్సాక్షాజ్జీవితేశోపిత్వయి దయాలుర్భవేత్॥ * ॥ ౫ ॥ ౩౬ ॥
దాశరథే రజయ్యా యామైత్ర్యా ః పాత్రమపి భవితా

థాయదిప్రాపయేథాశ్చేత్నయత్తేర్వేకర్మకః-తర్హిమదీయోజీవితేశోమత్రా ణేశ్వరః శ్రీరామఃపరమదయాళురితిభావః జీవితేశోయమేకాంతఇతివిశ్వః-త వాపిచాపరాపహారణరూపాపరాధకర్తుస్తవసంబంధసామాన్యేవషష్ఠీత్యుక్తం ప్రాక్నియతంనిశ్చితందయతేఽయాంకరిష్యతి - మహాపరాధీనురాచారో యంహస్తగతఇతినమారయిష్యతీత్యర్థః-వర్తమానసామీప్యేవర్తమానప్రత్య యః-ఇత్థంశరణాగతేత్వయికాకాసురవద్దయాం కరిష్యతితాదాద్వికగుణగ ణనాపరతంత్రాఏవదయాళవోనపూర్వాపరాధ పరతంత్రాఇతిభావః అ తస్సాక్షాజ్జీవితేశఃప్రత్యక్షాంతకోపిత్వయివిషయేదయాలుర్దయావాన్భవేన్న మారయేదిత్యర్థః-శ్రీరామదయాపాత్రస్యకథంమరణమితిభావః॥ ౩౬॥ నచై వంమత్ప్రత్యర్పణేనప్రాణత్రాణమాత్రమేవఫలమపితుసకలలోకశ్లాఘనీయ శ్రీరామమైత్రీపాత్రమపిభవిష్యసీత్యాహ॥ దాశరథేరితి॥ దాశరథేః శ్రీరామ స్యసంబంధిన్యాఃఅజయ్యాయాజేతుమశక్యాయాఅపరిహార్యాయాయావజ్జీ వభాగిన్యాఇతియావత్-జయ్యోయశ్శక్యతేజేతుంజేయోజేతవ్యమాత్రకఇత్య

మరః-త్వయ్యేజయ్యాశక్యార్థ ఇతినిపాతనాత్సాధుః-మైత్ర్యాస్సఖ్యస్య- మైత్రీవ్యాఖ్యాతా పాత్రం యోగ్యో భవితాసి భవిష్యసి అభ్యుచ్ఛ్రయశ్చాయం లాభస్తవ భవితేతి భావః * యోగ్యభాజనయోః పాత్రమిత్యమరః విపక్షేదండమాహ కింత్వితి॥ కింతు మదుక్తాదన్యథాకరణ ఇత్యర్థః- ఖరప్రముఖనిశిచరబలస్య కోపయుక్తఖరాసురప్రభృతిరాక్షససేనాయాః మథనసమయే విధ్వంసనకాలే రుధిరం యథాతథా సుచిరేతి పాఠే అతిచిరకాలమారభ్య లగ్నయా సంసక్తయా సాంద్రవసయా మేదురమేదోవిశేషేణ పంకిలం పంకవత్-పిచ్ఛాదిత్వాదిలచ్ ముఖమగ్రం వదనంచ యస్య తం తథోక్తమార్యపుత్రస్య శ్రీరామస్య శిలీముఖం బాణం ఆళించేతి ప్రతీయతే భవంతమంతరేణ త్వాం వినా అంతరాంతరేణ యుక్త ఇతి ద్వితీయా సిజహృదయాత్ స్వకీయవక్షస్థలాత్ గళితాని స్రుతాయా రుధిరధారా తయా ప్రక్షాళితుం శోధయితుం కశ్శ్రద్దధీత శ్రద్ధాం కుర్యాత్

సి కింతు ఖరప్రముఖనిశిచరబలమథనసమయరుచిరలగ్నసాంద్రవసాపంకిలముఖమార్యపుత్రస్య శిలీముఖం భవంతమంతరేణ కశ్శ్రద్దధీత సిజహృదయగళితరుధిరధారయా ప్రక్షాళయితుమ్॥ గ॥ ౩౭॥ అథవా జనస్థానసమరాదారభ్య సమరాభావావగ్రహతృషితానాం సౌమిత్రిపత్రిచాతకానాం శోణితాంబుపారణాం

త్ తాదృక్ఛిలీముఖక్షాళనేత్వమేవ శ్రద్ధావాన్నాన్య ఇత్యర్థః- మదుక్తాన్యథాకరణే శ్రీరామః ఖరవిదారణబాణేన త్వదీయవక్షో విదారయిష్యతీతి భావః- శ్రదుతోరుపసర్గవద్వృత్తిర్వాచ్యేతి శ్రచ్ఛబ్దస్య పూర్వనిపాతః॥ ౩౭॥ ఆస్తాం తావద్రామబాణవార్తా లక్ష్మణబాణానాం త్వయి నిపతతాం కో వా నివారయితేత్యాహ అథ వేతి పద్యాంతరే - జనస్థానే యత్సమరం ఖరాదిరాక్షసరణం తస్మాదారభ్య తతః ప్రభృతీత్యర్థః- అన్యారాదితరర్త ఇత్యత్రారభ్యార్థయోగే ఇతి వచనాత్పక్షే పంచమీ- అత ఏవ తథా కార్తికాక్యాః ప్రభృత్యాగ్రహాయణీ తి భాష్యకారప్రయోగాదేవ ప్రభృతిశబ్దయోగాత్పంచమీతి కయ్యటః సమరాభావ ఏవావగ్రహో వృష్టిప్రతిబంధ ఇతిరూపకం-వృష్టిర్వర్షం తద్విఘాతే వగ్రహావగ్రహాసమావిత్యమరః - తేన తృషితానాం సౌమిత్రిపత్రిణాం లక్ష్మణబాణానామేవ చాతకానాం పక్షివిశేషాణాం * పత్రీరోపఇషుర్ద్వయోరిత్యమరః - శోణితాంబుపారణాం త్వద్రక్తాంబుపానం తదాపనయశ్చేత్ప్రత్యర్పణాభావరూపదుగ్నయో యది తర్హి నివారయితుం కస్సమర్థః- స

క్లోష్టీత్యర్థః- అమోఘానాంలక్ష్మణబాణానాంగతింబ్రహ్మపివారయితుంనశ క్తః-అతస్తద్బాణాఅపిత్వద్రుధిరంపాస్యంతీతిభావః॥ ౩౮॥ అథేతి॥ అథజాన కీభాషణానంతరంపంచానాంఅరవిందాదీనాంబాణానాంసమాహారఃపం చబాణీత్రిలోకీవదత్రప్రక్రియాతయావిభిన్నంవిదారితం అత్యంతకామోప హతమిత్యర్థః-ఏకబాణభిన్నస్యైవావస్థావక్తుంనశక్యతేపంచబాణభిన్నస్య కింవక్తవ్యమితిభావఃనిశిచరనాథంరావణంజనకసుతాయాః ఏకాపిఉక్తా నాంవాచాంమధ్యేకావిదపివాణీవాక్నప్రాపల్ కామాంధహృదయోయం నకామపివాణీమశృణోదిత్యర్థః-ఆపిష్టైలేల్లజ్ పిఠంగపధారణే-హేహెతావవ ధారణఇత్యమరః-తత్రదృష్టాంతమాహ॥ జనమితి॥ ఉపనతవ్యత్యయమాపన్న మరణంఅతఏవపంచవక్త్రైఃపంచముఖైఃఅహినాసర్పేణదష్టంజనంహ్రుత విషాదేఃవిషదోషపరిహరణశక్తాయాఅపీత్యర్థః- ఓషధేశ్శక్తిస్సామర్థ్యంవి

తవాపనయశ్చేత్యస్సమర్థానివారయితుమ్॥ *॥ ప॥ ౩౮॥ అథని శిచరనాథంపఞ్చబాణీ విభిన్నంనహిజనక సుతాయాఃప్రాపదే కాపివాణీజనముపనతమృత్యుంపఞ్చవక్త్రైరహిదష్టం విశతిహృత విషాదేరోషధేఃకిన్నుశక్తిః॥*॥౪॥ ౩౯॥ ఏవంజనకదుహితురవధీ రణాఫణితి మాకర్ణ్యకోపరాజ్ఞ్యముఖో దశముఖస్తామభితోనీ వసంతీరారక్షక రాక్షసీర్గాదిశ్య భవత్యశ్చతుర్భిరప్యుపాయైరే

శతికిన్నునప్రవిశత్యేవేత్యర్థః-దృష్టాంతకాలంకారః- యత్రవాక్యద్వయేబిం బప్రతిబింబతయోచ్యతే- సామాన్యధర్మోవాక్యజ్ఞైస్సదృష్టాంతోనిగద్యత ఇతి

లక్షణాత్॥ ౩౯॥ ఏవమితి॥ ఏవముక్తరూపంజనకదుహితుస్సీతాయాఃఅవధీ రణాపణితిమవమాననావచనమాకర్ణ్యకోపపరాఙ్ముఖఃకోపవిహ్వలోదశ ముఖఃతామభితస్తస్యాస్సీతాయాస్సమంతాదిత్యర్థః- అభితఃపరిత ఇత్యాది నాద్వితీయానివసంతీర్వర్తమానాఃఆరక్షణం సంరక్షణంప్రయోజనమాసా మిత్యారక్షక్యఃప్రయోజనమితిఠక్ జీప్ తతఃస్త్రియాఃపుంవదిత్యాదినాపుంవ ద్భావఃతాశ్చతాఃరాక్షస్యశ్చతాఉద్దిశ్యభాంతీతిభవత్యఃఅఘటితఘటనానై పుణ్యసంపన్నత్వేనప్రశస్తాఃహేరాక్షస్యః-భాతేర్డవతురిత్యౌణాదికోడవతు ప్రత్యయః-ఉగితశ్చేతిజీప్-యూయంచతుర్భిరప్యుపాయైస్సామదానభేదదం డరూపైశ్చతుర్భిరుపాయైరస్యేనాంసీతామవశ్యంనియతం వశ్యాంవశంగ తాంవశంగతఇతియస్ప్రత్యయః కురుధ్వం ఎనకేనాప్యుపాయేనవశీకురుధ్వ

మిత్యర్థః-అథేయంసీతాఅననుకూలాఅవశగాచేత్తర్హిహంతాశాంనష్టబుద్ధిమి
మాంసీతాంప్రాతరశనాయప్రాతఃకాలభోజనార్థంమహానసంపాకస్థా
నంసమానౌరసవత్యాంతుపాకస్థానంమహానసమిత్యమరః-నయతప్రాపయ
త-ఏతన్మాంసంవిశస్యపచనార్థమితిభావః-నయతేర్ద్వికర్మకః-ఇత్యేవమాదిశ్యా
జ్ఞాప్యనిశాంతేనిశావసానేప్రభాతఇత్యర్థః-ప్రత్యాసన్నేసమీపవర్తినిసతిని
శాంతంగృహమేవప్రవివేశప్రవిష్టవాన్ * నిశాంతంగృహశాంతయోరితివి
శ్వః॥౪౦॥తదన్వితి॥తదనురావణగృహప్రవేశానంతరం-క్షణదాచరీణాంత్రి
జటాప్రభృత్యారక్షకరాక్షసీనాంపిశాచీనాంచభీషణానిభయంకరాణివీక్ష
ణానివిలోకనానియస్మిన్సస్తథోక్తంతస్మాద్వాగ్ఘోషోన్మేషణాత్-తస్యత్వం
రాక్షసేంద్రస్యభార్యాభవయశస్వినీత్యాదిదుర్వచనోచ్చారణాత్ - తథా
వాగేవదోషారాత్రిస్తస్యాఉన్మేషణాదావిర్భావాద్ధేతోః-దోషారాత్రిము

నామపశ్యంపశ్యంకురుధ్వమియమననుకూలాచేదిమాంహంతా
శాంప్రాతరశనాయమహానసంనయతేత్యాదిశ్యనిశాంతేప్రత్యా
సన్నేనిశాంతమేవప్రవివేశ ॥ * ॥ ౫ ॥ ౪౦ ॥ తదనుక్షణదా
చరీణాంభీషణవీక్షణవాగ్ఘోషోన్మేషణముకుళితహృదయపుండ
రీకాపుండరీకయూథపరివృతసారంగాంగనాభంగిమంగీకుర్వా
ణాగర్వాంతయతశాపబలాద్వసుధాంప్రపన్నాజనకనందినీ
చిన్తామేవమకరోత్ ॥ * ॥ ౬ ॥ ౪౧ ॥ నూనంవిదితవృత్తాన్తైజటా

ఖేరాత్రావత్రానవ్యయమిష్యతఇత్యభిధానాత్ - ముకుళీకృతంసంకుచితం
హృదయమేవపుండరీకంఅంభోజంయస్యాస్సాతథోక్తారాక్షసీపరుషభా
షణవశాన్నిర్భిన్నహృదయేత్యర్థః-పుండరీకంసితాంభోజమిత్యమరః- శ్లేష
సంకీర్ణోత్రరూపకాలంకారఃకించ - పుండరీకయూథోవ్యాఘ్రసమూహః*
వ్యాఘ్రేపిపుండరీకోనేత్యమరః-తేనపరివృతాయాఉపసిబద్ధాయాస్సార
ంగాంగనాయాహరిణాంగనాయాఃయాభంగీపరిపాటిఃతామంగీకుర్వాణా
అనువర్తమానాప్రాణప్రయాసపర్యంతావస్థాంప్రాప్నువానేత్యర్థః - ఉప
మాకరోతేస్తాచ్ఛీల్యేశానచ్ తథాశాపబలాద్వసుధాంప్రపన్నాభూలోకం
ప్రాప్తాగీర్వాణతరుణీసురసుందరీవస్థితాజనకనందినీఏవంవక్ష్యమాణరూ
పాంచింతామకరోత్॥౪౧॥తత్ప్రకారమేవాహ॥నూనమితి॥విదితఃజ్ఞాతఃవృ
త్తాంతోమదపహారవార్తాయేనతస్మిన్జటాయుషిగతాయుషిమృతేసతిఆర్య

పుత్రః శ్రీరామః ఇహేతి స్థితీతి ఇహస్థాం అత్ర లంకాయాం స్థితాం ఇహశబ్దాద
వ్యయాత్సప్తమ్యర్థే- ఇతి స్థప్రత్యయః మామనధిగతవాన్ కిం అజ్ఞాతవాన్ కింనూ
నం- అన్యథా కథమయం నాత్రాగచ్ఛేదితి భావః॥ ౪౨॥ ఆహోస్విదితి॥ ఆహో
స్విత్ యద్వా- క్రవ్యాదమాయయా రాక్షస వంచనాశక్త్యా విపర్యస్తప్రకృతే
ర్విపరీతభావస్య పూర్వవిలక్షణామవస్థాం ప్రాపితస్యేత్యర్థః- కాకుత్థ్సస్య శ్రీ
రామస్య అనాస్థా అనాదరస్సంజాయతే కిం సముత్పద్యతే కిం మయీతి శేషః॥
౪౩॥ అథవేతి పక్షాంతరే- తదేవాహ॥ నేతి॥ దురాత్మా దుష్టహృదయః రావణః
మాం కేవలం మామేవ- నాహరత్ నహృతవాన్ -కింతు నిసర్గసిద్ధాం స్వభావసి
ద్ధాం రామస్య కృపాం పరదుఃఖప్రహాణేచ్ఛారూపాం దయాం చ అహరత్ క
యాపి వా మాయయా అపహృతవానిత్యర్థః నను కథమేతన్నిర్ణీతమిత్యాశంక్య
తత్ర యుక్తిం వక్తి- ఇదమేతత్ కృపాహరణం నచేత్తర్హి సంశ్రితేష్వా శ్రితేషు వ

యుషి గతాయుషి। మామిహస్థామార్యపుత్రః కిం నాధిగతవాన్
ప్రభుః ॥ గ ॥ ౪౨ ॥ ఆహోస్విత్ క్రవ్యాదమాయయా విపర్య
స్తప్రకృతేః కాకుత్థ్సస్య కిమనాస్థా సంజాయతే ॥ అథవా ॥ * ॥
ప॥ ౪౩॥ న కేవలం మామహరద్దురాత్మా కృపాం చ రామస్య నిసర్గ
సిద్ధామ్। ఇదం న చేత్సంశ్రితవత్సలః కిం భవేత్స తూష్ణీం జగదేక
వీరః॥ గ ॥ ౪౪ ॥ ఇత్థం విలప్య రఘుపుంగవమేవ సంతతం చింతయ
న్తీ కృపణా న్యమూర్ఛామగమత్॥ * ॥ ప॥ ౪౫॥ నిశాచరీస్తాం నిరవద్య

త్సలః స్నిగ్ధః నిరంతరాశ్రితరక్షణతత్పర ఇత్యర్థః- శ్రీమాన్ స్నిగ్ధస్తు వత్సల ఇత్య
మరః- వత్సాంసాభ్యాం కామబల ఇతి లచ్ప్రత్యయః- జగదేకవీరః నిగ్రహానుగ్ర
హసమర్థ ఇత్యర్థః సః శ్రీరామః తూష్ణీం భవేత్ కిం ఉపేక్షాపరతంత్రో జాయే
త కిం న భవేదేవేత్యర్థః కృపాహరణాభావే కథమిత్థం సమర్థస్యాస్య ఆశ్రితేషు
తూష్ణీం భావ ఇతి భావః- అత్ర కృపాహరణాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశ
యోక్తిః ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం॥ ౪౪॥ ఇత్థమితి॥ ఇత్థమనేన ప్రకారేణ విలప్య పరి
దేవనం కృత్వా- రఘుపుంగవం శ్రీరామమేవ సంతతం నిరంతరం చింతయంతీ మ
నసి భావయంతీ సతీ- కృచ్ఛ్రాత్ప్రాణసంకటాత్ మూర్ఛాం మోహమగమత్ శ్రీ
రామసంవేదనేన రావణభర్త్సనానుసంధానేన చ విసంజ్ఞాభూదిత్యర్థః॥ ౪౫॥
తతః కిం తత్రాహ నిశాచరీరితి॥ అనవద్యశీలాం నిర్దుష్టస్వభావాం అవద్యపణ్యే
త్యాదినా నిపాతః తాం సీతాం నిర్భర్త్సయంతీః పరితర్జయంతీః భర్త్సయతేః ప

రస్త్రైపదత్వంవ్యాఖ్యాతం-నిశాచరీః రాక్షసీః నిభృతంనిశ్చలంనివార్యనిషిధ్య త్రిజటానామకాచిద్వృద్ధరాక్షసీసీతాపక్షపాతినీఅస్వప్నలోకస్య దేవనివహస్యఉత్సవంహర్షజనకం-శ్రీరామాభ్యుదయసూచకత్వాదితిభావః ఉత్సూతేహర్షమిత్యేషఉత్సవఃపరికీర్తితఇతిరసాకరే-ఆత్మదృష్టంఆత్మనానుభూతంఏకందుస్వప్నంరావణవినాశసూచకత్వాద్దుష్టంస్వప్నంజగాద-ఉక్తవతీ- తథాచరామాయణం*స్వప్నోహ్యద్యమయాదృష్టోదారుణోరోమహర్షణః- రాక్షసానామభావాయభర్తురస్యాజయాయచేత్యాదివృత్తముపజాతిః న కేవలంస్వప్నమేవకథితవతీత్రిజటాకింతుసీతాయాఆలంబనభూతాప్యభూదిత్యాహ-కించేతి॥ ౪౬॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ఉపఘ్నేతి॥ఉపఘ్నవృక్షస్య అంతికాశ్రయవృక్షస్యతద్రూపస్యశ్రీరామస్యేత్యర్థః- స్యాదుపఘ్నోంతికాశ్రయఇత్యమరః - ఉపఘ్నఉపాశ్రయఇతినిపాతః పరోక్షభావాదసాన్ని

శీలాంనిర్భర్త్సనాయంతీర్నిభృతంనివార్య । అస్వప్నలోకోత్సవమాత్మదృష్టందుస్వప్నమేకంత్రిజటాజగాద॥*॥ప॥ ౪౬ ॥ కించ॥

ఉపఘ్నవృక్షస్యపరోక్షభావాదుపేత్యపృథ్వీంసుచిరంలుఠంత్యాః । నక్తంచరస్త్రీముఖకర్శితాయాస్సితాలతాయాస్త్రిజటాజటాభూత్॥ *॥గ॥ ౪౭॥ తదనంతరమాత్మత్యాగాయస్పృహ

యం త్యాంమైథిల్యాంమారుతిరియమనుపేక్షణీయాతపస్వినీ

ధ్యాద్ధేతోఃపృథ్వీంభువముపేత్యసుచిరంఅతిచిరకాలమారభ్యేత్యర్థఃలుఠంత్యావివర్తమానాయాః-కించనక్తంచరస్త్రీణాంరాక్షసీనాంముఖైఃపరుషవచనైఃకర్శితాయాఃకార్శ్యంప్రాపితాయాఃనిపీడితాయాఇతియావత్ - తథానక్తంచరస్త్రీణాంశిథిల్యాఖ్యకీటకవిశేషాణాంముఖైఃవదనైఃకర్శితాయాః కతితాయాఃనక్తంచరస్త్రీశబ్దఃశిథిలీవాచకత్వేననిఘంట్వంతరేషుమృగ్యఃసీతాయాఏవలతాయాఃత్రిజటాజటాశాఖాపునరుత్థానాలంబనేత్యర్థఃఅభూత్ స్కంధశాఖాశాలేశిఫాజటేత్యమరః శ్రీరామవిజయసూచకశుభనిమిత్తకథనేనసీతామాశ్వాసయామాసేత్యర్థః- శ్లేషసంకీర్ణోయంరూపకాలంకారః॥ఉపజాతివృత్తం॥ ౪౮ ॥తదనంతరమితి ॥ తదనంతరంత్రిజటాస్వప్నకథనానంతరం-మైథిల్యాంసీతాయామాత్మత్యాగాయదేహత్యాగాయ* ఆత్మాజీవేధృతౌదేహఇత్యభిధానాత్ -స్పృహేరీప్సితఇతిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీస్పృహయంత్యామభిలషంత్యాంరాక్షసీవిరచితోపద్రవాసహిష్ణుత్వా

దితిభావఃమారుతిహనూమాన్ తపస్వినీశోచ్యా* అనుపేక్షణీయాఅనాద రణీయాన- విలంబకరణేనసహింసనీయేతియావత్ ఇతిమత్వేతిశేషః- నీతిమ ముంచంతీంనీతియుక్తామిత్యర్థః* శేముచాదీనామితిముమాగమఃచింతామే తత్సంముఖీభావవిచారంపరిగృహ్యకృత్వా-అస్యామైథిల్యాఃనెదీయానంతి కవర్తీబభూవఅంతికబాఢయోర్నెదసాధావితినేదాదేశః-తతోనేదిష్ఠత్వా సంతరం॥౮౮॥దేవ్యాఇతి॥అయంహనూమాన్ దశాననస్యరావణస్యవచో మయంవాగ్రూపంయద్వజ్రమాయుధంతేనదీర్ణయోఃవిదారితయోఃకర్ణయో రంతరెయానివ్రణానితుతానితేషాంపరోపణేచికిత్సాయాంభెషజానిఔష ధాని-భేషజౌషధభైషజ్యానీత్యమరఃతథాఅస్వయేనవంశేనసంగతానిరా జాదశరథోనామరథకుంజరవాజిమానిత్యాదివంశప్రశంసాపూర్వకాణీత్య ర్థః-రామాభికీర్తనానిశ్రీరామనామసంకీర్తనాన్యేవమధూన్యమృతానిదే

తిసీతిమముఞ్చంతీంచింతాంపరిగృహ్యనేదీయానస్యాబభూవ॥

ప॥౮౮॥ తతః॥దేవ్యాదశాననవచోమయవజ్రదీర్ణకర్ణాంతరవ్ర ణవిరోపణభేషజాని। విస్రంభణార్థమయమన్వయసంగతానిరా మాభికీర్తనమధూనిశనైర్వ్యషించత్॥*॥౫॥ ౮౯॥తదనంతరం సమంతాత్ప్రసారితనయనా జనకతనయా తస్యాంశాఖాయాం శాఖామృగమద్వితీయమస్వప్నబుద్ధ్యాచకితహృదయాసలక్ష్మణా యరామాయభద్రమాశంసమానాజనమిమమనురోపనా

వ్యాస్రీతాయావిస్రంభణార్థంవిశ్వాసోత్పాదనార్థమిత్యర్థః- సమావి స్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః - అర్థేనసహానిత్యసమాసస్సర్వలింగతాచవక్త వ్యా-శనైరవ్యగ్రంన్యషించత్ శ్రావితవానిత్యర్థః-రూపకాలంకారఃవసంత తిలకావృత్తం॥౮౯॥ తదనంతరమితి॥తదనంతరంశ్రీరామసంకీర్తనానంత రం-జనకతనయాసీతాసమంతాద్దిక్షువిదిక్షుచేత్యర్థఃప్రసారితనయనాకు తఎతత్ప్రియుక్తమితిప్రవర్తితదృష్టిస్సతీతస్యాంనేదిష్ఠాయా మిత్యర్థః- శాఖాయాంశింశుపావిటపేస్థితమితిశేషః- శాఖామృగంవానరమద్వితీయ దుస్వప్నబుద్ధ్యాదుష్టస్వప్నోయమితిభ్రాంత్యాస్వప్నే వానరదర్శనస్యాశు భసూచకత్వేనశాస్త్రసిద్ధత్వాదితిభావః- తథారామాయణే - స్వప్నోమ యాయంవికృతోద్యదృష్టశ్శాఖామృగశ్శాస్త్రగణైర్నిషిద్ధఇతి- చకితహృద యాభయసంభ్రాంతాన్తఃకరణాఅతఎవసలక్ష్మణాయలక్ష్మణసమేతాయ

తేనసహేతితుల్యయోగ ఇతిబహువ్రీహిః వోపసర్జనస్యేతిసహశబ్దస్యసత్వం భత్రే॥ ప్రాణేశ్వరాయ శ్రీరామాయ- చతుర్థీ చాశిష్యాయుష్యేత్యాదినా చతుర్థీ-భద్రంకుశలమాశంసమానాస్వస్త్యస్తు రామాయసలక్ష్మణాయేతి తికల్యాణాశంసనం కుర్వాణేత్యర్థః-స్వశ్రేయసం శివంభద్రంకల్యాణం మంగళంశుభమిత్యమరః ఆజ్ఞాప్యస్వాప్యం సతేశ్శానజ్ తతోదురాపస్వాపం దుష్ప్రాపనిద్రం॥ స్యాన్నిద్రాశయనంస్వాపఇత్యమరః- ఏతేనజాగరాఖ్యా చతుర్థీమదనావస్థాసూచ్యతే॥ తదుక్తం॥ దృఙ్మనస్సంగసంకల్పౌజాగరఃకృశ తారతిః-హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశాదశేతి- ఇమమీదృగ వస్థాపన్నం జనమిత్యాత్మనిర్దేశః-స్వప్నదశాకథంకుతోవా ఆప్నుయాత్ప్రం గచ్ఛేత్ నాప్నుయాదేవేత్యర్థః-తస్యాంతరీయకత్వాత్తస్యేతిభావః- తథా చరామాయణం॥ స్వప్నేపినాయంనహిమే స్తినిద్రాశోకేనదుఃఖేనచపీడితా యాఇత్యనేనప్రకారేణ విచింత్యాలోచ్య మాయయా వానరభూమికయా

పంస్వప్నఃకథమాప్నుయాదితి విచింత్యమాయయా సమాయా తోన్నైఋతఇతిబుద్ధ్యాతస్మాన్మారుతపుత్రాత్త్రాస॥ ౪॥ ౫౦॥

సోపిసమవతీర్యవచనైర్విచిత్రైర్జనకపుత్రీం ప్రత్యాయయన్నాం జనేయఃకృతాంజలిర్వ్యజిజ్ఞపత్ ప॥ ౫౧॥ కల్యాణత్వద్వియోగేన

తీవ్రవేగేనతాన్యతః। రాఘవేంద్రస్యదూతమమామన్యధామా

సమాయాతః పునరాగతోయంనైఋతోరావణఇతి బుద్ధ్యాతద్గోచర భ్రాంత్యేత్యర్థః-తస్మాత్తథాభూతాన్మారుతపుత్రాత్త్రాసబిభాయ భీ త్రాద్ధానాంభయహేతురిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ॥ ౫౦ ॥ తతఃకింతత్రా హ॥ సఇతి॥ సఃఆంజనేయోపిసమవతీర్యశాఖాయాస్సకాశాదవరుహ్య. వచ నైర్విచిత్రైర్త్తత్కాలోచితసజవచనరచనాపిశేషచాతుర్యైర్జనకపుత్రీం జానకీంప్రత్యాయితుంసమాశ్వాసితుంప్రత్యాయయన్నితిశత్రంతపాఠేఆం జనేయవిశేషణంసమాశ్వాసయన్నిత్యర్థః॥ ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వా సహేతుష్విత్యమరః-కృతాంజలిర్విరచితకరసంపుటస్సన్ వినయలక్షణమే తత్ వ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపితవాన్॥ ౫౧॥ విజ్ఞాపనప్రకారమేవాహ॥ కల్యాణీతి॥ హేకల్యాణిశోభనేజానకి ఏతేనసౌభాగ్యాభిధాయకేనసంబోధనేన శ్రీరా మస్యకుశలంసూచ్యతే॥ గౌరాదిత్వాత్ జీప్- తీవ్రవేగేనచండరయేణదుర్ని రోధేనేత్యర్థః॥ తిగ్మంతీక్ష్ణంఖరంతీవ్రచండముష్ణంపటుస్మృతమితిహలాయు

థః త్వన్నియోగేనత్వద్విరహేణహేతునా తామ్యతో గ్లాయతః క్లిశ్యత ఇత్యర్థః-
ఏతేనవ్యాపారాంతరాసక్తత్వశంకానకార్యేతిసూచ్యతే- రాఘవేంద్రస్యర
ఘునాయకస్యదూతంసందేశహరం* స్యాత్సందేశహరోదూత ఇత్యమరః-
మాంఅన్యథాప్రకారాంతరేణమాస్మమస్యథాః నవిజానీయా ఇత్యర్థః* స్మో
త్తరేలఙ్చేతిచకారాదాశీరర్థేలుఙ్ - నమాఙ్యోగ ఇత్యడాగమాభావః॥
౫౨॥ త్వయేతి॥ హేమైథిలి త్వయాసహప్రస్థితా ప్రయాతాచిత్తవృత్తిర్యస్యస
తథోక్తః త్వదేకాయత్తచిత్త ఇత్యర్థః అతఏవవిభావర్యాం రజన్యాం యః కో
కశ్చక్రవాకస్తస్యసమానోధర్మోయస్యసతథోక్తః అతివిరహాతుర ఇత్యర్థః- కో
కశ్చక్రశ్చక్రవాక ఇత్యమరః* ధర్మాదనిచ్కేవలాదిత్యనిచ్ - కోసలానాంజనప
దానాంరాజా కోసలరాజో దశరథస్తస్యపుత్రః శ్రీరామోమన్ముఖేనమద్వా
రా త్వాంకుశలమేవకౌశలం స్వార్థేణ్ వదః క్షేమవచనం అబ్రవీత్ అవోచత్
బ్రువోలుఙ్ బ్రువివశాసీత్యాదినా ద్వికర్మకత్వం అకథితంచేతి సీతాయాః కర్మ
త్వమస్యర్థః* ॥ ప ॥ ౫౨ ॥ త్వయాసహప్రస్థితచిత్తవృత్తిర్విభావరీ
కోకసమానధర్మా। వచోబ్రవీన్మైథిలి మన్ముఖేన త్వాంకౌశలంకోస
లరాజపుత్రః॥ అపిచ॥ ప॥ ౫౩॥ శిరసాతవసౌమిత్రిరకరోదభివాద
నమ్। అపృచ్ఛత్ సుగ్రీవో భద్రం త్వామధిపశ్చవనౌకసామ్॥ గ॥ ౫౪॥ ఏవ
మభిహితయాసంభూతవిస్రబ్ధయా భయాపేతయా తయా తా
వదనుయుక్తః పవనతనయో వాలిమరణకారణం సుగ్రీవసఖ్యమాఖ్యా
త్వం ఉపజాతివృత్తం॥ ౫౩॥ అథప్రత్యయదార్ఢ్యాయలక్ష్మణవార్తామ
ప్యాహ- అపిచేతి॥ తదేవవివృణోతి॥ శిరసేతి॥ హేకల్యాణి సుమిత్రాయాః అప
త్యంపుమాం సౌమిత్రిర్లక్ష్మణః* బాహ్వాదిభ్యశ్చేతి ఇఞ్ ప్రత్యయః శిరసా మూ
ర్ధ్నా తవ అభివాదనం నమస్కారమకరోత్ కృతవాన్- అథసుగ్రీవసఖ్యము
పజాతమితి సూచయన్నాహ ॥ అపృచ్ఛదితి ॥ సః ప్రసిద్ధః వనౌకసామధిపో క
పివానరేశ్వరస్సుగ్రీవశ్చ మర్కటో వానరః కీశో వనౌకా ఇత్యమరః త్వాంభ
ద్రం కుశలమపృచ్ఛత్ పృష్టవాన్- దుహ్యాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం॥ ౫౪ ॥ ఏవమితి ॥
ఏవముక్తప్రకారేణ అభిహితయా ఉక్తయా అతఏవ సంభూతవిస్రంభతయా
సంజాతవిశ్వాసతయా హేతునా- సమౌ విస్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః భయా
దపేతయా అపగతసాధ్వసయేత్యర్థః అపేతాపోఢేత్యాదినా పంచమీతయా
సీతయా తావత్తదానీమనుయుక్తః కథం సుగ్రీవసఖ్యంజాతమిత్యాదిపృష్టస్సన్

ప్రశ్నేనయోః పృచ్ఛాచేత్యమరః పవనతనయోహనూమాన్ వాలిమరణ
కారణంసుగ్రీవస్యకతుకః సఖ్యం మైత్రీంసఖ్యుర్గస్యఇతి సుప్రత్యయః ఆఖ్యాయ
సమ్యక్కథయిత్వాప్రాచేతసచేతఇవవాల్మీకిమనఇవేత్యుపమాసంతతసన్ని
హితేననిరంతరసన్నికృష్టేనరామనామ్నామంగళం కల్యాణరూపంవిలిఖి
తశ్రీరామనామవర్ణావళీశోభిత మిత్యర్థః అంగుళయకంశ్రీరామప్రేషితామ
భిజ్ఞానముద్రికాం అస్యైసీతాయైప్రాయచ్ఛత్ దత్తవాన్ * ప్రాపూర్వాద్దాత్వా
దినాదానోయచ్ఛాదేశః॥౫౫॥సౌఖ్యేతి॥ జనకాత్మజాయాస్సీతాయాః పా
ణిగ్రహోత్సవదినంవివాహ మహోత్సవదివసః కర్తృ సౌఖ్యావహస్యపర
మానందకరస్యపవనాత్మజేన హనూమతానీయమానమానీతంయద్రామాం
గుళీయకంశ్రీరామాభిజ్ఞానాంగుళీముద్రికా తద్విలోకనవాసరస్యతత్సందర్శ
నదినస్యశతతమీంశతస్యపూరణీం * తస్యపూరణే డటావిత్యంశతాదిమాసార్ధ

యప్రాచేతసచేత ఇవసంతతసన్నిహితరామనామమంగళమ
ంగుళీయకమస్యైప్రాయచ్ఛత్॥ * ॥ప॥౫౫॥సౌఖ్యావహస్యప
వనాత్మజనీయమానరామాంగుళీయకవిలోకనవాసరస్య। శత్యాం
కలాంశతతమీం భువిసైవభేజే పాణిగ్రహోత్సవ దినంజనకా
త్మజాయాః ॥ * X ॥ ౫౬ ॥ తతస్తుజానకీనిస్సీమహర్షాబభా
షే॥ *X ॥ ౫౭ ॥ మహాభాగసర్వథాస్యదురాత్మనఃప్రత్యాసీద
తిమృత్యురేవమనలాభిధానయావిభీషణదుహిత్రాస్వమాత్రా

మాసమసంవత్సరాచ్చేతిమడాగమేటిత్వాత్ ఙీప్ కలామంశం * కలాస్యాన్మూలి
కావృద్ధౌశిల్పాదావంశమాత్రకే షోడశాంశేపిచంద్రస్యేతి విశ్వః భువిసత్యం
యథార్థంనైవభేజేనప్రాపసైవతతోపిసహస్రగుణాధికానందకత్వాదస్యే
తిభావః అత్రకళాభజన సంబంధేప్యసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః వసంతతిల
కావృత్తం॥౫౬॥తత ఇతి॥తతః అంగుళీయకప్రదానానంతరం జానకీనిస్సీమ
హర్షానిరతిశయానందాసతీతంహనుమంతంబభాషే ఉవాచ॥౫౭॥భాషణ
ప్రకారమేవాహ॥మహాభాగేతి॥హే మహాభాగపరహితాచరణభాగ్యసంప
న్నసర్వథాసర్వప్రకారేణ అస్యదురాత్మనః పాపిష్ఠస్యరావణస్య మృత్యురం
తకః ప్రత్యాసీదతిప్రత్యాసన్నో భవతితత్ప్రత్యాసాదనంతథానిశ్చితమిత్య
ర్థః నహ్యేతస్మదభ్యూహమాత్రంకింత్వాప్తముఖాచ్ఛ్రుతమపీత్యాహ॥ఏవ
మితిఏవముక్తప్రకారేణ అనలేత్యభిధానంయస్యాస్తయాతథాస్వమాత్రాని

జజనన్యా అస్మత్పక్షపాతిన్యా సరమయా ప్రేషితయా ఏతద్వార్తాకథనార్థం ప్రహితయా విభీషణదుహిత్రా విభీషణపుత్రికయా భాషితం చ కథితమపి అతః అనార్యశీలస్తు స్వభావో ఽయం రావణో ఽపి చతుర్థీయం చతుర్థం- చతురశ్ఛయతావాక్యతురలోపశ్చేతి ప్రత్యయః అర్యకరలోపశ్చ ఉపాయమంతరేణ దండోపాయం వినేత్యర్థః- అంతరాంతరేణ యుక్త ఇతి ద్వితీయా ఆర్యపుత్రస్య తస్య రాజపుత్రస్య శ్రీరామస్య - ఆర్యపుత్రో రాజపుత్రాణామభిధానం అరోబ్రాహ్మణకుమారయోః రాజా చేతి నిపాతనాత్ నసమర్పయిష్యతి నదాస్యతి దండోపాయమవిలంబేనైవ ప్రయోక్తవ్య ఇత్యాహ॥ నియతమితి॥ అహమపి నియతం నిశ్చితం మాసాదూర్ధ్వం ఏకమాసస్యోపరిష్టాదిత్యర్థః- స్వప్రాణాన్ నిజాన్ ప్రాణాన్ ధారయితుం నిరోద్ధుం శకధృషే త్యాదినా తుమున్ప్రత్యయః న శక్నుయాం శక్తా న భవేయమత ఊర్ధ్వం జీవితం త్యక్ష్యామీత్యర్థః ఇతి బభాష ఇ

ప్రేషితయా భాషితం నాయమస్యనార్యశీలస్తురీయముపాయ
మంతరేణ మమార్యపుత్రస్య సమర్పయిష్యతి నియతమహ
మపి మాసాదూర్ధ్వం న శక్నుయాం ప్రాణాన్ స్వప్రాణాన్ ధా
రయితుమితి॥*॥ ౪॥ ౫౦॥ ఏతదాకర్ణ్య మారుతిర్మహానుభావో
మహాభాగ్యవతీం వహన్నేవతూర్ణముల్లంఘిత సాగరో రఘు
వరచరణసరసిజసమీపముపయాస్యామి మామనుసర సదేహం నస
మర్థయే థా ఇత్యభిహితవాన్॥*॥ ౫॥ ౫౧॥ కించ॥ మహామహీధ్ర

సంబంధః- తథా చ రామాయణం- ధారయిష్యామి మసంతుజ జీవితం శత్రుసూదన మాసాదూర్ధ్వం న జీవిష్యే త్వయా హీనా నృపాత్మజ॥ ౫౦ ॥ ఏతదితి॥ ఏతత్సీతావచనమాకర్ణ్య శ్రుత్వా మారుతిః హనూమాన్- మహానుభావే మహాసామర్థ్యసంపన్నే సామర్థ్యవతి పరమపాతివ్రత్యసంపన్న ఇతి చ దృష్టవ్యం మా భైషీః భయం మా ప్రాప్నుహి భవతీం పూజ్యాం త్వాం వహన్నేవ స్కంధే ధారయన్నేవ తూర్ణముల్లంఘితసాగర ఉత్తీర్ణసముద్రస్సన్ రఘువరస్య శ్రీరామస్య చరణసరసిజసమీపం పాదకమలసమీపముపయాస్యామి ప్రాప్స్యామి మామసర్థం న సమర్థయే థాః న మన్యస్వేత్యభిహితవాన్ ఉవాచ కించ అపి చేత్యర్థః॥ ౫౧॥ మహామహీధ్రేతి॥ సోఽయం హనూమాన్ స్వసామర్థ్య ప్రతిజ్ఞానాయ మహతా మహీధ్రేణ గిరిణా సదృశీం సమానాం వృద్ధిముపేయివాన్ ప్రాప్తవాన్ మహీధ్రశ్శిఖరీక్ష్మాభృదిత్యమరః యయా దేహవృద్ధ్యా అపాంరా

శిఃసముద్రః - కుల్యాతుల్యామల్పీకృతసరిత్సమానాందశాంస్థితిందధౌధృత
వాన్ కుల్యాల్పాకృత్రిమాసరిదిత్యమరఃహనూమద్దేహాపేక్షయాసముద్రోల్ప
ఇవప్రతీయేతఇతిభావః॥౬౦॥ అథేతి॥ అథహనూమద్దేహవృద్ధిదర్శనానంత
రం- జనకరాజసుతాసీతాముదితాసంతుష్టాసతీ- తమాంజనేయమువాచ-
హేఆంజనేయ - చరణాభ్యాంలంఘితస్తీర్ణః వారినిధిస్సముద్రోయస్యత
వదుష్కరంకర్తుమశక్యంకార్యంకింకిమస్తికిందిదపినాస్తీత్యర్థః- అపితుకిం
తు- హేప్లవంగపుంగవవానరోత్తమ- మయాసహత్వంయాస్యసిగమిష్యసి
చేద్భవతః ఇయ[redacted]దవీమార్గః- అపాయినీదుష్టాపరిణమేద్భవేత్-సంక
టయుక్తాభవిష్యతి- అన్యచ్చకించేత్యర్థః॥౬౧॥ పాతివ్రత్యేతి॥ హేఆంజనే
యపాతివ్రత్యమహితాశనేనపాతివ్రత్యాగ్నినాతంరావణంభస్మసాద్భస్మీ
భూతంకుర్యాంకరోమి - యదితహిః-దాశరథేః శ్రీరామస్యశరస్యబాణ
స్యఆత్మోచితాస్వానురూపాపారణాపూర్తిఃస్తృప్తిరితియావత్ - నభవే

సధీచీంసోయంవృద్ధిముపేయివాన్। యయానూనమపాంరాశిః
కుల్యాతుల్యాందశాందధౌ॥*ప॥౬౦॥ అథతమువాచసాజనకరాజ
సుతాముదితాకిముతవదుష్కరంచరణలంఘితవారినిధేః। అపితు
మయాసహప్లవగపుంగవయాస్యసిచేన్నియతమపాయినీపరిణమే
ద్భవతఃపదవీ॥అన్యచ్చ॥ప॥౬౧॥పాతివ్రత్యమహితాశనేనయదితం
కుర్యామహంభస్మసాత్సత్యందాశరథేశ్శరస్యనభవేదాత్మోచితా
పారణా।కించైతస్యయశోనిశాపతిరపిప్రమ్లానకాంతిర్భవేద్భా ౨

న్నస్యాత్ సత్యంయథార్థంనాత్రసందేహఇత్యర్థః శ్రీరామబాణేనైవ
రావణహననంకర్తవ్యమితి భావః శ్రీరామస్యాపకీర్త్యావహత్వాచ్చమమైత
న్నయుజ్యతఇతిపక్షాంతరమాహ॥ కించేతి॥ కించఏతన్మాత్రమేవనభవతీత్య
ర్థః- ఏతస్యదాశరథేర్యశోదానక్షాత్రోద్భవాసత్సమాఖ్యాత దేవనిశా
పతిశ్చంద్రోపీతిరూపకం- ప్రమ్లానకాంతిఃప్రక్షీణశోభోభవేత్- స్వసామ
ర్థ్యేనైవసీతారావణంవినాశితవతీరామస్త్వశక్తఏవజాతఃకిమిత్యపకీర్తి
స్సంభవిష్యతీత్యర్థః- అతః హేభ్రాతరిత్యాదరేణామంత్రణంరఘుపతౌ
రఘునాయకేశాసితరావణేవిధ్వంసితరావణేశ్రీరామేణ రావణేవిధ్వంసి
తేసతీత్యర్థః-మమయాత్రాప్రతిప్రయాణంశ్రేయసీప్రశస్యాశ్రేష్ఠేతియా
వత్ ప్రశస్యస్యశ్రఇతిశ్రాదేశఃఅతోమమైవ మార్గంతుంనయుజ్యతేశ్రీరా

మోయథాక్షిప్రమాగచ్ఛేత్తథాత్వయాప్రోత్సాహితవ్యఇతిభావః ఉక్తరూపకయోస్సంసృష్టిః- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ॥ ౬౨ ॥ ఏవమితి॥ఏవమనేనప్రకారేణవ్యాహృతః-ఉక్తస్సన్ ఏతయేతిశేషః-పవనసుతోహనూమాన్ వినీతాంవినయయుక్తాంసీతాంపునఃఆబభాషేఉక్తవాన్॥ ౬౩॥ తదేవాహ॥ మాయేతి॥ హేమైథిలిమాయామృగేణకనకమృగేణవంచితాయాఃప్రతారితాయాఃవిప్రలబ్ధాయాఇతియావత్ -తవమహానుభావాయాఇతిభావః- శాఖామృగేణవానరేణపునరాగతిఃప్రత్యాగమనమిత్యేతదయుక్తమనర్హం వంచనేనాపహరణంపునస్సంకోచేనాగమనంచేత్యేతత్స వితాయాస్తవనయుక్తమితిభావః-రాజ్ఞ్యాఃపునారాజమార్గేణైవాగమనంయుక్తమితిభావః-కించఏషాఉక్తాకథావార్తాపి-భువనేజగతివిస్తృతంభువనంజగదిత్యమరః వితతావిస్తృతాప్రసరాస్యాద్యదితర్హి రామధనుషః శ్రీరామచాపస్యజగత్త్రయప్రసిద్ధస్యేతిభావః- కానామకావాప్రశస్తిః పరనిరాసకత్వప్రయుక్తఖ్యాతిః

తశ్చసీతరావణేరఘుపతౌయాత్రామమశ్రేయసీ॥౫॥౬౨॥ ఏవం
వ్యాహృతఃపవనసుతస్సీతాంవినీతాంపునరాబభాషే॥ ॥౬౩॥
మాయామృగేణతవమైథిలివంచితాయాశ్శాఖామృగేణపునరాగ
తిరిత్యయుక్తమ్ । ఏషాకథాపిభువనేవితతాయదిస్యాత్కానామ
రామధనుషఃప్రథితాప్రశస్తిః॥౫॥౬౪॥ కింబహునేత్యేతదేవచింతి
తంయదుపగ్రహరాసువగృహిణ్యాస్తదేవనిశ్చితంయత్సదృశమీదృశస్య

ప్రథితాప్రసిద్ధాస్యాదితిశేషఃనస్యాదేవేత్యర్థః-అతస్త్వయాల్పకాలక్లేశసహిష్ణుతయాత్రస్థాతవ్యంశ్రీరామేణపునరాగత్యరావణంజిత్వాత్వంప్రత్యానేతవ్యాచేత్యయమేవరాద్ధాంతఇతిభావః-వసంతతిలకావృత్తం౬౪॥ అథసీతాప్రశ్నంసాపూర్వకంనిగమయన్నాహ॥ కిమితి॥ బహునాకింకాలయాపనక్లేశైర్వచనైరలమిత్యర్థః-కతఇత్యేతత్ప్రకృతమిదమేవచింతితంపర్యాలోచితంసమయోచితత్వేనైతదేవవిచారితమిత్యర్థః-ఇతిహేతుప్రకరణప్రకారాదిసమాప్తిష్విత్యమరః కిమేతదిత్యాహ॥ యదిత్యాదినారాఘవస్యరఘుపతేర్గృహస్యగృహిణ్యాఃపత్న్యాఃయదర్హంయుక్తంతదేవనిశ్చితంనిర్ణీతం-ఈదృశస్యఅనిర్వాచ్యస్యేత్యర్థః- సమాచారస్యపాతివ్రత్యధర్మస్యయత్సదృశంతుల్యంతదేవప్రకాశితమభివ్యంజితం-రావణాపరాధప్రక్రియయాయఃఉపనుగుణఅనురూపంతదేవానుమోదితంఅభ్యుపగ

తం-కులవధూశీలస్య కులస్త్రీస్వభావస్య యదనుకూలం సమ్మతం తదేవ కథితం ఉ
క్తం క్షత్రియాణీ క్షత్రకులోద్భవా- ఆర్యక్షత్రియాభ్యాం చేతి జీప్ ఆనుగాగమ
శ్చ తస్యవాణీప్రక్రమస్య వచనపరిపాట్యాః యదుచితం తదేవోపక్రాంతమా
రబ్ధం-ఇత్యేవం బహుశః బహువారం ప్రశస్య ప్రస్తూయ- హే జానకి సర్వథా స
ర్వప్రకారేణ-ప్రకారవచనే థాల్ రామలక్ష్మణౌ లంకామిమాం ప్రాప్తౌ ప్ర
విష్టౌ జానీహి అవబుధ్యస్వ- తథా ఇమం జనం మామిత్యర్థః-ప్రస్థాతుం ప్రస్థ
తుం ప్రారణశబ్దవదుపసర్గేణ ధాత్వర్థస్య బాధః అత ఏవ-ప్రస్థానం గమనం గ
మ ఇత్యమరః - అనుజానీహి ఆజ్ఞాపయ అథ చ పునః ప్రష్టవ్యం కించిదవశిష్టం వి
ద్యత ఇత్యాహ॥ కిం చేతి॥ తదేవాహ కాకుత్స్థేనేతి॥ కాకుత్స్థేన కకుత్స్థవంశోద్భ
వేన శ్రీరామేణ- విదితపూర్వం పూర్వం విజ్ఞాతమిత్యర్థః-సుప్సుపేతి సమాసః కి
మపి కించిదభిజ్ఞానం జ్ఞాపకవస్తు దీయతాం ప్రతిపాద్యతాం ఇత్యాబభాష ఇతి

సమాచారస్య తదేవ ప్రకాశితం యదనుగుణం రావణాపరాధప్ర
క్రియాయాస్తదేవానుమోదితం యదనుకూలం కులవధూశీలస్య
తదేవ కథితం యదుచితం క్షత్రియాణీ వాణీప్రక్రమస్య తదేవోప
క్రాంతమితి బహుశః ప్రశస్య సర్వథా రామలక్ష్మణౌ లంకామిమాం
ప్రాప్తావితి జానకి జానీహ్యనుజానీహి మాం జనం ప్రస్థాతుం కిం
చ కాకుత్స్థేన విదితపూర్వమభిజ్ఞానం కిమపి దీయతామితి ॥ ॥౪॥

౬౫ ॥ సా తు దీర్ఘం వినిశ్వస్య నిశ్చిత్య పురా ఖలు చిత్రకూటవన
తరుణతరతరురమణీయతయా మందీభవన్నందనవైభవే రఘునం

సంబంధః॥౬౫॥ తతః కిం జాతం తత్రాహ॥ సేతి॥ సా సీతా-తు శబ్దో వ్యర్థః దీర్ఘం
నిశ్వస్య వక్తవ్యార్థస్మరణబీజోద్బోధకచింతానుభావం సవిషాదమభినీయేత్య
ర్థః నిశ్చిత్య తదుక్తం-సహసా నైష్పష్టచింతాద్యాః స్మృతిబీజస్య బోధకా ఇతి- అథ
ప్రత్యభిజ్ఞానాఖ్యాయికామాహ పురేతి॥ పురా పూర్వం- ఖలుశబ్దో వాక్యాలం
కారే-తరుణతరైః అత్యంతతరుణైః తరుభిః వృక్షైః రమణీయతయా సుందరత
యా హేతునా-అథవా తరుణతరాస్తరవో యస్మింస్తత్తథోక్తం అత ఏవ రమణీ
యం చ తస్య భావస్తత్తా తయా మందీభవన్నందనవైభవం ఇంద్రోద్యానసౌభా
గ్యాతిశయో యస్మాత్తస్మిన్ తత్తథోక్త ఇత్యతిశయోక్తిః చిత్రకూటతటవనే చిత్ర
కూటాచలతటవిపినే రఘునందనేనోపధానీకృతః ఉపబర్హీకృతః అంకః ఉత్సం
గో యస్యాస్తస్యాః-ఉపధానం తూపబర్హమిత్యమరః- మమ పయోధరపరిసరే

కుచప్రాంతే ఖరతరనఖరాగ్రైః అతినిశితనఖముఖైః విరచితం కృతం విదారణం ఖండనం యేన తం తథోక్తం-ధారాధర ఇతి నామ యస్య తం కాకం కాకాసురం రఘుపతిః శ్రీరామః వ్యలోకయత్ అపశ్యత్ ॥౬౬॥ తతః కిమకరోదిత్యత ఆహ॥ కుశేతి॥ సః వీరః శ్రీరామః వాసవస్యాపత్యం పుమాన్ వాసవిః అతఇఞ్ సచాసౌ వాయసశ్చ తస్మిన్ ఇంద్రపుత్రే కాకాసురే కుశరూపకుశేశయాసనాస్త్రం దర్భరూపబ్రహ్మాస్త్రం విజహౌ ప్రాయుఙ్క్త-అథ ప్రయోగానంతరం-సః తాదృగవస్థాపన్నః చిరకాలజీవీ కాకః-తస్య శ్రీరామస్య కృపయా దయయా హృతమక్షిమాత్రం యస్య స తథోక్తస్సన్-యథార్థసంజ్ఞాం చిరంజీవతీతి చిరజీవీ ఇత్యన్వర్థనామధేయం దధౌ-ఏతదభిజ్ఞానం శ్రీరామాయ కథయేతి వాక్యశేషః సోయం బ్రహ్మాస్త్రపరిధృతస్సన్ శరణ్యాంతరాభావాత్తమేవ పరమకారుణికం శ్రీరామం శరణం గత్వా పునస్తత్కృపయా అమోఘాయ బ్రహ్మాస్త్రాయ నేత్రం

దనేనోపధానీకృతాజానుయా మమ పయోధరపరిసరే ఖరతర నఖరాగ్ర విరచితవిదారణం ధారాధర నామానం కాకం రఘు పతిర్వ్యలోకయత్ ॥ * ॥ వ ॥ ౬౬ ॥ కుశరూపకుశేశయాస నాస్త్రం విజహౌ వాస వివాయసే స వీరః । అథ తత్కృపయా హృతాక్షిమాత్రశ్చిరజీవీ స దధౌ యథార్థసంజ్ఞామ్ ॥ * ॥ గ ॥ ౬౭ ॥ సైషా పరిచితకథాస్మరణద్విగుణితదుర్దశా కేశపిన ద్ధమపరమపి మణిమున్ముచ్య ॥ * ॥ వ ॥ ౬౮ ॥ చూడామణిం కపివరస్య ద

మేకం దత్త్వా ముక్త్వా భూదిత్యర్థః-చిరజీవీ చైకదృష్టిర్కాకశ్శిఖిపికవర్ధన ఇత్యమరః-తథా రామాయణం*సదర్భం సంస్తరాద్గృహ్య బ్రాహ్మేణాస్త్రేణ యోజయత్-సదీప్త ఇవ కాలాగ్నిర్జజ్వాలాభిముఖో ద్విజం- సతం ప్రదీప్తం చిక్షేప దర్భం తం వాయసం ప్రతి-తతస్తం వాయసం దర్భస్సోంబరేనుజగామ హేతి-ఔపచ్ఛందసికం వృత్తమ్॥౬౭॥ ఇత్థం వాచికరూపమభిజ్ఞానం దత్త్వా సంప్రతి వస్తురూపం దాతుం ప్రవర్తతే త్యాహ॥ సేతి ॥ సైషా సీతా పరిచితకథాస్మరణేన పూర్వానుభూతవృత్తాంతస్మృత్యా ద్విగుణితా ద్విరావృత్తా దుర్దశా దురవస్థా యస్యాస్సా తథోక్తా సతీ కేశపినద్ధం చికురాచ్ఛాదితం- అపిధానతిరోధానపిధానచ్ఛాదనాని చేత్యమరః-వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోః-ఇత్యపేరకారలోపః-నహ్యాతేః కర్మణి క్తః అపరమన్యత్-ఇదం వక్ష్యమాణం చూడామణిమిత్యర్థః-ఉన్ముచ్య విసృజ్య॥౬౮॥ చూడామణిమితి॥ కృశాని విరహా వేద

నావశాత్ కార్శ్యముపస్థాపన్నానిఅంగానియస్యాస్సాకృశాంగీతస్యైసీతా.
అంగరాత్రికంరేభ్యశ్చైవవక్తవ్యమితిజీవేత్- దశాస్యాత్ రావణాత్ యఃసం
త్రాసఃభీతిఃతేనపుంజితఃపిండీభూతోయోరుషాగ్నిఃక్రోధాగ్నిఃతస్యదశైవ
దశాఅవస్థాయస్యతంతథోక్తంరుషేత్యత్రహాలంతాద్వికల్పాట్టాప్ అత్రో
త్ప్రేక్షానుప్రాణితానిదర్శనా - చూడామణింశిరోరత్నంకపివరస్యవాన
రోత్తమస్యహనూమతఃదదౌశ్రీరామాయఏతమపిప్రదర్శయేతిదత్తవతీఅత్ర
కపివరస్యేతిసంబంధసామాన్యేషష్ఠీ•యతఃకర్మణాయమభిప్రైతిససంప్ర
దానమితిసంప్రదానసంజ్ఞానభవతి-స్వనివృత్తిపూర్వకపరస్వత్వరూపస్యా
భావాత్ నహిస్వీయంధనమస్మైదీయతేకింతుప్రత్యభిజ్ఞానప్రదర్శనమాత్రే
ణమణిదానవ్యపదేశః-తథాచనన్వేవమపిరజకస్యవస్త్రందదాతిఘ్నతఃపృ
ష్ఠందదాతీత్యత్రాపిప్రాప్నోతీతిచోద్యముద్భావ్యనైతదస్తి- దానంహినా
మపూజ్యానుగ్రహకామ్యయాద్రవ్యపరిత్యాగః పరస్వత్వాపాదనంచ- త

దౌదశాస్యసంత్రాసపుంజితరుషాగ్నిదశంకృశాంగీ । ఆదాయత
త్ప్రణతిపూర్వమసౌప్రతస్థేమాణిక్యగర్భవదనోరగతుల్యబాహుః
గ॥౬౯॥ తతఃకృతకృత్యఏషనిశాచర పతేఃప్రకాశ యితుంనిజా
గమనమశోక వనికాంబభంజ ప్రభంజనాత్మజః ॥*॥ వ॥౭౦॥

స్వకృతైర్యశ్శాఖా నామవనతి మతీవప్రకట యన్న మాగే
చ్ఛేహానాస్తీతిన్యాసకారేణోక్తంభావ్యకారమతేతుచతుర్థ్యేవభావ్యంతథా
చతేనశూద్రాయమతిం దద్యాదితిఖండికోపాధ్యాయశ్శిష్యాయ చపేటి
కాందదాతీతి చసప్రపంచముపపాదితత్వాదితిఅతఃకపివరఃతత్ప్రణతిపూ
ర్వంతస్యాస్సీతాయాఃనమస్కారపూర్వకమాదాయస్వీకృత్యమణిమితిశే
షః-మాణిక్యంగర్భేయస్యతన్మాణిక్యగర్భంవదనంవక్త్రంయస్యతేనతథో
క్తేనఉరగేణసర్పేణతుల్యఃసదృశఃబాహుర్యస్యసతథోక్తస్సన్-ప్రతస్థేప్రస్థి
తవాన్ ఉపమాఅస్యాశ్చపూర్వోక్తాలంకారేణసంసృష్టిః-వసంతతిలకావృ
త్తం॥౬౯॥ తతఃప్రస్థానానంతరంప్రభంజనాత్మజోవాయుసూనుఃకృతకృ
త్యఃకృతార్థస్సన్ సర్గత్యసీతాసాన్నిధ్యాన్నిష్క్రమ్యనిజాగమనం నిశాచర
పతేఃరావణస్యప్రకాశయితుంప్రకటయితుమశోకవనికాంబభంజమమర్దఉ
త్పాటయామాసేత్యర్థః॥౭౦॥ తదేవాహ॥స్వేతి॥స్వకృతైఃనిజచంక్రమ
ణక్రియాభిఃశాఖానాంద్రుమాణాంఅతీవాత్యంతమవనతింభుగ్నత్వంప్రక
టయన్ ప్రవర్తయన్- అన్యత్రస్వకృతైర్నిజవ్యాపారైః శాఖానాంవే

దభేదానాంఅతీవాపవనతింసమ్యగ్వివేచనంప్రకటయన్స్ఫుటీకుర్వన్*శాఖా వేదప్రభేదేషుబాహావంఘ్రిద్రుమాంగయోరిత్యుభయత్రాపియాదవః - తథాఅమార్గేణఅన్యమార్గేణభ్రామ్యన్సంచరన్ అన్యత్రలోకవిరుద్ధమార్గేణవర్తమానఃవాభ్రాశేత్యాదినావికల్పాత్శస్ప్రత్యయః - సుమనసాంపుష్పాణాంఅన్యత్రదేవానాంచపరికలితభంగోవిరచితవ్యాయామఇత్యర్థః* సుమనాః పుష్పమాలత్యోః స్త్రీ దేవబుధయోః పుమానిత్యుభయత్రాపివైజయంతీ-తథాశ్రుతిమధురవాచాంశ్రోత్రానందకరవాచాం ద్విజానాంఅండజానాంఅన్యత్రశ్రుతిమధురవాచామామ్నాయమనోహరవచనానాంద్విజానాంవిప్రాణాంసంత్రాసంభయంవిరచయన్కుర్వన్ * శ్రుతిఃశ్రోత్రేఽథామ్నాయే-దంతవిప్రాండజాద్విజాఇత్యుభయత్రాపివిశ్వప్రకాశామరౌ-అయంహనూమాన్లంకోద్యానేఅశోకవనికాయాం-దశవదనలీలాంరావణ

ణభ్రామ్యన్పరికలిత భంగస్సుమనసామ్ । ద్విజానాంసంత్రాసం
శ్రుతిమధురవాచాం విరచయన్నయంలంకోద్యానే దశవదనలీ
లామతనుత ॥ * ॥ ౭౧ ॥ తదనుసరభససమారక్షక రక్షోగణనివే
దితప్రమదావనకదన ప్రకుపితదశవదన ప్రేషితాన్ పితృపతికిం
కరభయంకరాన్కింకరాన్ ప్రహస్తపుత్రేణ జమ్బుమాలినా

విభ్రమమతనుతఅత్రఅస్యలీలాయాఅన్యత్రాసంభవాత్తత్సదృశీంలీలామితిసాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపానిదర్శనా-సాచోక్తశ్లేషానుప్రాణితేతిసంకరః-శిఖరిణీవృత్తమ్॥౭౧॥తదన్వితి॥తదనుఅశోకవనికాభంగానంతరంసరభసంసవేగం*రభసోవేగహర్షయోరితివిశ్వః-ఆరక్షఃవనపరిపాలనంప్రయోజనమస్యారక్షకః*ప్రయోజనమితిఠక్ సచాసౌరక్షోగణశ్చఅశోకవనపరిపాలకరాక్షసనివహఇత్యర్థః-తేననివేదితంవిజ్ఞాపితంయత్ప్రమదావనకదనంవానరకృతాశోకవనభంగః* స్యాదేతదేవప్రమదావనమంతఃపురోచితమిత్యమరః* నద్యాపోస్యతరస్యామితిహ్రస్వఃతేనహేతునాకుపితేనక్రుద్ధేనదశవదనేనరావణేనప్రేషితాన్ప్రహితాన్-పితృపతికింకరభయంకరాన్కింకరాన్అశీతిసహస్రసంఖ్యాకాన్నిజకింకరానిత్యర్థఃతథాచరామాయణంతేషామశీతిసాహస్రంకింకరాణాంతరస్వినామితి-మేఘువర్తిభయేషుక్యజేరిఖశోముమాగమః ప్రహస్తపుత్రేణప్రహస్తాఖ్యమంత్రిప్రవరతనయేనజంబుమాలినాసహానిహత్యమారఇత్యాహనూమాన్చైత్యతోరణంప్రాసాద

ద్వారోపరితనభాగముపగతవతి అధితిష్ఠతి సతి॥ ౭౨॥ పునరితి॥ పునర్భూయో
ఽపి నిశమితం హతశేషైః శ్రావితం అమితనిశిచరగణమారణం అశీతిసహస్రసం
ఖ్యాకరాక్షసనివహసంహరణం యస్య స తథోక్తస్సన్ రావణః పంచానన
పరాక్రమాన్- సింహతుల్యబలాన్ ప్రహసనప్రముఖాన్ ప్రహసనాదీన్-
పంచసచివాన్ మంత్రిసులాన్-వలీముఖం వానరం జీవగ్రాహం గృహ్ణీధ్వం జీ
వతీతి జీవః ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః- జీవంతం గృహీత్వా జీవగ్రాహం గృ
హ్ణీత్యర్థః- దూతవధస్య శాస్త్రనిషిద్ధత్వాత్- జీవతస్తస్య విలోకనకౌతు
కాద్వేతి భావః॥ సమూలేత్యాదినా ణముల్ ప్రత్యయః కషాదిత్వాదనుప్రయో
గః ఇత్యత్ర విశేషః ప్రాహిణోత్ ప్రేషితవాన్॥ హిగతావితి ధాతోః హిను
మీనాతిణత్వం॥ ౭౩॥ తత్రేతి॥ తత్ర చైత్యతోరణే- తానపి పంచసచివాన్ తోర
ణపరిఘేణ తోరణస్థార్గళేన పంచతాం మరణం నీత్వా నిహత్యేత్యర్థః॥ ము

సహానిహత్య చైత్యతోరణముపగతవతి హనూమతి॥ గ॥ ౭౨॥ పు
నరపి నిశమితనిశిచరగణమారణో రావణస్సచివాన్ పంచ పంచాన
నపరాక్రమాన్ ప్రహసప్రముఖాన్ వలీముఖం జీవగ్రాహం గృహ్ణీ
ధ్వమితి ప్రాహిణోత్॥ గ॥ ౭౩॥ తత్ర తానపి తోరణపరిఘేణ పంచ
తాం నీత్వా ముహుర్ముహుర్దాశరథిదూతోఽహమిత్యాత్మానము
ద్ఘోషయంతం హనూమంతం నియంతుం నియంతా నిఖిలరక్షసామ
ప్యక్షమక్షకుమారమధ్యక్షిపత్॥ వ॥ ౭౪॥ రక్షస్సంఘట్టచూర్ణీకృ

ముహుర్ముహుః పునః పునః అహం దాశరథిదూత ఇత్యేవమాత్మానముద్ఘోషయం
తం॥ దాసోఽహం కోసలేంద్రస్య రామస్యాక్లిష్టకర్మణః ఇతి వారం వారమాత్మా
నం ప్రఖ్యాపయంతమిత్యర్థః- హనూమంతం నియంతుం నిగృహీతుం నిఖిలరక్ష
సాం నియంతా సకలరాక్షససార్వభౌమః- రావణః అధ్యక్షం పురోవర్తినం
సమగ్రం వా అక్షకుమారం అక్షాఖ్యనిజతనూజమధ్యక్షిపత్ ప్రాహిణోదిత్య
ర్థః॥ ౭౪॥ రక్ష ఇతి॥ రక్షస్సంఘట్టనేన రాక్షససంతాడనేన వక్షస్సంఘట్టనేనే
తి పాఠే వక్షఃస్థలసంఘర్షణేన చూర్ణీకృతాః క్షోదితాః కనకమహాభిత్తయః
కాంచనమయోన్నతకుడ్యాని యస్య తత్తథోక్తం యచ్చైత్యం ప్రాసాదస్త
దుత్థయా తదుత్పన్నయా ధూళ్యా పరాగేణ అకాలే అనియతకాలే నక్షత్రా
ణాం సరణిం ఆకాశం అరుణయన్ అరుణీకుర్వన్నిత్యతిశయోక్తిః అరుణశబ్దా
త్తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః- అత ఏవ వీరలక్ష్మ్యా నిజయశ్రియా స

క్షేప్తో౽సౌ హనూమాన్-రక్షశ్శూరా రాక్షసయోధా ఇత్యాఖ్యయా సాం
తా స్తథోక్తాశ్శారా అక్షోపకరణాని యస్యాం తామితి బహువ్రీహిగర్భో
బహువ్రీహిః-క్వచిదపచయవివక్షాయాం శారశబ్దస్య స్త్రీలింగప్రయోగః-
స్త్రీ స్యాత్కాచిత్ తృణాద్యాదివివక్షాపచయే యదీత్యభిధానాత్-క్షితిత
లక్షేపఫలకం తస్మిన్ క్షేపణీయాం- ప్రవర్తనీయాం అక్షక్రీడాం అక్షకుమా
రసంహరణఖేలాం పాశద్యూతకేళించ - దశముఖనగరీచత్వరేలంకాపుర
ప్రాంగణే విధాతుం కర్తుం తత్వరే త్వరాం కృతవాన్ - రక్షశ్శూరాఖ్యశా
రాన్ క్షితితలఫలకే క్షేపణీయానితి పాఠే రక్షశ్శూరా ఇత్యాఖ్యా యేషాం
తాన్ శారానక్షోపకరణాని క్షితితలఫలకే క్షేపణీయాన్-నివాసనీయాన్ వి
ధాతుమితి శేషః అన్యత్సమానం అత్ర శారశబ్దస్య అకారాంతస్యాపుల్లింగతా
యాం కవిరేవ ప్రమాణం* పణో౽క్షేషు గ్లహో౽క్షాస్తు దేవనాః పాశకాశ్చతే
ఇత్యమరః- శ్లేషసంకీర్ణో౽యం రూపకాలంకారః-స్రగ్ధరావృత్తమ్॥ ౭౫॥ త

తకనకమహాభిత్తిచైత్యోత్థధూళ్యానక్షత్రాణామకాలే సరణిమరుణయ
న్వీరలక్ష్మీసమేతః। రక్షశ్శూరాఖ్యశారాం క్షితితలఫలకే క్షేపణీయాం
హనూమానక్షక్రీడాం విధాతుం దశముఖనగరీచత్వరే తత్వరే సః ॥*॥ త
త్క్షణం క్షణదాచరాణాం మిషతామేవ నిష్పాదితరంగనిష్పేషకృ

త్యమితి ॥ తత్క్షణం తస్మిన్నేవ క్షణే క్షణదాచరాణాం రాక్షసానాం మిష
తాం పశ్యతామేవ సతాం-మిషతః క్షణదాచరాననాదృత్యేత్యర్థః * షష్ఠీ
చానాదర ఇతి షష్ఠీ-రంగే రణరంగే నిష్పేషకృత్యం అక్షవినాశకృత్యం నిష్పా
దితం నిర్వర్తితం యేన స తథోక్తః - తథా ఉత్పాటిత స్తంభజాతేన సముత్పా
టిత స్తంభసంభూతేన జాతవేదసా అగ్నినా - సంభ్రమజ్జనితాగ్నినేత్య
ర్థః చైత్యప్రాసాదం చైత్యగోపురం- దగ్ధ్వా సమీరణసుతో హనుమాన్-
భూయః పునరప్యాశ్రితతోరణః సమధిరూఢతోరణాంతరో బభూవ-పూ
ర్వతోరణస్య తదా దగ్ధత్వాత్ తోరణాంతరసమాశ్రితత్వం తత్ర ద్రష్టవ్యం త
థా చ రామాయణం* ప్రాసాదస్య మహాంతస్య స్తంభం హేమపరిష్కృత
మ్-ఉత్పాటయిత్వా వేగేన హనూమాన్పవనాత్మజః తత స్తంభ్రామయామా
స శతధారం మహాబలః తత్ర చాగ్నిస్సమభవత్ప్రాసాదం చాప్యదహ్యతేతి
ఏనం వృత్తాంతమక్షకుమారవినాశవార్తామపి శ్రుత్వా కుపితస్య నిశాచ
రపతేః రావణస్య - వింశతిదృష్టయః వింశతి సంఖ్యాకా అపి దృశః స

మితి హేతోః యుద్ధార్థమిత్యర్థః- సమిత్యాజిసమిద్యుద్ధ ఇత్యమరః- షష్ఠీ హే
తుప్రయోగ ఇతి షష్ఠీ- పుత్రేణ జితనాకేన సుత్రామజిదితి ఇంద్రజితి- యుగపదేకవా
రమేవ నిపేతుః ప్రసుస్రుస్త్వమేవ అస్యసాధనే సమర్థో నాన్య ఇతి గౌరవాద
రాభ్యామేకదైవ నిఖిలాభిరపి దృష్టిభిః రావణః పుత్రమింద్రజితమద్రాక్షీదిత్య
ర్థః ॥*॥ ౭౬ ॥ తతః కిం తత్రాహ ॥ అనిమిషేతి ॥ న విద్యంతే నిమేషా యేషాం తే
అనిమిషాః దేవాః- ఇగుపధలక్షణః కః ప్రత్యయః - తేషాం భువనే స్వర్లోకే వా
వ్యోమ్ని అంతరిక్షే భువర్లోకే వా భూతలే వా- సమరముపగతం రణోన్ముఖం
త్వాం వీక్షితుం ద్రష్టుం- యుద్ధార్థం తు కిం వక్తవ్యమిత్యర్థః- కస్సమర్థః శక్తః
న కోఽపీత్యర్థః భువస్త్రిభువనస్య లోకేషు నరచారణ సురాణాం సర్వేషామపి
జగదేకవీరత్వయా జితత్వాదితి భావః - ఇత్యేవం భూతేన నుతివచనేన
స్తుతివాక్యేన మేఘనాదమింద్రజితం శ్లాఘయన్ ప్రశంసయన్ రాక్షసేంద్రో
రావణః ప్లవంగం వానరమిహాత్ర నయ ప్రాపయ ఇత్యుక్త్వేతి శేషః- ప్రాహి

> త్వన్నైశ్చైత్యప్రాసాదముత్పాటితస్తమ్భజాత జాతవేదసా దగ్ధ్వా
> భూయో ఘ్యాపాశ్రిత తోరణస్సమీరణసుతో బభూవ పవనమపివ్య
> స్తాంతం । సత్వాగపి న స్యనిశాచరస్య యుగపదేవ నిపేతుః ప్రసు
> త్రామజిసమిం హేతోర్వింశతిర్దృశః ॥ ౭౬ ॥ ప ॥ అనిమిష భువనే
> వావ్యోమ్ని వా భూతలే వా సమరముపగతం త్వాం వీక్షితుం కస్సమ
> ర్థః । ఇతి నుతివచనేన శ్లాఘయన్మేఘనాదం ప్లవగమిహ నయేతి ప్రా
> హిణోద్రాక్షసేంద్రః ॥ ౭౭ ॥ ప ॥ నేతుం శోకరసం నిశాచరపతేర్హంతుం
> చమూం రక్షసాం తస్యాంతఃపురయోషితాం రచయితుం మానం వి
> నా రోదనమ్ । సూర్యాచంద్రమసోః ప్రవేశవికలాం లంకాపురీమ

ణోత్ ప్రేషితవాన్ ॥ మాలినీవృత్తం ॥*॥ ౭౭ ॥ నేతుమితి ॥ నిశాచరపతేః రావణ
స్య శోకరసం విషాదం నేతుం ప్రాపయితుం తథా రక్షసాం చమూం రాక్షససే
నాం హంతుం నాశయితుం- తథా తస్య రావణస్య అంతఃపురయోషితః అవ
రోధవధ్వః తాసాం మానం వినా నిర్గర్వ్యాకమిత్యర్థః- పృథగ్వినేత్యాదినా
తృతీయా వికల్పాత్పక్షే ద్వితీయా రోదనం అశ్రుమోచనం రచయితుం కర్తుం -
తథా సూర్యాచంద్రమసోః దివాకరనిశాకరయోః అహోరాత్రం స్వకరప్ర
సారణేన జగచ్ఛోధకయోరితి భావః- దేవతాద్వంద్వే చేతి దీర్ఘః- ప్రవేశ
వికలాం ప్రవేశరహితాం రావణభయాత్సమ్యక్ప్రవృత్త్యభావాదితి భావః-

లంకాపురీమగ్నినావా లాంగూలేన శుద్ధాం పవిత్రాం కర్తుం చేత్యర్థః అను
ష్వహనూమతః వాసవజితా ఇంద్రజితా సహ తోరణే తస్తౌ తత్రోపరి తన ద్వార
ఇశ్వరగణః జాతః- అవశ్యం భావినో రణస్య బ్రహ్మణాపి నివారయితుమశక్యత్వా
దితి భావః. శార్దూలవిక్రీడితవృత్తమ్ ॥ ౭౮ ॥ సంగ్రామేతి॥ శరా బా
ణాః శరాణి నీరాణి చ వర్షతీతి తథోక్తే శరో వద్యాద్యర్కే గీసారే బాణే కాం
డతృణాంతరే - శరం నీరే చేతి నానార్థరత్నమాలా-తస్మిన్ ప్రావృట్కాలే సం
గ్రామదుర్దినం మేఘచ్ఛన్నమివ తస్మిన్ * మేఘచ్ఛన్నేహ్ని దుర్దినమిత్య
మరః-మేఘనాదేన పర్జన్యగర్జితేన బర్హిణా మయూరణేవ-మయూరో బర్హిణ
ణో బర్హీ త్యమరః - మేఘనాదేన ఇంద్రజితా చ గురు హర్షేణ నూనం - జహ
ర్షేణ తుతోష-అత్ర తుల్యవీరభట యుద్ధలాభాదితి భావః- తని మము త్వత్సన్ని
తర మేవ మేఘపన్నాదనశీలత్వాన్మేఘనాద ఇతి సయం శ్లేషసంకీర్ణోయముప
మా॥ ౭౯ ॥ తదన్వితి ॥ తదను తదనంతరం-యాతుధాన బలప్రధాననికర్షణేన రా
గ్నినా శుద్ధాం కర్తుమనువ్యవాసవజితా జాతో రణస్తోరణే ॥ * ॥
౭౮ ॥ ప ॥ సంగ్రామదుర్దినే తస్మిన్ జహర్ష శరవర్షిణి । బ
ర్హిణా వ మేఘనాదేన మేఘనాదేన మారుతిః ॥ * ॥ ౭౯ ॥ గ॥ తదను
యాతుధాన బలప్రధాన నికరాక్రమ్ణో వివిధా యుధైః తద్వ్యంవి
వృశ్య విజయశ్రియం సంగతం గంధ వహనందనం తాసం దా
స్త్రేణ బబంధ దశకంధరాత్మజః ॥ * ౮౦ ॥ గ॥ తేన దివ్యాస్త్రేణ వి
వశ శరీర మేనం పిశితాశనాశ్చ వల్కలై బలా బంధుః ॥ * ॥
॥ స సేనానాయకవినాశేన క్రుద్ధః కుపితః దశకంధరాత్మజః ఇంద్రజిత్-వివిధా
యుధైః తద్వ్యం నానావిధాస్త్రైః శక్త్యా తాం వృశ్య జ్ఞాత్వా విజయశ్రియా
వీరలక్ష్మ్యా హేతునా సంగతం సంగత గర్వం విజయశ్రియా సంగతం
ధంప్రాప్త సంబంధమితి వా* గంధో గంధక ఆమోదే లేశే సంబంధగర్వయో
రిత్యనేకార్థ విశ్వప్రకాశః-గంధవహనందనం మారుతిం శతానందాస్త్రే
ణ చతుర్ముఖాస్త్రేణ బబంధ అయమవధ్య ఇతి మత్వా నిగృహీతవానిత్యర్థః- త
థా చ రామాయణం అవధ్యోయమితి జ్ఞాత్వా తమస్త్రేణాస్త్రతత్వవిత్ నిజ
గ్రాహ మహాబాహు ర్మారుతాత్మజమింద్రజిదితి॥ ౮౦॥ తేనేతి॥ తేన దివ్యాస్త్రేణ
బ్రహ్మాస్త్రేణ వివశశరీరం పరవశగాత్ర మేనం హనూమంతం పిశితాశనాః రా
క్షసాః శణవల్కలైః వల్కలవిశేషరచితరజ్జుభిరిత్యర్థః- బబన్ధుః-తత స్తేరా
క్షసా దృష్ట్వా నిర్విచేష్టమరిందమమ్ । బబంధుశ్శణవల్కైశ్చ ద్రుమచీరైశ్చ

సంహతమితి॥శ్రీరామాయణవచనంననుఇంద్రాద్యవధ్యస్యమహాబలవతోహనూమతఃకథంరాక్షసకృతబంధనమితిచేత్సత్యం-పితామహవరదానానుసన్ధానాత్ రావణదర్శనకుతూహలతయాచస్వయమేవనిబద్ధఇత్యలమతిప్రసంగేన॥౮౧॥సఇతి॥సఃనైర్ఋతపాశేభ్యోజన్మయస్యసతథోక్తః-రాక్షసరజ్జుకృతబంధఇత్యర్థః అపర్ణ్యోబహువ్రీహిఃజన్మాద్యుత్తరపదఇతివామనః-మారుతేఃహనూమతఃబంధః-పురాపూర్వంపులస్త్యాన్వయపాంసనేనపులస్త్యబ్రహ్మకులదూషకేనరావణేనబందీకృతానాంఉపగ్రహీకృతానాంకారాగృహనిబద్ధానామిత్యర్థః*ప్రగ్రహోపగ్రహౌబంద్యామిత్యమరః సురసుందరీణాందేవతాస్త్రీణాం-బంధవిమోక్షహేతుర్గ్రంథవిమోచనకారణమభవత్ లంకాదాహాదనాదుత్తరత్రతథావశ్యంభావిత్వాదితిభావః-వృత్తముపజాతిః॥౮౨॥తదనంతరమితి॥తదనంతరంబంధనానంతరంహన్యతేఅనేనేతిహననంకర్మ

౮౧ ॥ స ॥ స మారుతేర్నైరృతపాశజన్మా బంధోభవద్బంధన
మోక్షహేతుః । పురాపులస్త్యాన్వయపాంసనేన బందీకృతా
నాంసురసుందరీణామ్॥*॥ ౮౨। ౪॥ తదనంతరమితరహననాస
హతయా నిహన్తుస్తస్య దివ్యాస్త్రస్య ప్రభావం విభావ యన్వి
భావరీచర పతితనయః పవనతనయంనిజపితృ సమీపము పనినా
య॥ *॥ ౮౩॥ స॥సోయందదర్శదశకంధరమంధకారిలీలాద్రితో
లనపరీక్షిత బాహువీర్యమ్ । బందీకృతేంద్రపురవార వధూకరా

ణిల్యుట్ఇతరహననస్యఅన్యకృతబంధనస్యఅసహతయాఅసహిష్ణుతయానిహన్తుస్తస్యతిరోహితసామర్థ్యస్యదివ్యాస్త్రస్యబ్రహ్మాస్త్రస్యప్రభావంసామర్థ్యం-విభావయన్పర్యాలోచయన్- విభావరీచరపతితనూజః-ఇంద్రజిత్-పవనతనయంహనూమంతం- నిజపితృసమీపంరావణనికటం-ఉపనినాయప్రాపితవాన్ దివ్యాస్త్రస్యేతరసంబంధాసహిష్ణుత్వముక్తం-శ్రీరామాయణే*సబద్ధస్తేనవల్కేనవిముక్తోస్త్రేణవీర్యవాన్-అస్త్రబంధస్సచాన్యంహినబంధమనువర్తతఇతి॥౮౩॥సఇతి॥సోయంహనూమాన్- అంధకారేఃఅంధకాసురసంహారస్యశివస్యలీలాద్రిఃక్రీడాశైలఃకైలాసఃతస్యతోలనేనఉచ్చాలనేనపరీక్షితంపరిశోధితంబాహువీర్యంభుజశక్తిర్యస్యతంఅప్రమేయబాహుపరాక్రమశాలినమిత్యర్థః కించబందీకృతానాంఇంద్రపురవారవధూనాం అప్సరసాంకరాగ్రైఃహస్తాగ్రైఃవ్యాధూతానాంచామరాణాంప్రకీర్ణకానాంమరుతాచలితముత్తరీయంసవ్యానంయస్యతంతథోక్తమితిస్వబాహో

క్తిః*స్వభావోక్తిరసౌచార్వ్యయథావద్వస్తువర్ణనమితిలక్షణాత్ చామరంతుప్రకీర్ణకం-సంవ్యానముత్తరీయంచేత్యమరః- దశకంధరంరావణంః దర్శ ఇతఃప్రభృతిశ్లోకపంచకంవసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౮౪॥ అథత్రిభిఃదశకంధరంవిశినష్టి॥ ఆపాటలేత్యాదినా॥ ఆపాటలస్యసమంతాద్రక్తవర్ణస్య థరపుటస్యాథరదళస్యఅంతే అంతికేవిరాజమానంప్రకాశమానంయద్దంష్ట్రాగ్రాణాందంతవిశేషాణాంమహాన్తేజఃతస్యప్రసరేణప్రసారేణ శారాకృష్ణవర్ణరక్తసితవర్ణాశరీరకాంతిఃదేహశోభాయస్యసః-కృష్ణరక్తసితశ్శారఇతియాదవః-అతఏవసంధ్యాంబుదేనసంధ్యాకాలమేఘేనసంధ్యాగ్రపణమత్రాంబుదస్యరక్తవర్ణద్యోతనార్థం అంతరితమంతర్హితంమధ్యయస్యాస్సాతథోక్తా యాసుధామయూఖరేఖాచంద్రకళాతయాఅభిరామంసుందరంవాసవనీలశైలంఇంద్రనీలాచలమివస్థితమిత్యుపమా॥౮౫॥ సంగ్రామేతి॥ పునస్సంగ్రామకేళిషు రణవిహారేషుపరిఘుట్ట నేనవ్యాఘూతెస

గ్రవ్యాధూతచామరమరుచ్చలితోత్తరీయమ్ ॥*॥ ౮౪ ॥ వ॥ ఆపాటలాధర పుటాంతవిరాజమానదం ష్ట్రామహఃప్రసర శార శరీర కాంతిమ్ । సంధ్యాంబుదాన్తరితమధ్య సుధామయూఖరేఖాభిరామమివ వాసవలనీశైలమ్ ॥*॥ ౮౫ ॥ వ ॥ సంగ్రామకేళి పరిఘట్టనభగ్నమగ్నదిగ్దంతి దంతకృతముద్ర భుజాంతరాళమ్ । ఛాయాత్మనా ప్రతితరంగవిరాజమానశీతాంశుమండల సనాథమివాంబురాశిమ్ ॥*॥ ౮౬ ॥ వ ॥ నిశ్శ్రేయసప్రణయి నీంపద వీంనిరోద్ధుంత్రైలోక్య పాపపరిపాకమివాత్త

గ్నాశ్శకలితాఃఅతఏవమగ్నాఃసంలీనాశ్చయేదిగ్దంతిదంతాః దిగ్గజదశనాస్తైఃకృతాఃవిరచితాఃముద్రాఃచిహ్నానియస్యతత్తథోక్తం-భుజాంతరాళం వక్షస్థలంయస్యతం- అతఏవఛాయాత్మనాప్రతిబింబరూపేణ * ఛాయాత్మనాతపేకాంతౌప్రతిబింబార్కజాయయోరితివైజయంతీ-ప్రతితరంగంతరంగేతరంగేవిరాజమానేనశీతాంశుమండలేనచంద్రబింబేనస నాథంసహకృతమంబురాశిమివస్థితమిత్యుపమా॥౮౬॥ నిశ్శ్రేయసేతి॥ నితరాంశ్రేయోనిశ్రేయః ముక్తిః * ముక్తిఃకైవల్యనిర్వాణశ్రేయోనిశ్శ్రేయసామపీత్యమరః అచతురాదిసూత్రేణఅంజతనిపాతః - తస్యప్రణయినీంమోక్షప్రాపికామిత్యర్థః-పదవీమార్గంనిరోద్ధుమావరితుం ఆత్తరూపంమూర్తిమంతం త్రయోలోకాస్త్రైలోక్యం త్రిభువనం * చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వా

ఘః పృథక్ తత్ర యాని పాపాని తేషాం పరిపాకం పరిపక్వమివ స్థితమిత్యుత్ప్రే
క్షా తథా సూర్యేందుపావకానాం మహాంసి తేజాంసి - తేజో ధామ మహో
విభేత్యమరః - తపోబలేన తపస్సామర్థ్యేన అంధకారస్యైవేతి భావః యథేచ్ఛం
స్వచ్ఛందం జిత్వా అభిషిక్తం పట్టబంధం అంధకారం ధ్వాంతమివ స్థితమిత్యను
పాత్తగుణనిమిత్తస్వరూపోత్ప్రేక్షా - పూర్వోత్ప్రేక్షయా సంసృజ్యతే॥ ౮౭॥
స ఇతి॥ స పిశితాశనేంద్రః రావణోఽపి - సమీరపుత్రం వాయునందనం ప్లవంగం
హనూమంతమభివీక్ష్య అభిముఖం దృష్ట్వా - చిత్రీయమాణం ఆశ్చర్యం ప్రా
ప్నువానం హృదయం యస్య స తథోక్తస్సన్ - కైలాసశైలచలనం కైలాసప
ర్వతోద్ధరణం తదేవాగః అపరాధః* అగోఽపరాధో మంతుశ్చేత్యమరః తస్మిన్
శాపదాయీ న కేవలం మత్క్రీడాశైలోద్ధరణమాత్రమపి తు యస్మాత్ త్వం
వానరముఖతయా మామధిక్షిప్తవానసి తస్మాత్ త్వం వానరైరేవ విపత్తిం గ
మిష్యసీత్యేవం రూపశాపప్రదాతేత్యర్థః - నందీశ్వరః శివపార్షదః భృంగీ

రూపమ్। సూర్యేందుపావకమహాంసి తపోబలేన జిత్వా యథేష్ట
మభిషిక్తమివాంధకారమ్॥ ౮౭॥ ప॥ సోఽపి ప్లవంగమభివీక్ష్య సమీర
పుత్రం చిత్రీయమాణహృదయః పిశితాశనేంద్రః। కైలాసశైలచ
లనాగసి శాపదాయీ నందీశ్వరస్స్వయముపాగత ఇత్యమంస్త॥
౮౮॥ గ॥ తతః ప్రహస్తేన విహితవిధానయోగః ప్రత్యభాషత
రావణం మారుతిః॥ * ॥ ౮౯॥ గ॥ అయమహ్నాం పతికులతిలకస్య
సత్యసంధస్య పితృనియోగసముపగతవనవాసనిరతస్య శూర్పకా

భృంగిరిటస్తండునందినో నందికేశ్వర ఇత్యమరః - స్వయం సాక్షాదుపాగతః
వానరరూపేణ సమాగత ఇత్యేవం ప్రకారేణ అమంస్త అస్యత - తథా చరా
మాయణం* కిమేష భగవాన్నందీ భవేత్ సాక్షాదిహాగతః। యేన శప్తోఽస్మి కైలా
సే మయా సంచలితే పురేతి॥ ౮౮॥ తత ఇతి॥ తతస్తదనంతరం ప్రహస్తేన రావణ
మంత్రిణా విహితవివిధానుయోగః విరచితనానావిధప్రశ్నః* ప్రశ్నోఽనుయో
గః పృచ్ఛా చేత్యమరః కుత్రత్యః కుతో వా సమాగతః యేన వా ప్రేషిత ఇత్యా
దిపృష్టస్సన్నిత్యర్థః మారుతిః రావణం ప్రత్యభాషత అవోచత్ ఏతేన ప్రష్టారం
ప్రహస్తమలక్షీకృతవానిత్యవగమ్యతే॥ ౮౯॥ అ॥ భాషణప్రకారమేవాహ॥
అయమిత్యాదినా॥ అయమహ్నాం పతిః అహర్పతిః సూర్యః అహరాదీ
[illegible] తిలకస్తద్వంశభూషణస్సమ

హాకులీనస్యేత్యర్థః సత్యసంధస్య సత్యప్రతిజ్ఞస్య * సంధా వధౌ ప్రతిజ్ఞాయాం చేతి వైజయంతీ- అతఏవ పితుర్దశరథస్య నియోగేన ఆజ్ఞయా సముపగతవనవాసనిరతస్య ప్రాప్తవనసంచారతత్పరస్య గుర్వాజ్ఞా పరిపాలకస్యేత్యర్థః తథా శూర్పకారాతిబాధితయా మదనపీడితయా శూర్పణఖయా ప్రాప్తం యద్వైరూప్యం లక్ష్మణకృతకర్ణనాసాభేదరూపవిరూపితం తస్మాత్కుప్యంతి కోపం ప్రాప్నువంతి యాని ఖరప్రముఖనిశిచరబలాని ఖరాసుర ప్రభృతి రాక్షససైన్యాని తాన్యేవ పలాలజాలాని నిష్ఫలప్రహారాశయః * పలాలోస్త్రీ సనిష్ఫల ఇత్యమరః తేషాం కల్పాంతానలం ప్రళయ కాలాగ్నిరూపం శిలీముఖో బాణో యస్యేతి శ్లిష్టపరంపరిత రూపకం భగినీవైరూప్యజనితకోపాభియాతఖరాదిరాక్షసవిధ్వంసస్యేత్యర్థః- శూర్పకారాతిబాధితశూర్పణఖా ప్రాప్తవైరూప్యస్యేతి పాఠే శూర్పకారాతిబాధితశూర్పణఖయా ప్రాప్తం వైరూప్యం యస్మాత్తస్యేతి పృథగ్విశేషణం ఇదం చ తదీయహృదయతోదనార్థమి

రాతిబాధితశూర్పణఖా ప్రాప్తవైరూప్యకుప్యత్ఖరప్రముఖనిశి
చరబలపలాలజాలకల్పాంతానలకల్పశిలీముఖస్య కపటహారిణహ
ననసమయపరిముషితదారాన్వేషణసంజాతసుగ్రీవసఖ్యస్య సము
త్ఖాతవాలికంటకస్య దుర్వృత్తక్షత్రవంశవనపవనసారథేః స్తపోని
ధేర్జామదగ్న్యస్య భుజబలావలేపలోపహేతోః శ్రీమతో దాశర
థేర్దూతస్సీతామార్గమార్గణాయ దిశి దిశి తేప్రేషితానాం వాన

త్యవగంతవ్యం- తథా కపటహారిణస్య మాయామృగస్య హననసమయే సంహారకాలే పరిముషితానాం చోర్యేణ అపహృతానాం దారాణాం భార్యాయాః సీతాయాః అన్వేషణే పరిమార్గణ కాలే తద్విషయే వా సంజాతం సముత్పన్నం సుగ్రీవస్య సఖ్యం మైత్రీ యస్య స తథోక్తస్య- ఏతేనైతస్య మహోద్ఘాటనం శ్రీరామస్య సహాయసంపన్నత్వం సూచితమిత్యవగంతవ్యం- తథా సముద్ఘాతః సముత్పాటితః వాల్యేవ కంటకస్సూచ్యాకారద్రుమాంగవిశేషః యేన తథోక్తస్య - ఏతేన త్వన్నియంతృవాలిసంహారకస్య త్వదీయసంహరణమీషత్కరమితి సూచితం * వేణౌ ద్రుమాంగే రోమాంచే క్షుద్రశత్రౌ చ కంటకః- ఇతి విశ్వః- దుర్వృత్తానాం దుర్మార్గవర్తినాం క్షత్రాణాం క్షత్రియాణాం వంశః కులం వర్గో వా స ఏవ వంశవనం వేణువిపినమితి శ్లిష్టరూపకం తస్య పవనసారథేః దవానలస్య దుర్వినీతక్షత్రియకులవినాశస్యేత్యర్థః- వంశో వేణౌ కులే వర్గే ఇతి యాదవః- తపోనిధేః తపశ్శీలస్య జామదగ్న్యస్య జమ

దగ్నిపుత్రస్య పరశురామస్య గర్గాదిత్వాద్యఞ్ గర్గాదిరాకృతిగణః తస్య భు
జబలం తస్యావలేపో దర్పః దర్పోవలేప ఇత్యమరః తస్య లోపేనాశేన హే
తుః కారణం తస్యేత్యర్థః ఏతేన పరశురామభుజబలనివారకస్యాస్య త్వద్వింశ
తిభుజబలనివారణం తృణప్రాయమితి సూచితం శ్రీమతస్సకలగుణసంపత్తిమ
తః - అథవా రాజ్యలక్ష్మీసమృద్ధస్య వీరలక్ష్మీసమేతస్య వా నిరుపమకాంతిసంప
న్నస్య వా సీతాలక్ష్మీపతేర్వా * శోభాసంపత్తిపద్మాసు లక్ష్మీః శ్రీరివ కథ్యత ఇతి
శాశ్వతః దాశరథేః దశరథమహారాజతనయస్య శ్రీరామస్య - దూతః దాసః
సందేశహరః * స్యాత్సందేశహరో దూత ఇత్యమరః - కించ సీతామార్గణస్య
మార్గణాయ అన్వేషణాయ దిగ్దిశి ప్రతిదిశం వీప్సాయాం ద్విర్భావః తపనత
నయప్రేషితానాం సుగ్రీవప్రహితానాం వానరాణాం మధ్యే ఏకతమః అ
న్యతమః - సర్వేపి వానరా మత్తుల్యాః మదధికాశ్చ తత్ర కేనైవ మయా ఏతాదృశ
కార్యం కృతం తే సర్వేపి మిళితాశ్చేత్కిం భవిష్యతి వా సజ్ఞాయత ఇతి భావః - స

రాణామేకతమస్సముద్రలంఘనజంఘాలస్తవ నగర ప్రమదవనసీ
మని రఘువరధర్మదారాన్ ప్రణమ్య ప్రతిష్ఠాసుర్మదీయమాగమనం
భవతః ప్రకాశయితుం ప్రమథితాశోకవనికానోకహనివహస్త్వ
ద్దర్శన కుతూహలేన కేవలమనుభూత నైర్బుత

ముద్రం లంఘనే జంఘాలః - అతిజవః నభోమార్గేణ ఉత్తీర్ణార్ణవ ఇత్యర్థః -
ఏతేన మమ కించిదసాధ్యం నాస్తీతి సూచితం * జంఘాలోతిజవస్తుల్యావిత్యమ
రః - తవ నగర్యాః లంకాయాః యత్ప్రమదవనం అశోకవనం తత్సీమ్ని తత్ప్రదేశే
రఘువరధర్మదారాన్ శ్రీరామధర్మభార్యాం భార్యా జాయాథ పుంభూమ్ని
దారా ఇత్యమరః - ప్రణమ్య నమస్కృత్య ప్రతిష్ఠాసుః ప్రస్థాతుమిచ్ఛుస్సన్ * తి
ష్ఠతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - మదీయమాగమనం మమ లంకాపురప్రవేశమి
త్యర్థః - భవతః ప్రకాశయితుం ప్రకటయితుం ప్రమథితః ప్రకర్షేణ భగ్నః అశోక
వనికానోకహనివహః ప్రమదవనవృక్షషండో యేన సః తథోక్తః - తథా త్వద్దర్శ
నకుతూహలేన కేవలం భవదవలోకన కుతూహలేనైవ నత్వసమర్థతయేత్య
ర్థః - నైర్బుతా రాక్షసా ఏవ లూతాః తంతువాయాః కీటవిశేషాః * లూ
తాస్త్రీ తంతువాయోర్ణనాభమర్కటకాస్సమా ఇత్యమరః - తాసాం తం
తవో రజ్జవః త ఏవ తంతవః నాభికోశోత్థసూక్ష్మసూత్రాణీతి శ్లిష్టరూపకం
తేషాం తత్త్వప్రియత్వాదిత్థం నిర్దేశః - తైర్యద్ధనసంబంధనం తదనుభూత
మనుకృతం యేన స తథోక్తస్సన్ - తవ పరిసరం ప్రాంతదేశం ఉపాసరం ప్రా

ప్రోక్తేత్యర్థః-పర్యంతభూః పరిసర ఇత్యమరః॥ ౯౦॥ ఆనాకేతి॥ ఆనాకలోకం స్వర్గలోకపర్యంతం ఉపలక్షణమేతత్ సకలలోకేష్విత్యర్థః- ఆకాశే త్రిదివే నాక ఇత్యమరః పరికీర్తితం పరిశ్లాఘితం సచ్చరిత్రం సాధుసమాచారో యస్య తత్తథోక్తం-రఘువంశపతేః రఘుకులనాయకస్య శ్రీరామస్య కళత్రం భార్యాం ప్రాప్యమితిభావః-అత్రాలంకారాయామ యోగ్యస్థల ఇతిభావః-ఉపరుధ్య నిరుధ్య హే అవినీత దుర్వినీత శాస్త్రసిద్ధాచారరహితత్వరత్యాదితిభావః- వైతానవేద్యాం యాగీయపరిష్కృతభూమౌ జనితం ఉత్పన్నం- వేదిః పరిష్కృతా భూమిరిత్యమరః-పవమానబంధుమగ్నిం-వస్త్రేణబద్ధుం బంధనం కర్తుం కథం యతేథాః యత్నంకృతవానభవః-నయతేథా ఏవేత్యర్థః-అసంగతత్వాదితిభావః-అతః పరమపతివ్రతాం సీతాం శ్రీరామాయ ప్రత్యర్ప్య కుశలీభవ అన్యథా మహానర్థస్స్యాదితి తాత్పర్యార్థః- వసంతతిలకావృత్తం-వక్తవ్యాంతరం విద్యత ఇత్యాహ॥ కించేతి॥ అపిచేత్యర్థః॥ ౯౧॥ ప్రేంఖంతీతి॥ హేపౌలస్త్య

లూతాతంతుహానన స్తవ పరిసరము పాసరమ్॥*॥ ౯౦॥ ప॥ ఆనా
కలోకపరికీర్తితసచ్చరిత్రమతో పరుధ్య రఘువంశపతేః కళ
త్రమ్। వైతానవేదిజనితం పవమానబంధుం వస్త్రేణ బద్ధుమవినీ
తకథం యతేథాః॥ కించ॥*॥ ౯౧॥ ప॥ ప్రేంఖంతీ పిశితాశయా
గణముఖే సౌమిత్రిపత్రిక్షతం త్వద్గాత్రం పరితః పతత్రి పరిష
చ్ఛత్రచ్ఛవిం మాగమత్। ద్రాక్పౌలస్త్యపుల స్త్యవంశ విలయే
సంభావితే త్వత్కృతే। కాంతానాం నయనాంత వాంతసలి

రావణ సౌమిత్రిపత్రిక్షతం లక్ష్మణశరవిదారితం త్వద్గాత్రం పరితః త్వచ్ఛరీరస్య సమంతాదిత్యర్థః- అభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా-పిశితాశయా మాంసతృష్ణయా ప్రేంఖంతీ ప్రసరంతీ పతత్రిపరిషత్ కంకాది పక్షినివహః ఛత్రచ్ఛవిమాతపత్రశోభాం మాగమత్ నప్రాప్నుయాత్ * మాజిలుజిత్యాశిషిలుజ్ ప్రసాదిత్వాచ్ఛేరజాదేశః తథాత్వత్కృతేత్వన్నిమిత్తం ద్రాక్ క్షిప్రమేవ పులస్త్యవంశస్యవిలయే విశేషతో నాశే మూలతో పానావిత్యర్థః-సంభావితే సంప్రాప్తే సతి-కాంతానాం స్త్రీణాం నయనాంతవాంతసలిలం అశ్రుజలం నివాపోదకం పితృతర్పణోదకం మాభూత్ త్వద్వంశస్య స్వరూపతో విలయేతర్పణప్రదాతురభావాత్ దేవతర్పణజలం మాస్త్విత్యర్థః - పూర్వవలుజ్ మదుక్తాన్యథాకరణే ఏవమేవ భవిష్యతీతిభావః- శార్దూలవిక్రీడి

తంవృత్తమ్॥౯౨॥బద్ధేతి॥ హేఅనార్యమూఢవివేకశూన్యేత్యర్థః - త్వంపర
దారపరిగ్రహేపరస్త్రీప్రసంగమేబద్ధాదరోవిహితాస్థోపి ఇక్ష్వాకునాయకక
ళత్రంశ్రీరామభార్యాంమాగాఃమాప్రాప్నుహి- అన్యథాఃనిపాతస్స్యాది
తిభావః-మాజిలుఙ్ నమాఙ్యోగఇత్యడాగమప్రతిషేధః కుతఃఅహంవాతా
శనోవాయుభక్షకఇతిభుజగఃసర్పః వినతాసుతస్యనాగాంతకస్యగరుడస్య
శ్వాసానిలాయశ్వాసమారుతాశనార్థమిత్యర్థః స్పృహేరీప్సితఇతిసంప్ర
దానత్వాచ్చతుర్థీ-స్పృహయాళుస్స్పృహావత్తాలుకాకుదంయస్యసతథో
క్తః భవతికిమితిశేషః నభవత్యేవేత్యర్థః- అతఃఈదృశాకార్యకరణేప్రయత్నం
మాకార్షీరితిభావః స్పృహయతేరదంతత్వాచ్చురాదిణిచిస్పృహిగృహి
త్వాదినాఆలుప్రత్యయః- అతోలోపస్యస్థానివత్త్వాన్నలఘూపధాగుణః-
తాలుకాకుదమిత్యమరః దృష్టాంతాలంకారః వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥౯౩॥
బాహ్వోరితి॥ బాహూఏవచందనః పటీరద్రుమః తస్యనిషంగఃఇషుధిరేవకోట

లంమాభూన్నివాపితకమ్॥ *॥ ౯౨॥ప॥ బద్ధాదరోపిపరదారప
రిగ్రహేత్వ మిక్ష్వాకు నాయక కళత్రమనార్య మాగాః। వా
తాశనోపిహామిః కింవినతాసుతస్యశ్వాసానిలాయభుజగస్స్పృహ
యాళుతాలుః॥౯౩॥ప॥బాహ్వుచందననిషంగకోటరాదుద్ధృతోర
ఘుపతేర్న్యరగః॥ప్రాణవాయుమవినీత తావకంకాలయాపనమ
పాస్యపాస్యతి॥కింబహునా॥౯౪॥ప॥మాయామృగేసమరనాటక
సూత్రధారే శాఖామృగేవభవతఃప్రతికూలవాతె। దృష్టోద్యమస్య

రంనిష్కుహః-నిష్కుహఃకోటరంవానేత్యమరః- తస్మాదుద్ధృతఃఆకృష్టోర
ఘుపతేశ్శరఏవఉరగః - హేఅవినీతదుర్వినీత తావకంత్వదీయం,తవకమమ
కావేకవచనేమితితవకాదేశః-ప్రాణఏవవాయుః తంకాలయాపనంకాలవి
లంబంఅపాస్యత్యక్త్వా క్షిప్రమేవేత్యర్థః-పాస్యతిఅపహరిష్యతిసమస్తవస్తు
వర్తిసాపహ్నువమాపకంరథోద్ధతావృత్తం- రాన్నరావిహరథోద్ధతాలగా
వితిలక్షణాత్॥ నిగమయతికింబహునేతి ॥౯౪॥అ॥తత్ప్రకారమేవాహ॥మా
యేతి సమరరూపనాటకరూపకవిశేషః తస్యసూత్రధారేతత్ప్రవర్తకఇ
త్యర్థః-సూత్రధారశబ్దోవ్యాఖ్యాతః మాయామృగేత్వత్ప్రేరితకుహనాకనక
హరిణే తథాభవతఃప్రతికూలంవాలంలాంగూలంయస్యతస్మిన్
శాఖామృగే [illegible] దృష్టోద్యమస్య [illegible] అమోఘస్యేత్య
ర్థః-ఏతేనతద్వినాశకుపత్కారమితిసూచ్యతే-రఘునాయకసాయకస్యశ్రీరా

మహాత్మనస్య ప్రణామో నమస్కార ఏవ కవచము రశ్ఛదః తం ముక్త్వా తద్వినేత్య
ర్థః- అస్యత్ర వచం కిం న కిమపీత్యర్థః- ప్రణామపూర్వకం సీతాం శ్రీరా
మాయ సమర్పణ శరణ్యం తం శరణం గత్వా ప్రాణత్రాణం కురుష్వేత్యభి
ప్రాయః- ఉరశ్ఛదః కంకటకో జాగరః కవచో స్త్రియామిత్యమరః- వసంతతిల
కావృత్తమ్ ॥౯౫॥ ఏవమితి ॥ ఏవముక్తప్రకారం వచనమిత్యర్థః- నిశమ్య శ్రుత్వా
కుపితః క్రుద్ధః పిశితాశనేంద్రో రావణః అముష్య ప్రాణాన్ హరత- ఏనం వాన
రం మారయంత్విత్యర్థః- ఇత్యేవం భటాన్ కింకరానవాదీత్ ఆజ్ఞాపితవాన్ ॥
తతః కిం తత్రాహ ॥ అత్రాంతరే ఆజానశుద్ధమతిః స్వభావపరిశుద్ధబుద్ధిః విభీష
ణో రావణానుజస్తం రావణం- దూతో న వధ్యః వధార్హో న భవతీతి శాస్త్ర
గిరా శాస్త్రవచనేన రురోధ నివారయామాస * తథా చ రామాయణం * రా
జధర్మవిరుద్ధం చ లోకవృత్తేశ్చ గర్హితమ్ తవ చాసదృశం వీర కపేరస్య ప్ర
మాపణమితి- వృత్తం పూర్వవత్ ॥౯౬॥ రావణ ఇతి ॥ రావణో విభీషణః స్వభా

రఘునాయకనాయకస్య ముక్త్వా ప్రణామకవచం కవచం కిమస్యాత్ ॥
౯౫ ॥ వ ॥ ఏవం నిశమ్య కుపితః పిశితాశనేంద్రః ప్రాణానముష్య హర
తేతి భటానవాదీత్ । ఆజానశుద్ధమతిరత్ర విభీషణస్తం దూతో న
వధ్య ఇతి శాస్త్రగిరా రురోధ ॥ * ॥ ౯౬ ॥ గ ॥ రావణో విభీషణ
భాషణమంగీకృత్య ప్లవంగమానామంగేషు లాంగూలమేవవ

షణం శాస్త్రోపహితవచనం అంగీకృత్య ప్లవంగమానాం వానరాణామంగ
ష్వవయవేషు లాంగూలమేవ వాలమేవ వరం శ్రేష్ఠం ప్రియమితి యావత్ * ద్వై
వాద్యపతే వరః శ్రేష్ఠ ఇత్యమరః - అతః కార్పాసవాససా కార్పాసతంతు
నిర్మితవస్త్రేణేత్యర్థః- శీఘ్రప్రజ్వలనార్థం కార్పాసగ్రహణం ద్రష్ట
వ్యం సంవీతం ఆవేష్టితం తల్లాంగూలం వహ్నౌ సాత్కృత్య అగ్నిహో
త్రాధీనం కృత్వా అగ్నిం ప్రజ్వాల్యేత్యర్థః * అగ్నిర్వైశ్వానరో వహ్నిర్వీతి
హోత్రో ధనంజయ ఇత్యమరః - దేయత్రా చేతి సాత్ప్రత్యయః- చ
త్వరే చత్వరే ప్రతిచత్వరం ప్రతివీథిమిత్యర్థః - వీప్సాయాం ద్విర్భావః ఘో
షాన్ చార్థ్యా అశోకవనికాభంగకారీ వానరో ఽయం లబ్ధః నిబద్ధః వధ్యత ఇ
త్యాదిఘోషానుద్ఘుష్య సప్రహారం ససంతాడనం నగరీం పరితః నగరస్య
సమంతాదిత్యర్థః * అభితః పరితః ఇత్యాదినా ద్వితీయా సంచారయత- భ్రా
మయతేత్యనేన ప్రకారేణ రాక్షసానాదిదేశ ఆజ్ఞాపయామాస తతస్తే

షు రాక్షసేషు తథా రావణోక్తప్రకారేణ కుర్వాణేషు విదధానేషు హనూమల్లాంగూలం కార్పాసవాసోభిరావేష్ట్య అగ్నిసాత్కుర్వత్సు సత్సు కరోతేస్తాచ్ఛీల్యే శానచ్ ॥౯౭॥ నిర్ణయేతి॥ కణికాకారనికురుంబవత్ కనకపుష్పప్రసూనమంజరీవత్ కర్బురశ్శబళవర్ణః ఏతేన సుఖస్పర్శత్వం సూచ్యతే* కర్ణికారః కంచుకారః కోకః కనకపుష్పకః- పీతపుష్పః కింకరాతః పీతభద్రో మృదుద్రుమ ఇతి ప్రతాపమార్తాండః- భగవాన్ పూజ్యః ఉషసి బుధ్యత ఇతి ఉషర్బుధః జ్వలనః- అహరాదీనాం పత్యాదిష్వితి రేఫాదేశః- నిర్నిమేషగణానాం దేవసంఘానాం భాగ్యసంచయాత్ భాగధేయసమృద్ధేర్హేతోః- లంకాదాహేతేషాం ఆనందసంభవాదితి భావః- అస్యహనూమతః వాలతో లాంగూలే సప్తమ్యర్థే తసిః- నిర్ణయావిషయం నిర్ణేతుమశక్యం యథాతథా- ఉన్మిషన్ ప్రజజ్వాల అత్రానుప్రాసాలంకారః పృథ్వీవృత్తమ్॥ ౯౮॥ అ॥ తతః కిమత ఆహ॥ ఏతదితి॥ ఆరక్షకరాక్షసీగణైః గర్వోద్దీపనాంగం గర్వోద్రిక్తం యథా

రంతదేతత్కార్పాసవాససాసంవీతం వహ్నిసాత్కృత్యచ

త్వరేచత్వరేఘోషానుఘోష్య సప్రహారం సగరిం పరితస్సం

చారయతేః రాక్షసానాదిదేశ॥ తేషుతథాకుర్వాణేషు॥ *॥ ౯౭॥

ప॥ నిర్ణయావిషయమస్యవాలతః కణికాకారనికురుమ్బకర్బురః।

నిర్నిమేషగణభాగ్యసంచయాదున్మిమేషభగవానుషర్బుధః॥ ౯౮

గ॥ ఏతద్వృత్తాంతమారక్షకరాక్షసీగణగర్వోద్దీపనవర్ణితమాకర్ణ్యదూయమానమానసా జానకీ హుతాశనముపస్థాయశీతో భవ హనూమత ఇతి ప్రాంజలిః ప్రార్థయత ॥ ౯౯॥ ప॥ ఘోరస్యరాఘవకళత్రతపోమయాగ్నేర్గ్రాసభూయమింధనమహం క్షణమిత్యవేత్య । శైత్యం తతస్సదహనః పవమానసూనోర్వాలాగ్ర

థాతథావర్ణితం కథితం - ఏతద్వృత్తాంతం హనూమల్లాంగూలప్రజ్వలనవార్తామాకర్ణ్య-దూయమానమానసా సంతప్యమానాంతఃకరణా జానకీ హుతాశనం అగ్నిముపస్థాయ ఉపాస్య-హనూమతః శీతలః అదాహకో భవేత్యేవం ప్రకారేణ ప్రాంజలిః ప్రణతా సతీ ప్రార్థయత అభ్యర్థితవతీ-తథా చ రామాయణం-మంగళాభిముఖీ తస్య సా తదాసీన్మహాకపేః। ఉపతస్థే విశాలాక్షీ ప్రయతా హవ్యవాహనమితి॥ ౯౯॥ ఘోరస్యేతి॥ ఘోరస్య దారుణస్య రాఘవకళత్రతపోమయాగ్నేః సీతాపాతివ్రత్యరూపానలస్యక్షణం క్షణమాత్రే ణైత్యర్థః ఇంధనం దాహ్యం కాష్ఠం అహం మా భూవంసభూయా

యాం-మాజిలుజిత్యాశిషి లుఙ్ ఇత్యనేన ప్రకారేణ అవేత్య మత్వా దహన సీతయా ఉపాసితో౽గ్నిః శైత్యం వితత్య విస్తార్య పవమానసూనోః హనూమతః వాలాగ్రసీమ్ని లాంగూలాగ్రభాగే మణిదీప ఇవ అవతస్థే స్థితవాన్- తదసంతాపకరత్వేనాతిష్ఠదిత్యర్థః ఉపమాలంకారః-వసంతతిలకావృత్తమ్ ౧౦౦॥ తదన్వితి॥ తదను వాలప్రజ్వలనానంతరం- పవనతనయో హనూమాన్ నఖిన క్తం రాత్రౌ ఇదం ఏతత్పురం లంకాపట్టణం సువ్యక్తం స్ఫుటతరం నాలోకయం ఖలు న దృష్టవానస్మి కిల తస్మాత్ సువ్యక్తదర్శనాభావాద్ధేతోః- అనలాగ్నిస్సాక్షీ సాక్షాద్ద్రష్టా యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా- ధాహకపూర్వకమేవేత్యర్థః* సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామితి ఇని ప్రత్యయః- అఖిలం కృత్స్నం పురం లంకాపట్టణం ఆలోకయామి ఆలోక ఇష్యే- వర్తమానసామీప్యే వర్తమానప్రత్యయః- ఇతి మత్వేతి శేషః యామినీచరగణం నిబద్ధాంధకరాక్షసనివహం పరిచితతోరణపరిఘేణ పూర్వం యేన రాక్షసాన్ జఘ్నే తవాన్ తేనైవ పరిఘేణ

సీమ్ని మణిదీప ఇవావతస్థే॥ ౧౦౦ ॥ గ॥ తదను పవనతనయో౽పి పుర
మిదం నఖిలు నక్తం సువ్యక్త మాలోకయం తస్మాదనలసాక్షికమేవ
పురమఖిలమాలోకయామీతి యామినీచరగణం పరిచితతోరణపరి
ఘేణ జఘాన॥ ౧౦౧॥ వ॥ సీతాభిధానకమలాం ప్రథవే ప్రదాతుం ల
ఙ్కార్ణవం క్షుభితసైన్యతరఙ్గభీమమ్ । వేధా మమన్థ కిల రజ్జుభుజఙ్గ
రాజభోగా[illegible]తేన పవనాత్మజమందరేణ ॥ * ॥ ౧౦౨ ॥ వా॥
అథ దహ్యమానాయాం లఙ్కాయామ్॥ * ॥ ౧౦౩ ॥ ప ॥ రక్ష

త్యర్థః జఘాన వినాశితవానిత్యర్థః॥ ౧౦౧॥ సీతేతి॥ వేధాః బ్రహ్మా సీతేత్యభిధానం యస్యాస్సా చ సా కమలా చ తాం సీతారూపిణీం లక్ష్మీం రాఘవత్వేభవేత్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మనీతి విష్ణుపురాణవచనాత్- ప్రథవే శ్రీరామరూపిణే విష్ణవే ప్రదాతుం క్షుభితాని క్షోభం ప్రాప్తాని యాని సైన్యాని రాక్షససేనాః తైరేవ తరంగైః ఊర్మిభిః భీమం భయంకరం- లంకైవార్ణవః తం- రజ్జురేవ భుజంగరాజభోగః వాసుకికాయః తదావృతేన తద్వేష్టితేన పవనాత్మజేనైవ మందరేణ మంథనాచలేన- మమంథ కిల ఆలోడయామాస ఖల్విత్యుత్ప్రేక్షా- సా చ సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకేణ సంకీర్యతే- మంథానం మందరం కృత్వా యోక్త్రం కృత్వా చ వాసుకిమితి విష్ణుపురాణే॥ ౧౦౨॥ అథేతి॥ అథానంతరం లంకాయాం దహ్యమానాయాం భస్మీభవత్యాం సత్యాం॥ ౧౦౩॥ రక్ష ఇతి॥ రక్షః స్త్రీణాం

రాత్రి స్వాంగనానాం వదనాన్యేవ అరవిందాని తేషాం రజనీం తత్సంకోచకరీ
మిత్యర్థః-విశ్వంబిభర్తీతి విశ్వంభరా భూమిః- సంజ్ఞాయాం భృతృవృజిధారి
సహితపితృయోరాగమః సైవ బర్హిణీ మయూరీ తస్యాః వషాకారంభ
ప్రశాంతదుల్లాసకారిణీమిత్యర్థః - దశాననయశ ఏవ కాదంబః కలహంసః త
స్య కాదంబినీం మేఘమాలాం తన్నిరాసకరిణీమిత్యర్థః కాదంబః కలహం
సస్స్యాత్కాదంబినీ మేఘమాలా చేతిచామరః- తథా వైధవ్యస్య విధవాత్వ
స్య ఉచితః అనుగుణః యో వేషః నైపథ్యం తత్ర నిశ్చితం మనో యస్యాస్సా తథో
క్తా సా చ సాలంకారా చ సైవ వధూటీ వీరవధూః తస్యాః జటాం గ్రంథిత కేశపా
శరూపాం క్షిప్రమేవ రావణసంహారస్య జాయమానత్వాదితిభావః స్నుషా
జాయా వధూటీ స్యాద్వధూరథ సువాసినీ క్షిప్రతా పమార్తాండః - వైదేహ్యా
స్త్రిజటాసమాం త్రిజటాకల్పాం తథా ఆశ్వాసకరీమిత్యర్థః- ధూమ్యాం ధూ
మసంహతిం పాశాదిభ్యో య ఇతి యప్రత్యయః-హనూమాన్ దివి అంతరిక్షే

స్త్రీపానారవింద రజనీం విశ్వంభరాబర్హిణీం వషారంభ
దశాం దశాననయశః కాదంబ కాదంబినీమ్। వైధవ్యోచితవేష
నిశ్చితమనో లంకావధూటీ జటాం వైదేహ్యా స్త్రిజటాం స
మాం సమకిర ద్ధూమ్యాం హనూమాన్ దివి ॥ అపిచ ॥ ౧౦౪ ॥

ప ॥ ఏతద్విక్రమవీక్షణేన జనితామానందబాష్పోద్గతిం రక్షో నా
యమకిరత్ ప్రవర్తయామాసేత్యర్థః-కిరతిరయం కీర్యమాణకర్తృకః యథా రజః
కిరతి మారుత ఇతి అత్ర చిత్కారణ కోపి యథా జగతీరుహో పచకరః కుసు
మాణీతి దృశ్యతే చ-ధాతూనామర్థభేదాత్కారకప్రత్యయభేదః - అత్రాశ్లిష్ట
పరంపరితో రూపకాలంకారః శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥ పునస్తామేవ వర్ణయతి
అపిచేతి కించేత్యర్థః॥ ౧౦౪॥ అ॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ ఏతదితి ద్వాభ్యాం॥ ఏ
తస్య హనూమతః విక్రమవీక్షణేన పరాక్రమావలోకనేన జనితాముత్పన్నా
మానందబాష్పోద్గతిం ఆనందాశ్రుప్రసారం-రక్షోనాథభయాత్ రావణభ
యాత్ ఏతత్పరిజ్ఞాతే రావణః అస్మాన్ పీడయిష్యతీతి సాధ్వసవశాదిత్యర్థః-
ప్రధాతుమాచ్ఛాదయితుం మనో యేషాం తేషాం తుం కామమనసోరపీతి తుము
నో మకారలోపః-విద్యాధరాణాం నభశ్చరాణాం దేవయోనివిశేషాణాం-
విద్యాధరోప్సరో యక్షో రక్షో గంధర్వ కిన్నరాః పిశాచో గుహ్యకస్సిద్ధో భూతో ఽమీ దేవయోనయః ఇత్యమరః-మద సంతోషేణ-వ్యాజవ్యాహృత మే
రావణవిపత్తికథనాయ యథా పరిణమేత్ - పరిణతిం ప్రాప్ను యాత్ రావణ
స్య మహతీ విపత్సంప్రాప్తా తస్మాన్న భేతవ్యమితి కథయితుం యథా పర్యాప్నుః

యాదిత్యర్థః యద్వా వ్యాజవ్యాహృతయే అపదేశప్రకాశనాయ-వ్యాజో౽ప-
దేశో లక్ష్యం చేత్యమరః- యథా పరిణమే దేతేషా మశ్రూదయో ధూమ్యా-
శ్శాజ్జాతో నత్వన్యతో భూదితి ప్రత్యాయయితుం స్వయం యథా పర్యవసిత
భవేదిత్యర్థః-అథవా వ్యాజవ్యాహృతయే వ్యపదేశకథనాయ యథా పరిణమే
త్ అస్మాకం నేత్రేషు ధూమ్యాప్రసారాత్ అశ్రూదయః నత్వానందాదినే
కథయితుం యథోపయుంజ్యాదిత్యర్థః-తథా ధూమ్యా ఉజ్జృమ్భత అవగతస్వ
ర్గలోకపర్యంతం వ్యాప్తేత్యర్థః-కీదృశీ ధూమ్యా స్వర్గలోకే స్వర్గలోకేపి-కళిందశై
లతనయాకల్లోలశంకావహా కాళిందీసముత్తుంగతరంగభ్రాంతిజననీ- అత్ర
స్వతస్సిద్ధస్య ధూమ్యాః జృంభణస్య వ్యాజవ్యాహృతిపరిణామపరత్వేనోత్ప్రే
క్షా సా చ కల్లోలశంకావహేతి భ్రాంతిమతా సైరపేక్ష్యాత్సంసృజ్యతే ఏవం
త్రింపూర్వవత్ ॥౧౦౫॥ ఆపాదిలి॥ దశముఖనగరీదాహసంభూతధూమ్యా
లంకాదహనసంభూతధూమసంహతిః తదానీం తస్మిన్కాలే దిశ ఏవ కా

థభయాత్పిధాతుమనసాం విద్యాధరాణాం ముదా । వ్యాజవ్యా
హృతయే యథా పరిణమే ధూమ్యా తథోజ్జృంభతే స్వర్లోకేపిక
ళిన్దశైలతనయాకల్లోలశంకావహా ॥ * ॥ ౧౦౫ ॥ ప ॥ ఆదౌ
నీలాంశుకశ్రీస్తదను మరకతాబద్ధనీవీవిభూతిః కస్తూరీపంకభంగీ

తాః తాసా మిరీరూపకం జఘనాని చ కుచాశ్చ కట్యశ్చ కంఠాశ్చ నేత్రాణి చే
ద్వంద్వః తత్స్వనీయప్రదేశేష్విత్యర్థః- అత్ర యద్యపి ప్రాణ్యంగత్వా దే
కవద్భావేన భావ్యం - తథాపి మహాకవిభాషయా వికల్పో ద్రష్టవ్యః- యద్వా
కాలం తాజఘనాదీనాం తత్తద్దేశపరత్వేన సాక్షాత్ప్రాణ్యంగత్వాభావ
న్నైకవద్భావః-ఆదౌ ప్రథమం కుణం తుణమాత్రమిత్యర్థః - ఏతచ్చ సర్వత్ర
సంబధ్యతే- అనంతరం తదుపాయాదితి భావః - నీలాంశుకస్య నీలాంబరస్య శ్రీ
రివ శ్రీర్యస్యాస్సా తథోక్తా జాతా తదను తదనంతరం మరకతా బద్ధా గారుత్మ
తమణిఖచితా-గారుత్మతం మరకతమిత్యమరః-నీవీవిభూతిః రశనాసంపత్తిర్య
స్యాస్సా తథోక్తా జాతా తతః కస్తూరీపంకస్య మృగమదకర్దమస్యేవ భంగీః
రీతిః పాటీ యస్యాస్సా తాదృశీ జాతా అథానంతరం వికచేందీవరస్రజః ప్రఫుల్లనీ
లోత్పలమాలికాయాః సపత్నీ సదృశీ జాతా జ్ఞాతిసోదరబంధ్వాదిశబ్దాస్సా
దృశ్యవాచకా ఇత్యాహుః పశ్చాదనంతరం స్నిగ్ధాంజనస్య మృదితకజ్జలస్య
శోభాభా యస్యాస్సా తథోక్తా జాతేతి సర్వత్రోపమా - అత్ర జఘనకుచేత్యా
ద్యుద్దేశక్రమానుసారేణ నీలాంశుకశ్రీరిత్యనంతరం కస్తూరీపంకభంగీత్యా

శేకర్తర్యేతథానుక్తత్వాత్సర్వజ్ఞభోజేనక్రమోమాత్రేనవివక్షితః అన్యత్రక్రమసంభవాత్సఏవాలంకారః- సచోక్తోపమారూపో క్తేరంగాంగిభావేనసంకీర్ణతఇతిసంక్షేపః-స్రగ్ధరావృత్తమ్॥౧౦౬॥హాతాతేతి॥హేతిసర్వత్రవిషాదే హావిషాదశుగార్తిషిత్యమరః- హాతాతజనక- తాతస్తుజనకఃపితేత్యమరః-హాజననిమాతఃహాసుతపుత్రక- హాసహాయసహచరసహోదరేతివా హాపాత్రసహాప్రియసఖప్రియభార్యేక్వనుకుత్రేనాగతాసీతిశేషః తథాహాహతోస్మి నష్టోస్మిఇత్యాదిరేవమందఃపౌరపరిదేవనభారఃపురజనవిలాపాతిశయఃయాసుతాభిఃవాగ్భిఃఆక్రోశవచనైఃశిఖినాఅగ్నినాపరీతావ్యాప్తారావణపురీలంకాపురీ-ఆసమంతాత్పూరితాఆపూరీ అవ్యాపాయనఇత్యస్మాత్కర్మణిలుజ్- చిణ్భావకర్మణోరితిచిణ్ - వసంతతిలకావృత్తమ్॥౧౦౭॥ నైరితి॥నైః వాలానలోద్యత్కైః- బృందారకసుందరీజనస్యసురసుందరీబృందస్యముఖేషునాగభాగేనిరాజనం ఆరాత్రికంనిమితంనీరాజ

జకభ్జ్జేకణమధ విక చేన్నిప ప్రస్నస్మి । పశ్చాన్ని షద్గాఙ్గనా
భా జ ఘ నకుచ తేషకృద్రైనేషు జారాదికాన్తానాం తదా
నీందశముఖనగరీదాహసంభూతశ్యామహ్యా॥ * ॥ ౧౦౬ ॥ ప॥ హా
తాతహాజనని హాసుత హా సహ సహా పాత్ర ప్రియ పియ సఖిక్వను
హాఽ తోస్మి । ఇత్యాదిపౌర పరిదేవన భారవాగ్భిరాపూరిరావ
ణపురీశిఖినాపరీతా ॥ * ॥ ౧౦౭ ॥ ప ॥ నైర్బృన్దారకసుంద
రీజనముఖేనీరాజనంనిర్మితంనిర్మేఘే గగనేపి నైర్విరచితాసౌ
దా మి నీ సం హ తిః । తే ద్వి త్రా ణ్యపి వాస రాణినగతా
న్యేవపరిణతమిత్యర్థః అత్రసురసుందరీణాంకల్యాణకాలఃసంప్రాప్తఇతిసూచనార్థమిదంనిర్దేశఇతిమంతవ్యం-తథానైర్నిర్మేఘేమేఘగహితేపిగగనేసౌదామినీసంహతిఃవిద్యుల్లతాశ్రేణిఃవిరచితాతథాత్వేనపరిణతమిత్యర్థః-అశక్యకరణోపిరావణవధః-ఏవమేవసంభవిష్యతీతిసూచనార్థమిత్థంనిర్దేశః- తేవాలానలోద్యత్కణాఃహనూమల్లాంగూలాగ్నిసముద్ధితస్ఫులింగాః- ద్విత్రాణిద్విత్రాణిసంఖ్యయాద్వయాసన్నే, త్యాదినాబహువ్రీహిః - బహువ్రీహౌసంఖ్యేయడజబహుగణాదితిడచ్ప్రత్యయఃసమాసాంతఃతాన్యపివాసరాణితావత్సంఖ్యపివాసరేష్విత్యర్థః - వాసరక్లీబేదివసవాసరావిత్యమరః-అత్యంతసంయోగేద్వితీయాఅంబుధౌనిర్వాణంశాంతింనగతానప్రాప్తాస్సంతః-నఞర్థస్యనశబ్దస్యసుప్సుపేతిసమాసః-ఔర్వానల

జ్వాలాడంబరంబడబాగ్నికీలాసంభ్రమంవిదధిరేచక్రుః-క్షిప్రమేవసకలరాక్షససంహారాభిద్యోతకస్సైపరీత్యవృత్తిసూచనార్థఇ మిత్థన్నిర్దేశఇతిమంతవ్యం-అత్రాగ్నికణానాంసిరాజననిమాణాద్యసంబంధేపి తత్సంబంధకథనాదసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్॥౧౦౮॥అదీప్యమానేతి॥ఆదీప్యమానోజాజ్వల్యమానఃయఃపవనాత్మజవాలః తస్యసంగాత్సంపర్కాద్ధేతోఃఅంగారఏవశేషఃశిష్టాంశోయస్యసతథోక్తో విభవస్సమృద్ధిర్యస్యాస్తాంకాత్స్న్యేనదగ్ధామిత్యర్థః లంకామవలోక్యవ్యోమ్ని అంతరిక్షేస్థితాఃనిశిచరాఃరాక్షసాః-స్వగృహాణిదహ్యమానానిసజమందిరాణియద్యపి-గృహాఃపుంసిచభూమ్న్యేవేత్యమరః- తథాపిమహాకపిప్రయోగబాహుళ్యాదవిరోధోద్రష్టవ్యః-నేత్రభవైఃపయోభిఃబాష్పోదకైఃనూనంనిశ్చితంనిర్వాపయంతఃప్రశమయంతఇవఅలక్ష్యంతఇతిశేషః-ఉత్ప్రేక్షాలంకారః॥యథాదహ్యమానంగృహాదికమున్నతదేశమారుహ్యజలైఃప్రశమ

నిర్వాణ మార్వాన లజ్వాలాడ మ్బరమమ్బుధావదధి రేవాలా
నలోద్యన్కణాః॥ *॥ ౧౦౮ ॥ ప॥ఆదీప్యమానపవనాత్మజవాల
సంగాదఙ్గార శేషవిభవామవ లోక్యలఙ్కామ్ । వ్యోమ్నిస్థి
తానిశిచ రాస్స్వగృహాణినూనంని ర్వాపయన్త ఇవనే త్రభవైః
పయోభిః ॥ * ॥ ౧౦౯ ॥ ప ॥ చక్రేశక్రజిదాజ్ఞ యారణము
ఖేయత్ర—గ్ర రక్షో గణ స్తత్ర—ద్గుం రజనీచ రక్షితిభృ ద్వాయు
క్తోవ్య[illegible]భవేత్ । సత్తాన్త్విచ్ఛహనూమ తాపరిచితో లజ్జా—

యంతితద్వదిత్యుత్ప్రేక్షార్థః-వసంతతిలకావృత్తమ్॥౧౦౯॥చక్రఇతి॥రక్షోగణోరాక్షసనివహః శక్రజిదాజ్ఞయాఇంద్రజిన్నిదేశేనఉపలక్షితః సతుసాక్షాచ్చక్రేచకార-తత్కర్తృకణదాచరక్షితిభుజారాక్షససార్వభౌమేనరావణేనయుక్తోపిసాక్షాత్సహితోపికర్తుమశక్తఃఅసమర్థః-భవేతునశక్నుయాదిత్యర్థః తదపేక్షయాపుత్రసామర్థ్యస్యైవబలిష్ఠత్వాదితిభావః*సంభావనాయాంలిఙ్ ఎవంసత్తఅర్చింషియస్యసస్తాచిఃఅగ్నిశ్చహనూమతాపరిచితఃప్రవర్తితఃసంగతోవాయుథాలంకామధాక్షీత్ దదాహతథాతత్రాహనూమత్సకేనవాయునాయుతస్సహితోపిదాహక్రియాయాందహనకృత్యేపటుఃసమర్థఃనభవేత్ వాయుపరిచయాపేక్షయాతత్ప్రతిపరిచయస్యఅత్యంతజృంభణహేతుత్వాదితిభావః-వాయుసహచర్యాదప్యధికంలంకాందదాహేతిపరమార్థః అత్రపూర్వవాక్యేరావణసహితస్యరాక్షసగణస్య

ఇంద్రజిదాజ్ఞాకృతకర్మకరణసామర్థ్యసంబంధేపిసంభావనాయాంతదసంబం
ధాభిధానాత్సంబంధేప్యసంబంధరూపాతిశయోక్తిః-తథోత్తరవాక్యేవా
యుసఖస్యాస్తార్చిషఃహనూమత్పరిచయసంపీతదాహాకృత్యకరణపాటవ
సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః అనయోఃదృష్టాంతదార్ష్టాంతికతయాసాపేక్ష
త్వాత్సంకరః-శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౧౧౦॥ తస్మిన్నితి రణకేళికుతూ
హలేనయుద్ధక్రీడాసముత్సుకేన లంకేశ్వరేణరావణేన బాహాబలాత్ భుజ
పరాక్రమాత్ ఆపహృతానీతాసురరాజలక్ష్మీరింద్రసామ్రాజ్యశ్రీః తస్మిన్
హనూమానేవఅరణిఃఅగ్నిమంథనదారువిశేషః-నిర్మంథ్యదారుణి త్వరణి
ర్ద్వయోరిత్యమరః-సప్రభవఃకారణం యస్యతస్మిన్ తత్సముత్పాదితఇత్య
ర్థః-హుతమశ్నాతీతిహుతాశనేఅగ్నౌకర్మణ్యణ్ - శుద్ధింసంస్కారంవిధా
యపాపిష్ఠరావణసంపర్కజనితపాపంవిశోధ్యేత్యర్థఃపతింనిజభర్తారమిం
ద్రమేవసమేతుం సంగంతుమైచ్ఛత్ ఇచ్ఛతిస్మ యథాకుతశ్చిత్కారణాత్

మథాపిష్యథా తత్పిత్రా మరుతాయుతోపినతథా దాహక్రి
యాయాంపటుః॥ ౧౧౦॥ వ॥తస్మిన్ హనూమదరణిప్రభవే
హుతాశే శుద్ధింవిధాయపతిమేవసమేతుమైచ్ఛత్ ॥లంకేశ్వ
రేణ రణకేళికుతూహలేన బాహాబలాదపహృతా సురరా
జలక్ష్మీః॥౧౧౧॥ వ॥వాచామిదానీమవిస్తరేణ లంకాపు
రీంరావణబాహుగుప్తాం। కాకుత్స్థదూతో యమమప్యేత్య చ

కాచనసాధ్వీకశ్చిత్పవిత్రస్థలేస్థిత్వాపరిణామకాలేసంస్కారపరిశుద్ధా
సతీపునర్నిజభర్తారమేవాభిగమిష్యతి తద్వదిత్యర్థః - ఇచ్ఛతేర్లఙ్ ఆడజాదీ
నామిత్యాడాగమః ఆటశ్చేతివృద్ధిః-అత్రసురరాజలక్ష్మ్యాః ఈదృశేచ్ఛాసం
బంధేపితత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః-ఏతేన రావణస్యవినిపాతఆసన్న ఇతి
సూచ్యతే॥వసంతతిలకావృత్తం॥౧౧౧॥నిగమయతి॥వాచామితి॥ ఇదానీమ
స్మిన్నవసరేసంస్కారోచితకాలఇత్యర్థః-వాచాంవిస్తరేణవచనప్రపంచేన
ప్రథనేవాదశబ్దఇతిఘఞ్ ప్రతిషేధరూపోరచిత్యపిఅతఏవ - విస్తారోవిగ్ర
హేవ్యాసస్సచశబ్దస్యవిస్తరఇత్యమరః-కిమునకిమపీత్యర్థః-కింతుఅయంకా
కుత్స్థదూతః హనూమాననుపేత్యఆగత్య-రావణబాహుగుప్తాందుష్ప్రవే
శామిత్యర్థః-లంకాపురీంకృతాంతదూతస్యయమకింకరాణామిత్యర్థః- కృ
తాంతౌయమసిద్ధాంతా విత్యమరః - సుఖప్రవేశాం సుఖేనప్రవేష్టుం శ
క్యాంచక్రేఅనాఘ్రాత నిధనగంధానాం లంకాపురస్థయాతుధానానాం

నిధనంవిధాయతద్వారాపూర్వమసంభావితప్రవేశాన్ యమకింకరాన్ స్వసామర్థ్యేనప్రవేశయామాసేత్యర్థః-ఏతేనఉత్తరత్రాప్యేతేషాం నిరాఘాటసంచారత్వంసూచ్యతే-వృత్తముపజాతిః॥౧౧౨॥ పౌలస్త్యేతి॥మారుతిఃహనూమానేవయాయజూకఃయజ్ఞకర్తా-ఇజ్యాశీలో యాయజూక ఇత్యమరః-యజ్ఞజపదశాంయఙ్ తియజతేర్యఙంతాదూకప్రత్యయః-పౌలస్త్యోరావణఏవపాతకీబ్రహ్మహత్యాదిపాతకవాన్ తస్యసమాగమేన సంగతాజాయమానంసంపద్యమానంఏనఃతత్సంయోగీచపంచమఇతిన్యాయాత్ సంభావితదురితమిత్యర్థః కలుషంవృజినైనోఘమంహోదురితదుష్కృతమిత్యమరః - పునానఇవవిశోధయన్నివపాపనోదనంకుర్వాణఇవేత్యుత్ప్రేక్షాపూర్జ్ శౌసచ్ నిర్వర్తితాః విజయఃవిరచితాః అక్షకుమారనిధనః కృతంక్రియజయస్సన్ - అక్షోరథస్యావయవేపాశకేశాక్షమింద్రియమితివి - నిజవాలేనైవహస్తాః హుతాశః తస్మిన్ పలంమాంసమశ్నంతీతి పలాశాః ప

> ప్రక్రృతాన్తదూతస్యసుఖప్రవేశాం॥౧౧౨॥వ. పౌలస్త్యపా
> తకిసమాగమజాయమానమేనఃపునానఇవమారుతి యాయ
> జూకః। నిర్వర్తితాక్షవిజయోనిజ వాలహస్తా హుత్వాప
> లాశసమిధస్సుగతిర్బభూవ॥ ౧౧౩॥ వ॥లంకాదాహేప్య
> నాగ్తాంరఘుపతిదయితాంచారణోక్త్యావిదిత్వాసానన్దస్తాం
> ప్రణమ్యప్రతిగమనవిధౌ ప్రాప్యతస్యానియోగం। ఆరుహ్యా
> రిష్టశైలం నిధిమపిపయసాం స్వైరముత్తీర్య వేగాచ్చక్రే
> గత్వామహేంద్రం ప్లవగకులపతీన్ పూర్ణకా

లోస్త్రీ పలలంమాంసమిత్యభిధానాత్ పలాశాఃరాక్షసాఃఅతఏవపలాశసమిధఃపలాశవృక్షసమిధఃహుత్వాసుగతిఃఅప్రతిహతగమనః శోభనలోకశ్చబభూవ-అత్రశ్లేషోత్ప్రేక్షానుప్రాణితఃసావయవరూపకాలంకారఃవసంతతిలకావృత్తం॥౧౧౩॥లంకేతి॥లంకాదాహేపి రఘుపతి దయితాంశ్రీరామప్రేయసీంసీతాంచారణానాంనభశ్చరాణాంగంధర్వాదీనాం ఉక్త్యావచనేనఅనార్తాంఅపీడితాంఅనష్టామితియావత్ విదిత్వాజ్ఞాత్వాఅతఏవసానందఃససంతోషఃతాంసీతాంప్రణమ్యనమస్కృత్యప్రతిగమనవిధౌప్రతిప్రయాణవిధానేవిషయే-విధిర్విధానేదైవేపీత్యమరః - తస్యాస్సీతాయాఃనియోగంఆజ్ఞాంప్రాప్య-తతఃఅరిష్టశైలంఅరిష్టాఖ్యంపరపారస్థంపర్వతంఆరుహ్యపయసాంనిధింసముద్రమపిస్వైరంయథేచ్ఛంఅప్రతిహతమి

తియావత్ - ఉత్తీర్యఉల్లంఘ్యమహేంద్రంఅంగదాద్యధిష్ఠితంమహేంద్రప ర్వతంగత్వాహనూమాన్ ప్లవగకులపతీన్ అంగదజాంబవన్నలనీలాదిప్లవ గేశ్వరాన్ పూర్ణకామాన్ సంపూర్ణమనోరథాన్ చక్రే- అత్రఅతివిస్త రకథనయోగ్యస్యఅర్థస్యసంక్షేపేణోక్తేఃసంక్షేపోనామగుణః - తదు క్తం- విద్యానాథేనసంక్షేపార్థాభిధానంయత్ సంక్షేపఃపరికీర్తితమి తి- స్రగ్ధరావృత్తమ్॥ ౧౧౪॥అథేతి॥అథానంతరంమారుతిర్హనూమాన్ యథాపూర్వంయథాయోగ్యంసైన్యాధిపాన్ జాంబవదంగదాదిసేనాప తీన్ సంమాన్యమానయిత్వాతైఃసైన్యాధిపైః అనుయుక్తఃకథందృష్టాత్వ యాదేవీకథం వాతత్రవర్తతఇత్యాదినాపృష్టస్సన్ అఖిలమశేషంస్వవృ త్తాంతమాఖ్యాతవాన్.ఉత్పతనాది సీతాదర్శనలంకాదాహాంతాంనిజవా ర్తాంఅశేషాంకథయామాసేత్యర్థః॥ ౧౧౫ ॥ తదన్వితి॥తదనుతదనంతరం

మాన్ హనూమాన్॥*॥౧౧౪॥౫॥అథయథార్హంసైన్యా
ధిపాన్ సంమాన్యమారుతిస్తైరనుయుక్తఃస్వకీయవృత్తాం
తమఖిలమాఖ్యాతవాన్ ॥౧౧౫॥౫॥తదనుపవనతనవచనయ
ముదితావానరవరూధినీయూథ నాథానుయాతాతద్దర
నజనితమానందమానందశరథాదాశరథౌ సుగ్రీవేచసంవిభ
జ్యవవీక్షితు మహామహమిక యాధావంతీ మధ్యేసరణిదధి
ముఖకృతావనంమధువనం హనుమదనుమత్యాభిభూయ

పవనతనయవచనముదితాహనూమద్వాక్యసంతుష్టావానరవరూధినీకపిసై న్య-వరూధినీబలంసైన్యమిత్యమరః - యూథనాథాను యాతాజాంబవ దాదియూథాధిపాను యాతాతథాతద్దర్శనజనితం సీతావలోకనసము త్పన్న మా నం ద మా నం ద శ ర థా వా నందసాగరేనిత్య నిరతిశయా నందపరిపూర్ణఇత్యర్థః - దాశరథౌశ్రీరామేసుగ్రీవేచసంవిభజ్యసమ్యగ్వి విచ్యవీక్షితుంద్రష్టుమిత్ఫలోత్ప్రేక్షా - సీతావలోకనవార్తాకథనేనశ్రీరా మసుగ్రీవానందయోరంతరంపరీక్షితుమివేత్యర్థః- అహామహమికయాపర స్పరాహంకారేణ- అహమహమికావ్యాఖ్యాతా- అరణ్యకాండేఅహమ హమికయేత్యత్ర - ధావంతీధావమానాఅతివేగేనప్రద్రవతీ సతీత్యర్థః మధ్యేసరణ్యాంమధ్యేసరణీమార్గమధ్యఇత్యర్థః-పారేమధ్యేషష్ఠ్యావేత్యవ్య యీభావః- తత్సన్నియోగ... శబ్దస్య... దధిముఖాఖ్యేనసుగ్రీవమాతులేన వాన... కృతమవనం రక్షణంయస్యతత్తా

క్తం-అపరక్షణైకతర్కరిల్యుట్-తథాచరామాయణం-యత్రదత్తతమహావీర్య స్సదాదధిముఖఃకపిః। మాతులఃకపిముఖ్యస్య సుగ్రీవస్య మహాత్మన ఇతి-మధువనంమధునామకసుగ్రీవోద్యానవనంమధుప్రచురత్వాత్ - మధువనమిత్యర్థసంజ్ఞా హనూమదనుమత్యా హనూమదాజ్ఞయా అభిభూయ ఆక్రమ్య మధుపానేన క్షౌద్రపానేన యుత్సుఖంతదనుబభూవ- యథేష్టంమధ్వపిబదిత్యర్థః మధుమద్యేపుష్పరసే క్షౌద్రేపీత్యమరః॥ ౧౧౬॥ అథేతి॥ అథానంతరంగోపవాన్ మధువనాక్రాంతజనితకోపవాన్ ఏషఃదధిముఖో వనపాలకఃతచా కృతాంజలిఃవిరచితకరసంపుటస్సన్ ప్రార్థనాలక్షణమేతత్ గిరివరతుంగంమహాన్నతమిత్యర్థః- అంగదంయువరాజంఅబ్రవీత్ కిమితిభవాన్ మధుభజనేమధుపానే పుష్పరసాస్వాదేచశిలీముఖాన్ అళీన్- అళిబాణౌశిలీముఖావిత్యమరః-రూపకాలంకారః- ఇమాన్ వలీముఖాన్ కపీన్- కపిప్లవంగప్లవగశాఖామృగవలీముఖాఇత్యమరః- ఝడితిఅంజసానివారయేత్-ని

ధుపానసుఖమనుబభూవ॥*॥ ౧౧౬॥ ప॥ అథాబ్రవీద్గిరివర
తుంగమంగదంకృతాంజలిర్దధిముఖఏషరోషవాన్ । వలీ
ముఖాన్మధుభజనేశిలీముఖాన్ భవాని మాన్ ఝడితినివారయే
దితి॥*॥ ౧౧౭॥ వా॥ అయమప్యేనమవోచత్ ॥*॥ ౧౧౮॥
ప॥ దశముఖపురమధ్యవీక్షితామైథిలీశ్రవణమధుపితీర్ణం
యేనవీరేణమహ్యామ్ । దధిముఖయదిసోయంభాషతేకోని
రుంధ్యాన్మధుపిబతుయథేచ్ఛం వాహినీ వానరాణామ్ ॥

రుంధ్యాదిత్యేవమబ్రవీదితి పూర్వేణసంబంధః - అన్యథామహోగ్రశాసనః సుగ్రీవఃదండఇష్యతీతిభావః- శేషేప్రథమః॥ యుష్మదస్మద్వ్యతిరిక్తస్య భవచ్ఛబ్దస్యశేషత్వాదితి॥ రుచిరావృత్తం- చతుర్గ్రహైరిహరుచిరాజభాసగాఇతిలక్షణాత్ ॥౧౧౭॥ అయమితి॥ అయమంగదోపిఏనందధిముఖంప్రతి అవోచత్ ఉక్తవాన్॥ ౧౧౮॥ అ॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ దశముఖేతి॥ దశముఖపురమధ్యేలంకాపురమధ్యేమైథిలీసీతావీక్షితాదృష్టా- ఇత్యేవంభూతంశ్రవణమధుశ్రోత్రామృతం యేనవీరేణమహ్యంవితీర్ణందత్తం- విశ్రాణనంవితరణంస్పర్శనంప్రతిపాదనమిత్యమరః-హేదధిముఖ సోయంవీరఃభాషతే యదిఆజ్ఞావచనంవదతిచేత్ కఃకోవానిరుంధ్యాత్ నివారయేత్ నకోపినిరోద్ధుంశక్నుయాదిత్యర్థః-శకిలిఙ్తిలిఙ్ సకలవానరజీవాతుభూతమైథిలీకథామధుప్రదస్యేచ్ఛయామధుపాననివారణంకథంయుక్తంస్యాదితిభావః అతః

వానరాణాంవాహినీసేనాయూథేచ్ఛంఇచ్ఛాసదృశం-యథేష్టమితివాపాఠః
మధుపిబత్ మాలినీవృత్తమ్॥౧౯॥ తతఃకింజాతంతత్రాహ ॥ తదన్వితి॥తద
నుఅంగదవచనానంతరం- భయవశేనభయపారతంత్ర్యేణసముపగతస్య
సమీపంప్రాప్తస్యదధిముఖస్యవచనేనవిదితంజ్ఞాతంయన్మధువన కదనంవా
నరకృతమధువనోల్లుంఠనంతేనపరిగణితంపరిసంఖ్యాతంనిశ్చితమితియావత్
యజ్జనకదుహితృదర్శనంసీతావలోకనంతజ్జనితేనతదుత్పాదితేనప్రమదభ
రేణహర్షాతిశయేనభరితఃసంజాతభరఃఆనందపరిపూర్ణఇత్యర్థః- భ
రితఇత్యత్ర తారకాదిత్వాదితచ్ ప్రమదేత్యత్రప్రమదసంమదౌహర్షఇతిప్ర
త్యయాంతో నిపాతః- తపనతనయస్సుగ్రీవఃతత్రతస్మిన్ సమయే-దధిముఖా
గమనమేవనిమిత్తసంపత్తిఃకారణ సామగ్రీయస్యాస్తాంతనువిక్రియాంముఖవి
కాసనేత్రవిస్ఫారణభ్రూన్నమనరోమాంచత్వాదిగాత్రచేష్టామతనుత
అకరోత్-మధువనకదనశ్రవణాత్సీతాదర్శనంనిర్ణీయ పరమానందభరి

౧౯ ॥ గ॥తదనుభయవశసముపగతదధిముఖవచనవిదితమ
ధువనకదనపరిగణితజనకదుహితృదర్శనజనితప్రమదభరభ
రితస్తపనతనయస్తత్రతను వికృతిమతనుత దధిముఖాగమనని
మిత్తసంపత్తిమ్॥*॥ ౧౨౦॥ ప॥ఆరుహ్యాద్రిమథావరుహ్యవి
పినాన్యాసాద్యనానాఫలాన్యాస్వాద్యప్లుత మారచయ్య పద
న్యైరాపాద్యవాద్యక్రమాన్ । ఆలిజ్య ద్రుమమక్రమం మద
వ శా దా ధూ య పు చ్ఛ చ్ఛ టా మా రా దా వి ర భూ ద

తోభూదిత్యర్థః॥౧౨౦॥అ॥ అనంతరంకపిసేనాపినికటవర్తిన్యభూదిత్యా
హ॥ఆరుహ్యేతి॥అద్రింమార్గస్థంపర్వతమారుహ్యఅథావరుహ్యపర్వ
తారోహణావరోహణక్రీడామనుభూయేత్యర్థః- విపినానిఅరణ్యానిఆ
సాద్యప్రవిశ్యనానాఫలానిపనసరసాలాదివివిధఫలానిఆస్వాద్యభుక్త్వా-ప్లు
తంవల్గితానిత్యర్థః-ఆరచయ్యకృత్వా-ల్యపిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః-ప
దన్యైర్మర్కటైఃవాద్యక్రమాన్ డిండిమాదివాద్యధ్వనిప్రకారాన్ ఆపాద్యవా
దయిత్వా-తథాద్రుమంద్రుమానిత్యర్థః- అక్రమంఅపగతక్రమంమోహ
నోద్ధాటనాదిజుగుప్సితాచరణేనఅపగతమర్యాదమిత్యర్థః- ఆలింగ్యఆశ్లి
ష్యమదవశాన్మధుపానజనితదర్పవశాత్పుచ్ఛచ్ఛటాంలాంగూలజాలం-బృం
దంజాలంచక్రవాళంజాలకంపేటకాచ్ఛోత్కరౌ వైజయంతి - ఆధూయచాల
యిత్వా. అహంప్రథమోహంప్రథమఇతియస్యాంక్రియాయాంసాఅహం

ప్రథమికా-మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః-స్వార్థేకప్రత్యయః తయాపి నాపూర్ణా ఏతత్పూర్వికయా భావనయా నేత్యర్థః-కపీనాంచమూః వానరసేనా ఆరాత్సమీపే- ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరః-ఆవిళభూతాత్ అలక్ష్యతేత్యర్థః- అత్రకపిస్వాభావ్యేన యథావద్వస్తువర్ణనాత్స్వభావోక్తిరలంకారః-శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్॥ ౧-౨౧॥ తతః కింతత్రాహ॥ నిద్రేతి। సమీరపుత్రో హనూమాన్నిద్రాత్యయాన్నిద్రాభావాత్ యావద్వనవాసం నిద్రాహారయోరభావ ఇతి భావః- అరుణితేన పాటలితేన సౌమిత్రినేత్రయుగళేన లక్ష్మణనయనయుగ్మేన నిపీయమానః అత్యాదరేణ అవలోక్యమానస్సన్నిత్యర్థః- ఏతేన శ్రీరామాపేక్షయాపి లక్ష్మణస్యైవ భూయాన్ హనూమదాగమనప్రతీక్షణాదరో విద్యత ఇతి సూచ్యతే-చూడామణింసీతాయామభిజ్ఞానభూతం శిరోరత్నం కరతలే కలయన్ శ్రీరామాదీనాం యథా చక్షుర్గోచరంస్యాత్ తథాధారయన్నిత్యర్థః - సీతాందృష్ట్వాసమాగత ఇతి ప్రథమవచనేనైవ

హం ప్రథమికాపినాకపీనాంచమూః॥ * ॥ ౧-౨౧॥ ప॥ నిద్రా
త్యయాదరుణితేన సమీరపుత్ర స్సౌమిత్రినేత్ర యుగళేన ని
పీయమానః। చూడామణింకరతలేకలయన్ వవందే పాదార
విందయుగళంభరతాగ్రజస్య॥ * ॥ ౧-౨౨॥ ప॥ అక్లేశసంభూ
తగతాగతాభ్యాంవితీర్ణవిస్తీర్ణమహార్ణవోపి। ఆసన్నసి
ద్ధాపృత నాసమక్షమక్షస్య హంతా నితరాం మమజ్జ ॥ * ॥

జ్ఞాపనార్థ ఇతి భావః- భరతాగ్రజస్య శ్రీరామస్య పాదారవింద ఇవేత్యుపమితసమాసో నతు రూపకం-అన్యథోత్తరపదప్రాధాన్యే తత్ర వందనాయోగాత్ తయోర్యుగళం వవందే నమశ్చకార-వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౧-౨౨॥ ఆక్లేశేతి। అక్షస్య హంతా అక్షకుమారమారకో హనూమాన్ అక్లేశేన అనాయాసేనైవ సంభూతే సంజాతే యే గతాగతే యాతాయాతే తాభ్యాం వితీర్ణో విలంఘితః విస్తీర్ణమహార్ణవః పురుషాంతరదుస్తరమహాసముద్రో యేన సతథోక్తోపి-అక్ష్ణోస్సమీపే సమక్షం సమీపార్థేవ్యయీభావః- అవ్యయీభావే శరత్ప్రభృతిభ్య ఇత్యచ్ప్రత్యయః - పృతనాయా వానరసేనాయాః సమక్షం పురతః నితరామత్యంత-అవ్యయఘాదామ్ప్రత్యయః-ఆనందసింధౌ ఆనందసాగరే మమజ్జ మగ్నోభూత్- ఈదృక్సహాయకపివీరవాహినీమధ్యే అహమేకఏవమహోదధిముల్లంఘ్య సీతాందృష్ట్వా పునరాగతోస్మీత్యేవంభూతశ్లాఘనప్రవర్తక మహాభాగ్యసంపన్నో భవమిత్యమందానందభాగభూదితి

తాంతఃకరణోభూదిత్యర్థః-అతఏవవిరోధాభాసోలంకారః-వృత్తముపజాతిః॥౧౨౩॥ఆనీతేతి॥ఆనీతస్యహనుమతాహృతస్యచూడామణేస్సీతాశిరోరత్నస్యసన్నిధానాత్సాన్నిధ్యాద్ధేతోః - ఆవిఃప్రమోదేనప్రాదుర్భూతానందేనరఘూద్వహేనరఘునందనేనతత్రతస్మిన్సీతావృత్తాంతేవిషయేఅనుయుక్తఃపృష్టఃపవనాత్మజన్మాహనూమాన్-కృతప్రణామోవిహితనమస్కారస్సన్-విజ్ఞాపయామాససీతావలోకనవార్తాంకథయామాసేత్యర్థః-పూర్వమాగమనానంతరకర్తవ్యతయావిహితో నమస్కారఃఇదానీంశుభవార్తాకథనప్రారంభసంతోషాతిరేకాదితివేదితవ్యం - ఇంద్రవజ్రావృత్తమ్॥౧౨౪॥విజ్ఞాపనప్రకారమేవాహ॥లంకేతి॥అథవిజ్ఞాపనానంతరంమంగళాచారేవా- మంగళానంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథేత్యమరః-లంకాపురస్యరావణరాజధాన్యాఉపవనసీమ్నిఉద్యానవనప్రదేశేఅశోకవనికామధ్యఇత్యర్థః-నిశిచరీగణబాధ్యమానామారక్షకరాక్షసీనివహాపరి

౧౨౩ ॥ ప॥ అసితచూడామణిసన్నిధానాదావిః ప్రమోదేన రఘూద్వహేన । తత్రానుయుక్తః పవమానజన్మా విజ్ఞాపయామాసకృతప్రణామః॥ * ॥ ౧౨౪॥ ప॥లంకాపురోపవనసీమ్ని నరేంద్రరాజపుత్రీమహాలోకయంనిశిచరీగణబాధ్యమానామ్ । కేనాపిపాతకవశేనసుపర్ణలోకైబన్దీకృతామివభుజంగమరాజకన్యామ్ ॥ * ॥ ౧౨౫॥ ప॥ దేవ్యాస్త్వదీయాన్వయకీర్తనేనత్వన్ముద్రయాచవ్యపనీయశోకం । వార్తామభిజ్ఞానమయీమవాప్య ప్రస్థాతుకామఃపరిపూర్ణకామః ॥ * ॥

తప్యమానాం- అతఏవకేనాప్యనిర్వాచ్యేనపాతకవశేన పాపానుబంధేన సుపర్ణలోకైగరుడలోకైబందీకృతాంకారాగారబద్ధామిత్యర్థః భుజంగమరాజకన్యాంనాగకన్యామివస్థితాం- రాజపుత్రీంజానకీం ఆలోకయమవలోకితవానస్మి ఉపమాలంకారః-వసంతతిలకావృత్తమ్॥౧౨౫॥ దేవ్యాఇతి॥ త్వదీయాన్వయకీర్తనేన భవదీయవంశప్రశంసయా-త్వన్ముద్రయాత్వదీయప్రత్యభిజ్ఞానాంగుళీముద్రికయాచదేవ్యాస్సీతాయాఃశోకంవిషాదమపనీయనిరస్య- అతఏవపరిపూర్ణకామః సంపూర్ణమనోరథఃప్రస్థాతుకామః-పునరాగంతుమనాస్సన్ - తుంకామమనసోరపీతిమకారలోపః-అభిజ్ఞానమయీంఅభిజ్ఞానరూపాం - తాద్రూప్యేమయట్ప్రత్యయః వార్తాంవృత్తాంతంజయావసాయంస్థితవానస్మి ఇంద్రవజ్రా ॥ ౧౨౬ ॥ బ్రహ్మేతి॥ బ్ర

హస్తాత్ దర్భమయాత్ చిత్రాస్త్రస్యవిశేషం భీతస్య జయం తస్యజయంతాసురనామ్నః కాకాసురస్యకృత్యం స్తనోల్లేఖనరూపక్రియాయస్యాం తాం- వనేచిత్రకూటతటేఽపినే ప్రవృత్తాంసం భూతాంకథామాఖ్యాయకౌరేఅభిజ్ఞాప్య అభిజ్ఞానత్వేనోక్త్వా - చిరంచిరకాలంరుదంత్యాః పూర్వ్యాను భూతార్థస్మరణవశాత్ అశ్రూణివిముంచంత్యాః - జనకేంద్రపుత్ర్యాఃజానక్యాః ఏషోయంచూడామణిః శిరోరత్నం - తుభ్యంప్రేషితః. వాగ్రూపంవస్తురూపంచఅభిజ్ఞానద్వయంప్రహితమిత్యర్థః - వృత్తముపజాతిః - నిగమయతి॥ కింబహునేతి॥ బహునావాగ్విస్తారేణకింనకిమపీత్యర్థః ॥ ౧౨౭ ॥ తథాపికించిద్వక్తవ్యమవశిష్టంవిజ్ఞాపయన్నిత్యాహ ॥ దేవేతి ॥ హేదేవస్వామిన్ ప్రశస్తాసూన్ ప్రశస్తానుసు చ్ఛాన్ ఉత్క్రామిష్యమాణానిత్యర్థః-త్రిష్ఠతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- తథాపిఆశైకపాలితాన్ ఆశయాత్వదాగమనప్రతీక్షయైకయాపాలితాన్ గుప్తాన్ శివభాగవతవత్సనూనః-

౧౨౬ ॥ ప ॥ బ్రహ్మాస్త్రైశ్చిత్రాస్త్రజయన్తకృత్యాంకథాంచవి
జ్ఞాప్యవనే ప్రవృత్తాం । చిరంరుదన్త్యాజనకేన్ద్రపుత్ర్యా
చూడామణిః ప్రేషితఏష తుభ్యం ॥ కింబహునా ॥ * ॥
౧౨౭॥ప॥దేవతస్యాః ప్రశస్తాసూనసూనాశైకపాలితాన్ ।
మాత్రయిత్వాప్రసన్నోహం త్వాభిజ్ఞానముద్రయా ॥ * ॥
ఇతి, శ్రీవిదర్భరాజవిరచితే- శ్రీమచ్చమ్పూరామాయణే
సుందరకాండస్సమాప్తః.

తస్యాఃసీతాయాః అసూన్ ప్రాణాన్ తవాభిజ్ఞానముద్రయాఅభిజ్ఞానరూపాంగుళముద్రికయాతన్నైవాభిజ్ఞానముద్రయామద్రాఘ లకయేతిశ్లిష్టరూపకంముద్రయిత్వానిరుధ్యేత్యర్థః- అహంప్రపన్నః అగతోస్మీత్యర్థః ॥

ఇతి శ్రీమత్పరమయోగీంద్రబృందమానసేందిందిరసందోహామందానందలాభాభినందితరఘునందనచరణారవిందమకరందాస్వాదనకందళితసారస్వతేనఅఖండితేపః ప్రచంచముని ప్రకాండమండలేశ్వరశాండిల్యమహామునిగోత్రావతంసస్యవచనాన్వయసుధాపారావార పారిజాతస్యఘనాంతరస్యతాత్పర్యతారాంతరస్యాయుర్వేదప్రముఖనిఖిలవిద్యాసారసర్వజ్ఞసార్వభౌమస్యకొండపంటిపండితవర్యస్యతనూజేనగంగాంబికాగర్భరత్నాకరసుధాకరేణ రామచంద్రబుధేంద్రేణవిరచితాయాంచంపూరామాయణవ్యాఖ్యాయాం సాహిత్యమంజూషికాసమాఖ్యాయాంసుందరకాండస్సమాప్తః.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

—

సవ్యాఖ్యానే- చమ్పూరామాయణే.

యుద్ధకాండప్రారంభః.

ఆనీతంపవనాత్మజేనజనకక్ష్మాపాలపుత్రీశిరోరత్నంమూర్తి
మివానురాగమసకృద్వీక్ష్యప్రమోదాన్వితః । యోలోకత్ర
యకంటకందశముఖంప్రోద్ధర్తుమైచ్ఛద్బలాత్సోయంవీరవరా
గ్రణీర్జనకజాజానిస్సదాపాతునః॥

ఇత్థంనిజచిత్రకవితాసభాజితసకలకవిసమాజేనతత్రభవతాభోజరాజేనవిరచితపంచకాండసంబంధం చమ్పూరామాయణప్రబంధంపరిపూరయితుకామేనలక్ష్మణనామ్నాపండితవర్యేణావశిష్టోయుద్ధకాండః- నిజవాగ్వైభవానుసారేణరచితస్సోయంమయేదానీంవ్యాక్రియతే-అథతత్రభవాన్కవిఃస్వచికీర్షితస్యగ్రంథస్యనిష్ప్రత్యూహ పరిపూరణాయశిష్టాచారసంప్రాప్తవిశిష్టేష్టగురుచరణారవింద భోజమహారాజస్మరణరూపంమం

౧॥ ప॥దృష్టేయత్రయదృచ్ఛయాపివచసాందేవీపురోవర్త
తేసారస్యంమహదభ్యుదేతిసదసి ప్రాగల్భ్యముజ్జృమ్భతే।
జాయన్తేసకలాఃకలా అపినృణాంజాగర్తి కీర్తిర్ఘనాచే
తస్స్విహ్యాతి తత్రదేశిక పదామ్భోజేచభోజేమమ ॥ * ॥

గళంనిబధ్నాతి॥౧॥దృష్టఇతి॥యత్రయస్మిన్దైశికపదాంభోజేభోజేచయదృచ్ఛయాలీలయాపిఅత్యాదరేణచేత్కిముపవక్తవ్యమితిభావః - దృష్టేఅవలోకితేసతినృణాంమనుష్యమాత్రస్యేత్యర్థః-ఏతచ్చసర్వత్రసంబధ్యతేవచసాందేవీసరస్వతీపురోవర్తతేఉపాసనాదిప్రయత్నంవినైవస్వయంసన్నిహితాభవతీత్యర్థః-తథామహదనల్పంకార్యకారణపర్యాప్తమిత్యర్థః- సారస్యంకవితారసజ్ఞత్వమభ్యుదేతిఅభ్యుదయంప్రాప్నోతి సముత్పద్యతఇత్యర్థః-అభ్యుపైతీతిపాఠేఆభిముఖ్యేనసమీపమాగచ్ఛతీత్యర్థః- తథాసదసిరాజవిద్వత్సభాస్విత్యర్థః-ప్రాగల్భ్యంసకలవిద్యావివరణప్రౌఢత్వముజ్జృంభతేవిజృంభితంభవతి-తథాసకలాస్సమస్తాఅపికలాఇతిహాసాగమాద్యాశ్చతుష్షష్టివిద్యాఃజాయంతేఅధ్యయనపరిశీలనాభ్యాసాభావేనైవతత్వావబుధ్యం.

త్రేత థా నవా అపూర్వా కీర్తి స్సత్సమాఖ్యా జాగర్తి విలసతి- తత్ర తస్మిన్ దైశి
కపదాంభోజే గురుచరణారవిందే భోజే భోజరాజే చ మమ చేతః స్నిహ్యాదు
క్తర్ధీత్యా బహుశ్రేయస్కరత్వాన్మామకం మనస్తత్ర స్నేహయుక్తం భవతీ
త్యర్థః- చతుష్షష్టికలాస్తు- ఇతిహాసాగమాద్యాశ్చ కావ్యాలంకారనాటకం। గా
యకత్వం కవిత్వం చ కామశాస్త్రం దురోదరమ్। దేశభాషాలిపిజ్ఞానం లిపిక
ర్మ చ వాచకమ్- సర్వాణి చావధానాని స్వరశాస్త్రం తు శాకునమ్- సాము
ద్రికం రత్నశాస్త్రం రథాశ్వగతికౌశలమ్- మల్లశాస్త్రం సూదకర్మ భూరుహా
ణాం చ దోహదమ్- గంధవాదో ధాతువాదః ఖన్యావాదో రసస్య చ- జాలవాదో
గ్నిసంస్తంభః ఖడ్గస్తంభో జలస్య చ- వాచస్తంభో వయస్తంభో వశ్యాకర్ష
ణమేవ చ- విద్వేషణోచ్చాటనే చ మారణం కాలవంచనమ్- పయసిప్లవచాతు
ర్యం పాదుకాసిద్ధిరేవ చ- వృత్సిద్ధిఘుటికాసిద్ధిరైంద్రజాలికమేవ చ- అంజనం
నరదృష్టిస్తువంచనం స్వరవంచనం - మణిమంత్రౌషధానాం చ సిద్ధిశ్చోరక

౨॥ ప॥ భోజేన తేన రచితామపి పూరయిష్యన్నల్పీయసాపి వ
చసా కృతిమత్యుదారామ్। న వ్రీడితోఽహమధునా నవరత్నహా

ర్మ చ- వృత్రలోహాశ్మమృద్దారువేణువర్మాంబరక్రియాః- అదృశ్యకరణం దూర
కరణం మృగయారతిః- వాణిజ్యం పాశుపాల్యం చ కృషిరాసవకర్మ చ- లా
వకకుక్కుటమేషాదియుద్ధకారణకౌశలమ్- చతుష్షష్టికలాశ్చైతాః కాలవిద్భిః
ప్రకీర్తితా ఇతి అనుప్రాసోఽలంకారః- శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం- లక్షణం
తూక్తమ్॥ ౨॥ అ॥ స్వప్రబన్ధస్యాహంకారం పరిహరతి॥ భోజేనేతి॥ తేన అసా
ధారణమహిమాస్పదతయా ప్రసిద్ధేన భోజేన అపిరతిశయార్థకః రచితాం
ప్రణీతాం అత ఏవ అత్యుదారాం రసాలంకారాద్యుల్లసితశబ్దార్థసంఘటనో
జ్జృంభితతయా అత్యంతగంభీరామిత్యర్థః- కృతిం కావ్యం అల్పీయసా అత్య
ల్పేన ఈషన్మాత్రగౌరవరహితేనాపీత్యర్థః- ద్వివచనవిభక్త్యాదినా ఇయ
స్ప్రత్యయః- వచసా పూరయిష్యన్ పూరితాం కరిష్యన్ అహమధునా అస్మి
న్కాలే- అధునేతి నిపాతనాత్సాధుః వ్రీడితో లజ్జితో న జాతః క్వాయం సర్వ
జ్ఞభోజప్రబన్ధః క్వ చ వా మదీయేనాల్పిష్ఠేన వచనేన తత్పరిపూరణమితి ల
జ్జాం న గతోఽస్మీత్యర్థః- కుత ఏతదిత్యాశంక్యాత్ర అర్థాంతరం న్యస్యతి- కిం తు
తథాహీత్యర్థః- తంతుః సూత్రం నవరత్నహారసంగేన సూత్నమాణిక్యహార
సమాగమేన హృది వక్షసి మానసే చ ధార్యత ఏవ- ఆసజ్యత ఏవ సతు పరిగృహీ
యత ఇత్యర్థః - కుతః అత ఏవ తత్సాన్నిధ్యసమస్వవచనస్యాపి మహాజనపరిగ్ర

సేనాభవిష్యతీతిభావః-అర్థాంతరన్యాసాలంకారః-వసంతతిలకావృత్తమ్॥
౩॥అ॥ ఏవంనిజవాగ్వ్యాపారస్యావకాశంసంపాద్యేదానీంచికీర్షితమా
హ॥ముద్రేతి॥ ముద్రయాశ్రీరామాభిజ్ఞానముద్రికయాముద్రితంస్థాపితంజీవి
తంజీవనంయస్యాస్తాం- జనకజాంజానకీంతథాచూడారత్నవిలోకనేనచూ
డామణిదర్శనేనమోహాకులంమోహవిహ్వలంరాఘవంచ సుచిరంఅనల్ప
కాలం- అత్యంతసంయోగద్వితీయానిధ్యాయనితరాంధ్యాత్వామనస్యను
సంధాయేత్యర్థః ధ్యై చింతాయామితిధాతోర్నిపూర్వాత్క్త్వోల్యబాదేశః
తథానిధ్యాయదృష్ట్వాచ* నివర్ణనంతునిధ్యానం దర్శనాలోకనేక్షణ
మిత్యమరః- తథాచజనకజాంధ్యాత్వారాఘవందృష్ట్వాచేతి యథాక్రమ
మన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః - ధీరఃస్థైర్యశాలీసప్రసిద్ధఃలక్ష్మణఃసౌ
మిత్రిః- ఏకేనకాండేనబాణేన*కాండోస్త్రీదండబాణార్వవర్గావసరవా
రిష్విత్యమరః-పౌలస్త్యవిధ్వంసనంరావణసంహారంకలయితుంకర్తుంహృ
రసజ్జేనకింతుహృదిధాగ్యతఎవతంతుః॥ ౩ ॥ ప॥ ముద్రాము
ద్రితజీవితాంజనకజాంమోహాకులం రాఘవంచూడారత్న
విలోకనేనసుచిరం నిధ్యాయనిధ్యాయచ । ప్రారేభేహృది
లక్ష్మణఃకలయితుంపౌలస్త్యవిధ్వంసనం ధీరఃపూరయితుంక
థాంచవిమలామేకేనకాండేనసః॥ * ॥ ౪॥ ప॥ ఆనన్దమంద
రమనంతరమాంజనేయాదాకర్ణ్యవృత్తిమనఘాంజనకాత్మ
జాయాః।పృష్టిర్శాననసుపాపరుషాయమాణాబాణాసనా
దిప్రారేభేఉపచక్రమే- మనసినిధారితవానిత్యర్థః- తథాధీరఃవిద్వాన్
సః లక్ష్మణఃలక్ష్మణో నామాకవిః ఏకేనకాండేనయుద్ధకాండేనవిమలాంనిష్క
ళంకాంకథాంరావణసంహారరూపోపాఖ్యానంపూరయితుం పూర్ణాంక
ర్తుంహృదిప్రారేభేమనసిఉపక్రాంతవాన్ - అత్రలక్ష్మణయోరుభయోర
పిప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరశ్లేషాలంకారః - ప్రకృతాప్రకృతోభ
యగతముక్తంచేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యంశ్లేషోయంశ్లిష్టత్వం సర్వత్రాద్యద్వ
యేచనాంత్యఇతిలక్షణాత్-శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్॥ ౪॥అ॥కథాంపూర
యిష్యంప్రారేభఇత్యుక్తంసంప్రతితామేవకథాంప్రస్తౌతి॥ఆనందేతి॥అనం
తరంచూడామణ్యభిజ్ఞానప్రదర్శనానంతరం- ఆనందేనమందరంనిర్భరం
యథాతథాఆనందపరిపూరితమిత్యర్థః ఆంజనేయాత్ అంజనాతనయాత్
హనూమతఃఆఖ్యాతోపయోగ ఇత్యపాదానత్వం పంచమీ - అనఘాంని

దృష్టాం జనకాత్మజాయాః వృత్తిం వర్తనం జీవనం వా- వృత్తిర్వర్తనజీవన ఇత్యమరః- ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా రఘూణాం ప్రభుణా శ్రీరామేణ- దశాననే రావణే రుషా రోషేణ పరుషాయమాణాత్ ఉగ్రాయమాణాత్ దృష్టిర్బాణాసనోపరి కార్ముకోపరి దధే నిచిక్షిపే మహావీరస్య స్వభావాచ్ఛరాసనావలోకనసంజ్ఞయైవ సుగ్రీవాదిభ్యో జైత్రయాత్రాసన్నాహనాజ్ఞాపయామాసేత్యర్థః- వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౫॥ అథేతి॥ అథానంతరం సుగ్రీవోపి- దశగ్రీవే కుపితస్య రాఘవస్యావలోకనేన ద్విగుణితో ద్విరావృత్తః రణోత్సాహో యుద్ధప్రయత్నః యస్య స తథోక్తః - లోకోత్తరేషు కార్యేషు స్థేయాన్ప్రయత్న ఉత్సాహ ఇతి లక్షణం- సహాయస్య భావస్సాహాయ్యం సహాయకర్మ- బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ - తస్య సమయం సంవిదమపి సీతాప్రవృత్త్యుపలబ్ధ్యనంతరం తదపహారిణం వైరిణం సంహృత్య పునస్త్వామానేష్యామీతి పూర్వవిహితప్రతిజ్ఞామిత్యర్థః- సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః అను

పరిదధే ప్రభుణా రఘూణామ్॥ ౫॥ ౫॥ అథ సుగ్రీవోపి దశగ్రీవ
కుపితరాఘవావలోకనద్విగుణితరణోత్సాహస్సాహాయ్య
సమయమనుపాలయన్నంధుమివ సింధుమవధార్య ధైర్యాద
గాధమతిరధిరూఢత్రికూటశృంగాం లఙ్కామధిగన్తుమఙ్గదకు
ముదనలనీలప్రముఖమపి సమనీనహదఖిలమనీకమ్। ౬॥ వా
రిదాదపి చ రామనామతః పూరితా పునరపాంగధారయా। త
క్షణం ప్రతి చచాల దక్షిణం వాహినీశమఖిలాపి వాహినీ॥ ౭॥

పాలయన్ననువర్తమానః అగాధమతిః గంభీరబుద్ధిః ధైర్యాత్ ధీరత్వాత్ అంధుం కూపమివ సింధుమవధార్య తథా సుతరాం నిశ్చిత్యేత్యర్థః- పుంస్యేవాంధుః ప్రహిః కూప ఇత్యమరః- అధిరూఢం త్రికూటశృంగం యయా తాం త్రికూటాచలశృంగాగ్రవర్తినీమిత్యర్థః- లంకామధిగంతుం అంగదకుముదనలనీలాః ప్రముఖాః ప్రధానాః యస్య తత్ తథోక్తం అఖిలమప్యనీకం వానరసైన్యం- అనీకం తు రణే సైన్య ఇతి విశ్వః- సమనీనహత్ సన్నాహయామాస- నహతేర్ణ్యంతాచ్చఙ్యుపధాహ్రస్వోభ్యాసదీర్ఘశ్చ॥ ౬॥ వారిదాదితి॥ రామనామతః రామాభిధానాత్ తద్రూపాదిత్యర్థః వారిదాజ్జలదాదపి అపాంగధారయా కటాక్షరేఖయా తయైవ ధారయా పునరుభయోపి- పూరితా సమగ్రీకృతా ఆప్యాయితా చ అఖిలా కృత్స్నాపి వాహినీ వానరసేనా సైవ వాహినీ నదీ- సేనానద్యోశ్చ వాహినీతి వైజయంతీ- తత్క్షణం తస్మిన్నేవ క్షణే దక్షిణం వాహి

ం ప్రతిదక్షిణసముద్రముద్దిశ్య - దాక్షిణ్యగుణయుక్తసేనానాయకం చేతసి ధృతే-చచాల ప్రతస్థే శ్లేషసంకీర్ణం సమస్తవస్తువర్తి సాశయవరూపకమ్,

౭॥ తత్క్షణ ఇతి॥ తస్మిన్ క్షణే తత్కాల ఇత్యర్థః- సమం తుల్యం చలితః ప్రస్థితః ఋక్షసముదయః జాంబవదాదిభల్లూకగణః అన్యత్ర నక్షత్రమండలం యస్య తస్మిన్-ఋక్షాచ్ఛభల్లభల్లూకాః- నక్షత్రమృక్షం భం తారమితి చామరః- కుముదస్య కుముదనామ్నః కపిసేనాపతేః ఆమోదం సంతోషం అన్యత్ర కైరవోల్లాసం కరోతీతి కుముదామోదకారిణి- కుముదం కైరవే రక్తపంకజే కుముదః కపావితి విశ్వః - శరభే శరభాఖ్యసేనాపతౌ అధికప్రసాదశీలే అత్యంతానుగ్రహతత్పరే అన్యత్ర శరస్య అశ్వవాలాఖ్యతృణవిశేషకుసుమస్య భా శోభా తస్యా అపి అధికప్రసాదశీలే అతినిర్మలస్వభావే - నీలేందీవరాఖ్యస్సేనానాయకః అథవా నీలః ఇందీవరమివ తదానందిని తత్పరితోషకారిణి అన్యత్ర నీలోత్పలవికాసకారిణి - నీలః కపీశే ద్రిభేదే కృష్ణే నా తద్వతి త్రిష్వితి నానార్థః

౭॥ ౫॥ తత్క్షణే సమచలితఋక్షసముదయే కుముదామోదకా
రిణి శరభాధికప్రసాదశీలే నీలేందీవరానందిని దశాననదిశాక్ర
మణవ్యగ్రతేజసి సమారూఢతారానందన లక్ష్మణానుగతే స
రయముదయసానుమన్తమివ హనూమన్తమధిరోహతి నిశా
చరతిమిరహరణనిస్తన్ద్రే (రామచన్ద్రే) సమన్తతః కన్దళితబ
హుళహరిజాలకోలాహలభరితహరిదన్తరో నిరన్తరాస్ఫా
ళితనికటకాన్తారావళిర్వలీముఖబలమహాంబుధిస్సంక్షుభి

రత్నమాలా-దశాననదిశాక్రమణే రావణదిగవస్కందనే వ్యగ్రం చటులం తేజః ప్రతాపో యస్య తస్మిన్ అన్యత్ర దశసంఖ్యాకాని ఆననాని ముఖాని యాసాం తాస్తాసాం దిశాం నాం దశదిఙ్ముఖానామిత్యర్థః- ఆక్రమణే ఆవరణే వ్యగ్రం వేగవత్తేజో జ్యోతిర్యస్య తస్మిన్- తేజోనలే ప్రభావే చ జ్యోతిష్యర్చిషి రేతసీతి వైజయంతీ-సమారూఢః సమధిష్ఠితః తారానందనో అంగదః యేన తేన లక్ష్మణేన సౌమిత్రిణా అనుగతే అనుసృతే అన్యత్ర సమారూఢాః ప్రతిదినమేకైకతారాధిష్ఠాననియమాత్ సమధిష్ఠితాః యాః తారాః అశ్విన్యాదినక్షత్రాణి తాః నందయతీతి తథోక్తః స చాసౌ లక్ష్మణానుగతః లాంఛనేన అనుసృతశ్చ తస్మిన్ లక్ష్మణేతి తృతీయయా అనుగతశబ్దేన అలుక్సమాసః- నిశాచరాః రాక్షసాః తిమిరాణీవ అన్యత్ర శార్వరాంధకారాణి తేషాం వారణే విధ్వంసనే నిస్తంద్రే జాగరూకే రామశ్చంద్ర ఇవేత్యుపమితసమాసః- ఉదయసానుమంత

మివేతిస్పష్టోపమాలింగాత్ తస్మిన్ ఉదయసానుమంతముదయాచలమివహ
నూమంతం సరయం సత్వరమధిరోహతి అధితిష్ఠతిసతి సమంతతస్సర్వత్ర కంద
ళితస్సముత్పన్నః బహుళో భూయిష్ఠశ్చ యోహరిజాలకోలాహలః వానరసం
ఘకలకలః ఘుమఘుమధ్వనిశ్చ తేనభరితాని పరిపూర్ణాని హరిదంతరాణి దిగం
తరాణియస్యసతథోక్తః- నిరంతరం నీరంధ్రం ఆస్కందితా ఆక్రాంతా నిక
టకాంతారావళిః సమీపారణ్యశ్రేణిః యేనసతథోక్తః సమానమేతత్ వలీ
ముఖబలమహాంబుధిః వానరసేనాసముద్ర ఇవేత్యుపమితసమాసః- ససంభ్ర
మం సాటోపముదజృంభత ఉజ్జృంభితో భూత్ - శరభాధికప్రసాదశీలేలక్ష్మ
ణానుగత ఇత్యత్ర చశబ్దశ్లేషః వస్తుతః శబ్దభేదేన అర్థద్వయావభాసేపి జతు
కాష్ఠవదేకశబ్దస్య ప్రతీతేః అన్యత్రార్థశ్లేషః- ఏకనాళావలంబిఫలద్వయ
వదభిన్నపదేన అర్థద్వయప్రతీతిరేతస్సంకీర్ణేయముపమా॥౮॥ ఉత్త్రాస్యేతి॥
అసీమనిమర్యాదం అతివిపులమిత్యర్థః సీమసీమే స్త్రియాముభే ఇత్యమరః- వి

మముదజృంభత॥౮॥ప॥ ఉత్త్రాసకాసరముదంచితపంచవ
క్త్రం విత్రస్తహస్తి విశరారుచమూరుయూథమ్। ఆలోలలో
చనతరంగకురంగశాబమాసీదసీమవిపినం కపిసంఘఘోషైః॥*॥
౯॥ప॥ సైన్యైస్తతో రఘుపతిస్సరితాం నివేశం వేశన్తయన్ వి

పినమరణ్యాంర్క్తర్తః- కపీనాం సంఘఘోషైః జైత్రయాత్రోత్సవక్రీడోద్ఘోషైః
క్రీడాలీలా చ నర్మ చేత్యమరః- ఉత్త్రాసాః భయవిభ్రాంతాః కాసరాః వనమ
హిషాః యస్మిన్ తత్తథోక్తం- లులాయో మహిషో వాహద్విషత్కాసరసైరిభా
ఇత్యమరః ఉదంచితాః ఉద్భ్రాంతాః పంచవక్త్రాస్సింహాః యస్మిన్ తత్త
థోక్తం- సింహో మృగేంద్రః పంచాస్య ఇత్యమరః - విత్రస్తాః భీతాః హ
స్తినః గజాః యస్మిన్ తత్తథోక్తం- విగళితాః శరారూణాం వ్యాఘ్రాదిహిం
స్రజంతూనాం చ మూరూణాం మృగాణాం చ యూథాః నివహాః యస్మిన్
తత్తథోక్తం- శరారుర్ఘాతుకో హింస్ర ఇత్యమరః - ఆలోలాః సాధ్వసాద్వి
లోలాః లోచనతరంగాః దృష్టిపరంపరాః యేషాం తే కురంగశాబహరిణశి
శవో యస్మిన్ తత్తథోక్తం చాసీత్- వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౯॥ సైన్యైరితి॥
తతః నమర్ఘోషానంతరం - రఘుపతిః సైన్యైః వానరసేనాభిః సరితాం న
దీనాం నివేశం విన్యాసస్థానం - నివేశశ్శిబిరోద్వాహవిన్యాసేషు ప్రకీర్తి
త ఇతి విశ్వః వేశంతయన్ వేశంతం సర్వాన్ సేనాసంమర్దాత్ అల్పసరాం
సికుర్వన్నిత్యర్థః - వేశంతః పల్వలం చాల్పసర ఇత్యమరః - వేశంతశబ్దా

త్తత్కరోతీతి॥ వ్యంతత్సల్లటశ్శత్రుతాదేశః- తథావిపినాంతరాణిగహనాంతరాళానివిరళయన్ విరళానికుర్వన్ వానరసేనాసాటో పథాటీః ఘట్టితత రుగుల్మప్రాప్తతయాసుగమనానికుర్వన్నిత్యర్థః - పూర్వవచ్ఛతృప్రత్య యః- సహ్యంసహ్యాఖ్యమపిఅసహ్యః విరహిణాందుష్ప్రసహః వాతోయ స్మిన్ తంశైలంమార్గేసంబంధింపర్వతమారుహ్యతతః మందానిలైకనిల యంమందరగంధవాహస్యనికేతనంమలయాఖ్యంశైలంజగామ వృత్తంపూర్వవత్॥ ౧౦॥గత్వేతి॥ రామస్తమద్రింమలయపర్వతంగత్వాసౌ మిత్రింప్రతిదంవక్ష్యమాణప్రకారంవచనమవాదీత్ ఉక్తవాన్- వదేలుఙిజి సిచివృద్ధిఃపరస్మైపదేష్వితివృద్ధిః॥ ౧౧ ॥ఉక్తప్రకారమేవాహ ॥ అమీతి॥ తటసమీపేషుసానుప్రదేశేషుయేనిర్ఝరాః ప్రవాహాః ప్రవాహైర్నిర్ఝర ఝరఇత్యమరః- వేలాంతరంగైః శీకరైఃస్థలద్భిః పయోభిః అంబుభిః జడీకృతాః శీతలీకృతాని - సుషిమస్తుశీతలేజడఇత్యమరః * అథాతతద్భా

రళయన్విపినాంతరాణి । ఆరుహ్యశైలమపిసహ్యమసహ్య
పాతంమందానిలైకనిలయంమలయంజగామ ॥ * ॥ ౧౧॥
వా ॥ గత్వారామస్తమద్రింసౌమిత్రిమిదమవాదీత్ ॥ * ॥
౧౧॥ ప॥ అమీతటసమీపనిర్ఝరతరఙ్గశీకరైః జడీకృతప
టీరభూరుహాః కుటీరసంసారిణః । మనోవిధురయన్తిమేమల
యమేఖలామేదురాదురాసదవనప్రియప్రియతమారుతా
మారుతాః॥౧౨॥ ప॥ ఇత్యాలపన్ కరుణమేషనిరుద్ధవేలం

వేద్వ్యప్రత్యయః- తథాభూతానియానిపటీరభూరుహాః చందనతరవఏవ కుటీరాణిగృహాణితేషుసంసారిణోయాతాయాతశీలాః తాచ్ఛీల్యేణినిఃమ లయమేఖలాసుమలయశైలతటప్రదేశేషుమేదురాఃసాంద్రాః- మేఖ లాఖడ్గబంధేస్యాత్కాంచీశైలనితంబయోరితివిశ్వః - దురాసదాఃఉద్దీప కత్వాద్దుస్సహాఃవనప్రియప్రియతమానాంకోకిలాంగనానాంరుతానికూజి తానియేషుతేషుతథోక్తాః - వనప్రియఃపరభృతఃకోకిలఃపికఇత్యపీత్యమ రః- దక్షిణస్థమారుతాఃమారుతాఃఅనిలాః మేమమమనోవిధురయంతివి హ్వలయంతిదుఃఖీకుర్వంతీత్యర్థః - యమకానుప్రాసయోస్సంసృష్టిః పృ థ్వీవృత్తమ్- లక్షణంతూక్తమ్ ॥ ౧౨ ॥ ఇతీతి॥ఇత్యుక్తప్రకారేణకరుణందీన మాలపన్ వ్యాహరన్ఏషఃమహీమహేంద్రఃభూదేవేంద్రఃశ్రీరామఃనిరుద్ధ వేలంఆవృతసముద్రకూలం - వేలాస్యాత్తీరజలధేర్వేలాకారవికారయో

రితివిశ్వః - మహేంద్రశైలంమహేంద్రాఖ్యకులపర్వతవిశేషం మహేంద్రో మలయస్సహ్యశ్శుక్తిమానృక్షపర్వతః । వింధ్యశ్చపారి యాత్రశ్చసప్తైతేకులపర్వతాః ఇతివిష్ణుపురాణవచనాత్ ఏతేనపూర్వోక్తసహ్యమలయయోరాకులపర్వతవిశేషత్వమవగంతవ్యం- అధిగత్యప్రాప్యఆవర్తైఃజలభ్రమైః ముద్రితంచిహ్నితం ప్రతిబద్ధమితియావత్ - స్యాదావర్తోంభసాంభ్రమఇత్యమరః- అన్వయభూపతీనాంసగరాదినిజకులభూభుజాం క్షేతుంశక్యః క్షయ్యః - క్షయ్యజయ్యౌశక్యార్థావితినిపాతః తతోనఞ్సమాసః తంకీర్తినిధింయశోనిధానమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా - అంబునిధింసముద్రందదర్శ అత్రఆవర్తేషుముద్రారోపణాత్ రూపకాలంకారః - సచో త్ప్రేక్షయాసంసృజ్యతే- వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౧౩॥ దృష్ట్వేతి॥ తమంబునిధిందృష్ట్వాచఅద్భుతాకృష్టమనాః ఆశ్చర్యావిష్టహృదయస్సరామః తదిదంవచనమాచష్టఅవోచత్ ॥౧౪॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ ద్రష్టుమితి॥ హేసుగ్రీ

శైలంమహేంద్రమధిగత్యమహామహేంద్రః । ఆవర్తము
ద్రితమివాన్వయభూపతీనామక్షయ్యకీర్తినిధిమంబునిధిం
దదర్శ ॥౧౩ ॥౫॥ దృష్ట్వాచతమద్భుతాకృష్టమనారామస్తది
దమాచష్ట॥*॥ ౧౪॥ వ॥ ద్రష్టుంనాలమగాధతాంఫణిపతిస్సీ
మాన్తరేఖాదిశోద్వీపాస్సైకతమండలానితదయందూరేగి

వడుల్లోలకల్లోలవేష్టితంచంచలతరంగవేష్టితంకల్లోలినీనాంనదీనాంవల్లభః పతిస్సముద్రః తంద్రష్టుంప్రేక్షితుం అహర్నిశయద్యస్మాదిత్యధ్యాహారః ఫణిపతిఃపాతాళకుహరవాసీఆదిశేషః- అగాధతాంఅతలస్పర్శతాంగాంభీర్యమిత్యర్థః- అగాధమతలస్పర్శఇత్యమరః-ద్రష్టుంనాలంనపర్యాప్తః- పర్యాప్తవచనేష్వలమర్థేషుతుముఙ్‌దిశః సీమాంతరేఖాః మర్యాదావసానభూప్రదేశాఃసికతానాంసమూహాఃసైకతానిసికతమయానిసైకతంసికతామయమిత్యమరః - సికతాశర్కరాభ్యాంచేత్యన్ప్రత్యయః - తేషాంమండలానిశ్రేణయః ద్వీపాస్సింహళాదయోద్వీపవిశేషాః తత్తస్మాత్కారణాదయంవారిధిః గిరాందూరేవర్తతఇతిశేషః అనిర్వాచ్యఇత్యర్థః అతఃఏషవారిధిఃయేషాంనఃకులభూభుజాంఅస్మత్కులప్రసూతపూర్వరాజన్యానాంసగరకుమారాణామిత్యర్థః-నఖైఃసుఖాత్ ఆనాయాసేనఅఖానిఅవదారితః - ఖనతేలుఙ్ భావకర్మణోరితిచిన్ - అథానంతరంయేనవాస్మత్కులభూభుజాభగీరథేనవేత్యర్థః - పూరితఆప్యాయి

రః గంగాసాగరపూరణేతిపురాణవచనాత్తస్యాశ్చ కాపిలానలదగ్ధసగరతన యసంతర్పణార్థంమహాప్రయత్నపూర్వకమనేనానీతత్వాదితిభావః - తేషాంనః కులభూభుజాంసగరకుమార భగీరథప్రభృత్యస్మదన్వయ భూపతీనాంఅవిహతస్థేమ్నే అప్రతిహతస్థైర్యాయకల్పాంతస్థాయినఇత్యర్థః-స్థిరశబ్దస్యదృఢాదిపాఠాద్వర్ణదృఢాదిభ్యఃష్యఞ్ చేతిచకారాదిమనిచ్ ప్రియస్థిరేత్యాదినాస్థాదేశః - మహిమ్నే మాహాత్మ్యాయనమోనమస్కారఃనమస్స్వస్తీత్యాదినాచతుర్థీ-శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్॥ ౧౫॥ అథేతి॥అథానంతరంహరీంద్రః సుగ్రీవోపి-మహేంద్రస్య ఉపాంత కాంతారేణనికటారణ్యేనశోభతఇతితథోక్తే లోభనీయాః మనోహారిణః తేమలయజాతానిలాః యస్మిన్ తస్మిన్ వేలోపవనదేశేసముద్రకూలోద్యానప్రదేశేరఘుపతేర్నిదేశేనఆజ్ఞయా- అఖిలంబలంనివేశయామాసప్రతిష్ఠాపయామాసేత్యర్థః ౧౬॥ సరసేతి॥సరసానాంసార్ద్రాణాంపటీరకుంజానాంచందననికుంజా

రాం వారిధిం । మేషా క్షేప సుఖానఖానినఖైర్భైనాథవాపూ
రితస్తేషాంనః కుల భూభుజామవిహతస్థేమ్నే మహిమ్నే న
మః॥ ౧౫॥ గ॥ అథ హరీంద్రోపి మహేంద్రోపాంతకాంతార
శోభినీ లోభనీయమలయజాతానిలే వేలోపవనదేశే రఘుపతే
ర్నిదేశే నివేశయామాసబలమఖిలమ్॥ ౧౬॥ ప॥ సరస పటీర
కుంజ జనస్సంజ వనాభిసతతమృగమదగంధ గంధవహామేదురితే
ష్వనిఘ్నః। తటనికటోల్లసత్పనస తాలరసాలఫలై రుదితమదా

నాం వనేఅనవాసరసాః పటీరకుంజాః యస్మిన్ తస్మిన్ వనే సంజవనః సమ్యగ్వేగశీలస్సన్- జుచంక్రమేత్యాదినాయుచ్ అభిపతన్ ప్రసరన్ తథా మృగమదస్య కస్తూర్యాః గంధో యస్య స తథోక్తశ్చయోగంధవహానిలః తేనమేదురితే తత్ప్రచురఇత్యర్థః- ఏతేనసుఖసంచారయోగ్యత్వంసూచ్యతే- మృగనాభిమృగమదః కస్తూరీత్యమరః - అంబునిధేస్సముద్రస్యతటనికటే కూలోపాంతే- ఉల్లసద్భిః ప్రచేళిమత యావృంతాగ్రే పత్యభువి ఉల్లసద్భిః పనసానాం తాళానాంరసాలానాంచఫలైః హేతునాఉదితమదాః ఉత్పన్నహర్షాః కుతః ఉద్వరంబిభ్రతీత్యుదరంభరయః స్వోదరపూరకాః ఫలేగ్రహిరాత్మంభరిశ్చేత్యత్రచకారసామర్థ్యాదుదరంభరిరితినిపాతనాత్సాధుః- హరయః-కపయః నిషేదుః తత్తత్ఫలభక్షణ తత్పరతయా తత్ర విజహ్రురిత్యర్థః వృత్త్యను

ప్రాసాలంకారః॥౧౭॥ అథ రావణవృత్తాంతమాహ॥అనంతరమితి॥తదనం
తరం సేనానివేశానంతరం- అంభోధిరోధసి సముద్రకూలే చలిత మపరమ
హాంభోధిమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా-తథా అంభోధివిలంఘనే సముద్రతరణే
విశృంఖలలాఘవం నిరాఘాటపాటవం యస్య తత్తథోక్తం- అనీకోన్ముఖం
రణోద్యుక్తం రాఘవానీకం శ్రీరామసైన్యం- అనీకంతు రణే సైన్యమితిహలా
యుధః- చారముఖాత్ గూఢపురుషవచనాచ్చ వధార్యశ్రుత్వా- రావణః ధా
ర్ష్యమాణః హ్రియా తంకః మనోవేదనా యస్య సతథోక్తః- అతఏవ పంకలీన
చరణః కర్దమనిమగ్నపాదః ఐరావణః ఇంద్రగజఇవేత్యుపమా-అపరమస్య
ద్వితీయంకర్తవ్యమజానన్ అనవబుధ్యమానః తథాపి జానకీపరిత్యాగంసక
లాతంకనిరాసకం కరోత్విత్యత ఆహ కామపరతంత్రః మన్మథపరాధీనః అత
ఏవ జానకీమప్యవిమోక్తుకామః అపరిత్యక్తుమనాస్సన్ మంత్రిభిస్సమం ప్ర
హస్తాద్యమాత్యైస్సహ సమాజం సభామంటపమాజగామ ప్రాప॥ ౧౮॥ ర

విచేరురుదరస్త్య...యంహా... ॥ ౧౭॥ గ॥ అనంతరమపరమ
హాంభోధిమివ చలితమన్యోన్యథరోధస్యంభోధివిలంఘన విశృ
ఙ్ఖలలాఘవం రాఘవానీకమనీకోన్ముఖం చారముఖాదవధా
ర్య ధార్ష్యమాణహ్రియాతంకః పంకలీనపదః ఐరావణో
రావణోఽపి ద్వితీయమపరమజానన్ జానకీమప్యవిమోక్తుకామః
కామపరతంత్రో మన్త్రిభిస్సమం సమాజమాజగామ ॥ *॥
౧౮ ॥ వ॥ రహస్తదానీం రజనీచరేన్ద్రః ప్రహస్తముఖ్యానిద
మాబభాషే । ఇదంతు మే వాఞ్ఛితమీక్షితం వో వదన్తు యుష్మాద్వై
రిజనోచితం నః॥ ౧౯॥ అమిచ పునరాశయజ్ఞాన్ వ్యాజ్ఞాపయన్॥

హ ఇతి॥ తదానీం తస్మిన్ సమయే-రజనిచరేంద్రో రావణః రహః ఏకాంతే-మం
త్రవాదస్య రహసికర్తవ్యత్వాదితి భావః - రహశ్చోపాంశుచాలింగ ఇత్య
మరః ప్రహస్తముఖ్యాన్ ప్రహస్తప్రముఖాన్ మంత్రిణః ఇదం వక్ష్యమాణం వ
చనమాబభాషే ఉవాచ భావణప్రకారమేవాహ॥ ఇదమితి॥ ఇదమేతత్ జాన
క్యా అపరిత్యాగరూపమిత్యర్థః- తుశబ్దోవధారణార్థః మమ వాంఛిత
మభిలషితం వః యుష్మాకమీక్షితం యుష్మాభిః ప్రత్యక్షతో దృష్టమిత్యర్థః మ
తిబుద్ధిత్యాదినా వర్తమానే క్తప్రత్యయః- క్తస్య చ వర్తమాన ఇతి షష్ఠీ- అతః
నః అస్మాకం యత్ వైరిజనేన త్యాజ్యం నోచితం యుక్తం తత్ వదం
తు సమ్యగ్విచార్య కథయంత్విత్యర్థః ఉపేంద్రవజ్రావృత్తమ్॥ ౧౯॥ ఓమితి॥

ఽశయం జానక్యా అపరిత్యాగరూపం రావణాభిప్రాయం జానంతీత్యాశ
యజ్ఞాః. ఏతేనై తేషాం మైత్రకభాషణతత్పరత్వమేవ నతు నీతిశాస్త్రార్థబో
ధనప్రవృత్తితాత్పర్యమితి సూచ్యతే* అత్రాతో నుపసర్గేక ఇతి కప్రత్యయః
అత ఏవాహ భగవాన్ కాత్యాయనః - కారాదనుపసర్గాత్ కర్మోపదా
కో భవతీతి ప్రతిషేధేనేతి వార్తికవ్యాఖ్యానే భాష్యకారేణ అర్థశబ్దము
దాహృత్య వ్యర్థత్వసమర్థనాత్ అమీ ప్రహస్తాదిమంత్రిణః పునశ్శబ్దో వా
క్యాలంకారే వ్యజ్ఞాపయన్ విజ్ఞాపయామాసుః॥ ౨౦॥ విజ్ఞాపనప్రకారమే
వాహ॥ దేవేతి॥ హే దేవరాజన్* దేవస్సురేషు నేరాజ్ఞి విశ్వాః భవదాజ్ఞాప
రేషు యుష్మన్నిదేశకరణతత్పరేషు అస్మాసు మాన్యశేషు మహావీరేష్విత్యర్థః.
జీవత్సు ప్రాణధారితయా వర్తమానేషు సత్సు అయమపవాదస్సీతాహరణా
ద్యాక్షేపః కస్మాత్ కుతో హేతోః భవేదితి శేషః నకుతోపీత్యర్థః। అపణా
క్షేపనిర్వాదపరీవాదాపవాదవదిత్యమరః అతః నాథః స్వామీ భవానితి శేషః

౨౦॥ ౫॥ దేవ జీవత్సు భవదాజ్ఞాపరేష్వనుచరేష్వస్మాసు కస్మా
దయమపవాదో దురవాపోరుభుజపంజరానీతాం సీతాం జా
తు న జహాతు నాథ ఇత్యభిదధానేషు ॥ ౨౧॥ ౫॥ తతో రమ్భో
పహితహరాఙ్కసంభవశాపమబ్జభవశాపం చైతదు

దురవాపేన పరేషాం దుష్ప్రాపేణ ఉరుభుజపంజరేణ మహాభుజమండలేన
ఆనీతామపహృతాం సీతాం జాతు కదాచిదపి మహాసంకటేపీత్యర్థః - నజ
హాతు నత్యజతు- గృహీతం న పరిత్యజేదితి వచనాదితి భావః అభిహితో లోట్ ఇతి శేషే
ప్రథమః ఇత్యేవమభిదధానేషు వదత్సు సత్సు॥ ౨౧॥ తత ఇతి॥ తతః తదనంతరం
రంభోపహితో రంభానిబంధనో నలకూబరాభిహితశాపః హరాంకసంభ
వః కైలాసోద్ధరణే నందీశ్వరవిరచితశాపః - తతో ద్వంద్వే సవా ద్వంద్వో వి
భాషైకవద్భవతీత్యేకవద్భావః యద్వా రంభోపహితో రంభా పతిః నలకూ
బరః స చ హరాంకశ్చ తౌ సంభవః కారణం యస్య సః బలాత్ అన్యనారీగ్రహణే
మూర్ధా శతధా భవిష్యతీతి రంభానిబంధన నలకూబరశాపం వానరైః స్వ
ధ్వంసవిలయో భవిష్యతీతి నందీశ్వరశాపం చేత్యర్థః - తథా అంభోజభవశా
పం పుంజికస్థలాఖ్యాప్సరో నిబంధనబ్రహ్మశాపం చైతస్యాః సీతాయాః ఉప
లంభాన్నిత రాయం సంభోగప్రాప్తివిఘ్నమావేదయంతం ప్రహస్తాదిభ్యః క
థయన్నేవ గజన్మా న జ్యేష్ఠభ్రాతరం రావణం వినయః మహత్సు। సహ్యోఽభ
వః విజ్ఞానం శాస్త్రాస్త్ర జన్మని వేశః అసమానే అసాధారణే విసయో విజ్ఞానే ఏవ...

షణం యస్య తథోక్తః విభీషణః సరోషం సామర్షం యథా తథా ఇదం వక్ష్యమా
ణప్రకారం వచనం అవాదీత్ ఉవాచ- అంభోజభవశాపం శ్రీరామాయణే అ
థ సంకుపితో దేవో మామిదం వాక్యమబ్రవీత్। అద్యప్రభృతి యామన్యాం బలా
న్నారీం గమిష్యసి। తదా తే శతధా మూర్ధా భవిష్యతి న సంశయః- ఇత్యహం
తస్య శాపస్య భీతః ప్రసభమేవ తామ్। నారోపయే బలాత్సీతాం వైదేహీం శ
యనం మమేతి॥ ౨౨॥ విభీషణోక్త ప్రకారమేవాహ॥ అహో హీత్యాది చతుర్భిః॥
అహో హీతి ఖేదే* అహో హీత్యద్భుతే ఖేదే ఇత్యమరః- హీనసక్తం చరేంద్ర రా
క్షసేశ్వర అద్యేదానీం త్వం విధిః నియోగాత్ దైవవశాత్ పరకళత్రే పరదారే
షు దుర్నివారో నివారయితుమశక్యః అనురాగః ఆసక్తిః యస్య స తథోక్తోసి-
పరదారానుషక్తే మహాపాతకత్వేన శాస్త్రనిషిద్ధత్వాత్ తత్రాపి నిపాతపవన
శ్శ్రీయ ఇతి భావః- కథమివారుణాయాం రక్తవర్ణాయాం పవశిఖాయాం ప
వవహ్నిజ్వాలాయాం- పనేచ పవనపవహౌ చ దవో దావ ఇతీష్యత ఇతి శాశ్వతః

పౌలస్త్యస్తేరాయమావేదయ స్తమగ్రజన్మాన మసమాన
వినయవిజ్ఞానభూషణో విభీషణస్సరోష మిదమవాదీత్ ॥*॥
౨౨॥ ప॥ అహహ హి ధి నియోగాదద్య నక్తంచరేంద్ర త్వమసి ప
రకళత్రే దుర్నివారానురాగః। అరుణదవశిఖాయామామ
మిషగ్రాస మోహాదవిరళకృతజిహ్వాచాపలః కేసరీవ ॥*॥
౨౩॥ ప॥ అకల్యేకిన్నరముఖాదనఘే స్వవంశే కాకుత్స్థదా
రహరణోపగతం కళంకమ్। హాహేతి మీలితదృశః కరయో

ఆమిషగ్రాసమోహాత్ మాంసపిండభ్రాంతివశాత్* ఆమిషశ్చాస్త్రియాం
మాంసస్తథా స్యాద్భోగ్యవస్తునీతి వైజయంతీ- అవిరళం బహుళం యథా
తథా కృతం అథవా అవిరళం అవిరళం సంపద్యమానం కృతం విరళీకృతం తస్య
భవతీత్య విరళీకృతం బహుళీకృతం జిహ్వాచాపలం సస్నేహ ప్రియత్వ తృష్ణా
యస్య స తథోక్తః- శ్రేణ్యాదయః కృతాదిభిరితి సమాసః- కేసరీ సింహ ఇవేత్యు
పమా సా చ భ్రాంతిమతాం గే నా సంకీర్యతే దవాగ్నిజ్వాలా స్వాదనస్య కేసరి
ణో యాదృశీ అవస్థా తాదృశ్యేవ తవాపీత్యర్థః॥ మాలినీవృత్తమ్॥ ౨౩॥ అక
ల్యేతి॥ అనఘే నిర్దుష్టే స్వవంశే నిజాన్వయే- కాకుత్స్థదారహరణోపగతం
శ్రీరామధర్మభార్యాపహరణం సంప్రాప్తం - తద్వంశోద్భవేన త్వయా తత
స్యాః అపహృతత్వాదితి భావః కళంకం అపవాదం- కళంకోంకాపవాదయో
రిత్యమరః- కిన్నరముఖాత్ కిన్నరవచనాత్- ఆఖ్యాతోపయోగ ఇత్యపాదా

గత్వాత్వం చమీ- ఆకర్ణ్యేతి శ్రుత్వా హహేతి ప్రకృతే విషాదాతిశయద్యోత
కోఽవ్యయరుక్తోయం శబ్దః - హా విషాదశుగార్తిష్విత్యమరః- ఇత్యుక్త్వేతి శేషః
మీలితదృశః తాదృగ్దుర్వార్తాకర్ణనజనితఖేదాతిరేకాన్నిమీలితాక్షస్య విధా
తుః బ్రహ్మణః తత్ ప్రసిద్ధం కరయోర్యుగం హస్తయుగ్మం కర్తృ- అష్టావపి తస్య
చతుర్ముఖత్వాత్ అష్టసంఖ్యాకా ఇత్యర్థః- శ్రుతీః శ్రోత్రాణి కథం పిదధా
తు ఆచ్ఛాదయతు ద్వయోరష్టాచ్ఛాదనే అపర్యాప్తత్వాన్నాచ్ఛాదయిష్యత్యే
వేత్యర్థః - తాదృగ్వార్తాకర్ణనే కర్ణాచ్ఛాదనస్యావశ్యకత్వాదితి
భావః - త్వన్మూలేన కూటస్థస్యాపి బ్రహ్మణః మహాత్మనః సంతాపస్సంప్రా
ప్తః- అతః దుర్జీవితమితి తాత్పర్యం- అపిధానతిరోధానపిధానచ్ఛాదనా
ని చేత్యమరః- అత్రోక్తవ్యవహారాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః-
వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౨౮॥ పశ్యేతి॥ ఇదానీమధునా- పశ్య అవలోకయ కింప
శ్యామీత్యత ఆహ- ఉదధినైవ పరిఘయా ఖేయేన పాలితా గుప్తా దుష్ప్రవేశే

ర్యుగం తదష్ట శ్రుతీరపి కథం పిదధాతు ధాతుః॥ * ॥ ౨౮॥ ప॥ ప
శ్యేదానీముదధిపరిఘాపాలితాం కుర్వేజ్యా- వాచాతీతః క్వ
నువనచరాదాగతో దుర్విపాకః। కర్తుం లంక త్వత్పురపరిభవం
కాపి మాయేతి శంకే జాతా సీతా ధరణితనయా జానకీ మైథి
లీతి॥ * ॥ ౨౯ ॥ కింబహునా॥ ప॥ నగణయసి యదిత్వం వానరం
వానరం వా నను పరిచితపౌరస్త్యజిష్ణుప్రకాండవీర్యా। నకల

త్యర్థః- ఖేయం తు పరిఖేత్యమరః- లంకాకుర్వే- వాచాతీతః అనిర్వాచ్యః
వనచరాత్ వానరమాత్రాత్ ఆగతస్సంప్రాప్తః దుర్విపాకః వనభంగాక్షకు
మారాదిరాక్షసవిక్షోభణగృహదాహాదిరూపాదురవస్థా క్వ నుకుత్రత దేత
దాశ్చర్యమిత్యర్థః- అతః సక్తం పరపరిభవం రాక్షసవిధ్వంసనం కర్తుం
కాప్యనిర్వాచ్యా మాయా మాయాపి క్రోశక్తిరేవ సీతా ధరణితనయా జానకీ మైథిలీతి
నామభిరుపలక్షితాసతీత్యర్థః- జాతా ప్రాదుర్భూతేతి శంకే తర్కయా
మి- అన్యథా కథమీదృగ్విపత్తిస్సంభవిష్యతీతి భావః - మన్యే శంకే ధ్రువం నూ
నమితి నిఘంటుః- ఉత్ప్రేక్షాలంకారః- మందాక్రాంతావృత్తం॥ నిగమయతి॥
కింబహునేతి॥ గతార్థమేతత్॥ ౨౯॥ నేతి॥ హే రావణ త్వం వానరం కపిం
వా- నక్షణమానుషం వానగణయసి యదినసంఖ్యాయసే చేత్ తృణప్రాయావే
తామచ్ఛాహబలస్యకీయస్మాత్రమితి నలక్షీకరోషి చేదిత్యర్థః- తర్హి జిష్ణు
ఘ్రాః శక్రప్రః వాలీ- జిష్ణుశ్శక్రేధనంజయ ఇతి నిఘంటుః- సప్రకాతఃవీర్యశ్చ

తేఽపరిచితవీర్యానుపూర్వంత్వదనుభూతపరాక్రమాఖలు- ఏకేనవాలవలయనిబద్ధత్వాత్ అన్యేనయావత్ప్రాసాదంబందీకృతత్వాచ్చేతిభావః-అత్రతాదృగరివినాశకస్యతథావిధకార్తవీర్యకులనిర్మూలనాలంకర్మీణపరశురామభంగకర్తుశ్చశ్రీరామస్యత్వద్వినాశం కియన్మాత్రమిత్యంతనిగూఢాభిప్రాయః- అతస్త్వంనందిశాపంవానరైఃతలోపహతిశ్చవి ప్యతీతినందీశ్వరశాపంచనరవర్జంనరరహితం విధాతుర్వరమపినరాద్వినాఅన్యస్మాన్నతేవినాశఇతిబ్రహ్మవరంచేత్యర్థః - నకలయసీయదినామనుషేయదినానుసంధాసీతిచేత్- తర్హిదైవయోగోదైవగతిఃదుర్జయః జేతుమశక్యః ఈషద్దురిత్యాదినాఖల్వత్యయఃనందీశ్వరశాపబ్రహ్మవరానుగుణ్యేనవానరాణాంనరవేషధారిణఃశ్రీరామస్యచప్రత్యాసన్నత్వాదత్యాసన్నస్తవమృత్యురితిభావఃమాలినీవృత్తమ్॥౨౮॥ఇతీతి॥ ఇత్యాదిరేవమాదిర్యానీతిఃనీతిశాస్త్రసమ్మతవార్తాతయాసహితంసంబంధంయథాతథాహితమ

యసీయదిత్వంన స్త్రీశాపంచధాతుర్వరమపినర వర్జందుర్జ
యోదైవయోగః॥*॥ ౨౮ ॥ ౯॥ ఇత్యాదినీత్యాసహితంహి
తమభివదంతంనిజమనుజమవజ్ఞాయ జ్ఞాతిరయమరాతిపక్ష
శ్శిక్షణీయఇతిశంసంతంనృశంసంతమరుంతుదాచరణరోషభీ

భివదంతమభిదధానమాలపంచమిత్యర్థః-కర్తరిక్తప్రత్యయఃమతిబుద్ధీత్యాదిసూత్రేచకారాద్వర్తమానార్థత్వాదనుజంవిభీషణంఅవజ్ఞాయఅనుచితభాషణైరవమత్య- రీథాపమాననావజ్ఞేత్యమరః - అరాతిపక్షఃశత్రుపక్షపాతోయంజ్ఞాతిఃదాయాదః- శిక్షణీయఃదండ్యఇత్యేవంశంసంతంవదంతంనృశంసంపాపిష్ఠంనృశంసోఘాతుకఃక్రూరఃపాపోధూర్తస్తువంచకఇత్యమరః- తంరావణంఅరుంతుదాచరణేనమర్మభేదకరావణదురాచారదుర్భాషణాదినాయోరోషోమర్షః తేనభీషణఃభయంకరః * అరుంతుదేత్యత్రపద్వస్తరుషోస్తుదఇతిఖశిఅరుర్ద్విషదిత్యాదినా ముమాగమఃవిభీషణోవిహాయత్యక్త్వా-విహాయసిఆకాశేసముత్పతన్ ఉద్గచ్ఛన్- వాతుపుంస్యాకాశవిహాయసీత్యమరః- అనూత్పతద్భిఃఅనుసృత్యోత్పతద్భిఃచతుర్భిరమాత్యైః అనలాదిమంత్రిభిస్సమం అమాసహాసుఖదుఃఖాదిషుభవంతీత్యమాత్యాఇతివిగ్రహః - మంత్రీధీసచివోమాత్య ఇత్యమరః * అమాశబ్దాదవ్యయాత్త్యప్ - అనలశ్చహరిశ్చైవ సంపాతిః ప్రమదస్తథాఏతే విభీషణామాత్యాశ్చత్వారోబుద్ధిసత్తమాఇతిశ్రీరామాయణే - వారిసధీమత్యేత్యుల్లం

ర్యదూరత ఏవ అంతరిక్షగతః ఆకాశే గచ్ఛన్నేవస్థితస్సన్నిత్యర్థః - సవిత
ర్కం కో౽యం కిమర్థ మాగమన ప్రయోజనమితి స సందేహం దదర్శే వాను
న్మిత కంధరాః సుగ్రీవాదీన్ వానరేశ్వరాన్ప్రతి ఏవం వక్ష్యమాణప్రకా
రేణ ఆచష్ట అవోచత్ ఏతే వానరా మమ మాభిధేయ యమభిప్రాయ మజ్ఞాయా
రావణ సంబంధిత్వ స్యధాకరిష్యంతి అతః రామ సమాశ్రయణాభిప్రాయ
తేభ్యో నివేద్య ఏతత్పురుష కారముఖేనైవ రామం సమాశ్రయిష్యామీత్యా
ప్రేత్యా బ్రవీదిత్యర్థః- అత్ర శ్రీరామాయణవచనం * అన్యత్ సైవం వి
సం బ్రూయాం ద్వాక్యమేతన్నిశాచర - అస్మిన్ను కూల్లైనభవేత్వాం తధి
క్కుల పాంసనం- ఇత్యేవం కుత్స తో భ్రాత్రా న్యాయవాదీ విభీషణః - ఉత్పపా
గదా పాణి శ్చతుర్భిస్సహరాక్షసైరితి॥ నను॥ జ్యేష్ఠభ్రాతా పితా చైవయ
చ్చవిద్యాం ప్రయచ్ఛతి త్రయస్తే పితరో జ్ఞేయా ధర్మే చ వర్తమానా ఇతి॥ జని
తా చోపనేతా చ యశ్చవిద్యాం ప్రయచ్ఛతి । అన్నదాతా భయత్రాతా పం
చ తే పితరః స్మృతాః ఇతి జ్యేష్ఠభ్రాతృత్వేన పితృ సామ్య మాపాద్యాపి తా
గానహం రావణం పరిత్యజ రామ సమీపాగమనం విభీషణస్య విరుద్ధమితి
చేత్సత్యం - విహిత స్యాననుష్ఠానాన్నిందితస్య నిషేవణాత్ - అనిగ్రహా
చ్చేంద్రియాణాం నరః పతనమృచ్ఛతీత్యాద్యుక్తపతన హేతూనాం రావణే
పరిపూర్ణత్వాన్న పతితైస్సహ సంవ్యవహారో విద్యత ఇతి పతితస్య పరిత్యా
గాభిధానాత్ * గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతః। ఉత్పథం ప్ర
తిపన్నస్య న్యాయ్యో దండో విధీయత । ఇత్యాదినా అపథప్రవృత్తస్య గురోః
పరిత్యాగ శ్రవణాచ్చ న దోష ఇత్యలమతి ప్రపంచేన॥ ౨౭ ॥ అ॥ ఏవమాచష్ట ఇ
త్యుక్తం తత్ప్రకారమేవాహ॥ పౌలస్త్యమితి॥ అగ్రజనుష మగ్రజన్మానం జ్యే
ష్ఠభ్రాతరమిత్యర్థః జనుర్జననజన్మాదీత్యమరః - ఏతేన స్వస్య రావణసం
బంధేన దోషవత్త్వ ముక్తం భవతి- అనేన * ఉపాయాన్నైవ సిధ్యంతి హ్యపా
యా బహవశ్చ తథా। ఇత్యయా గర్హణీశ్చ నైవ కార్పణ్యముచ్యత ఇత్యుక్త లక్ష
ణ కార్పణ్యరూపమంగం ప్రదర్శితం- పరుషం వదంతమ రుంతుద భాషణశీలం
ఏతేన యుక్తవచన భాషణాయుక్త వచన భాషణరూప దోషద్వయ ముక్తత్వము

చ్యతే-పౌలస్త్యస్య పులస్త్యవంశోద్భవం రావణం చ ఏతేన మహాకులప్రసూతత్వేపి దురదృష్టవశాత్పాపాచారతయా పరిహార్యత్వం సూచ్యతే తథా బాంధవజనం పుత్రమిత్రకళత్రాదిబంధువర్గం చ సంత్యజ్య త్యక్త్వా- ఏతేన ప్రాతికూల్యవిరసనరూపమంగం ప్రదర్శితం విభీషణాఖ్యో మహాన్ పతచ్ఛక్తేస్తవరాహేత్యేన తేషాం విశ్వాసోత్పాదనార్థం స్వనామసంకీర్తనమిత్యవగంతవ్యం- విద్విషతాం శత్రూణాం విరామమంతి విరామం వినాశకం-దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనక్షమమిత్యర్థః- ఆపన్నానాం తాపత్రయపీడితానాం దైన్యహరణం దుర్గతినిరసకం- సురనరతిర్యగాత్మనాం సర్వేషాం ప్రాణినాం సమాశ్రయణీయమిత్యర్థః - రఘురామం నామ్నైవ సకలలోకానందకరం మమ శరణం రక్షకమితి మత్వా షః - శరణం గృహరక్షిత్రోరిత్యమరః- అవాపం ప్రాప్నువం-రక్షిష్యతీత్యేవమాలాన్య యాయాసుపృథామతిః। సవిశ్వాసోభవేచ్ఛక్రేసర్వదుష్కృతనాశకేమిత్యుక్తవిశ్వాసరూపకమంగం ప్రదర్శితం

బాంధవజనం చ విభీషణోఽపి । రామం విరామమహితావిద్వి
షతామవాప మహాని స్న దైన్యహరణం శరణం మమేతి ॥ ౭౮ ॥

గ ॥ అనంతరమతికరుణసహితం సమీరణసువాచస

తం-తథా చ * ఆనుకూల్యస్య సంకల్పః ప్రాతికూల్యస్య వర్జనం। రక్షిష్యతీతి విశ్వాసో గోప్తృత్వవరణం తథా। ఆత్మనిక్షేపకార్పణ్యే షడ్విధా శరణాగతిరితి భగవచ్ఛాస్త్రోక్తా యథా యోగాంగా శరణాగతిః- ప్రదర్శితేతి ద్రష్టవ్యం-నను ఇక్ష్వాకువంశజస్య రామభద్రస్య శక్తిసంపన్నత్వేన పరత్వం విభీషణేన కథమున్నమితి చేత్ - బాలోపినావమంతవ్యో మనుష్య ఇతి భూపతిః। మహతీ దేవతా హ్యేషా నరరూపేణ తిష్ఠతి । నావిష్ణుః కురుతే కావ్యం నాసురో విందతే బలమ్। నాదేవాంశో దదాత్యన్నం నావిష్ణుః పృథివీపతిరిత్యాదివచనైః భూపతేః విష్ణురూపత్వావగమేన బ్రహ్మస్వయంభూశ్చతురాననో వే త్యాదిహనూమద్వచనాద్రామస్య బ్రహ్మాదిభ్యోఽధికశక్తికత్వేన అవగతత్వాత్-పరమాపద్గతస్యాపి న మే మమ మతిర్భవేత్ । యాయా మే జాయతే బుద్ధిర్యేషు యేష్వాశ్రమేషు చ। సా సా మమ హారిభక్తిర్ప్రాతం తం ఫర్మం చ పాలయే త్రిప్రార్థితే బ్రహ్మణా స్మిన్ స్తత్త్వ సమాపన్నస్మై తద్భక్తివృత్తి దత్తపరత్వేన చ రామం సకలజగద్రక్షణార్థమిక్ష్వాకువంశే వతీర్ణం పరమధర్మరూపం పరమపురుషరూపం శ్రీమన్నారాయణం జ్ఞాత్వా తథోక్తవానితి సర్వం రమణీయం-వసంతతిలకావృత్తమ్॥*॥ ౭౮॥ అనంతరమితి॥ అనంతర

౦తికరుణంఅత్యంతదైన్యయుక్తంయథాతథాసమీరయంతం-సర్వలోకశ
రణ్యాయరాఘవాయమహాత్మనే- న్యవేదయతమాంక్షిప్రంవిభీషణముపస్థి
తమితిభాషమాణమిత్యర్థః- వాచాధర్మమవాప్నుహీతిన్యాయేనాక్లేశేనభ
గతాంమహాన్తముపకారఃప్రాప్స్యతీతినివేదయంతమితిభావః-తథాసమీరభు
గాహనుమతాచసప్రత్యభిజ్ఞంలంకాప్రవేశసమయేమయాయంధృష్టఃధర్మి
ష్ఠఃఅస్మత్పక్షపాతేనఉపకారమేవాచరితవానిత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞాసహితమి
త్యర్థః-విజ్ఞాపితంనివేదితంనిశాచరపతేరనుజంవిభీషణంనిశామ్యశ్రుత్వా*
కమోదర్శనఇత్యత్రశమోదర్శనార్థఃఅమిత్యాఖ్రిస్యాయాదేశాభావఃత
స్యనిశాచరపతేఃఆగమనాయఆగమనస్యేత్యర్థః - కింకారణంకోహేతురి
తిశంకాపరవశేవితర్కతత్పరే- శంకావితర్కభయయోరితివిశ్వఃహరీ
శేసుగ్రీవేనివేదయతిరావణావరజోయంవిభీషణఃశరణార్థితయాసమాగత
ఇతివిజ్ఞాపితవతిసతి- దాశరథిఃశ్రీరామఃఅతిదయమానంనిరవధిపరదుఃఖప్ర

ప్రత్యభిజ్ఞంవిజ్ఞాపితం నిశాచరపతేరనుజంనిశామ్యతదాగమ
నాయకింకారణమితిశంకాపరవశేనివేదయతిహరీశేదాశర
థిరతిదయమానమానసస్స్మయమానోమధురమిదమవాదీ
త్॥౮౯॥వ॥అభయాగతోమదపయాతిచేన్మధారఘవోభవ
న్నిలఘవోనకింసఖే॥ అసుజోయమస్తుతనుజోథవారిపోః

హేజేచ్ఛాలిత్వరత్వాద్దయమానమాపద్యమానంమానసంయస్యసతథోక్తః-త
థాస్మయమానఃస్మితపూర్వాభిభాషీచరాఘవఇతివచనాద్వాసాత్త్వచ్ఛ
త్రూరావణఃతదనుజఏవశరణాగతశ్చేత్సంతోషఏవేతివా-శరణాగతఏవచే
ద్యోవాకోవాభవతుపునర్నివేదనంకిమర్థం శరణాగతరక్షణదీక్షితస్యమ
మనికటఇతిమందహాసంకుర్వాణస్సన్నిత్యర్థః-మధురంసర్వేషాంశ్రవణా
నందకరం * ఇదంవక్ష్యమాణప్రకారంవచనమవాదీదువాచ॥ ౮౯॥ అ॥త
త్ప్రకారమేవాహ॥అభయేతి॥హేసఖేసుగ్రీవఅభయాగతః అభయార్థ
మాగతఃజనః- మత్ మత్తస్సకాశాత్ ముధావ్యర్థమప్రాప్తమనోరథస్స
న్నిత్యర్థః-అపయాతిచేదపగతోయదిరఘవోరఘువంశోద్భవారాజానఃఅ
త్రరఘుశబ్దేనయదుశబ్దవత్తదపత్యేలక్షణాజనపదశబ్దానామతద్రాజత్వాల్లఘ
ఘవఃసిద్ధానభవంతికింభవంత్యేవేత్యర్థః కిన కేవలంశరణాగతసంరక్షణా
వైముఖ్యేనాహంలఘుఃకింతుపూర్వేషామపిసకలజనశరణ్యానామస్మత్కు
లభూపతీనామపినైచ్యాపాదకత్వేనమూలచ్ఛేదకోభవామీతిభావః - అతః

అయంశరణార్థీ రిపోశ్శ్రోత్రః రావణస్య అనుజోవా అస్తు- అథవాతనుజః తనయోవా అస్తు. శరణాగతోజనః కరుణాపదంహిదయాపాత్రంఖలు- అత్రత్తమవక్ష్యమానయతేత్యాశయః- మంజుభాషిణీవృత్తం-సజసాజగౌభవతి మంజుభాషిణీతిలక్షణాత్ ॥ ౩౦॥ తదన్విత్రి॥ తదన శ్రీరామవచనానంతరం హృదయవిదా ఆశయాభిజ్ఞేన హనూమతా- సరయం సత్వరమానీతః ప్రాపితః ఆయంశరణార్థీ ఆశరపః రాక్షసేశ్వరః విభీషణః వినీతస్సన్ దాశరథిమవందత నమస్కృతవాన్ - రాః సః కోణపః క్రవ్యాత్క్రవ్యాదో స్రప ఆశరఇత్యమరః॥ ౩౧॥ రామఇతి॥ రామః వినతం ప్రణతం రజనీచరేంద్రం విభీషణం- ఆహ బ్రూతేస్మ- అహోవిభీషణ అంతత్వేన బ్రూహిత్వం భ్రాంతం తదుక్తం వామనేన- ఆహ బ్రూతి ఉణలంతత్వభ్రాంతి మాదిని - ఉక్తిప్రకారమేవాహ హేవిభీషణ అద్యైదానీం మయా- భ్రాతరి భవతే తుభ్యం భ్రాతేర్ణవత ప్రత్యర్థాః-దశకంఠరాజ్యం రావణస్య సామ్రాజ్యం దత్తం వితీర్ణం-అగ్రేభవిష్యదర్థే త్వేవభూతకరుణాపదం హి శరణాగతో జనః॥ *॥ ౩౦॥ క॥ తదనుహృదయవిదా హనూమతా సరయమానీతోవినీతో యమాశరపతి రవన్దత దాశరథిమ్॥ *॥ ౩౧॥ వ॥ రామస్తమాహ రజనీచరేంద్ర దత్తం మయాద్య భవతే దశకంఠరాజ్యమ్। అస్మిన్నుదాహరణమగ్రజ రాజ్యభోక్తా సానుప్లవః ప్లవగ మండలసార్వౌనసిద్ధవత్కృత్యానువాదః ఏతేన శ్రీరామస్య సత్యప్రతిజ్ఞాపరిపాలనధారేయత్వముక్తం తథాచరామాయణవచనం * నిహత్యరావణం సంఖ్యే సప్రహస్తం సబాంధవం - రాజానం త్వాం కరిష్యామి లంకాయాం రాక్షసేశ్వరేతి-నను అగ్రజం ఘాతయిత్వా కథం తద్రాజ్యం భోక్తుముచితమిత్యాశంక్య తత్రదృష్టాంతమాహ॥ అస్మిన్నితి॥ అస్మిన్నర్థే అగ్రజస్య జ్యేష్ఠభ్రాతుః వాలినః రాజ్యభోక్తా రాజ్యానుభవకః అనుస్మృత్యప్లవంతీత్యనుప్లవాః అమాత్యాద్యయః తైస్సహ సానుప్లవః- లేనసహేతితుల్యయోగ ఇతిబహువ్రీహౌ వోపసర్జనస్యేతిసహశబ్దస్యసభావః ప్లవగమండల సార్వభౌమః కపిరాట్ చక్రవర్తీ సుగ్రీవః సర్వభూమేరీశ్వరస్సార్వభౌమః ఇతిప్రత్యయః- తస్యేశ్వరస్సర్వభూమిపృథివీభ్యామిత్యణ్ శతకాదీనాం చేత్యుభయపదవృద్ధిః- ఉదాహరణం నిదర్శనం దృష్టాంతః ఉపమానమితియావత్ - అనోన్నాత్రానాదిత్యాశంకాకార్యేతిభావః-నాయందృష్టాంతాలంకారః బింబప్రతిబింబభావేనాసమ్యస్యగమ్యత్వేనబాధాత్ - కింతూదాహరణశబ్దేనతుల్యత్వాభిధానా

పమాలంకారః- అతఏవదృష్టాంతోదాహరణనిదర్శన రూపాత్మస్థాన ప్రయోక్తవ్యాః పౌనరుక్త్యాపత్తేరిత్యేకావళీకారః-వసంతతిలకావృత్తంఉ క్తమర్థాంతరన్యాసేనోపపాదయతి॥తథాహీతిస ఏవ ప్రకారఇత్యర్థః॥ ౩౨॥తత్ప్రకారమేవాహ॥ శ్రేయఇతి ॥ శ్రేయోరాజ్యాదికంకర్తృ-విభోః ప్రసాదాత్ దైవానుగ్రహాత్ * విధిర్విధానే దైవేచేతివిశ్వః- ప్రాయోనూ మ్నా*ప్రాయోభూమ్న్యంతగమనఇత్యమరః - పదాత్ స్థానాత్ చరణా చ్చేతిగమ్యతే- పదంవ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుష్విత్యమరఃఉపైతి ప్రాప్నోతీతియదిత్యధ్యాహారః- యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్తత్ న్యాయ్యావ చనమిత్యర్థః॥అద్యేదానీంవిభీషణేతువిభీషణఏవతుశబ్దోవ్యతిరేకార్థకః ఫలితంఫలవత్ చరితార్థంజాతమిత్యర్థః-తారకాదిత్వాదితచ్ హారవధార ణార్థకః- కుతః॥యద్యస్మాత్ ఏషవిభీషణః- రేఖా ఆతపత్రాకారరేఖేత్య ర్థః-తత్సహితంమహాపురుషత్వాత్తచ్చిహ్నితంఅస్య శ్రీరామస్యపదంచ

ర్యధామః॥తథాహి॥ ౩౭॥ప॥ శ్రేయఃపదాత్పదముపైతివిభోః
ప్రసాదాత్ప్రాయస్తదద్యఫలితంహివిభీషణేయత్। రేఖాత
పత్రసహితంపదమస్యగృహ్ణన్నేకాతపత్రసహితంపద
మేషభేజే॥ ౩౩॥గ॥అసౌపునరగ్రతఏవభరతాగ్రజాపాఙ్గసు
ధాతరఙ్గాభిషిక్తోపిపునరుక్తరాజ్యాభిషేకస్సకలవిస్రమ్భ
భాజనతయాసుగ్రీవఇవాపగోదశగ్రీవబలమఖిలమావేద్యస
ద్యఏవలఙ్కాపురసమాసన్ననాయసేనాసముత్తరణహే

రణంస్థానంచేతిగమ్యతే-గృహ్ణన్ స్వీకుర్వన్ - ఏకాతపత్రసహితమేకచ్ఛత్ర యుక్తంనిస్సపత్నమిత్యర్థః పదంసామ్రాజ్యంభేజేప్రాపఅతఃశ్రేయసఃపదా త్పదాంతరప్రాప్తిరిత్యేతత్ఫలితంజాతమితియుక్తముక్తమితిభావః - శ్లేషా నుప్రాణితోయంవిశేషేణసామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసో లంకారః-వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౩౩॥ అనంతరవృత్తాంతమాహ॥అసావి త్యాదినా॥అసౌవిభీషణఃపునశ్శబ్దోవాక్యాలంకారేఅగ్రతఃఅనుపదమేవభ రతాగ్రజస్యశ్రీరామచంద్రస్యఅపాంగసుధాతరంగైఃకటాక్షామృతలహ రీభిఃఅభిషిక్తోపిపునరుక్తరాజ్యాభిషేకః పునర్విరచిత సామ్రాజ్యాంగమూ ర్ధాభిషేకః- శ్రీరామేణకరుణాకటాక్షావలోకనపూర్వకం లంకారాజ్యేభి షిక్తఇత్యర్థః- సకలవిస్రంభభాజనతయాసమగ్రవిశ్వాసపాత్రతయా- స మౌవిస్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః॥ అపరస్సుగ్రీవఇవస్థితస్సన్నిత్యన్వే ప్రి

అఖిలం సమగ్రం దశగ్రీవబలం రావణశక్తిం సైన్యం వా- బలం సైన్యం బలం స్థౌల్యం బలం శక్తిర్బలే లోసుర ఇతి శాశ్వతః- ఆవేద్య- అవధ్యస్సర్వభూతానాం గంధర్వోరగరక్షసామ్। రాజపుత్ర దశగ్రీవో వరదానాత్స్వయంభువః॥ ఇత్యాదినా విజ్ఞాప్యేత్యర్థః- సద్యో విలంబేన వలంకాపురస్య సమాసన్నందనాయ సమాక్రమణార్థం సేనాయా వానరసైన్యస్య సముత్తరణహేతుం సముద్రోల్లంఘనసాధనం సేతుం విధాతుం బద్ధుం వారాంనిధిం నీరనిధిం- ఆపస్త్రీ భూమ్ని వార్వారీత్యమరః- ఆరాధయ ప్రార్థయ ఇత్యనేన ప్రకారేణ సవినయం సప్రశ్రయం యథాతథా ఏనం శ్రీరామం ప్రతివిజ్ఞాపితవాన్॥ ౩౪॥ అ॥ తతః శ్రీరామః కిమకార్షీదిత్యత్రాహ॥ అథేతి॥ అథ విభీషణవిజ్ఞాపనానంతరం రామః వారాంనిధిం ధ్యాయన్ ప్రసాదనార్థం చింతయన్ అంభోధిహృదయే అంభోధితీరే శేత ఇతి తథోక్తస్సన్- అధికరణే శేత ఇత్యప్ప్రత్యయః శయవాసవాసిష్వకాలాదిత్యలుక్ దర్భశయనసందర్భగూఢశయనం వేదిం పరిష్కృత

తుం సేతుం విధాతుమారాధయ వారాన్నిధిమిత్యేనం వినయమే
వం విజ్ఞాపితవాన్ ॥ స॥ అథ వారాన్నిధిం ధ్యాయన్నమ్భోధి
హృదయేశయః। వ్యానశే దర్భశయనం వేదీమివ హుతాశనః॥
౩౫॥ ౫॥ తత్ర వకుశాస్తరణమధ్యమధ్యాసీనే దేవే రామభ
ద్రే నియన్త్రితే ఇవ నియమవశాన్నిశాత్రయమపి నిధ్యానవ

భూమ్యం- వేదిః పరిష్కృతా భూమిరిత్యమరః- హుతాశనః అగ్నిరివ వ్యానశే అత్రాధిశేశ్యక్తత్యర్థః- ఉపమాలంకారః- తేన ప్రార్థనాయై నైష్ఠ్యాపి ప్రకారాంతరేణ కార్యనిర్వాహకత్వం సూచితం చ ద్యోత్యతే- తథాచ రామాయణే- ఏవముక్తః కుశాస్తీర్ణే తీరే నదనదీపతేః సంవివేశ తదా రామో వేద్యామివ హుతాశన ఇతి ౩౫॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్ అంభోధితీరే వకుశాస్తరణమధ్యం దర్భశయనమధ్యప్రదేశ ఇత్యర్థః- అధిశీఙ్ స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం అధ్యాసీనే అధిష్ఠితే దేవే స్వామిని రామభద్రే నియమవశాన్నిష్ఠాపారతంత్ర్యాత్ నియంత్రితే నియమిత ఇవ వస్తుతస్తు సకలనియంతృత్వాత్తస్య న తథాత్వమితి భావః- నిశాత్రయమపి తిస్రః నిశాస్సపీత్యర్థః- అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా- నిధ్యానవతి నితరాం ధ్యానతత్పరే సత్యపి- యాదసాం జలజంతూనాం పతిః జలనిధిః- రత్నాకరో జలనిధిర్యాదఃపతిరపాంపతిరిత్యమరః- అత ఏవ ప్రసాదమనుగ్రహమాభిముఖ్యమితి యావత్ నాససాద న ప్రాప- తథాచ రామాయణే -తస్య రామస్య సుప్తస్య కుశాస్తీర్ణే మహీతలే। నియమాదప్రమత్తస్య నిశాస్తిస్రో

తిచక్రమురితి॥ ౩౬॥తతశ్చశ్రీరామఃకింకృతవానిత్యాహ॥ వ్యాపారయన్నితి॥ అథనిశాత్రయానంతరం - కోపారుణం మయాప్రార్థనాయాంకృతాయా మపిమత్సామర్థ్యాపరిజ్ఞానేనతూష్ణీంస్తబ్ధభావేనైవఅయంఅనాదృత్యాతి ష్ఠతీతిసముత్పన్నకోపసంరక్తమిత్యర్థః- విలోచనకోణంనేత్రాంచలం-అబ్ధౌవ్యాపారయన్ప్రసారయన్కుటిలితఃవక్రీకృతః-భ్రుకుటిర్భ్రూభంగో వి టంకఇవయస్యసతథోక్తః- రఘూణాం ప్రథమో శ్రీరఘునాయకః-పితామహస్యాయంపైతామహోయఃప్రథమసర్గః అప్సృష్టిరిత్యర్థః * అప ఏవససర్జాదావితిబ్రహ్మాండపురాణవచనాత్- తస్యసమాపనాయసంక్షే పాయవిధ్వంసనాయేత్యర్థః - ధనురాదాతుమైహత ఐచ్ఛత్ వసంతతిల కావృత్తమ్॥ ౩౭॥ఆదాయేతి॥దురాపంపరేషాందుష్ప్రాపంచాపమాదా యచఅనలశిఖంవిశిఖమాగ్నేయాస్త్రంఆరోపయతఅనుసంధితవాన్॥ ౩౮॥ నాథఇతి॥ఏషఅయం నాథఃరఘునాయకః- పాథోనిధేఃజలనిధేః-కబంధము

తిప్రసాదంనాససాదయాంచసాంపతిః ॥ ౩౬॥ ప॥వ్యాపార యన్నథవిలోచనకోణమబ్ధౌకోపారుణంకుటిలితభ్రుకుటీ విటంకః। ఆదాతుమైహతధనుఃప్రథమోరఘూణాంపైతా మహప్రథమసర్గసమాపనాయ॥ ౩౭ ॥ గ॥ఆదాయచదు రాపంచాపమారోపయతవిశిఖమనలశిఖమ్ ॥౩౮॥వ॥నా థోపిమోక్తుముదయుఙ్క్తనయావదేవ పాథోనిధేరుపరిపా వకరూపమస్త్రమ్। సంతాపినీనయనవారిమిషేణతావన్న ద్యాకినీకిముతవారుణమాలలమ్బే ॥ ౩౯ ॥ ప॥రుషావిశిఖము

దకంపాథఇత్యమరః-ఉపరిపావకరూపమస్త్రంఆగ్నేయాస్త్రంయావత్ యదావిమోక్తుంనోదయుఙ్క్త-నోద్యుక్తవాన్తావత్తదానీమేవ మందాకి నీవియద్గంగాసంతాపినీస్వప్రియతమస్యమహావిపత్తిస్సంప్రాప్తేతిసంతా పవతీసతీనయనవారిమిషేణనేత్రాంబువ్యాజేనవారుణంవరుణదేవతాకం సలిలాస్త్రమాలలంబేకిముస్వీకృతవతీకింఅత్రప్రతివిపత్తినిమిత్తకస్యమందా కినీబాష్పస్యబాష్పత్వమపహ్నుత్యవారుణాస్త్రత్వేనోత్ప్రేక్షా-తథాఆ గ్నేయాస్త్రప్రయోగసంతాపయోః కార్యకారణయోః భిన్నదేశత్వాద సంగత్యలంకారః- కార్యకారణయోర్భిన్నదేశత్వేస్యాదస ంగతిరితిలక్షణా త్-అయంచోక్తోత్ప్రేక్షావిగతఇతిసంకరః- వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౩౯ ॥

గుణేతి॥గాముణేతి॥గిరిణేగుణారోపేణఉదస్యఉజ్ఝితజాలంవిశిఖం;బాణ

మాగ్నేయాస్త్రమిత్యర్థః- ఘృణిజ్వాలేఅపిశిఖే- పృషత్కబాణవిశిఖాఇత చామరః-లాఘవాత్ హస్తలాఘవాత్ జహాతిత్యజతిసతి- జహాతేశ్శతృప్రత్యయః- వారిధేఃఅంతరంమధ్యంకర్తృణ-అంతరంపరిధానీయేబాహ్యావస్థేఽయోంత్తరాత్మని-కింతుమధ్యావకాశేవేతివైజయంతీ-రుజాఉపతాపః-స్త్రీరుగ్రుజాచోపతాపఇత్యమరఃషిద్భిదాదిభ్యోఙ్ అథవారు జతివేదనాభేదః తయాఆయతాన్యాదీ ఘూర్ణణిశ్వసితానినిశ్వాసాయస్యతత్తథోక్తైననక్రచక్రేణకుంభికాపరపర్యాయజలగ్రహవ్యూహేనాకులంసంకులం-నక్రస్తు కుంభీనసఇత్యమరః-రసాతలేపాతాళేవలంతోవలమానాస్తిమయఃశతయోజనవిస్తృతకాయాఃమీనవిశేషాఃయస్మిన్తత్తథోక్తం-రాజీవశ్శకుల స్తిమిరిత్యమరః- అత్రవలతేరనుదాత్తత్వేపిచక్షిఙోఙిత్కరణేనతస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్పరస్మైపదప్రయోగః అతఏవవలతేరాత్మనేపదమనిత్యత్వజ్ఞాపనాదితివామనః- స్థిమితాఃనిశ్చేష్టాః కుంభినోజలకరిణఃయస్మిన్తత్ కుంభీనసైస్స

శ్చిఖంజహాతిరాఘు వేలాఘవాదజాయతరుజాయతశ్వసిత
నక్రచక్రాకులమ్ । రసాతలవలత్తిమి స్తిమితకుమ్భికుమ్భీనస
ప్రవిష్టగిరికందరంతరళమంతరంవారిధేః ॥ ౮౦ ॥ గ॥తత్క్షణం
చజలనిధిః కృశానుయుగాన్తానలస్యసహనోపిగరళదహనో
ష్మణాంసోఢాపిబాడబగర్వావలేపస్యాపీతి క్షురపిభాగణ
వతీక్ష్ణపరశోః పరిశోషయన్తమంతరఙ్గారమయ మప్రమే

పణవిశేషైః-కుంభీనసోలోహితాహిరిత్యైవెజయంతీ-ప్రవిష్టానిగిరికందరాణిమైనాకాదిపర్వతబిలానియస్మిన్తత్తథోక్తంచతత్ తరళంచఘూర్ణితమజాయతజాతంపృథ్వీవృత్తమ్॥ ౮౦॥ తత్క్షణమితి॥ తత్క్షణంతస్మిన్క్షణేఅత్యంతసంయోగేద్వితీయా- జలనిధిశ్చవారినాధిరపియుగాంతానలస్యప్రళయకాలాగ్నేఃకృత్యకర్మణోఽనుకృతిరనుకరణేనషష్ఠి - ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం-షుంతాచసహనశీలోఽపిక్షమసహనేత్యచ్ - గరళదహనోష్మణాంనియతాత్మకుక్షినివాసస్యశేషాశీవిషస్యవిషజ్వలన పరితాపానాం వాసహనోమర్షణః- బాడబస్యబడబానలస్యయద్గర్వావలేపస్యనిరంతరదృఢతరాస్వాదనంగర్వావలేపస్యఇతిపారేద్ర్వంద్వాహంగర్వః- అవలేపస్తుగర్వేస్యాల్లేపనేదూషణేపిచేతివిశ్వః- తస్యసోఢాపిసహతేస్తృచ్ భాగణవతీక్ష్ణపరశోఃజామదగ్న్యసితకుఠారస్యబ్రాహ్మణేభ్యస్సర్వసర్వంసహాందత్వాపస్వనివాసప్రాప్తయేణానసమయప్రేరయు క్తస్యేతిభావః - తీక్ష్ణః శాంతిగేలో

కుమతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - అంగారగహనమగ్నిస్వరూపం అంతః గరిశోషయంతమ ప్రమేయం అపరిచ్ఛేద్యమానభావం శరవరం అస్త్రోత్తమం మిషం నిమేషమాత్రమపి కిమునోచం కాలమితి భావః - నవిషేహే నచక్షమే స్వ గోదుస్సహస్యతత్రాపి కోపావేశేన శ్రీరామప్రేరితస్యాస్త్రస్యకః క్షంతే భావః ॥ ౨౧॥ శరణమితి॥ అథాసహనానంతరం ఏవ జలనిధిః సముద్రః శరవ్యా గానిదానం శరజనితాత్యంత సంతాపకారణం - నిదానం త్వాదికారణమిత్య మరః - రామం శ్రీరామమేవ శరణం రక్షకం - శరణం గృహరక్షిత్రోరిత్యమరః జగామప్రాప - గమిగ్లుప్ కుతఏతదిత్యాశంక్యార్ధాంతరన్యాసేనాహ ॥ పరు షేతి॥ జీవలోకః ప్రాణిసమూహః -పరుషం అసహ్యం కులిశపాతం యస్మా త్తం - జలధరమేవనాథ యతే నయాచయతే -ఇత్యమరః - యాచతఏవే త్యర్థః అల్ నైసైతచ్ఛుగణాగతిర్న్యాయయుక్తమితి భావః - అర్థయాచ్ఞా యామితిధాతుః - ఆత్మనే మెథనయతేరధానయానే యాచ్ఞావరోధయోరి

యం శరవరం నిమిషమపి న విషేహే ॥*॥ ౨౧॥ ప। శరణమథ శ

రవ్యథానిదానం జలనిధిరేవ జగామ రామమేవ। పరుషకులిశ

పాతమేవకిం వా జలధరమర్థయతేహి జీవలోకః ॥ ౨౨॥ గ॥ ఆ

గత్యచానుపదముపధీకృతచిత్రైరత్నౌఘైర్జలరాశిర్వినీ

తవేషోపజాతనుతిభిర్నతిభిశ్చ భ్యనన్దయద్రఘునన్దనం ॥*౨౩॥

గ॥ తదను సంహిత మమోఘం వై ధాత్రమస్త్రం కుత్రచ

తివచనాత్ - వైధర్మ్యేణదృష్టాంతాలంకారః - పుష్పితాగ్రావృత్తమ్॥ ౨౨॥ ఆగత్యేతి॥ ఆగత్య శరణం ప్రాప్య చ - అనుపదమనంతరం* ఉపధీకృతః ఉ పాయనీకృతః చిత్రరత్నరాశిః యేనస ఉపధీకృత్నస్సన్ - ఉపాయనముపగ్రా హ్యముపహారస్తథోపథేత్యమరః - వినీతవేషం అనుద్ధతాకారః - వినయప్ర హ్వీభావ ఇత్యర్థః - ఉపజాతనుతిభిః విరచితస్తోత్రైః నతిభిర్నమస్కా రైశ్చ - రఘునందనమభ్యనందయత్ అతోషయత్ ఉపాయనస్తుతినమస్కా రైః శ్రీరామస్య కోపోపశమం చకార - ప్రణిపాతప్రతీకారస్సంరంభో హిమహా త్మనామితి భావః అత్ర నతిభిరితి బహువచనం తాసాం భక్తిశ్రద్ధాతిశయపూ ర్వకత్వం ద్యోతయతి - తథావిధానామేవ శ్రేయస్కరత్వాత్ - తథాచశ్రుతిః భూయిష్ఠాంతేనమ ఉక్తిం విధేమేతి॥ ౨౩॥ తదన్వితి॥ తదను రఘునందనాభినంద నానంతరం సంహితం ధనుషి యోజితం అమోఘమవ్యర్థం వైధాత్రమస్త్రం బ్రహ్మాస్త్రం వసచ రాణామాభీరప్రముఖానాం పాపాత్మనాం ధామనిని

వానస్థానేకత్ర చకస్మింశ్చిన్మరుసీమని మరుదేశే నిపాత్యతాం విసృజ్యతాం మయా సలిలావష్టంభః సలిలప్రతిబంధః సహ్యతే మృష్యతే సంప్రతీదానీమేవ నలః సేతుం విదధాతు విరచయత్విత్యభిదధానో భాషమాణః సాగర ఇతి శేషః-మందమందం మందప్రకారం-ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః-కర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్ - అంతరధాదంతర్హితోఽభూత్ ॥ ౪౪ ॥ తతః కిం తత్రాహ॥ ఆదిష్టా ఇతి హరయో వానరా రఘునందనేన ఆదిష్టాస్సేతునిబంధనార్థం పర్వతానాహర్తుమాజ్ఞప్తాస్సంతః-అష్టాస్వపి దిక్షు స్థితానితి శేషః-త్రయో లోకాస్త్రైలోక్యం పాతాళమర్త్య స్వర్లోకా ఇత్యర్థః-చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థే ష్యఞ్ -తత్ర అందితాని సంగతాని మూలమధ్యశిఖరాణి యేషాం తానిత్యతిశయోక్తిః- ధరంతీతి ధరాః పచాద్యచ్- ధాత్రీధరాన్ పర్వతాన్ క్షణాదాహరన్ ఆనీతవంతః- తతః సలీలసలిలేష్విపైః ధాత్రీధరైః జలనిధిః జంబాలతాం పంకతాం- నిపద్యగ స్తుజంబాలః పం

వనచరధామని మరుసీమని నిపాత్యతాం సహ్యతేమయా సలిలావష్టంభస్సంప్రత్యేవ నలో విదధాతు సేతుమిత్యభిదధానో మన్దమన్దమంతరధాత్॥ ౪౪ ॥ ప॥ ఆదిష్టా రఘుపుంగవేన హరయో హ్యష్టాసు దిక్షు స్థితాంస్త్రైలోక్యాన్ ఘటితమూలమధ్యశిఖరాన్ ధాత్రీధరానాహరన్ । న్యస్తైస్తైర్విలోలితైస్సలీలవేలవే జలధిర్యాతోఽపి జంబాలతాం నిర్గచ్ఛన్నదిరాయనిర్ఝరపయఃపూరైః ప్రపూర్ణః పునః॥ ౪౫ ॥ ప॥ అథ జలధావతిదూరనిపాతవశాత్ జలచరజీవజీవనదగన్ధమహౌషధయః। స్ఫు

టోఽస్త్రీ శ్లేష్మాదకర్దమావిత్యమరః- యాతోఽపి నిర్ఝరపయఃపూరైః గిరిప్రవాహైః ప్రవాహో నిర్ఝరో ఝర ఇత్యమరః- అచిరాయ శీఘ్రమేవ నిర్గచ్ఛన్ ఉపచయం ప్రాప్నువన్నిత్యర్థః- పునర్భూయోఽపి ప్రపూర్ణః పూరితః పూరః కర్మణి నిష్ఠా-అత్రాంబుధేః పంకిలత్వనిర్ఝరపయః పూరత్వాసంబంధేఽపి తత్సంబంధాభిధానాదసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః పూర్వోక్త్యా సంసృజ్యతే-శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్॥ ౪౫॥ అథేతి॥ అథానంతరం జలధౌ-అతిదూరనిపాతేన అత్యంతవిప్రకృష్టపాతేన సుదూరావగాహనేన, వాదశతాం విశీర్యమాణానాం జలచరాణాం నక్రాదిజలజంతూనాం జీవనాం ప్రాణినాం జీవనదః పునరుజ్జీవకః గంధః ఆమోదో యాసాం తాస్తథోక్తాః మహౌషధయః సంజీవిన్యాదిలతావిశేషాః యేషాం తేతథోక్తా ఇతి,

ఘూత్కృతిభిః-స్ఫుటితానిపాతేనయోవేగః - తేనదళితాయాధరాసముద్రా
ధారభూమిః తస్యాంవిరాజతాం ప్రకాశమానానాం అహిపుంగవానాం
పాతాళవాసినాం మహోరగాణాంచ ఫూత్కారనైర్ముఖనిశ్వాసమారు
తైః క్షుభితాః-క్షోభంప్రాపితాః అతఏవగుహాగృహేభ్యః కందరమందిరాం
తరాళేభ్యః ఉద్ధితా నిర్గతా మహాహరయో మహాసింహా యేషాం తే తథోక్తా
గిరయః పర్వతాః నిపేతుః పతంతిస్మ. అత్రపూర్వోత్తరవాక్యస్థయోరసంబం
ధేసంబంధరూపాతిశయోక్త్యోస్సంసృష్టిః॥౪౬॥ అలక్షితేతి॥ తతోగిరినిపా
తానంతరమిత్యర్థః-అలక్షితం అదృష్టం మహీధరగ్రహణం పర్వతస్వీకరణం
యస్మిన్కర్మణి తద్యథాభవతి తథా-అస్ఫుటక్షేపణం అప్రకాశనిక్షేపణం
యథాతథేత్యతిశయోక్తిః- తథా విచిత్రా ఆశ్చర్యకరీ ఘటనా యస్మిన్ కర్మణి
తద్యథాభవతి తథా - అమునానలేన అధిపయోధిప యోధావితివిభక్త్య

టితధరాని రాజదహిపుంగవ ఫూత్కరణ క్షుభిత గుహాగృ
హోద్ధితమహాహరయోగిరయః॥ *॥ ౪౬॥ వ॥ అలక్షితమ
హీధరగ్రహణమస్ఫుటక్షేపణంవిచిత్రఘటనంతతోవిరచి
తోనలేనాముమా। అంభోధిహరియూథపైరధిపయోధిసేతు
ర్మహాన్ప్రభోర్భుజఇవాభయంనిజతనూభువోలమ్భయన్॥*॥
౪౭॥ గ॥ అనన్తరమంతర్ముఖా ఇవవలీముఖాః ప్రబోధేనేవసే
తుపథేనసంసారమివదుస్తరంతరఙ్గిణీపతిమతీత్యసద్యఏవప్ర
కాశంగిరీశంసు వేలమవ లోకయంతో ముహురవిందన్నిర

ర్వృతిమ్యయీభావః- విరచితః నిర్మితః-మహాన్ అత్యాయతః సేతుః హరియూథ
పైః కపిశ్రేష్ఠైః నిజతనూభువః-స్వపుత్రికాయాః సీతాయాః అభయంభయా
భావం అర్థాభావే అవ్యయీభావః లంభయన్ ప్రాపయన్ ప్రభోర్భూదేవ్యాః
భుజఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-అంభోధిబుద్ధం-బుధ్యతేః కర్తరిలుఙ్-దీపజనేత్యాదినా
చేశ్చిణాదేశః-పృథ్వీవృత్తమ్॥౪౭॥ అనంతరమితి॥ అనంతరం సేతునిర్మాణా
నంతరం-అంతర్ముఖాః ఆత్మనిష్ఠాః యోగినఇవ వలీముఖాః వానరాః ప్రబోధే
నతత్వజ్ఞానేనేవ సేతుపథేన-ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతోప్ప్రత్యయః
సంసారం పుత్రమిత్రకళత్రాదిబంధురూపాం సంసృతిమివ-దుస్తరం తరీతు
మశక్యం-ఈషద్దురిత్యాదినాఖల్ప్రత్యయః- తరంగిణీపతిం సముద్రం-అతీత్య
తీత్వా-సద్యస్తదానీమేవ ప్రకాశం చక్షుర్గోచరం భాస్వరంచ - తస్యభా
సా సర్వమిదం విభాతీతి శ్రుతిః సువేలం సువేలాఖ్యం పర్వతం శోభనమర్యాదం

చ- వేలాబ్ధితీరాబ్ధివృద్ధ్యోః కాలమర్యాదయోరపీతి నానార్ఘరత్నమాలా యాం-గిరీశం పర్వతశ్రేష్ఠం పరమేశ్వరంచ- అవలోకయంతః పశ్యంతః సాక్షాత్కుర్వంతశ్చ ముహుః పునః పునః పరమనిర్వాచ్యమానందం సంతోషం బ్రహ్మానందంచ అవిందన్ అలభంత-అనేకేనైయముపమాశ్లేషసంకీర్ణా॥ ౭౮॥

వలయితేతి॥ రామః వలయితతటదేశైః ఆవేష్టితసానుప్రదేశైః వాహినీనాం కపిసేనానాం-సేనానద్యోశ్చ వాహినీ స్త్రైజయంతీ నివేశైః శిబికైః అవిరళాని సాంద్రాణి వనరేఖామధ్యాని వనశ్రేణ్యంతరాళాని యస్యతం తథోక్తం-పఙ్క్తిః శ్రేణీ రేఖాస్త్రరాజయ ఇత్యమరః కపికలకలైః వానరకోలాహలైః శీర్యమాణానాం దీర్యమాణానాం కందరామందిరాణాం గుహాగృహాణామంతర్మధ్యప్రదేశః ... తమజస్త్రతథా ప్రాప్తే స్వీకారార్థేపి దృశ్యత ఇతివిశ్వః తతశ్చలితాకోలాహలాగహిష్ణుత యానగరౌ ... స్తథా కుపితాశ్చ యే

మానందమ్॥*॥ ౭౯॥ వలయితతటదేశైర్వాహినీనాంని
వేశైరవిరళవనరేఖామధ్యముద్ధ్యాస్త రామః। కపికలకలశీర్య
త్కందరామన్దిరాస్త్రచ్చలితగి తసింహత్రస్తవేలం-సువేలం,
౮౦ ॥ ౫॥ తదనుదశముఖోపి శుకముఖాదులంఘితజలధిమధి
గతసువేలారామం రామం నిశమ్య సవ్యగవగమనాయరఘు
నాయకబలమనుప్రయాతయోర్విదితపక్షపాతప్రేరణాకపి
తకపిలోకనియంత్ర నితాంతభిన్నయోర్ద్వి పన్నాధార
దాశరథివిమోచితప్రాణయోశ్శుకసారణయోర్వచనా

సింహాస్త్రైభ్యః త్రస్తాః భీతాః వేలాః లక్షణయా తటవర్తిజంతవో యస్యతం సువేలమధ్యాస్తాధిష్ఠితవాన్ అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం - మాలినీవృత్తమ్॥ ౮౦॥ తదన్వితి॥ తదనుసువేలాధిష్ఠానానంతరం- దశముఖో రావణోపి శుకముఖాత్ శుకాఖ్యదూతప్రణిధివచనాత్ అలంఘితజలధిం సేతుమార్గేణాతిక్రాంతవారిధిం అధిగతసువేలారామం అధిష్ఠితసువేలాచలోద్యానం-రామం నిశమ్య శ్రుత్వా సవ్యగవగమనాయ సవ్యగవిజ్ఞానార్థం రఘునాయకస్య బలం సైన్యమనుప్రయాతయోః గతయోః తథా విదితం తద్వృత్తాంతజ్ఞానం యస్య తస్మిన్ ... దితిః-అశఙ్ఆద్యచ్ప్రత్యయః సచాసౌ పక్షపాతశ్చ తస్య ప్రేరణేన రావణప్రేషితా వేతౌ గూఢపురుషౌ గృహ్ణాత్వమితిచోదనయా కుపితస్య ... కపిలోకస్య వానరని వహస్య ... యంత్రణేన తత్కృతపీడనేన ... నితాంతభిన్నయోః అత్యంతం ... మాపన్నయోః-తతః

విపన్నాధారేణ ఆర్తజనరక్షకేణ దాశరథినా విమోచిత ప్రాణయోః త్యాజిత జీవనయోః శుకసారణయోః గూఢపురుషయోః- వచనాద్వానరబలం సమ్యగ్దృష్ట్వా బంధముక్తౌ పునరాగతావిత్యేవంభూత వాక్యాదుదగ్రమున్నతం ప్రాసాదం హర్మ్యమాసాద్య అధిరుహ్య- ప్రత్యేకశః భాగతః తాభ్యాం శుకసారణాభ్యాం- ఆవేద్యమానాన్ జ్ఞాప్యమానాన్ - ప్రవర్ధమానాన్ వృద్ధిం ప్రాప్నువానాన్ సమరసన్నాహమతీన్ యుద్ధసన్నద్ధాబుద్ధిర్యేషాం తాన్ ప్లవగసేనాపతీన్ సుగ్రీవాంగదాదిసేనానాయకాన్- అతిధీరతయా అత్యంతగంభీరతయా హేతునా సావధీరణం సావజ్ఞం అవేక్షమాణః అవలోకయమానః తథా ప్రతిపక్షస్య బలప్రశంసినౌ శత్రుసైన్యస్తావకావుభావపి శుకసారణౌ చ ఉపేక్షమాణః గిఘృణాం ప్రతికూలానాం యుద్ధార్థమభిధావతాం ఉభాభ్యాం సదృశం నామ వక్తుమప్రస్తావే స్తవమిత్యాదినా గర్హమాణా

త్ప్రాసాదముదగ్రమాసాద్య ప్రత్యేకశ స్తావేద్యమానా
న్ప్రవర్ధమానాంత్సమరసన్నాహమతీన్ ప్లవగసేనాధిప
తీనతిధీరతయా సావధీరణమవేక్షమాణః ప్రతిపక్షబలప్రశం
సినావుభావప్యుపేక్షమాణశ్శార్దూలప్రభృతిభిః ప్రణిధిభి
రవగతాశేషవృత్తాన్తతాన్తస్సుచిరమనుచిన్తయన్నన్తికా
సీనమతివినయప్రహ్వం విద్యుజ్జిహ్వాసు పహ్వారేకిమప్యభిధా
యసౌధాదవతతార॥ * ॥ ౫౦ ॥ తత్క్షణంచ క్షణదాచరో
నిదేశాన్నిశాచరపతేర్దాశరథి శిరస్సశరంధనురపి నిర్మాయ
మాయానుభావా దాహవానీతమిత్యభిధాయ చ పురోని

ఇత్యర్థః- తథా శార్దూలప్రభృతిభిః ప్రణిధిభిర్గూఢపురుషైః అవగతాశేషవృత్తాంతః జ్ఞాతాఖిలసైన్యప్రవృత్తిః- వార్తాప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఇత్యమరః- అతఏవ తాంతః ఖిన్నః సుచిరమనల్పకాలం అనుచింతయన్ తద్విజయే కఉపాయో భవేదితి విచారయన్- అంతికాసీనం నికటవర్తినమతివినయప్రహ్వం అత్యంతవినయేన నమ్రం విద్యుజ్జిహ్వం నామకం చిన్మహామాయావినం రాక్షసం ప్రతిఉపహ్వరే రహసి అవ్యయమేతత్ కిమపి కించిద్వచనం అభిధాయ మాయాకల్పితం రామశిరః సధనుః ప్రదర్శ్య జనసీతాం ప్రలోభయేత్యేవంభూతం వాక్యముక్త్వేత్యర్థః- సౌధాదవతతార అవరూఢవాన్ ॥౫౦॥ తత్క్షణమితి॥ తత్క్షణం తస్మిన్ క్షణే క్షణదాచరోపి విద్యుజ్జిహ్వః నిశాచరపతేః నిదేశాత్ రావణాజ్ఞావశాద్గతోః మాయానుభావాత్ నిజమోహనశక్తిసామర్థ్యాత్ దాశరథేః శి

రామస్యశిరఃసశరంసబాణంధనుశ్చనిర్మాయప్రకల్ప్య-ఆహవాత్ యుద్ధాత్ ఆనీతమితీత్థమభిధాయఉక్త్వా-పునః సీతాయాఅగ్రేనిధాయనిక్షిప్యచనిదాఘునఘర్మాతిశయేనగ్రీష్మకాలప్రయుక్తోష్మాధిక్యేనసంతాపినీంపరితప్యమానాం-నిదాఘోగ్రీష్మకాలేస్యాదుష్ణస్వేదాంబునోరపీతివిశ్వః-వాసంతీంమాధవీలతాం-వాసంతీమాధవీలతేత్యమరః-వైద్యుతానలఇవేత్యుపమా- చిరకాలవిరహేణబహుకాలవియోగేనవిహ్వలీకృతాంమైథిలీమాకులీచకార ఆకులీకృతవాన్- తదేతన్నఖవ్రణోపరిముసలాఘాతప్రాయంచండభానుసంతప్తాయదవానలవేష్టమానరూపంచాభూదితిభావః-॥౫౧॥తతఇతి॥తతస్తదనంతరంపతిదేవతాపతివ్రతాసామైథిలీ- ముగ్ధా మూర్ఛితాపునః ప్రబుద్ధా బోధంప్రాప్తాసతీ-అనార్యంమాయికంతత్సధనుశ్శిరః స్తథ్యం యథార్థమితివిచార్యపర్యదేవయత వ్యలాపీత్-విలాపఃపరిదేవనమిత్యమరః॥౫౨॥తత్ప్రకారమేవాహ ॥ రక్షఇతి॥ రక్షసోరావణస్యఅవరోధవసతింఅంతఃపురావస్థా

ధాయనిదాఘాతిశయసంతాపినీంవాసన్తీమివవైద్యుతాన
లశ్చిరకాలవిరహవిహ్వలీకృతామాకులీచకారమైథిలీమ్॥*॥
౫౧॥క॥తతఃప్రబుద్ధా చసాముగ్ధాపునస్తథ్యమితి విచార్యత
దనార్యంపర్యదేవయతపతిదేవతా॥*॥౫౨॥వ॥ రక్షోవరోధ
వసతింరజనీచరాణాంరక్షోవరోధమపిరావణభర్త్సనంచ।
సర్వంసహే యదుపలమ్భధియా సహేవంసర్వంస హేభవతి

నంఅత్యంతదురవస్థాపాదినీమిత్యర్థః-శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చేత్యమరః-రజనీచర్యశ్చరజనీచరాశ్చతేషాంఅతిభయంకరాణామితిభావః-పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః-రక్షయాంగుప్త్యాయఃఉపరోధోనిర్బంధః తమపిరావణస్యత్రిలోకకణ్టకస్యభర్త్సనంతర్జనంచేతిసర్వంయస్యశ్రీరామస్యఉపలంభధియాప్రాప్త్యాశయా-సహేమృష్యామి-సహామర్షణేలటస్థఙ్ స్తఃశ్రీరామఃఏవమిత్థంభూతఃఛిన్నశీర్షోజాతఇత్యర్థః-అథాపిసర్వంసహాతఇతిసర్వంసహే హేసర్వంసహేవసుమతి-సర్వంసహావసుమతీత్యమరః-భాతీతిభవతి హేభవతిపూజ్యే భాతేర్డవతురిత్యౌణాదికోడవతుప్రత్యయః-ఉగితశ్చేతిఙీప్-సీతాస్వయమిత్యర్థః-జీవతిప్రాణాన్ ధారయతిహంతఏతద్దర్శనసమకాలమేవప్రాణనిష్క్రమణేనభావ్యేతధానభూతమిత్యత్యంతవిరోధఇత్యర్థః-సర్వంసహాయాఃసర్వసాక్షిత్వాన్నిజమాతృత్వాచ్చతాం సంబోధ్యఇత్థంవిలాపోయుక్తఏతిభావః- అత్రపూర్వోత్తరవాక్యస్థయోరనుప్రాసయమకవిశేషయోస్స

సృష్టిః॥౫౩॥ ఇతీతి॥ ఇత్యేవముక్తప్రకారేణ అత్యాహిత మత్యాభీతబుద్ధ్యా యద్వా అత్యాహితే జీవితానపేక్షితవ్యాపారే యామతిస్తయా సమేతాం తాదృగ్బుద్ధిమతీమిత్యర్థః - అత్యాహితం మహాభీతిః కర్మజీవానపేక్షితమిత్యమరః - ఏతాం సీతాం సద్యః అవిలంబేనైవ అన్యథా మహాననర్థస్స్యాదితి భావః - ఆసాద్య సన్నిధాయ హే సఖి ప్రియే - సఖ్యాశ్శ్వితి భాషాయామితి జీప్ - హే వైదేహి మైథిలి మే మహ్యం వచః దేహి మాం ప్రతివదస్వేత్యర్థః తథా మమ మే వచః మయా వక్ష్యమాణం వాక్యమిత్యర్థః - విధేహి కురు మదీయవచనం శ్రుత్వా సమాహితమనస్కా భవేత్యర్థః - కింతద్వచ ఇత్యత ఆహ - ఇయం వర్తమానా దశా వ్యామోహావస్థా కథం కుతః న కథమపీత్యర్థః - కింతు సేయం శిరోధనురాద్యాహరణక్రియా దశాననేన మహామాయావినా రావణేన కృతా ప్రయుక్తా మాయా హి ఖలు - ఏతత్సర్వం విబుధ్యేత్యర్థః - హీరవథార

జీవతి హన్త సీతా॥ * ॥౫౩॥ ౫॥ ఇత్యేవమత్యాహితమత్యా స
మేతామేతాం సద్య ఆసాద్య సఖి వైదేహి దేహి మే వచో మమ
వచో విధేహి కథమియం దీనా దశా దశాననకృతా మాయా
హి సేయం మాయా హి మనసి వైధుర్యమఖిల జగతీ ధుర్య
భుజ బలాభి రామే రామేపి కిమిదమనార్యం విచార్య మితి
భాషమాణా నవీనాసార నిష్యందినీ కాదమ్బినీవ ఘర్మో
ద్వేగినీం కేకినీం సరమా చిరమాశ్వాసయామాస॥ *॥౫౪॥

ప॥ అథనిగదితనీతిం ముఞ్చముఞ్చేతి సీతామవిరతరణక

ణే అతః మనసి వైధుర్యం వైక్లబ్యం మాయా హి మా ప్రాప్నుహి - కుతః అఖిల జగతీ ధుర్యం సకలలోకధురంధరం - ధురో యడ్ఢకావితి యత్ప్రత్యయః - యద్భుజబలం బాహుపరాక్రమః తేన అభిరామే కమనీయే రామే అనార్యం తుచ్ఛమిదమేతత్ శిరచ్ఛేదాదికృత్యం విచార్య కిం విచారితుం యోగ్యం కిం న విచార్యమేవేత్యర్థః - అత్యంతవిరుద్ధత్వాదితి భావః ఇత్యనేన ప్రకారేణ భాషమాణా సరమా విభీషణపత్నీ నవీనాసారనిష్యందినీ ప్రత్యగ్రజలధారావర్షిణీ కాదంబినీ మేఘమాలా కాదంబినీ మేఘమాలేత్యమరః - ఘర్మో ద్వేగినీం గ్రీష్మోష్మపరిక్లిష్టాం - ఉద్వేగస్తిమితే క్లేశే భయే మందరగామినీతి శబ్దార్ణవః - కేకినీమివ మయూరీమివ చిరమాశ్వాసయామాస ఉపలాలితవతీ॥ ఉజ్జీవితవతీత్యర్థః॥ * ॥౫౪॥ అథేతి॥ అథ మాయాప్రయోగానంతరం అవిరతరణకండ్వా బహుళతరసమరాభినివేశేన భీషణః నద్యాదిత్వాల్ల్యుట్ - అయం రావణస్సీతాం శ్రీ

ణిభావకర్మణోరితిచిన్ సమనంతర మేవ మహారణే నిపత్య పునరాగంతౄ
ణాం రాక్షసానామత్ర ఏక మేవ ద్వారం చేత్ మహాసంకటం భవిష్యతీతి ధి
యా యమద్వారపాలకాః సర్వాణ్యపి ద్వారాణి శీఘ్రముద్ఘాటితకవాటాని
చక్రురిత్యర్థః - రాక్షసానాం పాపిష్ఠానాం యమపురప్రవేశనైయత్యాదితి
భావః- మృత్యు స్తేషామతిసన్నిహితో భూదితి ఫలితార్థః- లోకే తావదజ్ఞైః స్వ
రక్షణార్థం కేవలం వృధా వ్యాప్రియతే భవితవ్యస్య విపత్త్యాదికం త్వావశ్య
కతయా స్వయమేవ భవతి సన్నైతజ్జానంత్యహో మూఢాః పశవ ఇవ శోచ్యా
ఇతి తాత్పర్యార్థః- సంయమనీకవాటోద్ఘాటనాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేర
తిశయోక్తిః- వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౫౭ ॥ తత్క్షణమితి॥ తత్క్షణం తస్మిన్ క్షణే ల
క్ష్మణాగ్రజః శ్రీరామః- సుగ్రీవేణ సహ ఉపలక్షణమేతత్ సర్వైరపి వానరైస్స
హేత్యర్థః- సువేలాచలకూటం సువేలాఖ్యగిరిశిఖరమధిరూఢోధిష్ఠితస్సన్ త్రి
కూట ఇత్యవనీధరః పర్వతః రాజా చగమ్యతే తస్య చూడామణిం శిరోరత్నం త్రి

స్త్వరితమస్తకరాజధాన్యాముద్ఘాటితాభిరుదభావికవాటికా
భిః॥*॥౫౭॥౪॥ తత్క్షణం లక్ష్మణాగ్రజస్సుగ్రీవేణ సహ సువేలా
చలకూటమధిరూఢ స్త్రికూటావనీధర చూడామణిం సింహళ
ద్వీపకమలకర్ణికాం నిర్మాణకౌశలం విశ్వకర్మణో నివేశదరీం
నిశాచరహరీణామనవరతబందీకృతామరపురంధ్రిబాష్పనదీ

కూటాచలశిరోభూషణాయమానామిత్యర్థః - రూపకాలంకారః సింహళ
ద్వీప ఇత్యష్టాదశద్వీపేషు ప్రసిద్ధో యో ద్వీపః అంతరీపం *ద్వీపోస్త్రియామం
తరీపమిత్యమరః - ద్విర్గతా ఆపో అస్మిన్నితి ద్వీప ఇతి విగ్రహః సుప్సుపేతిస
మాసః ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతోకారః ద్వ్యంతరుపసర్గేభ్యోప ఈదితి
ఈకారాదేశః - స ఏవ కమలం తస్య కర్ణికాం బీజకోశికాం పరమశోభావహ
తయా తన్మధ్యవర్తినీమిత్యర్థః- అత్రైకదేశవర్త్యశ్లిష్టపరంపరితరూపకం వి
శ్వకర్మణో గీర్వాణశిల్పినః- విశ్వకర్మా దినగరే తథా గీర్వాణశిల్పినీతి వైజ
యంతీ- నిర్మాణకౌశలం రచనాచాతుర్యం విశ్వకర్మణా యావత్ కౌశలం ని
ర్మితామిత్యర్థః- అత్ర కౌశలతత్కార్యయోరభేదేప్యభేదోక్తేరతిశయోక్తిః-
ఏతేనాస్యాసాధారణశిల్పసౌష్ఠవసంపన్నత్వం సూచ్యతే- నిశాచరాః రాక్ష
సాః త ఏవ హరయః సింహాః తేషాం నివేశదరీం నియతనివాసగుహామితి రూప
కం- అనవరతం నిరంతరం బందీకృతాః ఉపగ్రహీకృతా యా అమరపురంధ్ర్యః
సురసుందర్యః తాసాం బాష్పైర్నేత్రాంబుభిః- బాష్పో నేత్రాంబుధూమః

యోరిత్యభిధానాత్-నద్యేవమాతా యేషాం తాని నదీమాతృకాణి నద్యంబుజీవదేశభూతానీత్యర్థః- దేశో నద్యంబు వృష్ట్యంబుసంపన్నవ్రీహిపాలితః। స్యాన్నదీమాతృకో దేవమాతృకశ్చ యథాక్రమమిత్యమరః - తాన్యుపవనసీమాంతరాణి ఉద్యానప్రదేశాంతరాళాని యస్యాస్తాం-బందీకృతసురసుందరీబాష్పాంబుప్రవాహపరిపూరితోద్యానవనమధ్యప్రదేశామిత్యర్థః-అత్రాసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః - నిరంతరమనవరతం సేవార్థం రావణోపాసనార్థం సమాగతస్య సంప్రాప్తస్య దిక్పాలకులస్య ఇంద్రాదిదిగీశ్వరసంఘస్య హేమాతంగాః- ఐరావతాదిమత్తగజాః తేషాం మదాంబునా పంకిలః పంకవాన్ బాహ్యాంగణోత్సంగో బహిర్భవచత్వరప్రదేశో యస్యాస్తామితి పూర్వవదతిశయోక్తిః- ఉత్సంగో ముక్తసంయోగవస్తున్యూర్ధ్వతలేపి చేత్యుత్పలమాలాయాం - పంకిలేత్యత్ర పిచ్ఛాదిత్వాన్మత్వర్థీయ ఇలచ్ బాహ్యేత్యత్ర బహిర్దేవపంచజనేభ్యశ్చేతి వక్తవ్యాత్ ష్యఞ్ లంకామవలోకమా

మాత్యకోపవనసీమాన్తరాం నిరన్తరసేవాసమాగతదిక్పాలకు
లమాతంగమదామ్బుపఙ్కిలబాహ్యాఙ్గణోత్సఙ్గాం లఙ్కా
మవలోకమానస్తత్రైకత్రసమున్నతం సౌధమధివసన్తం
సన్తమసమివ సదేహబన్ధమున్నిద్రనీరదస్తవిమలముక్తాతప

న అవేక్షమాణః తత్ర లంకాయాం చ ఏకత్ర ఏకస్మిన్ ప్రదేశే- సమున్నతమత్యున్నతం సౌధం ప్రాసాదమిత్యర్థః-ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతి కర్మత్వం అధివసంతం అధితిష్ఠంతం సదేహబంధం సమూర్తిమత్ - సంతమసం విష్వగంధకారమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా- ధ్వాంతే గాఢేంధతమసం క్షీణేవతమసం తమః విష్వక్సంతమసమిత్యమరః దేహబద్ధమితి పాఠే గృహీతశరీరమిత్యర్థః - వాహితాగ్న్యాదిష్వితి నిష్ఠాయాః పరనిపాతః- వాహితాగ్న్యాదిరాకృతిగణః అంతికచరేణ పార్శ్వవర్తినా - ఉదస్తముత్క్షిప్తం యద్విమలముక్తాతపత్రం స్వచ్ఛతర మౌక్తికచ్ఛత్రం తన్నిభాత్తద్వ్యాజాత్ - వ్యాజేనిభో నాసదృశే త్రిష్వథో వాచ్యలింగకావితి నానార్థరత్నమాలా- సతారకేణ అశ్విన్యాది నక్షత్రయుక్తేన విభావరీపతినా చంద్రేణ సేవ్యమానము పాస్యమానమివేతి సాపహ్నవోత్ప్రేక్షా- విహాయసే నసంచరంతీతి వైమానికాః దేవాః చరతేష్ఠక్ -తేషాం వధూభ్యాం రమణీభ్యాం విధూయమానం పార్శ్వద్వయే విసంవీజ్యమానం యద్ధవళచామరద్వంద్వం పాండరవాలవ్యజనయుగళం తేన శోభితం ప్రకాశమానమత ఏవ అభితః ఉభయతః ఉభయపార్శ్వయోరిత్యర్థః-చలి

తౌ ప్రసృతౌ మందాకినీపరీవాహౌ గంగాప్రవాహౌ యస్య తం తథోక్తం-జ
లోచ్ఛ్వాసాః పరీవాహా ఇత్యమరః- అంజనాచలం కజ్జలశైలమివ స్థితమిత్యభూ
తోపమా ఉత్ప్రేక్షా వా మతభేదాత్ అఖిలజగతాం సమస్తలోకానాం యా వి
జయవర్ణావళీ యః విజయజ్ఞాపకాక్షరవిన్యాసాః తన్మతినిర్మాయకైః తా
దృగ్భ్రాంతిజనకై రిత్యర్థః- అతఏవ భ్రాంతిమదలంకారః అనేకసమీకేషు అ
సంఖ్యాతరణేషు అభిఘాతైః స్వం ప్రహారైః రుగ్ణాని సుదూరం ప్రవిష్టాని అతఏ
వ భగ్నాని విదళితాని యాని ఐరావణవిషాణకులిశాగ్రాణి ఇంద్రగజదంతవజ్ర
ముఖాగ్రైః రుత్కీర్ణం విశిష్టం విశాలం యద్వక్షస్థలం తత్ఫలకమివ యస్య
తం ఆనీలతమాలసచ్ఛాయం సమంతాన్నీలతాపింఛగుచ్ఛసమానకాంతిమ
భినవలోహితవత్ ప్రత్యగ్రశోణితవత్ పాటలాః అరుణాః యః పటాః స ఆచ్ఛా
దితో పసితో ఏన తం తథోక్తం-రుధిరాసృగ్లోహితాస్రరక్తక్షతజశోణితమిత్య
మరః- అతఏవ సంధ్యారాగేణ బంధురం సుందరం-బంధురం సుందరేనమ్రం

త్వనిభాత్సౌ తారకేణపి ధావరీ వరిసేవ సేవ్యమానం హైమాని
కపఙ్గం విధూయమాన ధవళ చామర ద్వయ శోభితమభితశ్చ
లితమందాకినీపరీవాహం అంజనాచలమఖిల జగద్విజయవ
ర్ణావళీమతి నిర్మాయకైరనేకసమీకాభిఘాత మగ్నభగ్న
రావణ విషాణకులిశాగ్రై రుత్కీర్ణ విశాలవక్షః స్థలఫలక
మానీలతమాలసచ్ఛాయమాచ్ఛాదితాభినవలోహితవత్పా
టలపటం సంధ్యారాగబంధురం కంధరమివదదర్శ దశకంధ
రమ్॥ * ॥ ౫౮॥ వ॥ కోపాదుత్పతితస్తదా హరిపతిః కోటీర
ముత్పాటితం చక్రే నైకృతనాయకస్య సుస్పృహే చక్రే వనైభీష

ఇత్యమరః- కంధరమంబుధరమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా ఉపమా వా- పుంసికః
కంశిరోంబునోరిత్యమరః- దశకంధరం రావణం దదర్శ ॥ ౫౮॥ కోపాదితి॥ త
దా రావణదర్శనసమయే- హరిపతిర్వానరేశ్వరస్సుగ్రీవః-కోపాత్ తద్దర్శ
నజనితామర్షాత్ ఉత్పతితః రావణాధిష్ఠితసౌధముద్దిశ్యేతి శేషః- హ
తం చ రావణం యుద్ధే దర్శనాదవధారయేతి శ్రీరామాయణవచనాత్ - శ్రీ
రామసన్నిధౌ స్వోక్తసామర్థ్యం సమర్థయితుం సత్వరముత్థిత ఇత్యర్థః నైరృతనా
తనాయకస్య రక్షః పతేః రావణస్య- నైరృతో యాతురక్షసీత్యమరః- కో
టీరం ముకుటముత్పాటితం చక్రే ఆకృష్య భువి నిపాతయామాసేత్యర్థః- ఆకృ
ష్యాయుధ ముంచిత్కం పాతయిత్వాసత్వరీతి రామాయణవచనం తథా వైభీష

ణం విభీషణసంబంధినం కోటీరం సుదృఢీవక్రే సుష్ఠుదృఢీకృతవాన్ - అభూతతద్భావేచ్విః రావణకోటీరవిఘటనేన విభీషణకోటీరసంఘటనం నిశ్చితంచకారేత్యర్థః అత్రభవిష్యదర్థస్యాపి సిద్ధవదనువాదాద్భూతార్థప్రయోగః- అథతత్ప్రథమావమానకుపితేనస ఏవప్రథమ ఆద్యస్తత్ప్రథమః తావత్ప్రగ్యంతంకుత్రాపిభంగాభావాత్తేనావమానేన అవజ్ఞయా హేతునాకుపితేనక్రుద్ధేనైతేన రావణేనసహ యుద్ధ్వా ముష్టితలప్రహారైర్విచిత్రగతివిశేషైర్యుద్ధం కృత్వాతతః అస్యరావణస్యమాయాం మాయాబలసమాశ్రయారంభం బుద్ధ్వాజ్ఞాత్వాపునర్భూయోపి- కోమలగుణగ్రామం రమణీయసకలసద్గుణాభిరామం శ్రీరామం జగామప్రాపతథాచరామాయణం - ఏతస్మిన్నంతరేరక్షో మాయాబలమథాత్మనః। ఆరబ్ధముపసంవేద్య జాత్వావైవానరాధిపః॥ ఉత్పపాతతదాకాశం జితకాశీజితక్లమ ఇతి - అత్రాతివిస్తరేణవక్తవ్యార్థస్య సంక్షేపేణకథనాత్సంక్షేపోనామగుణః - లక్షణంతూక్తం శాదూర్లవిణమ్ । యుద్ధ్వాతత్ప్రథమావమానకుపితేనైతేన బుద్ధ్వాతతో మాయామస్య జగామకోమలగుణగ్రామం సరామం పునః॥౫౯॥౧॥ తతోవిరచితత్సాహసోపాలంభవిధినాదాశరథినా సంమన్త్ర్యమన్త్రిభిస్సమాదిష్టస్సాధిష్ఠభుజశౌర్యశాలీవాలినన్దనస్సలీలం సాలముల్లంఘ్యలఙ్కాం ప్రవిశ్యనిశ్శంకక్రీడితంకృతమ్॥౫౯॥ తత ఇతి॥ తతస్తదనంతరం తస్యసుగ్రీవస్యయత్సాహసంరావణోపర్యుత్పతనరూపమవిచారకృత్యంతస్యోపాలంభకృద్భిః- నిందావచనరచనాసురచితః కృతః యేసస తథోక్తేన- తథాచరామాయణం అసంమంత్ర్యమయాసార్థం తదిదంసాహసంకృతం। ఏవంసాహసయుక్తానిన కుర్వంతిజనేశ్వరా ఇతివిరచితసుగ్రీవోపాలంభేనేత్యర్థః- యస్సనిందఉపాలంభ ఇత్యమరః- దాశరథినా శ్రీరామేణకర్త్రామంత్రిభిస్సుగ్రీవవిభీషణాద్యమాత్యైస్సహ సంమంత్ర్యదూతప్రేషణస్యరాజధర్మత్వాత్సమ్యగ్విచార్యసమాదిష్టః- గత్వాసౌమ్యదశగ్రీవం బ్రూహిమద్వచనాదిదమిత్యాదినాఆజ్ఞప్తః సాధిష్ఠేనబాధతరేణ భుజశౌర్యేణబాహుపరాక్రమేణ శాలతేభీష్ణమితితథోక్తః- బహులశమాభీక్ష్ణ్యఇత్యణినిః సాధిష్ఠేత్యంతికబాఢయోర్నేదసాధావితిసాధాదేశః- వాలినందనః అంగదః సలీలం సవిలాసం సోత్పతనపాతమిత్యర్థః సాలంప్రాకారముల్లంఘ్యఅతిక్రమ్యప్రాకారోవరణస్సాలః ఇత్యమరః- లంకాంప్రవిశ్యనిశ్శంకో నిర్భీకస్సన్- నృశంసంపాపినం తంని

చరపతిం రావణం. ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణ శశంస ఉవాచ॥ ౮౦॥ తత్ప్రకా
రమేవాహ॥ సోఽహమిత్యాదిపఞ్చభిః-తత్రాదౌ కస్త్వం కస్య వా దూత ఇత్యా
శఙ్కాయామాహ-హే పౌలస్త్య సః ప్రసిద్ధోఽహం త్వదీయనిశ్వాసానాం తా
పకోచ్ఛ్వాసానాం గన్ధః ఆమోదః సంబన్ధో వాఽస్యాస్తీతి తథోక్తం-నిజవా
లధిమండలం స్వకీయవాలవలయం యస్య తస్య వాలేన త్వాం నిబధ్య కక్షే నిక్షి
ప్తవత ఇత్యర్థః- గన్ధో గన్ధక ఆమోదే లేశే సంబన్ధగర్వయోరితి విశ్వః- ప్ల
వంగమపతేః వాలినః తనయః తథా మాం దూషణఖరత్రిశిరస్సోముఖాని ము
ఖ్యా యేషాం తేషాం రాక్షసానాం-ముఖం తు వదనే ముఖ్యేతోఽత్రే ద్వారాభ్యు
పాయయోరితి యాదవః- కాలస్య అంతకస్య- కాలో దండధరః శ్రాద్ధదేవో
వైవస్వతోఽంతక ఇత్యమరః రఘుపతేః శ్రీరామస్య దూతమవగహి జానీహి నిజ
స్వరూపకథనాపదేశేన తదీయమర్మోద్ఘాటనమిద్ధం కృతవానిత్యర్థః-వసంత
తిలకావృత్తమ్॥ ౮౧॥ రక్ష ఇతి॥ హే రక్షః పతే రఘుపతేః తృతీయం నయనం త్వ

జోఽనృశంసమితి శశంస నిశిచరపతిమ్ ॥ ౮౦ ॥ ప॥ సోఽహం ప్ల
వఙ్గమపతేస్తనయస్త్వదీయనిశ్వాసగన్ధి నిజవాలధిమణ్డల
స్య। కాలస్య దూషణఖరత్రిశిరోముఖానాం పౌలస్త్య మాం ర
ఘుపతేరవగేహి దూతమ్॥*॥ ౮౧॥ ప॥ రక్షః పతే రఘుపతేర్న
యనం తృతీయమాసన్నమీయమితి హా మనుషే కళత్రమ్। అ
మ్భోజమిత్యళికసంభవమక్షి శమ్భోర్మందాకినీమధుకర

తీయనేత్రరూపమిత్యర్థః- అతఏవ రూపకాలంకారః- ఏతేన రామస్యాఽస్యాం
తత్ప్రేమాస్పదత్వం రావణస్యాతిదూరాక్రమత్వం సూచ్యతే - కళత్రం భా
ర్యాం సీతాం-కళత్రం శ్రోణిభార్యయోరిత్యమరః- ఆసన్నం దస్యీయమాక్రమణీ
యమితి మనుషే అవబుధ్యసే హా ఆత్మవినాశహేతుభూతేయమితి నజానాసీ
తి విషాద ఇత్యర్థః- హా విషాదశుగార్తిష్విత్యమరః-కథమివమదేన అన్ధోఽసి నే
క శూన్యః-అతఏవ మందాకినీమధుకరః వియద్గంగాసంచరణశీలో భృంగః తు
శబ్దో వ్యవచ్ఛేదకః-శంభోః త్ర్యంబకస్య అళికసంభవం లలాటస్థం- లలాటమ
ళికం గోధిరిత్యమరః-అక్షి అగ్న్యాత్మకం నేత్రం అంభోజమితి యథా మనుతే
తద్వత్ త్వం స్వాత్మవినాశహేతుభూతమేతదితి నజానాసీత్యర్థః- మందాకినీగ్ర
హణం కనకకమలసంభవేన తత్సాదృశలలాటనేత్రే అంభోజభ్రాంతిజన
నార్థమిత్యవగంతవ్యం-ఉపమాలంకారః॥ వృత్తం పూర్వవత్-వక్తవ్యాం

తరమపి విస్మృత ఇత్యాహ॥ కించేతి॥ ౬౧॥ తదేవాహ ॥ ఏకమితి॥ హే దైత్యేంద్ర హైహయసంభవాత్ కార్తవీర్యకృతాత్పరిభవాత్ - కారాగారనిక్షేపరూపతిరస్కారాద్ధేతోః॥ అనాదరః పరిభవః పరీభావస్తిరస్క్రియేత్యమరః ఏకం పితామహముఖం మ్లానం ఖిన్నమత్కులనందనస్య పరిభవస్సంప్రాప్త ఇతి తేజోహీనమభూదిత్యర్థః- తథా అవినయాత్ లోకవిద్విష్టాచరణరూపాత్త్వదీయదుర్నయాత్ ద్వితీయం ముఖం మ్లానం తథా మే మమ తాతేన పిత్రా వాలినా ఆహితాద్విరచితాద్వైక్లవ్యకృతాత్ - వాలేన నిబధ్య కక్షనిక్షేపణరూపాద్వికారాత్ తృతీయమపి ముఖం మ్లానమిద్ధమనేనప్రకారేణ- త్వచ్ఛరితైస్త్వావకదుర్వ్యాపారైః పితామహస్య చతుర్ముఖస్య ముఖాని వదనాని ఏకమేవ వినా త్రీణి ముఖాని మ్లానాన్యభవన్ బభూవురిత్యర్థః- తచ్చ తదప్యవశిష్టమేకం ముఖమిత్యర్థః- ఏవముక్తరీత్యా మ్లానం న విధేహి న కురుష్వ అతస్త్వయా మైథిలీ దాశరథయే దేయా దాతుం యోగ్యా అన్యథా తన్ముఖమపి ముఖత్రయావశిష్టమపి మ్లా

స్తుయథా మదాస్థః॥ * ॥ ౬౨॥ కిఞ్చ॥ ప॥ ఏకం హైహయసంభ
వాత్పరిభవాన్మ్లానం ద్వితీయం పునర్దైత్యేన్ద్రావినయా
త్తృతీయమపి మే తాతాహితాద్వైక్లవ్యకృతాత్। ఇత్థం త్వచ్ఛరి
తైః పితామహముఖాన్యేకం వినైవాభవంస్తచ్చైకం న విధే
హి దాశరథయే దేయా త్వయా మైథిలీ ॥ * ॥ ౬౩ ॥ ప॥ కౌ
బేరస్య చ పుష్పకస్య హరణం కైలాసవిక్షేపణం దిక్పాలా
క్రమణం చ జల్పసి ముహుః కింవా యశస్తావతా । వేషం సం

నం భవిష్యతీత్యర్థః - కూటస్థబ్రహ్మణో లజ్జావిముఖతాం విదధతస్తైర్ధిగ్జీవితమితి భావః- అత్ర పితామహముఖత్రయమ్లానాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః- శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్॥ ౬౩॥ కౌబేరస్యేతి॥ కుబేరస్యేదం కౌబేరం- తస్యేదమిత్యణ్- తస్య పుష్పకస్య పుష్పకాఖ్యవిమానస్య హరణమపహరణం చ జ్యేష్ఠభ్రాతరం జిత్వా తదీయపుష్పకహరణేన మహాపౌరుషం కృతమితి స్వోత్కర్షోక్తిః కైలాసవిక్షేపణం హరనివాసశైలోత్తోలనం చ బాహుబలం చ విద్యత ఇతి స్వామిద్రోహాకరణం తదధస్తాద్ద్వితీయం బలం నిరూపితవానసీతి మర్మోద్ఘాటనోక్తిః- దిక్పాలానామింద్రాదిదిక్పాలకానాం ఆక్రమణం ఆస్కందనం చ సాంకర్యనిరాసపూర్వకం లోకం పరిపాలయతాం సాధూనామింద్రాదీనాం చాపరాధకారిణస్తవ దురాత్మత్వం కిం వక్తవ్యమిత్యాతతాయితోక్తిః- ముహుః పునః పునః జల్పసి కథయసి తావతా పుష్పకాద్యాహర